Émile Zola

Pământul

Editura Eminescu

ÉMILE ZOLA

PĂMÂNTUL

roman

Traducere de NICOLAE TEICĂ

Prefaţă de DAN GRIGORESCU

Editura Eminescu
1982

Émile Zola – La Terre
1887

CUPRINS

PREFAŢĂ

Partea întâi

- I
- II
- III
- IV
- V

Partea a doua

- I
- II
- III
- IV
- V
- VI
- VII

Partea a treia

- I
- II
- III
- IV
- V
- VI

Partea a patra

- I
- II

III
IV
V
VI

Partea a cincea

I
II
III
IV
V
VI

PREFAŢĂ

Două scrisori ale lui Zola, la un interval mai scurt de un an, conturează îndeajuns de limpede lumea preocupărilor lui în preajma compunerii romanului Pământul. Cea dintâi, datată 22 iulie 1885, era adresată lui Gustave Geoffroy, autor al unui studiu despre *Germinal,* studiu apărut cu puţine zile mai devreme; „Aveţi dreptate, cred că – înainte de orice – în scrierile mele trebuie căutată o filosofie proprie a existenţei. Rolul meu a fost acela de a-l aşeza pe om din nou la locul său, în ordinea creaţiei, ca pe un produs al pământului, supus încă tuturor influenţelor mediului. Şi, în făptura însăşi a omului, am aşezat creierul la locul său, printre celelalte organe, pentru că nu cred că gândirea ar fi altceva decât o funcţiune a materiei. Faimoasa psihologie nu e decât o abstracţiune şi, în orice caz, nu poate fi decât o parte restrânsă a fiziologiei”[1]*.* Nu mult mai târziu, în iunie 1886, el îi scria lui J. van Santen Kolff, explicându-i care îi sunt intenţiile ce urmează a fi împlinite în naraţiunea din *Pământul*: „Lucrez la un plan al viitorului meu roman, *Pământul*; nu voi începe să-i scriu mai devreme de cincisprezece zile. Romanul acesta mă înspăimântă, pentru că, în simplitatea lui, va fi unul dintre cele mai încărcate de materie. Vreau să-i cuprind pe toţi ţăranii noştri, istoria, cu moravurile, cu importanţa lor; vreau să pun problema

[1] În *Correspondance,* Paris, 1908, p. 162.

socială a proprietăţii; vreau să arăt încotro ne îndreptăm, în timpul crizei agriculturii, atât de gravă în momentul de faţă. Ori de câte ori întreprind acum un studiu, mă întâlnesc cu socialismul. Aş vrea să fac pentru ţăran, în *Pământul*, ceea ce am făcut pentru muncitor, în *Germinal*. Adăugaţi amănuntul că încerc să rămân artist, scriitor, să compun poemul viu al pământului: anotimpurile, muncile câmpului, oamenii, animalele, întreaga lume de la ţară. Şi iată tot ce vă pot spune, pentru că altfel ar trebui să intru în explicaţii care mi-ar depăşi curajul. Puteţi spune că am ambiţia nemăsurată să aduc în carte toată viaţa ţăranului: munca, iubirile, politica, religia, trecutul, prezentul, viitorul; dacă spuneţi asta, aveţi dreptate. Dar voi avea puterea să urnesc din loc aşa ceva? În orice caz, o să încerc…”[2]

Rareori discutat astăzi în afara studiilor ce urmăresc recompunerea amplelor fragmente ce alcătuiesc povestea tragică a familiei Rougon-Macquart, cu toate complicatele ei ramificaţii, romanul a stârnit la apariţie o adevărată furtună ale cărei înţelesuri se definesc într-un chip elocvent pentru sugerarea importanţei ce se acorda în epocă problemelor dezbătute în paginile lui. E foarte adevărat că multe sunt cărţile lui Zola a căror publicare a fost întâmpinată de înverşunate discuţii, de comentarii şi de reacţii critice rareori favorabile şi că, din acest punct de vedere, *Pământul* nu implică defel o situaţie particulară. Dar tonul pe care s-a purtat polemica din jurul cărţii apărute în 1887 e aproape acelaşi ce caracterizase şi atacul declanşat, cu doi ani mai devreme, împotriva autorului lui *Germinal*; e acesta, probabil, un semn că Zola îşi realizase una dintre intenţiile anunţate în scrisoarea lui van Santen Kolff: ţărănimea din *Pământul* era caracterizată într-un chip care tulbura, evident, mentalitatea conservatoare, la fel cum o tulburase şi portretul muncitorimii din romanul din

[2] Cf. Marc Bernard, *Zola par lui même (Zola despre el însuşi),* Paris, 1969, p. 117.

1885 care, însă, va dobândi în conştiinţa cititorului şi a criticii de mai târziu o statură incomparabil mai impunătoare decât aceea a cărţii din 1887.

S-a spus, de pildă, că scriitorul îi calomniase pe ţărani, că „indecenţa depăşea orice limită”, acuzaţii la fel de grave ca şi acelea care fuseseră formulate după *Germinal.* De data aceasta, nu numai romanul şi autorul erau acuzaţi cu patimă, dar însăşi metoda naturalismului era atacată, socotindu-se că „îşi dovedeşte, fără echivoc, incapacitatea de a trata tema vieţii rurale”[3]. O impresie adâncă a făcut manifestul semnat de cinci tineri care proclamau că-l reneagă pe Zola, ai cărui foşti discipoli se declarau. Dintre cei cinci (J.-H. Rosny, Lucien Descaves, Paul Bonnetain, Paul Margueritte şi Gustave Guiches), istoria literară nu-l reţine pe niciunul ca pe un reprezentant al unei direcţii ferm definite a naturalismului, iar pe cei pe care li consemnează în vreun fel – Rosny, Descaves, Margueritte – nu-i menţionează decât în raporturi vagi cu mişcarea. Lui Zola însuşi, cele cinci nume ale celor ce-şi spuneau „discipoli” ai săi nu-i erau aproape deloc familiare. La 19 august 1887, îi scria prietenului său, Henry Bauer, cu un amestec de uimire şi de tristeţe: „Scrisoarea dumitale mă mişcă profund, dragul meu Bauer şi, aşa cum spui, dacă latura josnică a articolului cu pricina m-a rănit pentru un moment, mâinile prieteneşti care mi se întind m-au şi consolat. Faci aluzie la unele dedesubturi mârşave pe care mă încăpăţânez să nu vreau să le constat Din fericire, niciunul dintre cei cinci semnatari nu e printre intimii mei, niciunul n-a venit vreodată la mine, nu i-am întâlnit nici la fraţii Goncourt, nici la Daudet. Asta a făcut ca manifestul lor să mi se pară mai puţin dureros. Am fost întotdeauna dornic de singurătate, n-am iubit popularitatea, abia dacă am câţiva prieteni, şi la

[3] Vezi J. Fréville, *Zola, semeur d’orages (Zola, semănător de furtuni),* Paris, 1952.

aceştia ţin”[4].

Se pare că unii, interesaţi să destrame unitatea grupării naturaliste, au lăsat a se înţelege că Daudet şi fraţii Goncourt ar fi inspirat redactarea şi publicarea manifestului. Zola nu a dat crezare niciun moment acestor insinuări, cu atât mai mult cu cât Daudet însuşi îi scrisese pentru a-l pune în gardă împotriva celor care urmăreau să-i aţâţe pe unul contra celuilalt.

Răspunsul lui Zola, într-o scrisoare – devenită celebră – din 19 noiembrie 1887, dovedeşte cât de grave puteau fi, de fapt, consecinţele acţiunii „celor cinci” pentru unitatea grupării naturaliste. „Niciodată, dragul meu Daudet, niciodată nu am crezut că ai avut cunoştinţă de extraordinarul manifest al celor cinci. Primul meu strigăt a fost că nici dumneata, nici fraţii Goncourt nu ştiaţi nimic despre povestea asta grozavă şi că articolul trebuie să vă fi căzut ca un bolovan în cap. Ceea ce am spus de la bun început ziariştilor, fără niciun gând ascuns, cu o desăvârşită convingere. Sunt uluit că ai văzut aici o acuzaţie mascată din partea mea. Uimitor era că, din victimă, dumneata mă făceai acuzat şi că, în loc să-mi întinzi o mână, era cât pe-aici să rupi prietenia cu mine. Să mărturisim că asta depăşea puţin măsura. Eu unul nu am vrut asta niciodată. Ştiu perfect cum a fost scris manifestul şi asta mă face să zâmbesc. Scrisoarea dumitale, dragul meu Daudet, nu-mi produce, totuşi, o bucurie mai puţin profundă, pentru că ea pune capăt unei neînţelegeri de care duşmanii noştri erau deja încântaţi.”[5]

Semnificativ, conflictul izbucnise nu la apariţia vreunuia dintre romanele pe care istoricii literaturii din secolul trecut le consideră drept definitorii, prin excelenţă, pentru arta lui Zola sau pentru ecourile ei în conştiinţa modernă; niciun alt roman din ciclul zolist, nici măcar *Germinal*, nu a ameninţat

[4] Cf. Marc Bernard, *op. cit.*, p. 119.
[5] Cf. *ibid.,* p. 119–120.

cu dizolvarea grupării naturaliste. Şi, cu toate acestea, *Pământul* continuă să fie pomenit doar în treacăt de majoritatea comentatorilor prozei din veacul trecut, deşi e greu de acceptat ideea că o creaţie întru totul minoră ar fi putut dezlănţui o controversă cu urmări atât de serioase.

E adevărat, cartea nu poate fi judecată în afara întregii construcţii a povestirilor despre destinul familiei sfâşiate de ura ireductibilă între două ramuri ale ei, una apărată de scutul burghez al legitimităţii, cealaltă – a bastarzilor – nutrind o ură şi o invidie, pe deplin explicabile, faţă de rudele avute. Dar această caracteristică a acţiunii şi a portretelor personajelor se explică nu prin vreo lipsă a calităţilor de sine stătătoare ale *Pământului*, ci prin însăşi structura seriei celor douăzeci de romane în care Zola a voit să consemneze, istoria naturală şi socială a unei familii sub cel de-al II-lea Imperiu". Tehnica – s-a spus prea adesea pentru a mai fi necesar să se insiste – a fost inspirată de *Comedia umană*. Dar, chiar şi în comparaţie cu vasta construcţie balzaciană, opera lui Zola se înfăţişează ca o unitate în care părţile componente îşi dezvăluie mai deplin sensul dacă sunt raportate la ansamblu.

Fără îndoială, portretul lui Vautrin se desenează în întreaga lui complexitate dacă urmărim soarta paradoxală a lui Jacques Collin, ocnaşul evadat, devenit forţa malefică din *Moş Goriot,* pentru a-l corupe mai târziu pe angelicul Lucien de Rubempré din *Iluzii pierdute* şi din *Splendoarea şi mizeria curtezanelor*. Biografia lui Lucien însuşi se lămureşte pe deplin dacă se completează reciproc fragmentele ei din aceste două din urmă romane, de la poetul admirat în modestele cercuri literare din Angoulême, până la „sufletul vizibil al lui Vautrin", din tragicul final al *Iluziilor.* Sau Rastignac, care străbate atâtea romane ale ciclului balzacian, devenind treptat din studentul sărac, inteligent, impetuos, sincer, sensibil, pensionar mizer al pensiunii Vauquer, tânărul de mai târziu, ros de dorinţa de

glorie şi de putere, lipsit de scrupule şi condotierul politic, ajuns, cum se ştie, ministru în timpul „monarhiei din iulie”.

Dar romanele balzaciene se pot, evident, citi separat, fragmentul de biografie conţinut de fiecare în parte se justifică, fără îndoială, ca sâmbure al unei naraţiuni clădite pe temeiurile unor planuri proprii. Raporturile dintre întreg şi parte sunt de altă natură în ciclul zolist. Pentru că eroul lui Zola nu e unul sau altul dintre personajele implicate în acţiune, ci întreaga familie Rougon-Macquart, privită din perspectiva acţiunii pe care o au asupra ei legile obiective ale naturii. Poate, chiar, mai mult decât atâta: personajul central e însăşi *legea* biologică, iar cei ale căror destine sunt urmărite în carte devin ilustrări ale forţei cu care *legea* lucrează asupra lumii oamenilor. Complexitatea construcţiei romaneşti nu provine numai din modul în care se înlănţuie evenimentele, ci şi din raporturile ce se stabilesc între membrii aceleiaşi familii, chipul în care fiecare dintre ei primeşte – fără să-şi dea, de fapt, seama – o câtime din sumbra moştenire a părinţilor, şi a părinţilor acestora. Nici măcar cu sensul ironic, sarcastic cuprins în titlul operei balzaciene, ciclul lui Zola nu poate fi socotit o *Comedie* umană: el e, neîndoielnic, o tragedie în douăzeci de episoade, cu rare sclipiri de lumină, cu fluturări candide ale unei frumuseţi sortite, totuşi, pieirii. Dacă, însă, privim ansamblul celor douăzeci de volume ca pe o carte cu douăzeci de episoade, aşa cum – fără îndoială – l-a conceput Zola, atent la ramificările necontenite ale eredităţii, atunci învinuirea de pesimism nu se susţine: finalul ultimului volum, *Doctorul Pascal,* scris în 1893 (la 22 de ani de la publicarea primului roman, *Soarta Rougonilor),* aduce speranţa şi puritatea într-o lume bântuită de patimi întunecate, de dorinţa de răzbunare, de meschine invidii. Clotilde, urmaşă a unei familii împovărate de grele păcate, îşi va creşte copilul cu o senină încredere în viitor, mântuind de blestemul urii, al duşmăniei înverşunate, o

lume încleştată cu disperare de idealul înavuţirii.

Eroii lui Zola sunt – s-a spus adesea – argumente într-o vastă demonstraţie, întrupări ale unor concepţii proiectate pe fundalul unei mişcări narative care îşi păstrează deplina autenticitate. Arborele genealogic al familiei Rougon-Macquart, publicat în fruntea volumului care îi încheie istoria, nu e numai un document menit să înlesnească lectura unui roman în care legăturile de familie sunt extrem de complicate sau să reconstituie „evoluţia dinastiei" de la Adelaïde Fouque, cea de la care cele două ramuri – Rougon şi Macquart – au primit funesta moştenire a unui temperament dezechilibrat, până la ultimul descendent, copilul Clotildei Saccard, ci, mai ales, marchează transmiterea, la treizeci şi doi de membri ai familiei, a unor tare ereditare, care apasă greu asupra fiecăruia dintre ei. Treizeci şi două de ipostaze ale unei eredităţi tulburate de maladii grave care modifică în chip nefericit structura sufletească a personajelor lui Zola. „În acest trib al fraţilor inamici, ereditatea joacă un rol mult mai important decât influenţa mediului"[6], constata un comentator al artei romancierului francez.

Încă înainte de a fi purces la compunerea vastului ciclu, scriitorul relevase în *Thérèse Raquin* consecinţele pe care, potrivit concepţiilor sale, o leziune a unui strămoş poate să le determine în comportarea urmaşilor, în frenezia maladivă a trăirilor senzuale, încă de pe atunci (romanul fusese scris când Zola avea 27 de ani), oamenii erau văzuţi – mai înainte ca orice – ca nişte făpturi fiziologice. În povestea descendenţilor Adelaïdei Fouque, „totul se rezumă la o succesiune lentă de accidente nervoase sau sangvine"[7] ce se declanşează într-o rasă însemnata de tarele înaintaşilor. O celulă familială creşte, luând uneori forme monstruoase, şi dă naştere la treizeci şi doi de indivizi ce par profund

[6] Irving Howe, *The Critical Point (Punctul critic),* New York, 1973, p. 61.
[7] Jacques Patry, în *Dictionnaire des personnages,* Paris, 1969, p. 546.

diferiţi între ei, dar care, la o analiză meticuloasă, de felul celei întreprinse de Zola, se dovedesc a fi legaţi între ei prin caracteristici fiziologice comune. Dar o reducere de acest tip la o singură trăsătură dominantă nu răspunde întru totul ideii romancierului; puterea ireductibilă a eredităţii nu e singura care modelează destinul personajului din romanul naturalist: el este, în egală măsură, şi un produs al „mediului şi al circumstanţelor".

Personajul este, negreşit, „un temperament": dar individualitatea lui temperamentală se defineşte într-un chip mult mai complex, rezultat al acţiunii unor factori mai numeroşi decât o recunosc adversarii naturalismului. Eredităţii neliniştitoare ce descinde din Adelaïde, nevrotică şi pătimaşă, care veghează, umbră ameninţătoare, de-a lungul întregului roman, la violenta destrămare a familiei întemeiate de ea, se adaugă aceea a ramurii Macquart, alcoolici şi brutali. Dar, ceea ce determină deopotrivă destinul neiertător al personajului zolist e presiunea neiertătoare a evenimentului social. O lume aspră, întemeiată pe relaţiile capitaliste ale concurenţei, o lume în care arivistii de odinioară, ai lui Balzac şi Stendhal, ar fi rămas nişte naivi spectatori, lipsiţi de putere, la operaţiile mult mai complicate, mai nemiloase, ale noii generaţii, mistuită de o tiranică sete de putere şi de înavuţire. O lume răvăşită de catastrofa războiului din 1870, în care şi cea mai firavă urmă de speranţă în victoria binelui dispare.

Pe măsură ce se succed generaţiile familiei Rougon-Macquart; se înmulţesc cazurile de degenerescenţă, de alcoolism, de ftizie, de, ataxie, de imbecilitate congenitală, de demenţă mistică sau erotică „de nevroze de tot felul, împinse uneori până. la crimă. Personajele lui Zola sunt aproape strict contemporane cu cele din familia Compton a lui Faulkner, a căror soartă e hotărâtă, la fel, de o ereditate încărcată şi de efectele tragice ale unul război, cel din 1861—65. În societatea franceză, eroii lui Zola sunt victime ale

unui *Prăpăd* (aşa cum, se ştie, se intitulează volumul care povesteşte tragedia războiului) care le hotărăşte destinul în aceeaşi măsură în care îl hotăra şi sumbră moştenire a Adelaïdei Fouque. Şi, simptomatic, în arborele genealogic nu rămân, pentru ultima generaţie, decât patru frunze, dintre care trei pomenesc numele unor copii morţi timpuriu. Soarta urmaşilor Adelaïdei se împlineşte, astfel, tragic, aşa cum o hotărâse *legea eredităţii.* Aşa încât cei care se salvează de nenorocirile maladiei (de pildă, Pauline Quénu din *Bucuria de a trăi*, Angelique, diafana apariţie din *Visul*, Clotilde Saccard şi doctorul Pascal din ultimul volum al ciclului, Octave Mouret din *La Paradisul femeilor*, Jean Macquart din *Pământul* şi *Prăpădul)* sunt, de fapt, făpturile miraculoase, aproape inexplicabile, într-un univers al tensiunilor criminale.

Ei sunt admirabilele excepţii de la o regulă feroce care „nu creează numai cazuri pentru clinicile de psihiatrie, ci şi o prădă terifiantă a tribunalelor de drept comun”[8]. Escroci, criminali, prostituate, obsedaţi de tot felul; o lume hidoasă, de suflete josnice a căror reuşită e consemnată şi în domeniul crimei calificate, ai pungăşiei mărunte, dar şi în acela al îndrăzneţelor lovituri de bursă, al afacerilor pe picior mare, al izbânzii sociale obţinute în operaţii lipsite de cele mai elementare scrupule. Registrul instinctelor primare e, la Zola, mult mal larg decât se vorbeşte în mod obişnuit despre el: cuprinde şi compartimentul social, atitudinea determinată de acţiunea legilor unei societăţi ce încurajează abaterile de la principiile unei morale care, în aceste condiţii, rămâne o simplă colecţie de abstracţiuni. Astfel încât fiecare personaj nu reprezintă numai un caz medical (sau, eventual, judiciar): ci rezumatul unui mediu social. Există, desigur, o deosebire esenţială între situaţia ramurii Rougon şi aceea a reprezentanţilor plebeei ramuri Macquart: cea dintâi e brusc împinsă spre o spectaculoasă

[8] Émile Faguet, *Zola,* Paris, 1975, p. 85 (prima ediţie în 1903).

ascensiune după lovitura de stat de la 2 decembrie 1851, a lui Napoleon al III-lea, cealaltă rămâne să vegeteze în zonele stagnante ale micului comerţ de provincie sau îndură chiar mizeria, împreună cu proletariatul sau cu ţărănimea. Ceea ce, însă, corespunde foarte exact situaţiei sociale create după proclamarea Imperiului lui Napoleon „cel Mic”, când se adâncise prăpastia dintre marea finanţa antirepublicană (de extracţie mai veche sau mai recentă) şi clasele sărace. Inegalitatea creată întrevede două grupuri ale urmaşilor Adelaïdei nu reflecta, astfel, numai deosebirile temperamentale dintre nişte făpturi asupra cărora ereditatea acţiona în chip felurit, ci şi posibilităţile create în chip diferit pentru categoriile sociale cărora aparţineau de. Această inegalitate va întreţine invidia feroce a grupului Macquart faţă de rudele mai avute, mai norocoase, cărora statutul de familie le conferea o situaţie de superioritate.

Locul ocupat de personaje, mişcarea spre parvenire a unora, lunecarea lentă spre mizerie a celorlalte îi îngăduie lui Zola să parcurgă, împreună cu ele, mediile cele mai diverse ale societăţii franceze în vremea celui de-al doilea Imperiu. Secţiunea practicată de el e mai largă decât aceea a lui Balzac în lumea din epoca Restauraţiei: micile prăvălii cu amănuntul şi spectaculoasele afaceri ale comerţului de anvergură, tavernele şi saloanele noii „lumi bune”, Halele, armata, clerul, mina de cărbuni şi viaţa rurală... *Rougon-Macquart* e chemat să depună o mărturie istorică şi politică. Dincolo de dramele lor individuale, eroii spun povestea celui de-al doilea Imperiu, simbolizează viguroasa răzmeriţă a sufletului modern, năpustindu-se asupra banilor, a puterii şi a plăcerilor. Înclinarea personală a lui Zola nu rămâne fără urmări în determinarea întrucâtva arbitrară a personajelor, destrăbălate, sordide şi mărginite, când aparţin burgheziei bogate, sau, dimpotrivă, de o mişcătoare generozitate, când sunt oameni din popor, artişti sau

intelectuali”[9]. E adevărat că unele – nu tocmai puţine – dintre personajele zoliste sunt construite pe potriva unor modele prestabilite; dar atmosfera generală e surprinsă cu mare exactitate.

Zola e încă unul dintre acele cazuri în care ideile teoretic-literare, foarte strict formulate, nu pot deforma imaginea universului uman pe care scriitorul îl observă cu mare atenţie. A fost învinuit, deopotrivă de contemporani şi de posteritate, că „a vorbit prea mult, a propovăduit prea multe principii referitoare la literatură fi la ştiinţă”[10]. Naivitatea cu care a transpus în domeniul creaţiei teoriile fiziologiei ştiinţifice ale lui Claude Bernard a fost revelată adesea, subliniindu-se că principiile oare acţionează într-un domeniu nu au nicio valabilitate într-un alt domeniu, diferit de primul. Cu atât mai mult când se încearcă transferul unor asemenea. principii în literatură, unde legile lucrează într-un chip cu totul specific fi nu acceptă preluarea, pur şi simplu, a unor concepţii ce îşi afirmă deplină valoare într-un alt câmp al gândirii umane.

Paginile lui Zola-teoreticianul pot să pară, evident, anacronice; dar în literatura lui, aspră, brutală, întunecată, abundând în violenţe şi în fapte sordide, se desluşeşte imaginea precis desenată a unei epoci, a unei umanităţi împovărate de conştiinţa (exprimată cu mai multă sau mai puţină nuanţare) lipsei de orizont. E adevărat că modalităţile lui de construcţie romanescă sunt, de multe ori, rigide. lipsite de maleabilitate; dar, în culorile ei sumbre, lumea romanelor sale are o masivitate care îi evocă pe cei doi maeştri ai lui Zola: Balzac şi Hugo.

În lumea aceasta, personajele din *Pământul* şi drama lor ocupă un loc foarte caracteristic. Mai întâi de toate, Jean Macquart, personajul care ilustrează un moment al devenirii ramurii bastarde a crâncenei familii. Urmând, de

[9] Jacques Patry, *op. cit,* p. 546–547.
[10] Irving Howe, *op. cit,* p. 60.

fapt, tehnica zolistă a construcţiei narative, el apare în mai multe romane ale ciclului, prezenţa lui în *Pământul* reprezentând o singură etapă (e drept, cea mai semnificativă) a evoluţiei sale. Ca atâţia alţii din generaţia lui, Jean se întoarce din armată (unde trebuise să-şi petreacă, asemenea tuturor tinerilor de pe vremea aceea, şapte, ani), lipsit de orice dorinţă de a lucra în vechea lui meserie de tâmplar. De altminteri, viaţa civilă nu-i lăsase amintiri prea frumoase. Fiu al lui Antoine Macquart, copilul nelegitim al Adelaïdei Fouque şi al contrabandistului Macquart, avusese parte de zile întunecate, în preajma unui tată violent, laş, ipocrit, „cel mai ticălos dintre toţi derbedeii din Plassans”, care – deposedat de drepturi prin maşinaţiile fratelui său natural, Pierre Rougon – a jurat să se răzbune, aducând în familie spectrul, mereu prezent de acum încolo, al unei neiertătoare uri. Un tată care-şi speculase soţia şi copiii, pe Jean şi sora lui, Gervaise, pentru că lui nu-i plăcea să muncească şi avea nevoie mereu de bani, să-şi plătească băutura. O copilărie tristă – într-o atmosferă cu adevărat zolistă – perspectivele la fel de triste ale unui meşteşugar care să lucreze din greu, fără să-şi poată îngădui să viseze la vreo bucurie.

Devine un declasat, îi place să hoinărească fără ţintă şi, la un moment dat, s-ar părea că nu există altă şansă pentru el decât aceea de a repeta experienţa umilitoare a tatălui său. Dar Jean descoperă liniştea întremătoare a vieţii de la ţară; şi socoteşte că, refugiindu-se aici, va afla o fericire care-i fusese interzisă până atunci. Romanul se deschide, de altfel, cu o descriere paşnică, evocând o anume atmosferă de calm bucolic din pictura lui Millet sau a Rosei Bonheur: „În dimineaţa aceea, cu o traistă albastră legată peste pântec, ţinându-i gura deschisă cu mâna stângă, Jean scotea din ea cu dreapta, la fiecare trei paşi, câte un pumn de grâu pe care îl azvârlea cu o mişcare rotită. Încălţările grosolane i se afundau în pământul gras şi-i duceau cu ele,

în legănarea cadenţată a trupului său; în acest timp, la fiecare azvârlitură, printre seminţele bălaie, aflate într-un zbor necontenit, se vedeau cum strălucesc cele două galoane roşii ale unui veston de ordonanţă, aproape ferfeniţă. Păşea singuratic, mereu înainte, cu o înfăţişare măreaţă; şi, în urma lui, acoperind boabele de grâu, se rostogolea domol o grapa trasă de doi cai pe care îi îndemna un căruţaş cu lungi şi regulate lovituri de bici ce plesneau pe deasupra urechilor lor”.

S-ar părea, deci, că Zola înclină spre o soluţie îndeajuns de caracteristică literaturii epocii: individul uman îşi află tihna binemeritată în aerul aspru, mirosind a seve şi a iarbă încinsă de soare, departe de vuietul oraşului care ucide. Era viziunea mai veche a lui Dickens (a cărui literatură fusese primită în Franţa cu mare entuziasm, Taine însuşi închinându-i, încă din 1856, pagini de adâncă admiraţie) şi a lui George Eliot; era sentimentul vastului spaţiu rustic pe care cititorii francezi îl descoperiseră, încă mai de mult, în traducerile numeroase din Turgheniev.

Curând, însă, Zola îşi dirijează acţiunea spre un unghi de perspectivă cu totul diferit de acela al predecesorilor lui. Ambianţa satului francez seamănă, evident, mai mult cu aceea a sumbrului mediu urban din alte romane zoliste, decât cu delicatele peisaje englezeşti şi ruseşti, în mijlocul cărora trăiesc oameni de o pilduitoare curăţenie sufletească. Ţăranii din *Pământul* îl urăsc pe Jean Macquart, văd în el un adversar, venit de prin străini să le ia pâinea, hotărât să muncească în orice condiţii, numai să se înavuţească. Până la sfârşit, Jean va rămâne un străin, chiar şi pentru soţia lui. Françoise Mouche e, negreşit, mai caldă, mai prietenoasă decât ceilalţi ţărani ai romanului. Dar şi ea e o fiică a pământului, cu toate că brutalitatea şi violenţa altor ţărani, Moş Fouan sau, mai ales, Buteau, devin la ea mult mai complexe şi se rezolvă mai ales în patima dezlănţuită a sentimentului erotic. Ea se apără cu un fel de

îndărătnicie crispată de avansurile cumnatului ei, Buteau, care vrea să şi-o facă ibovnică, sperând astfel să-i ia şi partea de pământ care i se cuvine ei.

Căsătorindu-se cu Jean Macquart (pe care nu-l iubeşte), Françoise vrea să-şi păstrase în primul rând nu neapărat cinstea, ci pământul. Şi, într-o evoluţie previzibilă a acţiunii, deşi cu o violenţă care o întrece, parcă, pe aceea a altor romane zoliste, când Buteau o violează (amănunt sordid: cu ajutorul soţiei sate), Françoise descoperă adevărata dragoste şi îşi dă seama că, de fapt, a iubit întotdeauna această brută, această făptură rudimentară. Asasinată de propriile neamuri, ea se supune, chiar şi în dureroasa-i agonie, datinilor aspre ale oamenilor pământului: credincioasă legilor tribului, nu dezvăluie numele ucigaşilor, spiritul de solidaritate al familiei învingând şi fireasca nevoie de răzbunare. Mai mult, obiceiul străvechi al celor de la ţară o obligă să-i lase întreaga avere odiosului Buteau, om al locului, şi nu soţului ei care este totuşi, un venetic.

Alungat de pe ogorul său, constrâns să se întoarcă în armată, Jean Macquart rămâne, cu toate acestea, credincios dragostei sate pentru pământ: nu i se dă voie să-l lucreze, să-i smulgă rodul, va pleca – deci – să lupte pentru el, în acea tragică vară a lui 1870 în care se încheie romanul. Când, mai târziu, îl vom regăsi în *Prăpădul* unde e, de asemenea, principalul protagonist, Jean e un simplu caporal, întrupând însuşirile morale ale naţiunii pentru apărarea căreia îşi pune viaţa în primejdie. Calmul său, nutrit – chiar şi în zilele înfricoşătoare ale înfrângerii – din încrederea în destinul Franţei, fermitatea, generozitatea faţă de camaradul său Maurice Levasseur dau măsura unor însuşiri care fac din ei întruchiparea, în mijlocul prăpădului, a soliditătii de caracter a „unor oameni simpli şi gravi, legaţi de pământ, lucizi, muncitori, cordiali şi profund patrioţi”[11].

[11] Jacques Patry, *op. cit,* p. 396.

După război, cei doi foşti camarazi care împărţiseră ceasurile de chin şi primejdiile se vor întâlni la Paris, în două tabere opuse şi, în timpul luptelor Comunei, Jean îl va împuşca pe Maurice. Destinul eroului se împlineşte, astfel, în dramaticele mişcări sociale ale unei Franţe sfâşiate de război, însângerate de bătăliile fratricide, în opoziţie cu Michel, reprezentant al burgheziei care şi-a pierdut contactul eu realităţile ţării, „intoxicată şi ameţită de toate otrăvurile distilate de cel de-al doilea Imperiu”[12].

Jean Macquart e unul dintre personajele care se supun cel mai puţin vastului şi rigidului proiect naturalist al lui Zola. Gravele tare ale eredităţii nu acţionează asupra sa; nici violenţa bunicului, nici prefăcătoria şi ticăloşia tatălui nu vor fi regăsite în portretul unei fiinţe de mare căldură sufletească, onestă, crezând fără ezitare în idealurile simple, fundamentale ale celui care vrea fericirea lui şi a celor din jur. Are, bineînţeles, mai multă tărie de caracter decât sora lui, nefericita Gervaise, a cărei lentă degradare morală lasă, totuşi, să se degajeze poezia tristă a unui poem al mizeriei umane.

În acelaşi timp, el se opune viziunii zoliste a vieţii ţărănimii, ai cărei reprezentanţi cei mai caracteristici sunt Buteau şi Lotus Fouan. Acesta din urmă, violent şi autoritar cap de familie, nu e un vicios, aşa cum sunt toţi cei din preajmă; îi place, cel mult, un pahar cu vin, dar virtuţile lui, mult mai numeroase, fac din el una dintre ultimele întrupări ale ţăranului din Franţa de odinioară. Sobru, econom până la un fel de misticism al averii, el şi-a păstrat intactă dragostea pătimaşă, obsedantă, pentru pământ. Acum, la 70 de ani, are încă o minte vioaie şi i-ar place nespus să se întoarcă la munca, pământului *său*. Numai că nu se mai simte în stare, din trupul lui uscat a pierit toată vlaga şi trebuie să se resemneze să-şi împartă copiilor pământul

[12] Philippe van Tieghem, *Introduction à l’étude de Zola (Introducere în studiul lui Zola),* Paris, 1953, p. 38.

râvnit şi stăpânit cu atâta frenetică pasiune. Şi-a strâns deoparte nişte bani, neştiuţi de nimeni, şi ar putea să trăiască în linişte, nestingherit şi fără să mai aibă nevoie de ajutorul alor săi (pe care, de altminteri, e foarte îndoielnic că l-ar putea obţine). Dar, fără pământ, el nu mai înseamnă nimic. Pentru el, inactivitatea e o adevărată osândă, despărţirea de ogor – un supliciu. Copiii îl exploatează, întârzie să-i plătească arendele promise, îl silesc să plece din casă, să meargă să caute adăpost la rude care, bănuind existenţa comorii bătrânului, îl sâcâie, vrând să i-o smulgă. Moş Fouan decade cu totul: ajunge un fel de sărman animal sălbatic, îşi pierde înfăţişarea umană şi fuge, hăituit de spaime, prin desişurile pădurii. Nu îşi recapătă tragica faţă omenească decât în clipele când rătăceşte în preajma fostelor lui pământuri, atras de chemarea lor irezistibilă, tiranică. Sfârşitul lui e pe măsura doctrinei naturaliste, încărcat şi de un simţ sumbru al spectaculosului: bătrânul e asasinat de propriul său fiu, bestialul Buteau.

Ţăranii înfăţişaţi de Zola sunt nişte fiinţe rudimentare, opunându-se cu ură oricărei schimbări. Sunt, mai curând, o uriaşă forţă colectivă, o stihie care loveşte fără cruţare în tot ceea ce li se împotriveşte. „Puternic, asemenea naturii înseşi, eroul acesta imens – ţărănimea – acţionează cu o dezlănţuită îmbinare a elementelor”[13]. Eroul colectiv nu are nicio trăsătură care să indice, în vreun fel, că scriitorul l-ar fi cunoscut cu adevărat. El e, dilatat, personajul mistuit de patimi negre din celelalte romane ale lui Zola. Negată în portretul lui Jean Macquart şi, într-o bună măsură, în acela al bătrânului Fouan, doctrina naturalistă izbucneşte aici, modelând un personaj care răspunde elementelor dintr-un plan premeditat, cu prea puţine contacte cu universul real al ţărănimii franceze. Aşa se întâmplase şi cu *Şuanii*, romanul rural al orăşeanului Balzac, în care ţăranii corespundeau unei scheme caracterologice prestabilite.

[13] Guy Robert, *„La Terre” d’Émile Zola,* Paris, 1904, p. 75.

E, însă, adevărat că Zola nu punea purtarea ţăranilor pe seama unor misterioase, inexplicabile înclinaţii temperamentale înnăscute el încercase să releve datele unei istorii adevărate datorită cărora „Jacques Bonhomme”, cum i se spunea ţăranului francez, ajunsese la starea aceasta. Pasajul, îndelung comentat de exegeţii romanului, se cuvine să reţină atenţia. E momentul în care, înconjurat de săteni, Jean Macquart le citeşte un pamflet care cuprindea, „sub un titlu de baladă” *(Nenorocirile şi izbânda lui Jacques Bonhomme),* „o istorie dramatizată a ţăranului, de dinainte şi de după Revoluţie”, „un atac violent la adresa vechiului regim”: „Îndurase din partea tuturor, a oamenilor, a forţelor naturii, din partea lui însuşi. Pe vremea feudalităţii, când nobilii porneau după jaf, era vânat, hăituit, luat ca pradă. Fiecare război personal dintre senior şi senior îl ruina, atunci când nu-l ucidea: îi ardea coliba, îi distrugea ogorul… Dacă oraşele rezistau, datorită zidurilor lor, satele erau măturate în această nebunie a uciderii, care pe atunci sufla – de la un capăt la celălalt al unui întreg, secol. Au existat secole roşii, secole în care pe netedele noastre şesuri, cum se spunea, n-au încetat o clipă să urle de durere femeile pângărite, copiii striviţi, bărbaţii spânzuraţi. Apoi, când războiul înceta o vreme, perceptorii regelui se pricepeau destul să chinuie fără încetare sărmana lume; căci numărul şi povara dărilor nu însemnau nimic pe lângă încasarea ciudată şi brutală, birul greu şi gabela puse cu străşnicie, taxele repartizate după bunul plac al nedreptăţii, cerute imperios de cetele înarmate care încasau banii fiscului aşa cum se percepe o contribuţie de război.”

Legile naturalismului nu acţionau aici decât parţial. De altfel, şi în această privinţă există o neîndoielnică primejdie a simplificării forţate. Zola nu a negat niciodată existenţa mediului social printre factorii determinanţi ai evoluţiei individului. Se pare, susţin unii exegeţi, că nu avea decât

cunoştinţe îndeajuns de sumare despre rolul eredităţii în hotărârea caracterului: „Pentru că citise *Tratatul despre ereditate* al doctorului Prosper Lucas şi *Fiziologia pasiunilor* a doctorului Letourneau, se mândrea că ar fi găsit în fatalităţile ereditare secretul fiinţelor umane şi a făcut din ele liantul intim şi unitatea poveştii sale despre familia Rougon-Macquart. Pentru că întâlnise ideile lui Lombroso, a pus în mişcare «criminalul înnăscut» din *Bestia umană*"[14].

Pe Zola îl urmărea, mai degrabă decât obsesia propriei teorii, amintirea unor pagini care, de la l'*Assomoir* încoace, vor reveni adesea, sub forme felurite în romanele lui. E lumea sordidă, „marea tragedie a alcoolului şi a sărăciei" în care se împlineşte cumplitul destin al nefericiţilor Coupeau şi Gervaise. Mai târziu, după ce ultima pagină din *Rougon-Macquart* fusese scrisă şi arborele genealogic al tragicei familii îşi scuturase aproape toate frunzele, atmosfera apăsătoare, apa aceasta miloasă care se mişcă încet, acoperind; pe rând şi trăgând la fund oamenii ce vieţuiesc în această lume a nedreptăţii şi a violenţei vor apărea din nou, în accente mai mult sau mai puţin fugare, şi în ciclul celor *Trei oraşe (Lourdes, Roma, Paris),* şi în cele *Patru Evanghelii* (dintre care nu au apărut decât trei: *Fecunditate, Muncă, Adevăr* – ultima dintre acestea, postum). Lumea constituită din cazuri patologice îşi avea, însă, şi o origine literară: scriitorul urma propriul model romanesc, creat în povestea sărmanei Gervaise şi a soţului ei şi îl repeta pentru că *efectul* şi nu neapărat fundamentul ştiinţific i se părea vrednic de luare-aminte.

Pământul mai prezintă încă o caracteristică asupra cărora nu s-a insistat, poate, în măsura necesară. În intenţia lui Zola de a reconstitui universul pe care îl străbat personajele

[14] Pierre Moreau, capitolul *La fin du XIXe siècle et les premières années du XXe siècle (Sfârşitul secolului al XIX-lea* şi *primii ani ai secolului al XX-lea),* în Joseph Redier, Paul Hazard, Pierre Martino, *Litterature française*, Paris, 1949, p. 371.

vastului roman, era şi firesc ca el să ajungă în apropierea lumii rurale. O abordase cu puţină vreme mai înainte, într-o nuvelă, *Naïs Micoulin,* va reveni la ea într-o altă povestire, *Cele patru anotimpuri ale lui Jean Gourdon*. Amândouă se despart aproape cu totul de viziunea. naturalistă; cred că explicaţia stă, în bună măsură, în faptul că scriitorul socotea că indivizii pot să se salveze câteodată de neiertătoarele urmări ale eredităţii (Jean Macquart însuşi e un exemplu), dar colectivităţile umane, nu. De altminteri, mi se pare semnificativ că tocmai în nuvelistică, acolo unde se reconstituie, de cele mai multe ori, destinul unui singur individ, s-a vorbit cel mai adesea despre „detaşarea" de doctrina din *Romanul experimental,* studiul-manifest din 1886. În unele, pentru că la data compunerii lor doctrina naturalistă nu fusese formulată: *Povestire către Ninon,* de exemplu, apăruse în 1864, când scriitorul nu avea decât 24 de ani şi influenţa realismului tradiţional se exercita încă puternic asupra lui. Fireşte, conturul unei viziuni naturaliste se desluşeşte îndeajuns de limpede în romane scrise înainte de 1889, dar *Povestirile* din 1864 o preced *pe Thérèse Raquin* oare e socotită a fi, chiar înaintea publicării scrierilor teoretice, cea dintâi ilustrare a doctrinei. Tot nuvelistica va conţine şi acele rare accente umoristice din opera sa, *Cochiliile domnului Chabre, Petrecere la Coqueville,* sau *Angeline sau casa cu stafii,* care constituie, desigur, cea mai surprinzătoare latură a operei lui.

Pământul e, însă, în primul rând, un roman al mişcărilor colective. E, într-un fel, perechea lui *Germinal.* Celălalt stâlp, satul, pe care se sprijină bolta amplă a istoriei sociale a Franţei de-a lungul unor decenii de mari tulburări. Dar observaţia lui Zola nu e defel neîntemeiată: protestul organizat al minerilor din *Germinal* nu poate fi repetat în lumea rurală. Romanul cu temă industrială risipea mitul prosperităţii generale aduse de dezvoltarea maşinismului; romanul satului alunga imaginea idilică a paşnicei vieţi la

ţară, apărate de raporturi sănătoase, tradiţionale între oameni. „Cea mai naturalistă dintre cărţile lui Zola”, cum a fost numit *Pământul* (şi al cărei erou central e „cel mai puţin conform tezelor naturalismului”), este, poate, şi fragmentul unei demonstraţii care vizează grava imperfecţiune a alcătuirii lumii sociale. Ţăranii sunt înfăţişaţi într-o interpretare voit polemică cu bucolica imagine tradiţională. Determinismul îl conduce spre acea încheiere din *Germinal,* în care „apăsătoarea tristeţe a înfrângerii nu e, însă, o tristeţe predestinată”.[15]

La fel, finalul din *Pământul* are un sunet larg, proiectând peste şirul de crime, de violenţe, peste atmosfera tragică, imaginea unui Jean Macquart care simte chemarea copleşitoare a ogorului. Cu mai multe decenii înainte, un alt erou al romanului francez, Rastignac, privea de pe colina unui cimitir parizian la îndepărtata siluetă a marelui oraş, provocându-l la luptă; şi, de aici înainte, începea drumul mai arivist, al celui care îşi pierdea candoarea şi generozitatea, sufocate de o despotică sete de putere. Eroul cărţii lui Zola, alungat de pe ogorul pe care îl iubea pătimaş, hotărât să nu renunţe niciodată la pământul a cărui chemare o asculta, fermecat, din preajma mormintelor soţiei şi socrului său, asasinaţi; şi momentul acesta marchează începutul unui drum de-a lungul căruia Jean nu va avea să-şi schimbe niciodată însuşirile esenţiale, curăţenia sufletească, pe dorinţa de răzbunare şi de îmbogăţire.

Zola a fost nedrept cu ţăranii. În primul rând, pentru că nu i-a cunoscut. Dar şi pentru că, în concepţia lui, *Pământul* era un argument într-o demonstraţie. Scriitorul avea, se ştie bine, vocaţia gravă a justiţiei sociale: episodul Afacerii Dreyfus o dovedeşte cu prisosinţă. Inspiratul, cuvânt rostit la mormântul său de Anatole France, „Zola a fost un moment al conştiinţei umane”, e pe deplin îndreptăţit. „A

[15] Irving Howe, *op. cit,* p. 63.

vrut să fie un apostol social, precursor al unor mari reforme, profet al viitorului. A pecetluit alianţa naturalismului cu regimul republican.”[16]. Acuzaţia că ar fi „calomniat poporul Franţei” e inexactă. Mărturii numeroase, conţinute şi în scrisorile trimise prietenilor care-i împărtăşeau ideile, şi în multe pagini din romane dovedesc că „slujirea poporului” era un scop fundamental al literaturii lui. „Mizeriile pe care le-am scos la iveală în *Germinat* vreau să le vindec”[17]. Jean Fréville observa: „În *Germinal,* muncitorii cei mai harnici şi mai serioşi au parte, ca şi ceilalţi, de foame, mizerie, şi nenorociri. Pentru că aceasta e situaţia proletariatului”[18].

Cred că *Pământul* nu e, din acest unghi, diferit de romanul scris mai devreme cu doi ani. Şi aici, portretul lui Jean Macquart are valoarea unei semnificaţii umane clare. Şi, în afară de aceasta, romanul e scris, limpede, sub imboldul ideilor socialiste ale lui Jules Guesde care susţinea că pământul trebuie scos de sub oarba putere, a proprietăţii private şi transformat într-un mijloc colectiv de producţie. Tot ceea ce stătea în calea acestei reforme era osândit ca duşman ai progresului, al viitorului. La fel cum, în romanul care avea să fie publicat peste patru ani, *Banii,* legilor economice generate de finanţa capitalistă li se opunea o concepţie socialistă îndeajuns de fermă. Sau, în 1898, cu puţin înaintea morţii premature şi tragice, în *Paris,* romancierul asculta zgomotul oraşului, părându-i-se că aude cum, din catacombe, urcă un zvon ce anunţa explozia inevitabilă a Revoluţiei.

O lume în descompunere, lumea burgheză, deasupra căreia se înalţă apoteoza unei noi umanităţi, aceea din *Bucuria de a trăi*. O umanitate din care face parte şi Jean Macquart şi doctorul Pascal, tatăl pruncului ce va aduce

[16] Pierre Moreau, op. *cit,* p. 371.
[17] Cf. J. Fréville, *op. cit.,* p. 32.
[18] *Ibid,* p. 112.

renaşterea unei familii nimicite de pofte josnice, de invidii, de ură dezumanizantă, al pruncului ce vesteşte un nou început.

Ţăranii lui Zola sunt, de fapt, nişte victime. Din perspectiva ideilor scriitorului, ei nu sunt numai – ca în cărticica despre Jacques Bonhomme sau ca în scrisoarea lui Zola privitoare la *Germinal* – torturaţi de mizeria pe care cei puternici i-au silit s-o îndure de-a lungul unei istorii nedrepte; ci sunt modelaţi şi de o nepotolită sete de avere care dezumanizează şi pe care romancierul o socotea, fără echivoc, anacronică.

Înţeles ca un episod dintr-o naraţiune vastă (aşa cum, de fapt, şi era în realitate), *Pământul* propune o viziune care nu răspunde decât în parte doctrinei naturaliste. Portretul colectiv este, adevărat, pictat cu pasta groasă, întunecată a artei naturalismului; dar în trăsăturile individuale ale unor portrete, cel al lui Jean, în primul rând al bătrânului Fouan şi al sărmanei Françoise, se desluşesc multe amănunte ce nu se pot subsuma ideilor din *Romanul experimental:* depăşindu-le, ele se integrează într-o viziune artistică determinată de acţiunea unei neînduplecate forţe a realităţii. Artistul era mai puternic decât doctrinarul naturalist.

Mai mult, toate cele trei personaje care demonstrează trecerea dincolo de cadrul strict, scientizat, al romanului teoretizat de Zola sunt, într-un fel sau altul, victime ale unei forţe stihinice, venind din adâncurile vechimii şi care mânuieşte şi grupul de ţărani. E un ritual primitiv şi sălbatic al Pământului, al unei zeităţi de temut pe care ei nu pot să nu o asculte. Nu e singurul ecou al unei înţelegeri, în esenţă, romantice a raporturilor cu o natură neiertătoare, cum e marea în romanul *Oamenii mării* al lui Hugo, sau în misteriosul poem al *Bătrânului marinar* al lui Coleridge. O imensă forţă tăcută, neştiută, elementară şi răzbunătoare. Sub asprul chip al acestui muncitor solid care a fost Zola, o

nelinişte maladivă crispa nervii până la o adâncă suferinţă. „El deformează, înnegreşte, îngroaşă, simplifică, accentuează reliefurile, îi împinge pe indivizi până la simbol, masele până la imensitatea mişcătoare şi fatală a forţelor elementare.”[19]

Zola e un pictor de fresce: grevele la care participă mulţimi de muncitori, câmpurile de bătălie, sunt înfăţişate în halucinante privelişti de ansamblu. Puterea de a urmări mişcarea maselor, înţeleasă cu o picturalitate gravă, se relevă, şi în *Pământul,* ca unul dintre elementele cele mai caracteristice ale artei zoliste. „Adunarea minerilor din *Germinal,* mişcarea trupelor din *Prăpădul,* agitaţia magazinului «La Paradisul femeilor», tumultul Bursei, al Halelor, al gărilor, al pelerinilor de la Lourdes, reconstituirea unei şedinţe a Camerei Deputaţilor (în *Paris)* sunt tablouri de o mare vivacitate în care Zola reuşeşte să transforme o masă amorfă într-o colectivitate individualizată şi cu personalitate proprie”[20]. Ţăranii din *Pământul* îşi află, legitim, locul aici. Poet viril al ansamblurilor, al mulţimilor, al vieţii unanime, al impulsului orb al instinctelor irezistibile, al întinderilor pământului şi al aglomeraţiei sufocante a oraşului, Zola surprinde respiraţia adâncă şi copleşitoare a făpturilor omeneşti.

E mişcarea pe care o vor proiecta, într-un alt cadru al realităţii, *Ţăranii* lui Reymont, eroii unei epopei de intens dramatism. Aşa cum, în asasinarea nepedepsită a celor doi eroi ai lui Zola, în alungarea străinului, a lui Jean, se distinge prevestirea înfricoşătorului ritual păgân din *Pogonul lui Dumnezeu* al lui Steinbeck, unde pământul cere jertfe pentru a-şi potoli mânia. Sau, ca în *Ion,* un ritual de un alt tip, gestul plin de dragoste şi de adâncă neţărmurită dorinţă, cu care eroul lui Zola se pleacă, sărutând ţărâna.

---

[19] Pierre Moreau, op. *cit,* p. 471.

[20] Ion Brăescu, în *Scriitori francez% mic dicţionar* (coordonate» Angela Ion), Bucureşti, 1978, p. 339.

Suntem într-o lume a civilizaţiilor vechi, în care Pământul e puterea neînfrântă ce ordonează şi dă sens întregii alcătuiri a oamenilor şi a naturii. Dacă Zola nu ar fi crezut în izbânda binelui în aceasta sălbatică înfruntare, şi-ar fi pierdut, cu siguranţă – în mijlocul turpitudinilor personajelor sale – credinţa în idealul de fraternitate şi de justiţie ce au dat făpturii lui dimensiunile eroice din vremea Afacerii Dreyfus şi l-a îndemnat să-şi încheie cronica lumii din cel de-al doilea Imperiu cu imaginea plină de frumuseţe a copilului ce se va naşte pentru a alunga amintirea urii dintre fraţii inamici.

DAN GRIGORESCU

Partea întâi

I

În dimineaţa aceea, cu o traistă albastră legată peste pântec, ţinându-i gura deschisă cu mâna stângă, Jean scotea din ea cu dreapta, la fiecare trei paşi, câte un pumn de grâu pe care îl azvârlea cu o mişcare rotită. Încălţările grosolane i se afundau în pământul gras şi-i duceau cu ele, în legănarea cadenţată a trupului său; în acest timp, la fiecare azvârlitură, printre seminţele bălaie, aflate într-un zbor necontenit, se vedeau cum strălucesc cele două galoane roşii ale unui veston de ordonanţă, aproape ferfeniţă. Păşea singuratic, mereu înainte, cu o înfăţişare măreaţă; şi, în urma lui, acoperind boabele de grâu, se rostogolea domol o grapă trasă de doi cai pe care îi îndemna un căruţaş cu lungi şi regulate lovituri de bici ce plesneau pe deasupra urechilor lor.

Petecul de pământ, de numai cincizeci de ari, situat în locul numit Cornailles, era atât de puţin important, că domnul Hourdequin, stăpânul de la Borderie, nu voise să trimită pe el semănătoarea mecanică, ce lucra în altă parte. Urcând pe ogor de la miazăzi la miazănoapte, Jean avea

mereu în faţă, la doi kilometri, clădirile fermei. Ajuns la capătul ogorului, îşi ridica ochii şi privea fără să vadă ceva, răsuflând o clipă.

Erau ziduri scunde, o pată cafenie de ardezii vechi, pierdută în pragul ţinutului Beauce, a cărui câmpie se întindea până către Chartres. Sub cerul imens, un cer întunecat, de sfârşit de octombrie, zece leghe de culturi îşi desfăşurau în acest anotimp pământurile goale, galbene şi înţelenite, mari pătrate de arătură, care alternau cu loturi verzi de lucernă şi trifoi; totul fără nicio colină, fără nici un singur copac, cât vezi cu ochii, totul confundându-se, coborând în spatele liniei orizontului, pură şi rotundă ca pe mare. În partea dinspre apus, doar o pădurice mărginea cerul cu o panglică roşcată. În mijloc, un drum, drumul de la Châteaudun la Orléans, de o albeaţă ca de cretă, alerga în linie dreaptă pe o distanţă de patru leghe, desfăşurând geometrica defilare a stâlpilor de telegraf. Şi nimic altceva, decât trei sau patru mori de lemn stând pe picioarele lor de cherestea, cu aripile încremenite. Câteva sate păreau ostroave de piatră, o clopotniţă, în depărtare, ţâşnea dintr-o adâncitură a terenului, fără ca biserica să se vadă, în linele ondulaţii ale acestui pământ al grâului.

Dar Jean se întoarse şi porni iar, de la miazănoapte spre miazăzi, cu aceeaşi legănare, ţinând traista cu mâna stângă şi biciuind aerul cu zborul neîncetat al seminţei. Acum avea în faţă, foarte aproape, tăind câmpia aidoma unui şanţ, strâmta vâlcea a râului Aigre, dincolo de care reîncepea întinderea necuprinsă a ţinutului Beauce, până la Orléans. Păşunile şi umbrarele nu se ghiceau decât după o linie de plopi înalţi, ale căror vârfuri îngălbenite depăşeau vâlceaua la nivelul malurilor, asemenea unor tufişuri scunde. Din sătucul Rognes, clădit pe pantă, se vedeau numai câteva acoperişuri, la picioarele bisericii, care îşi înălţa în văzduh clopotniţa din pietre cenuşii, locuită de câteva familii de corbi foarte bătrâni. Şi, în partea dinspre răsărit, dincolo de

valea râului Loir, unde, la două leghe, se ascundea localitatea Cloyes, capitala cantonului, se profilau îndepărtatele coline Perche, liliachii în lumina ca de ardezie a zilei. Ne aflăm în străvechiul Dunois, devenit astăzi arondismentul Châteaudun, între Perche şi Beauce, şi anume chiar la marginea acestuia, în acel loc unde pământurile mai puţin fertile făcuseră să i se dea numele de Beauce păduchiosul. Când Jean ajunse la capătul ogorului se opri din nou, aruncă o privire în jos, în lungul pârâului Aigre, zglobiu şi limpede printre ierburi şi urmând drumul spre Cloyes, străbătut în sâmbăta aceea de cariolele ţăranilor porniţi la piaţă. Apoi se întoarse.

Şi mereu-mereu, cu acelaşi pas şi cu aceeaşi mişcare se ducea spre miazănoapte, se întorcea spre miazăzi, învăluit în pulberea vie a grâului; în timp ce, în urma lui, grapa, în pocnetele biciului, îngropa seminţele, cu acelaşi mers domol şi parcă chibzuit. Ploile lungi întârziaseră semănăturile de toamnă; pământul fusese gunoit în august şi ţarinile erau pregătite de multă vreme, cu grijă, curăţate de buruieni, numai bune să li se dea din nou grâu, după trifoiul şi ovăzul asolamentului trienal. De aceea, teama de gerurile apropiate, care ameninţau să vină după aceste potopuri, îi făcea pe ţărani să se grăbească. Vremea se răcise pe neaşteptate, fără să adie un fir de vânt, văzduhul luase culoarea funinginii, răspândind o lumină egală şi posomorâtă peste acest ocean de pământ neclintit. Se semăna în toate părţile: mai era un semănător în stânga, la trei sute de metri, un altul mai departe, spre dreapta; şi alţii, şi iar alţii se afundau în pământ, în perspectiva înclinată a terenurilor netede din faţa lui. Mici siluete negre, simple liniuţe din ce în ce mai subţiri, care se pierdeau în depărtare. Şi toţi aveau mişcarea rotită, zborul seminţei, pe care îl desluşeai ca pe o undă de viaţă în jurul lor. Câmpia era într-o continuă frământare până departe, în zare, unde semănătorii, răspândiţi pretutindeni, nu se mai vedeau.

Jean cobora pentru ultima dată, când zări, venind dinspre Rognes, o vacă mare, roşcată şi albă, pe care o fetişcană, aproape o copilă, o ducea de funie. Ţărăncuţa şi vita înaintau pe cărarea ce şerpuia de-a lungul vâlcelei, la marginea platoului; isprăvise semănatul grâului urcând panta, când un zgomot de fugă, răsunând printre nişte strigăte sugrumate, îl făcu din nou să ridice capul, tocmai când îşi dezlega traista ca să plece. Era vaca înfuriată, gonind printr-un ogor de lucernă, urmată de fata care se istovea încercând s-o oprească. Temându-se de o nenorocire, strigă:

— Las-o!

Fata nu-l asculta, gâfâia, îşi blestema vita, cu vocea mânioasă şi înspăimântată:

— Coliche, stai, Coliche!... Ah, animal nenorocit!... Ah, jigodie afurisită!

Alergând şi săltând pe cât îi îngăduia lungimea micilor ei picioare, până acum se putuse ţine după ea. Dar se poticni, căzu o dată, se ridică o clipă, ca să cadă iar, ceva mai departe; şi atunci, înnebunind de-a binelea, vita începu s-o târască. Fata urla. Trupul ei lăsa o dâră în lucernă.

— Las-o odată, pentru numele lui Dumnezeu! continuă Jean să strige. Las-o odată!

Şi striga aceste cuvinte inconştient, dintr-o mare spaimă; începând, la rândul lui, să alerge, izbuti, în sfârşit, să înţeleagă: funia trebuie să se fi înnodat în jurul încheieturii mâinii fetei şi să se fi strâns mereu, la fiece nouă sforţare. Din fericire, tăind-o de-a curmezişul unui ogor, Jean se ivi atât de brusc în faţa vacii, că aceasta, înfricoşată, prostită, se opri în loc. Dezlegă repede funia, aşeză fata pe iarbă.

— Nu ţi-ai rupt nimic?

Dar ea nu era câtuşi de puţin leşinată. Se sculă în picioare, se pipăi, îşi ridică fustele până la coapse, în linişte, ca să-şi vadă genunchii care-i ardeau, gâfâind încă atât de tare, că abia putea să vorbească.

— Uite, aici, asta mă doare... Dar, pot s-o mişc, n-am nimic... O, mi-a fost teamă! Pe drum, clocoteam, nu alta!

Şi cercetându-şi încheietura aproape strivită, înconjurată de un cerc roşu, o umezea cu salivă, lipindu-şi buzele de ea, adăugând cu un suspin adânc, uşurată, împăcată:

— Coliche nu e deloc rea. Numai că, de azi-dimineaţă, ne-a făcut să turbăm, nu alta, pentru că-i e de goană... O duc la taur, la Borderie.

— La Borderie, repetă Jean. Se potriveşte de minune, acolo mă întorc şi eu, te însoţesc.

Continua s-o tutuiască, socotind-o un copil, atât era de subţire încă la cei paisprezece ani ai ei. Cu bărbia ridicată, fata îl privea serioasă pe vlăjganul ăsta de băiat şaten, cu părul tuns scurt, cu faţa plină şi trăsătură regulate, care, la cei douăzeci şi nouă de ani ai lui, îl făceau să pară un om bătrân în ochii ei.

— A, te cunosc, dumneata eşti Caporal, tâmplarul care a rămas ca argat la domnul Hourdequin.

Auzind această poreclă pe care i-o dăduseră ţăranii, tânărul zâmbi; şi, la rândul lui, o privi lung, uimit să descopere în ea aproape o femeie, cu sânii mici şi tari în formare, cu obrazul prelung, cu ochi negri deosebit de adânci, cu buze groase, carne fragedă şi trandafirie de fruct care se pârguieşte. Îmbrăcată într-o fustă cenuşie şi o bluză pe deasupra, din lână neagră, cu capul împodobit cu o bonetă rotundă, ea avea pielea grozav de oacheşă, pârlită şi aurită de soare.

— Dar tu eşti mezina lui taica Mouche! strigă el. Nu te recunoscusem... Nu-i aşa că sora ta era iubita lui Buteau, astă-primăvară, când muncea cu mine la Borderie?

Ea răspunse simplu:

— Da, eu sunt Françoise... Şi soră-mea este Lise, care a trăit cu vărul Buteau, şi acum e grea, în luna a şasea.. El a şters-o, e pe la Orgères, la ferma Chamade.

— Prin urmare, aşa, încheie Jean. I-am văzut împreună.

Şi rămaseră o clipă tăcuţi, faţă în faţă, el râzând – pentru că îi surprinsese într-o seară pe cei doi îndrăgostiţi în dosul unei căpiţe – ea, udându-şi mereu încheietura amorţită, de parcă umezeala buzelor i-ar fi domolit usturimea; în timp ce vaca, liniştită, smulgea smocuri de lucernă dintr-un câmp vecin. Căruţaşul cu grapa lui plecaseră, făcând un ocol pentru a ieşi la drum. Se auzea croncănitul a doi corbi care se roteau într-un zbor continuu în jurul clopotniţei. Cele trei dangăte de clopot, vestind slujba de amiază, răsunară în văzduhul încremenit.

— Cum, e amiază! strigă Jean. Să ne grăbim! Apoi, zărind-o pe Coliche pe un ogor:

— Ei, vaca ta face stricăciuni! Dacă are s-o vadă… Aşteaptă, tu, ticăloaso, că vin să te satur!

— Nu, las-o în pace, spuse Françoise oprindu-l. Ogorul ăsta e al nostru. Pe locul nostru m-a trântit nărăvaşa asta! Tot malul e al familiei noastre, până la Rognes. Noi avem de-aici, în jos; pe urmă, alături, e locul unchiului Fouan; şi, dincolo, al mătuşii mele, La Grande.

Arătând loturile cu câte o mişcare a mâinii, fata scosese vaca pe potecă. Şi numai după ce ajunse s-o ţină iar de funie, se gândi să-i mulţumească tânărului.

— Îţi sunt nespus de recunoscătoare! Să ştii că-ţi mulţumesc, îţi mulţumesc din toată inima.

Începuseră să meargă, urmau drumul îngust ce şerpuia de-a lungul vâlcelei, înainte de a se afunda în pământuri. Ultimul dangăt de clopot al slujbei de amiază îşi luase zborul, numai corbii croncăneau întruna. Şi, în urma vacii care trăgea de funie, niciunul nici altul nu mai vorbeau, cufundaţi în acea tăcere a ţăranilor ce străbat leghe întregi alături fără să schimbe un cuvânt. Aruncară o privire în dreapta, către o semănătoare mecanică ai cărei cai se întorceau în brazdă în apropierea lor; omul le strigă: „Bună ziua!” şi ei răspunseră: „Bună ziua!” cu aceeaşi voce serioasă. În jos, spre stânga, pe toată lungimea drumului

spre Cloyes, treceau mereu cariole, căci piaţa nu se deschid dea decât la ora unu. Se hurducăiau crâncen pe cele două roţi ale lor, asemenea unor insecte în veşnică mişcare, şi, oricât le micşora depărtarea, în ele se desluşea singurul punct alb al bonetei femeilor.

— Uite-l pe unchiul Fouan cu mătuşa Rose. Acolo, jos, se duc la notar, spuse Françoise, cu ochii pe o căruţă, mare cât o coajă de nucă, alergând la mai bine de doi kilometri.

Avea agerimea ochiului de marinar, acea vedere lungă a oamenilor de la câmpie, exersată pe amănunte, în stare să recunoască un om sau un animal în mica pată mişcătoare a siluetei lor.

— A, da, am auzit vorbindu-se! reluă Jean. Prin urmare, e lucru hotărât, bătrânul îşi împarte avutul între fata şi cei doi băieţi ai lui?

— Hotărât, au cu toţii întâlnire, astăzi, la domnul Baillehache.

Şi Françoise privea neîncetat cum se depărtează cariola.

— Nouă puţin ne pasă, treaba asta nu ne ţine nici de cald, nici de rece... Doar că la mijloc e şi Buteau. Soră-mea se gândeşte că poate o ia de nevastă, după ce-o să-şi primească partea lui.

Jean începu să râdă.

— Afurisitul de Buteau, am fost camarazi... Eh, nu-l costă nimic să ducă fetele de nas! Când le simte lipsa, le ia cu de-a sila, dacă nu vor de bunăvoie.

— Nici vorbă că e un porc! declară Françoise cu convingere. Nu-i faci unei verişoare porcăria s-o părăseşti, cu burta la gură.

Dar, deodată, cuprinsă de mânie:

— Ia stai, Coliche! te învăţ eu minte!... Uite-o că iar începe, turbează, lighioana, când o apucă!

Cu o smucitură puternică, adusese vaca înapoi. În acel loc, drumul părăsea marginea platoului. Cariola dispăru, şi amândoi continuară să meargă pe câmpie, nemaiavând în

faţă, la dreapta şi la stânga lor, decât întinderea fără de sfârşit a culturilor. Printre petecele de arătură şi fâneţele anume semănate pentru nutreţ, poteca mergea pe un pământ fără niciun tufiş, ajungând drept la ferma pe care ai fi crezut că poţi s-o atingi cu mâna, şi care se tot trăgea îndărăt sub cerui de cenuşă. Se cufundaseră din nou în tăcere, nu mai deschideau gura, ca învăluiţi în gravitatea gânditoare a ţinutului Beauce, atât de trist şi atât de mănos.

Când ajunseră, curtea mare, pătrată, de la Borderie, închisă din trei părţi de clădirile staulelor, ale stânelor de oi şi ale hambarelor, era goală. Dar, numaidecât, în pragul bucătăriei se arătă o tânără femeie scundă, cu o înfăţişare înfiptă şi plăcută.

— Cum, Jean, nu mănânci pe ziua asta?

— La masă mă duc, doamnă Jacqueline.

De când fiica lui Cognet, cantonierul din Rognes, Cognette, cum era numită de pe vremea când avea doisprezece ani şi spăla vasele fermei, fusese ridicată la onorurile de stăpână peste slugi, îi silea pe toţi, cu despotism, s-o trateze ca pe o doamnă.

— A, tu eşti, Françoise! reluă ea. Vii pentru taur... Ei, bine, ai de aşteptat! Văcarul a plecat la Cloyes, cu domnul Hourdequin. Dar se întoarce curând, ar fi trebuit să fie aici.

Şi, cum Jean se hotărî să intre în bucătărie, îl prinse de mijloc, frecându-se zâmbitoare de el, fără să-i pese că e văzută, ca o amantă lacomă care nu se mulţumeşte numai cu stăpânul.

Rămasă singură, Françoise începu să aştepte răbdătoare, stând pe o bancă de piatră, în faţa gropii de bălegar care se întindea pe o treime din curte. Privea fără niciun gând cum un cârd de găini ciugulesc şi îşi încălzesc picioarele în culcuşul larg şi jos, pe care aerul rece îl făcea să fumege, scoţând un uşor abur albastru. Peste o jumătate de ceas, când Jean reapăru, isprăvind de mâncat o felie de pâine cu

unt, ea nu se clintise din loc. Acesta se aşează alături de fată, şi cum vaca nu stătea locului, bătându-se cu coada şi mugind, până la urmă îi zise:

— E cât se poate de rău că văcarul nu se întoarce.

Fata ridică din umeri. Nimic n-o zorea. Apoi, după o nouă tăcere:

— Prin urmare, Caporal, dumneata te numeşti Jean, şi atâta tot?

— Ba nu, Jean Macquart.

— Nu eşti din părţile noastre?

— Nu, sunt provensal, din Plassans, un oraş, acolo, spre miazăzi.

Ea ridicase ochii ca să-i cerceteze cu atenţie, uimită că cineva putea fi de atât de departe.

— După Solferino, continuă el, acum un an şi jumătate m-am întors din Italia, lăsat la vatră, şi un camarad de-al meu m-a adus aici... Şi pentru că vechea mea meserie de tâmplar nu mi se mai potrivea, anumite împrejurări m-au făcut să rămân la fermă.

— Aha! zise ea cu simpli rate, fără a-şi lua ochii mari şi negri de la el.

Dar în aceeaşi clipă. Coliche mugi prelung, ca înnebunită; şi o răsuflare aspră veni dinspre grajdul vitelor a cărui uşă era închisă.

— Ia te uită, strigă Jean, ticălosul ăsta de César a auzit-o! ... Ascultă cum îi vorbeşte dinăuntru... Ei, îşi cunoaşte meseria, nu e chip să aduci una în curte fără să n-o simtă, şi ştie ce vrem de la el...

Pe urmă, întrerupându-se:

— Să ştii că văcarul o fi fost nevoit să rămână cu domnul Hourdequin... Dacă vrei, îţi aduc eu taurul. O să ne descurcăm noi amândoi.

— Da, ai dreptate, spuse Françoise ridicându-se.

Jean deschidea uşa grajdului, când întrebă din nou:

— Şi vaca, trebuie legată?

— Legată, da de unde! nici pomeneală!… E pregătită, nici măcar n-o să se clintească.

Deschizându-se uşa, în grajd se văzură, puse pe două rânduri şi lăsând o cărare la mijloc, cele treizeci de vaci ale fermei, unele culcate pe aşternutul de paie, altele mestecând sfeclele roşii din iesle; şi, din ungherul unde se afla, unul dintre tauri, un olandez negru bălţat cu alb, întindea capul, în aşteptarea muncii ce-o avea de făcut.

Cum fu dezlegat, César ieşi încet. Dar se opri numaidecât, ca surprins de aerul de afară şi de lumina amiezii; şi rămase o clipă nemişcat, înţepenit pe picioare, fluturându-şi coada nervos, cu gâtul umflat, cu botul întins şi adulmecând. Fără să se clintească, Coliche îşi întorcea spre el ochii mari, ficşi, mugind mai domol. Atunci el înaintă, se lipi de ea, îşi aşeză capul pe şoldul ei, cu o apăsare scurtă şi aspră. Serioşi, cu mâinile bălăbănind, Jean şi Françoise aşteptau.

Vaca, o cotentină de o statură impozantă, era mai înaltă şi mai voinică decât el, care aparţinea unei rase mai puţin robuste. Taurul îşi dădu seama, vru să se mai salte.

— E prea micuţ, spuse Françoise.

— Da, puţin, spuse şi Jean. Dar asta nu înseamnă nimic, va izbuti curând.

Fata clătină din cap; şi, cum César bâjbâia întruna, istovindu-se, Françoise se hotărî.

— Nu, trebuie ajutat… Dacă merge rău, totul va fi pierdut, n-o să prindă.

Cu sânge rece şi băgare de seamă, ca pentru o treabă serioasă, ea înaintă puţin. Grija pe care o punea în ceea ce făcea îi întuneca negrul ochilor, îi întredeschidea buzele roşii pe chipul neclintit. Ridică braţul cu o mişcare energică…

Retrăgându-şi palma, Françoise rămăsese cu braţul în jos, spunând:

— S-a făcut.

— Şi temeinic! răspunse Jean cu un soi de convingere amestecată cu mulţumirea adevăratului lucrător pentru lucrul rapid şi bine făcut.

Nu se gândea să trântească una dintre acele glume deşucheate, cu care băieţii de la fermă se înveseleau împreună cu fetele, când acestea îşi aduceau vacile aici. Copila aceasta părea să socoată lucrul atât de simplu şi de necesar, că, judecând cinstit, chiar că nu avea pentru ce să râdă. Asta era natura.

Dar, peste o clipă, Jacqueline apăru din nou în uşă; şi, cu un gângurit care lui îi era familiar, spuse veselă:

— Iubitul tău nu are ochi, în privinţa asta!

Cum Jean izbucni într-un hohot de râs zgomotos, Françoise se făcu dintr-odată roşie. Încurcată, vrând să-şi ascundă tulburarea, pe când César intra singur în grajd, iar Coliche se apuca să pască un smoc de ovăz crescut în groapa de bălegar, ea se scotoci prin buzunare, scoase într-un târziu batista şi îi dezlegă colţul unde ţinea. cei patru franci, preţul împerecherii:

— Poftim, iote banii! spuse. Bună seara.

Plecă împreună cu vaca, şi Jean, luându-şi traista, o urmă, spunându-i Jacquelinei că se duce pe ogorul de la Poteau, după cum îi poruncise să se ducă, tot astăzi, domnul Hourdequin.

— Bine! răspunse ea. Grapa trebuie să fi şi ajuns acolo.

Apoi, văzând cum tânărul o ajunge din urmă pe ţărăncuţă şi se îndepărtează unul după altul, pe poteca îngustă, le mai strigă iar, cu glasul ei cald de femeie poznaşă:

— Nu e nicio primejdie, nu-i aşa? dacă vă rătăciţi amândoi! Micuţa cunoaşte calea cea bună.

În urma lor, curtea fermei rămase iarăşi pustie. De data aceasta, niciunul nici celălalt nu râsese. Mergeau agale, şi singurul zgomot era al încălţărilor lor ce se izbeau de pietre. El nu-i vedea decât ceafa de copilă, pe care se ondulau mici şuviţe de păr negru sub boneta rotundă, în

sfârşit, după vreo cincizeci de paşi:

— N-are dreptate să se ia de altele din pricina bărbaţilor, spuse Françoise încet. Aş fi putut să-i răspund…

Şi, întorcându-se spre tânăr, privindu-l cu un aer răutăcios:

— E adevărat, nu-i aşa? că-l face pe domnul Hourdequin să se poarte, ca şi cum ar fi nevastă-sa… Pesemne că dumneata ştii câte ceva, nu-i aşa?

El se tulbură, luă o mutră prostească:

— Apoi, de! face ce-i place, o priveşte.

Întorcându-i spatele, Françoise dădu iar drumul la pas.

— Da, e adevărat… Glumesc şi eu, pentru că dumneata ai putea să fii aproape tatăl meu, şi treaba asta n-are nicio importanţă… Dar, vezi dumneata, de când Buteau i-a făcut porcăria aceea surorii mele, m-am jurat să-mi tai mai degrabă mâinile şi picioarele decât să am un iubit.

Jean clătină din cap, şi nu mai vorbiră. Micul ogor de la Poteau se afla în capătul potecii, la jumătatea drumului către Rognes. Când ajunse acolo, tânărul se opri. Grapa îl aştepta, un sac cu sămânţă era descărcat pe o brazdă. Îşi umplu traista, spunând:

— Atunci, la revedere!

— La revedere! răspunse Françoise. Şi, încă o dată, mulţumesc!

Dar, cuprins de o temere, tânărul îşi îndreptă spatele şi strigă:

— Ia spune, dacă Coliche începe iar… Vrei să te însoţesc până la tine acasă?

Cum ajunsese destul de departe, fata se întoarse, şi glasul ei liniştit şi puternic sfâşie adânca tăcere a câmpiei:

— Nu, nu, de prisos, nu e nicio primejdie! are sacul plin!

Cu traista legată peste pântec, Jean pornise să coboare petecul de arătură, cu necurmata mişcare a azvârlirii grâului; şi îşi ridica ochii, se uita după Françoise cum descreşte printre culturi, cum se face tot mai mică în urma

nepăsătoarei vaci, care îşi legăna trupul voinic. Când urcă, nu putu s-o mai vadă; dar, la întoarcere, o văzu iar, tot mai micşorată şi atât de firavă, cu mijlocul ei subţire, cu boneta albă, că semăna cu o floare de păpădie. În trei rânduri tot descrescu astfel; apoi, când o căută, ea pesemne cotise prin faţa bisericii.

Bătu de ora două, cerui rămânea cenuşiu, surd şi rece; straturi-straturi de cenuşă fină păreau să fi ascuns soarele pentru mai multe luni de zile, până la primăvară. În această tristeţe, o pată mai străvezie lumina norii, către Orléans, ca şi cum, în partea aceea, soarele ar fi strălucit pe undeva, la distanţă de mai multe leghe. Şi în scobitura aceea palidă se desluşea clopotniţa din Rognes, în timp ce satul cobora, ascunzându-se în cuta nevăzută a vâlcelei Aigre. Dar către Chartres, la miazănoapte, linia netedă a orizontului îşi păstra claritatea ei de dâră de cerneală care taie în două un desen, între uniformitatea pământoasă a cerului vast şi desfăşurarea fără de hotare a meleagului Beauce. După-amiază, numărul semănătorilor părea să fi crescut. Acum, fiecare parcelă a micii culturi avea propriul ei semănător, aceştia se înmulţeau neîncetat, mişunau ca negrele furnici harnice, ieşite la aer pentru vreo treabă importantă, înverşunându-se într-o muncă excesivă, gigantică faţă de micimea lor; şi cu toate acestea se desluşea, până şi la cei mai îndepărtaţi, mişcarea îndârjită, mereu aceeaşi, cu o încăpăţânare de insectă în luptă cu imensitatea pământului, învingători, până la urmă, ai imensităţii şi ai vieţii.

Până la căderea nopţii, Jean semănă întruna. După ogorul din Poteau, pe cel din Rigoles şi apoi pe cel din Quatre-Chemins. Se ducea, se întorcea cu paşi mari, ritmaţi în arătură; şi grâul din traistă se isprăvea, în urma lui sămânţa fecunda pământul.

II

Casa maestrului Baillehache, notar în Cloyes, se afla pe strada Grouaise, pe stânga, cum te duci la Châteaudun: o căsuţă albă, cu un singur etaj, în colţul căreia atârna frânghia singurului felinar ce lumina această largă stradă pietruită, pustie peste săptămână, însufleţită sâmbăta de valul ţăranilor veniţi la piaţă. Cele două tăbliţe de notar se vedeau strălucind de departe, pe linia cretoasă a construcţiilor scunde; şi, în spatele lor, o strâmtă grădină cobora până la Loir.

În sâmbăta aceea, în camera care era folosită drept birou de notar şi care dădea spre stradă, la dreapta vestibulului, micul secretar, un ştrengar de cincisprezece ani, plăpând şi palid, ridicase una dintre perdelele de muselină ca să privească cum trece lumea. Ceilalţi doi secretari, unul, bătrân, pântecos şi murdar, altul, mai tânăr, numai piele şi oase, foarte bolnav de fiere, scriau la o masă dublă de brad înnegrit, care alcătuia tot mobilierul, împreună cu şapte sau opt scaune şi o sobă de fontă, unde se făcea focul numai în decembrie, chiar şi atunci când ningea încă de la sărbătoarea Tuturor-Sfinţilor. Stelajele, ale căror despărţituri erau înţesate, mapele de carton verzui, rupte pe la colţuri, gemând de dosare galbene, otrăveau încăperea cu un miros de cerneală stricată şi de vechi hârţoage mâncate de praf.

Şi în acest timp, aşezaţi unul lângă altul, doi ţărani, bărbatul şi nevasta, aşteptau într-o nemişcare şi cu o răbdare pline de respect. Atâtea hârtii şi mai ales aceşti domni scriind atât de repede, aceste peniţe scârţâind pe rând îi făceau serioşi, îi sileau să frământe în mintea lor gânduri despre bani şi procese. Femeia, de treizeci şi patru de ani, foarte oacheşă, cu un chip plăcut, stricat de un nas

mare, îşi încrucişase mâinile-i uscate, de om care roboteşte, peste bluza de postav negru tivit cu catifea; şi, cu ochii ei negri, cerceta prin colţuri, visând în chip vădit la toate titlurile de proprietate care dormeau aici; în vreme ce bărbatul, cu cinci ani mai în vârstă, roşcovan şi nepăsător, într-un pantalon negru şi o bluză lungă, de pânză albastră, nou-nouţă, îşi ţinea pe genunchi pălăria de fetru rotundă, fără ca umbra vreunui gând să-i însufleţească faţa lată, ca de argilă coaptă, bărbierită cu grijă, găurită de doi ochi mari, de un albastru ca faianţa şi de o fixitate de bou care se odihneşte.

Dar se deschise o uşă, şi maestrul Baillehache, care tocmai prânzise împreună cu cumnatul său, fermierul Hourdequin, apăru, foarte roşu, proaspăt încă la cei cincizeci şi cinci de ani ai săi, cu buzele groase, cu pleoapele trase spre colţuri, ale căror zbârcituri făceau tot timpul să-i râdă privirea. Purta lornion şi avea mania de a se trage mereu de lungile fire încărunţite ale favoriţilor.

— A, dumneata eşti, Delhomme, spuse el. Aşadar, moş Fauan s-a hotărât să facă partajul?

Răspunse femeia:

— Da, domnule Baillehache... Avem întâlnire cu toţii, ca să cădem la înţelegere şi să ne spuneţi cum se face.

— Bine, bine, Fanny, o să vedem... Nu e decât ora unu, trebuie să-i aşteptăm şi pe ceilalţi.

Şi notarul mai stătu încă o clipă de vorbă, întrebând de preţul grâului, aflat în scădere de două luni, arătându-i lui Delhomme consideraţia prietenească datorată unui ţăran care are douăzeci de hectare, un argat şi trei vaci. După aceea, intră în cabinetul său.

Secretarii nu ridicaseră capul, exagerând scârţâitul peniţelor; şi, din nou, cei doi Delhomme începură să aştepte, nemişcaţi. Avusese noroc această Fanny că fusese luată în căsătorie de un om cinstit şi bogat, fără ca măcar să fi rămas însărcinată, ea care, în ceea ce o privea, nu

nădăjduia din partea lui moş Fouan decât vreo trei hectare. De altfel, bărbatului ei nu-i păru câtuşi de puţin rău, pentru că n-ar fi putut găsi o gospodină mai inteligentă, nici mai energică, astfel că se lăsa condus de ea în toate treburile, căci avea firea mărginită, dar era atât de aşezat, atât de drept, că adeseori în Rognes era chemat să judece anumite pricini.

În acel moment, micul secretar care privea pe stradă îşi înăbuşi între degete un hohot de râs, murmurând către vecinul lui, bătrânul pântecos şi foarte murdar;

— A, iată-l pe Jésus-Christ!

Fanny se aplecase cu vioiciune spre urechea bărbatului ei.

— Ştii, lasă-mă pe mine să potrivesc lucrurile... Îi iubesc nespus pe tata şi pe mama, dar nu vreau să ne fure; şi să nu ne încredem în Buteau şi în secătura asta de Hyacinthe.

Vorbea de cei doi fraţi ai ei, îl zărise pe fereastră venind pe cel mai mare, pe Hyacinthe, cunoscut de toată lumea sub numele de Jésus-Christ: un trântor şi un beţivan care, de la întoarcerea din armată, după ce făcuse campaniile din Africa, se pornise să umble creanga, refuzând orice fel de muncă, trăind din braconaj şi furtişaguri, de parcă ar fi jefuit un popor înfricoşat de beduini.

Intră un zdrahon voinic, în toată puterea musculoasă a celor patruzeci de ani ai săi, cu părul creţ, cu barba tăiată ascuţit, lungă şi neîngrijită, cu un obraz de Crist răvăşit, un Crist beţivan, siluitor de fecioare şi tâlhar de drumul mare. De dimineaţă se şi cherchelise la Cloyes, avea pantalonii murdari de noroi, bluza plină de pete, o şapcă zdrenţuită dată mult pe ceafă; şi fuma o ţigară de foi de zece centime, jilavă şi neagră, care împuţea aerul. Cu toate acestea, în adâncul ochilor săi umezi sălăşluia zeflemeaua deloc răutăcioasă, sufletul deschis al unei puşlamale cumsecade.

— Ce, tata şi mama n-au ajuns încă aici? întrebă el.

Şi, cum secretarul uscăţiv, îngălbenit de boala de fiere, îi

răspunse mânios printr-un semn negativ făcut cu capul, el rămase o vreme cu ochii pironiţi de perete, în timp ce ţigara de foi îi fumega singură în mână. Nu se uitase deloc la sora şi la cumnatul lui, care, şi ei, la rândul lor, păreau să nu-l fi văzut intrând. Pe urmă, fără să mai adauge vreun cuvânt, ieşi, se duse să aştepte pe trotuar.

— Ah, Jésus-Christ, ah, Jésus-Christ! repetă ca un bărzăune micul secretar, întorcând nasul spre stradă, cu chipul din ce în ce mai înveselit de porecla care-i învia în amintire întâmplări hazlii.

Dar nu se scurseră decât cinci minute şi familia Fouan sosi, în sfârşit, dai bătrâni cu mişcări domoale şi precaute. Tatăl, foarte robust odinioară, astăzi în vârstă de şaptezeci de ani, se descărnase şi se micşorase într-o muncă atât de aspră, într-o patimă pentru pământ atât de aprigă, încât trupul i se încovoiase, parcă pentru a se reîntoarce spre acest pământ atât de intens dorit şi stăpânit. Totuşi, cu excepţia picioarelor, era încă viguros, arăta bine, cu micii lui favoriţi albi, în formă de labă de iepure, cu lungul nas al familiei, care-i ascuţea faţa uscăţivă, alcătuită din suprafeţe de piele tăiate de mari zbârcituri. Şi, în umbra lui, fără să se îndepărteze de el nici măcar cu un pas, mama, mai scundă, părând să fi rămas grasă, cu pântecele mărit de un început de dropică, cu chipul de culoarea ovăzului, găurit de nişte ochi rotunzi, de o gură rotundă, pe care o infinitate de zbârcituri o strângeau aidoma pungilor avarului. Mărginită, redusă în căsnicie la un rol de animal supus şi harnic, ea tremurase întotdeauna în faţa autorităţii despotice a bărbatului.

— A, voi eraţi! strigă Fanny ridicându-se.

Delhomme se sculase şi el de pe scaun. Şi, în spatele bătrânilor, apăru Jésus-Christ clătinându-se, fără să scoată un cuvânt. Strivi capătul ţigării de foi, ca s-o stingă, apoi vârî chiştocul puturos într-un buzunar al bluzei.

— Iată-ne şi aici, zise Fouan. Nu lipseşte decât Buteau…

Niciodată la vreme, niciodată ca toţi ceilalţi, ticălosul!

— L-am văzut în piaţă, declară Jésus-Christ cu o voce răguşită de rachiu. O să vină şi el.

Buteau, mezinul, de douăzeci şi şapte de ani, datora această poreclă apucăturilor lui, aflat într-o continuă răzvrătire, încăpăţânându-se în ideile lui, care nu erau ale nimănui. Chiar de copil, nu se putuse înţelege cu părinţii; şi, mai târziu, după ce trăsese la sorţi un număr bun, care îl scăpase de armată, fugise de la ei. ca să se tocmească, mai întâi la Borderie, apoi la Chamade.

Dar, pe când tatăl continua să bombăne, el intră sprinten şi vesel. La el, marele nas al neamului Fouan se turtise, în timp ce, în partea de jos a figurii, maxilarele înaintau sub formă de puternice fălci de carnasier. Tâmplele îi erau înclinate, toată partea de sus a capului i se îngusta, şi în dosul râsului vesel al ochilor lui cenuşii se bănuia viclenia şi violenţa. Moştenise de la tatăl său dorinţa brutală, încăpăţânarea de a stăpâni, sporită de zgârcenia meschină a mamei. La fiecare ceartă, când cei doi bătrâni îl copleşeau, cu învinuiri, le răspundea: „Nu trebuia să mă faceţi aşa!”

— Ia ascultaţi, sunt cinci leghe de la Chamade până la Cloyes, răspunse el la mormăielile lor de nemulţumire. Şi-apoi ce? am ajuns odată cu voi... Aveţi de gând să mai bodogăniţi mult?

Acum toţi se certau, strigau cu glasurile, lor pătrunzătoare şi ameninţătoare, obişnuite să zbiere pe afară, discutau aprins despre treburile lor, de parcă ar fi fost la ei acasă. Deranjaţi, secretarii le aruncau priviri piezişe, când, adus de zgomot, intră notarul, deschizând din nou uşa cabinetului.

— Sunteţi cu toţii aici? Hai, intraţi!

Cabinetul dădea spre grădină, o mică fâşie de pământ care cobora până la Loir, de unde se zăreau, până hăt, departe, plopii desfrunziţi. Aici, împodobind şemineul, se

afla o pendulă de marmură neagră, aşezată între maldăre de dosare; şi nimic altceva decât biroul de acaju, o cartotecă şi câteva scaune.

Domnul Baillehache se instală numaidecât la acel birou, ca la tribunal; în timp ce ţăranii, intraţi unul după altul, şovăiau, se uitau pieziş la scaune, neştiind unde şi cum să se aşeze.

— Ei, aşezaţi-vă odată!

Atunci, împinşi de ceilalţi, Fouan şi Rose se pomeniră în primul rând, pe două scaune; Fanny şi Delhomme se treziră în spate, unul lângă altul; pe când Buteau se retrase într-un colţ şi se rezemă de perete, şi singur Hyacinthe rămase în picioare, în faţa ferestrei, unde astupa lumina zilei cu umerii săi largi. Dar notarul, nerăbdător, îl interpelă cu familiaritate:

— Hai, aşază-te, Jésus-Christ!

Şi trebui să intre primul în subiect.

— Aşadar, moş Fouan, te-ai hotărât să-ţi împărţi avutul, din timpul vieţii, între cei doi băieţi şi fiica dumitale?

Bătrânul nu răspunse nimic, ceilalţi rămaseră nemişcaţi, se lăsă o lungă tăcere. De altfel, notarul, obişnuit cu aceste zăboviri, nu se grăbea nici el. Funcţia de notar se moştenea în familie de două sute cincizeci de ani, cei din neamul Baillehache, originari din moşi-strămoşi din Beauce, se succedaseră din tată în fiu la Cloyes, împrumutând de la clientela lor ţărănească încetineala de gândire, vicleana neîncredere care îneca în lungi tăceri şi vorbe de prisos cea mai neînsemnată discuţie. Deschisese un briceag şi îşi tăia unghiile.

— Nu-i aşa? trebuie să cred că te-ai hotărât, repetă el în cele din urmă, cu ochii pironiţi asupra bătrânului.

Acesta se întoarse, îi cuprinse pe toţi dintr-o privire, înainte de a vorbi, căutându-şi cuvintele:

— Da, s-ar putea, domnule Baillehache… Vă vorbisem pe vremea secerişului, şi mi-aţi spus să mă gândesc mai bine

la treaba asta; şi m-am tot gândit, şi văd că n-am încotro, că tot aici o să ajung.

Lămuri pentru ce, în fraze sacadate, întrerupte de nenumărate incidente. Dar ceea ce nu spunea, ceea ce răbufnea din tulburarea înăbuşită în gâtlejul lui, era tristeţea fără de sfârşit, ura mocnită, sfâşierea întregului său trup de a se despărţi de bunurile atât de aprig râvnite înainte de moartea tatălui său, cultivate mai târziu cu o patimă nemaipomenită, sporite apoi bucată cu bucată, cu preţul celei mai dezgustătoare zgârcenii. Cutare parcelă reprezenta luni întregi de pâine cu brânză, ierni fără foc, veri de muncă arzătoare, fără altă răsplată decât câteva înghiţituri de apă. Iubise pământul ca pe o femeie care te ucide şi pentru care eşti în stare sa ucizi. Nici nevastă, nici copii, nimeni, nimic omenesc: pământul! Şi iată că îmbătrânise, trebuia s-o cedeze fiilor săi pe această iubită, aşa cum tatăl său i-o cedase lui pe a sa, turbat de propria-i neputinţă.

— Vedeţi dumneavoastră, domnule Baillehache, trebuie să te supui în faţa sorţii, picioarele nu mă mai ţin, braţele nu-mi sunt deloc mai zdravene, şi, o, Doamne! pământul suferă... Ar fi putut să mai meargă aşa, dacă m-aş fi înţeles cu copiii...

Aruncă o privire iute către Buteau şi Jésus-Christ, care nu se clintiră, cu ochii în depărtare, parcă la o sută de leghe de ceea ce spunea el.

— Şi-apoi ce, vreţi să aduc lume străină, să-i aduc pe alţii, care să ne jefuiască? Nu, slugile costă prea scump, îţi mănâncă toată agoniseala în ziua de astăzi... Eu nu mai am deloc putere. În anotimpul ăsta, iacă, din nouăsprezece setiere[21] câte am, ei bine, am avut putere să cultiv abia un sfert, atâta cât să ajungă de mâncare, grâu pentru noi şi nutreţ pentru cele două vaci... Şi mi se frânge inima când

[21] *Setier* – veche unitate de măsură agrară franceză, echivalând cu un pogon (aprox.).

mă uit cum se strică pământul ăsta bun. Da, vreau mai bine să-i dau, decât să văd un asemenea prăpăd.

Glasul i se sugruma, făcu un gest larg, de durere şi de resemnare. Alături de el, supusă, copleşită de peste o jumătate de veac de ascultare şi de trudă, nevastă-sa asculta.

— Acum câteva zile, continuă el, pe când pregătea brânză, Rose a căzut cu nasul în ea. Pe mine nimic nu mă zdrobeşte mai mult, decât să vin în cariolă la piaţă... Şi apoi, pământul, nimeni nu-l ia cu sine, când se duce. Trebuie dat, trebuie dat... În sfârşit, noi am muncit destul, vrem să crăpăm liniştiţi... Nu-i aşa, Rose?

— Chiar aşa, bunul Dumnezeu mi-e martor! spuse bătrâna.

Se înstăpâni o nouă tăcere, foarte lungă. Notarul îşi termina de tăiat unghiile. În cele din urmă aşează briceagul pe birou spunând:

— Da, sunt gânduri înţelepte, adesea eşti silit să rezolvi lucrurile printr-o donaţie... Sunt dator să adaug că ea duce la o economie în familii, pentru că drepturile de moştenire sunt mai mari decât renunţarea la bunuri...

Cu toate că afecta indiferenţa, Buteau nu putu să-şi înăbuşe acest strigăt:

— Vasăzică, e adevărat, domnule Baillehache?

— Fără nicio îndoială. Poţi să câştigi câteva sute de franci.

Ceilalţi se tulburară, până şi chipul lui Delhomme se lumină, pe când tatăl şi mama împărtăşeau la rândul lor aceeaşi mulţumire. Era un lucru stabilit, treaba era ca şi încheiată, de vreme ce costa puţin.

— Îmi rămâne să prezint observaţiile de procedură, adăugă notarul. Mulţi oameni de bun simţ condamnă renunţarea la bunuri, pe care o privesc ca imorală, acuzând-o de distrugerea legăturilor de familie... Într-adevăr, se pot cita fapte deplorabile, copiii de multe ori se

poartă foarte urât, după ce părinţii s-au despuiat...

Cei doi băieţi şi fata îl ascultau cu gura căscată, cu dese clipiri din pleoape şi cu un tremur al obrajilor.

— Tata să-şi păstreze tot, dacă are asemenea temeri! întrerupse tăios Fanny, grozav de supărată.

— Noi ne-am făcut întotdeauna datoria, spuse Buteau.

— Şi nu ne temem de muncă, declară Jésus-Christ.

Domnul Baillehache îi domoli cu un gest.

— Lăsaţi-mă să sfârşesc! Ştiu că voi sunteţi copii buni, muncitori cinstiţi; şi, cu unii ca voi, desigur, nu e nicio primejdie ca părinţii voştri să se căiască într-o zi.

Nu punea în spusele lui niciun fel de ironie, repeta doar fraza prietenească pe care cei douăzeci şi cinci de ani de obişnuinţă profesională i-o rotunjeau mereu pe buze. Dar mama, părând că n-ar fi înţeles prea bine, îşi plimba privirile ochilor mici şi oblici de la fiică-sa la cei doi băieţi. Îi crescuse pe toţi trei fără dragoste, într-o răceală de gospodină care îşi mustră copiii că mănâncă prea mult din ceea ce economiseşte ea. Îi purta pică celui mai mic pentru că părăsise casa când, în sfârşit, ajunsese şi el să câştige; cât despre fată, nu putuse niciodată să se înţeleagă cu ea, era supărată că se ciocnise cu propriul ei sânge, o fată voinică şi harnică, la care inteligenţa tatălui se transformase în orgoliu; şi privirea ei nu se îmblânzea decât atunci când se oprea asupra băiatului cel mare, acest potlogar care nu avea nimic nici din ea, nici din bărbatul ei, această buruiană crescută nu se ştie de unde şi poate că tocmai de aceea îi găsea scuze şi îl prefera.

La rândul lui, şi Fouan îşi privise copiii, unul după altul, cu o ascunsă nelinişte, gândindu-se la ce vor face din avutul lui. Trândăvia beţivanului îl îngrijora mult mai puţin decât dorinţa nemăsurată de posesiune a celorlalţi doi. Clătină din capul tremurător: la ce bun să-şi facă sânge rău, de vreme ce trebuia!

— Acum, pentru că partajul este hotărât, reluă notarul, a

venit vremea să aranjăm condiţiile. Sunteţi de acord cu renta pe care trebuie să le-o daţi?

Dintr-odată, rămaseră cu toţii nemişcaţi şi amuţiră. Chipurile lor argăsite căpătaseră o expresie rigidă, gravitatea de nepătruns a diplomaţilor care abordează estimarea unui imperiu. Apoi se cercetară cu coada ochiului, dar nimeni nu vorbi încă. Tatăl fu acela care, din nou, lămuri lucrurile.

— Nu, domnule Baillehache, n-am stat de vorbă între noi, am aşteptat să fim cu toţii laolaltă, aici… Dar e cât se poate de limpede, nu-i aşa? Am nouăsprezece setiere, sau nouă hectare şi jumătate, cum se spune în ziua de astăzi. Şi, dacă le arendam, făceau, vasăzică, nouă sute cincizeci de franci, cu câte o sută de franci hectarul…

Cel mai puţin răbdător dintre ei, Buteau sări de pe scaun.

— Cum, cu o sută de franci hectarul! îţi baţi joc de noi, tată?

Şi o primă discuţie se porni asupra, cifrelor. Exista o setieră de viţă-de-vie: pe asta, da, ar fi arendat-o cu cincizeci de franci. Dar nu-i aşa că niciodată n-ar fi obţinut acelaşi preţ pentru cele douăsprezece setiere de pământ arabil şi mai cu seamă pentru cele şase setiere de păşuni naturale, cele de pe malul râului Aigre, al cărui fân nu făcea doi bani? Ba nici chiar pământul arabil nu era tocmai bun, mai ales un capăt, cel care se întindea de-a lungul platoului, căci stratul gras se tot subţia pe măsură ce se apropia de vâlcea.

— Haide, tată, spuse Fanny cu un aer de dojană, nu se cuvine să ne tragi pe sfoară.

— Preţuieşte o sută de franci hectarul, repeta bătrânul cu încăpăţânare bătându-se cu palma peste coapsă. Mâine îl arendez cu o sută de franci, dacă vreau… Şi cât ar preţui după voi? Spuneţi, hai, să văd cât preţuieşte?

— Preţuieşte şaizeci de franci, spuse Buteau.

Scos din fire, Fouan îşi susţinea preţul, lăudându-şi din

cale afară pământul, un pământ atât de bun, care dădea singur grâul, când Delhomme, tăcut până acum, declară cu o vădită onestitate:

— Preţuieşte optzeci de franci, nicio centimă mai mult, nicio centimă mai puţin.

Pe neaşteptate bătrânul se linişti,

— Bine! punem optzeci, vreau să fac un sacrificiu pentru copiii mei.

Dar Rose, care îl trăsese de un colţ al bluzei, dădu drumul unui singur cuvânt, răzvrătirea zgârceniei sale:

— Nu, nu!

Jésus-Christ stătuse nepăsător. Pământul nu-i mai era la inimă după cei cinci ani petrecuţi în Africa. Nu ardea decât de o singură dorinţă, să-şi aibă partea lui, pentru a face rost de bani. De aceea continua, să se legene cu un aer zeflemitor şi superior.

— Am zis optzeci, strigă Fouan, sunt optzeci! N-am avut niciodată decât un singur cuvânt: mă jur în faţa lui Dumnezeu!... Nouă hectare şi jumătate, fac şapte sute şaizeci de franci, şi, rotunjind socoteala, opt sute... Ei, bine, pensia va fi de opt sute de franci, aşa e drept!

Buteau izbucni într-un hohot de râs furtunos, în timp ce Fanny protesta printr-o clătinare a capului, ca uluită. Şi domnul Baillehache, care, de la începutul discuţiei, se tot uita în grădină, cu ochi melancolici, se reîntoarse către clienţi, păru că-i ascultă trăgându-se de favoriţi cu gestul său maniac, toropit de digestia de după prânzul pe care îl mâncase.

Totuşi, de data aceasta, bătrânul avea dreptate: aşa era drept. Dar copiii, înfierbântaţi, duşi de patima de a încheia târgul la cel mai ieftin preţ cu putinţă, se arătau îngrozitori, se tocmeau, se jurau cu reaua-credinţă a ţăranilor care cumpără un porc.

— Opt sute de franci! rânjea Buteau. Pesemne că ai de gând să trăieşti ca burghezii?... Ah, opt sute de franci, când

se poate trăi bine din patru! Zi, mai degrabă, că vrei să crăpi de indigestie!

Fouan încă nu se înfuria. Socotea tocmeala un lucru obişnuit, făcea cu simplitate faţă acestei dezlănţuiri prevăzute, se însufleţea la rândul lui, mergând fără înconjur până la capătul pretenţiilor sale.

— Şi asta nu e tot, staţi o clipă... Ne păstrăm până la moarte casa şi grădina, bineînţeles... Apoi, pentru că n-o să mai adunăm nicio recoltă, pentru că n-o să mai avem cele două vaci, vrem şi un butoi de vin pe an, o sută de legături de vreascuri şi zece litri de lapte pe săptămână, o duzină de ouă şi trei bucăţi de brânză.

— Vai, tată! gemu îndurerată şi încremenită Fanny, vai, tată!

Cât despre Buteau, el nu mai discuta. Se ridicase dintr-un salt, umbla de colo-colo cu paşi repezi; îşi pusese chiar şi şapca pe cap, ca să plece. La rândul lui, Jésus-Christ îşi părăsi scaunul, neliniştit la gândul că toate aceste baliverne puteau să dea peste cap împărţeala. Singur Delhomme rămânea nemişcat, cu un deget sprijinit de nas, într-o atitudine de profundă cugetare şi de mare plictiseală.

Atunci, domnul Baillehache simţi nevoia să grăbească puţin lucrurile. Îşi alungă moţăiala şi, răscolindu-şi favoriţii cu o mână mai energică:

— Doar ştiţi, prieteni, că vinul, vreascurile, precum şi brânză şi ouăle se dau de obicei...

Dar fu întrerupt de o răpăială de fraze acre.

— Parcă noi ne bem vinul? noi îl vindem!

— Să stai ca un trântor şi să te încălzeşti, e lucru uşor, mai ales când copiii se spetesc!

Notarul, care auzise multe la viaţa lui, continuă cu sânge rece:

— Astea-s lucruri care nu trebuie spuse... Ei drace! Jésus-Christ, aşază-te odată! Stai în lumină, e enervant!... Prin urmare, v-aţi înţeles cu toţii, nu-i aşa? Veţi da redevenţele

în natură, ca să nu ajungeţi să fiţi arătaţi cu degetul… Deci, nu rămâne decât cifra rentei de discutat…

Delhomme făcu, în sfârşit, semn că avea de vorbit. Fiecare îşi reluă locul şi, urmărit cu atenţie de ceilalţi, spuse domol:

— Iertaţi-mă, mie mi se pare drept ceea ce vrea tata. I s-ar putea număra opt sute de franci, pentru că cu opt sute de franci şi-ar închiria avutul… Atât că noi nu socotim aşa. El nu ne închiriază pământul, ci ni-l dăruie, şi socoteala e să ştim de cât au nevoie, el şi mama, ca să trăiască… Da, nu mai mult, de cât au nevoie ca să trăiască.

— Într-adevăr, întări notarul, aceasta este de obicei baza de la care se porneşte.

Şi o altă ceartă se prelungi la nesfârşit. Viaţa celor doi bătrâni fu scotocită, desfăşurată, discutată, nevoie cu nevoie. Se cântăriră pâinea, legumele, carnea; se evaluă îmbrăcămintea, împuţinându-se pânza şi lâna; se coborî chiar până la micile plăceri, la tutunul fumat de bătrân, ale cărui douăzeci de centime zilnice, după interminabile imputări fură stabilite la zece centime. Atâta timp cât nu mai muncea, trebuia să ştie să se mulţumească şi cu mai puţin. Cât despre mamă, la fel şi ea, nu putea să se dezbare de obiceiul cafelei? Precum şi câinele lor, un bătrân câine de doisprezece ani, care mânca mult, fără niciun folos: de multă vreme s-ar fi cuvenit să i se tragă un glonte. Când socoteala se termină, o luară de la capăt, căutară ceea ce încă se mai putea suprima, două cămăşi, şase batiste pe an, o centimă care fusese pusă la socoteală pe zi pentru zahăr. Şi tăind întruna, epuizând economiile infime, se ajunse astfel la o sumă de cinci sute cincizeci de franci, ceea ce îi frământa, îi scotea din sărite pe copii, căci ei se înverşunară să nu depăşească cinci sute de franci, cifră rotundă.

Între timp, Fanny obosi. Nu era o fiică rea, ci mai miloasă decât bărbaţii, neavând încă deloc inima şi pielea înăsprite

de aspra existenţă în aer liber. De aceea, vorbea, gândind că trebuie să se sfârşească, resemnată să facă concesii. La rândul lui, Jésus-Christ ridica din umeri, grozav de generos în privinţa banilor, năpădit chiar de o înduioşare de beţiv, gata să dăruie o sumă în completare din partea lui, pe care, de altfel, n-ar fi plătit-o niciodată.

— Haide, întrebă fiica, e bine cinci sute cincizeci?

— Negreşit, negreşit! răspunse el. Trebuie să se dedulcească niţel cu traiul şi bătrânii!

Mama îndreptă către primul ei născut o privire surâzătoare şi umezită de dragoste; în vreme ce tatăl continua războirea cu mezinul. Nu cedase decât pas cu pas, luptându-se pentru fiece reducere, încăpăţânându-se asupra anumitor cifre. Dar, sub îndărătnicia nepăsătoare ce-o arăta, din adâncul lui creştea mânia în faţa turbării acestei cărni, care era a sa, de a se îndopa din propria-i carne, de a-i suge sângele, cât încă mai era în viaţă. Uita cu totul că îl mâncase la fel pe tatăl său. Cu mâinile cuprinse de un tremur, mârâi:

— Ah, sămânţă rea! Şi unde mai pui că i-ai crescut, ca să-ţi ia pâinea de la gură!... Sunt scârbit, pe cuvântul meu de cinste, mi-ar place mai degrabă să putrezească în pământ... Prin urmare, nu e chip să fiţi şi voi oameni cumsecade, nu vreţi să daţi decât cinci sute cincizeci?

Era gata să încuviinţeze, când nevasta îl trase din nou de bluză, şoptindu-i:

— Nu! nu!

— Asta nu e tot. zise Buteau după o clipă de şovăială, şi banii din economiile dumitale?... Dacă ai bani, nu-i aşa? se-nţelege că n-ai nevoie să-i primeşti pe-ai noştri.

Îl privea ţintă pe tatăl său, păstrându-şi această lovitură pentru sfârşit. Bătrânul deveni dintr-odată palid.

— Ce bani? întrebă el.

— Banii puşi cu dobândă, banii ale căror titluri le ascunzi.

Buteau, care doar bănuia comoara, voia astfel să se

convingă. Într-o anumită seară păruse că-l vede pe tatăl său luând, din dosul unei oglinzi, un mic sul de hârtie. A doua zi şi în zilele următoare se aşezase la pândă; dar nimic nu mai reapăruse, nu rămânea decât locul gol.

Din palid cum era, Fouan deveni dintr-odată foarte roşu, sub valul mâniei care până la urmă făcu explozie. Se ridică şi, însoţindu-şi cuvintele cu un gest furios, strigă:

— Ah, pentru numele lui Dumnezeu! acum, vasăzică, îmi scotociţi şi prin buzunare! N-am nicio centimă, niciun bănuţ pus cu dobândă. M-aţi costat prea mult, ticăloşilor!... Şi ce vă priveşte pe voi, nu sunt eu stăpânul, tatăl?

Părea că devine mai mare în această redeşteptare a propriei autorităţi. De-a lungul anilor, toţi, nevasta şi copiii, tremuraseră de teama lui, sub despotismul aspru al şefului familiei ţărăneşti. Se înşelau, dacă-l credeau sfârşit.

— O, tată, vru să rânjească Buteau.

— Taci, pentru Dumnezeu! continuă bătrânul cu mâna mereu ridicată, taci, sau te pocnesc!

Mezinul se bâlbâi, se făcu mic de tot pe scaunul său. Simţise vântul palmei, era din nou cuprins de spaimele copilăriei, când sălta cotul ca să se pună la adăpost.

— Şi ţie, Hyacinthe, să nu-ţi vină să râzi! şi tu, Fanny, lasă ochii în jos!... După cum e adevărat că soarele ne luminează, tot aşa de adevărat am să vă fac să jucaţi!

Stătea singur în picioare şi ameninţător. Mama tremura, de parcă s-ar fi temut să n-o ajungă pe ea scatoalcele rătăcite. Copiii nu se mai clinteau, nu mai răsuflau, supuşi şi îmblânziţi.

— Pricepeţi un lucru, şi anume că vreau ca renta să fie de şase sute de franci... Altminteri, îmi vând pământul, îl pun cu o rentă viageră. Da, ca să mănânc tot, ca să nu puneţi voi mâna pe nicio leţcaie după moartea mea... Îmi daţi cele şase sute de franci?

— Dar, tată, murmură Fanny, noi îţi dăm tot ce ne ceri.

— Şase sute de franci, e bine, spuse Delhomme.

— Eu, declară Jésus-Christ, vreau ce vor toţi.

Cu dinţii încleştaţi de ură, Buteau părea să consimtă prin tăcere. Şi Fouan îi domina încă, plimbându-şi peste ei privirile aspre, de stăpân autoritar. Îmblânzindu-se până la urmă, spuse:

— Vasăzică, aşa va fi, suntem înţeleşi.

Fără să se mişte, prins iarăşi de somn, domnul Baillehache auzise sfârşitul ciondănelii. Redeschise ochii, conchise calm.

— Pentru că aţi ajuns la înţelegere, haide, e de-ajuns... Acuma, întrucât cunosc condiţiile, trebuie să întocmesc actul... În ceea ce vă priveşte, faceţi măsurătorile, împărţiţi, şi spuneţi-i arpentorului să-mi trimită o notă din care să reiasă specificarea loturilor. După ce le veţi fi tras la sorţi, nu vom mai avea decât să înscriem, după fiecare nume, numărul tras, şi să iscălim.

Îşi părăsise fotoliul, pentru a-i face să plece. Dar ei nu se clintiră încă, nehotărâţi, chibzuind. Asta era oare totul? nu uitaseră nimic, nu făcuseră o afacere proastă, asupra căreia poate că mai era vreme să revină?

Bătu de ora trei, erau aproape două ceasuri de când se aflau aici.

— Duceţi-vă, le spuse în sfârşit notarul. Mai aşteaptă şi alţii.

Fură nevoiţi să se hotărască, el îi împinse în birou, unde, într-adevăr, câţiva ţărani nemişcaţi, ţintuiţi pe scaune, aşteptau răbdători; în timp ce micul secretar urmărea de la fereastră o încăierare de câini, iar ceilalţi doi, morocănoşi, scârţâiau necontenit cu peniţele pe coaiele de hârtie timbrată.

Afară, întreaga familie rămase o clipă nemişcată ta mijlocul străzii.

— Dacă vreţi, reluă tatăl, arpentorul vine poimâine, luni.

Acceptară cu toţii printr-un semn din cap, coborâră strada Grouaise la câţiva paşi unii de alţii.

Pe urmă, cum bătrânul Fouan şi Rase cotiră pe stradă Temple, către biserică, Fanny şi Delhomme se îndepărtară pe strada Grande. Buteau se oprise în piaţa Saint-Lubin, întrebându-se mereu dacă tatăl său avea sau nu bani ascunşi. Şi, rămas singur, Jésus-Christ, după ce îşi aprinse din nou chiştocul de ţigară, intră bălăbănindu-se în cafeneaua „Bunul plugar”.

III

Casa familiei Fouan era prima din Rognes, cum vii pe drumul de la Cloyes către Bazochesle-Doyen, care traversează satul. Şi luni de dimineaţă, la ora şapte, bătrânul tocmai ieşea, ca să se ducă la întâlnirea hotărâtă în faţa bisericii, când o zări, în uşa vecină, pe sora sa, La Grande, de mult sculată, în ciuda celor optzeci de ani ai ei.

Neamul Fouan încolţise şi crescuse aici, vreme de secole, ca o vegetaţie îndărătnică şi viguroasă. Vechi şerbi pe domeniul Rognes-Bouqueval, din care nu mai rămăsese niciun vestigiu, în afară de câteva pietre acoperite de pământ dintr-un castel distrus, ei îşi căpătaseră libertatea sub Filip cel Frumos; şi din acel moment deveniseră proprietarii unui pogon, poate două, cumpărate de la seniorul aflat în încurcătură, plătite cu sudoare şi sânge cu de zece ori preţul lor. Apoi începuseră lunga bătălie, o bătălie de patru sute de ani, ca să apere şi să rotunjească acest avut, într-o îndârjire pătimaşă, pe care taţii o lăsau moştenire fiilor; bucăţi de pământ pierdute şi răscumpărate, o proprietate neînsemnată, fără încetare pusă în discuţie, moşteniri strivite de asemenea impozite încât părea că nu va mai rămâne nimic din ele, fâneţe şi petece de ogoare mărite totuşi puţin câte puţin de nevoia

de a poseda, de o perseverenţă încetul cu încetul victorioasă. Generaţii întregi muriră aici, lungi vieţi omeneşti îngrăşară pământul; dar când Revoluţia din ‘89 îşi consfinţi drepturile, Fouan-ul de atunci, Joseph-Casimir, poseda douăzeci şi unu de pogoane, cucerite în patru secole din vechiul domeniu seniorial.

În ‘93, acest Joseph-Casimir avea douăzeci şi şapte de ani; şi, în ziua când ceea ce mai rămânea din domeniu fu declarat bun naţional şi vândut în loturi la licitaţie, el dori cu ardoare să cumpere câteva hectare. Ruinaţi, pâini de datorii, cei din familia Rognes-Bouqueval, după ce lăsaseră ultimul turn al castelului să se prăbuşească, renunţaseră de multă vreme, în favoarea creditorilor, şi la arendele domeniului Borderie, ale cărui trei sferturi din terenurile cultivabile rămâneau pârloage. Exista mai cu seamă, alături de una dintre parcelele sale, un petec de pământ la care ţăranul râvnea cu nestăpânita dorinţă a neamului său. Dar recoltele erau slabe, nu avea decât – într-o oală veche, ascunsă după cuptor – o sută de scuzi economisiţi; şi, pe de altă parte, dacă-i trecuse o clipă prin minte să se împrumute de la un cămătar din Cloyes, o neliniştită prudenţă îl ţinuse pe loc: bunurile nobililor îl înspăimântau: cine ştie dacă mai târziu nu şi le vor lua înapoi? Astfel că, împărţit între dorinţa şi neîncrederea sa, cunoscu durerea de a vedea domeniul Borderie cumpărat la licitaţie, bucată cu bucată, la a cincea parte din valoarea lui, de un burghez din Châteaudun, Isidore Hourdequin, fost funcţionar care percepea impozitul pe sare.

Îmbătrânind, Joseph-Casimir Fouan îşi împărţi cele douăzeci şi unu de pogoane – câte şapte pentru fiecare – între fiica cea mare, prima născută, Marianne, şi cei doi fii, Louis şi Michel; o fiică mai mică, Laure, trimisă să înveţe croitoria şi stabilită la Châteaudun, fu despăgubită cu o sumă de bani. Dar căsătoriile rupseră această egalitate. În timp ce Marianne Fouan, numită La Grande, se mărită cu un

vecin, Antoine Péchard, care avea în jur de optsprezece pogoane, Michel Fouan, zis Mouche, se îndrăgosti de o fetişcană al cărei tată nu avea să-i lase decât două pogoane de vie. În ceea ce-l priveşte pe Louis Fouan, căsătorit cu Rose Maliverne, moştenitoare a douăsprezece pogoane, el adună astfel cele nouă hectare şi jumătate, pe care trebuia, la rândul lui, să le împartă între cei trei copii ai săi.

În familia lor, La Grande era respectată şi temută, nu pentru bătrâneţea, ci pentru averea ei. Încă foarte dreaptă, foarte înaltă, uscăţivă şi viguroasă, cu oase mari, ea avea capul descărnat, ca de pasăre de pradă, pe un gât lung şi veştejit de culoarea sângelui. La ea, nasul familiei se încovoia într-un teribil cioc; avea ochi rotunzi şi ficşi, niciun fir de păr, sub basmaua galbenă ce obişnuia s-o poarte, dar toţi dinţii, şi nişte fălci care puteau să sfarme şi pietrele. Mergea cu bastonul ridicat, nu ieşea niciodată din curte fără băţul ei de mărăcine, de care se folosea numai ca să dea în animale şi în lume. Rămasă de timpuriu văduvă, cu o fată, ea o alungase de acasă pentru că netrebnica se încăpăţânase să se mărite, împotriva voinţei sale, cu un băiat sărac, Vincent Bouterone; şi cu toate că această fiică şi bărbatul ei muriseră de sărăcie, lăsându-i o nepoată şi un nepot, Palmyre şi Hilarion, acum în puterea vârstei şi ei – fata de treizeci şi doi de ani, băiatul de douăzeci şi patru – ea tot n-o iertase, îi lăsa să crape de foame, fără să vrea să i se aducă aminte de existenţa lor. După moartea bărbatului, îndruma ea însăşi cultivarea pământurilor, avea trei vaci, un porc şi un argat, pe care îl hrănea jgheabul comun, ascultată de toţi cu o umilinţă plină de spaimă.

Văzând-o în uşă, Fouan se apropiase din respect. Era cu zece ani mai mare decât el, şi avea pentru asprimea pentru zgârcenia, pentru încăpăţânarea ei de a poseda şi de a trăi respectul şi admiraţia întregului sat.

— La Grande, tocmai voiam să-ţi dau vestea, spuse el. M-

am hotărât, mă duc pentru împărţeală, acolo, sus.

Ea nu-i răspunse, strânse în mână bastonul pe care îl răsucea în aer.

— Alaltăieri seară am vrut să-ţi cer sfatul; dar am bătut şi nu mi-a răspuns nimeni.

Atunci, ea izbucni cu vocea-i acră.

— Nătărăule!… Sfatul ţi l-am dat! Trebuie să fii prost şi fricos ca să te lipseşti de averea ta, cât timp te ţii pe picioare. Pe mine poate să mă înjunghie, că spun tot nu, şi sub cuţit… Să vezi în mâna altora ce e al tău, să te dai singur afară din casă pentru nemernicii ăştia de copii, asta, nu! asta, nu!

— Dar, obiectă Fouan, când nu mai poţi să munceşti, când pământul suferă…

— Ei bine, să sufere!… Decât să las din mână un singur setier de pământ, mai degrabă mă duc în fiecare dimineaţă să mă uit cum îl năpădesc ciulinii!

Îşi îndreptă trupul, luând înfăţişarea ei sălbatică de bătrân vultur jumulit de pene. Apoi, bătându-i cu bastonul pe umăr, ca pentru a face să pătrundă mai bine în el vorbele sale;

— Ascultă, ţine minte ce-ţi spun… Când tu n-o să mai ai nimic şi ei or să aibă tot, copiii or să te azvârle pe gârlă, ai să ajungi să umbli cu desaga, ca un coate-goale… Şi nu te sfătuiesc să baţi atunci la uşa mea, pentru că destul te-am prevenit, şi va fi cu atât mai rău Vrei să ştii ce-am să fac, ai? vrei să ştii?

El aştepta, fără revoltă, cu supunerea-i de frate mai mic: ea intră în casă şi închise din nou, cu violenţă, uşa după ea, strigând:

— Aşa am să fac… Crapă afară!

O clipă, Fouan râmase nemişcat în faţa acelei uşi închise. Pe urmă, făcu un gest de hotărâre resemnată, sui cărarea care ducea în piaţa bisericii. Acolo se găsea vechea casă părintească a neamului Fouan, pe care fratele său Michel,

zis Mouche, o primise odinioară, când se făcuse partajul; pe când casa locuită de el şi aflată în josul drumului, provenea din zestrea soţiei sale, Rose. Văduv de multă vreme, Mouche trăia singur cu cele două fete ale lui, Lise şi Françoise, într-o acreală de om fără noroc, încă ruşinat de căsătoria cu o femeie săracă, învinuindu-şi fratele şi sora, după patruzeci de ani, că-l furaseră când se trăseseră loturile la sorţi; şi povestea mereu tărăşenia, cum pe fundul pălăriei i se lăsase lotul cel mai prost, ceea ce părea să se fi transformat în adevăr odată cu scurgerea vremii, pentru că se arăta atât de chibzuit şi de domol la muncă, încât, de când o avea în stăpânire, partea îşi pierduse jumătate din rodnicie. Omul face pământul, cum se spune în Beauce.

În dimineaţa aceea, Mouche stătea şi el în uşă, la pândă, când fratele lui apăru în marginea pieţei. Împărţeala de acum îi stârnea interesul, răscolindu-i vechea pizmă, mai ales că nu avea nimic de câştigat. Dar pentru a părea de o totală indiferenţă, întoarse şi el spatele şi închise repede uşa.

Fouan îi zărise de îndată pe Delhomme şi pe Jésus-Christ, aşteptând la douăzeci de metri unul de celălalt. Se îndreptă către cel dintâi, al doilea se apropie de ei. Fără să-şi vorbească, toţi trei începură să se uite, aţintindu-şi ochii scormonitori, pe cărarea care şerpuia pe marginea platoului.

— Iote-l, spuse, în sfârşit, Jésus-Christ.

Era Grosbois, arpentorul oficial, un ţăran din Magnolles, un sătuc vecin. Ştiinţa lui de a scrie şi de a citi îl pierduse. Chemat de la Orgires până la Beaugency ca să măsoare pământuri, îşi lăsa soţia să se îngrijească de propriu-i avut, şi, în alergăturile lui căpătase într-o asemenea măsură darul beţiei, că nu se mai trezea niciodată. Vornic şi foarte zglobiu pentru cei cincizeci de ani ai săi, avea o faţă lată, roşie, acoperită toată de muguraşi liliachii; şi cu toate că era foarte de dimineaţă, în ziua aceea era grozav de

cherchelit, după un chef făcut în ajun la nişte podgoreni din Montigny, ca urmare a unui partaj între moştenitori. Dar asta nu avea importanţă. Cu cât era mai beat, cu atât vedea mai limpede: nicio greşeală de măsurătoare, nicio adunare greşită! Era ascultat şi respectat, pentru că avea faima de om tare rău de gură.

— Ei, suntem gata? spuse el. Să mergem!

Un ştrengar de doisprezece ani, murdar şi zdrenţăros, a urma, purtând lanţul sub un braţ, piciorul pentru măsurat şi jaloanele pe un umăr şi, balansându-l în mâna rămasă liberă, echerul, într-un toc vechi de carton crăpat.

Porniră cu toţii la drum, fără să-i aştepte pe Buteau, pentru că îl zăreau stând în picioare nemişcat în faţa unei fâşii de pământ, cea mai întinsă a moştenirii, în locul numit Comailles. Această fâşie, având în jurul a două hectare, era chiar vecină cu ogorul unde Coliche o târâse pe Françoise cu câteva zile înainte. Şi Buteau, socotind că este de prisos să meargă mai departe, se oprise acolo, absorbit. Când ceilalţi ajunseră în preajmă-i, îl văzură cum se apleacă, cum ia în mână un pumn de pământ, şi cum îl lasă apoi să curgă încet, vrând parcă să-i cântărească şi să-i miroase.

— Uite, reluă Grosbois, scoţând din buzunar un carnet unsuros, am şi ridicat un mic plan precis al fiecărei parcele, aşa cum mi-ai cerut dumneata, moş Fouan. Acum e vorba să împărţim totul în trei loturi; şi treaba asta, copii, mergem s-o facem împreună… Ei, spuneţi-mi, cum o înţelegeţi voi?

Ziua înaintase, un vânt îngheţat împingea pe cerul palid stoluri neîntrerupte de nori mari; şi, jos, biciuită, se întindea câmpia Beauce, de o tristeţe posomorâtă. De altfel, niciunul dintre ei nu părea să simtă această răsuflare a largului, care le umfla bluzele, ameninţa să le smulgă pălăriile de pe cap. Îmbrăcaţi de sărbătoare, datorită însemnătăţii împrejurării, cei cinci nu mai vorbeau. La marginea acestei câmpii, în mijlocul întinderii fără hotar, aveau chipul gânditor şi înţepenit, visarea marinarilor care trăiesc

singuri, pe uriaşele spaţii. Această Beauce netedă, fertilă, dând o recoltă îmbelşugată, dar cerând un efort continuu, l-a făcut pe ţăran nepăsător şi chibzuit, fără altă dragoste decât pământul.

— Trebuie împărţit totul în trei, spuse în cele din urmă Buteau.

Grosbois scutură din cap şi se stârni discuţia. Câştigat pentru progres de legăturile sale cu marile ferme, îşi îngăduia uneori să se opună clienţilor stăpâni ai unor mici proprietăţi, declarându-se împotriva îmbucătăţirii exagerate. Oare deplasările şi cărăuşiile nu deveneau ruinătoare, cu petecele de pământ mari cât nişte batiste? se numeau oare terenuri cultivate aceste grădiniţe unde nu puteai ameliora asolamentele, nici folosi maşinile? Nu, singurul lucru raţional era să măreşti, şi nicidecum să tai în bucăţele un ogor, aidoma unei plăcinte, un adevărat asasinat! Dacă unul se mulţumea cu pământuri de arătură, altul cultiva fâneţuri: în sfârşit, se putea ajunge la egalizarea loturilor şi sorţii aveau să hotărască.

Buteau, a cărui tinereţe încă râdea cu plăcere, îl luă pe un ton de glumă.

— Şi dacă eu nu am decât fâneaţă, ce-o să mănânc? poate iarbă!... Nu, nu, vreau din toate, fân pentru vacă şi pentru cal, grâu şi viţă-de-vie pentru mine.

Ascultându-l, Fouan încuviinţă cu un semn. Din tată în fiu, ei aşa împărţiseră; şi, după aceea, cumpărările, căsătoriile rotunjeau din nou loturile.

Bogat cu cele douăzeci şi cinci de hectare ale sale, Delhomme avea vederi mai largi; dar se arăta împăciuitor, nu venise, în numele nevestei sale, decât ca să nu fie furat la măsurători. Şi, în ce-l priveşte pe Jésus-Christ, el se depărtase de ceilalţi, urmărind un stol de ciocârlii, cu mâinile pline de pietre. Când una dintre ele, împiedicată de vânt, rămânea două clipe în aer, nemişcată, cu aripile fremătătoare, el o dobora cu o iscusinţă de sălbatic. Trei

căzură, le puse însângerate în buzunar.

— Haide, am flecărit destul, împarte-ni-l în trei! spuse cu veselie Buteau, tutuindu-l pe arpentor; şi nu în şase, că-mi pare că-n dimineaţa asta vezi deodată şi Chartres şi Orléans!

Ofensat, Grosbois se îndreptă, foarte demn.

— Micuţule, dă-ţi osteneala să fii la fel de ghiftuit ca mine şi să ţii ochiul deschis... Cine-i descurcăreţul care vrea să ia echerul în locul meu?

Cum nimeni nu îndrăzni să primească provocarea, ei se bucură, îl chemă cu asprime pe ştrengarul care privea uimit de admiraţie vânătoarea lui Jésus-Christ; şi echerul se şi afla aşezat pe piciorul lui, se înfigeau jaloanele, când modul de împărţire a ogorului stârni o nouă ciorovăială. Arpentorul, susţinut de Fouan şi Delhomme, voia să-i împartă în trei fâşii paralele cu râul Aigre; în timp ce Buteau pretindea ca fâşiile să cadă perpendicular pe vâlcea, pe motiv că stratul arabil se subţia din ce în ce, pe măsură ce urci, panta. În felul acesta, fiecare îşi va avea partea din capătul mai sărăcăcios; pe când, în cealaltă situaţie, cel de-al treilea lot va fi în întregime de calitate inferioară. Dar Fouan se supără, jura că dedesubt pământul era peste tot acelaşi, îşi aducea aminte că vechea împărţeală între el, Mouche şi La Grande se făcuse în direcţia pe care o arăta el; şi dovada era că cele două hectare ale lui Mouche se întindeau de-a lungul acestui al treilea lot. Stând deoparte, Delhomme făcu o remarcă, decisivă: admiţând chiar că lotul ar fi fost mai puţin bun, proprietarul va fi avantajat în ziua când se va construi drumul care trebuia să treacă peste câmp, prin acest loc.

— A, da, strigă Buteau, vestitul drum direct de la Rognes la Châteaudun, peste Borderie! Iată o treabă pe care aveţi s-o aşteptaţi cam multă vreme.

Apoi, pentru că, în ciuda insistenţei lui, nu era luat în consideraţie, se mulţumi să protesteze, scrâşnind din dinţi.

Se apropiase până şi Jésus-Christ, toţi priveau absorbiţi cum trasează Grosbois liniile partajului; şi-i supravegheau cu un ochi ager, de parcă l-ar fi bănuit că vrea să înşele cu un centimetru în favoarea vreuneia dintre părţi. În trei rânduri, Delhomme se apropie, ca să-şi pună ochiul în deschizătura echerului, pentru a fi sigur că firul întretăia bine jalonul. Jésus-Christ îl înjura pe trepăduş pentru că întindea rău lanţul. Dar mai ales Buteau urmărea operaţia pas cu pas, numărând metrii, refăcând calculele, în felul său, cu buzele tremurătoare. Şi în dorinţa lui de a stăpâni, în bucuria ce-o încerca de a muşca în sfârşit din pământ, creştea amărăciunea, furia surdă de a nu-l putea păstra pe tot. Era atât de frumos acest ogor, aceste două hectare dintr-o singură bucată! Ceruse cu tărie împărţirea pentru ca nimeni să nu-l aibă, de vreme ce nu-l putea avea el; şi, acum, acest masacru îl ducea la disperare.

Bălăngănindu-şi braţele, Fouan se uitase cum i se îmbucătăţea avutul fără să scoată o vorbă.

— S-a făcut, zise Grosbois. Haide, în asta sau în celelalte nu se va găsi nici măcar o livră în plus!

Pe platou mai erau încă patru hectare de pământ bun de alătură, dar împărţite în zece petece având fiecare mai puţin de un pogon; ba una dintre parcele nu număr decât doisprezece ari, şi când arpentorul întrebă rânjind dacă trebuia de asemenea s-o taie în bucăţi, discuţia reîncepu.

Buteau făcuse gestul său instinctiv, se aplecase, luase un pumn de pământ şi-i apropiase de gură, ca pentru a-l gusta. Pe urmă, cu o încreţire prostească a nasului, păru să-i declare cel mai bun din toate; şi, lăsându-i să curgă încetişor printre degete, spuse că era bine să i se lase lui parcela; altminteri, cerea împărţirea. Enervaţi, refuzând, Delhomme şi Jésus-Christ voiră deopotrivă partea lor. Da, da! patru ari de fiecare, aşa era drept. Şi li se împărţi toate ogoarele, fură siguri în felul acesta că niciunul dintre cei trei nu putea să aibă ceva ce nu aveau şi ceilalţi doi.

— Să mergem la vie, zise Fouan.

Dar, cum se îndreptau spre biserică, bătrânul, aruncă o ultimă privire către imensa câmpie, se opri o clipă asupra îndepărtatelor construcţii de la Borderie. Şi într-un strigăt de mâhnire fără margini, făcând aluzie la ocazia scăpată odinioară, când a fost vorba de bunurile naţionale:

— Ah, dacă tata ar fi vrut, aveai să măsori tot ce vezi aici, Grosbois!

Cei doi fii şi ginerele se întoarseră cu o mişcare bruscă, şi urmă o nouă oprire, o domoală aruncătură de ochi peste cele două sute de hectare ale fermei, risipite în faţa lor.

— Aş, mormăi Buteau reluându-şi mersul, ne place nouă să ne fudulim cu povestea asta! Nu se cuvine ca burghezii să ne mănânce întotdeauna!

Bătu de ora zece. Grăbiră pasul, căci vântul slăbise, un nor mare şi negru se scutură într-o primă răpăială. Cele câteva vii din Rognes se aflau dincolo de biserică, pe coasta care cobora până la vâlceaua Aigre. Pe vremuri, în acest loc se înălţa castelul cu parcul său; şi nu trecuse mai mult de o jumătate de secol de când ţăranii, încurajaţi de rodul bogat al podgoriilor de la Montigny, în apropiere de Cloyes, se hotărâseră să planteze vii pe această coastă, îndemnaţi de expunerea către miazăzi şi de înclinarea ei povârnită. Vinul fu slab, dar plăcut acrişor, amintind delicatele vinuri de Orléans. De altfel, fiecare locuitor făcea abia câteva butoaie de vin; cel mai bogat, Delhomme, avea şase pogoane de vie; şi în tot ţinutul se cultivau numai cereale şi plante furajere.

Trecură prin spatele bisericii, merseră de-a lungul vechiului prezbiteriu; apoi coborâră printre puieţii firavi, aşezaţi ca pe o tablă de şah. Pe când străbăteau un teren pietros, acoperit de arbuşti, o voce ascuţită, urcând dintr-o groapă, strigă:

— Tată, plouă, îmi scot gâştele!

Era Fricoasa, fiica lui Jésus-Christ, o ştrengăriţă de

doisprezece ani, slabă şi vioaie ca o creangă de ilică, cu părul blond şi încâlcit. Gura mare i se strâmba spre stânga, ochii verzi aveau o fixitate obraznică, astfel că ai fi putut s-o iei drept un băiat, îmbrăcată, în loc de rochie, într-o veche bluză a tatălui ei, strânsă în jurul mijlocului cu o sfoară. Şi dacă toată lumea o numea Fricoasa, deşi purta frumosul nume de Olympe, aceasta i se trăgea de la faptul că Jésus-Christ, care răcnea la ea de dimineaţa până seara, nu putea să-i spună un cuvânt fără să adauge: „Aşteaptă, tu, aşteaptă, că-ţi dau de cheltuială, fricoasă îngălată!”

Avusese acest copil sălbatic de la o femeie de stradă, culeasă de pe marginea unui şanţ, după un bâlci, şi pe care o adăpostise în vizuina lui, iscând un mare scandal în Rognes. În cei aproape trei ani, o dusese numai în certuri; pe urmă, într-o seară, la vremea secerişului, prostituata plecase, aşa cum venise, luată de un alt bărbat. Abia înţărcat, copilul crescuse voinic, printre buruieni; şi după ce porni pe picioare, fata începu să fiarbă mâncarea tatălui, de care se temea şi-i adora. Dar adevărata ei pasiune erau gâştele. La început, nu avusese decât două, un gâscan şi o gâscă, furate de mici din dosul gardului unei ferme. După aceea, datorită îngrijirii ei de mamă, cârdul se înmulţise, şi în momentul acesta avea douăzeci de lighioane pe care le hrănea din furtişaguri.

Când apăru Fricoasa, cu mutra ei obraznică de capră, – mânând în faţă gâştele cu băţul, Jésus-Christ se înfurie.

— Ştii ce, întoarce-te să pui mâncarea la fiert, sau să te fereşti din calea mea! Şi pe urmă, fricoasă îngălată ce eşti, vezi de încuie casa bine, să nu intre hoţii!

Buteau rânji, Deftionane şi ceilalţi nu putură nici ei să-şi înăbuşe râsul, într-atât li se părea de caraghios acest gând al lui Jésus-Christ – de a fi prădat. Trebuia să-i vezi casa, o veche pivniţă, trei pereţi găsiţi în pământ, o adevărată vizuină de vulpe, între surpări de pietre, sub un pâlc de tei bătrâni. Era tot ce rămânea din castel; şi când braconierul,

după o ceartă cu tatăl lui, se retrăsese în acest colţ pietros care aparţinea comunei, trebuise să construiască din pietre simple – ca să închidă pivniţa – un al patrulea perete, în care lăsase două deschizături, o fereastră şi uşă. Mărăcinii crescuseră, un mare măcieş ascundea fereastra. Prin împrejurimi, această locuinţă era numită Castelul.

Se porni o nouă răpăială de ploaie. Din fericire, pogonul de vie se afla în vecinătate, şi împărţirea în trei loturi fu repede dusă la capăt, fără să stârnească proteste. Nu mai rămâneau de partajat decât trei hectare de fâneaţă, jos, la marginea vâlcelei Aigre: dar, în acel moment, ploaia deveni atât de violentă, căzu un asemenea potop, că arpentorul, trecând pe dinaintea porţii unei proprietăţi, le propuse să intre.

— Hei, dacă ne-am adăposti un minut la domnul Charles?

Fouan se oprise, şovăitor, plin de respect pentru cumnatul lui şi sora sa, care, după ce făcuseră avere, trăiau retraşi în această proprietate de burghezi.

— Nu, nu, murmură el, iau masa de prânz la ora douăsprezece, îi deranjăm.

Dar domnul Charles apăru în susul peronului, sub marchiză, să se uite cum plouă; şi, recunoscându-i, îi chemă.

— Intraţi, haide, intraţi!

Apoi, pentru că toţi erau uzi leoarcă, le strigă să facă un ocol şi să intre în bucătărie, unde îi întâmpină. Era un bărbat frumos de şaizeci şi cinci de ani, bărbierit, cu pleoapele grele căzute peste nişte ochi stinşi, cu un chip demn şi galben, de magistrat retras din serviciu. Îmbrăcat într-un halat de molton gros, albastru, avea papuci îmblăniţi şi o tichie eclesiastică, pe care o purta cu demnitate, ca un om împăcat cu sine, a cărui viaţă se petrecuse în funcţii gingaşe, îndeplinite cu autoritate.

Când Laure Fouan, pe atunci croitoreasă la Châteaudun, se măritase cu Charles Badeuil, acesta ţinea o biată

cafenea în strada Angouleme. De acolo, perechea de tineri căsătoriţi, ambiţioşi, munciţi de dorinţa de a face grabnic avere, plecase la Chartres. Dar la început nu le izbutise nimic, totul mergea spre ruină în mâinile lor; îşi încercară zadarnic norocul cu un cabaret, cu un restaurant, până şi cu o prăvălie de peşte sărat; şi îşi pierdură orice speranţă văzându-se cu numai zece centime în buzunar, când domnul Charles, foarte întreprinzător de felul lui, avu inspiraţia să cumpere una dintre casele publice de pe strada Juifs, ajunsă la faliment total, din cauza personalului defectuos şi a murdăriei notorii. Dintr-o singură privire, judecase situaţia, nevoile oraşului Chartres, golul ce trebuia umplut într-o capitală de departament lipsită de un stabiliment onorabil, unde încrederea şi confortul se cădea să fie la înălţimea progresului modem. Ca urmare, încă din al doilea an, numărul 19, restaurat, împodobit cu perdele şi oglinzi, înzestrat cu un personal ales cu gust, se făcu într-un mod atât de avantajos cunoscut, că trebui să ridice la şase numărul femeilor. Domnii ofiţeri, domnii funcţionari, în sfârşit toată societatea, nu se mai duseră în altă parte. Şi acest succes se menţinu graţie braţului de oţel al domnului Charles, administrării sale părinteşti şi energice; în timp ce doamna Charles se arăta extraordinar de activă, cu ochiul atent pretutindeni, nelăsând nimic să se piardă, ştiind să îngăduie totul atunci când era necesar, micile furtişaguri ale clienţilor bogaţi.

În mai puţin de douăzeci şi cinci de ani cei doi Badeuil economisiră trei sute de mii de franci; şi se gândiră să-şi satisfacă visul vieţii lor, o bătrâneţe idilică în mijlocul naturii, cu arbori, cu flori, cu păsări. Dar ceea ce îi mai reţinu încă doi ani, fu faptul că nu găsiră un cumpărător pentru numărul 19, la preţul ridicat cerut de ei. Să nu-i doară inima pentru un stabiliment ridicat de ei înşişi, din tot ce aveau mai bun, care aducea un venit mai mare decât o fermă, şi care urma să fie lăsat pe nişte mâini necunoscute,

ducându-l, poate, la decădere? Curând după sosirea în Chartres, domnul Charles avusese o fată, Estelle, pe care o duse la călugăriţele visitandine, în Châteaudun, când se instală în strada Juifs. Era un pension pios, de o moralitate rigidă, unde îşi lăsă fiica până la optsprezece ani, pentru a-i desăvârşi puritatea sufletească, trimiţând-o să-şi petreacă vacanţele departe, fără să aibă habar de meseria ce-l îmbogăţea. Şi n-o retrase decât în ziua când o mărită cu un tânăr funcţionar de accize, Hector Vaucogne, un băiat drăguţ, care îşi strica frumoasele însuşiri printr-o nemaipomenită trândăvie. Şi Estelle atingea cel de-al treizecilea an, avea o fetiţă de şapte ani, Élodie, când, informată în sfârşit, aflând că tatăl ei voia să-şi cedeze comerţul, veni din proprie iniţiativă să-i ceară s-o aleagă pe ea. De ce să se înstrăineze afacerea, când era atât de sigură şi de rentabilă? Totul fu pus la punct, cei doi Vaucogne reluară stabilimentul, şi bătrânii Badeuil avură, din primele luni, satisfacţia înduioşătoare de a constata că fiica lor, crescută totuşi în alte idei, se vădea o adevărată stăpână, ceea ce compensa în chip fericit moliciunea ginerelui lor, lipsit de simţ administrativ. Se retrăseseră de cinci ani la Rognes, de unde vegheau asupra nepoatei lor. Élodie, pe care o trimiseseră, când îi venise şi ei vremea, la pensionul din Châteaudun, la călugăriţele visitandine, pentru a fi crescută în spirit religios, după cele mai severe principii ale moralei.

Când domnul Charles intră în bucătărie, unde o tânără femeie de serviciu bătea o omletă, supraveghind în acelaşi timp o tigaie în care se prăjeau mai multe ciocârlii săltând în unt, cu toţii, până şi bătrânul Fouan şi Delhomme, se descoperiră şi părură nemaipomenit de măguliţi să strângă mâna ce li se întindea.

— Ah, Doamne! spuse Grosbois pentru a-i face pe plac, ce încântătoare proprietate aveţi aici, domnule Charles. Şi când te gândeşti că aţi plătit-o cu nimica toată! Da, da,

sunteţi cu adevărat un om descurcăreţ!

Celălalt se umflă în pene.

— O ocazie, un chilipir. Asta ne-a plăcut, şi apoi, doamna Charles ţinea neapărat să-şi sfârşească zilele în ţinutul ei natal… Eu întotdeauna m-am înclinat în faţa treburilor sufleteşti.

Roseblanche, cum se numea proprietatea, era scrânteala unui burghez din Cloyes, care cheltuise aici aproape cincizeci de mii de franci, când o apoplexie îl omorâse fulgerător înainte ca tencuielile să se fi uscat. Foarte cochetă, aşezată la jumătatea coastei, casa era înconjurata de o grădină de trei hectare, care cobora până la Aigre. În fundul acestui colţ de lume pierdut, la marginea tristei Beauce, niciun cumpărător nu se prezentase, şi domnul Charles o luase cu douăzeci de mii de franci. Aici îşi satisfăcea în linişte toate plăcerile – păstrăvi şi anghile superbe pescuite în râu, colecţii de trandafiri şi de garoafe cultivate cu dragoste, păsări, în sfârşit, o mare colivie plină de specii cântătoare din pădurile noastre, de care nimeni altul decât el nu se îngrijea. Îmbătrânită şi duioasă, căsnicia lor îşi mânca aici renta de douăsprezece mii de franci, într-o fericire absolută, pe care o socotea drept răsplata legitimă a celor treizeci de ani de muncă.

— Nu-i aşa? adăugă domnul Charles, cel puţin aici se ştie cine suntem noi.

— Fără îndoială, toată lumea vă cunoaşte, răspunse arpentorul. Pentru dumneavoastră, vorbesc banii dumneavoastră.

Şi toţi ceilalţi încuviinţară.

— Bineînţeles, bineînţeles.

Atunci, domnul Charles îi ceru servitoarei să aducă nişte pahare. Coborî el însuşi să ia două sticle cu vin din pivniţă. Cu nasul întors spre tigaia unde se prăjeau ciocârliile, toţi adulmecau plăcuta mireasmă. Şi băură cu un aer grav, delectându-se,

— Ei, drăcie! Asta nu e din regiune!... Straşnic!

— Încă unul... În sănătatea dumitale!

— În sănătatea dumneavoastră!

Când îşi puneau iar paharele pe masă apăru doamna Charles, o femeie de şaizeci şi doi de ani, cu o înfăţişare respectabilă, cu părul alb ca zăpada, pieptănat cu cărare la mijloc, având expresia greoaie şi nasul neamului Fouan, dar de o paloare trandafirie, de o linişte şi de o blândeţe de mânăstire, o carne de bătrână călugăriţi care şi-a petrecut viaţa la umbră. Şi, strângându-se lângă ea, nepoata ei, Élodie, aflată într-o vacanţă de două zile la Rognes, o urmărea, cu buimăceala timidităţii ei stângace. Clorotică, prea deşirată pentru cei doisprezece ani ai săi, era de-o urâţenie molatică şi puhavă, avea părul rar şi decolorat de sângele-i subţiat, şi, de altfel, era atât de constrânsă de educaţia ei de fecioară nevinovată, încât se imbecilizase.

— Ia te uită, voi sunteţi? spuse doamna Charles strângând mâinile fratelui său şi ale nepoţilor, cu o mână înceată şi demnă, ca să marcheze distanţele.

Şi, întorcându-se, fără să se mai ocupe de aceşti oameni:

— Intră, intră, domnule Patoir... Animalul este aici.

Era veterinarul din Cloyes, un omuleţ scund şi gros, sanguin, violet, cu un cap de militar şi cu mustăţi puternice. Sosise în cabrioleta lui plină de noroi, sub răpăiala ploii.

— Această biată micuţă, continuă ea, trăgând din cuptorul călduţ un coş unde agoniza o pisică bătrână, această biată micuţă a fost cuprinsă ieri de un tremur, şi de-aceea ţi-am scris... Vai, nu e tânără, are, aproape cincisprezece ani... Da, am avut-o zece ani la Chartres; şi anul trecut, cum fiică-mea a fost nevoită să scape de ea, am adus-o aici, pentru că făcea murdărie, prin toate colţurile prăvăliei.

Prăvălia era un cuvânt pentru Élodie, căreia i se povestea că părinţii ei ţineau o cofetărie, şi că erau atât de hărţuiţi cu treburile că n-o puteau primi acolo. De altfel, ţăranii nici

măcar nu zâmbiră, deoarece cuvântul circula în Rognes, unde se spunea că „ferma lui Hourdequin nu preţuia cât prăvălia domnului Charles”. Şi se uitau cu ochii holbaţi la pisica bătrână, galbenă, jigărită de boală, chelboasă, vrednică de plâns, pisica bătrână care torsese în toate paturile din strada Juifs, pisica mângâiată, gâdilată de mâinile grase a cinci sau şase generaţii de; femei. Timp atât de îndelungat fusese alintată ca pisică favorită, obişnuită a salonului şi a camerelor închise, lingând rămăşiţele de pomadă, bând apa din paharele de toaletă, fiind martoră la cele ce se petreceau ca o visătoare mută, văzând totul cu pupilele subţiate în cercurile lor de aur!

— Te rog, domnule Patoir, încheie doamna Charles, vindec-o!

Veterinarul căsca ochii, cu o strâmbătură a nasului şi a gurii, cu o tulburare a întregii sale mutre de buldog cumsecade şi brutal. Şi strigă:

— Cum, pentru asta m-aţi deranjat?... Bineînţeles că am să v-o vindec! Atârnaţi-i un pietroi de gât şi azvârliţi-o în apă.

Élodie izbucni în lacrimi, doamna Charles se sufoca de indignare.

— Dar pisicuţa dumneavoastră pute! Trebuie păstrată o asemenea grozăvenie ca să îmbolnăvească de ciumă toată casa?... Azvârliţi-o în apă!

Cu toate acestea, în faţa mâniei bătrânei doamne, el se aşează până la urmă la masă unde scrise o reţetă bombănind.

— Ce-i drept, dacă vă amuză să vă infectaţi de ciumă... Mie, de vreme ce mă plătiţi, ce-mi pasă?... Poftim! vârâţi-i pe bot câte o lingură din asta, din oră în oră, şi iată un medicament pentru două spălaturi, una astă-seară, alta mâine.

De la o vreme, domnul Charles începuse să-şi piardă răbdarea, văzând cu mâhnire cum se înnegreau ciocârliile,

în timp ce servitoarea, istovită de cât bătuse omleta, aştepta cu braţele atârnând moi. De aceea îi dădu cu vioiciune lui Patoir cei şase franci pentru consultaţie, grăbindu-i totodată pe ceilalţi să-şi golească paharele.

— Trebuie să prânzim... Ei, ce plăcere să vă revăd! Nu mai plouă.

Ieşiră cu un aer de părere de rău, şi veterinarul, urcând în vechea lui droagă hodorogită, repetă:

— O pisică, hm, care nu face nici cât sfoara cu care o azvârli în apă!... Mă rog, când eşti bogat!

— Banii de la târfe se cheltuiesc aşa cum se câştigă, rânji Jésus-Christ.

Dar toţi, până şi Buteau, pe care o surdă invidie îl făcuse să pălească, protestară cu clătinări din cap; şi Delhomme, omul cel înţelept, declară:

— Ce contează, când nu eşti nici leneş, nici prost, de vreme ce ai ştiut să pui deoparte o rentă de douăsprezece mii de livre.

Veterinarul dăduse bici calului, ceilalţi coborâră către Aigre, pe potecile transformate în şuvoaie de apă. Ajungeau la cele trei hectare de fâneaţă care urmau să fie împărţite, când ploaia reîncepu, cu o violenţă de potop.

Dar de data aceasta se încăpăţânară, mureau de foame, dar voiau să isprăvească. O singură discuţie îi făcu să zăbovească, în legătură cu cel de-al treilea lot, lipsit de arbori, pe când o pădurice era împărţită între ceilalţi doi. Totul păru însă orânduit şi acceptat. Arpentorul le făgădui să trimită notele la notar, ca să poată întocmi actul; şi hotărâră să amâne pentru duminica viitoare tragerea la sorţi a loturilor, operaţie care urma să aibă loc la tatăl lor, la ora zece.

Pe când intrau în Rognes, Jésus-Christ trase deodată o înjurătură.

— Aşteaptă, tu, aşteaptă tu, că-ţi dau de cheltuială, fricoasă îngălată!

Pe marginea acoperită cu iarbă a drumului, Fricoasa îşi plimba fără grabă gâştele, sub revărsarea ploii. În fruntea cârdului muiat de apă şi nespus de bucuros păşea gâscanul; şi când el îşi întorcea spre dreapta ciocul mare şi galben, toate celelalte ciocuri mari şi galbene porneau spre dreapta. Dar copila se sperie, urcă în goană să se îngrijească de mâncare, urmată de ceata gâturilor lungi, ce se ţineau după gâtul întins al gâscanului.

IV

Duminica următoare era întâi noiembrie, ziua Tuturor-Sfinţilor; şi abia bătea de ora nouă, când abatele Godard, preotul din Bazoches-le-Doyen, care îşi luase sarcina de a deservi şi vechea parohie Rognes, apăru în vârful pantei ce cobora spre micul pod de pe Aigre. De o mai mare importanţă odinioară, dar redus la o populaţie de abia trei sute de locuitori, Rognes nu avea preot de mulţi ani şi nici nu părea să se preocupe să aibă, astfel încât consiliul municipal găzduise paznicul câmpenesc în casa parohială pe jumătate dărâmată.

În fiecare duminică abatele Godard făcea deci pe picioare cei trei kilometri ce despărţeau Bazoches-le-Doyen de Rognes. Gros şi scurt, cu ceafa roşie, cu gâtul atât de umflat că-i părea capul împins în spate, se silea să facă această mişcare din motive de igienă. Dar în duminica aceasta, dându-şi seama că e în întârziere, sufla îngrozitor, cu gura larg deschisă pe chipul apoplectic, în care grăsimea îi înecase nasul mic şi cârn şi ochii mici, cenuşii; şi, sub cerul vânăt, încărcat de zăpadă, în ciuda frigului timpuriu ce urma după ploile torenţiale ale săptămânii, preotul îşi ducea tricornul în mână, balansându-l, şi, pe capul

descoperit, i se zbârlea părul des, roşcat, care începea să încărunţească.

Drumul cobora abrupt, şi pe malul stâng al lui Aigre, înainte de podul de piatră, nu se aflau decât câteva case, un soi de cartier mărginaş pe oare abatele îl străbătu cu pasul lui furtunos. Nu aruncă nici măcar o privire în sus sau în jos, spre râul domol şi limpede, ale cărui cotituri se desfăşurau printre fâneţe, pe sub pâlcuri de sălcii şi plopi. Dar pe malul drept începea sătul, un dublu şir de faţade mărginind drumul, în timp ce altele suiau costişa, clădite la întâmplare; şi imediat după pod se aflau primăria şi şcoala, un vechi hambar înălţat cu un cat şi văruit. Abatele şovăi o clipă, întinse capul spre vestibulul gol. Apoi, se răsuci, păru să scruteze dintr-o ochire două prăvălii, în faţă: una, cu o vitrină curată, împodobită cu borcane, având deasupra o mică firmă din lemn galben, pe care se putea citi, în litere verzi: „Macqueron, băcan”; cealaltă, cu uşa ornată simplu cu o ramură de ilică, expunea în negru pe zidul grosolan tencuit aceste cuvinte: „Tutun, la Lengaigne”. Şi, aflându-se între ele, tocmai se hotăra s-o apuce pe o ulicioară povârnită, o scurtătură greu de urcat care ducea până în faţa bisericii, când vederea unui ţăran îl opri.

— A, dumneata eşti, moş Fouan... Sunt grăbit, voiam să trec să te văd... Ia spune, ce facem? Nu se poate ca fiul dumitale Buteau s-o lase pe Lise în situaţia ei, cu pântecul care se îngroaşe şi sare în ochi... E fiica Fecioarei Maria, e o ruşine, o ruşine!

Bătrânul îl asculta, cu o înfăţişare de respect politicos.

— Păi, domnule abate, ce vreţi să fac eu în treaba asta, dacă Buteau se încăpăţânează?... Şi pe urmă, băiatul are şi el dreptate, nu se cade, la anii lui, să se însoare, cu nimic.

— Dar are un copil!

— Bineînţeles... Numai că încă nu s-a născut copilul. Poţi să ştii?... Tocmai aici e aici, un copil nu-ţi dă câtuşi de puţin ghes, când n-ai de vinde să-i pui o cămaşă pe spinare!

Spunea aceste lucruri cu înţelepciune, ca un bătrân cunoscător al vieţii. Apoi, cu acelaşi glas măsurat, adăugă:

— De altfel, poate că totul o să se sfârşească cu bine... Da, îmi împart avutul, or să se tragă loturile la sorţi îndată după liturghie... Şi când îşi va avea partea, Buteau, aşa cred eu, se va însura cu verişoara lui.

— Bine! spuse preotul. Mi-e de-ajuns, mă bizui pe dumneata, moş Fouan.

Dar un dangăt de clopot îi reteză cuvântul, şi întrebă speriat:

— Ea doua bătaie, nu-i aşa?

— Nu, domnule abate, e a treia.

— Ah, fir-ar să fie! uite că dobitocul ăsta de Bécu trage clopotul fără să mă aştepte.

În biserică, în dreapta tindei, un bărbat, atârnat de o frânghie, trăgea de ea fără încetare.

Înjură, urcă furtunos poteca. Sus, fu cât pe-aci să aibă un atac, gâtlejul îi bubuia ca foalele unei fierării.

Clopotul continuă să bată, în timp ce corbii pe care îi stârnise zburau croncănind în vârful clopotniţei; o săgeată din secolul al cincisprezecelea, dovedind vechea importanţă a satului Rognes. În faţa uşii larg deschise aştepta o ceată de ţărani, în mijlocul cărora cârciumarul Lengaigne, liber-cugetător, îşi fuma pipa; şi, ceva mai departe, rezemat de zidul cimitirului, primarul, fermierul Hourdequin, un bărbat chipeş, cu trăsături energice, stătea de vorbă cu adjunctul său, băcanul Macqueron. După ce preotul trecu, salutându-i, îl urmară cu toţii, în afară de Lengaigne, care se făcu că întoarce spatele, sugându-şi pipa.

— Ajunge, Bécu! spuse abatele scos din fire. Ţi-am poruncit de nu ştiu câte ori să mă aştepţi, înainte de a suna a treia oară.

Pândarul, care era clopotar, căzu în picioare, speriat că nu fusese ascultător. Era un omuleţ de cincizeci de ani, un

cap pătrat şi tăbăcit de bătrân militar, cu mustăţi şi ţăcălie cenuşii, cu gâtul ţeapăn, de parcă ar fi fost veşnic sugrumat de nişte gulere prea strâmte. Beat turtă, el făcu drepţi, fără să-şi îngăduie dezvinovăţiri.

De altfel, preotul străbătu naosul, aruncând o privire asupra băncilor. Era puţină lume. În stânga nu-l văzu deocamdată decât pe Delhomme, venit în calitate de consilier municipal. În dreapta, pe partea femeilor, acestea erau cel mult o duzină: o recunoscu pe Coelina Macqueron, uscată, nervoasă şi arogantă; pe Flore Lengaigne, o mamă voinică, plângăcioasă, molatică şi blândă; pe nevasta lui Bécu, lungă, oacheşă, cumplit de murdară. Dar ceea ce-l înfurie de-a binelea fu comportarea fiicelor Fecioarei, din prima bancă. Acolo se afla Françoise, între două dintre prietenele ei, fiica lui Macqueron, Berthe, o brunetă chipeşă, educată ca o domnişoară la Cloyes, şi fiica lui Lengaigne, Suzanne, o blondă pocită, obraznică, pe care părinţii se pregăteau s-o dea ca ucenică la o croitoreasă din Châteaudun. Toate trei râdeau într-un chip necuviincios. Şi, alături, grasă şi rotundă, cu o înfăţişare veselă, biata Lise îşi expunea pântecele scandalos, în faţa altarului.

În sfârşit, pe când abatele Godard intra în sacristie, privirea îi căzu pe Delphin şi pe Nénesse, care se jucau de-a împinselea pregătind vasele cu apă pentru liturghie. Primul, fiul lui Bécu, în vârstă de unsprezece ani, era un ştrengar pârlit de soare şi încă de pe acum viguros, iubitor al pământului, care părăsise şcoala pentru arătură; pe când Ernest, fiul cel mai mare al lui Delhomme, un blond subţirel şi leneş, de aceeaşi vârstă, avea întotdeauna o oglindă în buzunar.

— Ce-i cu voi, puşlamalelor! strigă preotul. Vă credeţi în grajd?

Şi, întorcându-se spre un tânăr înalt, slab, al cărui chip palid era acoperit de mai multe fire de păr galben şi care îşi aranja cărţile pe scândura unui dulap:

— Zău aşa, domnule Lequeu, i-ai putea face şi dumneata să stea liniştiţi când nu sunt eu aici!

Era învăţătorul, un fiu de ţăran, care hrănise duşmănia clasei sale odată cu învăţătura. Îşi violenta elevii, îi trata ca pe nişte brute şi-şi ascundea ideile avansate sub rigiditatea sa corectă faţă de preot şi de primar. Cânta bine în strană, avea grijă şi de cărţile sfinte; dar refuzase categoric să bată clopotul, în ciuda obiceiului, o astfel de îndeletnicire fiind nedemnă de un om liber.

— Eu nu menţin ordinea în biserică, răspunse acesta sec. A, la mine, ce i-aş mai pălmui!

Şi pentru că abatele, fără să răspundă, îşi îmbrăca în mare grabă veşmântul alb şi etola, continuă:

— O slujbă scurtă, nu-i aşa?

— Fără îndoială, şi repede!... Trebuie să fiu la Bazoches înainte de ora zece şi jumătate, pentru slujba cea mare:

Lequeu, care luase o veche carte de rugăciuni din dulap, o închise şi se duse să o pună pe altar.

— Să ne grăbim, să ne grăbim, repeta preotul, zorindu-i pe Delphin şi Nénesse.

Asudând şi suflând greu, cu potirul în mână, reintră în biserică, începu liturghia ajutat de cei doi băieţandri care, pe furiş, aruncau priviri de-o făţărnicie poznaşă. Era o biserică cu o singură navă, boltă rotundă, lambriuri de stejar, ameninţată de ruină, ca urmare a înverşunării consiliului municipal de a refuza orice credit: apa ploilor se strecura de-a curmezişul plăcilor de ardezie sparte ale acoperişului, se zăreau mari pete care indicau gradul înaintat de putrezire a lemnului; şi, în altarul închis de o portiţă zăbrelită, o scurgere verzuie, în aer, mânca fresca absidei, tăia în două chipul unui Tată Etern adorat de câţiva îngeri.

Când preotul se întoarse spre credincioşi, cu braţele deschise, se linişti puţin văzând că mai venise lume, primarul, adjunctul său, câţiva consilieri municipali,

bătrânul Fouan, Clou, potcovarul care ţinea isonul din trombon la slujbele cântate. Cu o înfăţişare demnă, Lequeu rămăsese în primul rând de bănci. În fund, beat şi gata să cadă pe jos, Bécu păstra o înţepenealã de ţăruş. Şi, în partea femeilor mai ales, băncile se înţesau, veniseră Fanny, Rose, la Grande şi multe altele; astfel că fiicele Fecioarei fuseseră nevoite să se strângă, acum într-o atitudine exemplară, cu nasul vârât în cărţile de rugăciuni. Dar preotul se simţi cu adevărat măgulit zărindu-i pe domnul şi pe doamna Charles împreună cu nepoata lor Élodie – domnul în redingotă de postav negru, doamna, în rochie de mătase verde, amândoi gravi şi bogaţi, dând un bun exemplu.

Cu toate acestea, îşi grăbea liturghia, înghiţea latina, înghesuia ritul. Când ajunse la predică, fără să urce în amvon, aşezat pe un scaun, în mijlocul altarului, se bâlbâi, se pierdu, renunţă să mai găsească şirul, elocvenţa era partea sa slabă, cuvintele nu-i veneau, scotea nişte sunete – He! he! – fără a izbuti vreodată să-şi ducă frazele până la capăt; fapt care explica de ce monseniorul episcop îl lăsa uitat de douăzeci şi cinci de ani în mica parohie din Bazoches-le-Doyen. Şi restul fu dat peste cap, clopotele preamăririi sunară ca nişte semnale electrice cuprinse de nebunie. Îşi dădu credincioşii afară din biserică cu un *Ite, missa est*[22] în plesnet de bici.

Biserica abia se golise când abatele Godard reapăru cu tricornul pus strâmb în graba sa. În faţa uşii se oprise o ceată de femei. Coelina, Flore, nevasta lui Bécu, nespus de supărate că fuseseră astfel mânate în galop. Aşadar le dispreţuia, de vreme ce nu le dăruia mai mult într-o zi de mare sărbătoare ca asta?

— La spuneţi, domnule paroh, întrebă Coelina cu vocea ei acră, oprindu-l, ne purtaţi vreo pică de vă descotorosiţi aşa de noi, ca de-o grămadă de zdrenţe?

[22] Plecaţi, slujba s-a terminat (lat.).

— A, păi de! răspunse el, mă aşteaptă ai mei… Nu pot să fiu la Bazoches şi la Rognes în acelaşi timp… Luaţi-vă un paroh al vostru, dacă doriţi liturghii lungi.

Era eterna ceartă dintre Rognes şi abate, locuitorii pretinzând consideraţie, el ţinându-se în limitele stricte ale datoriei sale, pentru o comună care refuza să repare biserica şi unde, de altfel, veşnicele scandaluri îl descurajau. Arătându-le pe fiicele Fecioarei, care tocmai plecau împreună, abatele continuă:

— Şi-apoi, e oare decent să faci slujbe cu un tineret lipsit de orice respect faţă de poruncile lui Dumnezeu?

— Nădăjduiesc că nu ziceţi de fata mea? întrebă Coelina scrâşnind din dinţi.

— Nici de a mea, bineînţeles? adaugă Flore.

Atunci, scos din sărite, el se înfurie.

— Zic de cine trebuie zis… Doar sare în ochi. O vedeţi pe cea cu haine albe? Nu am procesiune aici, fără să fie una însărcinată… Asta-i, voi îl scoateţi din răbdări pe însuşi bunul Dumnezeu!

Le părăsi, şi nevasta lui Bécu, mută până atunci, fu nevoită să facă pace între cele două mame care, aţâţate, îşi aruncau fiicele în cap; dar o făcea cu nişte insinuări atât de veninoase că mărea şi mai mult gâlceavă. Berthe, da, da! are să se vadă cum va ajunge, cu corsajele de catifea şi cu pianul ei! Şi Suzanne, grozavă idee s-o trimiţi la croitoreasa din Châteaudun, ca să-şi facă de cap!

Liber, în sfârşit, abatele Godard îşi lua avânt, când se pomeni în faţa familiei Charles. Chipul îi înflori într-un zâmbet larg şi prietenos, îşi repezi tricornul într-un salut larg. Domnul, maiestuos, salută, doamna făcu frumoasa ei reverenţă. Dar era scris ca parohul încă să nu plece, căci nu ajunse la capătul pieţii când îl opri o nouă întâlnire. Era o femeie voinică, de treizeci de ani, care părea mai degrabă de cincizeci, cu părul rar, faţa lată, moale, galbenă de

tărâţe; şi, zdrobită, istovită de munci prea grele, se clătina sub o sarcină de vreascuri.

— Palmyre, întrebă el, de ce n-ai venit la liturghie în ziua Tuturor-Sfinţilor? E foarte rău.

Ea scoase un geamăt.

— Bineînţeles, domnule paroh, dar cum puteam să vin?… Fratelui meu îi e frig, degerăm în casă. Şi atunci m-am dus să adun astea, de pe lângă gardurile de mărăcini.

— Prin urmare, La Grande e la fel de severă?

— A, da! mai degrabă ar crăpa decât să ne azvârle o pâine sau o bucată de lemn.

Şi cu glasul ei de jelanie spuse din nou povestea lor, cum bunica îi alunga, cum fusese nevoită să locuiască împreună cu fratele său într-un vechi grajd părăsit. Sărmanul Hilarion, cu picioarele strâmbe, cu gura răsucită de o buză de iepure, era – fără nicio răutate – în ciuda celor douăzeci şi patru de ani ai săi, atât de prostănac că nimeni nu voia să-l primească la muncă. Deci ea trudea pentru el până se deşela, avea, faţă de acest infirm atenţii pasionate, o afecţiune curajoasă de mamă.

Ascultând-o, chipul greoi şi jilav al abatelui Godard se transfigura de o bunătate încântătoare, micii lui ochi furioşi se înfrumuseţau de milă, gura lui mare devenea de o gingăşie dureroasă. Cumplitul bombănitor, mânat mereu de un vânt de violenţă, avea slăbiciune pentru oamenii necăjiţi, le dăruia tot, banii, rufăria, îmbrăcămintea, astfel că nu se afla, în Beauce, un alt preot cu o sutană mai roasă şi mai cârpită ca a lui.

Se scotoci cu un aer neliniştit, îi strecură Palmyrei o monedă de cinci franci.

— Ţine! ascunde-o, n-am şi pentru ceilalţi… Şi va trebui să vorbesc din nou cu La Grande, pentru că e atât de rea…

De data aceasta o luă la fugă. Din fericire, tocmai când se înăbuşea, urcând iar costişa, de cealaltă parte a râului Aigre, măcelarul din Bazoches-le-Doyen, care se întorcea

acasă, îl luă în cariola sa; şi pieri pe întinderea câmpiei, zgâlţâit, cu silueta dănţuitoare a tricornului pe cerul vânăt.

Între timp, piaţa bisericii se golise, Fouan şi Rose coborâră spre casă, unde îl găsiră pe Grosbois. Cu puţin înainte de ora zece, Delhomme şi Jésus-Christ sosiră şi ei; dar îl aşteptară zadarnic pe Buteau până la amiază, niciodată acest trăsnit blestemat nu putea fi punctual. Fără îndoială că se oprise în drum, ca să mănânce pe undeva. Vrură să nu ţină seama de el; pe urmă, teama surdă ce le-o inspira cu încăpăţânarea lui îi hotărî să tragă loturile la sorţi după masa de prânz, tocmai pe la ora două. Grosbois, care primi din partea bătrânilor Fouan o bucată de slănină şi un pahar de vin, isprăvi toată sticla, începu alta şi căzu în starea lui de beţie obişnuită.

La ora două, nici urmă de Buteau. Atunci, Jésus-Christ, în nevoia de băutură care moleşea satul în această zi de sărbătoare, trecu prin faţa cârciumii lui Macqueron, întinzând gâtul; şi-i prinse bine, căci uşa se deschise brusc. În ea se ivi Bécu şi strigă:

— Fă-te-ncoace, turmă proastă, că-ţi plătesc o jumate de vin!

Devenise tot mai ţeapăn, tot mai demn, pe măsură ce se îmbăta. O fraternitate de vechi militar beţiv, o tainică afecţiune îl apropia de braconier; dar se ferea să-i recunoască atunci când era în exerciţiul funcţiunii, cu plăcuţa pe braţ, mereu pe punctul de a-l prinde în flagrant delict, zbătându-se între datorie şi inimă. La cârciumă, de cum se îmbăta, îl cinstea ca pe un frate.

— Ce zici, vrei să jucăm un pichet? Şi, pentru numele lui Dumnezeu, dacă nu ne dau pace beduinii, le tăiem urechile!

Se aşezară la o masă şi începură să joace cărţi strigând din răsputeri, în timp ce litrii de vin se succedau unul după altul.

Macqueron stătea într-un colţ, îndesat, cu faţa sa mare,

mustăcioasă, şi tăia frunză la câini. După ce ajunsese la venituri frumoase speculând asupra modestelor vinuri de Montigny, se lenevise, vâna, pescuia, făcea pe burghezul; şi umbla foarte murdar, îmbrăcat în zdrenţe, în timp ce fiica sa Berthe îşi târâia în jurul lui rochiile de mătase. Dacă nevasta i-ar fi dat ascultare, ar fi închis prăvălia şi băcănia şi cârciuma, pentru că devenea vanitos, cu ambiţii confuze, încă inconştiente; dar ea era de o lăcomie feroce la câştig, şi el, neocupându-se cu nimic, o lăsa să toarne jumătăţile de vin, pentru a-şi necăji vecinul, pe Lengaigne, care ţinea debitul de tutun şi, de asemenea, dădea şi el băutură. Era o veche rivalitate, niciodată stinsă, mereu gata să ia foc.

Erau, totuşi, şi săptămâni când se trăia în pace; şi, chiar atunci intră Lehgaigne cu fiul său Victor, un băiat mare, stângaci, care trebuia curând să tragă la sorţi pentru armată. Foarte înalt, ţeapăn, având un căpşor de cucuvaie pe nişte umeri largi, osoşi, el cultiva pământul, în timp ce nevastă-sa cântărea tutunul şi cobora în pivniţă. Ce-l făcea să-şi dea importanţă era faptul că bărbierea şi tundea tot sătul, o meserie adusă de la regiment, pe care o exercita la el, în mijlocul consumatorilor, sau chiar la domiciliu, după voia clienţilor.

— Ei bine, barba astă e pentru azi, cumetre? întrebă el din uşă.

— Aoleo! aşa-i, ţi-am spus să vii, strigă Maequeron. Pe onoarea mea, numaidecât, dacă doreşti.

Desprinse un vechi lighenaş de bărbierit, luă un săpun şi apă călduţă, pe când celălalt trăgea din buzunar un brici mare ca un cuţit de bucătărie, pe care se apucă să-i treacă peste o fâşie de piele fixată într-un toc. Dar din băcănia alăturată se auzi o voce stridentă.

— Ia ascultaţi, striga Coelina, v-aţi apucat să vă faceţi murdăriile voastre peste mese?... A, nu, la mine în prăvălie nu vreau să se găsească fire de păr în pahare!

Era un atac la curăţenia cârciumii vecine, unde se mânca

mai mult păr decât se bea vin adevărat, spunea ea.

— Vinde-ţi sarea, şi piperul şi lasă-ne în pace! răspunse Macqueron jignit de această ieşire în faţa lumii.

Jésus-Christ şi Bécu rânjiră. Afurisită, muierea! Şi-i comandară o nouă sticlă, pe care ea o aduse, furioasă, fără o vorbă. Ei băteau cărţile, le azvârleau pe masă cu violenţă, de parcă ar fi vrut să se ucidă. Atu, atu şi atu!

Lengaigne îşi şi săpunise clientul şi îl ţinea de nas, când uşa fu împinsă de Lequeu, învăţătorul.

— Bună seară, la toată lumea!

Rămase în picioare şi mut în faţa sobei, ca să-şi încălzească spatele, pe când tânărul Victor, în spatele jucătorilor, urmărea absorbit jocul.

— Fiindcă veni vorba, reluă Macqueron, profitând de o clipă când Lengaigne îi ştergea pe umăr spuma adunată pe brici, adineauri, înainte de liturghie, domnul Hourdequin mi-a vorbit iar de drum… Trebuie luată neapărat o hotărâre.

Era vorba de faimosul drum direct de la Rognes la Châteaudun, care urma să scurteze distanţa cu aproximativ două leghe, deoarece căruţele erau nevoite să treacă prin Cloyes. Bineînţeles, ferma avea mare interes în realizarea acestui nou drum, şi primarul, pentru a pune în mişcare consiliul municipal, se bizuia mult pe adjunctul său, interesat şi el într-o rezolvare promptă. Era vorba, efectiv, să se lege drumul la şoseaua de jos, pentru a înlesni căruţelor intrarea spre biserică, unde nu te căţărai decât pe potecile caprelor. Or, traseul proiectat urma de-a dreptul străduţa sugrumată între cele două cârciumi, o lărgea, uşurând panta; şi terenurile băcanului, aflate din clipa aceea la margine, având un acces uşor, îşi înzeceau valoarea.

— Da, urmă el, se pare că guvernul, ca să ne ajute, aşteaptă să votăm… Nu-i aşa, tu ştii ceva?

Lengaigne, care era consilier municipal, dar nu avea nici măcar o bucăţică de grădină în spatele casei, răspunse:

— Pe mine mă doare-n cot! Ce-mi pasă mie de drumul tău?

Şi dând atacul asupra celuilalt obraz, căruia îi râcâia pielea de parcă o dădea pe râzătoare, se năpusti împotriva fermei. A, burghezii ăştia de astăzi, erau şi mai răi decât seniorii de altădată: da, ei păstraseră totul, la împărţeală, şi nu făceau legi decât pentru ei, nu trăiau decât din mizeria bietei lumi! Ceilalţi îl ascultau, stânjeniţi şi fericiţi, în realitate, de ceea ce cuteza să spună – ura seculară, neostoită, a ţăranului împotriva proprietarilor de pământ.

— E bine că suntem între noi, murmură Macqueron, aruncând o privire neliniştită spre învăţător. Eu sunt alături de guvern… Aşa, deputatul nostru, domnul de Chédeville, de care se zice că este prietenul împăratului…

Deodată, Lengaigne îşi agită furios briciul.

— Nostim individ şi ăla!… Oare un bogătaş ca el, care stăpâneşte peste cinci sute de hectare în părţile dinspre Orgeres, nu trebuia să vă dăruiască acest drum, în loc să caute să-i facă pe socoteala comunei?… Scârboasă mârţoagă!

Dar băcanul, de data aceasta înspăimântat, protestă.

— Nu, nu, e un om cinstit şi deloc trufaş… Fără el n-ai fi avut debitul de tutun. Ce-ai zice dacă ţi l-ar lua?

Domolit dintr-odată, Lengaigne se apucă să-i râcâie barba. Mersese prea departe, turba de mânie: avea dreptate nevastă-sa când spunea că părerile lui îi vor juca o festă urâtă. Dar în momentul acela se auzi o ceartă care izbucni între Bécu şi Jésus-Christ. Cel dintâi avea o beţie rea, bătăioasă, pe când celălalt, dimpotrivă, din straşnicul potlogar ce era cât încă nu pusese nimic în gură, se înduioşa tot mai mult după fiecare pahar de vin, devenea de o blândeţe şi de o cumsecădenie de apostol beţivan. La aceasta, trebuie adăugată radicala lor deosebire de păreri: braconierul era republican, un roşu, după cum se spunea, care se lăuda că la Cloyes, în ‘48, le făcuse pe burgheze să

danseze rigodonul; pândarul, un bonapartist crâncen, îl ridica în slăvi pe împărat, pe care pretindea că îl cunoscuse.

— Îţi jur că da! Mâncasem împreună o salată de scrumbii sărate. Şi-atunci el mi-a zis: „Niciun cuvânt, eu sunt împăratul”… L-am recunoscut, datorită chipului lui de pe monedele de cinci franci.

— Se poate!… Oricum e o canalie care-şi bate nevasta şi n-a iubit-o niciodată pe maică-sa!

— Taci, pentru numele lui Dumnezeu, ori îţi fac mutra zob!

Trebuiră să smulgă din mâinile lui Bécu sticla pe care o flutura în aer, în timp ce Jésus-Christ, cu ochii umeziţi, aştepta lovitura, într-o resemnare surâzătoare. Şi începură din nou să joace, frăţeşte. Atu, atu şi atu!

Macqueron, pe care îl tulbura indiferenţa afectată a învăţătorului, până la urmă îl întrebă:

— Şi dumneavoastră, domnule Lequeu, ce părere aveţi?

Lequeu, care îşi încălzea mâinile lungi, albe ca varul, la burlanul sobei, zâmbi acru, cu superioritatea omului silit de poziţia sa să tacă.

— Eu nu zic nimic, treaba asta nu mă priveşte.

În acel moment, Macqueron se duse să-şi vâre faţa într-un vas de pământ plin cu apă, şi, suflând mereu pe nas şi ştergându-se:

— Ei bine, ascultaţi aici, eu vreau să fac un lucru… Da, pe onoarea mea, dacă se votează drumul, îmi dau terenul pe degeaba.

Această declaraţie îi încremeni pe ceilalţi. Până şi Jésus-Christ şi Bécu, în ciuda beţiei lor, ridicară capul. Urmă o clipă de tăcere, îl priveau de parcă ar fi înnebunit dintr-odată; şi el, încurajat de efectul produs, cu mâinile tremurând totuşi de treaba la care se înhăma, adăugă:

— Ar fi o bună jumătate de pogon… Porc să fie cine nu se ţine de cuvânt! S-a jurat!

Lengaigne plecă împreună cu fiul său Victor, scos din

sărite şi bolnav de această largheţe a vecinului; puţin îi păsa lui de pământ, şterpelise destul de la lume! Cu tot frigul de afară, Macqueron îşi luă puşca din cui şi ieşi să vadă dacă mai dă peste un iepure zărit în ajun la capătul viei. Nu rămaseră decât Lequeu, care îşi petrecea acolo duminicile, fără să bea nimic, şi cei doi jucători, îndârjiţi, cu nasul vârât în cărţi. Ceasurile se scurgeau, alţi ţărani veniră şi plecară.

Pe la ora cinci, o mână brutală împinse uşa, şi Buteau îşi făcu apariţia, urmat de Jean. De cum îl văzu pe Jésus-Christ, îi strigă;

— Aş fi făcut prinsoare pe un franc… Îţi baţi joc de popor? Te aşteptăm.

Dar beţivanul, bălos şi înveselit, îi răspunse:

— Ei, poznaş afurisit, eu te aştept pe tine… de azi-dimineaţă ne faci să ne pierdem vremea, aşteptându-te.

Buteau se oprise la Borderie, unde Jacqueline, pe care de când avea cincisprezece ani o răsturna în fân, îl oprise să mănânce pâine prăjită, împreună cu Jean. Cum fermierul Hourdequin, după ce ieşise de la liturghie, plecase să prânzească la Cloyes, petrecuseră până târziu, şi cei doi tineri soseau abia acum, nemaivoind să se despartă.

Între timp, Bécu răcnea că plătea el cele cinci sticle, dar mai aveau o partidă de continuat; Jésus-Christ însă, după ce se dezlipi cu mare greutate de pe scaun, îşi urmă fratele, cu ochii umeziţi de plăcere.

— Aşteaptă aici, îi spuse Buteau lui Jean, şi vino să mă cauţi peste o jumătate de ceas… Ştii că astă-seară mănânci cu mine la tata.

Când cei doi fraţi intrară în sală, la familia Fouan se aflau toţi ceilalţi. Tatăl, în picioare, îşi pleca fruntea. Mama, aşezată lângă masa din mijlocul încăperii, împletea cu mâinile ei maşinale. În faţa ei, Grosbois băuse şi mâncase atât de mult, încât aţipise, cu ochii pe jumătate deschişi; în timp ce, mai încolo, pe două scaune joase, Fanny şi

Delhomme aşteptau răbdători. Şi – lucruri rare în această cameră afumată, cu sărmane mobile vechi, cu câteva ustensile tocite de cât au fost curăţate – o foaie de hârtie albă, o călimară şi o pană erau aşezate pe masă, alături de pălăria arpentorului, o pălărie neagră bătând în roşcat, monumentală, pe care o căra cu sine, pe ploaie şi pe soare, de zece ani. Se lăsa noaptea, strâmta fereastră dădea o ultimă licărire murdară, în care pălăria căpăta o importanţă deosebită, cu borurile netede şi forma ei de urnă.

Dar Grosbois, mereu atent la treburile sale, cu toate că era beat, se trezi din somn bâiguind:

— Prin urmare, gata… Vă spuneam că actul e pregătit. Am trecut ieri pe la domnul Baillehache şi mi l-a arătat. Atâta doar că numerele loturilor au rămas în alb, după numele voastre… Deci, să le tragem la sorţi, şi notarul nu va mai avea decât să le înscrie, pentru a putea, sâmbătă, să semnaţi actul la el.

Se scutură, ridică glasul.

— Haide, vă pregătesc biletele.

Cu o mişcare bruscă, toţi copiii se apropiară, fără a căuta să-şi ascundă neîncrederea. Îl supravegheau, studiindu-i cele mai neînsemnate gesturi, ca pe ale unui scamator, în stare să facă să le dispară partea. Mai întâi, cu degetele sale groase şi tremurătoare de alcoolic, Grosbois tăiase foaia de hârtie în trei; apoi, acum, pe fiecare bucată, scria o cifră, 1, 2, 3, foarte apăsată, enormă; şi, peste umerii lui, toţi urmăreau pana, chiar tatăl şi mama clătinau din cap, mulţumiţi să observe că nu era cu putinţă nicio înşelătorie. Biletele fură împăturite încet şi aruncate în pălărie.

Se aşternu o linişte solemnă.

După două minute nesfârşite, Grosbois zise:

— Trebuie totuşi să vă hotărâţi… Cine începe?

Nimeni nu se clinti. Noaptea creştea, pălăria părea că se măreşte în această umbră.

— Vreţi după vârstă? propuse arpentorul. Tu, Jésus-

Christ; eşti cel mai mare.

Jésus-Christ, băiat cumsecade, înaintă; dar îşi pierdu echilibrul, era cât pe-aci să cadă. Îşi vârî pumnul în pălărie cu un efort atât de mare, de parcă ar fi trebuit să scoată o bucată de stâncă. Când avu biletul în mână, fu nevoit să se apropie de fereastră.

— Doi! strigă el, găsind fără îndoială această cifră nespus de veselă, căci se înăbuşea de râs.

— Tu, Fanny! chemă Grosbois.

Când Fanny ajunse cu mâna la fundul pălăriei, nu se grăbi deloc. Studia biletele, le schimba, le cântărea şi pe unul şi pe celălalt.

— Nu e voie să alegi, zise cu înverşunare Buteau, pe care furia îl sugruma şi care se îngălbenise la numărul tras de fratele său.

— Ia te uită! şi pentru ce nu? răspunse ea. Nu mă uit, aşa că pot foarte bine să pipăi.

— Haide, murmură tatăl, sunt tot un drac, nu e unul mai greu decât altul.

Se hotărî, în sfârşit, alergă la fereastră.

— Unu.

— Ei bine, Buteau îl are pe trei, reluă Fouan. Trage, băiete!

În noaptea care creştea mereu, nu se putea vedea cum se descompune chipul mezinului. Glasul lui se sparse de furie.

— Niciodată!

— Cum?’

— Vă-nchipuiţi cumva că primesc, nici pomeneală!... Al treilea lot, nu-i aşa? cel mai prost! V-am spus de atâtea ori că voiam să împărţim altfel. Nu, nu, vă bateţi joc de mine! ... Şi pe urmă, ce, credeţi că nu văd limpede manevrele voastre? parcă ce, nu se cuvenea să tragă primul cel mai mic?... Nu, nu, n-am să trag, pentru că aici e cu păcăleală!

Tatăl şi mama se uitau la el cum se frământă, pocnindu-

şi palmele şi pumnii.

— Bietul meu copil, îţi pierzi minţile, spuse Rose.

— O, mamă, ştiu bine că voi nu m-aţi iubit niciodată! Aţi jupuit pielea de pe mine ca să i-o daţi fratelui meu... Cu toţii aţi fi în stare să mă mâncaţi...

Fouan îl întrerupse cu asprime.

— Destul cu prostiile, hei!... Vrei să tragi?

— Vreau s-o luăm de la început.

Dar stârni un protest general. Jésus-Christ şi Fanny îşi strângeau biletele, de parcă ar fi încercat cineva să le smulgă din mâinile lor. Delhomme declară că tragerea avusese loc în chip cinstit, şi Grosbois, foarte supărat, spuse că el pleacă, dacă i se pune la îndoială buna credinţă.

— Atunci vreau ca tata să adauge la partea mea o mie de franci din banii pe care-i ţine în ascunzătoare.

O clipă zăpăcit, bătrânul se bâlbâi. Apoi, îşi reveni, se avântă, înspăimântător.

— Ce tot spui? Vrei neapărat, vasăzică, să mă ucizi, ticălos îndrăcit! Şi dacă mi s-ar dărâma casa, tot nu s-ar găsi un singur gologan. Ia biletul, pentru numele lui Dumnezeu, sau n-o să te alegi cu nimic!

Buteau, cu obrazul împietrit de încăpăţânare, nu se trase îndărăt din faţa pumnului ridicat al tatălui.

— Nu!

Tăcerea se aşternu din nou. apăsătoare. Acum, enorma pălărie stânjenea, ţinând lucrurile pe loc, cu acel unic bilet pe fundul ei, pe care nimeni nu voia să-i atingă. Ca să sfârşească odată, arpentorul îl sfătui pe bătrân să-i tragă el. Şi bătrânul, grav, îl trase, se duse să-l citească în faţa ferestrei, de parcă nu l-ar fi cunoscut dinainte.

— Trei!... Tu ai al treilea lot, înţelegi? Actul e gata, bineînţeles că domnul Baillehache n-o să schimbe nimic, pentru că ce s-a făcut nu se mai ia de la cap... Şi, cum ai să dormi aici, îţi rămâne toată noaptea ca să te gândeşti... Haide, s-a sfârşit, să nu mai vorbim de asta.

Pierdut în întuneric, Buteau nu răspunse, Ceilalţi aprobară zgomotos, în timp ce mama se pregătea să aprindă o lumânare ca să pună masa.

În acel moment, Jean, care venea să-şi întâlnească fostul camarad, zări două umbre înlănţuite, pândind din strada pustie şi neagră ceea ce se petrecea la familia Fouan. Din cerul de culoarea ardeziei, fulgii de zăpadă începeau să zboare cu o sprinteneală de puf.

— O, domnule Jean, spuse o voce plăcută, ne-ai speriat!

Şi o recunoscu pe Françoise, acoperită cu o glugă, cu faţa prelungă şi buzele cărnoase. Stătea lipită de sora sa Lise, o ţinea cu un braţ de mijloc. Cele două surori se iubeau fierbinte, le întâlneai întotdeauna astfel, pe una agăţată de gâtul celeilalte. Mai în vârstă, cu o înfăţişare plăcută, în ciuda trăsăturilor mari şi a începutului de buhăială a întregii sale făpturi, Lise rămânea bine dispusă în nenorocirea ei.

— Aşadar, spionaţi? întrebă el cu veselie.

— Păi, răspunse ea, mă interesează ce se petrece acolo, înăuntru… Să ştim dacă asta-l va hotărî pe Buteau!

Cu un gest mângâietor, Françoise îşi trecuse celălalt braţ. peste pântecele umflat al surorii sale.

— Dacă e cu putinţă, porcul!… Când o să aibă pământ, poate că-şi va dori o fată mai bogată.

Dar Jean le dădu speranţă: partajul trebuie să se fi terminat, restul se va aranja. Pe urmă, când le împărtăşi faptul că urma să mănânce la bătrâni, Françoise mai spuse:

— A, bine! o să vă vedem curând, venim şi noi la şezătoare.

Se uită după ele cum se pierd în noapte. Zăpada cădea mai deasă, veşmintele lor contopite se împodobeau cu un puf alb şi delicat.

V

După cină, încă de la ora şapte, bătrânii Fouan, Buteau şi Jean intraseră în grajd lângă cele două vaci pe care Rose urma să le vândă. Legate în partea din fund, dinaintea ieslei, animalele încălzeau grajdul cu mirosul puternic al trupurilor şi al aşternuturilor lor; pe când bucătăria, cu cei trei tăciuni prăpădiţi ai cinei, începuse imediat să îngheţe sub gerul timpuriu al lui noiembrie. De aceea, aici, pe pământul bătătorit, la căldură, se simţeau bine, iarna, când se adunau la şezătoare, fără altă ostenealã decât aceea de a transporta o măsuţă rotundă şi vreo douăsprezece scaune vechi. Fiecare vecin aducea câte o lumânare, când îi venea rândul; umbre mari dănţuiau de-a lungul pereţilor goi, înnegriţi de praf, până la pânzele păianjenilor de pe scheletul de lemn; şi simţeau în spate răsuflările călduţe ale vacilor care rumegau culcate.

La Grande sosi prima, cu o împletitură. Ea nu aducea niciodată lumânare, profitând de vârsta ei înaintată, atât de temută, că fratele său nu îndrăznea să-i aducă aminte care este obiceiul. Ocupă de îndată cel mai bun loc, îşi apropie sfeşnicul, îl păstră numai pentru ea, din pricina ochilor slabi. Îşi pusese alături de scaun bastonul de care nu se despărţea niciodată. Firişoare scânteietoare de zăpadă se prinseseră de perii aspri care-i acopereau capul de pasăre descărnată.

— Ninge? întrebă Rose.

— Ninge, răspunse ea scurt.

Şi îşi văzu de împletitură, strângându-şi buzele subţiri, zgârcită la vorbă, după ce azvârli asupra lui Jean şi a lui Buteau o uitătură străpungătoare.

După ea, apărură şi ceilalţi: mai întâi Fanny, însoţită de fiul ei Nénesse, pentru că Delhomme nu venea niciodată la astfel de şezători; şi, aproape în acelaşi timp, Lise şi Françoise, scuturându-şi printre hohote de râs zăpada ce le acoperise. Dar vederea lui Buteau o făcu să roşească uşor pe cea dintâi. El o privea liniştit.

— O duci bine, Lise, de când nu te-am mai văzut?

— N-o duc rău, mulţumesc.

— Ei, atunci mă bucur!

Între timp, Palmyre se strecurase pe furiş pe poarta întredeschisă; şi tocmai se aşeza cât mai departe cu putinţă de bunica sa, înspăimântătoarea La Grande, când gălăgia din drum o făcu să se ridice. Răzbăteau bâiguieli mânioase, hohote de plâns, de râs şi huiduieli.

— Ah, împieliţaţii de copii, sunt tot după el! strigă ea.

Cu o mişcare bruscă deschise uşa; şi, căpătând dintr-odată îndrăzneală, cu mârâieli de leoaică, îl scăpă pe fratele său Hilarion de glumele nesărate ale Fricoasei, ale lui Delphin şi Nénesse. Acesta din urmă li se alăturase celorlalţi doi care urlau fugind după copilul beteag. Suflând din greu, buimăcit, Hilarion intră bălăbănindu-se pe picioarele răsucite. De pe buza lui de iepure se scurgea un fir de salivă, bâiguia fără să poată spune ce se întâmplase, avea o înfăţişare de om bătrân la cei douăzeci şi patru de ani ai săi, o sluţenie de cretin. Devenise cumplit de rău, turba de mânie că nu putea să-i înşface din goană şi să-i plesnească pe ştrengarii care-l fugăreau. Tot el fusese bătut cu bulgări de zăpadă şi de data asta.

— O, că mincinos mai e! spuse Fricoasa făcând pe nevinovata. M-a muşcat de deget, uite!

Deodată, Hilarion, cu vorbele încâlcite în gâtlej, păru că se înăbuşe; în timp ce Palmyre îl liniştea, ştergându-i obrazul cu batista şi spunându-i „mititelule!”

— Haide, gata! spuse în cele din urmă Fouan. Şi tu, nu trebuie să-i laşi să se ţină după tine. Aşază-l măcar pe scaun, ca să stea liniştit!… Şi voi, liota de-aici, tăceţi din gură! Că vă iau de urechi şi vă duc la părinţii voştri!

Dar, cum beteagul continua să bâiguie, vrând să aibă el dreptate, La Grande, ai cărei ochi scăpărau, apucă bastonul şi trase o lovitură atât de puternică în masă, că toată lumea sări în sus. Înspăimântaţi, Palmyre şi Hilarion se gârboviră

şi rămaseră încremeniţi.

Şi veghea începu. Aşezate în jurul unicei lumânări, femeile împleteau, torceau sau făceau altceva, fără ca măcar să-şi privească lucrul. În spatele lor, bărbaţii fumau alene, schimbând rareori câte o vorbă, în timp ce, înghesuiţi într-un ungher, copiii se îmbrânceau şi se ciupeau, înăbuşindu-şi hohotele de râs.

Uneori se spuneau poveşti: aceea cu porcul negru, care păzea o comoară, ţinând o cheie roşie în gură; sau pe cea cu dihania din Orléans, care avea chip de om, aripi de liliac, părul lung până la pământ, două coarne, două boturi, unul ca să înhaţe, altul ca să ucidă; şi acest monstru mâncase un drumeţ din Rouen, din care nu mai rămăseseră decât pălăria şi ghetele. Alteori porneau să povestească întâmplări fără sfârşit despre lupi – lupii lacomi, care secole de-a rândul pustiiseră regiunea Beauce. Pe vremuri, când Beauce, astăzi goală şi pleşuvă, îşi mai păstra din pădurile de odinioară câteva pâlcuri de arbori, haite fără număr de lupi, mânaţi de foame, ieşeau iarna să se azvârle asupra turmelor. Erau devoraţi şi femeile şi copiii. Şi bătrânii acestui meleag îşi aduceau aminte că în timpul marilor zăpezi lupii intrau până şi în oraşe: la Cloyes îi auzeai urlând în piaţa Saint-Georges; la Rognes răsuflau pe sub uşile prost închise ale grajdurilor şi ale stânelor. Apoi, urma mereu şi mereu aceleaşi întâmplări: cum morarul, încolţit de cinci lupi mari, îi pusese pe fugă aprinzând un chibrit; întâmplarea cu fetiţa, urmărită de o lupoaică la galop pe o distanţă de două leghe, şi care nu fusese mâncată decât în faţa uşii, unde se prăbuşise la pământ; şi altele şi mereu altele, legende cu vârcolaci, cu oameni preschimbaţi în fiare, care săreau pe umerii trecătorilor întârziaţi, silindu-i să fugă până cădeau morţi.

Dar ceea ce le îngheţa, în jurul luminii slabe a lumânării, pe copilele venite la şezătoare, ceea ce, la plecare, le făcea s-o ia la sănătoasa, pierdute, scrutând întunericul, erau

crimele încălzitorilor, ale faimoasei bande de la Orgères, care şi după şaizeci de ani înfiora tot ţinutul. Aceştia erau sute, oameni care băteau drumurile, cerşetori, dezertori, falşi negustori ambulanţi, bărbaţi, copii, femei, trăind din jafuri, din omoruri şi din desfrâu. Se trăgeau din bandele înarmate şi disciplinate ale vechilor tâlhari de drumul mare, care se folosiseră de tulburările Revoluţiei, făcând în toată regula asediul caselor izolate, unde intrau „ca bomba”, dărâmând porţile cu ajutorul berbecilor. Cum se lăsa noaptea, ieşeau ca lupii din pădurea Dourdan, din mărăcinişurile de la Conie, din vizuinile ascunse în pădurea unde se adăposteau; şi spaima cădea odată cu întunericul asupra fermelor din Beauce, de la Étampes la Châteaudun, de la Chartres la Orléans. Dintre atrocităţile lor legendare, pe buzele locuitorilor din Rognes cel mai des revenea jaful de la ferma din Millouard. la distanţă de numai câteva leghe, în cantonul Orgeres. Frumosul-François, celebrul căpitan, urmaşul lui Floare-de-Spin, îi avea în noaptea aceea cu el pe Rouge-d’Aureau, locotenentul său, pe Marele-Dragon, pe Breton-fund-uscat, pe Ochean, pe Fără-deget şi încă alţi cincizeci, toţi cu feţele înnegrite. Mai întâi, izbindu-i cu baioneta, îi aruncară în pivniţă pe toţi oamenii de la fermă, slujitoare, căruţaşi, cioban; după aceea „îl încălziră” pe fermier, moş Fousset, pe care îl ţinuseră deoparte. După ce îi lungiră picioarele deasupra jăraticului din vatră, îi aprinseră cu mănunchiuri de paie barba şi tot părul de pe trup; pe urmă. se întoarseră iar la picioare, pe care i le crestară cu vârful unui cuţit, pentru ca flacăra să pătrundă mai bine. În sfârşit, când bătrânul se hotărî să le spună unde îşi ţinea banii, îi dădură drumul şi luară cu ei o pradă însemnată. Fousset, care avusese puterea să se târască până la o casă vecină, nu muri decât mai târziu. Şi povestirea se încheia, întotdeauna, cu procesul şi cu executarea, la Chartres, a bandei încălzitorilor, pe care Chiorul-din-Jouy o vânduse: un proces. monstru, a cărui

instrucţie durase un an şi jumătate şi în timpul căreia şaizeci şi patru de acuzaţi muriră în temniţă din cauza ciumei provocate de propria lor murdărie; un proces care deferi curţii cu juri o sută cincisprezece acuzaţi dintre care treizeci şi trei de recidivişti, în care se puseră juriului şapte mii opt sute de întrebări, care ajunse la douăzeci şi trei de condamnări la moarte. În noaptea execuţiei, împărţindu-şi boarfele condamnaţilor, pe eşafodul roşu de sânge, călăii din Chartres şi din Dreux se luară la bătaie.

Venind vorba de un asasinat ce se petrecuse prin părţile dinspre Janville, Fouan povesti încă o dată grozăviile de la ferma din Millouard; şi tocmai ajunsese la plângerea alcătuită în temniţă de însuşi Rouge-d'Auneau, când nişte zgomote ciudate pe stradă, paşi, îmbrânceli, înjurături speriară femeile. Galbene la chip, ele ciuleau urechile, cu spaima că vor vedea o ceată de bărbaţi negri intrând „ca bomba". Curajos, Buteau se duse să deschidă uşa.

— Cine-i acolo?

Şi-i zări pe Bécu şi pe Jésus-Christ, care, certându-se cu Macqueron, părăsiseră cârciuma, luând cu ei cărţile şi o lumânare, ca să sfârşească partida într-alt loc. Erau atât de beţi, şi celor dinăuntru le fusese atât de spaimă, că izbucniră cu toţii în râs.

— Hai, intraţi, şi fiţi cuminţi, spuse Rose zâmbind spre marele potlogar care era băiatul ei. Copiii îţi sunt aici, ai să-i iei cu tine.

Jésus-Christ şi Bécu se aşezară pe pământ, aproape de vaci, puseră lumânarea între ei şi continuară jocul: atu, atu şi atu! Dar acum vorbeau despre altceva, de băieţii din ţinut care trebuiau să tragă la sorţi, Victor Lengaigne şi alţi trei. Femeile deveniseră grave, tristeţea le îngreuna cuvintele.

— Nu e lucru plăcut, reluă Rose, nu, nu, nu e lucru plăcut pentru nimeni.

— Ah, războiul, murmură Fouan, el aduce mult rău!

înseamnă moartea agriculturii… Da, când pleacă băieţii, se duc cele mai bune braţe, de asta îţi dai seama la muncă; şi când se întorc, ei bine, vin schimbaţi, nu le mai stă inima la plug… Mai bine ar veni holera decât războiul!

Fanny se opri din împletit.

— Eu, declară ea, nu vreau ca Nénesse să plece… Domnul Baillehache ne-a desluşit o maşinărie, cum s-ar zice o loterie: se adună mai mulţi inşi, fiecare îi numără lui în mână o anumită sumă de bani, şi cei ce ies la sorţi sunt răscumpăraţi.

— Pentru asta trebuie să fii bogat, spuse tăios La Grande.

Dar Bécu, între două levate, prinsese un cuvânt din zbor.

— Războiul, ehei, el face adevăraţii oameni!… Cine n-a fost acolo nu poate să ştie. Nu înseamnă decât atâta, să cari ghionţi… He, acolo, la tuciurii…

Şi clipi din ochiul stâng, pe când Jésus-Christ rânji cu un aer de înţelegere. Amândoi făcuseră campaniile din Africa, pândarul încă din primii ani ai cuceririi, celălalt mai târziu, cu prilejul ultimelor revolte. Şi, cu toată deosebirea de epoci, aveau amintiri comune, urechi de beduini tăiate şi înşirate ca mătăniile, beduine cu pielea unsă cu untdelemn, înghesuite pe după gardurile de mărăcini. Jésus-Christ mai ales repeta o istorie care umfla de un râs enorm pântecele ţăranilor: o ditamai iapă de femeie, galbenă ca o lămâie, silită de ei să o ia la fugă în pielea goală.

— Pentru numele lui Dumnezeu, reluă Bécu vorbind către Fanny, vrei prin urmare ca Nénesse să rămână ca o fată?… Ce-o să ţi-l trimit eu pe Delphin la regiment!

Copiii se opriseră din joacă, Delphin îşi înălţa capul rotund şi serios de flăcăiaş, care de pe acum simţea mireasma pământului.

— Nu! declară el ritos, încăpăţânat.

— Hai, ce spui? am să le fac să înveţi ce înseamnă curajul, francez netrebnic ce, eşti!

— Nu vreau să plec, vreau să rămân acasă.

Pândarul ridica mâna, când Buteau îl opri.

— Lasă copilul în pace!... Are dreptate. E vreo nevoie de el? Sunt atâţia alţii... Cum adică, să vii pe lume, ca după aia să-ţi părăseşti bârlogul tău, ca să te duci acolo, să te ciopârţească, din pricina unor istorii de care te doare-n cot. Eu n-am părăsit niciodată ţinutul, şi n-o duc deloc mai rău din pricina asta.

Într-adevăr, el trăsese la sorţi un număr bun, era un adevărat pământean, legat de glie, care în afară de Orléans şi de Chartres nu cunoştea nimic şi nu văzuse nimic altceva dincolo de netedul orizont al meleagului Beauce. Şi părea nespus de mândru că el crescuse astfel în pământul lui, cu încăpăţânarea mărginită şi îndărătnică a unui copac. Se ridicase în picioare, femeile îl priveau.

— Când se întorc din armată, toţi sunt atât de slabi! îndrăzni să murmure Lise.

— Şi dumneata, Caporal, întrebă bătrâna Rose, ai fost plecat departe?

Jean fuma fără să scoată o vorbă, ca un băiat chibzuit care preferă să asculte. Îşi scoase încet pipa din gură.

— Da, destul de departe... Dar nu chiar în Crimeea. Trebuia să plec, când a fost luat Sevastopolul... Dar, mai târziu, în Italia...

— Şi ce este Italia?

Întrebarea păru să-i surprindă, şovăi, îşi scormoni amintirile.

— Păi Italia e tot ca la noi. Sunt ogoare, sunt păduri şi râuri... Pretutindeni e acelaşi lucru.

— Şi v-aţi bătut?

— A, da, ne-am bătut, desigur!

Începuse iar să tragă din pipă, nu se grăbea, şi Françoise, care îşi ridicase ochii, rămase cu gura întredeschisă, aşteptând o poveste. De altfel, interesul tuturor fusese stârnit, însăşi La Grande trase o nouă lovitură cu bastonul peste masă, pentru a-l face să tacă pe Hilarion care

scâncea, căci Fricoasa, născocind alt joc, îi înfigea pe ascuns un ac în braţ.

— La Solferino a fost o încăierare pe cinste, şi ploua, o, cum mai ploua... Nu aveam o palmă de loc uscat, apa îmi intra pe la spate şi se scurgea în încălţăminte... Pot spune, fără să mint, că am fost udaţi leoarcă!

Aşteptau încă, dar el nu adăugă nimic, nu văzuse decât asta din bătălie. După un minut de tăcere, reluă cumpătat:

— Ei, Doamne, războiul nu e atât de greu pe cât se crede... Cazi la sorţi, nu-i aşa? şi eşti obligat să-ţi faci datoria. Eu am părăsit armata, pentru că îmi place mai mult altceva. Însă poate avea şi lucruri bune pentru cine-i scârbit de meseria lui şi turbează când duşmanul vine să ne sâcâie în Franţa.

— Cu toate astea-i un lucru murdar! încheie moş Fouan. Fiecare ar trebui să-şi apere căminul, şi atâta tot.

Din nou se înstăpâni tăcerea. Era tot mai cald, o căldură umedă şi vie, accentuată de puternicul miros al aşternutului de paie. Una dintre vaci, ridicându-se în picioare, se bălega; şi se auzi zgomotul uşor şi ritmic al balegilor care cădeau.. Din bezna scheletului de lemn al grajdului cobora ţârâitul melancolic al unui greier; în timp ce, de-a lungul pereţilor, degetele rapide ale femeilor, grăbind lucrul cu andrelele, semănau cu nişte picioare de păianjeni uriaşi; care alergau prin întuneric.

Dar Palmyre, apucând mucările ca să ia mucul lumânării, îl tăie atât de jos, că lumânarea se stinse. Se auziră strigăte, fetele râdeau, copiii înfigeau acul într-o bucă de-a lui Hilarion; şi lucrurile s-ar fi încurcat, dacă lumânarea lui Jésus-Christ şi a lui Bécu, toropiţi de somn peste cărţile lor. n-ar fi slujit la reaprinderea celeilalte, în ciuda feştilei lungi, crescută ca o ciupercă roşie. Dându-şi seama de stângăcia ei, Palmyre tremura ca un copil înspăimântat că va fi bătut cu biciul.

— Haide, spuse Fouan, cine ne zice din asta, ca să

sfârşim cu bine şezătoarea?... Caporal, dumneata trebuie să citeşti foarte bine tipăritura.

Şi se duse să caute o cărticică pătată de grăsime, una dintre acele cărţi de propagandă bonapartistă, cu care imperiul inundase satele ţării. Căzută aici din bocceaua unui negustor ambulant, aceasta constituia un atac violent la adresa vechiului regim, era o istorie dramatizată a ţăranului, de dinainte şi de după Revoluţie, sub acest titlu de baladă: *Nenorocirile şi izbânda lui Jacques Bonhomme.*

Jean luase cartea şi, fără să se lase rugat, începu numaidecât să citească, cu o voce ştearsă şi bâlbâită de şcolar care nu ţine seama de punctuaţie. Ceilalţi îl ascultau cu evlavie.

Mai întâi era vorba de galii liberi, reduşi la sclavie de romani, apoi cuceriţi de franci, care, din sclavi, îi făcură şerbi, statornicind feudalitatea. Şi îndelungul martiriu începu, martiriul lui Jacques Bonhomme, al celui ce lucrează pământul, exploatat, exterminat de-a lungul secolelor. În timp ce populaţia oraşelor se răscula, întemeind comuna, obţinând dreptul de cetăţeni liberi, ţăranul izolat, deposedat de tot şi de el însuşi, nu ajungea decât mai târziu să se elibereze, să-şi cumpere cu proprii bani libertatea de a fi om; şi ce libertate iluzorie, proprietarul acela împovărat, sufocat de impozite ruinătoare, care-l sângerau, cu proprietatea mereu pusă sub semnul întrebării, îngreunată de atâtea îndatoriri, că nu-i lăsa drept hrană decât pietrele! Atunci o îngrozitoare numărătoare începea, aceea a taxelor care-l distrugeau pe nenorocit. Nimeni nu putea întocmi lista exactă şi completă, mişunau, suflau în acelaşi timp dinspre rege, episcop şi senior. Trei carnivori care devorau acelaşi trup: regele avea censul şi birul, episcopul avea dijma, seniorul supunea totul la impozite, scotea bani din tot. Nimic nu mai era al ţăranului, nici pământul, nici focul, nici măcar aerul pe care-l respira. Trebuia să plătească, veşnic să plătească, pentru viaţa sa,

pentru moartea sa, pentru contractele, turmele, negoţul, plăcerile sale. Plătea ca să aducă pe terenurile sale apa de ploaie din şanţuri, plătea pentru pulberea de pe drumuri pe care picioarele oilor sale o ridicau în văzduh – vara, pe vremea marilor secete. Cel ce nu era în stare să plătească, îşi dăruia trupul şi timpul, era la cheremul oricui, nevoit să are, să secere, să cosească, să lucreze via, să cureţe şanţurile castelului, să construiască şi să întreţină drumurile. Şi dările în natură; şi folosirea obligatorie a bunurilor seniorului, moara, cuptorul, teascul, unde rămânea un sfert din recolte; şi dreptul seniorului de supraveghere şi pază care dăinuia în bani, chiar şi după dărâmarea donjoanelor; şi dreptul de culcuş, de pradă şi întreţinere a trupelor, care, la trecerea regelui sau a seniorului, golea cocioabele, şterpelea saltelele de paie şi învelitoarele, alunga locuitorul din cuibul lui, pe lângă că-i smulgea uşile şi ferestrele; dacă nu se cărăbănea destul de repede. Dar impozitul cel mai urât, cel a cărui amintire mârâia încă în adâncul cătunelor, era odioasa gabelă, cu hambarele de sare, cu familiile impuse la o cantitate fixă de sare pe care erau nevoite oricum s-o cumpere de la rege, toată această nedreaptă încasare de impozite, a cărei samavolnicie stârnea şi însângera Franţa.

— Taică-meu, întrerupse Fouan, a văzut cum sarea se vindea cu nouăzeci de centime livra... Hei, erau vremuri grele!

Jésus-Christ râdea în barbă. Vru să stăruie asupra drepturilor deocheate, despre care cărticica se mulţumea să facă doar o aluzie pudică.

— Ia ascultă, şi dreptul primei nopţi? Pe onoarea mea, seniorul se strecura în patul miresei şi, în prima noapte...

Îl siliră să tacă din gură, toate fetele, până şi Lise, cu pântecul ei umflat, se înroşiseră; iar Fricoasa şi cei doi ştrengari, aplecând capotele, îşi vârau pumnii în gură, ca să nu izbucnească în râs. Uluit, Hilarion nu pierdea niciun

cuvânt, de parcă ar fi înţeles.

Jean continuă. Acum ajunsese la justiţie, la acea triplă justiţie, a regelui, a episcopului şi a seniorului, care sfârteca sărmana lume truditoare pe glie. Exista dreptul cutumiar, exista dreptul scris şi, mai presus de toate, exista bunul plac, dreptatea celui mai tare. Nicio garanţie, nicio scăpare, atotputernicia săbiei. Chiar şi în secolele următoare, când omenia se ridică împotriva acestor practici, funcţiile publice fură cumpărate, justiţia fu vândută. Şi era mai rău când se făcea recrutarea la armată, acest impozit de sânge, care multă vreme nu i-a lovit decât pe cei mai amărâţi de la sate: fugeau în păduri, erau aduşi în lanţuri, bătuţi cu patul puştii, erau înrolaţi de parcă ar fi fost duşi la ocnă. Calea spre gradele militare le era închisa. Un ultim născut de viţă nobilă negocia un regiment, ca pe o marfă a sa pe care o plătise, scotea gradele inferioare la licitaţie, împingea restul turmei umane la moarte. Veneau, apoi, în sfârşit, drepturile de vânătoare, acele drepturi de hulubărie şi de iepurărie, care, până în zilele noastre, deşi suprimate, au lăsat un sâmbure de duşmănie în sufletul ţăranului. Vânătoarea este turbarea moştenită, este străvechiul privilegiu feudal care îi permitea seniorului să vâneze oriunde şi să-i pedepsească cu moartea pe bădăranul care avea curajul să vâneze pe pământul lui; este animalul liber, pasărea liberă Vârâte în cuşcă sub cerul nesfârşit pentru plăcerea unui singur om; sunt câmpurile împrejmuite pe căpitănii, pe care vânatul le distrugea, fără a-i fi îngăduit proprietarului să doboare o vrabie.

— Asta se înţelege, murmură Bécu, care se lăuda că trage în braconieri ca în iepuri.

Dar Jésus-Christ ciulise urechea, auzind de vânătoare, şi fluieră batjocoritor. Vânatul era al celui ce ştia să-i ucidă.

— O, Doamne! spuse Rose cu simplitate, scoţând un lung suspin.

Toţi erau trişti, această lectură le apăsa încetul cu încetul

umerii cu povara unei istorii despre strigoi. Nu întotdeauna pricepeau, şi asta le sporea tulburarea. De vreme ce aşa se petrecuseră lucrurile odinioară, se prea poate ca ele să se repete.

— „Hai, sărmane Jacques Bonhomme, începu iar să citească Jean cu glasul lui de şcolar, dă-ţi sudoarea, dă-ţi sângele, nu ai ajuns la capătul necazurilor tale…”

Calvarul ţăranului, într-adevăr, se desfăşura mai departe. Îndurase din partea tuturor, a oamenilor, a forţelor naturii, din partea lui însuşi. Pe vremea feudalităţii, când nobilii porneau după jaf, era vânat, hăituit, luat ca pradă. Fiecare război personal dintre senior şi senior îl ruina, atunci când nu-l ucidea: îi ardea coliba, îi distrugea ogorul. Mai târziu, veniseră marile companii, cel mai cumplit flagel care a devastat satele noastre, acele bande de aventurieri aflate în solda cui le plătea, când alături, când împotriva Franţei, însemnându-şi trecerea cu fier şi foc, lăsând în urma lor pământul gol. Dacă oraşele rezistau, datorită zidurilor lor, satele erau măturate în această nebunie a uciderii, care pe atunci sufla de la un capăt la celălalt al unui întreg secol. Au existat secole roşii, secole în care pe netedele noastre şesuri, cum se spunea, n-au încetat o clipă să urle de durere femeile pângărite, copiii striviţi, bărbaţii spânzuraţi. Apoi, când războiul înceta o vreme, perceptorii regelui se pricepeau destul să chinuie fără încetare sărmana lume căci numărul şi povara dărilor nu însemnau nimic pe lângă încasarea ciudată şi brutală, birul greu şi gabela puse cu străşnicie, taxele repartizate după bunul plac al nedreptăţii, cerute imperios de cetele înarmate, care încasau banii fiscului aşa cum se percepe o contribuţie de război; astfel încât aproape nimic din aceşti bani nu ajungea în casele de bani ale satului, pentru că erau furaţi pe drum, împuţinaţi de fiecare dintre mâinile prădalnice prin care treceau. Apoi, venea foametea. Neghioaba tiranie a legilor, ţinând pe loc negoţul, împiedicând libera vânzare a grânelor, provoca la

fiecare zece ani nemaipomenite lipsuri, în ani cu soare prea arzător sau cu ploi lungi, părând pedepse dumnezeieşti. O vijelie care umfla râurile, o primăvară lipsită de apă, cel mai mic nor, cea mai mică rază de soare, compromiţând recoltele, răpuneau mii de oameni: cumplite lovituri ale foametei, bruşte scumpiri ale tuturor lucrurilor, înfricoşătoare mizerii, în timpul cărora oamenii păşteau iarba şanţurilor, ca animalele. Şi, inevitabil, după războaie, după lipsuri izbucneau epidemiile, îi ucideau pe cei cruţaţi de sabie şi de foamete. Era o putreziciune veşnic reînnoită de ignoranţă şi de murdărie, ciuma neagră, Marea-Moarte, căreia i se vede scheletul uriaş dominând timpurile străvechi, tăind cu coasa poporul trist şi palid al câmpiilor.

Atunci, când suferea prea mult, Jacques Bonhomme se răzvrătea. Avea în urma lui secole de spaimă şi de resemnare, umerii întăriţi de lovituri, inima atât de zdrobită că nu-şi mai simţea josnicia. Putea să fie bătut îndelung, să fie înfometat, să i se fure tot, fără să iasă din prudenţa lui, din acea îndobitocire în care frământa gânduri încâlcite, necunoscute nici de el însuşi; şi asta până la ultima nedreptate, până la ultima suferinţă, care-l făcea dintr-odată să sară în beregata stăpânilor, ca un animal domestic prea mult bătut şi întărâtat. Mereu, din secol în secol, aceeaşi exasperare izbucnea, răzmeriţa înarma plugarii cu furci şi coase, când nu le mai rămânea decât să moară. Au fost bagauzii[23] creştini ai Galiei, ciobănaşii[24] din vremea

[23] Ţărani din Galia răsculaţi, zdrobiţi, din porunca lui Domiţian, de către Maximian, în apropiere de confluenţa Marnei cu Sena, în anul 285.

[24] Ţărani francezi răsculaţi în 1214, 1251 – pe vremea şederii lui Ludovic al IX-lea în Siria – şi în 1320. Răscoala lor din 1251 a fost înecată în sânge din porunca reginei Blanche de Castille, mama lui Ludovic al IX-lea.

Cruciadelor, iar mai târziu, crănţănitorii[25] şi desculţii[26] care se năpusteau asupra nobililor şi a ostaşilor regelui. Şi vreme de încă patru sute de ani, strigătul de durere şi de mânie al nenumăraţilor Jacques, trecând încă de-a curmezişul ogoarelor devastate, va face să tremure stăpânii în fundul castelelor. Dacă se mai înfuriau o dată, ei, care sunt o mulţime, dacă îşi cereau, în sfârşit, partea lor de stăpânire? Şi vechea nălucă aleargă în galop, diavoli mătăhăloşi pe jumătate goi, în zdrenţe, cu mintea întunecată de brutalitate şi de dorinţe, ruinând şi exterminând, cum au fost ruinaţi şi exterminaţi ei înşişi, violând la rândul lor nevestele altora!

— „Domoleşte-ţi furiile, om al ogoarelor, continuă Jean cu înfăţişarea lui blândă şi sârguincioasă, căci ora izbânzii tale va bate curând pe cadranul istoriei...”

Buteau înălţă brusc, ca de obicei, din umeri: bună treabă să te răzvrăteşti, da, ca să te înhaţe jandarmii! Cu toţii, de altfel, de când cărticica începuse să povestească revoltele strămoşilor lor, ascultau cu ochii plecaţi, fără a îndrăzni să facă un gest, neîncrezători, cu toate că erau între ei. Erau lucruri despre care nu trebuia să vorbeşti cu glas tare, nimeni nu se cuvenea să ştie ce gândeşti în sinea ta. Cum Jésus-Christ voise să întrerupă lectura, ca să strige că în curând el va răsuci multora gâtul, Bécu declară cu violenţă că toţi republicanii sunt nişte porci; şi trebui ca Fouan să le impună tăcere, solemn, cu o gravitate tristă, de om bătrân care ştia multe, dar nu vrea să spună nimic. Şi, pe când celelalte femei se făceau că se interesează numai de împletiturile lor, la Grande lăsă să-i scape această cugetare: „Ce ai, păstrează”, fără a părea că se referă la lectură.

[25] Nume dat ţăranilor francezi răsculaţi din pricina mizeriei şi a impozitelor insuportabile în anii 1594 (în Limousin), 1624 (în Quercy) şi 1637.

[26] Ţărani normanzi răsculaţi din aceleaşi motive în august – noiembrie 1639.

Numai Françoise, cu lucrul căzut pe genunchi, se uita la Caporal, uimită că citea fără greşeală şi de atât de multă vreme.

— Ah, Doamne, ah, Doamne! repeta Rose? suspinând tot mai tare.

Dar tonul cărţii se schimba, devenea liric, şi frazele celebrau Revoluţia. Acum Jacques Bonhomme triumfa, în apoteoza lui ‘89. După luarea Bastiliei, în timp ce ţăranii dădeau foc castelelor, noaptea de 4 august legalizase cuceririle secolelor, recunoscând libertatea umană şi legalitatea civilă. „Într-o singură noapte plugarul devenise egalul seniorului care, în virtutea titlurilor sale de nobleţe, îi bea sudoarea şi îi mânca roadele muncii.” Abolirea calităţii de serv, a tuturor privilegiilor nobleţei, a justiţiei eclesiastice şi senioriale; răscumpărarea cu bani a vechilor drepturi, egalitatea impozitelor; admiterea tuturor cetăţenilor în toate funcţiile civile şi militare. Şi lista continua, suferinţele acestei vieţi păreau să dispară una după alta, erau osanalele unei noi vârste de aur care începea pentru plugar, şi îl linguşea pe o pagină întreagă, numindu-l regele şi hrănitorul lumii. Numai el avea importanţă, trebuia să îngenunchezi în faţa sfântului plug. Mai departe, ororile anului ‘93 erau stigmatizate în termeni arzători, şi cartea făcea un elogiu exagerat lui Napoleon, copilul Revoluţiei, care ştiuse „s-o scoată de pe făgaşurile corupţiei pentru a face fericirea campaniilor”.

— Asta-i adevărat! aruncă Beau, în timp ce Jean întorcea ultima pagină.

— Da, e adevărat, spuse moş Fouan. Erau vremuri bune totuşi, în tinereţea mea... Eu ăsta care vă vorbesc l-am văzut pe Napoleon o dată, la Chartres. Aveam douăzeci de ani... Erai liber, aveai pământ, părea să fie tare bine! Îmi aduc aminte cum într-o zi taică-meu spunea că semăna de-un ban şi ajungea bogătan... Pe urmă i-am avut pe Ludovic al XVIII-lea, pe Carol al X-lea, Ludovic-Filip. Încă mergea,

mâncai, nu te puteai plânge... Şi iată-l pe Napoleon al III-lea, astăzi, şi tot n-o duceam prea rău până anul trecut... Numai că...

Vru să păstreze urmarea pentru sine, dar cuvintele îi scăpară de pe buze.

— Numai că am câştigat ceva, eu şi Rose, cu libertatea şi egalitatea lor?... Suntem oare mai graşi, după ce ne-am istovit vreme de cincizeci de ani?

Şi, în câteva cuvinte domoale şi anevoioase, rezumă fără să-şi dea seama toată povestea: pământul atâta timp cultivat pentru senior, sub ameninţarea ciomagului şi într-o goliciune de sclav care nu are nimic al lui, nici măcar propria sa piele; pământul fecundat de strădania lui, iubit cu patimă şi dorit în această intimitate caldă de fiecare clipă, ca pe femeia altuia, pe care o îngrijeşti, pe care o strângi în braţe şi pe care nu poţi s-o ai; pământul, după secole de chinuri ale senzualităţii, obţinut, în sfârşit, cucerit, devenit bunul lui, bucuria lui, unica sursă a vieţii lui. Şi această dorinţă seculară, această posesiune amânată neîncetat, explica dragostea pentru ogorul său, patima pentru pământ, pentru cât mai mult pământ cu putinţă, pentru bulgărele de pământ gras pe care îl atingi, pe care îl cântăreşti în căuşul mâinii. Şi de câte ori, totuşi, era nepăsător şi nerecunoscător acest pământ! Degeaba îl iubeai fierbinte, că el nu se încălzea, nu producea un grăunte în plus. De ploile prea puternice putrezeau seminţele, izbiturile grindinii distrugeau grâul de tânăr, o furtună cu trăsnete culca tulpinile la pământ, două luni de secetă slăbeau spicele; şi mai erau insectele care rod totul, gerurile ucigătoare, bolile la vite, lepra buruienilor care ataca solul: toate erau pricină de ruină, lupta se dădea zi de zi, la voia întâmplării, neştiutoare, într-o continuă stare de alarmă. Desigur, el nu se cruţase, bătându-şi pumnii de ciudă, văzând cu turbare că munca nu-i era de-ajuns. Îşi secase puterea muşchilor, se dăruise cu totul pământului,

care, după ce că abia îl hrănise, îl lăsa tot nevoiaş, tot nesătul, copleşit de ruşinea neputinţei senile, şi trecea în mâna altui bărbat în putere, fără milă de bietele lui oase, pe care abia le aştepta.

— Şi iată, şi iată! continua tatăl. Când eşti tânăr, te speteşti; şi când ajungi cu atâta greutate să faci faţă nevoilor, eşti bătrân, trebuie să pleci… Nu-i aşa, Rose?

Mama clătină din capul tremurător. O, Doamne, da, muncise şi ea din răsputeri, mai mult decât un bărbat, fireşte! Trezită înaintea tuturor, punea mâncarea la fiert, mătura, deretica, îşi frângea şalele cu mii de treburi, vacile, porcul, covata, şi se culca întotdeauna cea de pe urmă! Robustă trebuie să mai fi fost, de nu dăduse ortul popii. Şi aceasta era singura ei răsplată că trăise: nu aduni – decât zbârcituri, şi încă te poţi socoti fericit când, după ce ai împărţit banul în patru, te-ai culcat fără să aprinzi lumina şi te-ai mulţumit cu pâine şi apă, ai agonisit atâta cât să nu mori de foame la anii bătrâneţii.

— Cu toate astea, reluă Fouan, nu trebuie să ne plângem. Am auzit vorbindu-se că sunt meleaguri unde pământul te sileşte la un trai de câine. Aşa, în Perche, bunăoară, nu sunt decât pietre… În Beauce, pământul e încă bun, nu-ţi cere decât să-i munceşti bine şi fără încetare… Numai că, uneori, lucrurile se încurcă. Devine dintr-odată mai puţin rodnic, locurile de unde ai scos douăzeci de hectolitri, nu-ţi mai dau astăzi decât cincisprezece… Şi preţul hectolitrului scade după un an, se spune că a sosit grâu de la sălbatici, începe ceva rău, o criză cum zic ei… Parcă necazul se sfârşeşte vreodată? Sufragiul lor universal nu-ţi pune carne în oală – nu-i aşa? Impozitul funciar ne zdrobeşte cu povara lui, ne iau mereu copiii pentru război… Ei, degeaba faci revoluţii, ce mi-e baba Rada, ce mi-e Rada baba, că ţăranul tot ţăran rămâne.

Om metodic, Jean aştepta să-şi reînceapă lectura. Cum

liniştea se aşternu iar, citi molcom:

— „Fericitule plugar, nu-ţi părăsi satul pentru oraş, unde eşti silit să cumperi totul, laptele, carnea şi legumele, unde vei cheltui întotdeauna mai mult decât trebuie, datorită împrejurărilor. Oare în sat nu te bucuri de aer şi soare, de o muncă sănătoasă, de bucurii cinstite? Viaţa pe ogoare nu-şi are nicăieri egal. tu deţii adevărata fericire, departe de falsa strălucire; şi dovada este că muncitorii oraşelor vin să se distreze la ţară, ba chiar şi burghezii nu au decât un vis, să se retragă în preajma ta, să culeagă flori, să mănânce fructe din pomi, să facă tumbe pe iarbă. Spune-ţi ţie însuţi, Jacques Bonhomme, că banul e o himeră. Dacă ai pace în inimă, eşti om bogat.”

Vocea i se schimbase, trebui să-şi înăbuşe o emoţie de băiat mare, sensibil, crescut în oraşe, şi ale cărui idei de fericire câmpenească îi înduioşau sufletul. Ceilalţi rămaseră posomorâţi, femeile aplecate peste andrelele lor, bărbaţii ghemuiţi, cu feţele înăsprite. Oare cartea îşi bătea joc de ei? Singur banul era bun, şi ei crăpau de mizerie. Apoi, pentru că tăcerea aceea plină de suferinţă şi de ură îi stânjenea, tânărul îşi îngădui o observaţie înţeleaptă.

— Totuşi poate că lucrurile ar merge mai bine cu învăţătură… Dacă omul era atât de nefericit altădată, era pentru că nu ştia. Astăzi ştie câte ceva, şi îi merge mai puţin rău, desigur. Şi va trebui să ştie totul, să aibă şcoli unde să înveţe cum se lucrează pământul…

Dar Fouan îl întrerupse răstindu-se, ca un bătrân îndârjit în rutină.

— Ia mai lasă-ne în pace cu ştiinţa voastră! Cu cât ştii mai multe, cu atât îţi merge mai prost, pentru că îţi spun eu că acum cincizeci de ani pământul producea mai mult! Se supără dacă e sâcâit, şi nu dă decât ce vrea el, parşivul! Şi, uite, dacă nici domnul Hourdequin n-a mai cheltuit bani, numai el ştie câţi, să-i îndoape cu invenţii noi… Nu, nu, hotărât lucru, ţăranul tot ţăran rămâne!

Bătea ora zece, şi la aceste cuvinte care puneau capăt discuţiei cu asprimea unei lovituri de secure, Rose plecă să aducă o oală cu castane lăsată în cenuşa caldă a bucătăriei, ospăţul obişnuit în seara Tuturor-sfinţilor. Ba veni şi cu doi litri de vin alb, pentru ca sărbătorirea să fie desăvârşită. Din acel moment poveştile fură date uitării, începu veselia, unghiile şi dinţii se puseră pe treabă, să scoată din coji castanele fierbinţi. Încă fumegânde. La Grande îşi vârî numaidecât partea ei în buzunar, pentru că ea nu mânca atât de repede. Bécu şi Jésus-Christ le înghiţeau fără să le mai cureţe, azvârlindu-le de departe în fundul gurii; în timp ce Palmyre, căpătându-şi îndrăzneala, le curăţa cu cea mai mare grijă, şi apoi îl îndopa pe Hilarion, ca pe o orătanie. Pe când copiii „făceau vărsare de sânge”. Fricoasa înţepa castana cu un dinte, apoi o storcea ca să-i scoată o ţâşnitură subţire, pe care Delphin şi Nénesse o lingeau îndată. Era nespus de bună. Lise şi Françoise se hotărâră să facă şi ele la fel. Fu luat mucul de la lumânare pentru ultima oară, se închinară paharele pentru bună prietenie a tuturor celor de faţă. Căldura crescuse, un abur roşcat se ridica din umezeala aşternutului de paie, greierele cânta mai tare, ascuns în bezna adâncă şi mişcătoare a grinzilor; şi, pentru ca vacile să-şi aibă şi ele partea lor de ospăţ, li se dădeau cojile, pe care acestea le zdrobeau cu un zgomot răsunător, regulat şi plăcut.

La zece şi jumătate începură să plece. Mai întâi Fanny, luându-l şi pe Nénesse. Apoi Jésus-Christ şi Bécu ieşiră certându-se, prinşi iar de beţie în frigul de afară; şi-i auzeai pe Fricoasa şi pe Delphin, sprijinindu-şi fiecare tatăl, împingându-l, căutând să-i ţină pe drumul drept, ca pe un animal îndărătnic, care nu mai ştie unde-i e grajdul. La fiece izbitură a uşii, o adiere îngheţată venea de pe drumul alb de zăpadă. Dar la Grande nu se grăbea defel, îşi lega batista în jurul gâtului, îşi punea mănuşile. Nu aruncă nici măcar o privire spre Palmyre şi Hilarion, care o luară din loc

cu teamă, scuturaţi de fiori, în zdrenţele lor. În cele din urmă plecă şi ea, intră în casă, alături, cu zgomotul surd al uşii cu canaturi închise cu putere. Şi nu rămaseră decât Françoise şi Lise.

— Ascultă, Caporal, întrebă Fouan, le însoţeşti dumneata când te întorci la fermă, nu-i aşa? Îţi e-n drum.

Jean încuviinţă cu un semn, pe când cele două fete îşi acopereau capul cu broboada.

Buteau se ridicase şi umbla de la un capăt la celălalt al grajdului, cu faţa aspră, cu pasul neliniştit, pe gânduri. Nu mai scosese un cuvânt de când se citise cartea, pătruns parcă de ceea ce se spunea în ea, de poveştile legate de pământul cu atâta greutate cucerit. De ce să nu-l aibă pe tot? o împărţeală i se părea de neîndurat. Şi mai erau şi alte lucruri încă, gânduri încâlcite, care se zbăteau în mintea lui greoaie, furie, mândrie, încăpăţânarea de a nu reveni asupra celor odată spuse, dorinţa exasperată a bărbatului care vrea şi în acelaşi timp nu vrea, în teama lui de a fi tras pe sfoară. Dintr-odată se hotărî.

— Mă duc sus, să mă culc, rămâneţi cu bine!

— Cum aşa, rămâneţi cu bine?

— Da, plec iar la Chamade, până-n ziuă... Rămâneţi cu bine, dacă nu ne mai vedem.

Tatăl şi mama, unul lângă altul, se înfipseseră în faţa lui.

— Ei bine, şi partea ta, întrebă Fouan, o primeşti?

Buteau merse până la uşă; apoi, întorcându-se către ei:

— Nu!

Tot trupul bătrânului ţăran se cutremură. Se ridică pe vârfuri, avu o ultimă scăpărare a vechii sale autorităţi.

— Bine, eşti un fiu rău... Am să le dau părţile lor, lui frate-tău şi soră-tii şi am să le-o închiriez pe-a ta, şi când o fi să mor, am să hotărăsc cine-o s-o stăpânească... Tu n-o să te alegi cu nimic, pleacă!

Buteau rămase nemişcat, în poziţia lui înţepenită. Atunci, Rose, la rândul ei, încercă să-i înduioşeze.

— Dar te iubim la fel ca pe ceilalţi, neghiobule!... Tu huleşti pântecul ce te-a purtat. Primeşte!

— Nu!

Şi dispăru, urcă să se culce.

Afară, Lise şi Françoise, încă uluite de această scenă, făcură câţiva paşi în tăcere. Se cuprinseseră iar pe după mijloc, se confundau, negre amândouă, în albăstrimea noptatic zăpezii. Dar Jean, care le urma, tăcut şi el, le auzi îndată plângând. Vru să le dea curaj.

— Haide, are să se mai gândească, mâine are să! spună da.

— Ah, dumneata nu-l cunoşti, izbucni Lise. Se lasă mai degrabă tăiat în bucăţi decât să se înduplece... Nu, nu, s-a sfârşit!

Apoi, cu o voce disperată:

— Şi ce-am să fac eu cu copilul lui?

— Păi, de născut tot o să-l naşti, murmură Françoise.

Aceste cuvinte le făcură să râdă. Dar erau prea necăjite, începură din nou să plângă.

După ce le lăsă la poarta lor, Jean îşi continuă drumul de-a curmezişul câmpiei. Ninsoarea încetase, cerul redevenise viu şi clar, ciuruit de stele, un cer imens şi îngheţat, din care cobora o lumină albastră, cu limpezime de cristal; şi întreaga Beauce se întindea la nesfârşit, albă toată, netedă şi încremenită ca o mare de gheaţă. Nicio adiere nu venea dinspre orizontul îndepărtat, nu auzea decât cadenţa încălţărilor sale greoaie pe pământul întărit. Era o linişte adâncă, pacea atotstăpânitoare a frigului. Tot ce citise i se învârtea în cap, îşi scoase şapca pentru a se răcori, îl durea după urechi, simţea nevoia de a nu se mai gândi la nimic. Amintirea acelei fete însărcinate şi a soră-sii îl chinuia neîncetat. Încălţările lui greoaie bocăneau întruna. O stea căzătoare se desprinse, străbătu cerul într-un zbor înflăcărat, tăcut.

Colo jos, ferma Borderie dispărea, umflând abia ca o

uşoară cocoaşă întinderea albă; şi, de îndată ce-o apucă pe scurtătură, îşi aminti de ogorul pe care îl însămânţase în acest loc, cu câteva zile înainte: privi spre stânga, îl recunoscu sub giulgiul ce-l acoperea. Stratul de zăpadă era subţire, de-o sprinteneală şi de-o puritate de hermină, desenând muchiile brazdelor, îngăduind să se bănuiască mădularele amorţite ale pământului. Cum trebuiau să doarmă seminţele! cât de plăcută le era odihna în aceste pântece îngheţate, până în dimineaţa caldă când soarele primăverii le va redeştepta la viaţă!

Partea a doua

I

Era ora patru, abia se lumina de ziuă – o zi trandafirie, una dintre primele ale lunii mai. Sub cerul care pălea, clădirile de la Borderie dormitau încă, în semiîntuneric, trei şiruri de clădiri lungi aşezate pe trei laturi ale uriaşei curţi pătrate, stână oilor în fund, hambarul în dreapta, grajdul vacilor, al cailor şi casa de locuit în stânga. Completând a patra latură, poarta de căruţe era închisă, zăvorâtă cu un drug de fier. Şi, peste groapa de bălegar, un singur cocoş mare, galben, cânta deşteptarea, cu pătrunzătorul lui glas de trâmbiţă. Îi răspunse un al doilea cocoş, apoi al treilea. Chemarea se repetă, se răspândi din fermă în fermă, de la un capăt la altul al ţinutului Beauce.

În noaptea aceea, Hourdequin venise, ca în aproape toate nopţile, la Jacqueline în cameră, o cămăruţă de slujnică pe care o lăsase s-o împodobească cu hârtie înflorată, cu perdele de bumbac subţire şi cu mobilier de acaju. Cu toate că puterea îi creştea neîncetat, ea se izbise de un refuz categoric de fiecare dată când încercase să împartă, cu el camera defunctei lui neveste, camera

conjugală, pe care el o apăra dintr-un sentiment de ultim respect. Ea se simţea foarte jignită, înţelegea bine că nu va fi adevărata stăpână atâta vreme cât nu se va culca în vechiul pat de stejar, îmbrăcat în stambă roşie.

În zorii zilei, Jacqueline se trezi şi stătea pe spate, cu ochii mari deschişi, pe când, alături de ea, ferm ierul sforăia încă. Ochii ei negri visau în căldura aţâţătoare a patului. un fior îi scutura goliciunea de fată nostimă şi zveltă.

Cu toate acestea, şovăia; se hotărî, până la urmă, şi trecu peste stăpânul ei, cu cămaşa suflecată, atât de uşoară şi de mlădioasă, că nici n-o simţi; şi, fără niciun zgomot, cu mâinile înfierbântate de o bruscă dorinţă, îşi puse o fustă. Dar izbi un scaun, Hourdequin deschise ochii.

— Ia te uită, te îmbraci!… Unde pleci?

— Mă tem pentru pâine, mă duc să văd…

Hourdequin adormi la loc, mormăind, uimit de pretext, cu mintea într-un zbucium nedesluşit sub povara somnului. Ce idee caraghioasă! pâinea nu avea nevoie de ea la această oră. Şi deodată se trezi, împuns de ascuţişul unei bănuieli. Nemaivăzând-o acolo, zăpăcit, îşi plimbă privirea nesigură de jur împrejurul camerei de slujnică, unde se aflau papucii, pipa şi briciul lui de bărbierit. Iar i s-or fi aprins călcâiele ticăloasei după vreun argat! Îi trebuiră două minute pentru a redeveni stăpân pe sine, îşi reaminti întreaga istorie.

Tatăl lui, Isidore Hourdequin, era descendentul unei străvechi familii ţărăneşti din Cloyes, rafinată şi intrată în rândul burgheziei din secolul al XVI-lea. Toţi avuseseră slujbe în administraţia care percepea impozitul pe sare: unul, vânzător de seminţe la Chartres; un altul, controlor la Châteaudun; şi Isidore, orfan de mic, poseda şaizeci de mii de franci, când, la douăzeci şi şase de ani, lipsit de slujba lui de către Revoluţie, avu ideea să facă avere cu furtişagurile acelor tâlhari de republicani, care puneau în vânzare bunurile naţionale. Cunoştea ca nimeni altul regiunea, adulmecă, evaluă, plăti treizeci de mii de franci,

abia a cincea parte din valoarea lor reală, pe cele o sută şi cincizeci de hectare de la Borderie, tot ce mai rămânea din străvechiul domeniu al neamului Rognes-Bouqueval. Niciun ţăran nu îndrăznise să-şi primejduiască banii; singuri burghezii, avocaţii şi oamenii finanţelor profitară de pe urma măsurii revoluţionare. De altfel, era o simplă. speculaţie, căci Isidore nu avea de gând să se ocupe de fermă, ci s-o revândă la preţul ei când vor lua sfârşit tulburările, îndulcindu-şi în felul acesta banii. Dar veni Directoratul şi deprecierea proprietăţii continua: nu putu să vândă cu beneficiul visat. Ţinea pământul, îi deveni prizonier, până într-atât că, îndărătnic, nevoind să piardă nimic din el, avu ideea să-l valorifice singur, nădăjduind astfel să facă, în sfârşit, avere. Tot prin acea vreme se căsători cu fiica unui fermier vecin, care-i aduse cincizeci de hectare; în consecinţă, ajunse la două sute, şi aşa se făcu că acest burghez, ieşit de trei secole din trunchiul ţărănesc, se reîntoarse la cultura câmpului, dar la marea cultură, la aristocraţia solului, care înlocuia vechea atotputernicie feudală.

Alexandre Hourdequin, unicul său fiu, era născut în 1804. Începuse execrabile studii la colegiul din Châteaudun. Pământul îl pasiona, prefera să se întoarcă şi să-şi ajute tatăl, spulberând un nou vis al acestuia din urmă, care, în faţa îmbogăţirii lente, ar fi vrut să vândă tot şi să-şi lanseze fiul în vreo profesiune liberă. Tânărul împlinise douăzeci şi şapte de ani, când, murindu-i tatăl, ajunse stăpân la Borderie. Era pentru noile metode; când vru să se însoare, primul lui gând fu să caute nu bunuri materiale, ci bani, pentru că, după părerea lui, vinovată trebuia să fie lipsa de capital că ferma nu mergea bine; şi găsi zestrea dorită, o sumă de cincizeci de mii de franci, pe care i-o aduse sora notarului Baillehache, o domnişoară răscoaptă, mai mare cu cinci ani decât el, cumplit de urâtă, dar blândă. Şi, între el şi cele două sute de hectare ale sale se angajă o luptă

îndelungată, la început prudentă, înteţită puţin câte puţin din pricina unor greşeli de calcul, o luptă de fiece anotimp, de fiece zi, care, fără să-i îmbogăţească, îi permisese să ducă o viaţă îndestulată de om trupeş şi sanguin, hotărât să nu-şi amâne niciodată dorinţele. După câţiva ani, lucrurile erau încă destul de încurcate. Soţia îi dăruise doi copii: un băiat, care intrase în armată din ură faţă de cultura câmpului şi care fusese făcut căpitan, după Solferino; o fată, delicată şi fermecătoare, marea lui dragoste, moştenitoarea fermei Borderie, pentru că fiul ingrat alerga numai după aventuri. Mai întâi, în plin seceriş, îşi pierdu soţia. În toamna următoare, îi murea fiica. A fost o lovitură cumplită! Căpitanul nu se arăta mai mult de o dată pe an, tatăl se pomeni dintr-odată singur, cu viitorul lipsit de sens, fără imboldul că de acum înainte mai munceşte pentru familia lui. Dar cu toate că rana îi sângera în adâncuri, el rămase în picioare, violent şi autoritar. Se îndârjea în faţa ţăranilor care îşi băteau joc de maşinile lui, şi doreau ruina acestui burghez destul de cutezător pentru a le încerca meseria. Şi, de altfel, ce putea să facă? Era din ce în ce mai mult prizonierul pământului: munca adunată, capitalul angajat îl îngrădeau neîncetat, cu fiece zi care trecea, fără altă ieşire cu putinţă în viitor, decât aceea de a scăpa de un dezastru.

Cu umerii lui pătraţi, cu faţa lată şi viu colorată, păstrând doar mâinile mici din rafinamentul burghez, Hourdequin fusese întotdeauna un mascul despotic pentru servitoarele sale. Chiar şi pe vremea când trăia soţia sa le înhăţa pe toate; şi o făcea într-un chip firesc, fără nicio altă urmare, ca un lucru ce i se cuvenea. Dacă fetele de ţăran. sărace care se duc să coasă scapă uneori cu fuga, niciuna dintre cele care se angajează la fermă nu ocolesc bărbatul, servitorii sau stăpânul. Trăia încă doamna Hourdequin, când Jagqueline fu primită la Borderie, din milă: moş Cognet, un bătrân beţiv, o stâlcea în bătăi, şi era atât de

jalnică, atât de slabă, că-i vedeai oasele prin zdrenţele de pe ea. Pe deasupra, era de o asemenea urâţenie, se spunea, că o huiduiau copiii. Nu i-ai fi dat cincisprezece ani, deşi pe atunci avea aproape optsprezece. O ajuta pe slujnică, era folosită la muncile cele mai de jos. la spălatul vaselor, la treburile din curte, la îngrijitul vitelor, ceea ce sfârşea prin a o umple toată de noroi, murdărie care îi făcea plăcere. Totuşi, după moartea stăpânei, păru să devină ceva mai curată. Toţi argaţii o răsturnau în paie: niciun bărbat nu venea la fermă fără să-i treacă peste pântece: şi, într-o zi când îl însoţea în pivniţă, stăpânul, dispreţuitor până atunci, vru la rândul lui să guste din această pocitanie prost îngrijită; dar ea se apără cu furie. Îl zgârie, îl muşcă, încât fu nevoit s-o lase în pace. De atunci, norocul îi surâse. Rezistă timp de şase luni, se dăruia apoi, dezvelindu-şi încetul cu încetul trupul. Din curte, sărise în bucătărie, ca slujnică titulară; după aceea, angajă o copilă ca s-o ajute; după aceea – doamnă pe de-a-ntregul – avu o femeie ca s-o servească. Acum, din fosta fetiţă murdară ieşise la iveală o fată oacheşă, cu o înfăţişare delicată şi plăcută, cu grumazul tare, membrele elastice şi viguroase de falsă slăbănoagă. Se arăta de o cochetărie cheltuitoare, se scălda în parfumuri, păstrând în acelaşi timp un fond de murdărie. Bărbaţii din Rognes, ţăranii din împrejurimi nu rămâneau mai puţin uluiţi de aventură: Dumnezeule, era oare cu putinţă ca un bogătaş să se fi îndrăgostit de-o asemenea femeie firavă, nici frumoasă, nici grasă, de Cognette, în sfârşit, fiica lui Cognet, a acelui beţivan pe care îl vedeai de douăzeci de ani cum sparge pietrele pentru drumuri! Ah, falnic socru! straşnică târfă! Şi ţăranii nu înţelegeau nici măcar că această târfă era răzbunarea lor, revanşa satului împotriva fermei, a prăpăditului de truditor al gliei împotriva burghezului îmbogăţit, devenit mare proprietar. Aflat în criza celor cincizeci şi cinci de ani ai săi, Hourdequin se înhăita cu ea, îndrăgostit de-a binelea,

având o nevoie fizică de Jacqueline, cum ai nevoie de pâine şi de apă. Când voia să fie drăguţă, ea-l înlănţuia cu alintări de pisică, îl ghiftuia cu o neruşinare lipsită de scrupule, fără scârbă, aşa cum nici prostituatele n-ar îndrăzni: şi pentru una dintre aceste ore, el se umilea, o ruga să rămână, după unele certuri, după unele îngrozitoare răzvrătiri ale voinţei când ameninţa că o azvârle afară, cu zdravene lovituri de cizmă.

O cârpise chiar în ajun, după o scenă pe care i-o făcuse, vrând să se culce în patul unde murise soţia lui; şi toată noaptea ea se ţinuse departe de el, îl lovise cu palma când voise să se apropie; căci, dacă ea continua să se dăruie cu încântare băieţilor de la fermă, pe el îl supunea la regim, îl silea la abstinenţă, ca să-i sporească vigoarea. Şi, în dimineaţa aceea, în acea cameră jilavă, în acel pat desfăcut, unde încă îi simţea mirosul în nări, el fu cuprins de furie şi de dorinţă. Bănuia de multă vreme neîncetatele ei trădări. Se ridică dintr-un salt, spuse cu voce tare:

— Ah, ticăloaso, dacă te prind!

Se îmbrăcă repede şi coborî.

Jacqueline ieşise trecând prin casa mută, abia luminată de revărsarea zorilor. Pe când traversa curtea, vru o clipă să dea înapoi, zărindu-l pe cioban, bătrânul Soulas, gata sculat. Dar dorinţa îi era atât de vie, că trecu înainte. Atâta pagubă! Ocoli grajdul celor cincisprezece cai, unde dormeau patru căruţaşi ai fermei, merse în fundul curţii, spre chiţimia ce-i servea de culcuş lui Jean: o mână de paie, o învelitoare, niciun cearceaf. Şi, strângându-l în braţe prin somn, închizându-i gura cu un sărut, fremătând, gâfâind, îi spuse cu voce înfundată:

— Eu sunt, prostule! Nu te speria... Repede, repede, să ne grăbim!

Dar el se înspăimântă, nu vru defel acolo, în culcuşul lui, temându-se de o surpriză. Scara podului pentru fân era aproape, urcară, lăsând trapa deschisă, şi se rostogoliră în

mijlocul fânului.

— Oh, prostule, prostule! repeta Jacqueline parcă leşinând, cu gânguritul ei din gâtlej, pe care-l simţea urcând dinspre deşertul pântecului.

Erau aproape doi ani de când Jean Macquart se afla la fermă. Ieşind din armată, ajunsese la Bazoches-le-Doyen, cu un camarad, tâmplar ca şi ei, şi începuse să lucreze la tatăl acestuia din urmă, un mic antreprenor din sat, care avea doi sau trei muncitori; dar nu-i mai era inima la lucru, cei şapte ani de armată îl anchilozaseră, îl devoraseră, îl dezgustaseră de fierăstrău şi de rindea, până într-atât că părea un alt om. Cândva, la Plassans, se războia zdravăn cu lemnul, fără uşurinţă la învăţătură, ştiind doar să citească, să scrie şi să socotească, foarte chibzuit totuşi, foarte muncitor, voind să-şi creeze o situaţie independentă, în afara teribilei sale familii. Bătrânul Macquart îl ţinea din scurt ca pe o fată, îi sufla de sub nas iubitele, se ducea în fiecare sâmbătă la uşa atelierului ca să-i fure leafa. Iată de ce, când loviturile şi oboseala îi uciseră mama, urmă exemplul surorii sale Gervaise, care o ştersese la Paris cu un amant fugi la rândul lui, pentru a nu-l hrăni pe trântorul de taică-su. Şi, acum, nu se mai recunoştea, nu pentru că ar fi devenit şi el leneş, dar regimentul îi deschisese capul: politica, de exemplu, care îl plictisea altădată, azi îl preocupa, îl făcea să se gândească la egalitate şi fraternitate. Apoi, erau obişnuinţele de-a hoinări, gărzile aspre şi trândave, viaţa somnolentă din cazărmi. Învălmăşeala sălbatică a războiului. Şi uneltele îi cădeau din mână, visa la campania lui din Italia, şi îl toropea o mare nevoie de odihnă, dorinţa vie de a se întinde în iarbă şi de a uita de sine.

Într-o dimineaţă, patronul îl aduse la Borderie pentru nişte reparaţii. Acolo avea o lună întreagă de lucru, de pus parchet în câteva camere, de întărit ferestre şi uşi, câte puţin peste tot. Fericit, el lungi lucrul şase săptămâni.

Tocmai atunci patronul muri, şi fiul acestuia, care se însurase, plecă să se stabilească în regiunea soţiei sale. Rămas la Borderie, unde se descoperea mereu câte ceva din lemn de înlocuit, tâmplarul se apucă să lucreze pe contul lui; după aceea, cum începea secerişul, dădu o mână de ajutor, rămase încă şase săptămâni; astfel că, văzându-l atât de priceput în ale culturii câmpului, fermierul sfârşi prin a-l păstra de tot. În mai puţin de un an, fostul muncitor deveni un bun lucrător de fermă, cără, ara, semăna, cosea, în această pace a pământului, unde nădăjduia să-şi satisfacă nevoia de linişte. Încetase deci să mai tragă cu fierăstrăul şi rindeaua! Şi părea născut pentru câmpuri, cu încetineala lui înţeleaptă, eu dragostea lui pentru munca aşezată, cu temperamentul lui de bou de plug pe care-l avea de la mama sa. Fu încântat la început, îi plăcu nespus câmpia pe care ţăranii n-o văd, îi plăcu datorită unor rămăşiţe de lecturi sentimentale, unor idei de simplitate, de virtute, de fericire desăvârşită, aşa cum se găsesc în povestioarele morale pentru copii.

La drept vorbind, o altă pricină îl făcea să-i placă la fermă. Pe vremea când repara uşile, Cognette venise să se întindă printre aşchii. Şi ea, într-adevăr, îl ademeni, sedusă de membrele puternice ale acestui băiat voinic, al cărui chip regulat şi masiv prevestea un mascul viguros. El cedă, apoi o luă de la cap, de teamă să nu treacă drept un nătărău, sâcâit de altfel la rândul lui de-această desfrânată, care ştia cum se aţâţă bărbaţii. De fapt, cinstea lui înnăscută protesta. Era lucru urât să umble cu ibovnica domnului Hourdequin, căruia îi purta recunoştinţă. Fără îndoială că îşi găsea şi scuze: nu era soţia stăpânului, o folosea ca pe o târfă; şi, pentru că ea îl înşela prin toate ungherele, măcar să se bucure el, decât s-o lase altora. Dar aceste scuze nu împiedicau să-i sporească sentimentul de jenă, în măsura în care îl vedea pe fermier cum se îndrăgosteşte tot mai mult. Bineînţeles că totul avea să

sfârşească urât.

Jean şi Jacqueline îşi înăbuşeau răsuflarea, în fân, când el, cu urechea rămasă la pândă, auzi cum trosneşte lemnul scării. Dintr-un salt, fu în picioare; şi, riscând să-şi rupă gâtul, sări prin deschizătura ce folosea la azvârlitul nutreţului în pod. Într-adevăr, capul lui Hourdequin apărea în cealaltă parte, la nivelul trapei. Dintr-o singură privire, văzu umbra bărbatului care fugea, pântecul femeii, picioarele dezvelite. Îl cuprinse o asemenea turbare, că nu-i trecu prin minte să coboare pentru a-l recunoaşte pe ibovnic, ci, cu o palmă care ar fi putut ucide un bou, o trânti la pământ pe Jacqueline, care tocmai se ridica în genunchi.

— Ah, târfă!

Ea urlă, negă ceea ce era în afară de orice îndoială într-un strigăt de mânie.

— Nu-i adevărat!

El se stăpâni să piseze cu călcâiul acel pântec pe care îl văzuse, acea goliciune de animal în călduri.

— L-am văzut!... Spune că e adevărat, sau te omor!

— Nu, nu, nu, nu-i adevărat!

Apoi, când în sfârşii se ridică în picioare şi îşi trase fusta, ea deveni obraznică, provocatoare, hotărâtă să-şi pună în joc atotputernicia.

— Şi de altfel ce-ţi pasă ţie? Sunt eu soţia ta?... Pentru că nu vrei să mă culc în patul tău, sunt liberă să mă culc unde-mi place.

Scoase gânguritul ei de porumbiţă, ca o batjocură aţâţătoare.

— Hai, mişcă-te de-aici, ca să pot coborî... Plec diseară.

— Imediat.

— Nu, diseară... Îţi las timp de gândire.

El rămase tremurând, scos din sărite, neştiind pe cine să-şi verse mânia. Dacă nu mai avea curajul s-o arunce pe ea numaidecât în stradă, cu câtă bucurie l-ar fi azvârlit afară pe ibovnic! Dar, acum, de unde să-i mai ia? Urcase de-a

dreptul în podul pentru fân, călăuzit de uşile deschise, fără să privească paturile; şi când se dădu jos, cei patru plugari din grajd se îmbrăcau, ca şi Jean, în fundul chiţimiei lui. Care din cinci? putea fi unul, putea fi altul, şi puteau fi toţi cinci laolaltă. Spera totuşi că omul se va trăda, îşi dădu poruncile pentru dimineaţa aceea, nu trimise pe nimeni la câmp, nu ieşi nici el, strângea pumnii, se învârtea prin fermă, cu uitături piezişe şi cu dorinţa de a ucide pe cineva.

După gustarea de la ora şapte, această scrutare iritată a stăpânului făcu să tremure toată casa. Se aflau, la Borderie, cinci oameni pentru cinci pluguri, trei îmblătitori, doi văcari sau oameni de curte, un cioban şi un mic porcar, în total doisprezece slujitori, fără s-o pună la socoteală pe slujnică. Mai întâi, în bucătărie, o apostrofă pe aceasta din urmă pentru că nu pusese la locul lor, sub tavan, lopăţelele de scos pâinea. După aceea, dădu târcoale prin cele două hambare, cel pentru ovăz şi cel pentru grâu, acesta din urmă imens, înalt cât o biserică, cu uşi de câte cinci metri, şi căută gâlceavă îmblătitorilor, ale căror îmblăciuri, zicea el, prea tocau paiele. De aici, străbătu grajdul vacilor, turbând de mânie că găseşte cele treizeci de vaci în stare bună, cărarea din mijloc spălată, jgheaburile de adăpat curate. Nu ştia cu ce cuvânt să se năpustească asupra văcarilor, când, afară, aruncând o privire asupra rezervoarelor, pe care tot ei le aveau în grijă, văzu că o ţeavă de scurgere era astupată de nişte cuiburi de vrăbii ca la toate fermele din Beauce, se aduna şi aici cu mare grijă apa de ploaie ce se scurgea de pe acoperişuri, cu ajutorul unui sistem complicat de burlane. Şi-i întrebă cu brutalitate dacă aveau de gând să lase vrăbiile să-i facă să crape de sete. Dar furtuna se dezlănţui, în sfârşit, asupra căruţaşilor. Deşi cei cincisprezece cai din grajd aveau aşternuturile proaspăt schimbate, începu să zbiere că era lucru dezgustător să-i lase într-un asemenea putregai. Pe urmă, ruşinat de propria-i nedreptate, şi scos din ce în ce mai

mult din ţâţâni, pe când cerceta, în cele patru colţuri ale clădirii, cele patru şoproane unde se adunau uneltele, fu încântat să vadă un plug ale cărui coarne erau frânte. Atunci, se porni să tune şi să fulgere. Oare cei cinci ticăloşi se înveseleau anume distrugându-i bunurile? Le va face socoteala la toţi cinci, da! la toţi cinci, pentru a na mâhni pe vreunul dintre ei. Şi în timp ce-i ocăra, ochii lui de flacără le scrutau chipul, aşteptând o paloare, o tresărire, care să i-l dea în vileag pe trădător. Niciunul nu se clinti, şi-i părăsi făcând un gest larg, de adâncă disperare.

Când isprăvea controlul în stână oilor, lui Hourdequin îi trecu prin minte să-i întrebe şi pe ciobanul Soulas. Acest bătrân de şaizeci şi cinci de ani lucra la fermă de o jumătate de secol, şi nu pusese nimic deoparte, pentru că-i risipise tot nevasta, beţivă şi rea de muscă, pe care avusese până la urmă bucuria s-o vâre în pământ. Tremura, la anii lui, să nu fie cât de curând dat afară. Poate că-l va ajuta stăpânul; dar cine ştia dacă stăpânii nu vor muri înaintea lui? i-ar fi dat ei vreodată bani pentru tutun şi pentru un strop de băutură? De altfel, îşi făcuse o duşmancă din Jacqueline, pe care nu putea s-o sufere, şi o ura cu ura slujitorului bătrân şi gelos, revoltat de norocul rapid al acestei ultime venite. Acum, când ea îi dădea porunci, gândul că o văzuse îmbrăcată în zdrenţe, şi plină de balegile cailor, îl scotea din fire. Nici vorbă că ea l-ar fi dat afară, dacă i-ar fi stat în putere; şi asta îl silea să fie prevăzător, voia să-şi păstreze locul, evita orice conflict, cu toate că era sigur de sprijinul stăpânului.

Aflată în fundul curţii, stâna oilor ocupa toată construcţia, un culoar de optzeci de metri, unde cele opt sute de oi ale fermei nu erau separate decât de nişte împrejmuiri din nuiele împletite: aici, oile-mame, în diferite cete; acolo, mieii; mai departe, berbecii. La două luni, se castrau masculii, care urmau să fie duşi la vânzare; în timp ce femelele erau păstrate, pentru a se reîmprospăta ceata de

fătătoare, din care anual se vindeau cele mai bătrâne; şi berbecii le fecundau pe cele tinere, la termene fixe, nişte *dishleys* încrucişaţi cu merinos, superbi cu aerul lor timp şi blând, cu capul grosolan, împodobit cu un nas mare şi rotund de bărbat pătimaş. Când intrai în stână, îţi tăia răsuflarea un miros puternic, duhoarea de amoniac a aşternutului de paie vechi peste care se puneau paie proaspete timp de trei luni. De-a lungul pereţilor, nişte cârlige ajutau la înălţarea grătarelor de iesle, pe măsură ce stratul de bălegar urca. Cu toate acestea intra şi aer proaspăt prin ferestrele largi, iar pardoseala podului pentru fân, de deasupra, era făcută din dulapi mobili, care se trăgeau într-o parte, când scădea provizia de furaje. De altfel, se spunea că această căldură vie, acest aşternut în fermentaţie, moale şi cald, ajuta la frumoasa dezvoltare a oilor.

Pe când deschidea una dintre uşi, Hourdequin o zări pe Jacqueline fugind pe alta. Se gândise şi ea la Soulas, neliniştită, sigură că fusese văzută cu Jean; dar bătrânul rămăsese nepăsător, fără să pară că înţelege de ce este prietenoasă, împotriva obiceiului ei. Şi vederea tinerei femei ieşind din stână, unde nu intra niciodată, făcu să crească îndoiala fermierului.

— Ei bine, moş Soulas, întrebă el, nimic nou în dimineaţa asta?

Foarte înalt, foarte slab, cu o faţă prelungă, brăzdată de zbârcituri, parcă cioplită grosolan într-un ciot de stejar, ciobanul răspunse domol:

— Nu, domnule Hourdequin, nimic, atâta doar că vin cei ce tund oile şi ar vrea să se apuce repede de treabă,

Stăpânul mai stătu de vorbă o vreme, ca să nu lase impresia că-l interoghează. Mieii care erau alăptaţi acolo de la primele, geruri din preajma sărbătorii Tuturor-Sfinţilor, urmau sa iasă curând, pe la mijlocul lui mai, de îndată ce puteau fi duşi în trifoişti. Vacile însă nu vor fi mânate la im

aş decât după seceriş. Această Beauce atât de uscată şi lipsită de păşuni naturale dădea totuşi carne bună; şi numai datorită obişnuinţei şi a lenei creşterea vitelor de povară rămăsese necunoscută. Ba, mai mult, fiece fermă nu îngrăşa decât cinci sau şase porci, pentru consumul ei.

Cu mâna fierbinte, Hourdequin mângâie oile care fătaseră de curând, şi stăteau cu capul ridicat, cu ochii blânzi şi limpezi; pe când droaia de miei, închişi mai încolo, se bulucea behăind în leasa de nuiele.

— Şi spui, moş Soulas, că n-ai văzut nimic în dimineaţa asta? întrebă el din nou privindu-l drept în ochi.

Bătrânul văzuse, dar la ce bun să vorbească? Răposata lui nevastă, o stricată şi o beţivană, îl învăţase ce înseamnă desfrânarea femeilor şi neghiobia bărbaţilor. Se putea foarte bine ca această Cognette, chiar dacă ar fi pârât-o, să rămână tot ea mai tare, şi atunci se va năpusti asupra lui, ca să se descotorosească de un martor stânjenitor.

— Nimic, n-am văzut nimic! repetă el cu ochii spălăciţi, cu obrazul nemişcat.

Pe când traversa din nou curtea, Hourdequin observă că Jacqueline era acolo, nervoasă, cu urechea ciulită, îngrijorată de ceea ce se vorbea în stână. Se prefăcea că se ocupă de orătăniile sale, cele şase sute de vietăţi, găini, raţe, porumbei, care zburau, măcăiau, râcâiau în gropi de bălegar, într-o necontenită hărmălaie; şi când micul porcar răsturnă o găleată de apă pe care o ducea la porci, ea îşi descărca puţin nervii pe el trăgându-i câteva palme. Dar aruncând o privire asupra fermierului, se linişti: nu ştia nimic, bătrânul îşi muşcase limba. Obrăznicia ei crescu.

Astfel, la masa de la amiază se arătă de o veselie provocatoare. Cum nu începuseră muncile grele, nu se luau încă decât patru mese, gura de lapte de la ora şapte, felia de pâine prăjită la amiază, pâinea şi brânză de la ora patru, supa şi slănina seara. Se mânca în bucătărie, o imensă încăpere unde se afla o masă lungă, străjuită de două

bănci. Progresul nu era reprezentat aici decât printr-o maşină de gătit din fontă, care ocupa un colţ al uriaşei vetre. În fund, se deschidea gura neagră a cuptorului; şi cratiţele străluceau, vechi ustensile se aliniau într-o ordine desăvârşită, de-a lungul pereţilor afumaţi. Cum slujnica, o fată voinică şi urâtă, copsese în dimineaţa aceea, o plăcută mireasmă de pâine caldă urca din covata rămasă descoperită.

— Ce astăzi ai stomacul astupat? îl întrebă fără nicio ruşine Jacqueline pe Hourdequin care intra cel din urmă,

De la moartea soţiei şi a fiicei sale, ca să nu mănânce singur, el se aşeza la masa slujitorilor, ca pe vremuri; şi lua loc într-un capăt al mesei, pe un scaun, în timp ce slujnica-stăpână făcea la fel, în celălalt capăt. Erau paisprezece, femeia servea.

Când fermierul se aşează fără să răspundă, Cognette îi spuse să aibă grijă de pâine. Erau felii de pâine prăjită, sfărâmate apoi într-un castron, stropite cu vin şi îndulcite cu miericică, vechiul cuvânt care desemnează melasa în Beauce. Şi cerând să se mai aducă iar câte o lingură, ea părea că vrea să-i răsplătească pe bărbaţi, azvârlea glume care îi făceau să izbucnească în hohote de râs. Fiecare din frazele ei era cu două înţelesuri, amintea mereu că în seara aceea va pleca: te luai, te despărţeai, şi cel ce nu mai are nimic, regretă că nu şi-a mai înmuiat încă o dată degetul în sos. Ciobanul mânca domol, cu înfăţişarea lui buimacă, în timp ce stăpânul, tăcut, părea de asemenea că nu pricepe. Ca să nu se dea de gol, Jean se vedea silit să râdă odată cu ceilalţi, în ciuda necazului lui; căci, în toată povestea asta, nu se socotea deloc un om cinstit.

După ce mâncară, Hourdequin îşi dădu poruncile pentru după-amiază. Afară, nu erau decât câteva munci mărunte de terminat: de întors ovăzul, de-ncheiat aratul pârloagelor, aşteptându-se începutul cositului de lucernă şi de trifoi. Şi păstră doi oameni, pe Jean şi încă unul, care să golească

podul de fân. Şi el însuşi, acum istovit, cu urechile zvâcnindu-i sub reacţia sângelui, cumplit de nefericit, începu să se învârte de colo până colo, fără să ştie cu ce îndeletnicire să-şi omoare tristeţea. Oamenii care tundeau oile se aşezaseră sub una dintre şuri, într-un colţ al curţii. Se duse şi se postă în faţa lor, să caşte gura la ei.

Erau cinci, nişte bărbaţi uscăţivi şi gălbejiţi, aşezaţi pe vine, cu marile lor foarfeci de oţel lucitor. Ciobanul, care aducea oile cu toate cele patru picioare legate, asemenea unor burdufuri, le rânduia pe pământul bătătorit al şurii, unde ele nu mai puteau decât să ridice capul, behăind. Şi, când unul dintre meseriaşi apuca vreuna, aceasta amuţea, se lăsa în voia lui, umflată de grosimea blănii, pe care usucul şi praful o acopereau cu un strat negru. Apoi, sub vârful rapid al foarfecii, animalul ieşea din blană, ca o mână goală dintr-o mănuşă întunecată, trandafirie toată şi strălucitoare în zăpada aurită a lânii interioare. Strânsă între genunchii unui ins descărnat, o oaie-mamă, aşezată pe spate, cu coapsele depărtate, cu capul înălţat şi drept, îşi arăta pântecele, cu albeaţa-i ascunsă, cu pielea fremătătoare a unei persoane dezbrăcate. Oamenii care tundeau câştigau cincisprezece centime de oaie, şi un bun lucrător putea să tundă douăzeci de oi pe zi.

Preocupat, Hordequin se gândea că lână scăzuse la patruzeci de centime livra; şi trebuia să se grăbească s-o vândă, ca să nu se usuce prea mult, pierzând din greutate. Anul trecut, dalacul decimase turmele din Beauce. Totul mergea din rău în mai rău, se apropia ruina, falimentul pământului, de când preţul grâului scădea din lună în lună. Şi, prins din nou de preocupările lui de agricultor, simţind că se înăbuşe în curte, părăsi ferma, plecă să arunce o privire peste câmpuri. Aşa sfârşeau întotdeauna certurile sale cu Cognette: după ce tuna şi fulgera şi strângea din pumni, dădea înapoi, chinuit de o suferinţă pe care o domolea singură vederea grâului şi a ovăzului unduindu-şi

verdeaţa la nesfârşit.

Ah, cum ajunsese el până la urmă să iubească această ţarină! şi cu o patimă în care nu intra numai aspra zgârcenie a ţăranului, ci cu o patimă sentimentală, aproape intelectuală, pentru că o simţea mama firească, mama care-i dăruise viaţa, trupul, şi în care avea să se întoarcă. La început, când era foarte tânăr – ridicându-se din ea – ura faţă de colegiu, dorinţa de a-şi arde cărţile nu-i veniseră decât din obişnuinţa libertăţii, a frumoaselor escapade de-a curmezişul ogoarelor, a îmbătărilor de aer curat în cele patru zări ale câmpiei. Mai târziu, când luase locul tatălui său, o iubise ca un îndrăgostit, dragostea i se părguise, de parcă ar fi luat-o din clipa aceea în căsătorie legitimă, pentru a o fecunda. Şi această dragoste creştea necontenit, pe măsură ce-i dăruia timpul, banii, întreaga lui viaţă, aidoma unei neveste bune şi fertile, căreia îi trecea cu vederea capriciile, până şi trădările. Se mânia adesea, când ea se arăta răuvoitoare, când, prea uscată sau uscată sau prea umedă, îi mânca seminţele, fără să-i dea recolte: apoi, avea îndoieli, ajungea să se învinuiască de neputinţă sau de nepricepere: greşeala trebuia să fie a lui, dacă ea nu-i făcuse un copil. Din această vreme începuse să fie preocupat de noile metode, să se lanseze în inovaţii, cu părere de rău că fusese leneş la colegiu şi că nu urmase cursurile uneia dintre acele şcoli de agricultură, de care tatăl său şi el însuşi îşi bătuseră joc. Câte încercări fără folos, câte experienţe neizbutite, şi maşinile pe care slujitorii le stricau, şi îngrăşămintele chimice care înşelau comerţul! Îşi irosise avutul, ferma Borderie îi aducea abia cât să poată mânca o bucată de pâine, aşteptând să-i dea gata criza agricolă. Asta însă nu avea nicio importanţă, rămânea prizonierul gliei, aici îşi va îngropa oasele, după ce o păstrase, ca pe o nevastă, până la capăt.

În ziua aceea, de îndată ce ajunse afară, îşi aduse aminte de fiul lui, căpitanul. Ce bună treabă ar fi făcut amândoi!

Dar îndepărtă amintirea acelui nerod care prefera să târască o sabie. Nu mai avea copil, va muri singur. Apoi, îi veniră în minte vecinii, alde Coquart, mai cu seamă, nişte proprietari care îşi cultivau singuri ferma de la Saint-Juste, tatăl, mama, trei fii şi două fiice, cărora nu le mergea defel mai bine. La Chamade, fermierul Robiquet, ajuns la capătul contractului de arendă, nu mai îngrăşa pământul, lăsa totul să se distrugă. Aşa era, nespus de rău pretutindeni, trebuie să te speteşti muncind şi să nu crâcneşti. Încetul cu încetul, de altfel, o dulceaţă alinătoare urca din întinsele petece verzi de-a lungul cărora înainta. Câteva ploi uşoare, în aprilie, dăduseră un frumos imbold nutreţurilor. Trifoiştile roşii-stacojii îl încântară, uită de toate. Acum, o tăia peste arături, ca să arunce o privire la munca plugarilor: pământul i se lipea de tălpi, îl simţea gras, fertil, dornic parcă să-i ţină ca într-o îmbrăţişare; şi iar îl lua eu totul în stăpânire, îşi regăsea bărbăţia de la treizeci de ani, puterea şi bucuria. Mai erau alte femei ca ea? Şi oare avea vreo importanţă această Cognette, ea sau alta, farfuria din oare mănâncă toţi şi de care trebuie să fii mulţumit când e destul de curată? O scuză atât de convingătoare a nevoii lui laşe de această ticăloasă până la urmă îl înveseli. Merse trei ceasuri, glumi cu o fată, slujnică la alde Coquart, care se întorcea de la Cloyes pe un măgar, ţinându-şi picioarele ridicate.

Când Hourdequin intră la Borderie, o zări pe Jacqueline în curte luându-şi bun-rămas de la pisicile fermei. Avea întotdeauna o droaie, douăsprezece, cincisprezece, douăzeci, nu se ştia bine câte; pentru că pisicile îşi făceau mendrele prin ascunzişurile necunoscute din paie, şi apăreau cu nişte cozi de câte cinci sau şase pisoi. După aceea, se apropie de cuştile Empereur şi Massacre, cei doi câini ai ciobanului; dar câinii mârâiră, n-o puteau suferi.

În ciuda bunului-rămas luat de la animale, cina se desfăşură ca în toate zilele. Stăpânul mânca, flecărea, ca

de obicei. Pe urmă, cum ziua se încheia, nu mai fu vorba de plecarea nimănui. Se duseră cu toţii la culcare, bezna învălui ferma tăcută.

Şi chiar în acea noapte Jacqueline se culcă în camera răposatei doamne Hourdequin. Era frumoasă camera, cu pătul ei mare, în fundul alcovului tapisat cu roşu. Avea un şifonier, o măsuţă rotundă cu un picior, un fotoliu Voltaire: şi, dominând un mic birou de acaju, înrămate şi sub sticlă, străluceau medaliile obţinute de fermier la concursurile agricole. Când Cognette, în cămaşă, urcă în patul conjugal, se întinse pe el, îşi desfăcu braţele şi coapsele, ca să-i cuprindă pe tot, râzând cu râsul ei de turturică.

A doua zi, cum ea îi sărea lui Jean în spinare, acesta o respinse. De vreme ce treburile deveneau serioase, nu se cuvenea, hotărât lucru, şi nu mai voia.

II

Într-o seară, la câteva zile după aceste întâmplări, Jean se întorcea pe jos de la Cloyes, când, la doi kilometri înainte de Rognes, aspectul unei cariole ţărăneşti care mergea în faţa lui îl uimi. Părea goală, nimeni nu mai stătea pe banchetă, şi calul, lăsat în voia lui, se îndrepta în dorul lelii spre grajd, ca un animal care cunoaşte drumul. Şi tânărul îl prinse repede din urmă. Îl opri, se ridică pe vârfuri ca să privească în căruţă: în fundul ei se afla un om, un bătrân de şaizeci de ani, gros, scurt, căzut pe spate, şi cu faţa atât de roşie, încât părea neagră.

Uimirea lui Jean fu atât de mare, că începu să vorbească cu glas tare.

— Hei, omule!... Oaie doarme? să fi băut?... Ei, dar ăsta-i bătrânul Mouche, tatăl celor două de-acolo!... Pentru

numele lui Dumnezeu, cred că a crăpat! Ei, ce mai treabă!

Fulgerat de un atac de apoplexie, Mouche încă mai respira, scurt şi anevoios. Şi, după ce-l întinse, ridicându-i capul cât mai sus, Jean se aşeză pe bancheta cariolei şi dădu bici calului, ducând muribundul în mare trap, de teamă să nu moară în mâinile lui.

Când ajunse în piaţa bisericii, tocmai o zări pe Françoise stând în faţa uşii. La rândul ei, văzându-l pe acest tânăr în cariola lor şi mânându-le calul, fata încremeni.

— Ce s-a-ntâmplat? întrebă ea.

— Tată-tău nu se simte bine.

— Unde-i?

— Aici, uită-te!

Ea se sui pe roată şi privi. O clipă, ramase ca prostită, fără să pară că pricepe ceva în faţa acelei măşti bătând în violet, a cărei jumătate se contractase, de parcă ar fi fost trasă cu violenţă de jos în sus. Se lăsa noaptea, un nor mare, arămiu, colorând cerul în galben, lumina muribundul cu o sclipire de incendiu.

Apoi, deodată, fata izbucni în hohote de plâns, o luă la fugă şi dispăru, ca s-o înştiinţeze pe sora ei.

— Lise! Lise!... Ah, Doamne!

Rămas singur, Jean şovăi. Nu putea totuşi să-l lase pe bătrân în fundul cariolei. Terenul din jurul casei se adâncea cu trei trepte în partea dinspre piaţă; şi o coborâre în acea groapă întunecată nu i se părea câtuşi de puţin lesnicioasă. Apoi, băgă de seamă că în partea dinspre drum, la stânga, se deschidea o poartă spre curte, la acelaşi nivel. Destul de mare, curtea aceasta era împrejmuită cu un gard viu; apa roşcată a unei bălţi ocupa două treimi din ea; şi o jumătate de pogon de grădină de legume şi pomi fructiferi o încheia. Dădu drumul calului, care intră de bunăvoie şi se opri în faţa grajdului, nu departe de staulul unde se aflau cele două vaci.

Ţipând şi plângând, Françoise şi Lise veniră în goană.

Aceasta din urmă, surprinsă tocmai când îi dădea pruncului să sugă – căci născuse de patru luni – în buimăceala ei îl uitase în braţe; şi el urla, ca şi maică-sa. Françoise se sui iar pe o roată, Lise se căţără pe alta, văicărelile lor deveniră sfâşietoare; pe când bătrânul Mouche, în fundul cariolei, abia răsufla, cu şuierături greoaie,

— Tată, răspunde, vorbeşte!… Ce-ai păţit, ne spui? ce-ai păţit, Dumnezeule!… Te doare ceva la cap, de nu poţi vorbi nimic?… Tată, tată, spune, răspunde!

— Coborâţi, e mai bine să-i scoatem de acolo, le atrase atenţia Jean cu înţelepciune.

Ele nu-i erau de niciun ajutor, doar se smiorcăiau tot mai tare. Din fericire, până la urmă se arătă o vecină, Frimat, atrasă de zgomot. Era o bătrână înaltă, uscată, osoasă, care îşi veghea de doi ani bărbatul paralizat, şi care îl ţinea în viaţă cultivând ea însăşi, cu o încăpăţânare de vită de povară, singurul lor pogon de pământ. Nu se tulbură, păru că scoate întâmplarea firească; şi dădu bărbăteşte o mână de ajutor. Jean îl apucă pe Mouche de umeri, îl trase, până ce bătrâna Frimat izbuti să-l prindă de picioare. Pe urmă îl duseră din drum, intrară cu el în casă.

— Unde-l punem? întrebă bătrâna.

Cele două fete, care veneau după ei, buimăcite, nu ştiau. Tatăl lor locuia sus, într-o cămăruţă lipită de hambar; şi nu era cu putinţă să-i urce până acolo. Jos, dincolo de bucătărie, se afla camera cea mare, cu două paturi, pe care le-o lăsase lor. În bucătărie se făcuse întuneric beznă, tânărul şi bătrâna aşteptau, cu braţele amorţite, neîndrăznind să se mişte, de teamă că răstoarnă vreo mobilă.

— Haide, trebuie să vă hotărâţi odată!

Françoise aprinse, în sfârşit, o lumânare. Şi în acel moment intră nevasta pândarului, a lui Bécu, fără îndoială înştiinţată de propriul ei miros, de acea tainică putere, care, într-o clipă, face ca o noutate să colinde de la un capăt la

celălalt al unui sat.

— Vai de mine! ce are bietul om?… A! văd eu, i s-a întors sângele în trup… Aşezaţi-l iute pe un scaun.

Dar bătrâna Frimat fu de părere contrară. Cum să aşezi un om care nu se putea ţine pe scaun? Cel mai bun lucru era să-i întindă pe patul uneia dintre fete. Şi cearta începea să se întărite, când apăru Fanny cu Nénesse: auzise de întâmplare pe când cumpăra fidea de la Macqueron, şi venea să vadă despre ce e vorba, mişcată de năpasta ce se abătuse peste verişoarele sale.

— Poate că e bine să-i aşezaţi, declară ea, ca să curgă sângele.

Şi Mouche fu îngrămădit pe un scaun, aproape de masa pe care ardea lumânarea. Bărbia îi căzu în piept, braţele şi picioarele îi atârnau moi. Ochiul stâng i se deschisese, în contracţia jumătăţii de faţă, şi pe la colţul gurii strâmbate şuiera din ce în ce mai tare. Urmară câteva momente de tăcere, moartea dădea buzna în încăperea jilavă, peste pământul bătătorit de pe jos, peste pereţii igrasioşi, peste hornul mare şi negru.

Jean aştepta încă stingherit, pe când cele două fete şi cele trei femei, cu mâinile bălăbănite, se uitau cu luare-aminte la bătrân.

— Mai bine m-aş duce să chem doctorul, îndrăzni tânărul.

Nevasta lui Bécu clătină din cap, niciuna dintre celelalte nu răspunse: dacă nu se va întâmpla nimic, pentru ce să cheltuiască banii pe vizită? şi dacă acesta era sfârşitul, va putea medicul să mai facă ceva?

— Bună ar fi iarba de vătămătură, spuse bătrâna Frânat.

— Eu, murmură Fanny, am rachiu camforat.

— E bun şi ăsta, declară nevasta lui Bécu.

Buimăcite acum, Lise şi Françoise ascultau, nu se hotărau la nimic, una legănându-l pe Jules, pruncul ei, alta cu mâinile ocupate cu o ceaşcă plină cu apă, pe care tatăl ei nu mai voise s-o bea. Şi văzând aceasta, Fanny îl

îmbrânci pe Nénesse, care stătea ca prostit înaintea chipului strâmbat al muribundului.

— Dă fuga pân' la noi acasă şi spune-le să-ţi dea sticluţa cu rachiu camforat, care e în stânga, în dulap... Auzi? în dulap, în partea stângă... Şi treci pe la bunicul Fouan, treci pe la mătuşă-ta La Grande, spune-le că unchiul Mouche se simte foarte rău... Du-te, du-te repede!

Când ştrengarul dispăru dintr-un salt, femeile continuară să dezbată cazul. Nevasta lui Bécu cunoştea un domn care se vindecase pentru că fusese gâdilat pe tălpi piciorului vreme de trei ceasuri. Bătrâna Frânat, aducându-şi aminte că-i rămăsese nişte floare de tei, din cea cumpărată pe zece centime iarna trecută pentru bărbatul său, se duse s-o aducă; şi pe când ea se întorcea cu punguţa, iar Lise aprindea focul, după ce-i pusese copilul în braţe lui Françoise, Nénesse apăru.

— Bunicul Fouan se culcase... La Grande a spus aşa, că dacă unchiul Mouche n-ar fi băut prea mult, nu i-ar fi atât de rău de la inimă..

Dar Fanny cercetă cu atenţie sticla pe care i-o adusese băiatul şi începu să strige:

— Nătărăule, din partea stângă ţi-am spus... Tu-mi aduci apă de colonie.

— E bună şi ea, repetă nevasta lui Bécu.

Îl siliră pe bătrân să bea o ceaşcă de ceai, vârându-i lingura printre dinţii strânşi. După aceea îi fricţionară capul cu apă de colonie. Şi nu-i mergea mai bine, era deznădăjduitor. Faţa i se înnegrise şi mai mult, trebuiră să-i ridice, pentru ca se prăvălise de pe scaun, stătea gata să cadă pe jos.

— O, murmură Nénesse, întorcându-se spre uşă, nu ştiu cu ce-o să plouă... Cerul e de-o culoare ciudată.

— Da, zise Jean, am văzut cum creşte un nor tare urât.

Şi, revenind la ideea lui:

— Dar n-are nicio importanţă, dacă vreţi, mă duc după

doctor.

Lise şi Françoise se priveau, neliniştite. În sfârşit, cea de-a doua se hotărî, cu generozitatea tinereţii sale.

— Da, da, Caporal, du-te la Cloyes şi caută-l pe domnul Finet… Să nu se spună că nu facem tot ce trebuie făcut.

Din pricina zăpăcelii, calul nici nu fusese deshămat, şi Jean nu avu decât să sară în cariolă. Se auzi zgomotul de fiare vechi, goana hurducăită a roţilor. Atunci, bătrâna Firmat vorbi de preot: dar, cu un gest, celelalte spuseră că şi aşa aveau destulă bătaie de cap. Şi, cum Nénesse fu propus să facă pe jos cei trei kilometri până la Bazochesle-Doyen, maică-sa se supără: nici vorbă să-i lase să alerge pe o noapte atât de ameninţătoare, sub cerul acela înspăimântător de culoarea ruginii. De altfel, cum bătrânul nu mai pricepea, nici nu mai răspundea nimic, ar îi însemnat să deranjeze preotul pentru un pietroi.

Bătu ora zece la ceasul cu cuc din lemn pictat. Rămaseră surprinse: erau acolo de peste două ore, fără ca lucrurile să se îmbunătăţească cu ceva! Şi niciuna nu pomenea de plecare, ţinută pe loc de priveliştea ce i se oferea, vrând să vadă totul, până la capăt. Pe covată erau o pâine de zece livre şi un cuţit. Îmboldite de foame, cu toată spaima lor, întâi fetele îşi tăiară maşinal câteva felii, pe care le mâncau goale: fără să-şi dea seama; apoi, cele trei femei făcură la fel, pâinea se micşora, mereu tăia vreuna câte un coltuc din ea şi mesteca. Nu aprinseseră altă lumânare, nu se îngrijeau nici măcar să-i ia mucul celei care ardea; şi nu era deloc veselă această bucătărie întunecată şi pustie de ţăran sărac, cu horcăitul de agonie al trupului făcut grămadă lângă masă.

Deodată, la o jumătate de oră după plecarea lui Jean, Mouche se rostogoli şi se întinse la pământ. Nu mai răsufla, murise.

— Ce spuneam eu? aţi vrut să plece după doctor le atrase atenţia cu voce acră nevasta lui Beau.

Françoise şi Lise izbucniră din nou în lacrimi. Dintr-o pornire instinctivă se aruncară una de gâtul celeilalte, în dragostea lor de surori iubitoare. Şi, cu vorbele întretăiate, repetau întruna:

— Doamne, nu mai suntem decât noi două... S-a sfârşit, nu mai suntem decât noi două... Ce-o să se aleagă de noi, Doamne?

Dar mortul nu putea fi lăsat pe podea. Într-o clipă, bătrâna Frimat şi nevasta lui Bécu făcură cele de trebuinţă. Cum nu îndrăzneau să transporte trupul, traseră salteaua de pe unul dintre paturi şi-i întinseră pe Mouche peste ea, acoperindu-i cu un cearşaf până la bărbie. Între timp, Fanny, aprinzând lumânările altor două sfeşnice, le aşeză pe podea, în stânga şi în dreapta capului. Era bine, deocamdată numai că ochiul stâng, închis de trei ori prin apăsare cu degetul, se îndărătnicea să se redeschidă şi părea că priveşte lumea, de pe acest chip descompus şi violent, care contrasta cu albeaţa pânzei.

Lise izbutise să-i culce pe Jules, şi priveghiul începu. În două rânduri, Fanny şi nevasta lui Bécu spuseră că pleacă, întrucât bătrâna Frimat se oferi să-şi petreacă noaptea cu fetele: şi nu plecau defel; continuau să stea de vorbă cu voce scăzută, aruncând priviri piezişe spre mort pe când Nénesse, care pusese stăpânire pe sticla cu apă de colonie, o golea, inundându-şi mâinile şi părul.

Bătu miezul nopţii, nevasta lui Bécu ridică vocea.

— Şi domnul Finet, ce să mai vorbim! Cu el ai tot răgazul să mori... Îţi trebuie mai mult de două ceasuri ca să-i aduci din Cloyes!

Uşa dinspre curte rămăsese deschisă, o puternică răbufnire pătrunse în bucătărie, stinse lumânările din dreapta şi din stânga mortului. Asta le băgă pe toate în sperieţi, şi, pe când ele aprindeau iarăşi lumânările, răbufnirea furtunii se întoarse, mai înspăimântătoare, în timp ce un urlet prelungit suia, creştea din adâncurile negre

ale câmpiei. Ai fi zis că era galopul unei armate devastatoare ce se apropia în trosnetul crengilor, în geamătul câmpurilor sfârtecate. Femeile alergară pe prag, văzură un nor de aramă; cum zboară şi se răsuceşte pe cerul vânăt. Şi, pe neaşteptate, pârâi o salvă de muschete, o ploaie de gloanţe usturătoare, săltăreţe se-abătu la picioarele lor.

Atunci un strigăt li se desprinse de pe buze, un strigăt de jale şi nenorocire.

— Grindina! grindina!

Înmărmurite, revoltate şi albe ca varul la vederea prăpădului, ele priveau. Totul ţinu doar zece minute. Nu se auzeau tunete; dar uriaşe fulgere albăstrii, neîntrerupte, păreau să alerge la nivelul solului, în nesfârşite brazde de fosfor; şi noaptea nu mai era atât de neagră, boabele de grindină o luminau cu dârele lor pale, nenumărate, căzând ca nişte ţâşnituri de sticlă. Zgomotul devenea asurzitor, ca un tir de mitralieră, ca un tren năpustit cu cea mai mare viteză pe un pod de metal, duruind fără sfârşit. Vântul sufla cu furie, gloanţele oblice sfârtecau totul, se îngrămădeau, acoperind pământul cu o pătură albă.

— Dumnezeule, grindina!... Ah, ce nenorocire!... Priviţi, adevărate ouă de găină!

Nu îndrăzneau să se aventureze în curte şi să adune câteva boabe. Violenţa uraganului creştea mereu, toate geamurile de la fereastră se sparseră; şi forţa dobândită de grindină era atât de mare, că una dintre boabe sparse un urcior, în timp ce altele se rostogoleau până la salteaua mortului.

— Nu intră cinci la livră, spuse nevasta lui Bécu, cântărindu-le în mână.

Fanny şi bătrâna Frimat făcură un gest de disperare.

— A prăpădit tot, e un măcel!

Se sfârşise. Se auzea galopul dezastrului cum se îndepărtează repede, şi se lăsă o linişte de mormânt.

Îndărătul norilor groşi, cerul se făcuse negru ca cerneala. O ploaie măruntă, deasă, cădea fără zgomot. Pe pământ, nu se distingea decât stratul gros de boabe de grindină, ca o faţă înălbită de masă, care avea un fel de lumină proprie, paloarea milioanelor de candele, la nesfârşit.

Repezindu-se afară, Nénesse se întoarse cu un adevărat sloi de gheaţă, mare cât pumnul lui, de o formă neregulată, dantelat; şi bătrâna Frimat, care nu-şi mai găsea locul, nu putu rezista dorinţei de a pleca să vadă ce s-a întâmplat la ea.

— Mă duc să-mi iau felinarul, trebuie să ştiu cât de mare e stricăciunea.

Fanny se stăpâni şi rămase încă vreo câteva minute, Nu înceta să se jeluiască! Ah, ce nenorocire! Grindina făcuse prăpăd în legume şi în pomii fructiferi! Grâul, ovăzul, secara nu erau prea înalte, ca să fi avut mult de suferit. Dar viile, ah, viile! Şi, din uşă, scruta cu ochii noaptea întunecoasă, de nepătruns, tremura de înfrigurarea nesiguranţei, încercând să evalueze răul, exagerând, crezând că vede câmpia mitraliată, cu sângele curgându-i din răni.

— Ştiţi ce, fetelor, spuse ea până la urmă, iau cu împrumut de la voi un felinar şi dau o fugă pân’ la viile noastre.

Aprinse unul dintre cele două felinare şi dispăru cu Nénesse.

Neavând pământ, de fapt nevestei lui Bécu puţin îi păsa. Ea suspina, implora cerul dintr-o obişnuinţă a văicărelii. Totuşi, curiozitatea o mâna mereu spre uşă; şi un viu interes o proţăpi acolo, când deodată băgă de seamă că satul se înstela de puncte luminoase. Printr-un spaţiu liber al curţii, dintre grajd şi şură, ochiul putea să vadă întregul Rognes. Căderea grindinii trezise, fără îndoială, toţi ţăranii, fiecare era cuprins de acelaşi neastâmpăr de a seduce să-şi vadă holda, fiind prea îngrijorat ca să aştepte până la ziuă. Şi felinarele ieşeau unul câte unul, se înmulţeau, alergau şi

dănţuiau. Şi nevasta lui Bécu, cunoscând aşezarea tuturor caselor, dădea câte un nume fiecărui felinar.

— Uite, ăsta se aprinde la La Grande, şi ăsta iese de la alde Fouan, şi acolo, jos, e Macqueron, şi, alături, Lengaingne... Dumnezeule mare! biata lume, ţi se frânge inima... Ah, fie ce-o fi, mă duc într-acolo...

Lise şi Françoise rămaseră singure, lângă trupul tatălui lor. Ploaia continua să şiroiască, mici răbufniri îmbibate de apă atingeau pământul, făceau să picure lumânările Ar fi trebuit să închidă uşa, dar niciuna, nici cealaltă nu se gândeau la asta, prinse şi ele şi zdruncinate de prăpădul de afară – cu tot doliul din casă. Aşadar, nu era de ajuns să ai moartea în casa ta? Bunul Dumnezeu sfărâma tot, nici măcar nu ştiai dacă îţi rămâne o bucată de pâine să mănânci.

— Bietul tata, murmură Françoise. ce sânge rău şi-ar fi făcut!... Mai bine că nu vede nimic.

Şi cum soră-sa lua cel de-al doilea felinar:

— Unde pleci?

— Mă gândesc la mazăre şi la fasole... Mă întorc repede.

Sub ploaia torenţială, Lise traversă curtea, intră în grădina de zarzavaturi. În afară de Françoise, nu mai era nimeni în preajma bătrânului. Ea stătea încă pe prag, foarte tulburată de mişcarea legănată a felinarului. I se păru că aude plânsete, lacrimi. Inima nu-i mai bătea.

— Ei, ce e? strigă ea. Ce s-a întâmplat?

Niciun glas nu răspundea, felinarul se ducea şi venea, tot mai repede, ca înnebunit.

— Spune, ce-i cu fasolea, e distrusă?... Şi mazărea are ceva?... Dumnezeule! şi fructele, şi salatele?

Dar o exclamaţie de durere, auzită desluşit, o hotărî. Îşi ridică fustele, o luă la fugă prin ploaia torenţială spre sora ei. Şi mortul, părăsit, rămase în bucătăria goală, înţepenit sub cearşaful lui, între două lumânări fumegânde şi triste. Ochiul stâng, cu îndărătnicie deschis, se uita la grinzile

vechi ale tavanului.

Ah, ce pustiire întrista acest colţ de pământ! ce bocet urca din dezastrul întrezărit la razele de lumină tremurătoare ale felinarelor! Lise şi Françoise plimbau felinarul, atât de udat de ploaie, că geamurile abia luminau; şi-i apropiau de brazde, distingeau cu greu, în cercul îngust de lumină, fasolea şi mazărea retezate din picioare, salatele făcut zob, ciopârţite, fără să te mai gândeşti că măcar frunzele s-ar putea folosi. Dar mai ales pomii avuseseră de suferit: crengile subţiri, fructele păreau tăiate de cuţite; înseşi trunchiurile, rănite, îşi pierdeau seva prin rupturile scoarţei. Şi, ceva mai departe, în vii, era şi mai rău, felinarele mişunau, săltau, se mâniau în mijlocul gemetelor şi al înjurăturilor. Butaşii de viţă păreau seceraţi, ciorchinii în floare acopereau pământul, cu cioturi de haraci şi joarde cu frunze; nu numai recolta acelui an era pierdută, dar butaşii, despuiaţi, aveau să se usuce şi să moară. Nimănui nu-i păsa de ploaie, un câine urla a moarte, femeile izbucneau în lacrimi, ca pe marginea unei gropi. În ciuda rivalităţii dintre ei, Macqueron şi Lengaigne se luminau reciproc, treceau de la unul la altul, scoţând nişte „Doamne Dumnezeule!” pe măsură ce se strecurau printre stricăciuni, acea viziune scurtă şi ştearsă, înghiţită în spatele lor de întuneric. Deşi nu mai avea pământ, bătrânul Fouan tot voia să vadă, şi se mânia. Încetul cu încetul se mâniau toţi: era cu putinţă să pierzi într-un sfert de ceas rodul unui an de muncă? Ce făcuseră ei ca să fie astfel pedepsiţi? Niciun fel de apărare, nici de dreptate, prăpăduri fără rost, toane care ucideau lumea. Deodată, ca turbată, La Grande adună câteva pietre, le azvârli în văzduh ca pentru a străpunge cerul care nu se zărea. Şi răcni:

— Porcule sfânt de-acolo, de sus! Nu poţi să ne laşi în pace?

Părăsit pe saltea, în bucătărie, Mouche privea tavanul cu ochiul lui fix, când două trăsuri se opriră în faţa uşii. În

sfârşit, Jean îl aducea pe domnul Finet, după ce îl aşteptase aproape trei ore, acasă la el; şi se întorcea în cariolă, pe când doctorul îşi luase cabrioleta.

Înalt şi subţire, cu faţa veştejită de ambiţii moarte, acesta din urmă intră cu violenţă. De fapt, avea oroare de această clientelă ţărănească, reproşându-i propria lui situaţie modestă.

— Ce, nu e nimeni?... Se simte mai bine?

Apoi, zărind trupul:

— Nu, prea târziu!... Ţi-am spus clar că nu vreau să vin. Mereu aceeaşi poveste, mă cheamă după ce oamenii au murit.

Faptul că fusese deranjat degeaba, în puterea nopţii, îl enerva; şi, cum Lise şi Françoise tocmai intrau, îşi ieşi cu totul din fire când înţelese că aşteptaseră două ceasuri înainte de a trimite să-i cheme.

— Voi l-aţi omorât, zău aşa!... Nu-i o prostie? apă de colonie şi ceai de tei pentru apoplexie!... Şi acum, nimeni lângă el! Bineînţeles că nu e pe cale de a se însănătoşi...

— Dar, domnule, se bâlbâi Lise, scăldată în lacrimi, din pricina grindinii.

Interesat, domnul Finet se domoli. Măi, să fie! aşadar bătuse grindina? Silit să trăiască alături de ţărani, ajunsese până la urmă să aibă pasiunile lor. Jean se apropie şi el; şi amândoi se mirau, scoteau exclamaţii de uimire, pentru că pe ei nu-i izbise niciun bob de grindină când veniseră de la Cloyes. Unii cruţaţi, alţii devastaţi, şi la distanţă de numai câţiva kilometri! Zău, ce ghinion să te afli în partea rea! După aceea, cum Fanny aducea felinarul, urmată de nevasta lui Bécu şi de bătrâna Frimat, toate trei înecate de plâns şi neistovite în a da amănunte despre grozăviile pe care le văzuseră, doctorul declară cu gravitate:

— E o nenorocire, o mare nenorocire... Nu exista nenorocire mai mare pentru câmp...

Un zgomot surd, un fel de clocotire, îl întrerupse, venea

dinspre mortul uitat între cele două lumânări. Tăcură cu toţii, femeile îşi făcură cruce.

III

Trecu o lună. Numit tutore al lui Françoise, care intra în al cincisprezecelea an, bătrânul Fouan le hotărî, pe ea şi pe sora ei Lise, cu zece ani mai mare, să-şi închirieze pământurile vărului Delhomme – în afară de o bucată de fâneaţă – pentru că le-ar fi cultivat şi întreţinut mulţumitor. Acum, când cele două fete rămâneau singure, fără tată sau frate în casă, ar fi trebuit să-şi ia un argat, ceea ce era ruinător, din cauza preţului în creştere al mâinii de lucru. De altfel, Delhomme le făcea un simplu serviciu, făgăduind să anuleze contractul, de îndată ce căsătoria uneia dintre ele ar fi dus la necesitatea împărţirii moştenirii.

După ce îi lăsară vărului şi calul, devenit nefolositor pentru ele, Lise şi Françoise îşi păstrară totuşi cele două vaci, Coliche şi Blanchette, precum şi măgarul, Gédéon. Îşi păstrau chiar şi jumătate de pogon de grădină, pe care cea mai mare se obliga s-o întreţină, în timp ce mezina avea grijă de animale. Fără îndoială, era destul de mult de lucru aici: dar ele nu erau bolnave, slavă Domnului, aveau s-o scoată la capăt.

Primele săptămâni fură nespus de grele, căci trebuiau să dreagă stricăciunile grindinii, să sape, să răsădească legumele; şi toate acestea îl îmboldiră pe Jean să le dea o mână de ajutor. Un fel de legătură se stabilise între el şi cele două fete de când le adusese tatăl muribund. A doua zi după înmormântare veni să le întrebe ce mai fac. Reveni, apoi, să stea de vorbă, din ce în ce mai familiar şi îndatoritor, până când într-o după-amiază luă hârleţul din

mâna Lisei, ca să isprăvească el de săpat un răzor. De atunci, ca prieten, folosi pentru ele ceasurile când nu avea treabă la fermă. Era de-al casei, de-al acestei bătrâne case patrimoniale a neamului Fouan, clădită de un strămoş, acum trei veacuri, şi pe care întreaga familie o cinstea cu un fel de cult. Când Mouche, în timpul vieţii, se plângea că se alesese cu cel mai prost lot, la împărţeală, şi îşi învinuia de furt soră şi fratele, aceştia răspundeau: „Şi casa? nu are casa?”

Sărmana casă peticită, povârnită, crăpată şi clătinându-se, reparată peste tot cu capete de scânduri şi cu tencuială! Trebuie să fi fost clădită din piatră şi pământ: mai târziu, i se refăcuseră două ziduri cu mortar; în sfârşit, pe la începutul secolului, se resemnaseră să-i înlocuiască acoperişul de paie cu unul de mici ardezii, astăzi putrezite. Şi în acest fel, casa rezistase şi rezista încă, vârâtă cu un metru în pământ, cum se clădeau toate casele pe vremuri, desigur ca să fie mai cald. De aici venea şi neajunsul că în timpul marilor furtuni o îneca apa; şi, oricât de bine se mătura pământul bătătorit al acestei pivniţe, întotdeauna rămânea noroi prin colţuri. Dar era mai cu seamă prost aşezată. Întoarsă cu spatele către miazănoapte, spre imensa Beauce, de unde suflau cumplitele vânturi ale iernii; spre partea aceea, în bucătărie, nu se deschidea decât o ferestruică îngustă, acoperită cu un oblon, la nivelul drumului; în timp ce, pe altă latură, cea dinspre miazăzi, se aflau uşa şi ferestrele. Ai fi zis că o una dintre cocioabele de pescari, de pe ţărmul oceanului, care nu are nicio deschizătură către valuri. Tot bătând în ea, vânturile din Beauce o făcuseră să se aplece în faţă: se încovoia, arăta ca acele femei foarte bătrâne cu şalele frânte.

Curând, Jean ajunse să cunoască cele mai mici unghere. Dădu o mână de ajutor la curăţenia camerei defunctului, aşezată în colţul dinspre hambar, despărţită de el numai printr-un perete de scânduri şi în care nu era decât o ladă

veche, acoperită cu paie, servind de pat, un scaun şi o masă. Jos, el nu trecea niciodată dincolo de bucătărie, evita să le urmeze pe cele două surori în camera lor, a cărei uşă, veşnic deschisă, lăsa să se vadă firida cu două paturi, şifonierul mare de nuc, o masă rotundă sculptată, superbă, fără îndoială o epavă a castelului, furată odinioară Mai era şi o altă odaie în spatele acesteia, dar atât de umedă, că tatăl preferase să se culce sus; nu-i venea să pună nici cartofii în ea, pentru că încolţeau numaidecât. Dar se trăia bine în bucătărie. În această imensă încăpere afumată, unde, de trei veacuri, se succedau generaţiile neamului Fouan. Simţeai în ea muncile îndelungate, porţiile mici de mâncare, strădania neîncetată a unei familii care izbutea doar să nu crape de foame, se deşela trudind din greu, fără să albă cinci centime mai mult în decembrie decât în ianuarie, O uşă, care se deschidea la acelaşi nivel spre grajd, punea vacile în rând cu lumea; şi chiar şi când această uşă era închisă, tot puteai să le supraveghezi printr-un geam fixat în perete. Era, apoi, grajdul unde Godeon stătea singur, apoi o şură şi o magazie pentru lemne: astfel că nu erai nevoit să ieşi afară, puteai să umbli peste tot. Afară, ploaia întreţinea băltoaca, singura apă pentru animale şi udatul grădinii. În fiece dimineaţă trebuia să coborî la fântână, pe dram, în jos, ca să aduci apă de băut.

Jean se complăcea aici, fără să se întrebe ce-l aducea în acest loc. Bucurându-se din adâncul făpturii sale rotunde, Lise îl întâmpină cu căldură. Totuşi, cei douăzeci şi cinci de ani ai ei începeau s-o îmbătrânească, se urâţea, mai ales după ce născuse. Dar avea braţe zdravene şi puternice, punea atâta inimă când era vorba de muncă, strigând, râzând, că înveselea ochii. Jean se purta cu ea ca şi cu o femeie, nu o tutuia, pe când, dimpotrivă, continua s-o tutuiască pe Françoise, ai cărei cincisprezece ani îl făceau s-o socotească o copilă. Aceasta din urmă, pe care aerul

proaspăt şi munca grea nu avuseseră când s-o urâţească, îşi păstra frumos chipul său prelung, cu fruntea mică şi încăpăţânată, cu ochii negri şi tăcuţi, cu gura cărnoasă, umbrită de un puf timpuriu; şi, oricât ar fi fost socotită o copilă, era totodată şi femeie, nu trebuia, după cum spunea sora ei, s-o gâdili prea mult pentru a-i face un copil. Lise o crescuse din clipa când murise mama lor: de aici venea şi marea lor dragoste, activă şi zgomotoasă din partea celei mari, pasionată şi reţinută la mezină. Această micuţă Françoise avea faima unei căpoase. Nedreptatea o scotea din fire. Când spunea: „Asta-i a mea, asta-i a ta!” nu şi-ar fi luat vorba înapoi, nici dacă o tăiai în bucăţi; şi, mai presus de orice, dacă o iubea atât de fierbinte pe Lise, o tăcea pentru că avea nevoie de această iubire. De altfel, era cuminte, foarte înţeleaptă, fără gânduri urâte, ci doar zbuciumată de sângele-i tânăr, ceea ce o făcea molatică, puţin lacomă şi trândavă. Într-a zi începu şi ea să-i tutuiască pe Jean, ca pe un prieten mult mai în vârstă şi cumsecade, care o făcea să se înveselească, o necăjea uneori, minţind anume, susţinând lucruri neadevărate, ca să se distreze văzând-o cum se îneacă de mânie.

Într-o duminică după-amiază, pe o vreme arzătoare de Iunie, Lise lucra în grădina de legume, plivea mazărea; şi îl lăsase sub un prun pe Jules, care adormise. Soarele o dogorea, bătând-o în creştet, răsufla anevoie, frântă în două, smulgând buruienile, când un glas se înălţă din spatele gardului de mărăcini.

— Cum, nu te odihneşti, nici măcar duminica?

Recunoscând glasul, ea se îndreptă, cu braţele roşii, cu faţa congestionată, dar zâmbitoare.

— Păi nici duminica, nici în timpul săptămânii treaba nu. se face singură!

Era Jean. Merse de-a lungul gardului, intră în curte.

— Hai, gata, îţi termin eu treaba!

Dar ea nu primi, avea să sfârşească numaidecât; şi-apoi,

dacă nu plivea, ar fi lucrat, altceva: putea să nu facă nimic? Degeaba se scula de la patru dimineaţa, că seara cosea încă la lumânare, niciodată nu isprăvea treaba.

Ca să n-o supere, el se trase la umbra prunului vecin, având grijă să nu se aşeze peste Jules. O privea, frântă iar din mijloc, cu şoldurile în sus, târându-şi fusta care se ridica şi-i descoperea pulpele groase, în timp ce, cu capul apropiat de pământ, mişca braţele, fără să-i pese de năvala sângelui care îi umfla gâtul.

— Noroc, spuse el, că eşti bine clădită!

Cuprinsă de-o oarecare mândrie, ea râse cu plăcere. Râdea şi el, admirând-o sincer, găsind-o puternică şi curajoasă ca un băiat. Nicio dorinţă necinstită nu-l îmboldea văzându-i şoldurile ridicate, pulpele întinse ale acestei femei în patru labe, asudată, mirosind ca un animal în munci. Se gândea doar că având asemenea membre, poţi lucra cât şapte! Bineînţeles că, într-o căsnicie, o nevastă clădită astfel, preţuia tot atâta cât şi bărbatul ei.

O asociaţie de idei se produse, desigur, în mintea lui, şi fără să vrea scăpă o noutate, pe care îşi făgăduise s-o ţină-n secret.

— L-am văzut alaltăieri pe Buteau.

Lise se ridică, încet, în picioare. Dar nu avu răgaz să-i întrebe nimic. Françoise, care-i recunoscuse glasul lui Jean şi tocmai venea din lăptăria ei din fundul grajdului cu braţele goale şi albe de lapte, se mânie.

— L-ai văzut... Ah, porcul!

Era o antipatie crescând, nu mai putea să audă pomenindu-se numele vărului lor fără să fie zguduită de una dintre revoltele ei cinstite, de parcă ar fi avut de răzbunat o pagubă personală.

— Sigur că e un porc, declară Lise liniştită; dar nu câştigăm nimic dacă o spunem acum.

Îşi pusese mâinile în şolduri, întrebă cu seriozitate:

— Ei, ce mai zice Buteau?

— Nimic, răspunse Jean stânjenit, nemulţumit că-l luase gura pe dinainte. Am vorbit de treburile lui, de faptul că taică-su spune peste tot că-l va dezmoşteni; şi el zice că are timp să aştepte, că bătrânul este sănătos, şi că de altfel puţin îi pasă.

— Ştie oare că Jésus-Christ şi Fanny au semnat totuşi actul, şi că şi-a luat fiecare partea în stăpânire?

— Da, ştie, şi mai ştie că moş Fouan i-a închiriat lui Delhomme partea pe care el, Buteau, n-a vrut-o; ştie că domnul Baillehache s-a înfuriat atât de tare, încât s-a jurat că altădată nu mai lasă pe nimeni să tragă loturile la sorţi, până nu semnează actele… Da, da, ştie că totul s-a sfârşit.

— A, şi nu spune nimic?

— Nu, nu spune nimic.

Lise se aplecă în tăcere, merse o clipă, smulgând buruienile, nemaiarătând din ea decât rotunjimea umflată a spatelui: după aceea întoarse gâtul şi, cu capul în jos, adăugă:

— Vrei să ştii ceva. Caporal? ei bine, dacă-i aşa, pot să-l ţin şi singură pe Jules.

Jean, care până atunci îi dăduse speranţe, clătină din cap.

— Într-adevăr, cred că ai dreptate.

Şi aruncă o privire spre Jules, de care uitase. Înfăşurat în scutece, ţâncul dormea, cu obrăjorul nemişcat, scăldat de lumină. Tocmai ăsta era necazul, copilul! Altfel, pentru ce nu s-ar fi însurat cu Lise, de vreme ce era liberă? Acest gând îi venea acolo şi dintr-odată, privind-o cum munceşte. Poate că o iubea, că plăcerea de a o vedea îl tot atrăgea spre casa ei. Rămase totuşi surprins, pentru că n-o dorise, nici măcar nu se hârjonise cu ea, cum se hârjonea cu Françoise, de exemplu. Şi tocmai ridicând capul, o zări pe aceasta din urmă, stând dreaptă şi furioasă la soare, cu ochii atât de strălucitori de patimă, atât de nostimi, că simţi cum se înveseleşte, în tulburarea propriei sale descoperiri.

Dar se auzi un sunet de trompeta, un straniu semnal de chemare; şi, părăsindu-şi mazărea, Lise strigă:

— Auzi! Lambourdieu!... Vreau să-i comand o pălărie de soare.

De cealaltă parte a gardului, pe drum, apăru un omuleţ scund, sunând din trompetă şi mergând înaintea unei căruţe mari şi lungi, trasă de un cal cenuşiu. Era Lambourdieu, un negustor din Cloyes, care îşi adăugase încetul cu încetul, la comerţul lui de noutăţi, tricotajele, merceria, cizmăria, chiar şi unele articole de fierărie, un întreg bazar pe care îl plimba din sat în sat, pe o rază de când sau şase leghe. Ţăranii sfârşeau prin a-i cumpăra tot, de la tingiri până la podoabele de nuntă. Căruţa lui se deschidea şi se lăsa în jos, desfăşurându-i rândurile-i de sertare, o expunere de adevărat magazin.

După ce Lambourdieu îşi notă comanda pentru pălăria de soare, adăugă:

— Şi până atunci nu vrei nişte batice frumoase?

Şi trase dintr-o cutie, făcu să plesnească în soare câteva batice roşii cu frunze de păducel aurite, strălucitoare.

— Ei? trei franci, o nimica toată... Cinci franci pe două!

Luându-le în mâini pe deasupra gardului de mărăcini, pe care se uscau scutecele lui Jules, Lise şi Françoise le pipăiau, le râvneau. Dar erau fete cu judecată, nu aveau nevoie de ele: la ce bun să cheltuiască banii? Şi le dădeau înapoi, când Jean se hotărî deodată că vrea să se însoare cu Lise, în ciuda faptului că are un copil. Şi, ca să grăbească lucrurile, îi strigă:

— Nu, nu, păstrează-l, ţi-l fac cadou!... A! mă superi, în semn de prietenie, nici vorbă!

Nu vorbise şi către Françoise, şi cum aceasta ţinea mereu întinsă spre negustor mâna cu baticul ei, o observă, simţi o zvâcnire de amărăciune în inimă, crezând că o vede pălind, cu gura suferindă.

— Dar şi tu, prostuţo, păstrează-l! E dorinţa mea, nu mai

face pe încăpăţânata!

Nehotărâte, cele două surori se apărau şi râdeau. Dar Lambourdieu şi întinsese mâna peste gard, ca sa ia cei cinci franci. Şi porni iar, în spatele lui calul urni lunga căruţă, melodia răguşită a trompetei se stinse la cotitura drumului.

Jean avusese de gând să grăbească de îndată lucrurile pe lângă Lise, destăinuindu-i-se. Dar îl opri o întâmplare. Grajdul era fără îndoială prost închis, căci tocmai atunci zări măgarul, pe Gédéon, în mijlocul grădinii, păscând cu vioiciune un răsad de morcovi. De altfel, acest măgar, un măgar înalt, viguros, de culoare roşcată, cu o cruce mare, cenuşie, pe spinare, era un animal poznaş, plin de răutate: ridica foarte bine zăvoarele cu gura, intra să caute pâine în bucătărie; şi din felul cum mişca din lungile-i urechi, când era mustrat pentru relele lui apucături, simţeai că înţelegea. Când se văzu descoperit, luă o înfăţişare nepăsătoare şi cumsecade; pe urmă, ameninţat cu glasul, alungat cu gestul, o luă la fugă: dar, în loc să se întoarcă în curte, tropăi printre răzoare până în fundul grădinii. Atunci, începu o adevărată urmărire; şi, când Françoise izbuti în sfârşit să-i prindă, el se ghemui, îşi vârî gâtul şi picioarele sub timp, ca să atârne mai greu şi să înainteze cât mai încet. Totul era în zadar, şi loviturile de picior, şi vorbele blânde. Trebui să intervină Jean, să-i împingă din spate cu braţele lui de bărbat; căci, de când se afla sub poruncile a două femei, Gédéon nutrea cel mai adânc dispreţ faţă de ele. Jules se trezise din pricina zgomotului şi urla. Prilejul fusese pierdut, tânărul fu nevoit să plece în ziua aceea fără să fi putut vorbi.

Se scurseră opt zile, o mare timiditate îl cuprinsese pe Jean, care, acum, nu mai avea curaj. Nu pentru că i se părea o afacere proastă: reflectând, îşi dăduse dimpotrivă mai bine seama de avantaje. Şi de o parte şi de alta, nu era decât de câştigat. Dacă el era sărac lipit, ea avea încurcătura eu ţâncul: acest fapt punea părţile pe picior de

egalitate: şi nu făcea niciun calcul murdar, se gândea atât la fericirea ei. cât şi la a lui. Apoi, silindu-l să părăsească ferma, căsătoria îl scăpa de Jacqueline. cu care se întâlnea din nou, din slăbiciunea plăcerii. Prin urmare, era ferm hotărât, şi aştepta prilejul să se destăinuie, căutându-şi cuvintele, ca un băiat pe care însăşi viaţa la regiment îl făcuse fricos faţă de femei.

În sfârşit, într-o zi, pe la ora patru, Jean o şterse de la fermă, decis să-i vorbească. Era ora când Françoise îşi mâna vacile la păscutul de seară; şi o alesese anume, ca să rămână singur cu Lise. Dar o întâmplare potrivnică îi zădărnici intenţia de la bun început: instalată ca o vecină îndatoritoare, bătrâna Frimat tocmai o ajuta pe tânără femeie să scurgă leşia, în bucătărie. În ajun, cele două surori muiaseră rufele. Încă de dimineaţă, apa cu cenuşă, înmiresmată cu rădăcini de stânjenel, clocotea într-o căldare agăţată în cârlige deasupra unui foc iute din lemn de plop. Şi, cu braţele goale, cu fusta suflecată şi înarmată cu o oală de pământ galbenă, Lise lua din această apă şi uda rufele cu care umpluse albia: dedesubt cearşafuri, apoi diferite cârpe, cămăşile şi, deasupra, alte cearşafuri. Bătrâna Frimat nu-i era de cine ştie ce ajutor; dar stătea de vorbă cu ea, mulţumindu-se, la fiecare cinci minute, să ia şi să răstoarne în căldare găleata care primea, sub hârdău, continua scursură de leşie.

Jean aşteptă răbdător, trăgând nădejde că se va duce acasă: Dar bătrâna nu pleca, vorbea de sărmanul ei bărbat, paraliticul, care nu mai mişca decât o mână. Era un mare necaz. Niciodată nu fuseseră bogaţi: numai că, pe vremea când putea încă să muncească, el închiria pământuri pe care le punea în valoare; pe când acum, ea abia izbutea să lucreze singură unicul lor pogon; şi se spetea, nu alta, aduna balegile de cal de pe drumuri pentru îngrăşatul pământului – neavând animale –, îşi îngrijea salatele, fasolea, mazărea. pas cu pas, stropea până şi cei trei pruni

şi cei doi caişi ai ei, şi ajungea să scoată un câştig destul de bun din acest pogon, astfel încât în fiecare sâmbătă se ducea la piaţa din Cloyes, încovoindu-se sub greutatea a două coşuri uriaşe, fără să punem la socoteală legumele mari, pe care i le căra un vecin cu cariola. Rareori se întorcea acasă fără două sau trei monede de câte cinci franci, mai ales în anotimpul fructelor. Dar veşnicul ei necaz era lipsa de bălegar: nici balegile de cal, nici ceea ce strângea măturând după câţiva iepuri de casă şi după cele câteva găini pe care le creştea nu-i ajungeau. Folosise tot ce făceau ea şi bătrânul ei, acest îngrăşământ uman atât de dispreţuit, care, chiar şi la ţară, stârneşte dezgustul. Era cunoscută, era luată în râs, i se spunea mătuşa Caca, şi această poreclă îi dăuna în piaţă. Orăşencele îşi întorseseră privirile, cu greaţă şi oroare, de la morcovii şi de la verzele ei minunate. În ciuda nespusei ei dureri, acest lucru o scotea din fire.

— Hai, spune-mi, dumneata, Caporal, e lucru înţelept?... Oare nu e îngăduit să foloseşti tot ce bunul Dumnezeu ne-a lăsat la îndemână? Şi pe urmă, zău dacă balegile animalelor sunt mai curate!... Nu, din invidie, îmi poartă pică toţi din Rognes, pentru că legumele cresc mai mari la mine... Spune, Caporal, pe dumneata te dezgustă treaba asta?

Stânjenit, Jean răspunse:

— Păi, nu mă îmbie prea mult... Nu se obişnuieşte aşa ceva, poate că nu-i decât o închipuire.

Sinceritatea lui o mâhni profund pe bătrână. Cu toate că nu era bârfitoare, nu-şi putu înfrâna ciuda,

— Prin urmare, te-au şi întors împotriva mea... A. dacă ai şti cât sunt de răi, dacă ai bănui ce zic de dumneata!

Şi dădu drumul trăncănelilor celor din Rognes despre tânăr. La început nu-l putuseră suferi pentru că era muncitor, pentru că tăia cu fierăstrăul şi trăgea lemnul la rindea, în loc să lucreze pământul. După aceea, când luase

plugul de coarne, îl învinuiseră că venise să mănânce pâinea altora, într-un ţinut care nu era al lui. Şi oare se ştia de unde venea? Nu făcuse vreo fărădelege acasă la el, nu mai îndrăznea să se întoarcă acolo? Şi-i iscodiseră legăturile cu Cognette, se spunea că într-o bună seară ei amândoi îi vor da o băutură otrăvitoare lui moş Hourdeqairt ea să-i prade.

— O, ticăloşii! murmură Jean, alb ca varul de indignare.

Lise, care scotea o oală cu leşie clocotită din căldare, izbucni în râs la numele Cognette, pe care ea însăşi îl rostea din când în când, numai ca să-i ia peste picior.

— Şi pentru că am început, e bine să merg piuă ta capăt, urmă bătrâna Frimat. Ei bine, nu e grozăvenie care să nu se spună, de când vii pe aici... Săptămâna trecută, nu-i aşa? le-ai dăruit şi ei şi celeilalte câte un batic, cu care au fost văzute duminică la liturghie... E o mare mârşăvie, lumea zice că te culci cu amândouă!

O clipă, tremurând, dar hotărât, Jean se ridică şi spuse:

— Ascultă, măicuţă, am să răspund în faţa dumitale, nu mă simt deloc stânjenit... Da, am s-o cer pe Lise de nevastă, dacă vrea să se mărite cu mine... înţelegi. Lise? te cer de nevastă, şi dacă spui da, mă faci fericit.

Ea tocmai îşi deşerta oala în albie. Dar nu se grăbi, termină de udat cu migală rufele; pe urmă, cu braţele goale şi jilave de abur, deveni gravă, îl privi drept în faţă.

— Aşadar, vorbeşti serios?

— Foarte serios.

Nu părea câtuşi de puţin surprinsă. Era un lucru firesc. Numai că nu spunea nici da, nici ba, se gândea desigur la ceva care o încurca.

— N-ar trebui să spui nu, din pricina Cognettei, reluă el, pentru că Cognette...

Ea îl întrerupse cu un gest, ştia bine că nu astea, glumele de la fermă, aveau importanţă.

— Şi mai e faptul că eu nu aduc decât braţele mele, pe

când dumneata ai casa asta şi nişte pământ.

Ea făcu din nou un gest pentru a spune că în situaţia ei, cu un copil, gândea ca şi el că lucrurile se compensau.

— Nu, nu, asta nu e tot, declară ea în cele din urmă. Vezi că mai e şi Buteau…

— Numai că el nu vrea.

— Bineînţeles, dragoste nu mai e, pentru că el s-a purtat prea urât. Cu toate astea, trebuie să mă sfătuiesc cu Buteau.

Jean chibzui o clipă. Apoi, zise cu prudenţă:

— Cum vrei… Eşti obligată, din cauza copilului.

Şi bătrâna Frimat, care, cu seriozitate, golea şi ea găleata de scursură în căldare, credea că trebuie să încuviinţeze propunerea lui Jean, arătându-se cât mai binevoitoare cu el, un băiat cinstit, defel încăpăţânat, defel grosolan, când, afară, se auzi cum Françoise se întorcea cu cele două vaci.

— Ascultă, Lise, strigă ea, vino să vezi… Coliche şi-a vătămat piciorul.

Ieşiră cu toţii, şi Lise, văzând cum şchioapătă vita, cu piciorul stâng din faţă lovit, însângerat, fu cuprinsă brusc de mânie, de una dintre acele izbucniri ursuze cu care o hărţuia pe sora ei, când aceasta era mică şi făcea vreo boacănă.

— Încă o neghiobie de-a ta, ai?… Pesemne ai adormit în iarbă, ca şi data trecută.

— Ba nu, mă jur… Nu ştiu ce-a putut să facă. O legasem de ţăruş, şi-o fi prins piciorul în funie.

— Taci din gură, mincinoaso!… Într-o zi ai să omori vaca asta a mea!

Ochii negri ai lui Françoise scăpărară. Era foarte palidă, bâigui revoltată:

— Vaca ta, vaca ta… Ai fi putut să zici vaca noastră.

— Cum, vaca noastră? tu ai vacă, mucoaso?!

— Da, jumătate din tot ce este aici e al meu, am dreptul să iau şi să stric jumătate, dacă am chef!

Şi, una în faţa celeilalte, cele două surori se priviră ţintă, ameninţător, cu duşmănie. În îndelungata lor afecţiune, era prima ceartă dureroasă, sub lovitura de bici a lui „al tău” şi „al meu”, una iritată de răzvrătirea mezinei, cealaltă îndârjită şi violentă în faţa nedreptăţii. Cea mare dădu înapoi, intră în bucătărie, ca să n-o cârpească pe cea mică. Şi, când aceasta din urmă, după ce îşi mână vacile în grajd, reapăru şi se duse la covată ca să-şi taie o felie de pâine, se făcu linişte.

Totuşi, Lise se domolise. Acum o sâcâia faptul că o vede pe sora ei ţeapănă şi bosumflată. Îi vorbi cea dintâi, vru să încheie totul printr-o veste neprevăzută.

— Ştii ceva? Jean vrea să mă mărit cu el. Îmi cere mâna.

Mâncând în picioare, lângă fereastră, Françoise rămase nepăsătoare, nici măcar nu se întoarse.

— Şi ce mă priveşte pe mine?

— Te priveşte, pentru că o să-ţi fie cumnat şi vreau să ştiu dacă-ţi place.

Ea ridică din umeri.

— La ce bun să-mi placă? el sau Buteau, de vreme ce nu mă culc eu cu el!... Numai că, vrei să ţi-o spun? aici nu e lucru curat.

Şi ieşi să-şi termine de mâncat pâinea, în curte.

Stingherit, Jean se făcu că râde, ca de vorba de duh a unui copil răsfăţat; pe când bătrâna Frimat declară că, în tinereţea ei, o obrăznicătură ca asta ar fi fost biciuită până la sânge. Cât despre Lise, serioasă, ea rămase un timp mută, preocupată numai de leşia ei. Şi apoi, încheie:

— Ei bine, rămânem aici, Caporal... Nu-ţi spun nu, nu-ţi spun nici da... E vremea cositului, am să mă văd cu ai noştri, am să-i întreb, am să ştiu pe ce mă bizui. Şi o să hotărâm ceva... E bine aşa?

— E bine!

El întinse mâna şi-o scuturâ pe a ei, întinsă în acelaşi timp. Din toată făptura ei, îmbibată de abur cald, se

răspândea un miros de gospodină harnică, un miros de cenuşă înmiresmată cu stânjenei.

IV

Jean conducea din ajun secerătoarea mecanică, în cele câteva pogoane de fâneaţă de pe malul lui Aigre, care ţineau de ferma Borderie. Din zori până noaptea auzise pocnetul regulat al cuţitelor; şi, în dimineaţa aceasta tocmai sfârşea, ultimele brazde de iarbă căzdeau, se aliniau în spatele roţilor, într-un strat de tulpiniţe subţiri, de un verde fraged. Cum ferma nu avea maşină de întors fânul, i se îngăduise să angajeze două fete, pe Palmyre, care muncea din răsputeri, şi pe Françoise, care se lăsase angajată dintr-un capriciu, înveselită de această muncă. Venind de la cinci dimineaţa, cu furcile lor lungi întinseseră amândouă grămezile – iarba pe jumătate uscată şi pusă morman din seara trecută, ca să fie apărată de rouă nopţii. Soarele se ridicase pe un cer arzător şi curat, răcorit de o uşoară adiere. O vreme minunată ca să faci fânul bun.

După masa de prânz, când Jean se întoarse cu cele două fete, fânul de pe primul pogon era făcut, îl pipăi, îl simţi uscat şi sfărâmicios.

— Ascultaţi, le strigă el. Îl mai întoarcem o dată, şi diseară începem clăile.

Îmbrăcată într-o rochie de pânză cenuşie, Françoise îşi înnodase pe cap o basma albastră, din care o latură o bătea peste ceafă, în timp ce două colţuri îi fluturau în voie peste obraji, ocrotindu-i faţa de văpaia soarelui. Şi, cu o legănare a furcii, prindea iarba şi o azvârlea în vântul care o purta ca pe o pulbere bălaie. Firele de iarbă zburau, din ele se desprindea o mireasmă pătrunzătoare şi puternică,

mireasma ierburilor tăiate, a florilor ofilite. Îi era nespus de cald, pe când înainta sub acest zbor neîncetat, care o înveselea.

— Ah, micuţo, spuse Palmyre cu vocea ei plângăcioasă, se vede că eşti tânără... Mâine ai să-ţi simţi braţele.

Dar nu erau singure, întregul Rognes cosea şi întorcea iarba în fâneţele din preajma lor. Încă dinainte de a se lumina de ziuă, Delhomme se afla acolo, pentru că iarba umedă de rouă e fragedă când o tai, ca o franzeluţă cu lapte, şi se întăreşte pe măsură ce soarele o dogoreşte; şi o auzea bine, rezistentă acum şi şuierătoare sub tăişul coasei, al cărei zbor se ducea şi se întorcea, fără întrerupere, la capătul braţelor lui goale. Foarte aproape de el, mărginind fâneaţa fermei, erau două parcele, una aparţinându-i lui Macqueron, cealaltă lui Lengaigne. În cea dintâi, Berthe, îmbrăcată ca o domnişoară într-o rochie cu volane, şi purtând pe cap o pălărie de paie, le însoţise din amuzament pe fetele care întorceau fânul; şi, acum, istovită, stătea rezemată de furcă, la umbra unei sălcii. În cealaltă, Victor, care cosea pentru tatăl lui, tocmai se aşezase şi, cu nicovala între genunchi, bătea coasa. În uriaşa tăcere fremătătoare a văzduhului, de cinci minute nu se mai desluşea decât acest ciocănit asiduu, micile lovituri apăsate ale ciocanului pe fier.

Françoise se apropie de Berthe.

— Ce, ai obosit?

— Puţin, aşa e la început. Când nu eşti obişnuită!

Începură să flecărească, aduseră vorba de Suzanne, sora lui Victor, pe care familia Lengaigne o trimisese la un atelier de croitorie din Châteaudun, şi care, după şase luni, fugise la Chartres, ca să-şi trăiască viaţa. Se spunea că o ştersese cu un secretar de notar, toate fetele din Rognes şuşoteau numai despre asta, doreau să afle amănunte. A-şi trăi viaţa, însemnau orgii cu sirop de coacăze şi apă de Seltz, în mijlocul unei sumedenii de bărbaţi, dintre care duzine

întregi trec unul după altul peste tine, în odăiţele din dosul prăvăliilor unor negustori de vin.

— Da, draga mea, aşa e... Ah, primeşte bani!

Mai tânără, Françoise deschise ochii ca năucită.

— Asta cred şi eu, distracţie! rosti ea în cele din urmă. Dar dacă ea nu se întoarce acasă, atunci înseamnă că alde Lengaigne rămân singuri, pentru că Victor a ieşit la sorţi.

Berthe, care moştenea duşmănia tatălui ei, ridică din umeri; puţin îi păsa de Lengaigne! nu simţea decât o singură părere de rău, aceea că micuţa nu rămăsese să-şi facă tumbele acasă la el, pentru a-i atrage muşterii la debitul de tutun. Parcă n-o şi iubise un bătrân de patruzeci de ani, un unchi al ei, înainte de a pleca la Châteaudun, într-o zi când curăţau morcovi împreună? Şi, coborând vocea, Berthe povesti în amănunt cum se petrecuseră lucrurile. Frântă în două, Françoise râdea să se înăbuşe, atât i se părea de caraghios.

— Ha, ha, ha! ce prostie să faci asemenea lucruri!

Începu iar să lucreze, se îndepărtă, ridicând cu furca iarba cosită, scuturând-o în soare. Se auzea mereu sunetul persistent al ciocanului care bătea fierul coasei. Şi, peste câteva minute, cum se apropiase de tânărul aşezat pe pământ, intră cu el în vorbă.

— Vasăzică, pleci militar?

— O, în octombrie... Am timp, nu e nicio grabă.

Cu toate că-şi înfrâna dorinţa de a-l întreba despre sora sa, începu să vorbească despre ea fără să-şi dea seama.

— E adevărat ce se vorbeşte, că Suzanne e la Chartres?

— Aşa se pare... Dacă-i place ei!

Deodată, văzând că în depărtare se iveşte Lequeu, învăţătorul, care părea să vină ca din întâmplare, hoinărind, Victor continuă:

— Ei, iote-l pe unul bun pentru fata lui Macqueron... Ce spuneam eu? Se opreşte, îşi vâră nasul în părul ei... Hai, hai, căpăţână jegoasă de prostănac, poţi s-o adulmeci, tot

n-ai să te alegi decât cu mirosul!

Françoise se prăpădea de râs, în timp ce Victor se năpustea asupra Berthei. din duşmănie de familie. Fără îndoială că nu era cine ştie ce de capul învăţătorului, un turbat care pălmuia copiii, un făţarnic căruia nimeni nu-i cunoştea părerile, capabil să se gudure ca un câine pe lângă fată, ca să pună mâna pe scuzii tatălui. Dar nici Berthe nu era câtuşi de puţin catolică, în ciuda aerelor ei de domnişoară crescută la oraş. Da, degeaba purta fuste cu volane, corsaje de catifea şi îşi umfla dosul cu prosoape, că el tot nu arăta mai bine, ci dimpotrivă; dar fata ştia o sumedenie de tertipuri – înveţi mult mai multe când îţi faci educaţia la pensionul din Cloyes, decât dacă rămâi acasă să păzeşti vacile. Nu e nicio primejdie ca asta să se aleagă curând cu vreun copil: îi place mai mult să-şi ruineze singură sănătatea!

— Cum aşa? întrebă Françoise care nu înţelegea nimic.

El făcu o mişcare cu mâna, ea deveni serioasă şi spuse fără jenă:

— Aşa-i că ea-ţi azvârle mereu vorbe urâte şi că se repede la tine?!

Victor începuse iar să-şi bată coasa. În vacarmul stârnit, făcea haz, izbind cu ciocanul după fiecare frază.

— Apoi, tu ştii, că Nu-i-a-crescut…

— Cum?

— E vorba de Berthe, bineînţeles!… *Nu-i-a-crescut* e numele pe care i-l dau băieţii, din pricină că ei nu i-a crescut…

— Ce?

— Ştii tu ce… peste tot… Acolo e ca un copil, la fel de netedă ca-n palmă!

— Ia taci, mincinosule!

— Dacă-ţi spun!

— Ai văzut tu?

— Nu, nu eu, alţii.

— Cine, alţii?

— A, nişte băieţi care s-au jurat unor băieţi pe care-i cunosc.

— Şi unde au văzut ei? Cum?

— Păi, cum se vede, când îţi vârî nasul unde nu-ţi fierbe oala sau când tragi cu ochiul printr-o crăpătură. Aşa că ştiu... Chiar dacă nu s-au culcat cu ea, sunt unele împrejurări şi locuri unde te sufleci, nu-i aşa?

— Bineînţeles, dacă s-au dus s-o pândească!

— Mă rog, n-are a face! se pare că e ca o sperietoare, de-o sluţenie nemaipomenită, când e goală! aidoma celei mai urâte dintre vrăbiuţele urâte şi fără pene, care deschid ciocul în cuiburi, o, dar urâtă, urâtă, să te sperii, nu alta!

Deodată, Françoise fu scuturată de un nou acces de veselie, până într-atât i se părea de hazoasă ideea acelei vrăbiuţe fără pene. Şi nu se domoli, nu continuă să întoarcă fânul decât după ce o zări pe drum pe sora ei Lise, care cobora în fâneaţă. Apropiindu-se de Jean, aceasta îi spuse că se duce din nou la unchiu-său, în legătură cu Buteau. De trei zile se înţelesesem asupra acestei încercări, şi Lise îi făgădui să treacă iar pe la el pentru a-i comunica răspunsul. Când Lise se îndepărtă, Victor bătea întruna cu ciocanul, şi, în neclintirea imensului cer limpede, Françoise, Palmyre şi celelalte femei azvârleau iarba, încă o dată şi încă o dată, în vreme ce Lequeu, foarte îndatoritor, îi dădea o lecţie Berthei, înfigând furca, ridicând-o şi apoi coborând-o, cu rigiditatea unui soldat la instrucţie. În depărtare, cosaşii înaintau, fără nicio oprire, cu aceeaşi mişcare ritmică, cu trunchiul legănat din şale, cu coasa mereu avântată şi adusă înapoi. Delhomme se opri o clipă şi rămase drept, în picioare, foarte înalt printre ceilalţi. Scosese din teacă – un corn de vacă umplut cu apă şi atârnat la brâu – gresia neagră şi îşi ascuţea coasa, cu o mişcare prelungă şi rapidă. Apoi, spinarea i se frânse din nou, se auzi fierul ascuţit înfigându-se în fân cu un şuierat mai viu.

Lise ajunsese acasă la bătrânii Fouan. La început se temu că n-o să găsească pe nimeni, într-atât părea de pustie locuinţa. Rose se descotorosise de cele două vaci, bătrânul se dusese să-şi vândă calul, nu erau nici animale, nici vreun semn de muncă, nimic altceva care să mişte în golul dintre clădiri şi ogradă. Totuşi, uşa se deschise; şi, intrând în încăperea mută şi neagră, în ciuda veseliei de afară, Lise îl găsi acolo pe moş Fouan, în picioare, pe cale să isprăvească de mâncat o bucată de pâine cu brânză, pe când nevastă-sa, stând jos. fără nicio treabă, se uita la el.

— Bună ziua, mătuşă... Îţi merge după pofta inimii?

— Da, răspunse bătrâna cu chipul luminat, mulţumită de această vizită. Acum, când trăim ca domnii, nu faci, de dimineaţa până seara, decât să te bucuri de vremea frumoasă.

Lise căută să fie la fel de binevoitoare şi cu unchiul.

— Şi, din câte văd, ai poftă de mâncare?

— O, zise el, asta nu înseamnă că mi-e foame... Dar dacă ici o îmbucătură îţi mai omori vremea, trece ziua mai repede.

Avea o înfăţişare atât de morocănoasă, că Rose o luă de la capăt cu exclamaţiile despre fericirea lor de oameni care nu mai muncesc. Într-adevăr! meritaseră asta, a dat Dumnezeu să-i vadă pe alţii trudind din greu, pe când ei se bucurau de rentele lor. Să te scoli târziu, să tai frunză la câini, să nu-ţi pese de căldură şi de frig, să nu ai nicio grijă, ah, e cu totul altceva, te simţi ca în paradis, nu alta! Până şi bătrânul, ca deşteptat din somn, stimulat de ea, îi întărea spusele. Şi dincolo de bucuria silită, dincolo de fierbinţeala vorbelor, se simţea profunda plictiseală, chinul trândăviei care îi tortura pe aceşti doi moşnegi, de când braţele lor, rămase dintr-odată nemişcate, se stricau de atâta odihnă, aidoma unor maşini bătrâne, aruncate la fiare vechi.

În sfârşit, Lise căută să le spună pentru ce venise la ei.

— Unchiule, am auzit că deunăzi te-ai întâlnit cu Buteau.

— Buteau e un afurisit! strigă Fouan, înfuriindu-se brusc, şi fără să-i lase timp să sfârşească. Crezi că dacă nu se încăpăţână ca un catâr, aş fi avut necazul ăsta cu Fanny?

Era prima neînţelegere dintre el şi copiii lui, pe care o ascundea, şi a cărei amărăciune o lăsa acum să-i scape, încredinţându-i lui Delhomme partea lui Buteau, sperase să i-o închirieze cu optzeci de franci hectarul, pe când Delhomme înţelegea să-i dea pur şi simplu o pensie dublă, două sute de franci pentru partea sa şi două sute pentru a celuilalt. Aşa era drept, bătrânul turba de mânie că fusese păgubit.

— Ce necaz? întrebă Lise. Oare nu-ţi plătesc alde Delhomme?

— O, ba da, răspunse Rose. Din trei în trei luni, la ora douăsprezece, banii sunt aici, pe masă... Numai că se poate plăti în fel şi chip, nu-i aşa? şi moşul, care e supărăcios, vrea măcar puţină bunăcuviinţă... Fanny vine la noi cu o mutră, de parcă s-ar duce la portărel, ca şi cum i s-ar fi vârât mâna în buzunar.

— Da, adăugă bătrânul, ei plătesc şi atâta tot. Dar eu găsesc că nu e câtuşi de puţin destul. Mai trebuiesc unele atenţii... Cu bani se achită ei? Iată-ne creditori, şi nimic mai mult... Şi nici măcar nu avem dreptate să ne plângem. Dacă ar plăti toţi!

Se întrerupse, domni o tăcere stânjenitoare. Această aluzie la Jésus-Christ, care nu le dăduse o centimă, pentru că îşi bea partea, pe care o ipoteca bucată cu bucată, o mâhnea profund pe mama dispusă întotdeauna să-i apere pe potlogarul scump inimii sale. Tremurând la gândul că vede dată în vileag această nouă rană, se grăbi să spună:

— Nu-ţi face sânge rău pentru nişte fleacuri!... Odată ce suntem fericiţi, îţi mai pasă de altceva? Când ai destul, ai destul!

Niciodată nu-i ţinuse piept astfel. Bătrânul se uită fix la ea.

— Vorbeşti prea mult, bătrâne!... Vreau să fiu fericit, dar nu mă las bătut la cap!

Şi ea se făcu iar mică, ghemuită şi nemişcată pe scaunul ei, în timp ce el îşi sfârşea pâinea, mestecând îndelung ultima îmbucătură, ca să prelungească pauza. Trista începere aţipea.

— Atunci, putu să continue Lise, aş dori să ştiu ce are de gând şi facă Buteau cu mine şi cu copilul lui... Nu l-am sâcâit deloc, e vremea să se hotărască.

Cei doi bătrâni nu suflară niciun cuvânt îl întrebă direct pe tată.

— Când l-ai văzut trebuie să-ţi fi vorbit de mine... Ce ţi-a spus?

— Nimic, nici măcar n-a deschis gura... Şi, într-adevăr, nu e nimic de spus! Preotul mă tot pisează să dreg lucrurile, ca şi cum ar fi ceva de dres, câtă vreme băiatul nu vrea să-şi primească partea!

Plină de îndoieli, Lise chibzuia.

— Crezi că o va primi într-o zi?

— S-ar putea.

— Şi crezi că o să mă ia de nevastă?

— Ar fi cu putinţă.

— Atunci mă sfătuieşti să-i aştept?

— Păi, după cum te ţin puterile, fiecare face cum simte.

Ea tăcu, nevrând să vorbească de propunerea lui Jean, neştiind în ce fel să obţină un răspuns definitiv. Apoi, făcu o ultimă încercare.

— Înţelegi, sunt ca şi bolnavă, că nu ştiu la ce să mă aştept. Trebuie să ştiu dacă e da sau ba... Unchiule, dacă te-ai duce să-i întrebi pe Buteau, te-aş ruga mult!

Fouan ridică din umeri.

— Mai întâi, că n-am să mai vorbesc niciodată cu acest afurisit... Şi, pe urmă, fata mea, cât să te mai muştruluiesc? pentru ce să-l faci să zică nu pe încăpăţânatul ăsta, care spune întotdeauna nu? Lasă-i libertatea să spună da, într-o

bună zi, dacă aşa-i va cere interesul.

— Bineînţeles, încheie simplu Rose, devenind iar ecoul bărbatului.

Şi Lise nu izbuti să scoată de la ei nimic mai desluşit. Îi părăsi, închise din nou uşa încăperii, care recăzu în toropeala dinainte; şi casa păru iarăşi goală.

În fâneaţă, pe malul lui Aigre, Jean şi cele două fete începură prima claie. Françoise o ridica. Stând pe o grămăjoară, în centru, ea rânduia şi aranja în cerc palele de fân aduse de tânăr şi de Palmyre. Şi, încetul cu încetul, aceasta se mărea, se înălţa, cu fata mereu în mijloc, punându-şi pale de iarbă sub picioare, în adâncitura unde stătea, pe măsură ce zidul, de jur-împrejurul ei, îi cuprindea genunchii. Claia începea să capete obişnuita înfăţişare. Se şi ridicase de doi metri; Palmyre şi Jean erau nevoiţi să întindă mâinile cu furcile; şi treaba nu se făcea fără zgomotoase hohote de râs, pricinuite de bucuria ce ţi-o dă aerul liber şi de prostiile ce se strigau în proaspăta mireasmă a fânului. Françoise mai ales, cu basmaua alunecată de pe conci, cu capul descoperit în soare, părul fluturând, cu fire de iarbă încurcate în el, se veselea ca o preafericită, deasupra acelei grămezi mişcătoare, în care se scălda până la coapse. Braţele ei goale se afundau, fiecare pală de fân azvârlită o acoperea cu o ploaie de rămurele, dispărea cu totul, se prefăcea că naufragiază în vâltori.

— Aoleu, mă înţeapă ceva!

— Unde?

— Dedesubt... aici sus.

— E un păianjen, ţine-te bine, strânge picioarele.

Şi se strâmbau de râs, cât îi ţinea gura şi aruncând vorbe fără perdea.

În depărtare, Delhomme îşi pierdea liniştea, întorcea o clipă capul, fără a înceta să-şi avânte şi să-şi aducă la loc coasa. Ah, ştrengăriţă asta, nici vorbă că munceşte cu spor de se veseleşte aşa! Azi, fetele se răsfaţă, nu muncesc

decât în joacă. Şi continuă să culce brazdele de iarbă cu zvâcniri apăsate de coasă, lăsând în urmă golul dârei cosite. Soarele cobora în zare, cosaşii lărgeau fără încetare spărturile făcute. Deşi nu mai bătea coasa, Victor nu se grăbea câtuşi de puţin; şi, cum Fricoasa tocmai trecea cu gâştele, el o luă la picior pe furiş, alergă să-i iasă în cale, la adăpostul unui şir des de sălcii care tiveau malul.

— Bun! strigă Jean, se duce să-şi ascută unealta. Tocila îl aşteaptă acolo.

Auzind această aluzie, Françoise izbucni din nou.

— E prea bătrân pentru ea.

— Prea bătrân!... Ia ascultă tu, dacă n-o ascut împreună.

Şi, cu un şuierat din buze, începu să imite zgomotul făcut de piatră când trece peste tăişul lamei, atât de bine că până şi Palmyre care se ţinea cu mâinile de pântece, de parcă ar fi răsucit-o colicii, spuse:

— Ce are astăzi Jean? e plin de haz!

Palele de iarbă erau azvârlite mereu mai sus, şi claia se înălţa. Glumeau pe seama lui Lequeu şi a Berthei, care în cele din urmă se aşezaseră. S-ar putea foarte bine ca Nu-i-a-crescut să se lase zgândărită de la distanţă cu un pai; şi după aceea învăţătorul putea să vâre în cuptor, doar nu pentru el se cocea plăcinta.

— E murdar! repetă Palmyre, care nu ştia să râdă şi se înăbuşea.

Atunci, Jean o tachina.

— Parcă dumneata ai ajuns la vârsta de treizeci şi doi de ani fără să fi văzut dosul frunzei!

— Eu, niciodată!

— Cum, niciun băiat n-a dobândit-o? Nu ai iubiţi?

— Nu, nu.

Devenise toată palidă, foarte serioasă, cu prelungul ei chip de fată trăită în sărăcie, ofilit de pe acuma şi buimăcit de greutatea muncii, pe care nu mai avea decât nişte ochi de câine blând, de un devotament curat şi profund. Poate

că-şi reînvia jalnica ei viaţă, fără o prietenie, fără o dragoste, o existenţă de vită de povară mânată, seara, moartă de somn, cu lovituri de bici, la grajd; şi se opri, rămase în picioare, cu pumnii strânşi pe coada furcii, cu ochii pierduţi în depărtare, peste această câmpie pe care nici măcar n-o văzuse vreodată.

Urmă o clipă de tăcere. Françoise asculta, stând nemişcată în vârful clăii, pe când Jean, suflând greu şi el, continua să vorbească în zeflemea, neîncumetându-se încă să spună daravera pe care o avea pe buze. Dar se hotărî, îi dădu drumul.

— E o minciună, ce se povesteşte, că te culci cu fratele dumitale?

Din alb ca varul, chipul Palmyrei se împurpură de un val de sânge care îi readuse tinereţea. Se bâlbâi, surprinsă, supărată, negăsind cuvântul de dezminţire dorit.

— O, răutăcioşii… dacă e de crezut…

Şi Françoise şi Jean, cuprinşi de o veselie zgomotoasă, începură să vorbească pe rând, s-o hărţuiască, s-o zăpăcească. Păi în grajdul ruinat unde locuiau ea şi fratele ei nu era nicio posibilitate să se mişte, fără să cadă unul peste celălalt. Saltelele lor de paie se atingeau pe pământ şi desigur că, noaptea, se mai şi încurcau.

— Haide, e adevărat, spune că-i adevărat… De altfel, e lucru ştiut.

Dreaptă, buimăcită, Palmyre se înfurie dureros.

— Şi dac-ar fi adevărat, ce vă priveşte pe voi?… Atâta bucurie are şi bietul copil. Sunt sora lui, aş putea foarte bine să fiu nevasta lui, pentru că toate fetele îl bruftuiesc.

Două lacrimi îi curseră pe obraji făcând această mărturisire, în sfâşierea sentimentelor ei materne pentru infirm, mergând până la incest. După ce-i făcea rost de pâine, mai putea, seara, să-i dăruie şi ceea ce altele îi refuzau, un ospăţ care nu-i costa nimic; şi, în străfundurile mintii lor întunecate de făpturi aproape de pământ, de

paria a căror dragoste nu era voită de nimeni, nici n-ar fi ştiut să spună cum se petrecuseră lucrurile: o apropiere instinctivă fără un consimţământ dinainte pândi! el zbuciumat şi bestial, ea pasivă şi bună la toate, cedând apoi şi unul şi altul plăcerii de a le fi mai cald în acea dărăpănătură în care dârdâiau.

— Are dreptate, ce ne priveşte pe noi? reluă Jean cu înfăţişarea lui de om cumsecade, impresionat că o vede atât de tulburată. Îi priveşte pe ei, nu fac rău nimănui.

De altfel, cu totul altceva le atrase atenţia. Jésus-Christ cobora din Castel, străvechea pivniţă unde locuia în mijlocul mărăcinilor, la jumătatea coastei; şi din susul drumului o striga din răsputeri pe Fricoasa, înjurând, zbierând că stricata de fiică-sa dispăruse iar de două ceasuri, fără să se îngrijească de supa pentru seară.

— Fiică-ta, îi strigă Jean, e sub sălcii, se uită la lună cu Victor.

Jésus-Christ îşi ridică amândoi pumnii către cer.

— Fir-ar ea să fie de ticăloasă care mă face de râs!... Mă duc să-mi iau biciul.

Şi urcă panta în goană. Era un bici mare, de căruţaş, pe care îl ţinea atârnat după uşă, în stânga, pentru asemenea prilejuri.

Dar pesemne că Fricoasa auzise. Sub frunze urmă un prelung freamăt, un zgomot de fugă; şi, după două minute, reapăru Victor, cu un pas nepăsător. Îşi cercetă coasa şi, în sfârşit, se apucă iarăşi de lucru. Şi, când Jean, de departe, îl întrebă dacă îl durea burta, el răspunse:

— Da!

Claia era aproape gata, înaltă de patru metri, trainică, rotunjită în formă de ştiubei. Cu braţele lungi şi slabe, Palmyre azvârlea ultimele pale de fân. şi Françoise, stând dreaptă în vârf, apăru deodată mărită pe cerul spălăcit, în lumina roşcată a soarelui gata şa apună. Abia mai răsufla, tremura toată din pricina efortului, era scăldată de sudoare,

cu părul lipit de piele, şi atât de deşelată că i se descheiase bluza pe grumazul tânăr şi robust, iar fusta, cu agrafele desfăcute, îi aluneca de pe şolduri.

— Valeu, ce sus e!... îmi vine ameţeală.

Şi râdea înfiorată, şovăind, nemaiavând curaj să coboare, întinzând un picior pe care îl trăgea repede înapoi.

— Nu, o prea sus. Du-te după o scară.

— Dar, prostuţo, spuse Jean, aşază-te pe claie şi dă-ţi drumul în jos!

— Nu, nu, mi-e frică, nu pot!

Şi urmară strigăte, vorbe de încurajare, glume fără perdea. Nu pe burtă, că se umflă! Pe fund, dar numai dacă nu are degerături! Şi el, de acolo, de jos, se întărâtă, cu privirile ridicate spre această fată căreia îi zărea picioarele, scos încetul cu încetul din fire că o vede atât de sus, fără s-o poată atinge, cuprins fără să-şi dea seama de dorinţa bărbătească de a o prinde şi de a o reţine.

— Când îţi spun că nu-ţi rupi nimic!... Dă-ţi drumul, ai să cazi în braţele mele.

— Nu, nu!

Se postase în faţa clăii, îşi deschidea larg braţele, îi oferea pieptul să se arunce peste el. Şi când ea, hotărându-se, închizând ochii, se lăsă la vale, căderea îi fu atât de rapidă, pe panta alunecoasă a fânului, că-l răsturnă la pământ şi-i încălecă totodată coastele cu amândouă coapsele. Cu fustele ridicate, se înăbuşea de râs, bâiguia că nu păţise nimic. Dar simţind-o fierbinte şi asudată pe obrazul lui, el o strânsese în braţe. Şi mireasma acră de fecioară, şi parfumul violent de fân cosit din aer îl ameţeau, îi încordau toţi muşchii, într-o bruscă turbare a dorinţei. Şi mai era ceva, o pasiune neluată în seamă pentru această copilă, şi care ţâşnea dintr-odată, o iubire din inimă şi din carne, venită de departe, sporită cu jocurile şi râsetele lor tinereşti, îndemnându-l să dorească s-o aibe, acolo, în iarbă.

— O, Jean, ajunge, mă striveşti!

Ea râdea întruna, crezând că el se joacă. Şi el, întâlnind ochii rotunzi ai Palmyrei, tresări şi se ridică, tremurând, cu înfăţişarea pierdută a unui beţiv care, văzând groapa larg deschisă, se trezeşte. Cum aşa? nu pe Lise o voia, ci pe această ştrengăriţă! Niciodată imaginea apropierii carnale de Lise nu făcuse să-i bată astfel inima; în timp ce tot sângele începea să-i fiarbă numai la gândul de a o strânge în braţe pe Françoise. Acum ştia pentru ce îi făcea atâta plăcere să se ducă în vizită şi să le fie de folos celor două surori. Dar copila era atât de tânără! era disperat şi ruşinat.

Lise tocmai venea de la bătrânii Fouan. Pe drum, chibzuise lucrurile. L-ar fi iubit mai mult pe Buteau, pentru că, totuşi, era tatăl copilului ei. Bătrânii aveau dreptate, la ce bun să se frământe? În ziua când Buteau îi spunea nu, îl avea aici pe Jean care îi spunea da.

Intră în vorbă cu acesta din urmă şi, numaidecât:

— Niciun răspuns, unchiul nu ştie nimic… Să aşteptăm.

Tulburat, încă fremătând, Jean se uita la ea, fără să înţeleagă. Apoi îşi aduse aminte: căsătoria, ţâncul, consimţământul lui Buteau, toată această afacere pe care, cu două ceasuri mai înainte, o socotea avantajoasă şi pentru ea, şi pentru el. Se grăbi să-i spună:

— Da, da, să aşteptăm, e mai bine aşa.

Se lăsa noaptea, o stea se şi ivise strălucitoare în adâncul cerului violet. Nu se desluşeau, în amurgul crescând, decât rotunzimile neclare ale primelor clăi, care umflau întinderea tunsă a fâneţelor. Dar, în încremenirea văzduhului. miresmele pământului cald se înălţau mai puternice şi zgomotele se auzeau mai vii, prelungite, de o limpezime muzicală. Erau voci de bărbaţi şi de femei, râsete pierdute, fornăitul unui animal, izbitura unei unelte; în vreme ce, îndârjindu-se într-un capăt al fâneţei, cosaşii înaintau mereu, fără odihnă; şi şuieratul coaselor urca neîncetat, larg, regulat, din această muncă pe sfârşite care nu se mai

vedea.

V

Se scurseseră doi ani în această viaţă activă şi monotonă de la ţară; şi satul Rognes cunoscuse, odată cu întoarcerea fatală a anotimpurilor, eternul mers al lucrurilor, aceleaşi munci, acelaşi somn.

În partea de jos a satului, pe drum, în colţul dinspre şcoală, se afla o fântână cu apă limpede, unde toate femeile coborau să-şi ia apă pentru masă, întrucât pe lângă case nu existau decât nişte băltoace pentru adăpatul vitelor şi udatul grădinilor. Seara, la ora şase, aici funcţiona gazeta consătenilor; cele mai neînsemnate evenimente îşi găseau ecoul aici, se făceau comentarii fără sfârşit despre cei ce mâncaseră carne, despre fata cutăruia, însărcinată de la întâmpinarea Domnului; şi, în cei doi ani, aceleaşi trăncăneli evoluaseră odată cu anotimpurile, revenind şi repetându-se, întotdeauna copii născuţi înainte de vreme, bărbaţi morţi de beţi, femei bătute, multă muncă pentru şi mai multă mizerie. Se petrecuseră atâtea lucruri, şi nu se petrecuse nimic!

Bătrânii Fouan, a căror renunţare la bunurile lor stârnise un viu interes cândva, îşi duceau viaţa de azi pe mâine, atât de liniştiţi, că fuseseră daţi uitării. Chestiunea rămăsese tot ca la început, Buteau se încăpăţână şi n-o lua de nevastă pe fata cea mare a lui Moucho, care îi creştea ţâncul. Apoi, Jean, pe care îl învinuiau că se culcă cu Lise: poate că nu se culca deloc; dar, atunci, pentru ce continua să tot vină în casa celor două surori? Părea lucru necurat. Şi, în unele zile, ora de la fântână ar fi trecut în lâncezeală fără rivalitatea dintre Coelina Macqueron şi Flore

Lengaigne, pe care nevasta lui Bécu le aţâţă pe una împotriva celeilalte, sub pretext că vrea să le împace. Pe urmă, într-o deplină linişte, explodară două evenimente importante, apropiatele alegeri şi chestiunea faimosului drum de la Rognes la Châteaudun, care făcură să se înteţească pălăvrăgeala. Ulcioarele pline cu apă rămâneau aşezate în linie, femeile nu mai plecau. Într-o sâmbătă seara, puţin lipsi să se ia la bătaie.

Or, tocmai a doua zi, domnul de Chédeville, deputat al cărui mandat expira, dejuna la Borderie, la Hourdequin. Îşi făcea turneul electoral, şi îl menaja pe acesta din urmă, foarte influent printre ţăranii cantonului, deşi era sigur că va fi reales, în calitatea sa de candidat oficial. Se dusese odată la Compiegne, tot ţinutul îl numea „prietenul împăratului” şi asta era de ajuns: aşa i se spunea întruna, de parcă s-ar fi culcat în fiece seară la Tuileries. Acest domn de Chédeville, mare crai la vremea lui, floarea domniei lui Ludovic-Filip, păstra în adâncul inimii unele sentimente orleaniste. Se ruinase cu femeile, nu mai avea decât ferma de la Chamade, pe lângă Orgeres, unde nu-i călcau picioarele decât în perioada alegerilor, nemulţumit pe deasupra de arendele care scădeau, cucerit, în amurgul vieţii, de ideea practică de a-şi redobândi, în afaceri, avutul, înalt, încă elegant, cu bustul strâns în cingătoare şi părul cănit, începuse a se cuminţi, cu toate că ochii-i scăpătau ca jăratecul la trecerea ultimei dintre fuste; şi pregătea, spunea el, importante discursuri asupra problemelor agricole.

În ajun, Hourdequin avusese o ceartă violentă cu Jacqueline, care voia să ia parte la dejun.

— Deputatul tău, deputatul tău! crezi că am să ţi-l mănânc? Atunci ce, ţi-e ruşine de mine?

Dar el se ţinuse tare, nu se aşezară decât două tacâmuri, şi ea rămase îmbufnată, cu tot aerul galant al domnului de Chédeville, care, zărind-o, înţelese totul, şi îşi întorcea

mereu ochii către bucătărie, unde Jacqueline plecase să se închidă cu demnitate.

Masa se apropia de sfârşit, cu un păstrăv de Aigre după o omletă şi nişte porumbei fripţi.

— Ceea ce ne omoară, spune domnul de Chédeville, este această libertate comercială, de care împăratul s-a entuziasmat. Fără îndoială că lucrurile au mers bine după tratatele din 1861, s-a strigat că e un miracol. Dar, astăzi, adevăratele efecte se fac simţite, vedeţi cum toate preţurile scad. Eu sunt pentru protecţie, trebuie să fim protejaţi împotriva străinilor.

Răsturnat pe scaun şi fără să mai mănânce, Hourdequin, cu ochii posomorâţi, vorbea domol.

— Grâul, care e optsprezece franci hectolitrul, îl costă şaisprezece pe producător. Dacă mai continuă să scadă, urmează ruina… Şi se spune că în fiecare an America îşi măreşte exporturile de cereale. Ne ameninţă o adevărată inundare a pieţii. Şi atunci, ce se va alege de noi?… Iată, eu am fost întotdeauna pentru progres, pentru ştiinţă, pentru libertate. Ei bine, sunt zdruncinat, pe cuvântul meu de onoare! Da, într-adevăr, o să ajungem să crăpăm de foame, dacă nu vom fi protejaţi!

Se întoarse la aripa lui de porumbel, şi continuă:

— Ştiţi că rivalul dumneavoastră, domnul Rochefontaine, proprietarul Atelierelor de construcţie din Châteaudun, este un liber-schimbist înfocat?

Şi discutară o vreme despre acest industriaş cu o mie două sute de muncitori, un bărbat voinic, inteligent şi activ, foarte bogat de-altminteri, gata întotdeauna să slujească imperiul, dar atât de jignit că nu a putut să obţină sprijinul prefectului, încât se încăpăţânase să devină candidat independent. Nu avea nici cea mai mică şansă, alegătorii de la ţară – de vreme ce nu era de-al lor – îl socoteau un inamic public.

— Zău! reluă domnul de Chédeville, el nu cere decât un

lucru, şi anume, ca pâinea să fie la un preţ scăzut, pentru a-şi plăti muncitorii mai puţin.

Fermierul, care voia să-şi toarne un pahar de Bordeaux, puse sticla pe masă.

— Aici e nenorocirea! strigă el. De o parte, noi, ţăranii, care avem nevoie să ne vindem grâul la un preţ avantajos. De altă parte, industria, care forţează ieftinirea, ca să scadă salariile. E un război îndârjit, şi aţi putea să-mi spuneţi cum se va sfârşi?

Într-adevăr, era înspăimântătoarea problemă a zilelor noastre, antagonismul care zguduia corpul social. Chestiunea depăşea cu mult aptitudinile fostului crai, care se mulţumea să clatine din cap, făcând un gest evaziv.

Umplându-şi paharul, Hourdequin îl goli dintr-o înghiţitură.

— Treaba e fără ieşire... Dacă ţăranul îşi vinde bine grâul, muncitorul moare de foame; dacă muncitorul are ce să mănânce, crapă ţăranul de foame... Şi-atunci, mai ştiu şi eu? o să ne devorăm unii pe alţii!

Apoi, stârnit, cu amândouă coatele pe masă, începu să-şi uşureze cu violenţă sufletul; şi tainicul lui dispreţ faţă de acest proprietar care nu cultiva, nici nu ştia nimic despre pământul de pe urma căruia trăia, se simţea într-o anumită vibraţie ironică a glasului său.

— Mi-aţi cerut fapte pentru discursurile dumneavoastră... Ei bine, mai întâi, e vina dumneavoastră dacă Chamade se distruge. Robiquet, fermierul pe care-l aveţi acolo, se lasă pe tânjală, pentru că-i expiră contractul de închiriere şi bănuieşte intenţia dumneavoastră de a-i mări preţul. Nimeni nu vă vede niciodată, îşi bat joc de dumneavoastră şi vă fură, nimic mai firesc... Pe urmă, în legătură cu ruinarea dumneavoastră, există un motiv mai simplu: acela că ne ruinăm cu toţii, că Beauce sărăceşte, da, fertila Beauce, grânarul, mama noastră!

Nu se opri aici. De exemplu, în tinereţea lui, Perche, de

pe cealaltă parte a râului Loir, era un ţinut sărac, cu o cultură slabă, aproape fără grâu, ai cărei locuitori veneau să se tocmească cu ziua la secerat în Cloyes, Châteaudun, Bonneval; şi, astăzi, datorită urcării constante a mâinii de lucru, iată că Perche prosperă, în curând o va birui pe Beauce; fără să punem la socoteală că se îmbogăţea cu creşterea vitelor, târgurile din Mondoubleau, din Saint-Calais şi din Courtalain aprovizionau regiunea de şes cu cai, boi şi porci. Pe când Beauce nu trăia decât de pe urma oilor. Acum vreo doi ani, când dalacul le decimase, Beauce trecuse printr-o cumplită criză, astfel că, dacă flagelul mai continua, ar fi pierit de-a binelea.

Şi începu să-şi povestească lupta, istoria, cei treizeci de ani de bătălie cu pământul, din care ieşea tot mai sărac, întotdeauna îi lipsiseră capitalurile, nu putuse ameliora anumite pământuri aşa cum ar fi vrut, doar îngrăşarea lor cu marnă, era mai puţin costisitoare, şi nimeni altul nu se preocupa de ea. Aceeaşi poveste cu bălegarul, nu se folosea decât bălegarul de fermă, care era prea puţin: toţi vecinii îl luau peste picior văzându-l că foloseşte îngrăşăminte chimice, a căror calitate proastă dădea adesea dreptate zeflemiştilor. În ciuda propriilor sale idei asupra asolamentelor, fusese nevoit să-i adopte pe cel obişnuit în ţinut, asolamentul trienal, fără ogoare lăsate în pârloagă, de când căpătau răspândire fâneţele artificiale şi cultura plantelor ce se plivesc. O singură maşină, maşina de treierat, începea să fie acceptată. Era amorţirea ucigătoare, inevitabilă, în rutină; şi dacă el, om progresist, inteligent, se lăsa copleşit, ce se va întâmpla cu micii proprietari, capete pătrate, ostili înnoirilor? Un ţăran ar muri mai degrabă de foame, decât să ia din câmpul lui un pumn de pământ şi să-i ducă la analiza unui chimist, care i-ar spune că are prea mult sau prea puţin din îngrăşământul necesar pentru ca o anumită cultură să aibă succes. De veacuri ţăranul tot lua de la pământ, fără să se gândească

vreodată să-i şi dea, fără să cunoască decât bălegarul celor două vaci şi al calului său, cu care era zgârcit; pe urmă, restul mergea la voia întâmplării, sămânţa se arunca în orice fel de teren, încolţind la întâmplare, şi Cerul era înjurat dacă nu încolţea. În ziua când, instruit, în sfârşit, se va decide pentru o cultură raţională şi ştiinţifică, producţia se va dubla. Dar, până atunci, neştiutor, încăpăţânat, fără un ban în buzunar, ţăranul va ucide pământul. Şi în felul acesta, Beauce, străvechiul grânar al Franţei, Beauce cea netedă şi fără apă, care nu avea decât grâul ei, se stingea încetul cu încetul sleindu-şi puterile, istovită să i se tot ia sânge din cele patra vine ale sale şi să hrănească un popor neghiob.

— Ah, totul se duce de râpă! strigă el cu brutalitate. Da, asta vor vedea copiii noştri, falimentul pământului... Ştiţi bine că ţăranii noştri, care altădată strângeau ban cu ban ca să cumpere un petec de pământ, râvnit ani şi ani, cumpără azi valori financiare spaniole, portugheze, până şi mexicane? N-ar pune la bătaie nici măcar o sută de franci ca să-şi amelioreze un hectar! Nu mai au încredere, părinţii se întorc la vechile lor obiceiuri, ca nişte animale zdrobite de oboseală, fetele şi băieţii nu visează decât să-şi părăsească vacile, să se cureţe ca de murdărie de aratul ogorului şi s-o şteargă la oraş... Dar cel mai rău lucru este că învăţătura, ştiţi dumneavoastră. Învăţătura care trebuia să salveze totul, accelerează această emigrare, această depopulare a satelor, dând copiilor o neghioabă vanitate şi gustul falsei prosperităţi... Cei din Rognes, iată, au un învăţător, pe acest Lequeu, un zdrahon fugit de la plug, sfâşiat de ură împotriva pământului pe care a fost nevoit să-i cultive. Ei bine, cum vreţi dumneavoastră să determine el elevii să-şi iubească propria lor condiţie, când zilnic îi tratează drept sălbatici, brute, şi-i trimite înapoi la bălegarul părintesc, cu dispreţul unui ştiutor de carte?... Soluţia, o, Doamne, soluţia este, cu siguranţă, să ai alte

şcoli, un învăţământ practic, cursuri progresive de agricultură... Iată, domnule deputat, un fapt pe care vi-l semnalez. Insistaţi acolo sus, poate că salvarea este în şcoli, dacă mai e vreme.

Distrat, foarte strâmtorat de această grămadă violentă de argumente, domnul de Chédeville se grăbi să răspundă:

— Fără îndoială, fără îndoială.

Şi cum servitoarea aducea desertul, brânză grasă şi fructe, lăsând larg deschisă uşa bucătăriei, el zări profilul nostim al Jacquelinei, se aplecă, închise ochii pe jumătate, se frământă pentru a atrage atenţia îndatoritoarei persoane; apoi reluă cu glasul lui subţire şi melodios de vechi cuceritor:

— Dar nu vorbiţi şi de mica proprietate?

Exprima ideile obişnuite: mica proprietate creată în ’89, ocrotită de Cod, chemată să regenereze agricultura; în sfârşit, toată lumea proprietară, fiecare punându-şi la contribuţie inteligenţa şi forţa pentru a-şi cultiva parcela.

— Lăsaţi-mă în pace! declară Hourdequin. Mai întâi, că mica proprietate exista dinainte de ’89 şi, într-o oarecare măsură, aproape la fel de mare. Apoi. sunt atâtea de spus, şi de bine de rău, despre îmbucătăţirea pământului.

Şi din nou, cu coatele pe masă, mâncând cireşe, cărora ie scuipa sâmburii, intră în amănunte. În Beauce, mica proprietate, sub formă de moştenire mai mică de douăzeci de hectare, reprezenta optzeci la sută. De câtăva vreme, aproape toţi lucrătorii cu ziua, toţi cei ce se tocmeau pe la ferme cumpărau parcele de pământ, loturi din marile domenii dezmembrate, pe care le cultivau în timpul lor liber. Acest lucru era, fără îndoială, nemaipomenit de bun, deoarece lucrătorul se afla din acea clipă legat de pământ. Şi se mai putea adăuga, în favoarea micii proprietăţi, faptul că ea îi făcea pe oameni mai demni, mai mândri, mai instruiţi. În sfârşit, ea producea, proporţional, mai mult, şi de o calitate mai bună, pentru că proprietarul îşi dădea

toată silinţa. Dar, pe de altă parte, câte neajunsuri! Mai întâi, această superioritate se datora unei munci excesive, tatăl, mama, copiii munceau până la extenuare. Apoi, îmbucătăţirea, mărind numărul de transporturi, strica drumurile, făcea să crească cheltuielile de producţie, fără a mai pune la socoteală timpul pierdut. Cât despre folosirea maşinilor, se părea că este imposibilă la parcelele prea mici, care aveau încă neajunsul că necesitau un asolament trienal, interzis, fără îndoială, categoric de ştiinţă, întrucât era ilogic să pretinzi două culturi de cereale, una după alta, ovăz şi grâu. Pe scurt, îmbucătăţirea exagerată părea să devină de-a dreptul primejdioasă, căci după ce fusese favorizată legal, după Revoluţie, de teama reconstituirii marilor domenii, se trecuse la înlesnirea schimburilor, degrevându-le de impozite.

— Ascultaţi, continuă el, lupta se încinge şi se agravează între marea şi mica proprietate... Unii, ca mine, sunt pentru marea proprietate, pentru că ea pare să meargă în chiar sensul ştiinţei şi al progresului, cu folosirea pe o scară din ce în ce mai mare a maşinilor, cu o tot mai intensă rulare a capitalurilor... Alţii, dimpotrivă, nu cred decât în efortul individual, şi sunt pentru mica proprietate, visând la nu ştiu ce cultură pe scară mică, fiecare să-şi producă bălegarul necesar şi să-şi îngrijească sfertul său de pogon, triindu-şi seminţele una câte una, dându-le pământul de care au nevoie, şi apoi crescându-şi fiece plantă în parte sub clopot... Care dintre cele două va învinge? La naiba, n-am nicio îndoială î Sunt convins, aşa cum vă spuneam, că în jurul meu, an de an se ruinează şi se dezmembrează ferme mari, în mâinile bandelor negre, şi că mica proprietate câştigă în mod cert teren. Cunosc, de-altminteri, la Rognes, un exemplu foarte curios, o femeie bătrână care din mai puţin de un pogon scoate, pentru ea şi bărbatul ei, o adevărată bunăstare, ba chiar şi profituri: da, mătuşa Caca, după cum a fost poreclită, pentru că nu se dă înapoi să-şi

goleaşcă propria-i oală de noapte şi pe cea a bătrânului în grădina de zarzavaturi, pare-se, după metoda chinezilor. Dar asta nu e decât grădinărie, nu văd cerealele crescând în brazde ca napii; şi dacă ţăranul, ca s-o scoată la capăt, trebuie să producă de toate, ce se va alege atunci de beauceronii noştri, cu grâul lor nemaipomenit, într-o Beauce tăiată ca o tablă de şah?... în sfârşit, cine va trăi, o să vadă al cui va fi viitorul, al marii sau al micii...

Se întrerupse, strigând:

— Şi cafeaua, o bem astăzi?

Pe urmă, aprinzându-şi pipa, conchise:

— Afară de cazul când vor fi ucise curând atât una cât şi cealaltă; şi acest lucru e pe cale să se întâmple... Vreau să spun, domnule deputat, că agricultura agonizează, că moare, dacă nu-i vine nimeni în ajutor. Toate o strivesc, impozitele, concurenţa străină, scumpirea neîncetată a mâinii de lucru, mişcarea banului care merge către industrie şi către valorile financiare. Ah, desigur, nimeni nu e zgârcit cu făgăduielile, toţi le împart cu dărnicie, prefecţii, miniştrii, împăratul! Şi, după aceea, drumul se acoperă cu praf, nu vine nimic... Vreţi să ştiţi adevărul adevărat? Astăzi un cultivator care rezistă mănâncă fie banii lui, fie pe ai altora. Eu am câţiva bănuţi paşi deoparte, asta-i bine. Dar cunosc atâţia care împrumută cu şase la sută, în timp ce pământul le dă numai trei! Prăbuşirea te aşteaptă, fără nicio îndoială, la capăt. Un ţăran care cere cu împrumut este un om terminat, trebuie să-şi dea până şi cămaşa de pe el. Chiar săptămâna trecută unul dintre vecinii mei a fost izgonit, tatăl, mama şi patru copii au fost azvârliţi în drum, după ce oamenii legii i-au mâncat vitele, pământul şi casa... Şi sunt ani şi ani de zile de când ni se promite înfiinţarea unui credit agricol cu dobânzi rezonabile. Da, uite-aşa ne tot păcălesc!... Şi asta-i dezgustă până şi pe cei mai buni muncitori, şi iată de ce stau şi se gândesc înainte de a face un copil. Mulţumesc, o gură în plus, un muritor de

foame căruia i-ar părea rău că s-a născut! Când nu e pâine pentru toţi, nu se mai fac copii, şi naţiunea piere.

Pe deplin reconfortat, domnul de Chédeville schiţă un zâmbet neliniştit, murmurând:

— Nu vedeţi deloc lucrurile în roz.

— E adevărat, sunt zile când îmi vine să las totul baltă, răspunse vesel Hourdequin. Şi iată, au trecut treizeci de ani de când ţin necazurile!... Nu ştiu din ce cauză m-am încăpăţânat, ar fi trebuit să vând imediat ferma şi să mă apuc de altceva. Obişnuinţa, fără îndoială, şi apoi, speranţa că situaţia se va schimba, şi apoi, pasiunea, de ce să n-o spun? Acest ticălos de pământ, când pune mâna pe tine, nu-ţi mai dă drumul... Iată, priviţi pe această mobilă, e poate o prostie, dar sunt consolat când o văd.

Cu mâna întinsă, arătă o cupă de argint, apărată împotriva muştelor de o bucată de muselină, premiul de onoare câştigat la un concurs agricol. Aceste concursuri, unde el triumfa, constituiau stimulentul vanităţii şi una dintre cauzele îndărătniciei sale.

În ciuda evidentei plictiseli a interlocutorului, zăbovea să-şi bea cafeaua; şi îşi turna coniac în ceaşcă, pentru a treia oară, când, scoţându-şi ceasul, se ridică tresărind.

— Ei, drăcie! e ora două, şi eu care aveam o şedinţă ia consiliul municipal!... Da, e vorba de un drum. Noi consimţim să plătim jumătate din cheltuieli, dar pentru restul vrem să obţinem o subvenţie de la stat.

Fericit, descătuşat, domnul Chădeville îşi părăsise scaunul.

— Ştiţi, pot să vă fiu de folos, am să vă obţin eu subvenţia... Pentru că sunteţi grăbit, vreţi să vă duc la Rognes în cabrioleta mea?

— Perfect!

Şi Hourdequin ieşi să dea poruncă să se pregătească trăsura rămasă în mijlocul curţii. Când se întoarse, nu-l mai găsi pe deputat, în cele din urmă îl zări în bucătărie. Acesta

împinsese uşa după el şi stătea surâzător în faţa Jaquelinei înseninată toată, complimentând-o de. atât de aproape încât puţin lipsea ca feţele lor să se atingă: se adulmecaseră amândoi, se înţeleseseră, şi şi-o spuneau cu o privire limpede.

După ce domnul de Chédeville se urcă în cabrioletă, Cognette îl opri o clipă pe Hourdequin pentru a-i şopti la ureche:

— Vezi? e mai drăguţ decât tine, el nu găseşte că sunt bună de ascuns!

Pe drum, în timp ce trăsura duruia printre lanurile de grâu, fermierul reveni la pământ, la eterna lui preocupare.

Acum prezenta note scrise, cifre, căci, de câţiva ani, ţinea o adevărată contabilitate. În Beauce, nu mai făceau aşa ceva nici trei inşi, şi micii proprietari, ţăranii ridicau din umeri, fără ca măcar să înţeleagă. Totuşi, singură contabilitatea stabilea situaţia, arăta ce produse aduceau profit şi care erau în pierdere; în plus, dădea preţul de cost şi. În consecinţă, pe cel de vânzare. La el, fiecare slujitor, fiecare vită, fiecare cultură, chiar şi fiecare unealtă îşi avea pagina sa, cele două coloane ale sale, *Pasivul* şi *Activul*, în asemenea măsură, că era permanent informat asupra rezultatului – bun sau rău – al operaţiunilor.

— Cel puţin, spuse, Hourdequin, cu râsul lui jovial, ştiu în ce fel mă ruinez.

Dar se întrerupse, ca să înjure printre dinţi. De câteva minute, pe măsură ce cabrioleta înainta, se străduia să înţeleagă o scenă care se petrecea în depărtare, la marginea drumului. Cu toate că era duminică, trimisese acolo o maşină mecanică, un sistem nou, cumpărată de curând, pentru a întoarce o anumită cantitate de lucernă care începea să se bată. Şi servitorul, neîncrezător, fără să-şi recunoască stăpânul, în acea trăsură necunoscută, continua să-şi bată joc de maşina mecanică, împreună cu trei ţărani opriţi în drum.

— Vezi, spunea el, uite ce mai rablă!... Şi asta rupe iarba, o otrăveşte. Pe cuvântul meu, trei oi au şi murit.

Ţăranii rânjeau, se uitau la maşina de întors fânul ca la un animal plin de haz şi răutăcios. Unul dintre ei declară:

— Toate astea sunt născociri ale diavolului împotriva bietei lumi... Ce or să se facă femeile noastre, dacă ne lipsim de ele la fân?

— Eh, puţin le pasă stăpânilor! reluă servitorul izbind cu piciorul în maşină. Dii, hârcă!

Hourdequin auzise. Abia stăpânindu-se, îşi scoase bustul din trăsură şi strigă:

— Întoarce-te la fermă. Zephyrin şi cere să ţi se facă plata!

Servitorul rămase ca prostit, cei trei ţărani plecară râzând insultător, azvârlind cu glas tare cuvinte batjocoritoare.

— Iată! spuse Hourdequin lăsându-se să cadă iar pe banchetă. Aţi văzut... S-ar părea că utilajele noastre perfecţionate le ard mâinile... Mă consideră burghez, depun la ferma mea mai puţină muncă decât la altele, pe motiv că am de unde să plătesc mai scump; şi sunt susţinuţi de ceilalţi fermieri, vecinii mei, care mă acuză că învăţ ţinutul să lucreze prost, furioşi că, zic ei, în curând n-or să mai găsească oameni ca să-şi facă muncile ca-n vremurile bune.

Cabrioleta intra în Rognes pe drumul dinspre Bazoches-le-Doyen, când deputatul îl zări pe abatele Godard care ieşea de la Macqueron, unde dejunase în duminica aceea, după liturghie. Îl cuprinse din nou grija pentru realegerea sa, întrebă:

— Şi spiritul religios, prin satele noastre?

— A, un obicei, nimic serios! răspunse cu nepăsare Hourdequin.

Ceru să oprească trăsura în faţa cârciumii lui Macqueron, rămas în uşă cu abatele; şi îşi prezentă adjunctul, îmbrăcat

într-un vechi palton pătat de grăsime. Dar Coelina, foarte curată în rochia ei de indian, venind în goană, o împingea înainte pe fiica lor Berthe, mândria familiei, îmbrăcată ca o domnişoară, într-o rochie de mătase cu dunguliţe violete. Între timp, satul, care părea mort, cuprins parcă de lene în această frumoasă duminică, se deştepta în surpriza vitezei ieşite din comun. Ţăranii ieşeau unul câte unul, câţiva copii se arătau de după fustele mamelor. La Lengaigne mai ales era o adevărată harababură, el îşi întindea capul, cu briciul în mână, nevastă-sa întârzia să cântărească tutun de douăzeci de centime ca să-şi lipească faţa de geamuri, amândoi jigniţi, furioşi că-i văd pe aceşti domni coborând la uşa rivalului lor. Şi, încetul cu încetul, oamenii se apropiau, se formau grupuri, în Rognes se şi cunoştea de la un capăt la celălalt importantul eveniment.

— Domnule deputat, repeta Macqueron îmbujorat la chip şi tulburat, este într-adevăr o onoare…

Dar domnul de Chédeville nu-l asculta, răpit de înfăţişarea plăcută a Berthei, ai cărei ochi limpezi, cu uşoare cercuri albăstrii, îl priveau cu îndrăzneală. Maică-sa îi spunea vârsta, povestea unde îşi făcuse studiile, şi ea însăşi, surâzătoare, salutându-l, îl invita pe domnul să intre, dacă binevoieşte.

— Cum de nu, draga mea copilă! strigă el.

În această vreme, abatele Godard, care pusese stăpânire pe Hourdequin, îl ruga încă o dată să determine consiliul municipal să voteze fondurile, pentru ca Rognes să aibă în sfârşit un preot al lui. Revenea la fiecare şase luni asupra acestui lucru, spunea şi motivele: propria-i oboseală, neîncetatele sale certuri cu satul, fără să mai pună la socoteală interesul cultului.

— Nu-mi spuneţi nu! adăugă el cu vioiciune văzând că fermierul face un gest evaziv. Vorbiţi din nou, aştept răspunsul.

Şi, în clipa când domnul de Chédeville voia s-o urmeze pe

Berthe, el se grăbi, îl opri, cu înfăţişarea lui, de om încăpăţânat şi cumsecade.

— Iertaţi-mă, domnule deputat. Biata biserică de-aici este într-o asemenea stare!… Vreau să v-o arăt, trebuie să-mi obţineţi fonduri pentru reparaţii. Pe mine nu mă ascultă câtuşi de puţin… Veniţi, veniţi, vă rog.

Foarte plictisit, craiul bătrân îi ţinea piept, când Hourdequin, aflând de la Macqueron că mai mulţi consilieri municipali se aflau la primărie, unde îl aşteptau de o jumătate de oră, îi spuse fără să se sfiască:

— Aşa e, duceţi-vă să vedeţi biserica… Omorâţi-vă vremea până sfârşesc eu, şi mă duceţi îndărăt acasă.

Domnul de Chédeville fu nevoit să-i urmeze pe abate. Grupurile se măriseră, mai mulţi ţărani porniră pe urmele sale. Prindeau curaj, toţi se gândeau să-i ceară câte ceva.

Când urcară, Hourdequin şi Macqueron găsiră, în faţă, în sala primăriei, trei consilieri, pe Delhomme şi alţi doi. Sala, o încăpere mare, spoită cu var, nu avea alte mobile decât o masă lungă de lemn alb şi douăsprezece scaune de pai; între cele două ferestre, deschise spre drum, stătea sigilat un dulap, unde se păstrau arhivele, amestecate cu documente administrative desperecheate; şi, împrejurul pereţilor, pe nişte scânduri, se aflau stivuite mai multe găleţi de pânză pentru incendiu, darul unui burghez căruia nu ştiau unde să-i găsească loc, şi care rămânea stânjenitor şi inutil, pentru că nu aveau pompă.

— Domnilor, spuse politicos Hourdequin, vă cer iertare, l-am avut la masă pe domnul de Chédeville.

Nimeni nu clinti, nu se ştia dacă primeau această scuză. Pe fereastră, îl văzuseră pe deputat sosind, şi apropiatele alegeri îi frământau: dar pentru atâta lucru nu avea rost să vorbeşti prea repede.

— Ei, drăcie! declară fermierul, dacă nu suntem decât cinci, nu putem lua nicio decizie.

Din fericire, intră Lengaigne. La început, fusese hotărât

să nu se ducă la consiliu, întrucât problema drumului nu-l interesa; şi chiar nădăjduia că absenţa sa va împiedica votul. După aceea, cum sosirea domnului de Chédeville îi stârnise, îi tortura curiozitatea, decisese să urce, ca să afle ce se întâmplă.

— Bun! iată-ne şase, putem vota, strigă primarul.

Şi pentru că Lequeu, care făcea pe secretarul, apăru, roşu şi morocănos, cu registrul dezbaterilor sub braţ, nimic nu mai împiedica deschiderea şedinţei. Dar Delhomme începuse să vorbească încet cu vecinul său, Clou, potcovarul, o matahală de om, ofilit şi negru. Cum ceilalţi îi ascultau, ei tăcură. Cu toate acestea se desluşise un nume, cel al candidatului independent, domnul Rochefontaine; şi atunci cu toţii, după ce se iscodiră din ochi, se năpustiră cu un cuvânt, cu un rânjet, cu o simplă strâmbătură, asupra acestui candidat câtuşi de puţin cunoscut. Ei erau de partea ordinii, pentru menţinerea lucrurilor, supunerea faţă de autorităţile care asigurau vânzarea. Oare acel domn se credea mai puternic decât guvernul? putea oare să facă grâul să urce la treizeci de franci hectolitrul? Era o trufaşă îndrăzneală să trimiţi prospecte, să făgăduieşte mai mult unt decât pâine, când nu ţii la nimic şi la nimeni. Ajungeau până la a-l socoti un aventurier, un om necinstit, care străbate satele numai ca să le fure voturile, ca şi cum le-ar fi furat gologanii. Hourdequin, care ar fi putut să le explice că domnul Rochefontaine, liber-schimbist, avea de fapt idei aidoma celor ale împăratului, îl lăsa dinadins pe Macqueron să-şi expună zelul bonapartist, şi pe Delhomme să se manifeste cu bunul său simţ de om mărginit; pe când Lengaigne, a cărui situaţie de funcţionar îi închidea gura, îşi înghiţea – mormăind de nemulţumire într-un colţ – ideile sale vag republicane. Cu toate că domnul de Chédeville nu fusese numit nici măcar o dată, tot ceea ce se spunea îl desemna pe el, era ca un fel de plecăciune în faţa titlului său de candidat oficial.

— Haideţi, domnilor, reluă primarul, să începem.

Se aşezase în faţa mesei, pe fotoliul său de preşedinte, un scaun cu spătarul mai lat, înzestrat cu braţe. Singur adjunctul luă loc alături de el. Cei patru consilieri rămaseră doi în picioare, doi rezemaţi de pervazul unei ferestre.

Dar Lequeu îi înmânase primarului o foaie de hârtie şi-i vorbea la ureche; apoi, ieşi cu demnitate.

— Domnilor, apuse Hourdequin, iată o scrisoare pe care ne-o adresează învăţătorul.

I se dădu citire. Era o cerere de mărire a salariului, cu treizeci de franci pe an, întemeiată pe activitatea ce o depunea. Toate chipurile se întunecaseră, se arătau zgârciţi cu banii comunei, de parcă fiecare dintre ei ar fi trebuit să-i scoată din propriul buzunar, mai ales când era vorba de şcoală. Nici măcar nu se discută, fu refuzată categoric.

— Bun! îi vom spune să mai aştepte. E prea grăbit, acest tânăr… Şi, acum, să discutăm problema drumului.

— Iertaţi-mă, domnule primar, întrerupse Macqueron, voiam să spun un cuvânt în legătură cu parohia…

Surprins, Hourdequin înţelese atunci pentru ce abatele Godard luase masa la cârciumar. Ce ambiţie îl împingea oare pe acesta să se facă astfel remarcat? De altfel, propunerea lui avu aceeaşi soartă ca şi cererea învăţătorului. Degeaba evaluase el că erau destul de bogaţi pentru a-şi plăti un preot, că nu era deloc onorabil să se mulţumească cu rămăşiţele de la Bazoches-le-Doyen: toţi ridicau din umeri, întrebau dacă liturghia va fi mai bună. Nu, nu! trebuia reparat prezbiteriul, un preot numai al lor ar costa prea mult; şi o jumătate de oră luată de la altul, duminica, era de ajuns.

Ofensat de iniţiativa adjunctului său, primarul conchise:

— Nu e cazul, consiliul a şi judecat… Şi acum, să trecem la drumul nostru, trebuie să sfârşim… Delhomme, fii bun şi cheamă-l pe domnul Lequeu. Crede oare, dobitocul, că stăm până diseară să-i discutăm scrisoarea?

Lequeu, care aştepta pe scară, intră cu un aer grav; şi, cum nu i se aduse la cunoştinţă rezultatul cererii, rămase înţepat, neliniştit, doldora de surde ocări: ah, ţăranii ăştia, ce seminţie josnică! Fu nevoit să ia din dulap planul drumului şi să-i întindă pe masă.

Consiliul cunoştea bine acest plan. De câţiva ani tot lâncezea acolo. Dar asta nu-i făcu să se apropie mai puţin de el cu toţii, se sprijiniră în coate, meditară o dată mai mult. Primarul enumera avantajele pentru Rognes: o pantă dulce îngăduia trăsurilor să urce până la biserică; apoi, două leghe economisite, faţă de actualul drum spre Châteaudun care trecea prin Cloyes; şi comuna nu va avea decât trei kilometri în sarcina ei, pentru că vecinii lor din Blanviile şi votaseră celălalt tronson, până la racordarea cu şoseaua de la Chăteaudun la Orléans. Îl ascultau cu toţii, ochii rămâneau însă pironiţi pe hârtie, fără ca vreo gură să se deschidă. Ceea ce împiedicase reuşita proiectului era înainte de orice problema exproprierilor. Fiecare vedea aici o avere, era preocupat să ştie dacă se ajungea, la vreun petec de pământ de-al lui, dacă-l vindea comunei cu o sută de franci prăjina. Şi, dacă nu avea pământ atins de drum, atunci pentru ce să voteze îmbogăţirea altora? Îşi bătea joc de panta mai dulce, de drumul mai scurt! Calul lui va trage mai mult, şi atâta tot!

De aceea, Hourdequin nu avea nevoie să-i îndemne la vorbă pentru a le cunoaşte părerea. El nu dorea atât de intens acest drum decât pentru că trecea prin faţa fermei şi făcea legătura cu mai multe dintre loturile sale. La fel, Macqueron şi Delhomme, ale căror terenuri s-ar fi aflat la marginea drumului, îi împingeau la vot. Ei erau trei, dar nici Clou, nici celălalt consilier nu erau interesaţi în problemă; cât despre Lengaigne, se opunea cu violenţă proiectului, în primul rând pentru că el personal nu avea nimic de câştigat de aici, în al doilea rând, era disperat că rivalul său, adjunctul, ar fi câştigat ceva. Dacă Clou şi celălalt – nesigur

– votau împotrivă, ar fi fost trei contra trei. Hourdequin se nelinişti. În sfârşit, discuţia începu.

— La ce foloseşte? la ce foloseşte? repeta Lengaigne. Pentru că şi acum avem un drum! Din plăcerea de a cheltui banii, de a lua din buzunarul lui Jean, ca să-i vârâm în buzunarul lui Pierre... Şi unde mai pui că tu ai făgăduit să-ţi dai gratis terenul.

Era o viclenie la adresa lui Macqueron. Dar acesta, regretându-şi amar accesul de generozitate, minţi cu francheţe.

— Eu n-am făgăduit nimic... Cine ţi-a spus una ca asta?

— Cine? chiar tu, – pentru numele lui Dumnezeu!... Şi faţă de lume! Uite, domnul Lequeu era de faţă, poate vorbi! ... Nu-i aşa, domnule Lequeu?

Învăţătorul, pe care aşteptarea răspunsului la cererea sa îl făcea să turbeze, avu un gest de brutal dispreţ. Ce-l priveau pe el poveştile lor ticăloase!

— Şi, zău! continuă Lengaigne, dacă nu mai există cinste pe pământ, mai bine să trăim în păduri!... Nu, nu, eu nu vreau drumul vostru! O straşnică hoţie!

Văzând că lucrurile se încurcă, primarul se grăbi să intervină.

— Toate astea nu sunt altceva decât vorbe goale. Nu ne lăsăm târâţi în certuri particulare... Trebuie să ne călăuzească interesul public, interesul comun.

— Bineînţeles, declară cu înţelepciune Delhomme. Noul drum aduce mari foloase întregii comune... Numai că trebuie s-o ştim. Prefectul ne tot spune: „Votaţi o sumă de bani şi o să vedem pe urmă ce va putea face guvernul pentru voi”. Şi, dacă n-o să facă nimic, la ce bun să ne pierdem vremea votând?

Atunci, Hourdequin socoti că e momentul să arunce marea veste, pe care o ţinea în rezervă.

— Fiindcă veni vorba, domnilor, vă anunţ că domnul de Chédeville se angajează să obţină din partea guvernului

subvenţia de o jumătate din cheltuieli… Ştiţi că este prietenul împăratului. Nu va avea decât să-i vorbească despre noi, la desert.

Până şi Lengaigne fu impresionat, toate chipurile căpătaseră o expresie cucernică, de parcă ar fi luat sfânta cuminecătură. Şi realegerea deputatului era oricum asigurată: prietenul împăratului era cel bun, cel care se afla la originea slujbelor şi a banilor, omul cunoscut, onorabil, puternic, stăpânul! De altfel nu se văzură decât aprobări din cap la adresa lui. Lucrurile acestea mergeau de la sine, pentru ce să mai fie spuse?

Totuşi, Hourdequin rămânea îngrijorat de muţenia lui Clou. Se ridică, aruncă o privire afară; şi, zărindu-l pe pândar, îi porunci acestuia să plece după moş Loiseau şi să-i aducă, viu sau mort. Acest Loiseau era un bătrân ţăran surd, unchiul lui Macqueron, pe care izbutise să-i numească membru al consiliului, unde nu venea niciodată, pentru că, spunea el, îl ameţea de cap. Fiul lui lucra la Borderie, era întru totul devotat primarului. Şi, de îndată ce apăru, buimăcit, acesta se mulţumi să-i strige, la ureche, că era pentru drum. Şi acum fiecare îşi scria stângaci buletinul, cu nasul în hârtie, cu braţele întinse, ca să nu poată citi şi altcineva. Apoi, se trecu la vot pentru aprobarea jumătăţii din cheltuieli, într-o cutiuţă din lemn alb, asemănătoare cu cutia milelor de la biserică. Majoritatea impunătoare, şase voturi pentru, unul singur contra, al lui Lengaigne. Dobitocul de Clou votase bine. Şi şedinţa fu ridicată, după ce fiecare semnă în registru deliberarea, pe care învăţătorul o pregătise dinainte, lăsând în alb rezultatul votului. Toţi plecau greoi, fără un salut, fără o strângere de mână, împrăştiindu-se pe scară.

— A, era să uit, îi spuse Hourdequin lui Lequeu care încă aştepta, cererea dumitale de mărire a salariului a fost respinsă… Consiliul găseşte că şi aşa se cheltuie prea mult pentru şcoală.

— Turmă de brute! strigă tânărul, verde de furie, când rămase singur. Duceţi-vă să trăiţi cu porcii voştri!

Şedinţa ţinuse două ore, şi Hourdequin îl găsi în faţă primăriei pe domnul de Chédeville, care tocmai se întorcea din turneul său prin sat. Mai întâi, preotul nu-l iertase cu niciuna dintre nevoile bisericii: acoperişul, găurit, vitraliile sparte, pereţii goi. Apoi, când scăpă, în sfârşit, din sacristia care trebuia vopsită din nou, locuitorii, prinzând dintr-odată curaj, începură să şi-i dispute, să-i ia fiecare cu sine, având să-i prezinte o reclamaţie, să obţină o favoare. Unul îl târâse până la balta comună, care nu mai era curăţată din lipsă de bani; altul voia o spălătorie acoperită pe malul lui Aigre, într-un loc indicat de el; un al treilea cerea lărgirea drumului în faţa porţii sale, ca să-şi poată întoarce căruţa; până şi o bătrână, care, după ce-l împinse pe deputat până la ea în casă, îi arătă picioarele umflate şi-i întrebă dacă, la Paris, nu cunoştea un leac. Buimăcit, gâfâind, el zâmbea, făcea pe blajinul, făgăduia întruna. Ah, ce om cumsecade, deloc trufaş cu biata lume!

— Ei bine, plecăm? întrebă Hourdequin. Sunt aşteptat la fermă.

Dar tocmai atunci, Coelina şi fiica ei Berthe ieşeau din nou în goană pe uşă, rugându-l pe domnul de Chédeville să intre o clipă; şi acesta n-ar fi avut nimic împotrivă, ar fi răsuflat, în sfârşit, uşurat să regăsească nostimii ochi limpezi şi mâhniţi ai tinerei fete.

— Nu, nu! reluă fermierul, nu avem timp, altădată!

Şi îl sili, distrat, să se urce în cabrioletă; în timp ce, la o întrebare a preotului rămas acolo, răspundea că membrii consiliului lăsaseră în aceeaşi stare problema parohiei. Vizitiul dădu bici calului, trăsura pomi din mijlocul satului familiar şi încântat. Singur, furios, abatele făcu din nou, cu piciorul, cei trei kilometri de la Rognes la Bazoches-le-Doyen.

Cincisprezece zile mai târziu, domnul de Chédeville era

numit cu o mare majoritate; şi, încă de la sfârşitul lui august, îşi ţinu făgăduiala, subvenţia era acordată comunei, pentru deschiderea noului drum. Lucrările începură de îndată în seara primei lovituri de hârleţ, Coelina, uscată şi neagră, se afla la fântână, o asculta pe nevasta lui Bécu, care, deşirată, cu mâinile împreunate sub şorţ, vorbea întruna. De o săptămână, fântâna era revoluţionată de marea afacere a drumului: nu se vorbea decât despre banii daţi unora, despre turbarea defăimătoare a altora. Şi, în fiece zi, nevasta lui Bécu o ţinea pe Coelina la curent cu ce spunea Flore Lengaigne; nu ca să le învrăjbească, bineînţeles, ci, dimpotrivă, ca să le facă să se lămurească între ele, pentru că era cea mai bună cale de a se înţelege. Stând drepte, cu braţele atârnând, femeile îşi uitau ulcioarele pline lângă picioare.

— Zău, a spus că treaba asta era pusă la cale de primar şi de ajutorul lui, numai ca să fure de pe urma pământurilor. Şi a mai spus că bărbatul tău are două cuvinte de cinste…

În acel moment, Fiore ieşea din casă, cu ulciorul în mână. Când ajunse la ele, voinică, molatică, Coelina, punându-şi mâinile în şold, izbucni pe loc în cuvinte murdare, şi, în onestitatea ei îndărătnică, începu s-o facă cu ou şi cu oţet, azvârlindu-i în obraz pe stricata de fiică-sa, învinuind-o pe ea însăşi că se tăvăleşte cu muşteriii; şi cealaltă, târşâindu-şi papucii, plângăreaţă, se mulţumea să repete:

— Iote târâtura! iote târâtura!

Nevasta lui Bécu se repezi între ele, vru să le silească să se îmbrăţişeze, şi nu lipsi mult să le facă să se ia de conci. După aceea, aruncă o noutate:

— Ia spuneţi, pentru că veni vorba, ştiţi că fetele lui Mouche au să ia cinci sute de franci?

— Nu se poate!

Şi, deodată, cearta fu dată uitării, toate se apropiară, printre ulcioarele împrăştiate. Bineînţeles! acolo jos, la

Cornailles, drumul trecea de-a lungul ţarinei surorilor Mouche, pe care o micşorau cu două sute cincizeci de metri: la douăzeci de franci metrul, făcea tocmai cinci sute de franci; şi terenul de pe margine dobândea, pe deasupra, o valoare şi mai mare. Era un adevărat noroc.

— Şi atunci, spuse Flore, înseamnă că Lise devine o partidă serioasă, cu tot ţâncul ei... Prostănacul ăla de Caporal a simţit, vezi bine, de s-a încăpăţânat...

— Doar dacă, adăugă Coelina, dacă Buteau nu-i ia locul... Şi partea lui câştigă frumos, cu drumul ăsta.

Nevasta lui Bécu se întoarse şi le făcu semn cu cotul.

— St! Tăceţi!

Era Lise, care venea veselă legănându-şi ulciorul. Şi acelaşi du-te-vino reîncepu în faţa fântânii.

VI

Pentru că scăpaseră de Blanchette, care se îngrăşase prea mult şi nici nu mai făta, Lise şi Françoise avuseseră ideea să se ducă în sâmbăta aceea la târgul din Cloyes şi să cumpere altă vacă. Jean se oferi să le conducă, într-o cariolă a fermei. Îşi luase liberă după-amiaza, şi stăpânul îi îngăduise să folosească trăsura, ţinând seama de zvonurile care circulau despre logodna dintre tânăr şi fata cea mare a lui Mouche. Într-adevăr, căsătoria era hotărâtă; cel puţin, Jean făgăduise să facă o încercare, săptămâna viitoare, de a discuta chestiunea cu Buteau. Unul din doi, trebuia să se sfârşească.

Plecară, aşadar, pe la ora unu, el pe bancheta din faţă cu Lise, Françoise, singură, pe cealaltă. Din când în când se întorcea şi-i zâmbea acesteia din urmă, ai cărei genunchi, lipiţi de şalele lui, îl încălzeau. Era un mare păcat că avea

cu cincisprezece ani mai puţin decât el; şi, dacă se resemna s-o ia de nevastă pe cea mare, după multă chibzuială şi multe amânări, pesemne că în realitate o făcea cu gândul de a trăi, ca o rubedenie, aproape de mezină Şi-apoi, te laşi dus, faci atâtea lucruri fără să ştii de ce. când ţi-ai spus într-o zi c-o să le faci!

La intrarea în Cloyes, puse piedica mecanică, dădu drumul calului pe panta abruptă a cimitirului; şi, pe când ajungea în goană la încrucişarea străzii Grande cu strada Grouaise, pentru a trage la nanul „Micul Plugar”, observă deodată spatele unui bărbat, care tocmai o apuca pe aceasta din urmă stradă.

— La te uită! aş zice că e Buteau.

— E chiar el, declară Lise. Nici vorbă, că se duce la domnul Baillehache... O fi vrând să-şi ia partea în primire?

Jean pocni din bici râzând.

— Nu se ştie, e atât de şmecher!

Buteau nu păruse să-i fi văzut, cu toate că-i recunoscuse de departe. Mergea adus de spate; şi amândoi se uitau la el cum se îndepărtează, gândindu-se, fără s-o spună, că acum s-ar putea lămuri lucrurile. În curtea hanului „Micul plugar”, Françoise, care rămăsese tăcută, coborî prima, pe o roată a cariolei. Curtea era de pe acum plină de căruţe cu caii scoşi din hamuri, sprijinite în hulube, şi un zumzet de activitate tulbura clădirile vechi ale hanului.

— Ei, mergem? întrebă Jean, când se întoarse de la grajdul unde îşi dusese calul.

— Bineînţeles, chiar acum.

Cu toate acestea, când ieşiră afară, în loc s-o ia de-a dreptul pe strada Temple către târgul de vite, care se ţinea în piaţa Saint-George, tânărul şi cele două fete se opriră, căscară gura pe toată strada Grande, printre negustorii de legume şi fructe, instalaţi pe amândouă laturile. El avea pe cap o şapcă de mătase şi îşi pusese o bluză mare, albastră, peste un pantalon de postav negru; ele, îmbrăcate tot de

sărbătoare, cu părul strâns în bonetele mici şi rotunde, purtau straie asemănătoare, bluză dintr-o ţesătură de lână închisă la culoare, pe o fustă gri-fer, acoperită de un şorţ mare, din stambă, cu dunguliţe trandafirii; şi nu-şi dădeau braţul, ci mergeau unul după altul, mişcându-şi mâinile încoace şi încolo, printre înghiontirile mulţimii. Era o înghesuială de slujnice, de târgoveţe, prin faţa ţărăncilor lăsate pe vine, care, venind fiecare cu unul sau două coşuri, le aşezaseră, deschise, de-a dreptul pe pământ. O recunoscură pe bătrâna Frimat, cu încheieturile mâinilor rupte de greutate, având de toate în cele două coşuri ale ei peste măsură de pline, salată, fasole, prune, chiar şi trei iepuri vii. Alături de ea, un bătrân tocmai descărcase o cariolă de cartofi, pe care îi vindea cu baniţa. Două femei, mama şi fiica, aceasta din urmă fiind Norine, muncitoare binecunoscută ca rea de muscă, rânduiau pe o masă şchioapă scrumbii sărate, heringi afumaţi, o scursură de pe fundul butoaielor a căror saramură concentrată înţepa gâtlejul, şi strada Grande, atât de pustie peste săptămână, cu toate frumoasele sale magazine, farmacia, dughenele cu marchitănii, mai ales cu Noutăţile pariziene, bazarul Lambourdieu, nu mai era îndeajuns de largă în fiece sâmbătă, având prăvăliile ticsite, fiind ea însăşi blocată de năvala negustorilor.

Urmate de Jean, Lise şi Françoise îşi croiră astfel drum până la târgul de păsări din strada Beaudonniere. Aici, fermele trimeseseră uriaşe coşuri cu grilaje de şipci, unde cântau cocoşi şi de unde ieşeau gâturi încremenite de raţe. Pui de găină tăiaţi şi jumuliţi de pene se aliniau în lăzi, pe nişte paturi adânci. Apoi, erau ţărănci, care îşi aduseseră fiecare cele patru sau cinci livre de unt, câteva duzine de ouă, brânzeturile, mari şi fără grăsime, mici şi grase, unele coapte, altele cenuşii la culoare. Multe veniseră cu două perechi de găini legate de picioare. Multe Temei se tocmeau, un mare transport de ouă aduna lumea grămadă

în faţa unui han, „La întâlnirea găinarilor”. Şi, printre bărbaţii care descărcau ouăle, se afla şi Palmyre; căci, sâmbăta, când nu avea de lucru la Rognes, ea se angaja la Cloyes, unde căra poveri ce-i frângeau şalele.

— Iat-o pe una care-şi câştigă pâinea! le atrase atenţia Jean.

Mulţimea sporea întruna. Soseau încă multe căruţe pe drumul dinspre Mondoubleau. Defilau în trap mic peste pod. La dreapta şi la stânga se desfăşura râul Loir, cu meandrele sale molatice, curgând la nivelul fâneţelor, mărginit în stânga de grădinile oraşului, ai căror lilieci şi salcâmi galbeni îşi lăsau ramurile să spânzure peste apă. În susul lui se afla o moară pentru măcinat scoarţa de copac, care ticăia sonor, şi o mare moară de grâu, o construcţia uriaşă ale cărei suflătoare înălbeau acoperişurile cu un val continuu de făină.

— Ei bine, reluă Jean, mergem într-acolo?

— Da, da.

Şi se întoarseră pe strada Grande, se opriră în piaţa Saint-Lubin, în faţa primăriei, unde era târgul de grâu, Lengaigne, care adusese patru saci, era şi el aici, în picioare, cu mâinile în buzunare. În mijlocul unui cerc de ţărani, acuţi, cu nasul în pământ, Hourdequin vorbea făcând gesturi furioase. Sperase într-o creştere; dar până şi preţul le optsprezece franci ceda, erau temeri de o scădere, până la urmă, cu douăzeci şi cinci de centime. Trecu Macqueron, ţinând-o de braţ pe fiică-sa Berthe, el în paltonul său curăţat, ea într-o rochie de muselină şi cu un buchet de trandafiri şi mărgăritare la pălărie.

Pe când Lise şi Françoise, după ce se învârtiseră pe strada Temple, mergeau de-a lungul bisericii Saint-Geoges, lângă care se instalaseră negustorii de bâlci, de mărunţişuri şi marchitanii, de stofe la preturi reduse, scoaseră o exclamaţie.

— O, mătuşa Rose!

Într-adevăr, era bătrâna Fouan, a cărei fiică Fanny, venind în locul lui Delhomme să vândă nişte ovăz, o luase cu ea în căruţă, pur şi simplu ca s-o distreze. Amândouă aşteptau, postate în faţa dughenei pe roate a unui tocilar, căreia bătrâna îi dăduse foarfecele. De treizeci de ani tot ascuţea.

— Ia te uită, voi sunteţi!

Răsucindu-se şi zărindu-l pe Jean, Fanny adăugă:

— Şi aţi plecat la plimbare?

Dar când aflară că verişoarele veneau să cumpere altă vacă în locul Blanchettei, ele se arătară interesate, le însoţiră, întrucât ovăzul fusese vândut. Lăsat deoparte, tânărul le urma pe cele patru femei, care mergeau una lângă alta, într-un rând spaţiat; şi astfel intrară în piaţa Saint-Georges.

Această piaţă, un imens pătrat, se întindea în spatele bisericii, care o domina cu vechea ei clopotniţă din piatră. cu orologiu. Alei de tei stufoşi închideau cele patru laturi, din care două erau apărate de lanţuri fixate în borne, iar celelalte două erau prevăzute cu lungi bare de lemn unde se legau vitele. În această parte a pieţii, care dădea spre grădini, creştea iarba, încât te-ai fi crezut într-o pajişte; pe când partea opusă, prelungită de două drumuri, mărginită de cârciumi, „La Sfântul Gheorghe”, „La rădăcină”, „La bunii secerători”, era călcată în picioare, întărită, înălbită de praful ridicat în aer de răsuflările vântului.

Însoţite de ceilalţi, Lise şi Françoise străbătură cu mare greutate careul central, unde staţiona mulţimea. Prin masa de bluze, confuză şi de toate nuanţele de albastru, de la albastrul viu al pânzei noi, până la albastrul şters al pânzelor decolorate de zeci de spălări, nu se vedeau decât petele rotunde şi albe ale micilor bonete. Câteva doamne îşi plimbau mătasea strălucitoare a umbrelelor. Se auzeau râsete, strigăte repezite, care *se* pierdeau în uriaşul murmur viu, întrerupte uneori de nechezături de cai şi

mugete de vaci. Un măgar începu să ragă din răsputeri.

— Pe aici, spuse Lise întorcând capul.

Caii erau în fund, legaţi la bară, neacoperiţi şi fremătători, fără să aibă decât o frânghie înnodată la gât şi la coadă. În stânga, vacile erau aproape toate libere, ţinute, simplu, cu mâna de vânzătorii care le mutau din loc ca să le arate mai bine. Grupuri de oameni se opreau, le priveau: aici nu se râdea, nu se vorbea deloc.

Cele patru femei rămaseră de îndată pe gânduri în faţa unei vaci albe tărcată cu negru, o cotentină, pe care o familie, bărbatul şi nevasta, tocmai venea s-o vândă; ea, înainte, foarte oacheşă, cu un aer încăpăţânat, ţinând vita; el, în urmă, neclintit şi morocănos. Avu loc un examen calm, amănunţit, de cinci minute; dar nu schimbară nicio vorbă, nicio privire; şi plecară, chiar se postară în faţa unei a doua vaci, la douăzeci de paşi mai departe. Enormă, neagră, toată, aceasta era prezentată cu o nuieluşă de alun de o fată tânără, aproape o copilă, plăcută la înfăţişare. Apoi, urmară încă şapte sau opt opriri; la fel de lungi, la fel de tăcute, de la un capăt la altul al şirului de vite de vânzare. Şi, în sfârşit, cele patru femei se întoarseră în faţa primei vaci, unde, din nou, se adânciră în contemplaţie.

De data aceasta, însă, treaba fu mult mai serioasă. Se rânduiseră într-o singură linie, scormoneau cotentina sub piele, cu o privire ageră şi neclintită. De altfel, nici vânzătoarea nu zicea nimic, stătea cu ochii aiurea, de parcă nu le-ar fi văzut revenind şi aliniindu-se în faţa vacii.

Totuşi, Fanny se aplecă, îi strecură Lisei un cuvânt şoptit. Bătrâna Fouan şi Françoise îşi comunicară o observaţie în acelaşi fel, la ureche. Pe urmă, rămaseră iar tăcute şi neclintite, cercetarea continua.

— Cât? întrebă deodată Lise.

— Patruzeci de pistoli, răspunse ţăranca.

Ele se făcură că o iau la fugă; şi, cum îl căutau pe Jean, avură surpriza să-l vadă în spatele lor împreună cu Buteau,

discutând amândoi ca nişte vechi prieteni. Venit de la Chamade să cumpere un purceluş, Buteau era aici, tocmai se tocmea pentru unul. Ţinuţi într-un ţarc volant, în dosul căruţei în care fuseseră aduşi, porcii se muşca şi grohăiau de-ţi spărgeau urechile.

— Vrei douăzeci de franci? îl întrebă Buteau pe vânzător.

— Nu, treizeci!

— La naiba! freacă-te cu ei pe cap!

Şi, zglobiu, foarte vesel, veni către femei, râzând bucuros la vederea mamei sale, a surorii şi a celor două verişoare, ca şi cum nu s-ar fi despărţit decât ieri de ele. De altfel, şi ele îşi păstrează calmul, fără să pară că îşi aduc aminte de cei doi ani de certuri şi vrajbă. Singură mama, căreia i se spusese de prima întâlnire, din strada Grouaise, îl privea cu ochii ei migdalaţi, căutând să ghicească pentru ce se dusese la notar. Dar nu găsea nimic. Nici el, nici ea nu pomeniră nimic despre asta.

— Şi, vasăzică aşa, verişoară, reluă el, cumperi o vacă?... Mi-a spus Jean... Ei, uite, e una aici, o, cea mai bună din tot târgul, o vită adevărată!

Arăta tocmai spre cotentina bălţată cu alb şi negru.

— Patruzeci de pistoli, mulţumesc! murmură Françoise.

— Patruzeci de pistoli pentru tine, micuţo! spuse el, trăgându-i o palmă peste spate, în glumă.

Dar ea se supără, îi întoarse palma, cu o înfăţişare furioasă şi răzbunătoare.

— Ia să mă laşi în pace, ştii? Eu nu mă joc cu bărbaţii.

El se înveseli şi mai mult, se întoarse către Lise, care stătea deoparte serioasă, puţin palidă.

— Şi tu, vrei să mă amestec? Fac prinsoare că o iau cu treizeci de pistoli... Te prinzi pe cinci franci?

— Da, cum să nu vreau... Dacă doreşti să încerci...

Rose şi Fanny aprobau din cap, pentru că îl ştiau băiat crâncen la târguială, îndărătnic, obraznic, mincinos, hoţ, vânzând lucrurile cu de trei ori preţul lor şi obţinând totul

pe nimic. Femeile îl lăsară deci să înainteze împreună cu Jean, pe când ele se traseră mai în spate, ca să nu pară că sunt împreună.

Mulţimea creştea în partea unde se aflau vitele, grupurile părăseau centrul însorit al pieţei, se duceau sub alei. Era un du-te-vino continuu, albastrul bluzelor se închidea în umbra teilor, pete mişcătoare de frunze înverzeau feţele colorate. De altfel, nimeni nu cumpăra încă, nicio vânzare nu avusese loc, cu toate că târgul se deschisese de o oră. Se adunau, se iscodeau. Dar, pe deasupra capetelor, în vântul călduţ, trecu un vuiet. Erau doi cai, legaţi unul de altul, care se ridicau în doua picioare şi se muşcau, nechezând furioşi şi râcâind caldarâmul cu copitele. Lumea se înspăimântă, femeile o luară la fugă; în timp ce, însoţite de înjurături, puternice lovituri de bici, care pocneau ca împuşcăturile, readuceau liniştea. Şi, jos, pe pământ, în golul lăsat de panică, se abătu o ceată de porumbei, păşind repede, ciugulind ovăzul din balegi.

— Ei bine, măicuţă, pe cât o vinzi? o întrebă Buteau pe ţărancă.

Observându-le manevra, aceasta repetă liniştită:

— Patruzeci de pistoli.

La început, el lua lucrurile în glumă, făcu haz, se adresă bărbatului, rămas mereu deoparte şi mut.

— Spune, bătrâne, îţi intră şi nevasta în preţul asta?

Dar, tot zeflemisind, el cerceta îndeaproape vaca, o găsea aşa cum trebuia să fie, bună de lapte, cu capul uscăţiv, cu coarne fine şi ochi mari, cu pântecele cam prea brăzdat de vine groase, cu membrele mai degrabă subţiri, coada mică, pornită foarte de sus. Se aplecă, se încredinţa de lungimea ugerului şi de elasticitatea ţâţelor, plasate în unghiuri drepte şi bine găurite. După aceea, rezemându-şi o mână de vită, începu tocmeala, pipăind maşinal oasele crupei.

— Patruzeci de pistoli, ai? ca să glumeşti... Vrei treizeci

de pistoli?

Şi mâna lui se încredinţa de tăria şi de buna aşezare a oaselor. Mâna coborî pe urmă, se strecură între coapse, în locul unde pielea goală, de o frumoasă culoare şofrănie, indica un belşug de lapte.

— Treizeci de pistoli, merge?

— Nu, patruzeci, răspunse ţăranca.

El întoarse spatele, reveni, şi ea se hotărî să vorbească.

— E o vită bună, zău, în totului tot. Împlineşte doi ani la Sfânta Treime şi o să fete peste cincisprezece zile... Nici vorbă c-o să fii mulţumit de ea.,

— Treizeci de pistoli, repetă el.

Şi, cum el se îndepărta, aruncând o privire rapidă către bărbatul său, ea strigă:

— Hai, ca să plec... O vrei cu treizeci şi cinci, acum, pe loc?

El se oprise, găsea cusururi vacii. Nu era bine clădită, îi lipsea din şale, în sfârşit, un animal care suferise de ceva şi pe care trebuia să-i hrăneşti doi ani degeaba. Apoi, prejos tinse că fusese rănită la picior, ceea ce nu era adevărat. Minţea din plăcerea de a minţi, cu o rea credinţă fătişă, sperând s-o enerveze şi s-o zăpăcească pe vânzătoare. Dar ea ridica din umeri.

— Treizeci de pistoli.

— Nu, treizeci şi cinci.

Îl lăsă să plece. El se duse la femei, le spuse că era pe calea cea bună şi că se ducea să tocmească alta. Şi grupul se postă în faţa marii vaci negre, pe care fata drăguţă o ţinea de funie. Aceasta nu preţuia, într-adevăr, decât trei sute de franci. El păru să n-o găsească prea scumpă, se lăsă cuprins de admiraţie şi, brusc, se întoarse la cea dintâi.

— Vasăzică, mă duc să-mi dau banii în altă parte?

— Păi! dacă s-ar putea, dar nu se poate... Trebuie mai mult curaj din partea dumitale.

Şi aplecându-se, luând ugerul cu toată mâna:

— Uite, cât e de frumuşel!

El nu fu de acord, spuse din nou:

— Treizeci de pistoli.

— Nu, treizeci şi cinci.

Dintr-odată, totul păru stricat. Buteau apucase braţul lui Jean, ca să arate că el părăsea afacerea. Femeile se apropiară de ei, emoţionate, găsind că vaca preţuia cei trei sute cincizeci de franci. Mai ales Françoise, căreia îi plăcea mult, spunea să încheie târgul la preţul acesta. Dar Buteau se enervă: cum, să se lase astfel păcălit? Şi, timp de aproape o oră, se ţinu tare, cu toată spaima verişoarelor, care tremurau de fiecare dată când vreun cumpărător se oprea în faţa vitei. Nici el n-o slăbea cu coada ochiului; dar aşa era jocul, trebuia multă cutezanţă. Desigur că nimeni nu şi-ar fi scos atât de repede banii din buzunar: voia să vadă dacă se va găsi vreun nerod care să plătească mai mult de trei sute de franci. Şi, într-adevăr, banii nu ieşeau defel, cu toate că târgul se apropia de sfârşit.

Acum, pe drum, erau încercaţi mai mulţi cai. Unul, cu desăvârşire alb, iritat de strigătul gutural al unui bărbat, care îl ţinea de frânghie şi alerga în preajma lui; în timp ce Patoir, veterinarul, puhav şi roşu, postat cu cumpărătorul în marginea pieţei, ţinând amândouă mâinile în buzunare, privea şi dădea sfaturi cu glas tare. Cârciumile zumzăiau de un continuu val de băutori, care intrau, ieşeau, intrau din nou, în discuţiile fără sfârşit ale tocmelilor. Înghesuiala şi gălăgia erau în toi, de nu te mai puteai înţelege: un viţel, despărţit de maică-sa, zbiera întruna; câţiva câini, grifoni negri, barbeţi mari, galbeni, fugeau prin mulţime schelălăind, cu vreun picior strivit; apoi când se lăsa câte-o bruscă tăcere, nu se mai auzea decât un stol de corbi, deranjaţi de zgomot, rotindu-se, croncănind din vârful clopotniţei. Şi, dominând mirosul vitelor, o violentă mireasmă de corn ars, o duhoare ieşea din potcovăria vecină, unde ţăranii profitau de târg pentru a-şi potcovi

animalele.

— Ei? treizeci! repetă Buteau fără să se dea bătut, apropiindu-se iar de ţărancă.

— Nu, treizeci şi cinci!

Şi, pentru că era de faţă şi un alt cumpărător, care se tocmea la rândul lui, el apucă vaca de fălci, i le deschise cu forţa, ca să-i vadă dinţii. Apoi, îi dădu drumul, strâmbând din nas. Tocmai atunci vita începu să se balege, moale; el urmări cu ochii căderea balegilor şi strâmbătură i se accentuă. Cumpărătorul, un ins gălbejit, impresionat, plecă.

— N-o mai iau, zise Buteau. E sperioasă.

De data aceasta, vânzătoarea făcu greşeala de a-şi ieşi din ţâţâni; şi el nici nu voia altceva, ea îl ocărî, el îi răspunse cu un val de măscări. Oamenii se înghesuiau, râdeau. În spatele femeii, bărbatul nici acuma nu se clintea. Până la urmă o atinse pe cot, şi, deodată, ea strigă:

— O iei cu treizeci şi doi de pistoli?

— Nu, treizeci!

Se îndepărtă iar, ea îl chemă cu o voce ştrangulată.

— Ei bine, ticălos afurisit, ia-o!… Dar, pentru numele lui Dumnezeu, dacă ar fi s-o iau de la început, mi-ar place mult să-ţi cârpesc una peste mutră!

Îşi ieşise din pepeni, tremura de mânie. El râdea în hohote, îi făcea complimente, se oferea să se culce cu ea, pentru rest.

Lise se apropiase numaidecât. Trase ţăranca deoparte, îi dădu cele trei sute de franci, după un trunchi de copac. Françoise luă de îndată vaca în primire, dar fu nevoie ca Jean s-o împingă de la spate, pentru că nu voia să se urnească. Băteau pasul pe loc de două ceasuri, Rose şi Fanny aşteptaseră deznodământul mute, fără să se plictisească. În sfârşit, pe când plecau, îl căutară pe Buteau, care dispăruse, şi îl găsiră bătându-se pe burtă cu negustorul de porci. Îşi lua purceluşul cu douăzeci de franci; şi, pentru a plăti, numără mai întâi banii în buzunar, nu

scoase decât suma exactă, o numără iar în pumnul pe jumătate închis. Fu o întreagă problemă după aceea, când vru să vâre porcul într-un sac, pe care îl adusese sub bluză. Pânza răscoaptă crăpă, picioarele animalului ieşiră afară, precum şi râtul. Şi-l puse aşa pe umăr, îl luă cu sine zbătându-se, smiorcăindu-se, guiţând din răsputeri.

— Ia ascultă, Lise, şi cei cinci franci ai mei? ceru el. Am câştigat.

Ea i-i dădu, în glumă, crezând că n-o să-i ia defel. Dar el îi luă frumuşel, îi făcu să dispară. Se îndreptau cu toţii, agale, către „Bunul plugar”.

Era sfârşitul târgului. Banii străluceau în soare, sunau pe mesele negustorilor de vin. În ultimul minut, totul se făcea în mare grabă. În colţul pieţei Saint-Georges nu rămâneau decât câteva vite nevândute. Încetul cu încetul, mulţimea se revărsase spre strada Grande, unde negustorii de fructe şi legume eliberau calea, luându-şi coşurile goale. La fel, şi în piaţa de păsări nu mai era nimic altceva, decât paie şi pene. Şi unele cariole se şi pregăteau de plecare, se puneau hamurile prin curţile hanurilor, se dezlegau dârlogii cailor prinşi în inele pe trotuare. Spre toate drumurile, în toate părţile alergau roţi. bluze albastre se umflau de vânt, în hurducăielile caldarâmului.

Lengaigne pleca astfel, în trapul căluţului său negru, după ce îşi folosise osteneala cumpărând o seceră. Macqueron şi fiica sa Berthe zăboveau încă prin dughene. Cât despre bătrâna Frimat, ea se întorcea acasă pe picioare şi împovărată ca la plecare, pentru că ducea coşurile pline cu balegile culese de pe drum. La farmacistul de pe strada Grande, printre poleieli, Palmyre, sleită de puteri dar stând în picioare, aştepta să i se pregătească o loţiune pentru fratele ei, bolnav de o săptămână: vreun medicament dubios care îi mânca un franc, din cei doi atât de greu câştigaţi. Dar ceea ce le făcu să grăbească pasul hoinar pe fiicele lui Mouche şi grupul lor, fu vederea lui Jésus-Christ,

beat criţă, mergând pe toată lăţimea străzii. Era de crezut că se împrumutase în ziua aceea, ipotecându-şi ultima bucată de pământ. Râdea de unul singur, piesele de câte cinci franci sunau în buzunarele lui mari.

Cum soseau, în sfârşit, la „Bunul plugar”, Buteau spuse simplu, cu un aer vesel:

— Prin urmare, voi plecaţi?... Ascultă, Lise, ce-ar fi să rămâi cu soră-ta, ca să mâncăm ceva?

Ea fu uimită, şi cum se întorcea spre Jean, el adăugă:

— Poate să rămână şi Jean, mi-ar face plăcere.

Rose şi Fanny schimbară o privire. Fără îndoială, tânărul avea ceva de gând. Chipul lui nu spunea în continuare nimic. Ce contează! lucrurile nu trebuiau zgândărite.

— Aşa e, spuse Fanny, rămâneţi... Eu plec, cu mama. Suntem aşteptate.

Françoise, care nu lăsase vaca din mână, declară tăios:

— Şi eu plec.

Şi se încăpăţână. La han s-ar fi enervat, voia să-şi ducă vaca numaidecât acasă. Trebuiră să-i facă pe voie, până într-atât devenea de supărătoare. După ce înhămară, vaca fu legată în spatele căruţei, şi cele trei femei urcară.

Abia atunci, Rose, care aştepta o destăinuire din partea băiatului ei, se încumetă să-i întrebe:

— Nu ai să-i spui nimic lui taică-tu?

— Nu, nimic, răspunse Buteau.

Îl privi în ochi, stărui.

— Vasăzică nu e nimic nou?

— Dacă va fi ceva nou, o să ştiţi, când va fi bine de ştiut.

Fanny îşi atinse calul care porni la pas, în timp ce vaca, în spate, se lăsa trasă, lungind gâtul. Şi Lise rămase singură, între Buteau şi Jean.

Pe la ora şase, toţi trei se aşezară la masă într-o sală a hanului, deschisă spre cafenea. Buteau, fără ca ceilalţi să ştie dacă el face cinste, se dusese la bucătărie să comande o omletă şi un iepure. În acest timp, Lise îl îmboldise pe

Jean să lămurească lucrurile, ca să sfârşească odată şi să preîntâmpine o capcană. Dar se terminase omleta, erau la mâncarea de iepure cu sos de vin alb, şi tânărul, stânjenit, tot nu făcea nimic. De altfel, nici celălalt nu părea câtuşi de puţin să se gândească la asta. Mânca zgomotos, râdea, cu gura până la urechi, izbea pe sub masă cu genunchiul când în verişoară, când în camaradul lui, în semn de prietenie. După aceea, se discută mai serios, de Rognes, de noul drum; şi, chiar dacă nu se pronunţă niciun cuvânt despre despăgubirea de cinci sute de franci, despre creşterea valorii terenurilor, asta trăgea în acel moment cel mai greu la cântar din tot ce spuneau. Buteau repetă câteva glume, ciocni paharul; în timp ce, vizibil, prin ochii lui cenuşii, trecea gândul unei bune afaceri, acel al treilea lot devenit avantajos, această fată bătrână doritoare de măritiş, al cărei pământ, alături de al său, căpătase aproape o valoare îndoită.

— Ce naiba! strigă el, nu luăm câte o cafea?

— Trei cafele! ceru Jean.

Şi se scurse o oră în sorbituri scurte, în golirea gărăfioarei de rachiu, fără ca Buteau să se fi pronunţat. Se avânta, se trăgea îndărăt, tărăgăna lucrurile, de parcă ar fi tocmit încă vaca. De fapt, era hotărât, dar, oricum, trebuia să vadă. Deodată, se întoarse către Lise şi îi spuse:

— De ce n-ai adus copilul?

Ea începu să. râdă, înţelegând că de data aceasta lucrurile se aranjaseră; şi-i dădu o palmă, se mulţumi să răspundă, felicită, îngăduitoare:

— Ah, împeliţatul ăsta de Buteau!

Asta fu tot. Făcea şi el haz. Căsătoria era hotărâtă.

Stânjenit până acum, Jean se înveselea odată cu ei, uşurat. Ba chiar şi vorbi într-un târziu, spuse tot.

— Ştii că faci bine dacă te întorci la ea, aveam de gând să-ţi iau locul.

— Da, mi s-a povestit... O, eram liniştit, pesemne că mi-

aţi fi dat de veste!

— Ei, bineînţeles... În plus, îi e mai bine cu tine. din pricina copilului. Asta ne-am spus-o mereu, nu-i aşa. Lise?

— Mereu, e adevărul adevărat!

Emoţia se citea pe feţele tuturor; fraternizau între ei, mai ales Jean, fără gelozie, uimit că el însuşi contribuise la această căsătorie; şi ceru să se aducă bere. Buteau strigase că, la naiba! voi mai bea câte ceva. Cu coastele pe masă, cu Lise între ei, discutau acum despre ultimele ploi care culcaseră grânele la pământ.

Dar, în cafenea, nu departe de ei, Jésus-Christ, stând la masă cu un ţăran bătrân, beat ca şi el, făcea un tărăboi de groază. De altfel, toţi cei în bluze, care beau, fumau, scuipau, în aburii roşcaţi ai lămpilor, nu puteau vorbi fără sa strige; şi totuşi, glasul lui le domina pe celelalte, strident, asurzitor. Jucă *„chouine”*, cearta izbucnise la ultima bătaie de cărţi, între el şi însoţitorul său, care îşi păstra câştigul cu un aer de calmă îndărătnicie. Cu toate acestea, părea să nu aibă dreptate. Şi nu se mai sfârşea. Furios, Jésus-Christ începuse să răcnească atât de tare, că interveni patronul. Atunci, el se ridică, merse din masă în masă, cu o înverşunare de beţiv, arătându-şi cărţile, pentru a ie supune părerii celorlalţi consumatori. Îi plictisea de moarte pe toţi. Şi începu iar să strige, se întoarse la bătrân, care, tare pe poziţia sa nedreaptă, îi asculta cu stoicism înjurăturile.

— Laşule, trântorule! ia ieşi puţin afară, să te snopesc în bătaie!

Apoi, brusc, Jésus-Christ se aşeză din nou pe scaun în faţa celuilalt; şi, liniştit:

— Eu ştiu un joc... Trebuie să pariezi, ei? vrei?

Scosese un pumn de monede de câte cinci franci, vreo cincisprezece-douăzeci, şi le rândui într-un singur teanc în faţa lui.

— Iote ce-i aici... Pune tot pe-atât.

Interesat, bătrânul scoase punga, fără o vorbă, ridică un teanc de bani egal.

— Acum, iau una din grămada ta, şi fii atent!

Apucă moneda, şi-o puse cu seriozitate pe limbă, ca pe o bucată de azimă, apoi, dintr-odată, o înghiţi.

— E rândul tău, ia şi tu din grămada mea... Şi cine mănâncă mai multe, le ia pe toate. Asta-i jocul!

Holbând ochii, bătrânul acceptă, făcu să dispară o primă piesă cu greu. Dar Jésus-Christ, tot strigând că el nu avea nevoie să se grăbească, înghiţea scuzii ca prunele uscate. La cea de a cincea se auzi un freamăt în cafenea, se făcu un cerc, împietrit de admiraţie: Ah, ticălosul, ce hulpav e, de vără aşa monedele în pipotă! Bătrânul înghiţea cea de-a patra piesă, când se răsturnă pe spate, vânăt la faţă, înăbuşindu-se, horcăind; şi. o clipă, îl crezură mort. Jésus-Christ se ridicase, foarte la largul său, cu un aer mucalit: după socoteala lui, avea zece în stomac, ceea ce însemna că până una alta smulsese un câştig de treizeci de franci.

Neliniştit, temându-se să nu fie compromis, dacă bătrânul nu mai scăpa, Buteau părăsise masa; şi, cum se uita la pereţi cu privirea goala, fără să vorbească de plată, deşi el făcuse invitaţia, Jean achită nota. Asta sfârşi prin a-l face şi mai prietenos pe semeţul tânăr. În curte, după ce înhămă, îşi luă camaradul de umeri.

— Ştii, vreau să vii şi tu. Nunta o să fie peste trei săptămâni... Am fost la hotar, am semnat actul, toate hârtiile vor fi gata.

Şi, ajutând-o pe Lise să se urce în căruţa lui:

— Hai, sus! să te duc îndărăt!... Am să trec prin Rognes, n-o să ocolesc prea mult.

Jean se întoarse singur în căruţa lui. Socotea acest lucru normal, îi urmă. Cloyes dormea, recăzut în pacea sa moartă, luminat de stelele galbene ale felinarelor de stradă; şi, din îmbulzeala târgului, nu se mai auzea decât pasul întârziat şi poticnit al unui ţăran beat. Apoi, drumul se

întinse negru. În cele din urmă zări totuşi cealaltă căruţă, cea care ducea perechea. Era mai bine aşa, era foarte bine. Şi fluiera cu putere, răcorit de noapte, liber şi simţind o mare bucurie.

VII

Era din nou vremea cositului, sub un cer albastru şi fierbinte, răcorit de adierile vântului; şi căsătoria fusese hotărâtă pentru ziua de Saint-Jean, care în anul acela cădea într-o sâmbătă.

Bătrânii Fouan stăruiseră pe lângă Buteau să înceapă invitaţiile cu La Grande, cea mai vârstnică persoană a familiei. Ei i se cuvenea multă consideraţie, ca unei regine bogate şi temute. Şi, într-o seară, Buteau se duse la ea cu Lise, gătiţi amândoi de sărbătoare, ca s-o roage să ia parte la nuntă, la ceremonie, apoi la masa care urma să aibă loc la mireasă.

La Grande tricota, singură în bucătărie; şi, fără să încetinească jocul andrelelor, îi privi fix, îi lăsă să-şi spună intenţiile, să repete de trei ori aceleaşi fraze. În sfârşit, cu vocea ei ascuţită:

— La nuntă, a, nu, bineînţeles!... Ce să fac eu la nuntă?... E bună pentru cine se distrează.

Văzuseră cum faţa ei de pergament se colorează la gândul acestei petreceri care n-o va costa nimic; erau siguri că va primi; dar obiceiul cerea să se lase mult rugată.

— Mătuşă, hai, zău! nu se poate fără dumneata.

— Nu, nu, nu e de mine.. Am eu timp, am eu cu ce să mă gătesc? E totuşi cheltuială.. Se poate trăi şi fără să mergi la nuntă.

Trebuiră să repete de zece ori invitaţia, şi în cele din

urmă ea spuse, cu înfăţişarea ei ursuză:

— Bine, pentru că mă siliţi, am să viu. Dar să ştiţi că o fac numai de hatârul vostru.

Şi, văzându-i că nu pleacă, în ea se dădu o luptă, pentru că de obicei, în această împrejurare, se oferea un pahar cu vin. Se decise, coborî în pivniţă, unde era o sticlă începută. Avea, pentru asemenea împrejurări, o rămăşiţă de vin oţeţit, pe care ea nu putea să-i bea, atât era de acru, şi pe care îl numea „alungă-ţânţarul”. Umplu două pahare, îşi privi nepotul şi nepoata cu un ochi atât de rotund, că aceştia se văzură nevoiţi să le golească fără nicio strâmbătură, ca să n-o supere. O părăsiră cu gâtlejul în flăcări.

Tot în aceeaşi seară, Buteau şi Lise se duseră la Roseblanche, la familia Charles. Dar, acolo, căzură peste o întâmplare tragică.

Domnul Charles se afla în grădină, foarte agitat. Fără îndoială că fusese prins de o violentă emoţie, pe când curăţa un trandafir agăţător, pentru că ţinea foarfecă în mână, şi scara era încă sprijinită de zid. Se înfrână totuşi, şi îi invită în salon, unde Élodie broda cu înfăţişarea ei modestă.

— A, vă căsătoriţi peste opt zile! E foarte bine, copii... Dar noi n-o să putem veni, doamna Charles e plecată la Chartres, şi rămâne acolo două săptămâni.

Îşi ridică pleoapele grele, ca să arunce o privire spre tânără fată.

— Da, în momentele de aglomeraţie, când sunt marile bâlciuri, doamna Charles se duce să-i dea o mână de ajutor fiicei sale... Doar ştiţi, comerţul e comerţ, sunt unele zile când se striveşte lumea în prăvălie. Estelle degeaba a prins bine mişcarea, maică-sa îi este de mare ajutor, cu atât mai mult cu cât, hotărât lucru, ginerele nostru Vaucogne nu face mai nimic... Şi-apoi, doamna Charles este fericită să revadă casa. Ce vreţi? am lăsat acolo treizeci de ani din

viaţa noastră, şi asta contează!

Se înduioşa, ochii i se umezeau, melancolici, pironiţi acolo, departe, în trecut. Şi era adevărat, soţia lui avea deseori nostalgia căsuţei de pe strada Juifs, din străfundul singurătăţii sale burgheze, atât de gingaşă, atât de înstărită, plină de flori, de păsări şi de soare. Închizând pleoapele, ea regăsea bătrânul Chartres, coborând pe colină, din piaţa catedralei până la malurile râului Eure. Ajungea, o apuca pe strada Pie, pe strada Porte-Cendreuse; apoi, pe strada Ecuyers, ca s-o taie mai drept, cobora Colina Pied-Plat; şi, după ultima treaptă, la numărul nouăsprezece, făcând colţul străzii Juifs cu strada Planche-aux-Carpes, casa îi apărea, cu faţada ei albă, cu obloanele ei verzi, întotdeauna închise. Cele două străzi erau jalnice, aici văzuse timp de treizeci de ani cocioabele şi populaţia dezgustătoare, rigola din mijloc ducând la vale ape negre. Dar câte săptămâni, câte luni trăite în casa ei, la umbră, fără să-i treacă măcar pragul! Stătea acolo, mândră de divanele şi de oglinzile din salon, de aşternuturile şi mobilele de acaju din camere, de tot acest lux, de această severitate în confortabil, creaţia lor, opera lor, căreia îi datorau avutul. O slăbiciune melancolică o cuprindea aducându-şi aminte de anumite colţuri intime, de parfumul persistent al apelor de toaletă, de mireasma specială a întregii case, pe care o păstrase în piele ca pe un regret: Şi aştepta perioadele de lucru intens, şi pleca întinerită, veselă, după ce primea de la nepoata ei două sărutări zgomotoase, pe care făgăduia să i le transmită mamei, chiar în acea seară, la cofetărie.

— Ah, ne pare rău, ne pare rău! repeta Buteau, cu adevărat mâhnit la gândul că familia Charles n-o să vină. Dar dacă verişoara i-ar scrie mătuşii noastre să se întoarcă?

Élodie, care mergea pe cincisprezece ani, îşi ridică faţa de fecioară buhăită şi lipsită de vigoare, cu păr rar, cu sânge atât de sărac, încât aerul tare de la ţară părea s-o

anemieze şi mai mult,

— O, nu, murmură ea, bunica mi-a atras atenţia că va avea treabă mai mult de două săptămâni, cu bomboanele. Şi chiar trebuie să-mi aducă un sac, dacă sunt cuminte.

Era o minciună pioasă. După fiecare drum i se aduceau zaharicale, pe care ea le credea fabricate la părinţii ei.

— Ei bine, propuse, în sfârşit, Lise, vino fără ea, unchiule, vino cu micuţa.

Dar domnul Charles nu mai asculta, cuprins iar de agitaţia dinainte. Se apropia de fereastră, părea să pândească pe cineva, îşi reţinea în gâtlej furia gata să izbucnească. Şi, nemaiputându-se stăpâni, expedie fata cu un cuvânt.

— Draga mea, du-te să te joci puţin.

Apoi, după ce copila plecă, obişnuită să iasă astfel, când persoanele în vârstă aveau ceva de vorbit, se postă în mijlocul camerei, îşi încrucişă braţele la piept, pradă unei indignări care făcea să-i tremure faţa cinstită, grasă şi galbenă, de magistrat la pensie.

— E de crezut aşa ceva! aţi mai văzut vreodată o asemenea ticăloşie!... Pe când îmi curăţăm trandafirul, urc pe ultima treaptă, mă aplec în partea cealaltă, maşinal, şi ce credeţi că văd?... Pe Honorine, da, bona mea Honorine, cu un bărbat, unul în braţele altuia, ea cu ochii în sus, făcându-şi mendrele... Ah, porcii, porcii! lângă zidul meu!

Se înăbuşea, începu să meargă prin cameră, cu gesturi nobile de blestem.

— O aştept ca s-o arunc pe uşă afară, netrebnica, mizerabila!... Nu reuşim să ţinem niciuna! Toate rămân însărcinate. După şase luni, e lucru sigur, devin imposibile într-o familie onestă, cu burţile lor... Şi pe asta, pe care o găsesc la lucru, şi cu râvnă! Hotărât, e sfârşitul lumii, desfrâul nu mai are limite!

Năuciţi, Buteau şi Lise îi împărtăşiră indignarea, din respect.

— Sigur, nu e cinstit, o, nu e cinstit!

Dar, din nou, el se opri în faţa lor.

— Şi imaginaţi-v-o pe Élodie urcând pe scară şi descoperind asta! Ea, atât de nevinovată, care nu ştie absolut nimic, căreia îi supraveghem până şi gândurile!... Mă cutremur, pe cuvânt de onoare!... Ce lovitură pentru doamna Charles, dacă ar fi fost aici!

Chiar în acel moment, aruncând o privire pe fereastră, el zări copila, care, împinsă de curiozitate, tocmai punea piciorul pe prima treaptă a scării. Se repezi, îi strigă cu vocea sugrumată de spaimă, de parcă ar fi văzut-o pe marginea unei prăpăstii.

— Élodie! Élodie! dă-te jos, pleacă de acolo, pentru numele lui Dumnezeu!

Picioarele i se înmuiară, se trânti într-un fotoliu, continuând să se plângă de destrăbălarea servitoarelor. Parcă n-o prinsese pe una, în fundul coteţului, arătându-i micuţei cum era făcut dosul găinilor! Avea de pe acum destulă bătaie de cap, când ieşeau din casă, s-o ferească de grosolăniile ţăranilor şi de cinismul animalelor: îl cuprindea deznădejdea, dacă trebuia să găsească, până şi în propria lui casă, un focar de imoralitate.

— Iat-o că se întoarce, spuse el deodată. O să vedeţi.

Sună, şi o primi pe Honorine cu severitate, stânci jos, redobândindu-şi printr-un efort calmul demn.

— Domnişoară, fă-ţi cufărul şi pleacă imediat. Am să-ţi plătesc cele opt zile.

Plăpândă, slăbănoagă, având o înfăţişare sărmană şi ruşinoasă, servitoarea vru să se explice, să bolborosească nişte scuze.

— De prisos, tot ce pot să fac e să nu te dau pe mâna autorităţilor, pentru atentat la bunele moravuri.

Atunci, ea se revoltă.

— Ascultă, asta-i pentru că am uitat să-ţi plătim taxa!

El se ridică drept, foarte înalt, şi o alungă cu un gest

suveran, întinzând degetul spre uşă. Apoi, după ce ea plecă, se uşură cu brutalitate.

— Ce părere aveţi despre târfă asta care-mi dezonora casa!

— Aşa-i, e una dintre alea, da, una patentată! repetară cu amabilitate Lise şi Buteau.

Şi acesta din urmă reluă:

— Nu-i aşa? ne-am înţeles, unchiule, vii cu micuţa?

Domnul Charles încă fremăta. Cu un pas neliniştit, se dusese să se privească în oglindă; şi se întoarse mulţumit de sine.

— Unde? A, da, la căsătoria voastră... E foarte bine, copii, că vă căsătoriţi... Contaţi pe mine, am să vin; dar nu vă promit s-o aduc şi pe Élodie, pentru că, ştiţi voi, la nuntă oamenii îşi dau drumul... Ha, ticăloasa, mi ţi-am aruncat-o pe uşă afară! Fiindcă nu îngădui femeilor să mă plictisească!... La revedere, contaţi pe mine.

Cei doi Delhomme, la care Buteau şi Lise se duseră după aceea, acceptară, după refuzul şi insistenţele obişnuite. Din familie, nu mai rămânea de invitat decât Jésus-Christ. Dar, într-adevăr, acesta devenea insuportabil, se certa cu toţi, născocea şotiile cele mai murdare, ca să-i discrediteze pe ai săi; şi hotărâră să-i ocolească, tremurând de teamă ca el să nu se răzbune prin cine ştie ce mârşăvie.

Rognes era în aşteptare, această căsătorie amânată atâta vreme constitui un eveniment. Hourdequin, primarul, îşi dădu toată osteneala; dar, rugat să ia parte la ospăţul de seara, fu nevoit să-şi ceară scuze, silit, într-adevăr, în ziua aceea, să se ducă şi sa doarmă la Chartres, din cauza unui proces; şi făgădui că va veni doamna Jacqueline, dacă vor avea politeţea s-o invite. Se gândiseră o clipă să-i poftească şi pe abatele Godard, ca să aibă lume bună. Dar, de la primele cuvinte, preotul se supără, pentru că fixaseră ceremonia în ziua de Saint-Jean. Avea o slujbă mare, o sfeştanie, la Bazoches-le-Doyen: cum voiau să fie la

Rognes, dimineaţa? Atunci, femeile, Lise, Rose, Fanny, insistară; nu suflară un cuvânt de invitaţie, până la urmă el cedă; şi veni la amiază, grozav de furios, şi le făcu o slujbă într-un ritm turbat, de care ele rămaseră adânc jignite.

De altfel, după multe discuţii, hotărâseră ca nunta să se facă foarte simplu, în familie, din pricina situaţiei miresei, cu copilul ei care în curând avea să împlinească trei ani. Se duseseră, totuşi, la cofetarul din Cloyes să comande o plăcintă umplută şi desertul, resemnându-se să cheltuie cât mai mult cu acest desert, ca să arate că ştiu să risipească banii, atunci când se iveşte prilejul: era compus, aidoma celui de la nunta fetei celei mari a bătrânilor Coquart, fermierii din Saint-Juste, dintr-un tort etajat, două creme, patru farfurii de dulciuri şi pesmeciori. Acasă aveau o supă grasă, cârnaţi de porc, patru pui de găină făcuţi sote, patru iepuri gătiţi cu sos de vin alb, carne de vacă şi de viţel fript. Şi toate astea pentru un ospăţ de vreo cincisprezece persoane, nu se ştia încă numărul exact. Dacă rămânea ceva de seara, vor mânca şi a doua zi.

Cerul, puţin acoperit dimineaţa, se luminase, şi ziua se sfârşea într-o căldură şi o limpezime fericite. Se aşezase masa în mijlocul marii bucătării, lângă vatra şi maşina de gătit unde se frigea carnea, unde clocoteau sosurile. Focurile încălzeau în asemenea măsură încăperea, că deschiseseră larg cele două ferestre şi uşa, pe care intra plăcuta mireasmă pătrunzătoare a fânului proaspăt cosit.

Din ajun, surorile Mouche erau ajutate de Rose şi de Fanny. La ora trei se produse o agitaţie, când apăru trăsura cofetarului, care scoase în pragul uşilor femeile din sat. Desertul fu aşezat numaidecât pe masă, ca să fie văzut. Şi tocmai atunci sosea La Grande, mai devreme; se aşează, îşi strânse bastonul între genunchi, şi nu-şi mai ridică ochii aspri de pe mâncare. Dacă era îngăduit să se facă atâta cheltuială! Ea nu gustase nimic, de dimineaţă, ca să poată înfuleca mai mult, seara.

Bărbaţii, Buteau, Jean care fusese martor, bătrânul Fouan, Delhomme însoţit de fiul lui, Nénesse, toţi în redingotă şi pantaloni negri, cu pălării înalte de mătase, pe care nu le mai părăseau, jucau dopul[27], în curte. Domnul Charles veni, singur, după ce o dusese, în ajun, pe Élodie la pensionul ei din Châteaudun; şi, fără să ia parte la el, se interesă de joc, emise unele reflecţii judicioase.

Dar, la ora şase, când totul era pregătit, trebuiră s-o aştepte pe Jacqueline. Femeile îşi lăsau în jos fustele, pe care le suflecaseră prinzându-le cu ace de gămălie, ca să nu le murdărească la maşina de gătit. Lise era îmbrăcată în albastru, Françoise în roz, nişte mătăsuri de o culoare vie, demodate, pe care Lambourdieu le vânduse la un preţ îndoit, dându-le drept ultima noutate din Paris. Mama Fouan îşi scosese rochia de poplin violet pe care şi-o plimba de patruzeci de ani pe la toate nunţile din regiune, şi Fanny, înveşmântată în verde, îşi pusese toate bijuteriile, lanţul şi ceasul, o broşă, câteva inele, cerceii. În fiece minut, una dintre femei ieşea în drum, dădea o fugă până la colţul bisericii, ca să vadă dacă doamna de la fermă nu venea. Carnea se ardea, supa grasă, pe care făcuseră greşeala să o servească, se răcea în farfurii. În sfârşit, se auzi un strigăt.

— Iat-o! iat-o!

Şi cabrioleta apăru. Jacqueline sări sprintenă din ea. Era fermecătoare, având gustul, de fată nostimă, de a se îmbrăca într-un simplu creton alb cu picăţele roşii; şi nicio bijuterie, carnea ei era goală, doar nişte briliante la urechi, un cadou al lui Hourdequin, care revoluţionase fermele dimprejur. Dar se mirară cu toţii că nu-l trimise îndărăt pe servitorul care o adusese, după ce îl ajutaseră să tragă trăsura sub şopron. Era unul pe nume Tron, un soi de uriaş, cu pielea albă, cu părul roşu, cu înfăţişare de copilandru.

[27] Joc constând din a doborî cu piatra un dop pe care au fost puse mai multe monede.

Venea din Perche. era la Borderie de două săptămâni, ca rândaş.

— Tron rămâne aici, să ştiţi, spuse ea veselă. Mă va duce înapoi.

În Beauce, nu erau deloc iubiţi cei din Perche, pe care îi acuzau de falsitate şi de viclenie. Se priviră unii pe alţii: aşadar, animalul ăsta uriaş era noul amant al Cognettei? Buteau, foarte gentil, foarte poznaş, de dimineaţă, răspunse:

— Bineînţeles că rămâne! E de ajuns să fie cu dumneata.

Cum Lise le spuse să înceapă, se aşezară la masă înghesuindu-se, vorbind tare. Lipseau trei scaune, cineva dădu fuga după două taburete cu paiele scoase, peste care puseră o scândură. Lingurile porniră numaidecât să izbească tare în fundul farfuriilor. Supa era rece, acoperită de ochiuri de grăsime, care se sleiau. Dar n-avea nicio importanţă, bătrânul Fouan spuse că se va încălzi în burta lor, ceea ce produse o furtună de râsete. Şi urmă un masacru, o puzderie de înghiţituri: puii de găină, iepurii, cărnurile defilară, dispărură într-un îngrozitor zgomot de fălci. Foarte cumpătaţi acasă la ei, erau în stare să crape de indigestie la alţii. La Grande nu vorbea defel, ca să mănânce mai mult, grăbindu-se, măcinând întruna; şi era înfiorător cât de mult putea să înfulece acest corp slab şi uscat de octogenară, fără ca măcar să se umfle. Stabiliseră ca, din cuviinţă, Françoise şi Fanny să servească la masă, pentru ca mireasa să nu se ridice deloc; dar aceasta nu putea să stea locului, îşi părăsea scaunul în fiece clipă, îşi sufleca mânecile, foarte atentă să toarne un sos sau să scoată din frigare o friptură. Curând, de altfel, toată masa se îndeletnici cu asta, mereu era câte cineva în picioare să taie pâine, să încerce să apuce o farfurie. Buteau, care avea grijă de vin, nu mai prididea; avusese ideea, ca să nu piardă timpul astupând şi destupând sticlele, să aşeze pur şi simplu lângă el un butoi cu cepul scos; numai că nu avea

răgaz să mănânce, şi trebui ca Jean să-i schimbe, să umple la rândul lui clondirele. Bine instalat, Delhomme declară cu aerul său înţelept că era nevoie de lichid, ca să nu te înăbuşi. Când se aduse plăcinta, mare cât o roată de plug, urmă un moment de reculegere, piroştile cu carne impresionau; şi domnul Charles împinse politeţea până la a se jura pe cinstea sa că niciodată nu văzuse una mai frumoasă la Chartres. Deodată, bătrânul Fouan, foarte în formă, mai spuse una.

— Ia ascultaţi, dacă ţi-o pui pe fund, asta vindecă degerăturile!

Masa se strâmbă de râs, mai ales Jacqueline, care avea lacrimi în ochi. Bâiguia, adăuga alte lucruri, ce se pierdeau printre hohotele de râs.

Mirii erau aşezaţi faţă în faţă, Buteau între mamă-sa şi La Grande, Lise între moş Fouan şi domnul Charles; şi ceilalţi convivi, după bunul lor plac, Jacqueline alături de Tron, care o sorbea din ochii lui dulci şi stupizi, Jean aproape de Françoise, despărţit de ea numai de micul Jules, asupra căruia amândoi făgăduiseră să vegheze; dar, îndată după plăcintă, făcu o puternică indigestie, şi mireasa fu nevoită să ducă copilul la culcare. Şi astfel Jean şi Françoise ajunseră să mănânce unul lângă altul. Ea era foarte agitată, roşie toată de la marele foc din vatră, vlăguită de oboseală şi totuşi surescitată. El, plin de atenţii, voia să se ridice de la masă în locul ei; dar ea fugea, îi ţinea mai ales piept lui Buteau, care, glumeţ până la a fi sâcâitor când era gentil, o asalta de la începutul mesei. O ciupea când trecea prin preajmă-i, ea îi trăgea o palmă, furioasă; apoi, se ridica iar, sub un anumit pretext, ca atrasă, ca să fie din nou ciupită şi să-i bată. Se plângea că avea şoldurile învineţite.

— Stai locului! repeta Jean.

— A, nu! striga ea, nu trebuie să creadă că e şi bărbatul meu, dacă este al Lisei.

Când se lăsă întunericul, aprinseră şase lumânări.

Mâncau de trei ceasuri, când, în sfârşit, către ora zece, se ajunse la desert. De atunci începură să bea cafea, nu o ceşcuţă, două, ci cu ceaşca mare, plină mereu. Glumele se înmulţiră: cafeaua dădea putere, era nemaipomenită mai ales pentru bărbaţii care dormeau prea mult; şi, de fiecare dată când mesenii căsătoriţi luau câte o înghiţitură, ceilalţi izbucneau în hohote de râs.

— Bineînţeles că ai dreptate să bei, îi spuse Fanny lui Delhomme râzând, ieşind din obişnuinţa ei rezervă.

El se înroşi, căută să se scuze invocând cu temeinicie prea multa lui muncă, pe rând fiul lor Nénesse râdea cu gura până la urechi, printre nenumăratele strigăte şi bătăi cu palmele peste coapse, pricinuite de această confidenţă conjugală. De altfel, ştrengarul mâncase atât de mult, că stătea să crape. Dispăru, şi nu-l mai găsiră decât la plecare, culcat lângă cele două vaci.

Din nou, La Grande ţinu cel mai bine. La miezul nopţii se înverşuna asupra pesmeciorilor, cu disperarea mută că nu poate să-i termine. Fuseseră şterse blidele de cremă, măturate fărămiturile tortului. Şi, în delăsarea beţiei crescânde, cu agrafele corsajelor desfăcute, cu cataramele pantalonilor slăbite, îşi schimbau locurile, vorbeau în grupuri mici de jur-împrejurul mesei, unsă cu sos, pătată de vin. Încercările de cântece nu izbutiseră, singură bătrâna Rose, cu chipul pierdut, continua să fredoneze un cântec ştrengăresc din secolul trecut, un refren din tinereţea ei, bătând tactul cu clătinăturile capului. Erau prea puţini pentru a dansa, bărbaţii preferau să golească sticlele cu rachiu, fumând din pipele pe care le izbeau de faţa de masă ca să scuture scrumul. Într-un colţ, Fanny şi Delhomme socoteau cu o aproximaţie de cinci centime, în faţa lui Jean şi a lui Tron, care urma să fie situaţia bănească a noilor căsătoriţi şi ce speranţe aveau: socoteala se prelungi la nesfârşit, fiecare centimetru de pământ era preţuit, cunoşteau toate averile din Rognes, până la sumele

reprezentate de lenjerie. La celălalt capăt, Jacqueline pusese mâna pe domnul Charles, pe care îl contempla cu un surâs invincibil, cu ochii ei nostimi şi perverşi aprinşi de curiozitate, îi punea întrebări.

— Şi e drăguţ Chartres? se petrece bine acolo?

Şi el îi răspundea printr-un elogiu, făcând „turul oraşului”, al liniei promenadelor străjuite de bătrâni arbori, care înalţă în Chartres un brâu de umbrare. În partea de jos mai ales, de-a lungul râului Eure, bulevardele erau nespus de răcoroase, vara. Apoi, avea catedrala, şi lungea vorba despre catedrală, ca un om bine informat şi respectuos faţă de religie. Da, unul dintre cele mai frumoase monumente, devenit prea mare pentru această epocă de răi creştini, aproape întotdeauna goală, în mijlocul pieţei pustii, pe care numai umbrele femeilor habotnice o traversau peste săptămână; şi el simţise această tristeţe de uriaşă ruină, într-o duminică, pe când intrase, în treacăt, la vecernie: dârdâia de frig, nu se vedea clar, din pricina vitraliilor, şi fusese nevoit să se obişnuiască cu întunericul, înainte de a distinge cele două pensioane de fetiţe, pierdute în ea ca un pumn de furnici, cântând sub bolţi cu o voce ascuţită, ca de fluier. Ah, într-adevăr, te doare să vezi părăsite astfel bisericile, pentru cabareturi.

Tulburată, Jacqueline continua să-i privească ţintă, zâmbind cum numai ea ştia. În cele din urmă, murmură:

— Dar, ia spuneţi, femeile, în Chartres…

El înţelese, deveni foarte serios, cu toate acestea îşi descărcă inima, în exuberanţa beţiei generale. Îmbujorată, scuturată de mici râsete, ea se împingea în el, ca pentru a pătrunde în misterul galopului din toate serile al bărbaţilor. Dar nu era ce credea ea, îi povestea despre munca aspră, căci vinul îl făcea melancolic şi patern. Apoi, se însufleţi, când ea le spuse că se amuzase odată trecând prin faţa casei din Châteaudun, la colţul dintre străzile Davignon şi Loiseau, ca să vadă o căsuţă şubredă, cu obloanele închise

şi pe jumătate putrezite. În spatele ei, într-o grădină prost întreţinută, un mare glob de sticlă cositorită reflecta faţada; în timp ce, pe dinaintea lucarnei din vârf, transformată în hulubărie, zburau mai mulţi porumbei, uguind la soare. În ziua aceea, câţiva copii se jucau pe scara uşii, şi se auzeau comenzile, pe deasupra zidului, de la cazarma de cavalerie vecină. El o întrerupea, se înfuria. Da, da! cunoştea locul, cu nişte femei dezgustătoare şi istovite, fără să aibă măcar oglinzi la intrare. Aceste cocioabe dezonorau meseria.

— Dar ce vreţi să se facă într-o subprefectură? spuse în sfârşit el, calmat, cedând unei filosofii îngăduitoare de om superior.

Era ora unu dinspre ziuă, se vorbea de plecarea la culcare. De vreme ce au avut un copil împreună, e inutil – Nu-i aşa? – să facă nazuri, când e vorba să se vâre în aşternut. Era ca şi cum farsele, praful de scărpinat, patul deşurubat, jucăriile care ţipă când le apeşi, toate acestea, n-ar fi fost pentru ei decât ca muştarul după cină. Cel mai bine era să tragă încă o duşcă şi să-şi spună bună seara.

În acest moment, Lise şi Fanny scoaseră un ţipăt. Pe fereastra deschisă, fusese azvârlită cu dărnicie nişte murdărie, o grămadă de scârnă adunată de lângă gardul de mărăcini; şi rochiile doamnelor fură pierdute, împroşcate de sus oină jos. Cine era porcul care făcuse una ca asta? Alergară, priviră în piaţă, pe drum, pe după zid. Nimeni. De altfel căzură cu toţii de acord: era Jésus-Christ, care se răzbuna pentru că nu fusese invitat.

Bătrânii Fouan şi familia Delhomme plecară, domnul Charles de asemenea. La Grande dădea ocol mesei, căutând să vadă dacă nu mai rămăsese ceva; şi se hotărî, după ce-i spusese lui Jean că familia Buteau va crăpa pe paie. Pe drum, în timp ce, beţi criţă, ceilalţi se împiedicau de pietre, se auzi pasul ei sigur şi energic îndepărtându-se, cu micile lovituri regulate ale bastonului.

Pe când Tron pregătea cabrioleta pentru doamna

Jacqueline, aceasta, cu piciorul pe scara trăsurii, se întoarse.

— Mergi cu noi, Jean?... Nu, nu-i aşa?

Tânărul, care se pregătea să se urce, îşi schimbă părerea, fericit să i-o lase tovarăşului său. O privi cum se strânge lângă trupul mare al noului ei amant, nu se putu stăpâni să nu râdă, după ce trăsura dispăruse. El se va duce pe jos, şi se aşează o clipă pe banca de piatră, din curte, lângă Françoise, care se aşezase dinainte, ameţită de căldură şi oboseală, aşteptând să plece toată lumea. Cei doi Buteau se şi duseseră în camera lor, iar ea făgăduise să închidă peste tot, înainte de a se culca.

— Ah, ce bine e aici! suspină fata, după cinci minute lungi de tăcere.

Şi tăcerea reîncepu, într-o pace suverană. Noaptea era ciuruită de stele, răcoroasă, fermecătoare. Mireasma fânului se împrăştia, urca atât de puternică din fâneţele de pe malul lui Aigre că îmbălsăma văzduhul ca un parfum de floare sălbatică.

— Da, e bine, repetă în cele din urmă Jean. Îţi linişteşte inima.

Ea nu răspunse, şi lui i se păru că doarme. Alunecă, se rezemă de umărul lui. Şi el rămase încă o oră, gândindu-se la lucruri nedesluşite. Îl năpădiră unele gânduri rele, apoi se risipiră. Era prea tânără, i se părea că, aşteptând, ea însăşi va îmbătrâni şi se va apropia de el.

— Ascultă, Françoise, trebuie să te culci. Poţi să te îmbolnăveşti.

Ea se deşteptă tresărind.

— Ia te uită! aşa-i, e mai bine în pat... La revedere; Jean.

— La revedere, Françoise.

Partea a treia

I

În sfârşit, Buteau îşi luase partea, acel pământ râvnit cu atâta înflăcărare, pe care-l refuzase timp de peste doi ani şi jumătate, într-o turbare alcătuită din dorinţă, pizmă şi îndărătnicie! Nici el singur nu ştia de ce se încăpăţânase atâta, când de fapt ardea să semneze actul, temându-se să nu fie tras pe sfoară, neputându-se consola că nu pune mâna pe toată moştenirea, cele douăzeci şi nouă de pogoane, astăzi desfigurate şi risipite. De când acceptase, trăia sentimentul unei mari pasiuni satisfăcute, bucuria brutală a posesiunii; şi un lucru îi dubla această bucurie, gândul că sora şi fratele lui fuseseră prădaţi, că lotul lui valora mai mult, acum, când noul drum îl mărginea. Nu-i mai întâlnea fără să rânjească, răutăcios, făcând cu ochiul şi spunând:

— Până la urmă, i-am băgat în cofă!

Şi asta nu era tot. Triumfa şi în privinţa căsătoriei, amânată atât de multă vreme, a celor două hectare aduse de Lise, alături de pământul lui; căci gândul împărţirii obligatorii între cele două surori nu-i trecea prin minte; sau,

cel puţin, îl împingea către o epocă atât de îndepărtată, încât nădăjduia să găsească până atunci o posibilitate de a se eschiva. Punând la socoteală şi partea lui Françoise, avea opt pogoane de pământ arabil, patru de grâu şi în jurul a două şi jumătate de vie; şi le va păstra, i se va smulge mai degrabă o mână, niciodată, mai cu seamă, nu va scăpa din gheare parcela de la Cornailles, de pe marginea drumului, care acum măsura aproape trei hectare. Nici sora, nici fratele lui nu aveau una asemănătoare, vorbea despre ea umflându-şi obrajii, pocnind de mândrie.

Se scurse un an, şi acest prim an de stăpânire fu pentru Buteau o mare plăcere. În nicio vreme, când lucrase pentru alţii, nu scormonise pământul arându-l atât de adânc: era al lui, voia să-i pătrundă, să-i fecundeze până în pântece. Seara, se întorcea istovit, cu plugul al cărui brăzdar strălucea ca argintul. În martie îşi grăpă grâul, în aprilie, ovăzul, înmulţindu-şi grijile, dăruindu-li-se cu totul. Când pământurile nu mai cereau muncă, se întorcea la ele să le vadă, ca un îndrăgostit. Le dădea ocol, se apleca şi lua cu mişcarea lui obişnuită un pumn, un bulgăr de pământ gras, pe care îi plăcea să-i strivească, să-i lase să-i curgă printre degete, fericit mai cu seamă dacă nu-l simţea nici prea uscat, nici prea umed, adulmecând pâinea bună care creştea în el.

Astfel, Beauce îşi desfăşura verdeaţa în faţa lui, din noiembrie până în iulie, din clipa când vârfurile verzi se ivesc şi până când se îngălbenesc înaltele tulpini. Dorea s-o aibă sub ochi, fără să iasă din casă, şi îşi destupase fereastra de la bucătărie, cea din spate, care dădea spre câmpie; şi se aşeza acolo, vedea zece leghe din ţinut, o imensă întindere, necuprinsă, goală-goluţă, sub rotunzimea cerului. Niciun copac, nimic decât stâlpii de telegraf de pe drumul de la Châteaudun la Orléans, înşirându-se în linie dreaptă până se pierdeau din vedere. La început, pe marile

pătrate de pământ oacheş, la nivelul solului, nu zări decât o umbră verzuie, abia desluşită. Apoi, acest verde-palid se accentua, se văzură nişte pulpane de catifea verde, de o culoare aproape uniformă. Apoi, tulpinile începură să crească şi să se îndesească, fiecare plantă îşi căpătă nuanţa ei, distingea de departe verdele-gălbui al grâului, verdele-albăstriu al ovăzului, verdele-cenuşiu al secarei, petece de pământ la nesfârşit, aşezate în toate felurile, printre plăcile roşii ale trifoiurilor furajere. Era vremea când Beauce e frumoasă şi tânără, înveşmântată astfel de primăvară, netedă şi proaspătă pentru ochi, în monotonia ei. Tulpinile crescură încă, şi se arătă marea, marea de cereale, fremătândă, adâncă, fără pietre de hotar. Dimineaţa, pe timp frumos, îşi lua zborul o pâclă trandafirie. Pe măsură ce soarele urca în văzduhul limpede, se pornea o adiere cu largi răsuflări regulate, brăzdând câmpurile cu o tălăzuire, care pornea dintr-o zare, se prelungea, ca să moară în cealaltă zare. O legănare făcea culorile să pălească, ape de aur vechi se scurgeau de-a lungul grânelor, ovăzul se învineţea, pe când secara tremurătoare căpăta reflexe liliachii. O unduire venea după alta, fără încetare, eternul flux bătea sub vântul pornit din larg. Când se lăsa seara, faţadele îndepărtate ale caselor, viu luminate, păreau nişte văluri albe, clopotniţe ţâşnite în sus implântau catarge în spinările unor ridicături de pământ. Se lăsa frig, întunericul mărea acea senzaţie umedă şi murmurătoare de larg de mare, o pădure îndepărtată dispărea, ca pata pierdută a unui continent.

Pe timp urât, Buteau o privi la fel, pe această Beauce deschisă la picioarele lui, aşa cum pescarul priveşte de pe ţărm marea tulburată, unde furtuna îi fură pâinea. Văzu o violentă vijelie, un nor negru care o plumbuia cu sclipire vânătă, fulgere roşii care ardeau pe vârful ierburilor, în strălucirile de trăsnet. Văzu o trombă de apă venind de la o depărtare de mai bine de şase leghe, la început un nor

subţire şi arămiu, răsucit ca o frânghie, după aceea o masă urlătoare gonind într-un galop de dihanie, după aceea, în spate, pântecele sfâşiat al recoltelor, o dâră largă de trei kilometri, călcată în picioare, spartă, nimicită. Petecele lui de pământ nu suferiseră, plângea dezastrul altora, cu unele rânjete de bucurie lăuntrică. Şi, pe măsură ce grâul se ridica, sporea şi plăcerea lui. De pe acum ostrovul cenuşiu al unui sat dispăruse la orizont, dincolo de nivelul în creştere al vegetaţiei. Nu rămâneau decât acoperiturile de la Borderie, care fură, la rândul lor, înecate. O moară rămânea stingheră, cu aripile sale, aidoma unei epave. Pretutindeni grâu, o mare de grâu, copleşitoare, năvalnică, acoperind pământul cu imensitatea ei verde.

— Ah, Doamne! spunea el în fiece seară când se aşeza la masă, dacă vara nu va fi prea uscată, o să avem pâine berechet!

Familia Buteau se instalase. Tinerii căsătoriţi luaseră marea cameră de jos, şi Françoise se mulţumea, deasupra lor, cu vechea cămăruţă a bătrânului Mouche, spălată, mobilată cu un pat de campanie, un vechi scrin, o masă şi două scaune. Ea se ocupa de vaci, îşi ducea viaţa de altădată. Şi totuşi, în această pace dormita o pricină de neînţelegere, problema partajului dintre cele două surori, lăsată în suspensie. A doua zi după căsătoria celei mari, bătrânul Fouan, care era tutorele mezinei, insistase ca acest partaj să şi aibă loc, pentru a se evita orice supărare mai târziu. Dar Buteau protestase. La ce bun? Françoise era prea tânără, nu avea nevoie de pământul ei. Şi oare se schimbase ceva? trăia la soră-sa ca şi înainte, era hrănită, era îmbrăcată; la urma urmei, nu avea, bineînţeles, de ce să se plângă. La toate aceste argumente, bătrânul clătina din cap: nu se ştie niciodată ce avea să se întâmple, cel mai cuminte lucru era să se pună în bună regulă; şi însăşi tânără fată insista, voia să-şi cunoască partea, chiar dacă pe urmă o lăsa în seama cumnatului său. Între timp, însă,

acesta o cucerise, cu bruscheţea lui copilăroasă, îndărătnic şi zeflemitor. Nu se mai vorbea despre asta, el făcea pretutindeni paradă de bucuria de a trăi astfel, amabil, în familie.

— Trebuie bună înţelegere, nu cunosc altceva!

Într-adevăr, după primele zece luni, nu izbucnise încă niciun fel de ceartă între cele două surori, nici în gospodărie, dar, încetul cu încetul, lucrurile se stricară. Totul începu de la micile răutăţi. Se bosumflau, ajungeau la cuvinte aspre; şi, pe dedesubt, fermentul lui „al tău” şi „al meu” îşi continua acţiunea de distrugere, striga puţin câte puţin prietenia.

Desigur, Lise şi Françoise nu se mai adorau cu marea lor afecţiune de altădată. Acum nimeni nu le mai întâlnea strânse cu braţele de după mijloc, înfăşurate în acelaşi şal, plimbându-se pe înserat. Fuseseră ca şi despărţite, o răceală creştea între ele. De când era un bărbat acolo, lui Françoise îi părea că i se luase sora. Ea care, înainte, împărţea totul cu Lise, nu împărţea şi acest bărbat; şi el devenise astfel lucrul străin, obstacolul, care-i închidea inima unde ea trăia singură. Pleca fără să-şi sărute sora mai mare, când o săruta Buteau, supărată de parcă i-ar fi băut cineva din pahar. În privinţa proprietăţii îşi păstra ideile ei de copil, punând o extraordinară pasiune: „asta e a mea”, „asta e a ta”; şi, pentru că sora ei era de acum încolo a altcuiva, o lăsa să fie, dar voia ceea ce era al ei, jumătate din pământ şi din casă.

În această furie a fetei, mai era şi o altă cauză, pe care nici Françoise însăşi n-ar fi ştiut s-o spună. Până atunci, îngheţată de văduvia bătrânului Mouche, casa, în care nu se mai iubeau, nu avusese pentru ea niciun suflu tulburător. Şi iată că venise un mascul să locuiască în ea, un mascul brutal, obişnuit să răstoarne fetele prin şanţuri, şi ale cărui glume scuturau pereţii despărţitori, gâfâiau printre spărturile lambriurilor. Învăţând de la vite, ea ştia

tot, era dezgustată şi exasperată. Ziua, prefera să plece, ca să-i lase să-şi facă mendrele în toată voia. Seara, dacă începeau să râdă părăsind masa, le striga să aştepte cel puţin până isprăvea ea cu vasele. Şi fugea în camera ei, închizând uşile cu violenţă, bâiguind ocări: Desfrânaţi! Desfrânaţi! printre dinţii strânşi. Orice s-ar fi întâmplat, credea că încă aude tot ce se petrece jos. Cu capul înfundat în pernă, cu cearşaful tras până peste ochi, ardea de încordare, cu auzul şi văzul chinuite de halucinaţii, suferind de răzvrătirile pubertăţii.

Cel mai rău era că Buteau, văzând-o atât de preocupată de aceste treburi, o lua în râs, şi făcea haz. Ei bine; ce-i? ce-o să spună când va ajunge şi ea aici? La fel râdea şi Lise, negăsind în asta niciun rău. Şi atunci el îşi exprima propria părerea despre acest fleac: pentru că bunul Dumnezeu îi dăruise fiecărui om această plăcere care nu costa nimic, era îngăduit să ţi-o oferi de câte ori poţi, până te saturi; dar fără copil, ah, aşa ceva, nu, nu mai trebuia! Se făceau prea mulţi, fără căsătorie, din prostie. Aşa era Jules, o surpriză neplăcută totuşi, pe care fusese nevoit să-l accepte. Dar, când eşti căsătorit, lucrul devine serios, s-ar lăsa mai degrabă tăiat ca un pisoi, decât s-o ia de la cap cu altul. Mulţumesc! să aibă încă o gură în casă, unde pâinea şi aşa se ducea atât de repede! Şi deschidea ochii, se păzea împreună cu nevasta, atât de grasă, căţeaua, că hăpăia totul dintr-odată, zicea el, adăugând că ara straşnic şi nu semăna nimic. Grâu, ah, grâu, atât cât putea să rodească pântecul umflat al ţarinei! dar ţânci, se sfârşise, niciodată!

Şi, în mijlocul acestor necurmate amănunte, al acestor împerecheri doar la un pas de ea şi pe care le simţea, tulburarea lui Françoise creştea. Cei doi susţineau că i se schimba caracterul, avea într-adevăr toane inexplicabile, cu salturi continue, era veselă, apoi tristă, apoi ursuză şi răutăcioasă. Dimineaţa, îl urmărea pe Buteau cu o privire neagră, când, fără nicio jenă, el străbătea bucătăria, pe

jumătate gol. Izbucniseră certuri între ea şi sora ei, pentru lucruri de nimic, pentru o ceaşcă spartă: oare ceaşca nu era şi a ei, măcar pe jumătate? oare nu putea să spargă jumătate din tot, dacă asta îi făcea plăcere? Discuţiile asupra acestor probleme de proprietate deveneau tot mai înverşunate, făcându-le să-şi poarte pică zile în şir.

Tot pe vremea aceea, Buteau se lăsă el însuşi pradă unei dispoziţii respingătoare. Pământul suferea de o cumplită secetă, nicio picătură de apă nu căzuse de şase săptămâni; şi el se întorcea cu pumnii strânşi, bolnav că vede recoltele compromise, secara pipernicită, ovăzul fără vlagă lot grâul pârjolit înainte de a-i creşte bobul. Suferea cu adevărat, ca înseşi grânele, cu stomacul strâns, cu membrele prinse de cârcei, micşorat, uscat de nelinişte şi furie. Şi, într-o dimineaţă, se încaieră pentru prima dată cu Françoise. Era cald, rămăsese cu cămaşa desfăcută, cu pantalonii descheiaţi, gata să-i cadă de pe şolduri, după ce se spălase la fântână; şi, cum se aşeza să-şi mănânce supa, Françoise, care îl servea, se întoarse o clipă în spatele lui. În sfârşit, roşie toată, izbucni.

— Hai, încheie-ţi cămaşa, e dezgustător.

Prost dispus, el se înfurie.

— La naiba! m-ai puricat peste tot?… Nu te uita, dacă nu-ţi place… Mori de poftă să ştii cum e, mucoaso, de pomeneşti întruna despre asta?

Ea se înroşi mai tare, începu să bâiguie, în timp ce Lise avu proasta inspiraţie să adauge:

— Are dreptate, ne cam plictiseşti… Pleacă, dacă nu suntem liberi să facem ce vrem la noi acasă.

— Bine, am să plec, spuse cu înverşunare Françoise, care ieşi trântind uşa.

Dar, a doua zi, Buteau devenise iar amabil, împăciuitor şi mucalit. Peste noapte, cerul se acoperise, căzuse timp de douăsprezece ore o ploaie măruntă, călduţă, pătrunzătoare, una dintre acele ploi de vară care înviorează câmpia; şi el

deschisese fereastra spre holde, stătea acolo din zori tot plivind apa, radios, cu mâinile în buzunare, şi repetând:

— Iote-ne şi boieri, de vreme ce bunul Dumnezeu lucrează pentru noi... Ah, fir-ar să fie! zilele pe care le petreci aşa, făcând pe trântorul, sunt mai de preţ decât zilele când te istoveşti fără niciun folos.

Domoală, blândă, nesfârşită, ploaia curgea întruna; şi el asculta întreaga Beauce cum bea, această Beauce fără râuri şi fără izvoare, atât de însetată. Era un murmur uriaş, un zgomot de gâtlej universal, în care îşi avea bunăstarea. Totul se îmbiba, se scălda, totul se înverzea din nou sub ploaie. Grâul îşi recăpăta iar tânăra-i sănătate, robust şi drept, purtându-şi în sus spicul, care începea să se umfle, enorm, doldora de făină. Şi el, ca şi pământul, ca şi grâul, bea prin toţi porii lui, destins, răcorit, tămăduit, venind mereu să se posteze în faţa ferestrei, ca să strige:

— Daţi zor, daţi zor! Cad numai monede de câte cinci franci!

Deodată, auzi cum cineva deschide uşa, se întoarse şi avu surpriza să-i recunoască pe bătrânul Fouan.

— Ia te uită, tata!... Vii de la vânătoare de broaşte?

După ce se necăjise cu o mare umbrelă albastră, bătrânul intră, lăsându-şi galenţii pe prag.

— Udă grozav stropitoarea, spuse el simplu. Era şi nevoie.

De un an, de când partajul era definitiv încheiat, semnat, înregistrat, nu mai avea decât o singură îndeletnicire, aceea de a se duce să-şi revadă vechile petece de pământ. Era întâlnit mereu hoinărind în jurul lor, interesându-se, trist sau vesel, după starea recoltelor, urlând împotriva copiilor, pentru că lucrurile nu mai erau ca înainte, pentru a era vina lor dacă nimic nu mergea. Această ploaie îl însufleţea şi pe el.

— Şi atunci, reluă Buteau, trecând pe-aici, ai intrat să ne vezi?

Mută până atunci, Françoise înaintă şi, cu o voce limpede, spuse:

— Nu, eu l-am rugat pe unchiul să vină.

Stând în picioare lângă masă şi curăţind nişte mazăre, Lise îşi lăsă treaba, aşteptă, cu braţele în jos, cu faţa deodată înăsprită. Buteau, care la început strânsese din pumni, îşi reluă înfăţişarea lui veselă, hotărât să nu se înfurie.

— Da, explică domol bătrânul, copila a vorbit cu mine, ieri... Vedeţi şi voi că aveam dreptate când am vrut să orânduiesc treburile imediat. Fiecare cu partea lui, nimeni nu se învrăjbeşte din asta: ba, dimpotrivă, asta pune capăt certurilor... Şi, acum, trebuie s-o isprăvim. E dreptul ei, nu-i aşa? să fie stăpână pe ce i se cuvine... Eu mă simt vrednic de mustrare... Şi, atunci, să hotărâm o zi şi să mergem cu toţii la domnul Baillehache.

Dar Lise nu se mai putut stăpâni.

— De ce nu ne dă pe mâna jandarmilor? Să le spună c-o prădăm, zău aşa!... Să spun şi eu lumii că e o făptură greu de înţeles, pe care nu ştii cum s-o mai iei?

Françoise vru să răspundă pe acelaşi ton, când Buteau, care o apucase pe la spate, ca şi cum s-ar fi jucat cu ea, strigă:

— Iote ce prostii!... Se sâcâie, dar se iubesc în acelaşi timp, nu-i aşa? Bună treabă, să nu se înţeleagă surorile între ele!

Tânără se eliberase dintr-o smucitură, şi cearta era gata să reînceapă, când scoase o exclamaţie de bucurie, văzând că uşa se deschide din nou.

— Jean!... Ah, ce ud eşti! ca un câine lăţos!

Într-adevăr, venind în pas alergător de la fermă, cum venea adesea, Jean nu-şi pusese decât un sac peste umeri, ca să se apere de ploaie; şi era înmuiat, ud leoarcă, ieşeau aburi din el şi râdea singur, ca un copil. Pe când se scutura, Buteau, reîntors la fereastră, se descreţea din ce în ce mai

mult în faţa ploii încăpăţânate.

— O, cade, cade, e o binefacere!... Nu, zău, că-ţi vine să râzi! cum mai cade!

Apoi, revenind:

— Soseşti la vreme. Astea două tocmai se mâncau... Françoise vrea împărţeala, ca să ne părăsească.

— Cum, ştrengăriţă asta? strigă Jean, încremenit.

Dorinţa lui devenise o puternică pasiune, ascunsă; şi nu avea altă mulţumire decât s-o vadă în această casă, unde era primit ca prieten. Ar fi cerut-o de douăzeci de ori în căsătorie, dacă nu s-ar fi găsit atât de bătrân pentru ea, care era atât de tânără: avea să aştepte zadarnic, diferenţa de cincisprezece ani tot nu se umplea. Nimeni nu părea să bănuie faptul că ar fi putut să se gândească la ea, nici ea însăşi, nici sora, nici cumnatul ei. De aceea acesta din urmă îl primea atât de prietenos, fără să se teamă de urmări.

— Ştrengăriţă ah, ăsta-i cuvântul, spuse el ridicând părinteşte din umeri.

Dar, neînduplecată, cu ochii în pământ, Françoise se încăpăţână.

— Vreau partea mea.

— Ar fi cel mai înţelept lucru, murmură bătrânul Fouan.

Atunci, Jean o prinse uşor de încheietura mâinilor şi aşeză pe genunchii lui; şi o privea astfel, cu mâinile fremătătoare simţindu-i pielea, îi vorbea cu glasul lui blând care se schimba pe măsură ce o ruga să rămână. Unde avea să plece? printre străini, la stăpâni, în Câoyes sau la Châuteaudun? Nu era oare mai bine în casa asta, unde crescuse, în mijlocul unor oameni care o iubeau? Ea îl asculta şi se înduioşa la rândul ei; căci, dacă nici prin minte nu-i trecea să vadă în el un iubit, i se supunea cu plăcere din obişnuinţă, mai mult din prietenie şi puţin de teamă, găsindu-l foarte serios.

— Vreau partea mea, repetă ea mişcată, atâta doar, nu zic că am să plec.

— Ei, proasto! interveni Buteau, ce-ţi pasă de partea ta, dacă rămâi aici? Ai tot, ca şi soră-ta, ca şi mine: de ce vrei jumătate?... Nu, că-ţi vine să mori de râs!... Ascultă aici la mine. Partajul se va face în ziua când ai să te măriţi.

Aţintiţi asupra ei, ochii lui Jean tremurară, de parcă i s-ar fi strâns inima.

— Înţelegi? în ziua când te măriţi.

Obosită, ea nu răspundea.

— Şi acum, micuţa mea Françoise, du-te şi îmbrăţişeaz-o pe sora ta. Aşa e bine.

Lise nu devenise încă rea, în voioşia ei zumzăitoare de cumătră grasă; şi izbucni în plâns când Françoise i se atârnă de gât. Încântat că amânase afacerea, Buteau striga că, la naiba! trebuiau să bea o duşcă. Aduse cinci pahare, destupă o sticlă, se întoarse după o a doua. Faţa tăbăcită de soare a bătrânului Fouan se colorase, pe când îi lămurea pe ceilalţi că el era pentru datorie. Băură cu toţii, femeile împreună cu bărbaţii, în sănătatea fiecăruia şi a tuturor.

— E bun, vinul! striga Buteau punându-şi apăsat paharul la loc. Ei bine, puteţi să spuneţi orice vreţi, dar tot nu preţuieşte cât apa asta care cade:.. Priviţi-o, iacă-t-o iar, iacă-t-o mereu! Ah, ce multă e!

Şi toţi, grămadă în faţa ferestrei, încântaţi, într-un soi de extaz religios, priveau cum şiroieşte ploaia călduţă, domoală, fără sfârşit, de parcă ar fi văzut, sub această apă binefăcătoare, cum cresc grânele înalte şi verzi.

II

Într-una dintre zilele acelei veri, bătrâna Rose, care leşinase de câteva ori şi ale cărei picioare n-o mai ţineau, o chemă pe nepoata sa Palmyre să spele prin casă. Fouan

ieşise să hoinărească, după obicei, în jurul culturilor; şi, pe când nenorocita, în genunchi, leoarcă de apă, se istovea frecând, cealaltă o urma pas cu pas, rumegând amândouă aceleaşi poveşti.

În primul rând, vorbiră de marele necaz al Palmyrei, al cărei frate Hilarion începuse s-o bată. Da, acest prostănac, acest schilod devenise rău; şi, cum nu-şi cunoştea puterea, având pumni în stare să sfărâme pietrele, ea se temea mereu să nu fie ucisă, când îl lua la rost. Dar, în nesfârşită dragoste ce i-o purta, ea nu voia să se amestece nimeni, lua la goană lumea venită să-i domolească. Săptămâna trecută, avusese loc un scandal de care întregul Rognes încă vorbea, o asemenea ceartă cu bătaie, că alergaseră vecinii şi-i găsiseră peste ea dedându-se la mârşăvii.

— Ia spune, fata mea, întrebă Rose ca să-i stârnească destăinuirile, e adevărat că necioplitul voia să te siluiască?

Oprindu-se din treabă, chircită în zdrenţele ei ude, Palmyre se înfurie, fără să răspundă.

— Şi asta-i priveşte pe alţii? ce treabă aveau ei să intre şi să spioneze în casa noastră?… Noi nu furăm de la nimeni.

— De! reluă bătrâna, dar dacă vă culcaţi unul cu altul, după cum se vorbeşte, e foarte rău.

O clipă, nefericita rămase mută, cu obrazul chinuit, cu ochii rătăciţi în depărtare; pe urmă, frântă iar în două, bâigui, tăind fiecare frază cu mişcarea de du-te-vino a braţelor ei slabe.

— A, foarte rău, parcă poţi să ştii?… M-a întrebat şi preotul ca să-mi spună c-o să ajungem în infern. Niciodată bietul de el… Un neprihănit, domnule paroh, i-am răspuns, un băiat care nu ştie mai multe decât un ţânc de trei săptămâni; şi care ar fi murit, dacă nu-l hrăneam eu, şi care n-a avut niciodată fericirea să fie ce e!… Cât despre mine, nu-i aşa? e treaba mea. Când o să mă strângă de gât, într-una dintre furiile care îl apucă în clipele alea, o să văd eu dacă bunul Dumnezeu vrea să mă ierte.

Rose, care cunoştea de multă vreme adevărul, văzând că nu află niciun amănunt nou, încheie cu un aer înţelept:

— Când lucrurile stau într-un fel, nu stau în altul... Oricum, asta, pe care o duci tu, nu e viaţă, fata mea.

Şi porni să se tânguie, că toată lumea are necazuri. Aşa, ea şi bărbatul ei, îndură atâtea mizerii, de când au avut inima bună să se lipsească de tot pentru copiii lor. Din acel moment, nu se mai opri. Era eternul ei subiect de văicăreală.

— Doamne! atenţiile s-au sfârşit, ca să fie date cu totul uitării. Când copiii sunt porci, sunt porci... Măcar să-mi plătească renta...

Explică, pentru a douăzecea oară, că singur Delhomme aducea cei cincizeci de franci pe trimestru, o, la minut! Buteau, veşnic în întârziere, căuta să se zgârcească: aşa că, deşi termenul trecuse de zece zile, ea încă îl aştepta, făgăduise că vine chiar astă-seară să-i achite. Cât despre Jésus-Christ, lucrurile erau mai simple, el nu dădea nimic, niciodată nu văzuseră culoarea banilor lui. Şi, chiar azi-dimineaţă, nu avusese neobrăzarea s-o trimită pe Fricoasa, care începuse să smiorcăie şi să ceară un împrumut de cinci franci, ca să-i facă fiertură tatălui ei, bolnav? A, cunoştea ea boala lui: o beţie straşnică! Şi o luase la goană pe nemernica asta, punându-i în vedere să-i spună lui taică-su că dacă nu-i aduce astă-seară cei cincizeci de franci, ca fratele lui Buteau, are să-i trimită portărelul.

— Numai ca să-i sperii, pentru că, bietul băiat, cu toate astea, nu e rău, adăugă Rose, care şi pornise să se înduioşeze, în preferinţa ei pentru primul născut.

Când se lăsă noaptea şi Fouan se întorsese pentru cină, ea o luă de la început, pe când el mânca, stând cu capul în jos, mut. Doamne, era cu putinţă una ca asta, ca din cele şase sute de franci ale lor să se aleagă numai cu două sute de la Delhomme, abia cu cincizeci de la Buteau şi cu absolut nimic de la Jésus-Christ, ceea ce făcea exact

jumătate din rentă! Şi ticăloşii semnaseră la notar, era scris şi depus la justiţie! Puţin le păsa lor de justiţie!

Palmyre care, pe întuneric, termina de şters pardoseala de piatră a bucătăriei, răspundea cu aceeaşi frază la fiecare plângere, ca un refren al mizeriei.

— A, nici vorbă, fiecare îşi are necazurile lui, o să crăpăm de ele!

Rose se gândi în sfârşit să aprindă lumânarea, când intră La Grande, cu împletitura. În acele zile lungi, şezători nu se ţineau; dar, ca să nu mai consume un capăt de lumânare, venea să-şi petreacă seara la fratele ei, înainte de a se duce să se culce pe dibuite. Se aşeză numaidecât, şi Palmyre, care avea încă de frecat oalele şi cratiţele, nu mai suflă, încremenită că-şi vede bunica.

— Dacă ai nevoie de apă caldă, fata mea, reluă Rose, începe o legătură de vreascuri.

Se stăpâni o clipă, căută să vorbească de altceva; căci, faţă de La Grande, bătrânii Fouan evitau să se plângă, ştiind că-i făceau plăcere când se văicăreau în gura mare, că şi-o făcuseră cu mâna lor. Dar se lăsă târâtă de mânie.

— Ce mai, poţi pune toată legătura, dacă şi asta s-o numi legătură de vreascuri! Nişte rămurele uscate, nişte crâmpeie de uluci!... Zău, se vede treaba că Fanny îşi greblează magazia, de ne trimite asemenea putregaiuri!

Rămas la masă, în faţa unui pahar, Fouan ieşi atunci din tăcerea în care părea că vrea să se închidă. Se înfurie.

— La naiba! ai isprăvit cu legătura ta de vreascuri? E o mârşăvie, ştim bine!... Atunci, ce să mai zic eu de porcăria asta de poşircă pe care Delhomme mi-o dă drept vin?

Ridică paharul, îl privi în lumina lumânării.

— Ce-o fi putut să bage în el? Nu e nici măcar spălătură de butoi... Şi să mai spui că e om cinstit! Ceilalţi doi or să ne lase să pierim de sete, fără să ne aducă o sticlă cu apă din râu.

În sfârşit, se hotărî să-şi bea vinul dintr-o înghiţitură. Dar

scuipă cu violenţă.

— Ah, otrava! poate mi-l dă dinadins ca să mă facă să plesnesc pe loc.

Din această clipă, Fouan şi Rose se lăsară în voia duşmăniei, fără a mai păstra vreo măsură. Inimile lor adânc rănite se alinau, îşi alternau litaniile cu cârtelile, fiecare îşi spunea păsul, pe rând. Mai întâi, că din cei zece litri de lapte pe săptămână nu primeau nici măcar şase; şi-apoi, era botezat în lege, ce să mai vorbim. La fel şi cu ouăle, e lucru sigur că erau anume comandate găinilor, pentru că altele, atât de mici, nu s-ar fi găsit nici la piaţa din Cloyes: da, o adevărată raritate, şi le erau date cu atâta rea-voinţă, că aveau timp să se strice pe drum. Cât despre brânză, ah, brânză! Rose se răsucea de dureri de burtă, de fiece dată când mânca din ea. Dădu fuga să aducă o bucată, ţinu neapărat ca Palmyre s-o guste. Ei, nu-i aşa că era o grozăvenie? nu cerea răzbunare? Nu-i mai lipsea decât făină, poate şi nişte ipsos. Dar şi Fouan începu să se plângă că era silit să nu mai fumeze tutun decât de douăzeci de centime pe zi; şi, numaidecât, Rose îşi regretă cafeaua, pe care nu şi-o mai putea îngădui; şi, după aceea, amândoi pe rând îi acuzară de moartea bătrânului lor câine schilod, pe care se hotărâseră să-i înece în ajun, pentru că, acum, îi costa prea mult.

— Le-am dat tot, striga bătrânul, şi ticăloşii îşi bat joc de mine!… Ah, o să murim cu zile, că turbăm, nu alta, văzându-ne în ce mizerie ne zbatem!

Se opriră, în sfârşit, iar La Grande, care nu-şi descreţise buzele, îi privi şi pe unul şi pe celălalt, cu ochii ei de pasăre rea.

— Aşa vă trebuie, spuse ea.

Dar, chiar în clipa aceea, intră Buteau. Terminându-şi treaba, Palmyre se folosi de acest prilej ca s-o ia la sănătoasa, cu cele şaptezeci şi cinci de centime pe care Rose i le puse în palmă. Şi Buteau, în picioare, în mijlocul

încăperii, rămase nemişcat, învăluit în acea tăcere prudentă a ţăranului care niciodată nu vrea să vorbească primul. Se scurseră două minute. Tatăl se văzu nevoit să înceapă el.

— Vasăzică, te hotărăşti, e foarte bine... De zece zile te laşi aşteptat.

Celălalt se legăna pe picioare.

— Când poţi, poţi. Fiecare ştie cum îşi coace pâinea.

— O fi, dar după socoteala asta, dacă întârzii mereu, până-ţi mănânci tu pâinea, noi ăştilalţi putem crăpa... Ai semnat, trebuie să plăteşti în ziua şi la ceasul stabilit.

Văzând că tatăl se supără, Buteau o dădu pe glumă.

— Atunci, dacă vin prea târziu, plec îndărăt... Prin urmare, nu e deloc bine că plătesc? Sunt unii cărora puţin le pasă.

Această aluzie la Jésus-Christ o nelinişti pe Rose, care îşi îngădui să-şi tragă bărbatul de haină. El îşi înfrână o mişcare de furie, reluă:

— Bine, dă-mi cei cincizeci de franci, am pregătit chitanţa.

Fără să se grăbească, Buteau se scotoci prin buzunare. Aruncase spre La Grande o ocheadă nemulţumită, stânjenit de prezenţa ei. Lăsându-şi împletitura deoparte, aceasta îl privea cu ochii ficşi, aşteptând să vadă banii. Tatăl şi mama, la rândul lor, se apropiară, fără să mai scape din priviri mâna băiatului. Şi, sub aceste trei perechi de ochi, larg deschişi, Buteau se resemna să scoată o primă monedă de cinci franci.

— Una, spuse el, punând-o pe masă.

Celelalte urmară, cu o încetineală crescândă. Continua să le numere tare, cu un glas care slăbea. După cea de-a cincea, se opri, căuta tot mai adânc până găsi încă una, apoi strigă cu un glas îmbărbătat, foarte puternic:

— Şi şase!

Bătrânii Fouan aşteptau mai departe, dar nu mai veni

nimic.

— Cum, şase? spuse în cele din urmă tatăl. Trebuiesc zece… Îţi baţi joc de noi? Trimestrul trecut, patruzeci de franci, şi, acum, treizeci!

Buteau începu numaidecât să se văicărească. Ah, nimic nu mergea bine! Grâul căzuse iar la pământ, ovăzul era pipernicit. Până şi calului i se umfla pântecul, aşa că fusese nevoit să aducă de două ori veterinarul. În sfârşit, era ca şi ruinat, nu ştia cum s-o mai scoată la capăt.

— Nu mă priveşte, repeta mânios bătrânul. Numără-mi cei cincizeci de franci, sau te dau în judecată.

Cu toate acestea se domoli, gândindu-se să nu accepte cele şase monede decât ca aconto; şi vorbi de refacerea chitanţei.

— Atunci, ai să-mi dai douăzeci de franci săptămâna viitoare… Scriu aşa pe hârtie..

Dar, cu o mână iute, Buteau luă imediat banii de pe masă.

— Nu, nu, nu aşa!… Vreau să fiu achitat. Lasă chitanţa cum e, altminteri, plec… A, zău, că n-ar merita osteneala să mă despuiaţi, dacă vă mai rămân dator.

Şi urmă un lucru îngrozitor, tatăl şi fiul se îndârjiră, repetând fără să obosească aceleaşi cuvinte, unul scos din minţi că nu pusese mâna numaidecât pe bani, celălalt strângându-l în pumn, hotărât să nu-i dea decât făcând schimb pe schimb. Pentru a doua oară, mama fu silită să-şi tragă bărbatul de haină, şi acesta dădu iar înapoi.

— Ţine, hoţ afurisit, iată-ţi hârtia! Ar trebui să ţi-o vâr cu pumnul pe beregată… Dă-mi banii.

Schimbul avu loc, de la pumn la pumn; şi, scena fiind jucată, Buteau izbucni în râs. Plecă, amabil, satisfăcut, urând seară bună tuturor. Fouan se aşezase la masă, cu un aer epuizat. Atunci, înainte de a-şi relua împletitura, La Grande ridică din umeri, îi azvârli cu violenţă aceste două cuvinte:

— Vită încălţată!

Tăcură cu toţii, când, uşa se redeschise şi intră Jésus-Christ. Prevenit de Fricoasa că fratele său plătea, seara, îl pândise pe drum, îi aşteptase plecarea pentru a se prezenta la rândul lui. Cu faţa blândă, era doar înmuiat de o rămăşiţă de beţie din ajun. Chiar de pe prag, ochii îi căzură drept peste monezile de câte cinci franci, pe care Fouan avusese imprudenţa să le pună pe masă.

— A, e Hyacinthe! strigă Rose, fericită că-l vede.

— Da, eu sunt… Sănătate tuturor!

Şi înaintă, fără să-şi ia ochii de la monezile albe, strălucitoare ca nişte lune, în lumina lumânării. Întorcând capul, tatăl îi urmări privirea, zări banii, şi tresări brusc, neliniştit. Puse repede o farfurie deasupra lor, ca să-i ascundă. Prea târziu!

„Vită încălţată, gândi el, supărat de propria-i neglijenţă. La Grande are dreptate.”

Apoi, cu glas tare, brutal:

— Bine faci că vii să ne plăteşti, altminteri, la fel de adevărat cum lumânarea asta ne luminează, mâine îţi trimit portărelul.

— Da, mi-a spus Fricoasa, gemu Jésus-Christ grozav de umil, şi m-am ostenit, pentru că, nu-i aşa? voi nu puteţi să-mi vreţi moartea… Să plătesc, Doamne, cu ce să plătesc, când nici pâine nu am, să-mi ajungă?… Am vândut tot, o, nu glumesc, veniţi să vedeţi cu ochii voştri, dacă credeţi că glumesc! Nici cearşafuri pe paturi, nici mobile, nici nimic… Şi, pe deasupra, sunt bolnav.

Un rânjet de neîncredere îl întrerupse. Continuă fără să audă:

— Poate că nu par câtuşi de puţin, dar asta nu înseamnă că nu am ceva rău în sac. Tuşesc, simt că mă duc… Şi, când ai fiertură, mai treacă-meargă! Dar, când nu ai fiertură, mori, nu? ăsta-i adevărul… Bineînţeles că v-aş fi plătit, dacă aveam bani. Spuneţi-mi voi unde sunt, ca să vă

dau din ei, şi să-mi pun şi mie o oală de supă. Iote, sunt cincisprezece zile de când n-am mai văzut carne.

Rose începea să se emoţioneze, pe când Fouan se mânia mai tare.

— Ţi-ai băut tot, trântorule, derbedeule, cu atât mai rău pentru tine! Nişte pământuri atât de bune, care erau în familia noastră de ani şi ani, le-ai pus amanet! Da, sunt destule luni, de când, tu şi dezmăţata de fiică-ta o ţineţi tot într-o petrecere, şi dacă acum nu mai aveţi nimic, puteţi să crăpaţi!

Jésus-Christ nu mai şovăi, hohoti de plâns.

— Ce-mi spui, nu sunt vorbele unui tată. Trebuie să fii denaturat ca să-ţi renegi fiul... Eu am inimă bună, din pricina asta o să pier... Dacă n-aţi fi avut bani! dar pentru că-i aveţi, să nu vă faceţi pomană cu fiul vostru?... Mă duc să cerşesc pe la alţii, o să fie o treabă grozavă, a, da, o treabă grozavă!

Şi la fiece frază, strecurată printre lacrimi, arunca spre farfurie o privire piezişă, care îl făcea pe bătrân să tremure. După aceea, prefăcându-se că se înăbuşe, nu mai scoase decât nişte strigăte asurzitoare de om căruia i se taie beregata.

Tulburată, biruită de lacrimile lui, Rose întinse mâinile rugătoare către Fouan.

— Ascultă, bărbate...

Dar, agitându-se, încă refuzând, acesta din urmă o întrerupse.

— Nu, nu, îşi bate joc de noi... Vrei să taci odată, dobitocule? Are vreun rost să urli aşa? Or să dea buzna vecinii, ne îmbolnăveşti pe toţi.

Ceea ce nu făcu decât să înteţească urletele beţivului, care zbieră:

— N-am apucat să vă spun... Portărelul vine mâine să-mi pună sechestrul. Da, pentru un bilet pe care i l-am semnat lui Lambourdieu... Nu sunt decât un porc, vă dezonorez,

trebuie să pun capăt la toate. A, porc! tot ce merit, e să trag o duşcă bună din Aigre, până ce mă satur... Dacă aveam măcar treizeci de franci!

Sleit de puteri, zdrobit de această scenă, Fouan tresări auzind cifra de treizeci de franci. Dădu la o parte farfuria. La ce bun? de vreme ce ticălosul îi vedea şi îi număra prin grosimea faianţei.

— Vrei tot, pentru numele lui Dumnezeu, aşa se cuvine? ... Haide, prea ne pisezi, ia jumătate din ei şi cară-te, să nu te mai văd în ochi!

Vindecat pe neaşteptate, Jésus-Christ păru să chibzuiască în sine, apoi declară:

— Cincisprezece franci, nu, sunt prea puţini, nu mă pot scăpa de dandana... Să punem douăzeci, şi vă las în pace.

Îndată ce avu în palmă cele patru monezi de câte cinci franci, îi înveseli pe toţi, povestindu-le festa pe care i-o jucase lui Bécu, cu nişte false undiţe de fund, puse în partea rezervată a râului Aigre, în aşa fel că, vrând să le scoată, pândarul căzuse în apă. Şi plecă, în sfârşit, după ce îşi oferi un pahar din vinul prost al lui Delhomme, pe care îl numi ticălos murdar, pentru că îndrăznea să-i dea asemenea doctorie unui tată.

— Cu toate astea, e cumsecade, spune Rose, îndată ce el închisese uşa.

La Grande se ridicase în picioare, strângându-şi împletitura, gata de plecare. Îşi privi fix cumnata, apoi fratele; şi ieşi, la rândul ei, după ce le strigă, pradă unei furii multă vreme înăbuşită:

— Niciun ban, vite încălţate! să nu-mi cereţi niciun ban; niciodată, niciodată!

Afară, îl întâlni pe Buteau, care se întorcea de la Macqueron, mirat că-l văzuse intrând acolo pe Jésus-Christ, nespus de vesel, cu buzunarul sunând de scuzi. Bănuise, vag, ce se întâmplase.

— Ei, da, ticălosul ăsta mare duce în buzunar banii tăi!

Ah, ce o să mai tragă la măsea cu ei, şi-o să râdă de tine!

Scos din fire, Buteau bătu cu amândoi pumnii în uşa bătrânilor Fouan. Dacă nu i-ar fi deschis, ar fi spart-o. Cei doi tocmai se culcau, mama îşi scosese boneta şi rochia, era în cămaşă, cu părul cenuşiu căzut pe tâmple. Şi, când se hotărâră să-i deschidă, Buteau se aruncă între ei, strigând cu un glas strangulat:

— Banii mei! banii mei!

Ei se speriară, se traseră într-o parte, zăpăciţi, fără să priceapă despre ce e vorba.

— Credeţi că am de gând să mă omor cu zile, pentru mârţoaga de frate-meu? El nu dă nimic, şi să-i ajut eu să se lăfăie!... A, nu! a, nu!

Fouan vru să nege, dar celălalt îi tăie cu brutalitate vorba.

— Cum? îndrăzneşti să minţi!... Îţi spun că banii mei sunt la el. I-am simţit, i-am auzit cum sună în buzunarul lui, pungaşul! Banii mei pentru care am asudat, banii mei pe care o să-i bea!... Dacă nu e adevărat, arată-mi-i, hai! Da, dacă le ai la dumneata, arată-mi monezile... Le cunosc, le ştiu bine. Arată-mi monezile.

Şi se încăpăţână, repetă de nenumărate ori această frază care-i aţâţă mânia. Începu să bată cu pumnul în masă, cerând monezile, atunci, pe loc, jurându-se că nu le ia, ci vrea numai să le vadă. Apoi, cum bătrânii se bâlbâiau tremurând, izbucni furios.

— Sunt la el, e clar!... Să mă trăsnească Dumnezeu dacă vă mai aduc un ban! Pentru voi, mi-aş fi dat şi sângele din vine; dar ca să întreţin puşlamaua asta, a, mai degrabă îmi tai braţele!

Dar, până la urmă, se supără şi tatăl.

— Destul, ai înţeles? Ce te privesc pe tine treburile noastre? Banii tăi sunt ai mei, şi sunt liber să fac ce-mi place cu ei.

— Cum, ce spui? reluă Buteau, repezindu-se spre el,

palid, cu pumnii strânşi. Vasăzică vrei să spun tot ce am pe suflet... Ei bine, găsesc că e un lucru prea murdar, da, murdar, să storci bani de la copiii dumitale, când ai bineînţeles din ce să trăieşti!... O, poţi să spui nu, oricât vrei! Ai bani la ciorap, ştiu bine!

Încremenit, bătrânul se zbătea neputincios, cu glasul spart, cu braţele istovite, nemaigăsindu-şi autoritatea de odinioară ca să-i alunge.

— Nu, nu, niciun gologan... Şi pleacă de-aici!

— De-ar fi să caut! de-ar fi să caut! repeta Buteau apucându-se să şi deschidă sertarele şi să bată în pereţi.

Atunci, îngrozită, temându-se de o bătaie între tată, şi fiu, Rose se agăţă de un umăr al acestuia din urmă, bâiguind:

— Nenorocitule, vrei să ne ucizi?

Buteau se întoarse brusc, o apucă de încheieturile mâinilor, şi-i strigă în obraz, fără să se uite la sărmanul ei cap cenuşiu, slăbit şi istovit:

— Dumneata eşti de vină! Dumneata i-ai dat banii lui Hyacinthe... Niciodată nu m-ai iubit, eşti o bătrână ticăloasă!

Şi o împinse cu atâta putere, că ea se duse cât colo, şi căzu leşinată lângă perete. Apucase să mai scoată un geamăt surd. El o privi o clipă, chircită, jos, ca o zdreanţă; apoi plecă, nespus de furios, trântind uşa cu putere şi înjurând:

— Dumnezeii dumnezeilor!

A doua zi, Rose nu fu în stare să se mai dea jos din pat. Îl chemară pe doctorul Finet, care reveni de trei ori, fără s-o poată ajuta. La cea de-a treia vizită, găsind-o în agonie, îl luă deoparte pe Fouan şi, pentru a-i face un serviciu, se oferi să scrie numaidecât şi să-i lase autorizaţia de înmormântare: astfel îl va scuti de un drum, folosea acest procedeu pentru cătunele îndepărtate. Totuşi, ea mai trăi încă treizeci şi şase de ceasuri. Întrebat, bătrânul răspunse

că din cauza vârstei şi a muncii, că-i venise vremea – atunci când bătrâna muri. Dar în Rognes se ştia întreaga poveste, toţi ziceau că fusese băgată în sperieţi. Veni foarte multă lume la înmormântare. Buteau şi restul familiei se comportară nespus de bine.

Şi, după ce fu astupată groapa, la cimitir, bătrânul Fouan intră singur în casa unde trăiseră şi suferiseră amândoi vreme de cincizeci de ani. Mâncă în picioare o bucată de pâine cu brânză. Apoi, rătăci prin clădirile şi de-a lungul grădinii pustii, nemaiştiind cum să-şi alunge amărăciunea. Nemaiavând nimic de făcut, ieşi afară, şi urcă platoul, spre vechile lui pământuri, ca să vadă cum creşte grâul.

III

Timp de un an, Fouan trăi astfel, liniştit în casa pustie. Era tot timpul găsit în picioare, umblând de colo până colo, cu mâinile tremurătoare, şi nefăcând nimic. Rămânea ceasuri întregi în faţa adăpătoarelor mucegăite din grajd, se întorcea ca să se posteze în uşa hambarului gol, ca ţintuit locului de o adâncă reverie, îşi căuta câte puţin de lucru prin grădină; dar puterile îi slăbeau, se încovoia tot mai mult către pământul care părea să-i cheme la el; şi, în două rânduri, oamenii îi veniră în ajutor, căci fusese găsit cu nasul căzut între răsadurile de salată.

De când îi dăduse cei douăzeci de franci lui Jésus-Christ, singur Delhomme îi plătea renta, căci Buteau se încăpăţână să nu-i mai aducă un sfanţ, declarând că prefera să meargă la judecată, decât să vadă cum i se scurg banii în buzunarul destrăbălatului de frate-su. Într-adevăr, acesta din urmă mai smulgea încă, din când în când, câte o pomană silită de la tatăl pe care îl zdrobeau scenele lui cu lacrimi.

Şi atunci Delhomme, văzând în ce părăsire se zbătea tatăl, exploatat, bolnav de singurătate, avu ideea să-i ia la el. De ce nu-şi vindea casa şi nu venea să locuiască la fiică-sa? Lui nu-i va lipsi nimic, iar ei nu-i vor mai plăti renta de două sute de franci. A doua zi, Buteau, aflând de această ofertă, alergă şi-i făcu una la fel, odată cu o întreagă paradă despre îndatoririle lui de fiu. Bani, ca să-i risipească, nu! dar atâta vreme cât era vorba de tatăl lui rămas singur, acesta putea să vină, va mânca şi va dormi după cum îi e placul. De fapt, trebuie să se fi gândit că soră-sa nu-l atrăgea pe bătrân decât făcându-şi calculul de a pune mâna pe bănuiţii bani ţinuţi la ciorap. Cu toate acestea, el însuşi începea să se îndoiască de existenţa acestor bani adulmecaţi în zadar. Şi era foarte împărţit, îşi oferea acoperişul din orgoliu, socotind că tatăl va refuza, dar suferind totodată la gândul că va primi poate ospitalitatea familiei Delhomme. De altfel, Fouan arătă o mare silă, aproape teamă, şi faţă de una şi faţă de cealaltă dintre cele două propuneri. Nu, nu! era mai bună pâinea uscată în casa lui, decât friptura în casele altora, era mai puţin amară. Trăise aici, va muri aici.

Lucrurile merseră aşa până la jumătatea lui iulie, la Sfântul Henri, care era sărbătoarea patronală a satului Rognes. Un bal câmpenesc sub prelate de pânză se instala de obicei în pajiştile lui Aigre; şi avea, pe marginea drumului, în faţa primăriei, trei barăci, un tir, un vânzător ambulant care vindea de toate, până şi panglici, şi un fel de ruletă unde se câştigau acadele. Or, în ziua aceea, domnul Baillehache, care dejuna la Borderie, coborând să stea de vorbă cu Delhomme, acesta îl rugă să-i însoţească până la moş Fouan, pentru a-l convinge. De când murise Rose, notarul îl sfătuia şi el pe bătrân să se retragă lângă fiica sa şi să vândă casa inutilă, prea mare acum. Valora cel puţin trei mii de franci, îi propunea chiar să-şi păstreze banii şi să-i plătească renta, sub formă de mici sume, pe măsura

neînsemnatelor lui nevoi.

Îl găsiră pe bătrân cuprins de obişnuita lui spaimă, tropăind la întâmplare, buimăcit în faţa unei grămezi de lemne, pe care voia s-o taie, fără a avea însă forţa necesară, în dimineaţa aceea, bietele lui mâini tremurau mai mult ca de obicei, pentru că fusese supus, în ajun, unui atac dur din partea lui Jésus-Christ, care, vrând să facă rost de douăzeci de franci, pentru sărbătoarea de a doua zi, venise să-şi joace marele lui joc, zbierând ca un smintit, târându-se pe pământ, ameninţând că-şi străpunge inima cu un cuţit, adus anume în mânecă. Şi îi dăduse cei douăzeci de franci, după cum îi mărturisi de îndată notarului, cu un aer de spaimă.

— Spuneţi, dumneavoastră aţi fi făcut altfel? Eu nu mai pot, nu mai pot!

Atunci, domnul Baillehache profită de împrejurare.

— Nu e de suportat, o să-ţi dai sufletul aici. La vârsta dumitale, e imprudent să trăieşti singur; şi, dacă nu vrei să ţi se mănânce banii, trebuie s-o asculţi pe fiica dumitale, să vinzi şi să te duci la ea.

— Ah, e şi sfatul dumneavoastră, murmură Fouan.

Aruncă o privire piezişă spre Delhomme, care se prefăcea că nu se amestecă. Dar, când acesta observă privirea bănuitoare a bătrânului, vorbi.

— Ştii, tată, nu zic nimic, pentru că dumneata crezi, poate, că am vreun interes să te iau la mine… La naiba, nu! o să fie mare deranj… Numai că, nu-i aşa? mă mâhneşte să văd că o duci atât de rău, când ai putea trăi după plac.

— Bine, bine, răspunse bătrânul, trebuie să mă mai gândesc… în ziua când o să mă hotărăsc, am să mă pricep să spun.

Şi nici ginerele, nici notarul nu putură să scoată mai mult de la el. Se plângea că e bruftuluit, autoritatea lui puţin câte puţin moartă se refugia în această încăpăţânare de om bătrân, contrară propriei sale bunăstări. În afară de

nedesluşita sa spaimă la gândul de a nu mai avea casă, el, care acum suferea atât de mult că rămăsese fără pământ, spunea nu, pentru că toţi voiau să-i facă să spună da. Prin urmare, ticăloşii ăştia aveau ceva de câştigat de aici? O să spună da, când va avea el chef.

În ajun, cum Jésus-Christ, încântat, avusese slăbiciunea să-i arate Fricoasei cele patru monezi de câte cinci franci, nu adormise decât ţinându-le în pumnul închis; căci, ultima dată, nemernica îi şterpelise tina de sub căpătâi, profitând de faptul că venise cherchelit, ca să pretindă că trebuie s-o fi pierdut el. Când se trezi, trecu printr-o mare spaimă, căci monezile îi căzuseră din pumn, în timpul somnului; dar le găsi sub el, calde toate, şi îl cuprinse o imensă bucurie, salivând de pe acum la gândul că o să le facă praf la Lengaigne: era zi de sărbătoare, ar fi un porc dacă s-ar întoarce acasă cu vreun ban! Degeaba toată dimineaţa se dădu Fricoasa bine pe lângă el ca să-i dăruie una, una mică-mititică, zicea ea. O respingea, nici măcar nu-i fu recunoscător pentru omleta, din nişte ouă furate, pe care i-o puse pe masă. Nu! nu era destul că-şi iubea mult tatăl, banii erau făcuţi pentru bărbaţi. Atunci, se îmbrăcă mânioasă, îşi puse rochia de poplin albastru, un cadou de pe vremea zaiafeturilor, spunând că se duce şi ea să se distreze. Şi nu ajunse la douăzeci de metri de uşă, când se întoarse, strigând:

— Tată, tată, priveşte!

Ţinând mâna ridicată, îi arăta, în vârful degetelor subţiri, o frumoasă monedă de cinci franci, strălucitoare ca soarele.

El crezu că i-o şterpelise, se căută prin buzunare, îngălbenindu-se. Dar cei douăzeci de franci erau la locul lor, pesemne că ticăloasa făcuse vreo negustorie cu gâştele ei; şi învârteala fetei i se păru nostimă, rânji părinteşte, lăsând-o s-o ia la sănătoasa.

Jésus-Christ nu era sever decât într-o privinţă, morala. De aceea, o jumătate de oră mai târziu, îl cuprinse o mare

furie. Pleca, la rândul lui, tocmai închidea uşa, când un ţăran gătit de sărbătoare, trecând în jos, pe drum, îi strigă de departe.

— Jésus-Christ, hei. Jésus-Christ!

— Ce-i?

— Fiică-ta e pe spate.

— Şi?

— Şi are pe unul…

— Unde?

— Acolo, în groapă, la marginea ogorului lui Guillaume.

Şi el îşi ridică amândoi pumnii spre cer, ca turbat.

— Bine, mulţumesc! îmi iau biciul!… Ah, dumnezeii ei de târâtură care mă face de ruşine!

Intră în casă, să-şi desprindă, de după uşă, din stânga, marele bici de căruţaş de care nu se folosea decât în asemenea împrejurări; şi plecă, ţinând biciul sub braţ, aplecându-se, furişându-se de-a lungul tufişurilor, ca la vânătoare, vrând să cadă asupra îndrăgostiţilor fără să fie văzut.

Dar, când ieşi la loc deschis, la cotitura drumului, Nénesse, care pândea din vârful unei grămezi de pietre, îl zări. Cu Fricoasa era Delphin. şi fiecare îşi avea de altfel rândul, unul ca sentinelă înaintară, pe când celălalt se distra.

— E prăpăd! strigă Nénesse; iote-l pe Jésus-Christ!

Văzuse biciul, o luase la sănătoasa ca un iepure, de-a curmezişul câmpului.

În groapa acoperită cu iarbă, dintr-o scuturătură, Fricoasa îl azvârlise cât colo pe Delphin! Ah, urâtă treabă, taică-su! Şi avu totuşi prezenţa de spirit să-i dea băiatului moneda de cinci franci.

— Ascunde-o în cămaşa ta, şi mi-o dai mai târziu… Repede, fugi cât poţi, fir-ar să fie!

Jésus-Christ venea ca un uragan, zguduind pământul în goana lui, învârtindu-şi biciul uriaş, ale cărui pocnete

răsunau ca nişte împuşcături.

— Ah, târâtură! ah, târfă, te fac eu să joci!

În turbarea lui, când îl recunoscu pe fiul pândarului, îl lăsă în pace, pe când acesta, încurcat în pantaloni, se strecura în patru labe printre mărăcini. Stânjenită, cu fusta în sus, ea nu mai putea să nege. Dintr-o lovitură, care-i şfichiui coapsele, o ridică în picioare, o trase afară din groapă. Şi vânătoarea începu.

— Ţine, lepădătură!... Ţine, vezi dacă asta te satură!

Fără să scoată un cuvânt şi obişnuită cu asemenea curse, Fricoasa alerga cu salturi de capră. Tactica obişnuită a tatălui era s-o ducă astfel acasă, unde o încuia. De aceea, ea încerca s-o ia spre câmpie, sperând să-i istovească. De data aceasta fu cât pe-aci să reuşească, datorită unei întâlniri. De o vreme, domnul Charles şi Élodie, pe care o ducea la serbare, erau acolo, opriţi, postaţi în mijlocul drumului. Văzuseră tot, micuţa cu ochii holbaţi de-o uluire nevinovată, el roşu de ruşine, plesnind de indignare burgheză. Şi cel mai rău lucru fu că această Fricoasă neruşinată, recunoscându-l, vru să se pună sub protecţia lui. O respinse, dar biciul se apropia; şi, ca să-i evite, începu să se rotească împrejurul unchiului şi al verişoarei, în timp ce tatăl, cu înjurături şi cuvinte de cazarmă, îi reproşa purtarea, rotindu-se şi el, pocnind din bici în aer, cu toată puterea braţelor. Închis în acest groaznic cerc, zăpăcit, aiurit domnul Charles se resemnă de nevoie să-i ascundă faţa lui Élodie în jiletca sa. Şi îşi pierdea capul până într-atât, că deveni el însuşi grosolan.

— Nu vrei să ne laşi odată în pace, văgăună murdară! Dar cine m-a pricopsit cu familia asta, în bordelul ăsta de sat!

Alungată, Fricoasa se simţi pierdută. O lovitură de bici, care o înfăşură pe la subţiori, o făcu să se învârte ca un titirez; alta, o dădu peste cap, smulgându-i o şuviţă de păr. De atunci, readusă pe drumul cel bun, ea nu mai avu decât

gândul să intre iar în vizuină, cât mai repede cu putinţă: Sări gardurile, trecu peste gropi, tăie viile de-a curmezişul, fără teamă că se înţeapă în haraci. Dar picioarele ei mici nu puteau lupta, loviturile plouau peste umerii rotunzi, peste şalele încă fremătătoare, peste toată această carne de fetiţă precoce, căreia de altfel nici nu-i păsa, care la urma urmei găsea că e nostim să fie gâdilată atât de tare. Aşa se făcu, deci, că râdea, cu un râs nervos, când intră dintr-o săritură şi se refugie într-un colţ, unde marele bici n-o mai atingea.

— Dă-mi cei cinci franci, spuse tatăl. Asta, ca să te pedepsesc.

Ea se jură că-i pierduse în timpul fugii. Dar el rânji neîncrezător şi începu s-o caute. Cum nu găsea nimic, se supără din nou.

— Aşa? i-ai dat-o drăguţului tău... Dumnezeii tăi de vită! le faci cheful, şi-i mai şi plăteşti!

Şi plecă, scos din fire, încuind-o, strigându-i că va rămâne acolo singură până a doua zi, pentru că el credea că nu se va întoarce curând.

Fricoasa îşi cercetă, pe la spate, corpul vărgat numai de două sau trei vânătăi, se pieptănă, se îmbrăcă din nou. Pe urmă, liniştită, desfăcu încuietoarea, treabă pentru care dobândise o anume îndemânare; apoi, o luă la sănătoasa, fără ca măcar să aibă grijă să închidă uşa: ei bine, hoţii, dacă veneau, vor fi mai degrabă ei furaţi! Ştia unde să-i găsească pe Nénesse şi pe Delphin, într-o pădurice de pe malul lui Aigre. Într-adevăr, o aşteptau acolo; şi fu rândul vărului Nénesse. El avea trei franci, celălalt treizeci de centime. Când Delphin îi dădu moneda, ea, fată bună, hotărî să mănânce totul împreună cu ei. Veniră la serbare, le dădu nişte pricomigdale, după ce îşi cumpără o fundă mare de satin roşu, pe care şi-o prinse în păr.

Între timp, Jésus-Christ ajungea la Lengaigne, când se întâlni cu Bécu, care îşi pusese placa lustruită peste o bluză

nouă. Îl apostrofă cu violenţă.

— Ia ascultă, aşa-ţi faci tu rondul!... Ştii unde l-am găsit pe Delphin al tău?

— Unde?

— Cu fiică-mea... Îi scriu prefectului să te dea afară, tată de porc, porc tu însuţi!

Deodată, Bécu se supără.

— Pe fiică-ta n-o văd decât cu tălpile-n sus... A, ea l-a destrăbălat pe Delphin! Să mă trăsnească Dumnezeu dacă n-o dau pe mâna jandarmilor!

— Încearcă numai, tâlharule!

Nas în nas, cei doi bărbaţi se mâncau reciproc. Şi, dintr-odată, se produse o destindere, furia le scăzu.

— Trebuie să ne lămurim, hai să intrăm şi să bem un pahar, spuse Jésus-Christ.

— N-am un gologan, zise Bécu.

Atunci, foarte vesel, celălalt scoase o primă monedă de cinci franci, o aruncă în sus, şi-o puse peste ochi.

— Ei? s-o facem praf, moş Veselie!... Hai, intră, maţ bătrân! E rândul meu, tu plăteşti destul de des.

Intrară la Lengaigne rânjind de plăcere, îndemnându-se cu câte o zdravănă palmă prietenească. În anul acela, Lengaigne avusese o idee: pentru că proprietarul balului câmpenesc refuzase să-şi mai ridice baraca, dezgustat că nu-şi scosese cheltuielile anul trecut, cârciumarul se grăbise să instaleze un bal în hambarul lui, alăturat prăvăliei, şi a cărui poartă de căruţe se deschidea în drum; spărsese chiar peretele despărţitor şi acum cele două săli comunicau. Şi cum această idee atrăgea la el clientela din întregul sat, rivalul lui, Macqueron, turba, vizavi, că nu avea pe nimeni.

— Doi litri repede, fiecare cu al lui! răcni Jésus-Christ.

Dar, pe când Flore îl servea, zăpăcită, radioasă de atâta lume, el văzu că întrerupsese lectura unei scrisori pe care Lengaigne o făcea cu voce tare, stând în picioare în mijlocul

unui grup de ţărani. Întrebat, acesta răspunse cu importanţă că era o scrisoare de la fiul său Victor, scrisă de la regiment.

— Măi, măi, ştrengarul! spuse Bécu interesat. Şi ce zice? Ia-o de la început.

Atunci Lengaigne luă lectura de la început.

— „Dragii mei părinţi, vă scriu ca să vă spun că acum ne aflăm la Lille, în Flandra, de o lună fără şapte zile. Ţinutul n-ar fi rău, ci doar vinul e scump, pentru că trebuie să pui jos până la optzeci de centime pe litru…”

Şi scrisoarea, în cele patru pagini de scris sârguincios, nu conţinea nimic altceva. Acelaşi amănunt revenea la infinit, în fraze lungi. Toţi, de altfel, protestau de fiecare dată în legătură cu preţul vinului: unde s-a mai pomenit ţinut ca ăsta, nenorocită garnizoană! În ultimele rânduri apărea o tentativă de înşelăciune, doisprezece franci ceruţi pentru înlocuirea unei perechi de pantofi pierduţi.

— Măi, măi, ştrengarul! repeta pândarul. Pentru numele lui Dumnezeu, iată-l bărbat!

După cei doi litri, Jésus-Christ ceru alţi doi, cu vin înfundat, de câte un franc; plătea fiece rând, pentru a uimi, ciocănind cu banii în masă, revoluţionând cârciuma; şi, când prima piesă de cinci franci fu băută, o scoase pe a doua, şi-o înşurubă din nou în ochi, strigă că şi atunci când nu mai avea, el tot mai avea. După-amiaza se scurse astfel, în înghesuiala băutorilor care intrau şi ieşeau, într-o beţie crescândă. Toţi, atât de posomorâţi şi de chibzuiţi peste săptămână, acum răcneau, băteau cu pumnii în masă, scuipau cu violenţă. Unul înalt şi slab avu chef să se bărbierească şi Lengaigne îl aşeză numaidecât printre ceilalţi, îi râcâi pielea atât de straşnic, că se auzea briciul peste şorici, de parcă ar fi fost opărit un porc. Un al doilea îi luă lotul, fu o întreagă distracţie. Şi limbile îşi dădeau drumul, îl luau în zeflemea pe Macqueron, care nu îndrăznea să mai iasă. Nu era oare vina lui, a acestui

adjunct de primar prăpădit, că balul nu voise să mai vină? Lucrurile se aranjează. Dar bineînţeles că el ţinea mai mult să voteze nişte drumuri, ca să i se plătească de trei ori valoarea terenurilor pe care le dona. Această aluzie ridică o furtună de râsete. Zdrahoana de Flore, pentru care ziua aceea fu un adevărat triumf, alerga la uşă ca să izbucnească într-o veselie insultătoare, de fiecare dată când zărea trecând, prin spatele geamurilor din faţă, chipul înverzit al Coelinei.

— Nişte ţigări de foi, doamnă Lengaigne! comandă Jésus-Christ cu glas tunător. Din cele scumpe! de zece centime!

Cum se lăsase noaptea şi se aprindeau lămpile de petrol, intră nevasta lui Bécu să-şi caute bărbatul. Dar începuse o teribilă partidă de cărţi.

— Zici că vii? E trecut de opt. Trebuie să mâncăm odată.

El o privi ţintă, cu un aer maiestuos de beţivan.

— Cară-te de-aici!

Atunci, Jésus-Christ izbucni.

— Doamnă Bécu, te invit... Ai? să tragem un chiolhan în trei... Auzi, patroană! tot ce ai mai bun, jambon, iepure, desert... Şi să n-ai teamă. Apropie-te un pic, să vezi... Atenţie!

Se prefăcu că se caută îndelung prin buzunare. Apoi, deodată, îşi scoase cea de a treia monedă, pe care o ţinu în aer.

— Cucu, a! uite-o!

Se strâmbară de râs, un grăsan fu cât pe-aci să se sufoce. Ticălosul de Jésus-Christ era totodată mare hazliu. Şi unii se apucară să-i pipăie în glumă, de sus până jos, ca şi cum ar fi avut scuzi în carne, ca să-i scoată în acest fel, până când nu le-ar fi trecut setea.

— Ascultă, doamnă Bécu, repetă el a zecea oară, dacă Bécu vrea, ne culcăm împreună... S-a făcut?

Ea era foarte murdară, neştiind, spunea, dacă va rămâne la sărbătorire; şi râdea, vicleană, neagră, de o slăbiciune

ruginită de andrea veche; în timp ce zdrahonul o ciupea mereu de coapsele goale pe sub masă. Beat mort, bărbatului îi curgeau balele, rânjea, răcnea că stricatei n-o să i se pară prea mulţi doi.

Bătu de ora zece, balul începu. Prin uşa de comunicaţie se vedeau arzând cele patru lămpi, legate de grinzi cu nişte sârme. Clou, potcovarul, se afla acolo, cu trombonul lui, precum şi nepotul unui frânghier din Bazoches-le-Doyen, care cânta la vioară. Intrarea era liberă, se plăteau zece centime pentru fiecare dans. Pământul bătut al hambarului fusese stropit, ca să nu se ridice praful. Când instrumentele tăceau, de afară se auzeau detunăturile tirului, seci şi regulate. Şi drumul, atât de întunecat de obicei, era incendiat de reflectoarele celorlalte două barăci, cea cu jucăriile sclipind de poleială, cea unde se afla ruleta împodobită cu oglinzi şi tapisată cu roşu ca o capelă.

— Ei, iote-mi fetiţa! strigă Jésus-Christ, cu ochii umeziţi.

Era Fricoasa, într-adevăr, care îşi făcea intrarea la bal, urmată de Delphin şi de Nénesse; şi tatăl nu părea surprins că o vede acolo, deşi o încuiase în casă. Pe lângă funda roşie care-i strălucea în păr, avea la gât un şirag grosolan dintr-o imitaţie de coral, mărgele din ceară de sigiliu, sângerând pe pielea ei brună. Toţi trei, de altfel, sătui de atâta hoinăreală prin faţa barăcilor, erau buimăciţi şi cuprinşi de o indigestie de dulciuri. Delphin, în bluză, avea capul gol, un cap rotund şi neîngrijit de mic sălbatic, care nu se simţea bine decât în aer liber. Nénesse, chinuit de pe acuma de o nevoie de eleganţă citadină, era îmbrăcat într-un costum cumpărat de la Lambourdieu, una dintre acele teci cusute la grămadă în casele de confecţii inferioare, din Paris; şi purta o pălărie melon, din ură faţă de satul său, pe care îl dispreţuia.

— Fetiţa? chemă Jésus-Christ. Fetiţa, vino să guşti de-aici… Ei? e ceva grozav!

O sili să bea din paharul lui, în timp ce nevasta lui Bécu îl

întreba cu severitate pe Delphin:

— Ce-ai făcut cu şapca?

— Am pierdut-o.

— Ai pierdut-o… Vino aici să te cârpesc!

Dar interveni Bécu, rânjitor şi încântat la amintirea ştrengăriilor precoce ale fiului său.

— Lasă-l în pace! iote-l cum creşte… Şi, puşlamalelor, vă distraţi împreună?… Ah, ticălosul! ah, ticălosul!

— Duceţi-vă să dansaţi, conchise patern Jésus-Christ. Şi, fiţi cuminţi!

— Sunt beţi ca nişte porci, spuse Nénesse cu o înfăţişare scârbită, intrând în sala de bal.

Fricoasa începu să râdă.

— Ei, te cred! pe asta mă şi bizuiam… De aceea sunt drăguţi!

Balul se însufleţea, nu se auzea decât trombonul lui Clou, detunând şi acoperind cântarea piţigăiată a micuţei viori. Pământul bătut, stropit din belşug, se transforma în noroi sub tălpile greoaie; şi, curând, din toate fustele vânturate, din hainele bărbăteşti şi bluzele care se umezeau, la subţiori, de mari pete de sudoare, se ridica un violent miros de ţap, intensificând acreala fumegătoare a lămpilor. Dar, între două cadriluri, un lucru produse tulburare, intrarea Berthei, fiica lui Macqueron, îmbrăcată într-o toaletă de mătase subţire, aidoma celor purtate de domnişoarele perceptorului la Cloyes, în ziua de Sfântul Lubin. Cum aşa, părinţii ei îşi îngăduiseră să vină aici, sau, mai degrabă, venise ea, fără ştirea lor? Şi băgară cu toţii de seamă că dansa numai şi numai cu fiul rotarului, pe care tatăl ei o oprise să-i vadă, din pricina unei duşmănii de familie. Se spunea în bătaie de joc: pare-se că n-o mai distra să-şi strice sănătatea de una singură!

Cu toate că era beat criţă, peste puţină vreme Jésus-Christ zări capul murdar al lui Lequeu, proţăpit în uşa dintre încăperi, privind-o pe Berthe cum saltă în braţele

curtezanului. Nu-şi mai putu ţine vorba.

— Ia spuneţi, domnule Lequeu, nu dansaţi cu amoreza dumneavoastră?

— Cine anume, amoreza mea? întrebă învăţătorul cu faţa verde de venin.

— Dar frumoşii ochi ca tăciunii de-acolo!

Furios că fusese descoperit, Lequeu întoarse spatele, rămase nemişcat, într-una dintre acele tăceri de om superior în care se închidea, din prudenţă şi dispreţ. Şi, cum Lengaigne se apropiase, Jésus-Christ îl înhăţă. Ai? şi-ar fi lăsat afacerile pe mâna acestui mâzgălitor de cerneală! I-ar da lui cineva fete bogate! Nu era mare scofală că nu i-a crescut e atât de elegantă, pentru că ea nu avea păr decât în creştet; şi, stârnit de-a binelea, susţinu lucrul ca şi cum l-ar fi văzut. Aşa se vorbea de la Cloyes până la Châteaudun, tinerii făceau mare haz. Nimic, pe cuvânt de onoare! locul e la fel de gol ca o bărbie de preot. Şi atunci toţi, uluiţi de fenomen, se ridicară pe vârfuri ca să se uite la Berthe, urmărind-o cu o uşoară strâmbătură de silă, de fiecare dată când dansul o aducea în apropierea lor, foarte albă în zborul fustelor ei.

— Pungaş, bătrân, reluă Jésus-Christ. care se porni să-i tutuiască pe Lengaigne, nu e ca fiică-ta!

Cu un aer de vanitate, acesta răspunse:

— A, fără îndoială!

Acum Suzanne era la Paris, în înalta societate, zice-se. Se arăta discret, vorbea de un loc bun. Dar ţăranii intrau fără încetare, şi un fermier cerându-i veşti despre Victor, scoase din nou scrisoarea. „Dragii mei părinţi, vă scriu ca să vă spun că acum ne aflăm la Lille, în Flandra…” Toţi o ascultau, câţiva oameni care-o mai auziseră de cinci sau şase ori se apropiau iar. Costa optzeci de centime litrul! Da, optzeci de centime!

— Urât ţinut, repetă Bécu.

În clipa aceea apăru Jean. Se duse de îndată să-şi arunce

privirile prin sala de bal, ca şi cum ar fi căutat pe cineva. Apoi se întoarse, dezamăgit, neliniştit. De două luni, nu îndrăznea să mai facă vizite atât de dese la Buteau, pentru că-l simţea rece faţă de el, aproape ostil. Fără îndoială, nu-şi ascunsese bine ceea ce simţea pentru Françoise, acea prietenie crescândă care îl înfierbântă acum, şi camaradul lui băgase de seamă. Şi pesemne că-i displăcea, îi încurca socotelile.

— Bună seara, spuse Jean apropiindu-se de masa unde Fouan şi Delhomme beau o sticlă de bere.

— Vrei să faci ca noi, Caporal? oferi politicos Delhomme.

Jean acceptă; şi, când ciocni:

— E ciudat că Buteau n-a venit.

— Uite-l că tocmai intră! spuse Fouan.

Într-adevăr, Buteau intra, dar singur. Făcu încet înconjurul cârciumii, strânse câteva mâini; pe urmă, când ajunse lângă masa tatălui şi a cumnatului său, rămase în. picioare, refuzând să se aşeze, nevoind să ia nimic.,

— Lise şi Françoise nu dansează? sfârşi prin a întreba Jean, al cărui glas tremura.

Buteau îl privi ţintă, cu ochii lui mici şi aspri.

— Françoise s-a culcat, aşa e mai bine pentru tinerele fete.

Dar o scenă, nu departe de ei, le reteză vorba, stârnindu-le interesul. Jésus-Christ se luase în colţ cu Flore. Îi cerea un litru de rom ca să facă vinars cu zahăr, şi ea refuza să i-l aducă.

— Nu, nimic, eşti destul de beat.

— Ai? ce-mi îndrugă asta?... Crezi, poate, afurisito, că n-am să-ţi plătesc? Vrei să cumpăr toată baraca ta? Ia te uită! n-am decât să-mi suflu nasul, priveşte aici!

Ascunsese în pumn cea de-a patra monedă de cinci franci, îşi apucă nasul cu două degete, suflă năprasnic, şi făcu de parcă ar fi tras moneda din el, pe care-o plimbă după aceea ca pe o lădiţă de moaşte.

— Iote ce scot eu de-aici, când am guturai!

Nenumărate aclamaţii zguduiră pereţii, şi Flore, dându-se bătută, aduse litrul de rom şi zahărul. Mai trebui şi o salatieră. Şi puşlamaua de Jésus-Christ puse atunci stăpânire pe sala întreagă, agitând punciul, cu coatele ridicate, cu faţa roşie luminată de flăcările care până la urmă supraîncălzeau aerul, pâclă opacă a lămpilor şi a pipelor. Dar, scos din sărite la vederea banilor, Buteau izbucni deodată.

— Porcule, nu ţi-e ruşine să bei aşa banii furaţi de la tatăl nostru!

Celălalt îl luă peste picior.

— A, tu vorbeşti, mezinule!... Pesemne că eşti flămând, de înşiri asemenea gugumănii!

— Zic că eşti o târâtură, că ai să sfârşeşti la ocnă... În primul rând, tu ai făcut-o pe mama să moară de inimă rea...

Beţivanul învârti cu lingura, dezlănţui o furtună de flăcări în salatieră, înăbuşindu-se de râs.

— Bun, bun, zi mai departe... Eu, fără îndoială, dacă nu cumva tu.

— Şi mai spun că pentru mâncăi de soiul tău, nu merită să crească grâul... Când te gândeşti că pământul nostru, da, tot pământul pe care bătrânii noştri au avut atâta grijă să ni-l lase, tu l-ai pus amanet, l-ai dat pe mâna altora!... Mişelule, ce ai făcut cu pământul?

Dintr-odată, Jésus-Christ se însufleţi. Punciul i se stingea, se aşeză mai bine, se răsturnă pe scaun, văzând că toţi băutorii tăceau, şi ascultau, ca să-şi facă o părere.

— Pământul, răcni el, dar pământul îşi bate joc de tine! Tu eşti robul lui, îţi ia bucuria, puterile, viaţa, nerodule! şi nici măcar nu te face mai bogat!... Pe când eu, care-l dispreţuiesc, care stau cu braţele încrucişate, care mă mulţumesc să dau în el cu piciorul, ei bine, eu, vezi şi tu, sunt rentier, mă cinstesc!... Ah, nătăfleţule!

Ţăranii râdeau mereu, în timp ce Buteau surprins de

violenţa acestui atac, se mulţumi să bâiguie:

— Un pierde-vară, bun de nimic, care nu munceşte şi face pe grozavul!

— Pământul, ce mai glumă! continuă Jésus-Christ stârnit. Zău, eşti un om ruginit, dacă-ţi stă gândul numai la gluma asta... Există oare pământul? e al meu, e al tău, nu e al nimănui. Nu era el al bătrânului? şi n-a trebuit să-i taie ca să ni-l dea nouă? şi tu n-o să-i tai, pentru copiii tăi?... Şi-apoi, ce? el se duce, vine, creşte; scade, scade mai cu seamă; şi te crezi un mare domn, cu cele şase pogoane ale tale, când tata avea nouăsprezece... Pe mine m-a dezgustat, era prea puţin, am halit tot... Şi-apoi, mie îmi plac plasamentele sigure, şi pământul, vezi tu, mezinule, devine îndoielnic! N-am să azvârl niciun gologan în plus, miros afacerea necurată, o catastrofă urâtă care-o să vă cureţe pe toţi... Falimentul! nişte nătărăi cu toţii!

O tăcere de moarte se lasă încetul cu încetul în cârciumă. Nimeni nu mai râdea, feţele neliniştite ale ţăranilor se întorceau către acest drac împieliţat, care arunca în beţia lui talmeş-balmeşul opiniilor sale, ideile fostului soldat în Africa, ale muncitorului de la oraş, ale politicii negustorilor de vin. Cel ce supravieţuia era omul de la ’48, comunistul umanitar, rămas în genunchi în faţa lui ’89.

— Libertate, egalitate, fraternitate! Trebuie să ne întoarcem la revoluţie! Am fost furaţi la împărţeală, burghezii au luat totul, şi, la naiba! vor fi siliţi să dea înapoi... Este vreun om mai prejos decât altul? e drept, de pildă, ca tot pământul să-i aibă neisprăvitul ăsta de la Borderie, şi eu nimic?... Vreau drepturile mele, vreau partea mea, toată lumea va avea partea ei.

Prea beat ca să mai apere autoritatea, Bécu aproba fără să înţeleagă. Dar, cu o licărire de bun simţ, avu unele rezerve.

— Aşa e, aşa e... Cu toate astea, regele e rege. Ce-i al meu nu-i al tău.

Se auzi un murmur de încuviinţare, şi Buteau îşi luă revanşa.

— Nu-l ascultaţi, e bun de omorât!

Izbucniră din nou râsete, şi Jésus-Christ îşi pierdu orice măsură, se ridică în picioare, izbind cu pumnii în masă.

— Aşteaptă pân’ la viitoarea… Da, am să vin să stau de vorbă cu tine, poltron afurisit! Azi faci pe deşteptul, pentru că eşti cu primarul, cu adjunctul lui, cu deputatul tău de trei parale! Ai? îi lingi cizmele ăluia, eşti destul de prost să crezi că e cel mai tare şi că te ajută să-ţi vinzi grâul. Ei bine, eu care n-am nimic de vânzare, vă am pe toţi la fund, pe tine, primarul, adjunctul lui, deputatul, şi jandarmii!… Mâine, va fi rândul nostru să fim cei mai tari, şi n-o să fiu numai eu, vom.fi aici toţi oamenii săraci, care s-au săturat să tot crape de foame, şi veţi fi aici şi voi ăştia, da! voi, ăştia, când o să vi se urască să tot hrăniţi burghezii, fără ca măcar să aveţi pâine pe masă!… Nimiciţi proprietarii! o să le frângem gâtul, pământul are să fie al cui o să pună mâna pe el! Auzi, mezinule, îţi iau pământul, şi fac ceva pe el!

— Vino, hai, te ucid cu un glonţ, ca pe-un câine! strigă Buteau, atât de scos din ţâţâni, că plecă trântind uşa.

După ce ascultase cu o înfăţişare prostească, plecase şi Lequeu, ca un funcţionar care nu putea să se mai compromită multă vreme. Cu nasul în halba de bere, Fouan şi Delhomme nu suflau o vorbă, ruşinaţi, ştiind că, dacă interveneau, beţivanul avea să strige şi mai tare. La mesele vecine, ţăranii începeau să se supere: cum aşa? bunurile lor nu erau ale lor, vor veni alţii să le ia? şi bombăneau, voiau să se repeadă la „împărţitor” şi să-i azvârle afară în pumni, când Jean se ridică. El nu-l părăsise o clipă din ochi, nepierzând niciuna dintre vorbele lui, cu faţa serioasă, de parcă ar fi drămuit ce era drept, în toate aceste lucruri care îl revoltau.

— Jésus-Christ, spuse el liniştit, ai face mai bine dacă ai tăcea… Astea nu sunt lucruri de vorbit, şi dacă întâmplător

ai dreptate, nu eşti defel iscusit, pentru că-ţi faci singur rău.

Acest băiat atât de stăpânit, această remarcă atât de înţeleaptă, îl domoliră dintr-odată pe Jésus-Christ. Căzu iar pe scaun declarând că, la urma urmei, lui puţin îi păsa. Şi o luă de la capăt cu glumele: o strânse în braţe pe nevasta lui Bécu, al cărei bărbat dormea cu capul pe masă, obosit; isprăvi punciul, bând direct din salatieră. În fumăria densă, hohotele de râs răsunau din nou.

În fundul hambarului, se dansa mereu, Clou umfla acompaniamentele trombonului, al cărui tunet acoperea cântecul piţigăiat al micii viori. Sudoarea curgea de pe trupuri, îşi adăuga acrimea la putoarea fumegătoare a lămpilor. Nu se mai vedea decât funda roşie a Fricoasei, care se învârtea în braţele lui Nénesse şi ale lui Delphin, pe rând. Şi Berthe era încă acolo, credincioasă curtezanului ei, dansând numai cu el. Într-un colţ, câţiva tineri pe care îi refuzase rânjeau: păi, dacă netotul ăsta nu ţinea la ce-i lipsea ei, avea dreptate să-i păstreze, pentru că ştiau pe alţii care, cu toţi banii fetei, ar fi aşteptat să-i crească, desigur, ca s-o poată lua de nevastă.

— Haideţi la culcare, le spuse Fouan lui Jean şi Belhomme.

Pe urmă, afară, după ce Jean îi părăsi, bătrânul merse în tăcere, având aerul că meditează asupra lucrurilor auzite; şi, brusc, de parcă acele lucruri l-ar fi hotărât, se întoarse către ginerele său.

— Mă duc să vând prăpădita aia de casă şi vin să stau la voi. Gata… Rămâi cu bine!

Porni singur, cu pas domol. Dar inima îi era grea, picioarele i se împiedicau pe drumul negru, o tristeţe apăsătoare îl făcea să se împleticească, aidoma unui om băut. Nu mai avea pământ, şi în curând nu va mai avea nici casă. Îi părea că i se tăiau vechile grinzi, că i se fura acoperişul de ardezie de deasupra capului. De acum încolo nu mai avea nici măcar o piatră pe care să pună capul,

pribegea pe câmpuri ca un sărman, noaptea şi ziua, fără încetare; şi, când va ploua, ploaia rece, ploaia fără de sfârşit va cădea peste el.

IV

Soarele imens de august urca de la ora cinci dimineaţa la orizont, şi ţinutul Beauce îşi desfăşura grânele coapte, sub cerul de văpaie. După ultimele ploi torenţiale ale verii, fata de masă a câmpului verde. În continuă creştere, se îngălbenise puţin câte puţin. Acum era o mare bălaie, incendiată, care părea să reflecte văpăile văzduhului, o mare care-şi rostogolea talazurile de foc la cea mai mică răsuflare. Nimic altceva decât grâu, fără să se vadă măcar o casă, ori un arbore – nemărginirea grâului! Uneori, de atâta căldură, o linişte ca de plumb adormea spicele, o mireasmă de fecunditate fumega şi se împrăştia din pământ. Germinaţiile luau sfârşit, se simţea sământa plină ţâşnind din matricea comună, în grăunţe călduţe şi grele. Şi, în faţa acestei câmpii, a acestui seceriş gigantic, o nelinişte îşi făcea loc, aceea că omul, cu trupul lui de insectă, atât de mic în această imensitate, nu-i va vedea niciodată capătul.

La Borderie, terminând secara de o săptămână, Hourdequin începuse grâul. Secerătoarea mecanică i se stricase de anul trecut: şi, disperat de reaua-voinţă a slujitorilor, ajungând să se îndoiască el însuşi de eficacitatea maşinilor, încă de la înălţare fusese nevoit să se asigure de o ceată de secerători. Conform obiceiului, îi tocmise în Perche, la Mondoubleau: şeful, un bărbat înalt şi slab, alţi cinci secerători, şase culegătoare, patru femei şi două fete. O căruţă îi adusese la Cloyes, unde plecase să-i

ia trăsura fermei. Toată această lume se culca în stâna goală în vremea aceea, claie peste grămadă pe paie, fetele, femeile, bărbaţii, pe jumătate goi, din pricina zăpuşelii.

Era vremea când Jacqueline avea cea mai mare bătaie de cap. Sculatul şi culcatul în fiece zi le hotăra munca: erai zgâlţâit de la ora trei dimineaţa, te întorceai la culcuşul de paie către ora zece seara. Şi ea trebuia să fie prima în picioare, pentru supa de la ora patru, chiar dacă se culcase ultima, după ce servise masa cea mare de la ora nouă – slănină, carne de vacă, varză. Între aceste două mese, mai avea altele trei, pâinea şi brânză la gustarea de dimineaţă, a doua supă de amiază, bucata de pâine cu lapte la gustarea de după-amiază: cu toate, cinci mese copioase, stropite cu cidru şi cu vin, căci secerătorii, care muncesc din greu, sunt pretenţioşi. Dar ea râdea, ca biciuită, avea muşchi de oţel, în supleţea ei de pisică; şi această rezistenţă la oboseală era cu atât mai surprinzătoare cu cât îl ucidea cu dragostea pe Tron, bruta aceea mătăhăloasă de văcar, a cărui carne tânără de colos îi stârnea o foame năprasnică. Făcuse din el câinele ei, îl lua cu sine în hambare, în podul cu fân, în stână, acum când ciobanul, de care se temea că o spionează, se culca afară, cu oile. Aveau loc, noaptea mai ales, adevărate chiolhanuri de mascul, din care ea ieşea elastică şi mlădioasă, zbârnâind de hărnicie. Hourdequin nu vedea nimic, nu ştia nimic. Era în febra secerişului, o febră specială, marea criză anuală a pasiunii faţă de pământ, un continuu tremur interior, cu capul în flăcări, cu inima bătând cumplit, cu carnea zguduită, în faţa spicelor coapte care cădeau.

Nopţile erau atât de fierbinţi, în anul acesta, că Jean. uneori, nici nu putea să şi le petreacă în chiţimia unde se culca, alături de grajd. Ieşea afară, prefera să se întindă, gata îmbrăcat, pe pavajul din curte. Şi nu-l izgonea numai căldura vie şi de nesuportat a cailor, duhoarea ieslei; ci şi insomnia, imaginea continuă a lui Françoise, ideea fixă că

ea venea, că el o cuprindea, o devora dintr-o îmbrăţişare. Acum, când, ocupată în altă parte, Jacqueline îl lăsa liniştit, prietenia lui pentru această ştrengăriţă se transforma într-o dorinţă turbată. În suferinţa lui din timpul somnului pe sponci, de zeci de ori se jurase că se va duce a doua zi şi o va lua în braţe; apoi, când se trezea, după ce îşi cufunda capul într-o găleată cu apă rece, găsea lucrul dezgustător, era prea bătrân pentru ea; şi chinul reîncepea în noaptea următoare. Când veniră secerătorii, recunoscu printre ei o femeie, măritată cu unul dintre cosaşi, şi pe care o răsturnase, copilă încă, acum doi ani. Într-o noapte, se simţi atât de torturat, că, strecurându-se în stână, o trase dintre bărbat şi un frate, care sforăiau cu gura deschisă. Ea acceptă, fără să se apere. Avu loc o înfulecare mută, în bezna încinsă, pe pământul bătut, care, deşi fusese greblat, păstrase de la iernatul oilor un miros de amoniac atât de pătrunzător, că-i lăcrimau ochii. Şi, de douăzeci de zile, revenea în fiece noapte.

Încă din a doua săptămână a lunii august, munca înaintă. Cosaşii începuseră cu petecele din nord, coborând spre cele care mărgineau valea râului Aigre; şi, mănunchi cu mănunchi, uriaşa întindere cădea, fiece lovitură de coasă muşca, făcea o tăietură rotundă. Insectele subţiri, înecate în această muncă gigantică, ieşeau victorioase. În urma mersului lor domol, în linie, pământul tuns apărea din nou, miriştile aspre, de-a curmezişul cărora băteau pasul culegătoarele frânte de mijloc. Era vremea când imensa singurătate tristă a câmpiei Beauce se înveselea cel mai mult, populată de atâta lume, însufleţită de continua mişcare a lucrătorilor, a căruţelor şi a cailor. Cât vedeai cu ochii, nenumărate cete înaintau cu aceeaşi mişcare oblică şi cu aceeaşi balansare a braţelor, unele atât de apropiate, ca se auzea şuieratul fierului, altele ca nişte dâre negre, aidoma furnicilor – până în zare. Şi nenumărate spărturi se deschideau în toate sensurile, ca într-o stofă mâncată, ce

se rupea peste tot. În această activitate de furnicar, Beauce îşi pierdea, bucată cu bucată, mantia de bogăţie, această unică podoabă a verii sale, care o lăsa dintr-odată mâhnită şi goală.

În ultima vreme, căldura fu copleşitoare, într-o zi mai ales când Jean căra snopii, în preajma lanului lui Buteau, dintr-o sfoară de pământ al fermei, unde trebuia să ridice o imensă claie, înaltă de opt metri şi lungă de trei mii de şchioape. Paiele se frângeau de arşiţă, şi peste grâul rămas încă în picioare, nemişcat, văzduhul ardea: ai fi zis că lua singur foc de la o flacără vizibilă, în vibraţia soarelui. Şi nicio răcoreală de frunziş, nimic decât umbra scurtă a oamenilor, pe pământ. Lac de sudoare sub acest foc al cerului, Jean încărca şi descărca mereu căruţa, de dimineaţa, fără să scoată o vorbă, aruncând doar câte o privire, la fiecare drum, spre petecul de pământ, unde, în urma lui Buteau care cosea, Françoise aduna, îndoită de mijloc.

Buteau fusese nevoit s-o tocmească pe Palmyre, ca să le ajute. Françoise nu dovedea munca, şi nu se putea bizui pe Lise, care era însărcinată în luna a opta. Această sarcină îl scotea din minţi. El, care lua atâtea măsuri de precauţie! cum ajunsese acolo ticălosul de copil? O hărţuia pe nevastă-sa, o acuza că făcuse anume, se văicărea ceasuri întregi, de parcă un nevoiaş, un animal pribeag se strecurase în casa lui, ca să-i mănânce tot; şi, după opt luni, ajunsese să nu se uite la pântecele Lisei fără să-i ocărască: pântec nefericit! mai prost ca o gâscă! ruina casei! Ea venise de dimineaţă să ajute la adunat; dar o izgonise, înfuriat de încetineala ei stângace. Trebuia să vină îndărăt şi să aducă gustarea de la ora patru.

— Fir-ar să fie! spuse Buteau, care se încăpăţână să sfârşească o postaţă, mi-e spatele fiert şi limba ca o aşchie.

Se îndreptă din mijloc, cu picioarele goale în încălţările grosolane, îmbrăcat doar într-o cămaşă şi o pereche de pantaloni din pânză, şi cămaşa descheiată, pe jumătate

scoasă din pantaloni, lăsa să i se vadă, până la buric, părul transpirat de pe piept.

— Trebuie să mai beau!

Şi se duse să ia sticla cu cidru de sub haina unde o adăpostise. Pe urmă, după ce trase două înghiţituri din băutura călduţă, îşi aduse aminte de fată.

— Ţie nu-ţi e sete?

— Ba da.

Françoise luă sticla, bău îndelung, fără scârbă; şi, pe când se dădea pe spate, cu şalele ca frânte, cu pieptul întins, ameninţând să rupă pânza subţire, el o privea. Şiroia şi ea de transpiraţie, în rochia de indian pe jumătate descheiată, cu bluza descopciată în partea de sus, dându-i la iveală carnea albă. Sub basmaua albastră, cu care îşi acoperise capul şi ceafa, pe faţa mută, aprinsă de căldură, ochii ei păreau foarte mari.

Fără să spună o vorbă, el se întoarse la muncă, şi începu iar să se rotească pe şolduri, culcând la pământ brazda de grâu cosit la fiece mişcare a coasei, în scrâşnetul fierului care îi cadenţa înaintarea; şi, din nou aplecată, ea venea pe urma lui, cu mâna dreaptă înarmată cu o seceră, folosind-o pe aceasta ca să adune dintre scaieţi braţul de spice, pe care apoi, cu regularitate, din trei în trei paşi, le punea în mănunchiuri. Când se îndrepta din şale, doar cât timp îi trebuia să-şi şteargă fruntea cu dosul mâinii, şi o vedea prea departe, în urmă, cu spatele ridicat, cu capul aproape atingând pământul, limba lui părea să se usuce şi mai mult, şi, cu un glas răguşit, striga:

— Leneşo, trebuie să bag de seamă să nu tai frunză la câini!

În lanul vecin, unde după trei zile grâul cosit se uscase, Palmyre îl lega în snopi; şi, pe ea n-o supraveghea; căci, lucru deloc obişnuit, o tocmise la suta de snopi, pe motiv că nu mai era destul de voinică, era de pe acum prea bătrână, prea istovită, şi că ar fi ieşit în pierdere dacă i-ar fi dat un

franc şi jumătate, ca femeilor tinere. Ba chiar fusese nevoie să-i roage, şi nu se hotărâse s-o tocmească, decât înşelând-o, cu aerul resemnat al unui creştin care consimte să facă o faptă bună. Nenorocita, ridica trei-patru mănunchiuri de grâu, adică atâta cât puteau cuprinde braţele ei slabe; apoi, cu o legătură gata pregătită, înnoda cu putere snopul. Această legare, această treabă atât de grea, pe care bărbaţii şi-o păstrau de obicei pentru ei, o istovea, pieptul îi era zdrobit de încărcăturile ce le ducea mereu, braţele i se frângeau tot strângând asemenea grămezi şi tot trăgând de legăturile de paie. Dimineaţa adusese o sticlă, pe care se repezea, din oră în oră, s-o umple dintr-o băltoacă din vecinătate, clocită şi împuţită, şi bea cu lăcomie, cu toată diareea ce o vlăguia de la începutul căldurilor, ruinându-şi sănătatea din pricina neîncetatei munci peste puterile sale.

Dar albastrul cerului pălise, într-o paloare de boltă încălzită până la alb; şi, din soarele întărâtat, cădea jăratic. Era după masa de prânz, la ceasul greu, apăsător al odihnei. Delhomme şi ceata lui, care se îndeletniciseră, în apropiere, cu aşezarea snopilor în scârtăţi – patru jos, unul deasupra, ca acoperiş – dispăruseră de o vreme, se culcaseră într-o adâncitură a terenului. Încă o clipă îl zăriră stând în picioare pe bătrânul Fouan, care locuia la ginerele său de cincisprezece zile, de când îşi vânduse casa; dar, pesemne că se culcase şi el, căci nu se mai văzu. Şi în orizontul gol, pe fondul scânteietor al miriştilor, nu mai rămase decât, în depărtare, silueta uscăţivă a bătrânei La Grande, cercetând o claie înaltă pe care oamenii ei o începuseră, în mijlocul mulţimii mărunte pe jumătate desfăcute a scârtăţilor. Părea un arbore împietrit de ani, care nu mai avea de ce să se teamă de soare, stând dreaptă, fără o picătură de sudoare pe ea, teribilă şi mâniată pe aceşti oameni care dormeau.

— Ah, la naiba, îmi pute pielea! spuse Buteau.

Şi, întorcându-se către Françoise:

— Dormim, ai?

Căută din ochi puţină umbră, dar nu găsi. Soarele aflat în cumpăna cerului bătea peste tot, fără ca vreun tufiş să le ofere adăpost prin apropiere. În cele din urmă, băgă de seamă că la capătul lanului, într-un soi de adâncitură, grâul încă necosit proiecta o dungă cenuşie.

— Ei, Palmyre, strigă el, nu faci şi tu ca noi?

La cincisprezece paşi în spate, Palmyre răspunse cu o voce stinsă, care ajunse asemenea unei răsuflări:

— Nu, nu, n-am timp.

Pe câmpia încinsă nu mai muncea decât ea. Dacă seara nu-i aducea francul şi jumătate, Hilarion avea s-o ia la bătaie; căci, nu numai că o ucidea cu poftele lui de brută, ci acum o şi fura ca să se cherchelească cu rachiu. Dar ultimele ei puteri o înşelară. Trupu-i plat, fără piept şi fund, netezit ca o scândură de lucru, pârâia, gata să se rupă, cu fiecare nou snop strâns şi legat. Şi, cu obrazul de culoare cenuşie, mâncat ca un ban vechi, bătrână ca de şaizeci de ani, la treizeci şi cinci, ea lăsa soarele arzător să-i soarbă viaţa, în efortul disperat al vitei de povară, care va cădea şi va muri.

Unul lângă altul, Buteau şi Françoise se culcaseră. Acum, când stăteau nemişcaţi, tăcuţi, cu ochii închişi, fumegau de sudoare. Deodată îi cuprinse un somn de plumb, dormiră un ceas; şi sudoarea nu înceta, curgea pe membrele lor, în aerul încremenit şi greu, ca de cuptor. Când Françoise deschise ochii, îl văzu pe Buteau, întors pe o parte, uitându-se la ea cu o privire galbenă. Închise pleoapele, făcându-se că adoarme iar. Ştia bine că o dorea – fără ca deocamdată el să-i fi spus ceva – de când o văzuse crescând şi era o adevărată femeie. Această idee o tulbura: oare va îndrăzni, porcul, pe care în fiece noapte îl auzea drăgostindu-se cu sora ei? Niciodată această apropiere nechezătoare ca de cai n-o enervase într-atât. Oare va îndrăzni? şi îl aştepta, dorindu-l fără să-şi dea seama, hotărâtă, dacă o va atinge,

să-i sugrume.

Deodată, pe când ea strângea din ochi, Buteau o înşfăcă.

— Porcule, porcule! bâiguia fata respingându-l.

— Proasto, lasă-mă!... Îţi spun că dorm toţi, nimeni nu se uită.

În clipa aceea, capul livid şi muribund al Palmyrei apăru pe deasupra grâului, întorcându-se din pricina zgomotului. Dar ea nu avea nicio importanţă, nici măcar cât o vacă ce ar fi întins botul spre ei. Şi, într-adevăr, se întoarse la snopi, indiferentă. Se auzi iarăşi pârâitul şalelor ei la fiece efort.

— Proasto, înfruptă-te şi tu! Lise n-o să ştie nimic.

La numele surorii sale, Françoise, care slăbea, învinsă, se încordă mai mult. Şi, din clipa aceea, nu mai dădu înapoi, lovindu-l cu amândoi pumnii, azvârlind din picioarele goale, pe care el izbutise să i le descopere până la şolduri. Oare era al ei acest bărbat? dorea ea rămăşiţele de la alta?

— Du-te cu soră-mea, porcule! deşal-o pe ea, dacă-i place, fă-i câte-o odraslă în fiece seară!

Sub lovituri, Buteau începea să se supere, bombănea, credea că ea se teme numai de urmări.

— Proasta naibii, dacă-ţi jur că o să am grijă, că nu-ţi fac copil!

Îl izbi cu piciorul în partea de jos a pântecelui, şi el fu silit să-i dea drumul, o împinse cu atâta brutalitate că fata îşi înăbuşi un strigăt de durere.

Era timpul ca jocul să se termine, căci, ridicându-se în picioare, Buteau o zări pe Lise care se întorcea, aducând gustarea. Se duse în întâmpinarea ei, o ţinu pe loc o vreme, pentru ca Françoise să-şi poată potrivi fustele. Gândul că avea să dea totul în vileag îl făcea să-i pară rău că n-o doborâse cu o lovitură de călcâi. Dar ea nu vorbi, se mulţumi să se aşeze între mănunchiurile de grâu, cu un aer încăpăţânat şi obraznic. Şi, când Buteau începu din nou să cosească, rămase pe loc, leneşă, ca o prinţesă.

— Ce ai? o întrebă Lise, lungită şi ea, istovită de drum, nu

munceşti?

— Nu, n-am chef, răspunse Françoise furioasă.

Atunci, neîndrăznind s-o ia la rost, Buteau se repezi la nevastă-sa. Ce tot făcea acolo, întinsă ca o scroafă, îşi încălzea burta la soare? A, ceva frumos, ţinea un straşnic dovleac la copt! Auzind acest cuvânt, Lise se înveseli, fiindcă îşi păstrase voioşia de cumătră grasă: poate că într-adevăr îl cocea, pentru că îl creştea pe micuţ; şi, sub cerul de flacără, îşi rotunjea pântecele enorm, care părea umflătura unei seminţe ridicate din pământul fecund. Dar el nu râdea. O sili, cu brutalitate, să se scoale, voi ca ea să încerce să-i ajute. Stingherită de greutatea care îi cădea pe coapse, Lise fu nevoită să îngenuncheze, începu să adune spicele cu o mişcare oblică, gâfâitoare şi hidoasă, cu pântecele deplasat, aruncat în partea dreaptă.

— Pentru că tot nu faci nimic, îi spuse surorii sale, du-te măcar acasă… Pregăteşte supa.

Fără să scoată o vorbă, Françoise se îndepărtă. În căldura încă înăbuşitoare, Beauce îşi reluase activitatea, micile puncte negre ale cetelor reapăreau, mişunând, la nesfârşit. Delhomme îşi termina scârtăţile cu cei doi slujitori; pe când La Grande privea cum i se înalţă claia, sprijinită în baston, gata oricând să dea cu el peste faţa leneşilor. Fouan se duse să tragă cu ochiul într-o parte, reveni să se uite atent la munca ginerelui său, rătăci după aceea cu pasul lui greoi de bătrân care îşi aduce aminte şi simte păreri de rău. Şi Françoise, cu capul vuind, aflată încă sub impresia celor întâmplate, mergea pe noul drum, când un glas o strigă:

— Pe aici! vino încoace!

Era Jean, aproape ascuns pe după snopii, pe care, de dimineaţă, îi tot căra din locurile vecine. Îşi descărca tocmai căruţa, cei doi cai aşteptau nemişcaţi în soare. Marea claie nu trebuia să se ridice decât a doua zi, şi el făcuse doar nişte grămezi, trei soiuri de pereţi, între care se găsea un fel de cameră, o groapă de paie adâncă şi discretă.

— Hai, vino! eu sunt!

Inconştient, Françoise se supuse acestei chemări. Nu avu nici măcar prevederea de a privi îndărăt. Dacă se întorcea, l-ar fi zărit pe Buteau înălţându-se pe vârfuri, surprins că o vede părăsind drumul.

La început, Jean glumi.

— Eşti atât de mândră, de treci fără să dai bună ziua prietenilor!

— Păi, răspunse ea, dacă tu te ascunzi şi nu te văd!

După aceea, el se plânse de urâta primire pe care i-o făcea acum familia Buteau. Dar ei nu-i stătea capul la asta, tăcea, nu scotea decât cuvinte scurte. Se lăsase şi ea să cadă peste paie, în fundul gropii, ca frântă de oboseală. Un singur lucru o umplea, îi rămăsese în carne, material, viu: atacul acelui bărbat, acolo, la marginea câmpului, mâinile lui calde a căror menghină o simţea încă în coapse, mirosul lui care o urmărea, apropierea lui de mascul pe care o aştepta mereu, răsuflarea tăiată, într-o nelinişte de dorinţă înfrântă. Închidea ochii, se înăbuşea.

Atunci, Jean nu mai vorbi. Văzând-o astfel, răsturnată, lăsându-se în voia lui, sângele din vine începu să-i bată năvalnic. Nu prevăzuse această întâlnire, se înfrâna, fiind de părere că era rău să abuzeze de această copilă. Dar bătăile inimii îl asurzeau, o dorise atât de mult! şi imaginea posesiunii îl scotea din minţi, ca în nopţile lui de surescitare, fie culcă lângă ea, la început se mulţumi cu o mână, apoi cu amândouă mâinile ei, pe care le strângea să le frângă, fără a îndrăzni măcar să le ducă la gură. Ea nu şi le trase, deschise ochii înceţoşaţi, cu pleoapele grele, îl privi, fără să zâmbească, fără să se ruşineze, cu chipul nervos alungit. Şi tocmai această privire mută, aproape dureroasă, îl făcu dintr-odată brutal. Se repezi, o prinse, ca şi celălalt.

— Nu, nu, bâlbâi ea, te rog… e murdar…

Dar nu se apără deloc. Nu scoase decât un strigăt de

durere. Părea că pământul fugea sub ea; şi în această ameţeală, nu mai ştia: revenea celălalt? regăsea aceeaşi asprime, aceeaşi acreală a masculului, fumegând de munca intensă în soare. Atât de mare fu confuzia că, în negrul incendiat al pleoapelor închise cu încăpăţânare, îi scăpară câteva cuvinte bâiguite, involuntare.

— Fără copil…

Françoise redeschise ochii, fără o vorbă, fără o mişcare, buimăcită. Ce, se şi terminase, nu simţise niciun fel de bucurie! Nu-i rămânea decât o durere. Şi gândul îi zbură din nou la celălalt, în regretul inconştient al dorinţei înşelate. Jean, aşezat lângă ea, o supăra. Pentru ce îi cedase? Nu-l iubea pe acest bătrân! El stătu, ca şi ea, nemişcat, uluit de întâmplare. În sfârşit, făcu un gest de nemulţumire, căută să-i spună ceva şi nu găsi nimic. Stânjenit şi mai mult, încercă s-o sărute; dar ea se trase înapoi, nu voia s-o mai atingă.

— Trebuie să plec, murmură el. Tu, mai rămâi.

Ea nu răspunse nimic, rămase cu privirea în sus, pierdută în văzduh.

— Nu-i aşa? stai cinci minute, să nu te vadă cineva apărând odată cu mine.

Atunci, ea se hotărî să-şi deschidă buzele.

— E bine, pleacă!

Şi asta fu tot, el pocni din bici, înjură caii, se duse lângă căruţă, cu un pas obosit, cu capul aplecat.

Buteau se mira, totuşi, că o pierduse pe Françoise pe după snopi, şi când îl văzu pe Jean îndepărtându-se, avu o bănuială. Fără să-i spună ceva Lisei, plecă, îndoit de spate, ca un vânător şiret. Apoi, dintr-un avânt, căzu chiar în mijlocul paielor, în fundul gropii. În toropeala care o înţepenea, stând cu ochii înceţoşaţi mereu în văzduh, cu picioarele dezvelite, Françoise nu se clintise. Nu avea cum să nege, şi nici nu încercă.

— A, stricato! a, târâtură! cu pungaşul ăla te culci, şi mie

îmi tragi cu picioarele în pântec!... La naiba, o să vedem noi!

O şi înşfăcase, ea citi limpede pe faţa lui congestionată că voia să profite de ocazie. Pentru ce nu şi el, acuma, când celălalt trecuse pe aici? De îndată ce simţi iar arsura mâinilor lui, o cuprinse din nou revolta ca şi prima oară. Era de faţă, şi nu-l mai regreta, nu-l mai voia, fără să aibă ea însăşi conştiinţa salturilor propriei voinţe, într-un protest răzbunător şi gelos al întregii făpturi.

— Vrei să mă laşi, porcule!... Te muşc!

Pentru a doua oară, Buteau trebui să renunţe. Dar se bâlbâia de furie, turbând la gândul că ea gustase din plăcere fără el.

— Ah, bănuiam eu că voi vă dezmăţaţi împreună!... Trebuia să-i dau afară de multă vreme... Dumnezeii cui te face să-ţi tăbăceşti pielea cu mojicul ăsta ticălos!

Şi valul de murdării continuă, azvârli toate cuvintele spurcate, vorbi atât de fără perdea, că o făcea să se simtă din nou ruşinos de goală. La fel de înfuriată, ţeapănă şi palidă, ea se prefăcea nespus de calmă. Îi răspundea cu voce tăioasă la fiece murdărie:

— Ce te priveşte pe tine?... Dacă-mi place, nu sunt liberă?

— Ei, bine, eu unul te azvârl pe uşă afară! Da, imediat ce ne întoarcem... Mă duc la Lise să-i spun totul, cum te-am găsit cu cămaşa peste cap! şi ai să pleci să te îndopi în altă parte, dacă aşa-ţi place.

Acum, o împingea în faţa lui, o aducea îndărăt spre lanul unde îl aştepta nevasta.

— Spune-i Lisei... Am să plec, dacă vreau.

— Dacă vrei, a, asta o s-o vedem noi! Cu lovituri de picior în fund!

Ca s-o taie mai scurt, o sili să traverseze locul numit Cornailles, rămas până acum neîmpărţit între ea şi sora ei, acel petec a cărui împărţire o tot amânase; şi, dintr-odată,

Buteau înţelese, un gând ascuţit i se înfipse în creier: văzuse, într-o străfulgerare – dacă o izgonea – parcela tăiată în două, jumătate luată de ea şi dată, pesemne, curtezanului. Acest gând îl îngheţă, îl făcu să-i piară pe loc dorinţa exasperată. Nu, era o prostie, nu trebuia să pierzi totul pentru că o fată te-a lăsat mofluz! Prilejuri pentru asemenea treburi se mai găsesc; pe când pământul, dacă-l ai, esenţial e să-i păstrezi.

Nu mai sufla un cuvânt, înainta cu pas domol, neştiind cum să-şi stăpânească furia înainte de a ajunge la nevastă. În sfârşit, se hotărî:

— Mie nu-mi plac oamenii răi, şi pentru că te arăţi dezgustată de mine, de-aia mă supăr… De-altminteri, nu ţin deloc s-o amărăsc pe nevastă-mea, în situaţia ei…

Françoise crezu că-i era teamă să nu-l trădeze şi ea Lisei.

— De un lucru poţi să fii sigur: dacă vorbeşti, vorbesc.

— O, nu mă tem de asta, reluă el, cu o liniştită obrăznicie. Am să-i spun că minţi, şi te răzbuni pentru că te-am prins asupra faptului.

Pe urmă, cum ajungeau, încheie cu voce repezită:

— Atunci, să rămână între noi… Trebuie să ne vedem ca să mai vorbim despre asta.

Lise începea, totuşi, să se mire, neînţelegând cum se făcea că Françoise venea astfel cu Buteau. El povesti că trântoriţa se dusese să stea bosumflată, acolo, în dosul unei clăi. De altfel, un strigăt răguşit îi întrerupse, şi totul fu dat uitării.

— Ce-i? cine-a strigat?

Era un strigăt înspăimântător, un lung suspin urlat, asemănător plânsului de moarte al unui animal ucis. Crescu şi se stinse, în văpaia neîndurătoare a soarelui.

— Ai, ce e asta? pesemne un cal şi-a frânt oasele!

Se întoarseră şi o văzură pe Palmyre încă în picioare, în miriştea vecină, printre mănunchiurile de grâu. Cu braţele ei slabe strângea la piept, un ultim snop, pe care se

străduia să-i lega Dar scoase un nou strigăt de agonie, mai sfâşietor, de o cumplită suferinţă; şi, azvârlind totul, răsucindu-se în jurul ei însăşi, se prăbuşi în grâu, fulgerată de soarele care o ardea de douăsprezece ore.

Lise şi Françoise dădură fuga, Buteau le urmă, cu pasul mai puţin grăbit; în timp ce, din lanurile dimprejur, toată lumea alerga, familia Delhomme, Fouan care hoinărea prin preajmă, La Grande care azvârlea pietrele cu vârful bastonului.

— Ce s-a întâmplat?

— Palmyre are un atac.

— Am văzut-o căzând, de-acolo.

— Ah, Dumnezeule!

Şi toţi, împrejurul ei, în spaima misterioasă care îi cuprinde pe ţărani în faţa bolii, o priveau, fără să aibă curaj să se apropie. Ea stătea lungită, cu faţa spre cer, cu braţele în cruce, crucificată parcă pe acest pământ care o vlăguise atât de repede cu munca lui aspră, şi care o ucidea. Pesemne i se rupsese vreun vas, căci din gură îi curgea un firişor de sânge. Dar mai cu seamă se ducea de epuizare, din cauza nenumăratelor munci făcute ca un animal sleit de puteri, atât de slabă în mijlocul miriştii, atât de redusă la nimic, că nu mai era decât o zdreanţă, fără carne, fără sex, dându-şi ultima şi neînsemnata ei suflare în bogata rodnicie a secerişului.

Între timp, La Grande, bunica ei care o renegase şi nu-i vorbea niciodată, înaintă.

— Cred că a murit.

Şi o împinse cu bastonul. Trupul fetei cu ochii deschişi şi goi în lumina strălucitoare, cu gura de asemenea deschisă în bătaia vântului, nu se mişcă. Pe bărbie, firul de sânge se închega. Şi, după ce se aplecă, bunica adăugă:

— Bineînţeles că a murit... E mai bine aşa, decât să fie o povară pentru alţii.

Uluiţi, toţi ceilalţi stăteau nemişcaţi. Oare puteau s-o

atingă, fără să trimită pe cineva după primar? La început vorbeau cu glas şoptit, apoi începură să strige, ca să se înţeleagă.

— Mă duc să-mi iau scara, de-acolo, de pe claie, spuse în cele din urmă Delhomme. O s-o folosim ca năsălie... Un mort nu trebuie lăsat deloc pe pământ, nu e bine.

Dar când se întoarse cu scara şi vru să ia câţiva snopi ca să facă un pat pentru cadavru, Buteau începu să bombănească.

— O să-ţi dăm grâul înapoi.

— La naiba! aşa şi socot.

Puţin ruşinată de cărpănoşenia lui, Lise adăugă două mănunchiuri drept pernă, şi trupul Palmyrei fu aşezat acolo, în timp ce Françoise, într-un soi de vis, buimăcită de această moarte care cădea în momentul primei sale relaţii cu un bărbat, nu putea să-şi desprindă ochii de pe cadavru, nespus de tristă, uimită mai ales că fata asta a putut fi vreodată femeie. Rămase de veghe cu Fouan, aşteptând plecarea; şi bătrânul nu vorbea nimic, părea să cugete că cei ce se duc sunt foarte fericiţi.

Când soarele asfinţi, în momentul plecării spre casă, veniră doi oameni să ia năsălia. Povara nu era grea, nu trebuiau să fie schimbaţi. Cu toate acestea, şi alţii îi însoţiră, se alcătui un adevărat cortegiu. O tăiară de-a curmezişul câmpului, pentru a evita şerpuirea drumului. Pe snopi, trupul înţepenea, şi unele spice, de dincolo de cap, cădeau şi se legănau, la scuturăturile cadenţate ale paşilor. Acum, pe cer nu rămânea decât căldura adunată în timpul zilei, o căldură roşcată, apăsătoare, în văzduhul albastru. La orizont, de cealaltă parte a văii râului Loir, soarele, înecat într-un abur, nu mai întindea peste Beauce decât o pânză de raze galbene, la nivelul solului. Totul părea să bată în acest galben, în această poleire a frumoaselor seri de seceriş. Grânele încă rămase în picioare purtau jerbe de flacără roşie; miriştile îşi zbârleau tulpinile retezate de un

roşu-închis lucitor; şi, din toate părţile, la nesfârşit, deformând această mare blondă, clăile se încreţeau ca valurile, păreau să crească fără de măsură, strălucitoare într-o parte, negre în alta, azvârlind umbre care se alungeau până în depărtările pierdute ale câmpiei. Se lăsă o linişte imensă, nu se mai auzi decât, în înaltul cerului, un cântec de ciocârlie. Printre lucrătorii istoviţi, care păşeau cu o resemnare de turmă, cu capul plecat, nimeni nu vorbea. Şi nu se auzea decât slabul zgomot al scării, sub legănarea moartei, transmis în grâul copt.

În seara aceea, Hourdequin îşi încheie socotelile băneşti cu secerătorii care isprăviseră treaba tocmită. Bărbaţii luau câte o sută douăzeci de franci, femeile şaizeci, pentru luna de muncă. Era un an bun, fără prea mult grâu culcat la pământ în care să se ştirbească fierul coasei, fără o vijelie în timpul cositului. Aşa încât, în strigătele vesele ale celorlalţi, şeful secerătorilor, însoţit de ceata lui, îi prezentă snopul – crucea de spice împletite – Jacquelinei, care era socotită stăpâna casei; şi „petrecerea”, tradiţionala masă de adio, fu nespus de veselă: se mâncară trei ciozvârte de berbec şi cinci iepuri, se ciocniră paharele până atât de târziu, că se culcară cu toţii morţi de beţi. Pe Jacqueline, cherchelită şi ea, Hourdequin fu cât pe-aci s-o găsească de gâtul lui Tron. Ameţit, Jean plecase să se azvârle pe paiele din chiţimia lui. În ciuda oboselii, nu putu să adoarmă, imaginea lui Françoise îi apărea mereu în faţă şi îl tulbura. Îl uluia şi aproape îl înfuria, pentru că avusese atât de puţină plăcere cu această fată, după ce o dorise atâtea nopţi! Din clipa aceea se simţise complet gol, îşi jurase să n-o mai ia de la capăt. Şi iată că abia culcat, o vedea iar cum se înalţă, o dorea iar, într-o turbare de evocare carnală; actul renăştea acolo, jos, acel act căruia nu-i simţise gustul şi ale cărui amănunte, până şi cele mai neînsemnate, acum îi biciuiau carnea. Cum s-o revadă, unde s-o strângă în braţe a doua zi, în zilele următoare, mereu? Un fâşâit îl făcu să

tresară, o femeie se strecura lângă el; era femeia din Perche, culegătoarea, mirată că nu vine el la ea, în această ultimă noapte. La început, o respinse; pe urmă, o înăbuşi într-o îmbrăţişare; şi i se părea că este cu cealaltă, că pe ea o frânge astfel, cu braţele încleştate, până ce o vede cum leşină.

La aceeaşi oră. trezindu-se brusc, Françoise se ridică, deschise lucarna odăii sale, ca să respire mai bine. Visase că se bătea cineva, că nişte câini rodeau uşa, jos. De îndată ce aerul o răcori cât de cât, îi veniră în minte cei doi bărbaţi, unul care o voia, celălalt care o avusese; şi neputând să se gândească mai departe, totul se întorcea simplu în ea, fără să judece sau să ia vreo hotărâre. Dar îşi aţinti urechea, aşadar nu visase? În depărtare, pe malul râului Aigre urla un câine. Apoi, îşi aduse aminte: era Hilarion, care, de la asfinţit, urla lângă cadavrul Palmyrei. Oamenii încercaseră să-i alunge, dar se ţinuse scai, muşcase, nevoind să părăsească acele rămăşiţe, pe sora, pe femeia, tot ce era al lui; şi urla fără oprire, cu un glas care străbătea prelung în noapte.

Tulburată, Françoise îl ascultă multă vreme.

V

— Numai de n-ar făta Coliche în acelaşi timp cu mine! repeta Lise în fiece dimineaţă.

Şi, târându-şi enormul pântec, Lise uita să mai plece din staul, privind cu un ochi neliniştit vaca, al cărei pântec, şi el, se îngroşase peste măsură. Niciodată o vită nu se umflase atâta, ajungând la o rotunjime de butoi, pe picioarele devenite prea subţiri. Cele nouă luni se împlineau chiar în ziua de Saint-Fiacre, pentru că Françoise avusese

grijă să noteze data când o dusese la taur. Din nefericire, în privinţa socotelilor, tocmai Lise nu era sigură cu câteva zile. Copilul acesta îşi făcuse loc într-un chip atât de ciudat, fără să-i fi dorit, că nu putea să ştie. Dar va cădea fără îndoială în preajma Sfântului Fiacre, poate în ajun, poate a doua zi. Şi spunea mereu, profund mâhnită:

— Numai de n-ar făta Coliche în acelaşi timp cu mine! Ar ieşi o mare dandana! Ah, Doamne, asta ar fi culmea!

O răsfăţau mult pe Coliche, care era de zece ani în casa lor. Ajunsese până la urmă să fie socotită drept o persoană din familie. Cei doi Buteau se refugiau în preajmă-i, iarna nu aveau altă căldură decât calda aburire a coastelor ei. Şi ea însăşi se arăta foarte prietenoasă, mai ales faţă de Françoise. O lingea cu limba-i aspră, până ce aproape o făcea să sângereze, îi prindea, cu vârful dinţilor, câte o bucată de fustă, ca s-o atragă şi s-o păstreze numai pentru sine. Şi, pe măsură ce i se apropia ziua, îi purtau tot mai mult de grijă: nutreţuri calde, plimbări în cele mai potrivite momente ale zilei, o supraveghere de fiece oră. Şi nu numai pentru că o iubeau, mai erau şi cei cincizeci de pistoli pe care îl reprezenta, laptele, untul, brânză, o adevărată avere, care se putea pierde, dacă o pierdeau pe ea.

Se scurseră două săptămâni de la seceriş. Françoise îşi reluase viaţa obişnuită în gospodărie, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat între ea şi Buteau. Părea să fi uitat, ea însăşi evita să se gândească la aceste lucruri care o tulburau. Întâlnit şi avertizat de ea, Jean nu mai dăduse pe la ei. O aştepta pe după clăi, o ruga fierbinte să se furişeze şi să se întâlnească, seara, cu el, prin gropile pe care i le indica. Dar fata refuza, înfricoşată, ascunzându-şi răceala sub o mare prudenţă. Mai târziu, când va fi mai puţină nevoie de ea în casă. Şi, într-o seară, când o surprinsese coborând la Macqueron ca să cumpere nişte zahăr, ea se încăpăţână să nu-l urmeze în dosul bisericii, îi vorbi tot timpul de La

Coliche, de oasele care începeau să i se desfacă, de şezutul care i se deschidea, semne sigure după care el însuşi declară că de acum încolo nu putea să mai dureze mult.

Şi iată că, chiar în ajun de Sfântul Fiacre, seara, după cină, pe Lise o cuprinseră nişte dureri năprasnice, pe când se afla în staul împreună cu soră-sa, şi o privea pe Coliche, care, cu coapsele depărtate de umflătura pântecelui, suferea şi ea, mugind încetişor.

— Când spuneam eu! strigă ea, furioasă. Ah, asta e culmea!

Frântă de mijloc, ţinându-şi pântecele cu amândouă mâinile, lovindu-l ca să-l pedepsească, Lise bombănea, îi vorbea: oare nu voia să-i dea pace? putea foarte bine să mai aştepte! Părea că un fel de muşte o pişcau sub coaste, şi durerile îi porneau din şale ca să-i coboare până în genunchi. Nu voia să se lungească pe pat, bătea din picioare şi spunea mereu că vrea ca fătul să se întoarcă la locul lui.

Pe la ora zece, după ce îl culcaseră pe micul Jules, Buteau, plictisit să vadă că nu se întâmplă nimic, hotărât să doarmă, le lăsă pe Lise şi pe Françoise în staul, lângă Coliche, ale cărei suferinţe creşteau. Amândouă începeau să se neliniştească, lucrurile nu înaintau deloc, deşi, în privinţa oaselor, muncile păreau terminate. Calea era deschisă, pentru ce nu ieşea viţelul? Mângâiau vita, o încurajau, îi aduceau dulciuri, zahăr, pe care ea le refuza, stând cu capul în jos, cu crupa agitată de scuturături adânci. La miezul nopţii, Lise, care până atunci se tot zvârcolise, se simţi dintr-odată uşurată: pentru ea, nu era încă decât o falsă alarmă, nişte dureri înşelătoare; dar fu convinsă că-şi întorsese fătul la locul lui, aşa cum ar fi reprimat o nevoie. Şi, toată noaptea, ea şi sora ei o vegheară pe Coliche. Îngrijind-o, încălzind mai multe cârpe, pe care i le puneau fierbinţi pe piele; pe când cealaltă vacă, Rougette, ultima cumpărată de la târgul din Cloyes, mirată

de lumânarea aprinsă, le urmărea cu marii ei ochi albăstrii, somnoroşi.

La răsăritul soarelui, văzând că tot nu se întâmpla nimic, Françoise se gândi să dea o fugă până la vecina lor, bătrâna Frimat. Aceasta era renumită pentru cunoştinţele ei, ajutase atâtea vaci, că toată lumea alerga bucuroasă la ea în cazurile dificile, ca să scape de vizita veterinarului. Cum sosi, bătrâna strâmbă din nas.

— Nu-mi place cum arată, murmură ea. De când e aşa?

— Păi de douăsprezece ceasuri.

Bătrâna femeie continuă să dea ocol pe la spatele vacii, îşi vârî nasul peste tot, cu mici clătinări din cap, făcând mutre posace, care le speriau pe celelalte două.

— Cu toate astea, conchise ea, iote că vine casa… Trebuie să mai aşteptăm, să vedem.

Şi toată dimineaţa şi-o petrecură privind cum se măreşte casa – punga pe care apele o umflă şi o împing în afară. O examinau, o măsurau, o apreciau: o casă totuşi ca oricare alta, deşi creştea foarte mare. Dar, de la ora nouă, muncile se opriră din nou, casa atârna, vrednică de milă, clătinându-se într-o balansare regulată, din pricina freamătului convulsiv al vacii, a cărei stare se înrăutăţea văzând cu ochii.

Când se întoarse de la câmp ca să mănânce, Buteau se sperie la rândul lui, spuse că trebuie să plece cineva după Patoir, tremurând tot la gândul banilor ce-l vor costa.

— Un veterinar! spuse cu acreală bătrâna Primat, ca să ţi-o omoare, ai? A lui moş Saucisse i-a crăpat sub nas… Nu, auzi tu, am să sparg casa să-ţi scot eu viţelul!

— Dar, îi atrase Françoise atenţia, domnul Patoir nu îngăduie să fie spartă. Spune că ajută viţelul de care e plină.

Bătrâna Primat ridică din umeri scoasă din sărite. Patoir o un nătărău! Şi cu foarfecă sparse dintr-odată punga. Apele şiroiră cu zgomot de stăvilar, toţi se traseră deoparte, prea

târziu, împroşcaţi. O clipă, Coliche răsuflă mai în voie, bătrâna femeie triumfă. Îşi unsese mâna dreaptă cu unt, o introduse, se strădui să recunoască poziţia viţelului; şi scotoci prin lăuntru, fără grabă. Lise şi Françoise o priveau cum tot caută, cu pleoapele bătând de nelinişte. Până şi Buteau, care nu se mai întorsese la câmp, aştepta nemişcat şi ţinându-şi răsuflarea.

— Îi simt picioarele, murmură ea, dar capul nu e aici... Nu e deloc bine, când nu-i găseşti capul...

Fu nevoită să-şi scoată mâna. Scuturată de o durere violentă, Coliche împingea atât de puternic, că apărură picioarele. Asta era, cei doi Buteau scoaseră un suspin de uşurare: credeau că şi ţin o parte din viţel, văzându-i picioarele; şi, de atunci, un singur gând îi munci, să tragă, pentru a-l avea numaidecât, ca şi cum s-ar fi temut că intră la loc şi nu mai iese niciodată.

— Ar fi bine să n-o hărţuiţi, spuse cu înţelepciune bătrâna Frimat. Până la urmă tot o să iasă.

Françoise era de aceeaşi părere. Dar Buteau se agita, venea în fiece clipă să atingă picioarele, necăjindu-se că nu se lungeau. Deodată, luă o frânghie, pe care o legă în jurul lor, într-un nod zdravăn, ajutat de Lise, la fel de fremătătoare ca şi el; şi, cum tocmai intră nevasta lui Bécu, adusă de propriul miros, începură să tragă, agăţaţi cu toţii de frânghie, Buteau primul, apoi bătrâna Frimat, nevasta lui Bécu, Françoise, până şi Lise, chircită, cu pântecul umflat.

— Hei, rup! striga Buteau, toţi odată!... Ah, răutăciosul, nu s-a mişcat nici cu un deget, e lipit acolo înăuntru!... Hai, odată, hai odată, ticălosule!

Asudate, gâfâind, femeile repetau:

— Hei, rup!... Hai odată, ticălosule!

Dar se produse o catastrofă. Veche, aproape putrezită, frânghia se rupse, şi toţi se rostogoliră în paie strigând şi înjurând.

— Nu e nimic, nu s-a întâmplat nimic rău! declară Lise

care se dusese de-a dura până la zid şi pe care se grăbeau cu toţii s-o ridice.

Cu toate acestea, de cum fu pusă pe picioare, simţi că ameţeşte, trebui să se aşeze. După un sfert de oră se ţinea de pântece, durerile din ajun o cuprindeau iar, profunde, la intervale regulate. Şi ea care credea că intrase la loc! Ce ghinion, că nu mergea mai repede cu vaca, şi ea, acum, e apucată din nou, în asemenea hal, că e gata s-o prindă din urmă! Nu poţi să-ţi ocoleşti soarta, era scris ca amândouă să nască odată. Răsufla din rărunchi, o ceartă izbucni între ea şi bărbatul ei. Dar, pentru numele lui Dumnezeu, de ce trăsese de frânghie? ce o privea pe ea! Îi răspunse cu un potop de ocări, atât de cumplit suferea: porc! desfrânat!

— Toate astea, remarcă bătrâna Frimat, sunt vorbe goale, nu duc la nimic.

Şi nevasta lui Bécu adăugă:

— Alină, totuşi.

Din fericire, îl trimiseseră pe micul Jules la vărul Delhomme, ca să scape de el. Era ora trei, aşteptară până la şapte. Nu se întâmplă nimic, toată casa era un infern: de o parte, Lise, care se încăpăţână pe un scaun vechi, zvârcolindu-se şi gemând; de cealaltă, Coliche, care scotea un geamăt neîntrerupt, fremătând şi asudând, într-o stare din ce în ce mai gravă. Cea de a doua vacă, Rougette, începuse să mugească de spaimă. Atunci, Françoise îşi pierdu capul, şi Buteau, înjurând, răcnind, vru să tragă din nou. Mai chemară doi vecini, traseră toţi şase – de parcă ar fi vrut să smulgă din rădăcini un stejar – cu o frânghie nouă, care de data aceasta nu se rupea. Dar, zdruncinată, Coliche căzu pe o parte şi rămase în paie, lungită, suflând greu, jalnic.

— N-o să-i avem, ticălosul! declară Buteau lac de transpiraţie, şi-o să moară cu el, pramatia!

Françoise îşi împreună mâinile, rugătoare.

— O, du-te după domnul Patoir!... Să coste cât o costa,

du-te după domnul Patoir!

Buteau se întunecă. După o ultimă luptă cu sine, fără să-i răspundă un cuvânt, scoase cariola.

Bătrâna Frimat, care se făcea că nu-i mai pasă de vacă. de când se vorbea din nou de veterinar, se îngrijea acum de Lise. Era iscusită şi în naşteri, toate vecinele îi treceau prin mâini. Şi părea îngândurată, nu-i ascunse temerile sale nevestei lui Bécu, care îl chemă înapoi pe Buteau, tocmai când înhăma caii.

— Ascultă... Nevastă-ta suferă prea mult. Dacă ai aduce şi un doctor?

El rămase mut, cu ochii măriţi. Ce însemnează asta? Încă una care vrea să fie cocolită! Fără îndoială că n-o să plătească la toată lumea.

— Nu, nu! strigă Lise între două spasme. Cu mine o să meargă bine! N-avem bani de aruncat pe fereastră.

Buteau se grăbi să dea bici la cal, şi cariola se pierdu pe drumul către Cloyes, în noaptea care se lăsa.

După două ore, când Patoir sosi, în sfârşit, găi totul în aceeaşi situaţie, Coliche horcăind pe o coastă, şi Lise zvârcolindu-se ca un vierme, aproape căzută de pe scaun. De douăzeci şi patru de ore lucrurile erau neschimbate.

— Ei, pentru care din ele? întrebă veterinarul, om glumeţ de felul lui.

Şi, imediat, tutuind-o pe Lise:

— Hai, borţoaso, dacă n-am venit pentru tine, fă-mi plăcerea şi vâră-te în pat. Ai nevoie.

Ea nu răspunse, nu plecă. El se şi apucase să cerceteze vaca.

— La naiba, vita voastră e într-o stare jalnică. Întotdeauna mă chemaţi prea târziu... Şi aţi tras, se vede. Nu-i aşa, aţi fi fost gata s-o rupeţi în două, decât să aşteptaţi, nepricepuţi afurisiţi!

Toţi îl ascultau, cu mutre pleoştite, cu o înfăţişare respectuoasă şi disperată; şi numai bătrâna Frimat

strângea din buze, cu profund dispreţ. Veterinarul îşi scoase paltonul, îşi suflecă mânecile, împinse picioarele viţelului, după ce le legă cu o sfoară, ca să le aibă la îndemână; apoi, vârî mâna dreaptă.

— Bineînţeles! reluă după o clipă, e chiar aşa cum credeam: capul îi e întors spre stânga, puteaţi să trageţi până mâine, n-ar fi ieşit niciodată... Şi, ştiţi ceva, copii? s-a zis cu viţelul vostru. Nu am de gând să-mi tai degetele în dinţii lui de lapte, ca să-i întorc. De altfel, nici nu l-aş scoate viu, şi aş omorî-o şi pe maică-sa.

Françoise izbucni în plâns.

— Vă rog, domnule Patoir. scăpaţi-ne vaca... Pe biata Coliche care mă iubeşte...

Şi Lise, verde la faţă de o durere violentă, şi Buteau, sănătos şi atât de neîndurător faţă de necazurile altora, plângeau, se înduioşau în aceeaşi rugăminte.

— Scăpaţi-ne vaca, vaca noastră cea bătrână, care ne dă un lapte atât de bun, de ani şi ani de zile... Scăpaţi-o, domnule Patoir...

— Dar, să ne înţelegem bine, voi fi nevoit să tai viţelul în bucăţi.

— A, viţelul, puţin ne pasă de viţel!... Scăpaţi-ne vaca, domnule Patoir, scăpaţi-o!

Atunci, veterinarul, care îşi adusese un şorţ mare, albastru, ceru un pantalon de pânză; şi, dezbrăcându-se la piele într-un ungher, pe după Rougette, trase pe el numai pantalonii, apoi îşi legă şorţul peste şolduri. Când apăru din nou, cu mutra lui de buldog, gras şi scurt în acest costum uşor, Coliche, fără îndoială uimită, înălţă capul, se opri din gemete. Dar nimeni nu zâmbi, până într-atât aşteptarea le strângea inimile.

— Aprindeţi nişte lumânări!

Ceru să se aşeze patru pe pământ, şi se întinse pe burtă în paie, la spatele vacii, care nu putea să se mai ridice. Rămase o clipă întins pe jos, cu nasul între coapsele vitei.

Pe urmă, se decise să tragă de sfoară, ca să aducă la loc picioarele, pe care le cercetă cu atenţie. Avea lângă el o cutiuţă lungă, şi se ridică într-un cot, scoase din ea un bisturiu, când un geamăt răguşit îl miră şi îl făcu să se aşeze în capul oaselor.

— Cum, borţoaso, eşti tot aici?... Îmi ziceam eu: nu e vaca!

Era Lise, prinsă de durerile cele mari, care se zvârcolea, cu coastele ca smulse din trup.

— Dar pentru numele lui Dumnezeu, du-te şi fă-ţi treaba la tine în casă şi lasă-mă pe mine s-o fac pe a mea aici! Mă deranjează, mă călcă pe nervi, pe cuvânt de onoare, să te aud cum te zvârcoleşti în spatele meu... Haide, nu aveţi pic de bun simţ? duceţi-o voi!

Bătrâna Frimat şi nevasta lui Bécu se hotărâră s-o apuce fiecare pe Lise de câte un braţ şi să o ducă în camera ei. Ea se lăsă în voia lor, nu mai avea putere să se opună. Dar, pe când treceau prin bucătărie, unde ardea o lumânare stingheră, le ceru totuşi să lase toate uşile deschise, gândindu-se că aşa ar fi mai puţin departe. Bătrâna Frimat îi şi pregătise patul muncilor, după obiceiul de la ţară: un simplu cearşaf aruncat în mijlocul camerei, peste un mănunchi de paie, şi trei scaune răsturnate. Lise se chirci, se frânse, sprijinindu-se cu spatele de un scaun, cu piciorul drept peste al doilea, cu cel stâng peste al treilea. Nici măcar nu se dezbrăcase, picioarele i se propteau în pantofii vechi, ciorapii albaştri îi erau ridicaţi până la genunchi; şi fusta, azvârlită peste piept, îi descoperea pântecele monstruos, coapsele grase, foarte albe.

Buteau şi Françoise rămăseseră în staul să-i lumineze lui Patoir, stând amândoi pe vine, apropiind fiecare câte o lumânare, în timp ce veterinarul, lungit din nou, făcea cu bisturiul o tăietură în jurul nucii genunchiului stâng al viţelului. Desprinse pielea, trase de umărul care se jupui şi se smulse. Dar, îngălbenindu-se, gata să leşine, Françoise

azvârli lumânarea şi o luă la fugă strigând:

— Sărmana, bătrâna mea Coliche... Nu vreau să văd aşa ceva!

Patoir se supără, cu atât mai mult cu cât trebui să se ridice, ca să stingă un început de incendiu, stârnit în paie de căderea lumânării.

— Dumnezeii ei de ştrengăriţă! are nervi de prinţesă!... Ne-ar fi afumat ca pe jamboane.

Alergând mereu, Françoise se prăbuşi pe un scaun din camera unde năştea soră-sa, a cărei caznă uimitoare n-o emoţiona, ca şi cum ar fi fost vorba de un lucru natural şi obişnuit, după cel văzut mai înainte. Cu un gest, alungă acea viziune de cărnuri tăiate de vii; şi povesti bâlbâindu-se ce i se făcea vacii.

— Nu pot să îngădui aşa ceva, trebuie să mă întorc în staul, spuse deodată Lise, care, în ciuda durerilor, se ridică, vrând să părăsească cele trei scaune.

Dar, înfuriindu-se, bătrâna Frimat şi nevasta lui Bécu o ţinură pe loc.

— A, aşa! fă bine şi stai liniştită! Ce-i fi având, în trup?

Şi bătrâna Frimat adăugă:

— Bun! uite că ţi se sparge şi ţie casa!

Într-adevăr, apele porniseră într-o ţâşnit ură bruscă, pe care paiele, sub cearşaf, o sorbiră numaidecât; şi ultimele munci începură.

— Uite, reluă nevasta lui Bécu, ca să te linişteşti, mă duc la ei şi-ţi aduc veşti.

Din clipa aceea, o ţinu într-o goană din cameră până la staul; ba chiar, ca să scutească din drum, strigă noutăţile din mijlocul bucătăriei. Veterinarul îşi continua ciopârţirea. pe aşternutul de paie plin de sânge şi de mucozităţi, o treabă anevoioasă şi murdară, din care ieşea mânjit groaznic de sus până jos.

— Merge bine, Lise, striga nevasta lui Bécu. Împinge fără teamă. A scos celălalt picior. Şi, acum, îi smulge capul... I-a

smuls capul, phii, ce mai cap!... Şi, gata, după asta, a venit şi trupul.

Lise întâmpină fiecare frază a operaţiei cu câte un suspin sfâşietor; şi nu se ştia dacă suferea din pricina ei sau a viţelului. Dar, deodată, Buteau aduse capul, vrând să i-l arate. Scoaseră cu toţii o singură exclamaţie.

— O, ce viţel frumos!

Fără să-şi înceteze muncile, împingând mai tare. cu muşchii întinşi, cu coapsele umflate, Lise păru căzută pradă unei disperări de nemângâiat.

— Dumnezeule, ce nenorocire!... O, Doamne, ce viţel frumos!... Ce nenorocire, un viţel atât de frumos, un viţel atât de frumos, frumos cum nu s-a mai văzut!

Se tânguia de asemenea şi Françoise, şi părerile de rău ale tuturor deveniră atât de agresive, atât de pline de subînţelesuri duşmănoase, încât Patoir se supără. Alergă, se opri totuşi în uşă, din decenţă.

— la ascultaţi, v-am prevenit... M-aţi rugat să vă scap vaca... Doar vă cunosc, ticăloşilor! Cred că n-o să vă duceţi peste tot să spuneţi că v-am ucis viţelul, nu?

— Bineînţeles, bineînţeles, murmură Buteau întorcându-se cu el în staul. Cu toate astea dumneavoastră l-aţi tăiat.

Pe jos, între cele trei scaune ale ei, Lise era cuprinsă de o agitaţie, care îi cobora de la coaste, pe sub piele, pentru a se transforma, la baza coapselor, într-o continuă deschidere a cărnii. Şi Françoise, care până acum nu mai văzuse, în jalea ei rămase deodată înmărmurită...

— Încă puţină răbdare, declară bătrâna Frimat.

Se lăsase în genunchi, aşteptând cu nerăbdare copilul, pregătită să-i primească. Dar acesta făcea nazuri, cum zicea nevasta lui Bécu. Şi atunci, Françoise se smulse din fascinaţia ei, o cuprinse numaidecât spaima, se apropie şi luă mâna surorii sale, compătimind-o, după ce întoarse ochii.

— Biata mea Lise, lasă! te chinui atâta.

— O, da! o, da! şi nimeni nu mă plânge... Dacă m-ar fi plâns cineva... Aoleu, iar începe!

Putea să ţină aşa multă vreme, când nişte exclamaţii veniră dinspre staul. Era Patoir, care, mirat că o vede pe Coliche agitându-se şi mugind iar, bănuise prezenţa unui al doilea viţel; şi, într-adevăr, cufundând din nou mâna, trăsese unul, de data aceasta fără nicio dificultate, aşa cum ar fi scos o batistă din buzunar. Bucuria lui de om grosolan şi glumeţ fu atât de mare, că uită de buna-cuviinţă, şi dădu fuga în camera unde năştea Lise, cu viţelul în braţe, urmat de Buteau, care de asemenea glumea.

— Hai, borţoasa mea, ai mai vrut unul... Iote-l!

Şi se prăpădea de râs, complet gol sub şorţul lui, cu braţele, faţa, tot corpul mânjit de balegă, cu viţelul încă umed, părând beat, cu capul prea greu şi uimit.

Văzându-l, în mijlocul aplauzelor generale, pe Lise o cuprinse un acces de râs nebunesc, irezistibil, fără sfârşit.

— O, ce drăguţ el o, cât mă face să râd, prostuţul!... Au, cum mă mai doare! cum mă taie!... Nu, nu, nu mă faceţi să râd, că-mi dau duhul!

Hohote de râs hârâiau în adâncul pieptului ei gras...

Dar momentul culminant fu atins când veterinarul, punând viţelul în faţa lui, vru să-şi şteargă cu dosul mâinii sudoarea care-i şiroia pe frunte. Se mânji tare cu o rămăşiţă de balegă, şi toţi se zvârcoliră hohotind, Lise se înăbuşea, pufnea în râs cu nişte strigăte ascuţite de găină care ouă.

— Mor, isprăviţi odată! Ce om al naibii şi plin de haz, care mă face să râd de plesneşte pielea pe mine!... Ah, Doamne! ah, Doamne!

Deodată, pruncul scânci, în timp ce mama, scuturată ca un burduf a cărui piele se dezumflă, râdea din ce în ce mai tare. El ţipa la un capăt, ca râdea la celălalt. Şi Buteau se plesnea peste coapse, nevasta lui Bécu se ţinea de coaste, Patoir izbucnea în note sonore, Françoise însăşi, căreia

soră-sa îi strivise mâna în ultimul efort, se simţea în sfârşit uşurată de dorinţa ei înăbuşită de a râde…

— O fată! declară bătrâna Frimat.

— Nu, nu, spuse Lise, nu vreau, vreau băiat!

— Atunci, să mai vârâm o dată aţa-n ac, frumoasa mea, şi ai să faci mâine un băiat.

Râsetele se porniră şi mai şi, de să le vină rău. Apoi, pentru ca viţelul rămăsese în faţa ei, lăuza, care până la urmă se liniştise, scăpă acest cuvânt de părere de rău:

— Celălalt era atât de frumos… Totuşi, am fi avut doi!

Patoir plecă, după ce îi dădu vacii trei litri de vin îndulcit. În cameră, bătrâna Frimat e dezbrăcă şi o culcă pe Lise, în timp ce nevasta lui Bécu, ajutată de Françoise, căra paiele şi mătură. În zece minute, totul era în ordine şi, fără scâncetele continue ale pruncului căruia i se făcea baie cu apă călduţă, n-ai fi bănuit că acolo avuse loc o naştere. Dar, înfăşat, culcat în leagănul lui, încetul cu încetul copilul tăcu; şi mama, zdrobită acum, se cufundă într-un somn de plumb, cu faţa congestionată, aproape neagră, între cearşafurile groase de pânză cenuşie-cafenie.

Pe la ora unsprezece, după plecarea celor două vecine, Françoise îi spuse lui Buteau că ar face bine să se urce în podul pentru fân, ca să se odihnească. Ea îşi aşternuse jos o saltea, pentru noapte, pe care voia să se întindă, astfel încât să nu-şi părăsească sora. El nu-i răspunse nimic, îşi aprinse pe tăcute pipa. Se făcuse linişte deplină, nu se auzea decât respiraţia puternică a Lisei adormită. Apoi, pe când Françoise îngenunchea pe. salteaua ei, chiar lângă piciorul patului, într-un ungher întunecat, Buteau, mereu tăcut, veni brusc s-o răstoarne pe da spate. Ea se întoarse, pricepu imediat, după chipul lui contractat şi roşu. Îl apuca iar, nu-l părăsise gândul nebunesc; şi era nevoită să creadă că, în acelaşi timp, îl muncea straşnic, dacă o râvnea astfel, alături de nevasta lui, după nişte lucruri câtuşi de puţin îmbietoare. Îl respinse, îl răsturnă. Era o luptă surdă,

gâfâitoare.

El rânjea, cu glasul sugrumat.

— Hai, ce te sperie?... Sunt bun pentru amândouă.

O cunoştea bine, ştia că nu va ţipa. Şi, într-adevăr, ea îi ţinea piept fără sa scoată o vorbă, prea mândră ca s-o strige pe soră-sa, nevoind să amestece pe nimeni în treburile ei, nici măcar pe Lise. El o sufoca, era pe punctul de a o învinge.

— Are să fie atât de bine. Pentru că trăim împreună, nu ne vom părăsi niciodată.

Dar îşi înăbuşi un strigăt de durere. Tiptil, ea îi înfipsese unghiile în gât; şi atunci el se înfurie, făcu aluzie la Jean.

— Dacă tu crezi că ai să te măriţi cu derbedeul tău... Niciodată, câtă vreme nu eşti majoră!

De data aceasta, cum o violenta cu toată mâna, îi trase o asemenea lovitură de picior între pulpe, că el scoase un urlet. Dintr-un salt, se ridicase în picioare, înfricoşat, uitându-se către pat. Nevasta dormea mai departe, cu aceeaşi respiraţie liniştită. Plecă totuşi, făcând un gest de cumplită ameninţare.

Când Françoise se întinse pe saltea, rămase cu ochii deschişi în marea linişte a camerei. Nu voia, niciodată nu-i va îngădui, chiar dacă ea însăşi ar dori. Şi se mira că nu-i trecuse încă prin minte gândul că ar putea să se mărite cu Jean.

VI

Jean era ocupat de doua zile pe locurile lui Hourdequin din apropiere de Rognes, şi unde acesta instalase o batoză cu aburi, închiriată de la un maşinist din Châteaudun, care o plimba de la Bonneval până la Cloyes. Cu căruţa şi cei doi

cai, tânărul aducea snopii din clăile din preajmă, apoi transporta grâul la fermă; în timp ce maşina, suflând de dimineaţa până seara, făcea să zboare în soare o pulbere blondă, umplea câmpia de un huruit uriaş şi continuu.

Bolnav, Jean îşi spărgea capul căutând o modalitate de a o putea recăpăta pe Françoise. Se şi împlinise o lună de când o ţinuse în braţe, chiar aici, în acest grâu pe care îl treiera; şi ea se eschiva tot timpul, temătoare. Îşi pierdea speranţa că va mai reîncepe vreodată. Era o dorinţă crescândă, o pasiune copleşitoare. Mânându-şi mereu animalele, se întreba de ce nu se ducea deschis la alde Buteau ca s-o ceară pe Françoise în căsătorie. Nimic deocamdată nu-l supărase cu ei pe faţă şi definitiv. Le striga întotdeauna un „bună ziua” în treacăt. Şi, de îndată ce gândul căsătoriei îi trecuse prin minte, ca singurul mijloc de a recăpăta fata, îşi închipui că aceasta era datoria lui, că ar fi un om necinstit dacă nu ar lua-o în căsătorie.

Cu toate acestea, a doua zi dimineaţa, când Jean se întoarse la maşină, îl prinse teama. Niciodată n-ar fi îndrăznit să facă încercarea, dacă nu i-ar fi văzut pe Buteau şi pe Françoise plecând împreună la câmp. Se gândea că Lise se arătase întotdeauna de partea lui, că de ea nu avea să-i fie teamă prea mult; şi pomi într-o clipă, după ce îşi lăsă caii în seama unui camarad.

— Ia te uită, dumneata eşti, Jean! strigă Lise, care se refăcuse cu voinicie după naştere. Nu te mai vede omul. Ce se întâmplă cu dumneata?

El îşi ceru scuze. Pe urmă, în pripă, cu brutalitatea oamenilor timizi, atacă chestiunea; şi, la început, Lise crezu că chiar ei îi făcea o declaraţie, deoarece îi aducea aminte că o iubise, că ar fi dorit bucuros s-o ia de nevastă. Dar, imediat, adăugă:

— Şi iată pentru ce vreau să mă însor cu Françoise, dacă-mi este dată.

Ea îl privi atât de surprinsă, că Jean începu să se bâlbâie.

— O, ştiu, asta nu se face aşa... Ţineam numai să-ţi vorbesc.

— Păi, răspunse ea în cele din urmă, sunt uimită, pentru că nu mă aşteptam deloc, din pricina vârstei dumitale!... înainte de orice, trebuie să ştii ce gândeşte Françoise.

El venise hotărât să spună tot, sperând să facă necesară căsătoria. Dar un scrupul îl opri în ultimul moment. Dacă Françoise nu i se destăinuise surorii sale, dacă nimeni nu ştia nimic, avea el dreptul să vorbească cel dintâi? Acest lucru îl făcu să-şi piardă curajul, se ruşină, din cauza celor treizeci şi trei de ani ai săi.

— Desigur, murmură el, am să stau de vorbă eu ea, n-am s-o silesc.

De altfel, după ce îi trecuse uimirea, Lise îl privea cu aerul ei înveselit; şi acest lucru, fără îndoială, nu-i displăcea. Ba chiar se arătă pe de-a-ntregul îndatoritoare.

— Va fi cum o să dorească ea, Jean... Eu nu sunt de părerea lui Buteau, care o găseşte prea tânără. Merge pe optsprezece ani, e clădită să ia doi bărbaţi în loc de unul... Şi apoi, degeaba ne iubim noi ca surorile, nu-i aşa? acum că a devenit femeie, mi-ar plăcea mai mult să am în locul ei o servitoare căreia să-i poruncesc... Dacă zice da, căsătoreşte-te cu ea. Eşti om cumsecade, şi cei mai bătrâni cocoşi sunt de multe ori şi cei mai buni.

Era un strigăt care îi scăpa, acea dezbinare lentă, crescând neîncetat între ea şi sora mezină, acea duşmănie agravată de micile jigniri de fiece zi, un tainic ferment de gelozie şi de ură ce le copleşea de când se afla un bărbat în casă cu ele, cu dorinţele şi cu poftele lui de mascul.

Fericit, Jean o sărută zgomotos pe fiecare obraz, când ea adăugă:

— Tocmai ne botezăm fetiţa, şi astă-seară vine toată familia la cină... Te invit şi pe dumneata, cere-i-o lui moş Fouan, care-i e tutore, dacă te vrea şi Françoise.

— Am înţeles! strigă el. Pe diseară!

Şi, cu paşi mari, îşi ajunse caii, îi îndemnă toată ziua, făcând să-i cânte biciul, ale cărui pocnete porneau ca nişte împuşcături în dimineaţa unei sărbători.

Familia Buteau, într-adevăr, îşi boteza copilul, după destule amânări. În primul rând, Lise ţinuse să fie pe de-a-ntregul restabilită, dorind să mănânce la ospăţ. Pe urmă, împinsă de ambiţie, se încăpăţânase să-i aibă pe soţii Charles de naş şi naşă; şi aceştia, acceptară până la urmă, dar acum trebuiau s-o aştepte pe doamna Charles, care plecase la Chartres ca să dea o mână de ajutor în stabilimentul fiicei sale: era vremea bâlciului din septembrie, casa clin strada Juifs nu se mai golea. De altfel, aşa cum Lise îi spusese lui Jean, totul trebuia să se petreacă doar în familie: Fouan, La Grande şi cei doi Delhomme, în afară de naş şi naşă.

Dar, în ultima clipă, se iviră mari dificultăţi cu abatele Godard, a cărui mânie pe satul Rognes nu se mai domolea. Se străduise să-şi suporte cu multă răbdare necazul – cei şase kilometri care îl costau fiece slujbă – pretenţiile sâcâitoare ale unui sat fără o adevărată religie, atâta timp cât nădăjduise că până la urmă consiliul municipal îşi va dărui luxul unei parohii. La limita resemnării, el nu se putea amăgi şi mai mult, consiliul respingea în fiecare an reparaţia prezbiteriului, primarul Hourdequin declara mereu bugetul prea încărcat, singur adjunctul de primar Macqueron menaja preoţii, din nişte ascunse intenţii ambiţioase. Şi, nemaiavând de acum înainte nicio măsură de păstrat, abatele se purta aspru cu satul Rognes, nu-i acorda din cult decât strictul necesar, fără răsfăţul vreunei rugăciuni în plus, al lumânărilor şi tămâii arse de plăcere. Şi o ducea în necontenite certuri cu femeile. În iunie, mai cu seamă, se iscase o adevărată bătaie, în legătură cu prima comuniune. Cinci copii, două fete şi trei băieţi, urmau catehismul pe care îl ţinea duminica, după slujbă; şi, cum ar fi trebuit să se întoarcă pentru a-i spovedi, ceruse să vină

copiii după el, la Bazoches-le-Doyen. De aici, o primă revoltă a femeilor: mulţumesc! trei sferturi de leghe pentru dus, tot atâta pentru întors! oare ştia ce se poate întâmpla, când nişte băieţi şi nişte fete aleargă împreună? Apoi, furtuna izbucni, groaznică, atunci când refuză pe faţă să celebreze la Rognes ceremonia, marea liturghie şi celelalte. Înţelegea s-o celebreze în parohia lui, cei cinci copii fiind liberi să vină acolo, dacă doreau. La fântână, timp de cincisprezece zile, femeile spumegară de furie: cum aşa! Îi boteza, îi căsătorea, îi înmormânta la ei, şi nu voia să-i împărtăşească după cuviinţă! El se înverşună, nu făcu decât o slujbă scurtă, se descotorosi de cei cinci copii, fără să adauge o floare, o rugăciune de bucurie; ba chiar brutaliză femeile, când, jignite până la lacrimi de această solemnitate rasolită astfel, îl rugară fierbinte să cânte vecernia. Pentru nimic în lume! le dădea ce li se cuvine, ar fi avut şi slujbă mare şi vecernie, în sfârşit, totul, la Bazoches, dacă mintea lor proastă nu le-ar fi îndemnat să se revolte împotriva lui Dumnezeu. După cearta aceasta, o ruptură era inevitabilă între abatele Godard şi Rognes, cea mai mică ciocnire putea să ducă la o catastrofă.

Când Lise se duse la preot, pentru botezul fetiţei, el vru să-i fixeze duminică, după slujbă, dar ea îl rugă să vină marţi, la ora două, pentru că naşa nu se întorcea de la Chartres decât în ziua aceea, în cursul dimineţii; şi consimţi, cerându-i să fie punctuali, fiind hotărât, striga el, să nu aştepte nici măcar o secundă.

Marţi, la ora două fix, abatele Godard era în biserică, cu răsuflarea tăiată de alergătură, ud leoarcă de o ploaie căzută pe neaşteptate. Nu venise încă nimeni. Nu era decât Hilarion, la intrarea în naos, care tocmai elibera un colţ al baptisteriului, plin de vechi lespezi sparte, zăcând de când lumea acolo, la vedere. De la moartea surorii sale, infirmul trăia din mila altora, şi preotul, care îi strecura din când în când câte o monedă de un franc, se gândi se să-i

folosească la această curăţenie, hotărâtă de zeci de ori şi mereu amânată. Timp de câteva minute, se interesă de munca lui. Apoi, avu o primă tresărire de furie.

— Ah, îşi bat joc de mine? S-a şi făcut ora doua şi zece!

Pe când se uita în cealaltă parte a pieţii, spre casa familiei Buteau, mută, parcă adormită, îl zări pe pândar care aştepta sub pridvor, fumând din pipă.

— Sună odată, Bécu! strigă el. Ca să vină mai repede, trântorii!

Beat criţă, ca de obicei, Bécu se agăţă de funia clopotului. Preotul se dusese să-şi pună stiharul alb. Încă de duminică pregătise actul pe registru, şi socotea să termine în grabă ceremonia singur, fără ajutorul copiilor din cor, care îl scoteau din fire. Când totul fu pregătit, îşi pierdu din nou răbdarea. Se scurseseră alte zece minute, clopotul continua să bată, cu îndărătnicie, exasperant, în marea linişte a satului pustiu.

— Ce or fi făcând? oare trebuie să-i aduc aici de urechi?

În sfârşit, o văzu ieşind de la familia Buteau pe La Grande, care mergea cu aerul ei de bătrână regină răutăcioasă, la fel de ţeapănă şi de uscată ca un scaiete, în pofida celor optzeci şi cinci de ani ai săi. O mare nelinişte tulbura întreaga familie: toţi invitaţii erau acolo, în afară de naşă, pe care o aşteptau zadarnic de dimineaţa; şi domnul Charles, încurcat, repeta la nesfârşit că era lucru curios, că în ajun, pe seară, primise încă o scrisoare, că, nici vorbă, doamna Charles, reţinută poate la Cloyes, urma să sosească dintr-o clipă în alta. Îngrijorată, ştiind că preotul nu voia deloc să aştepte, Lise avusese în cele din urmă ideea s-o trimită pe La Grande ca să-i înduplece să mai aibă răbdare.

— Cum aşa? o întrebă el de departe, botezul e astăzi sau mâine?... Credeţi oare că bunul Dumnezeu e la cheremul vostru?

— Vine îndată, domnule paroh, vine îndată, răspunse

bătrâna femeie, cu calmul ei nepăsător.

Tocmai atunci, Hilarion scotea ultimele rămăşiţe de lespezi, şi trecu ţinând pe pântece o piatră enormă. Se bălăbănea pe picioarele lui strâmbe, dar nu se încovoia, având o rezistenţă de stâncă, o putere musculară în stare să care un bou. Buza de iepure îi saliva, fără ca vreo picătură de sudoare să-i umezească pielea tare.

Scos din ţâţâni de calmul bătrânei, abatele Godard se năpusti asupra ei.

— Pentru că suntem între noi, spune-mi, La Grande, e oare milostiv din partea dumitale, care eşti atât de bogată, când nu ai decât un nepot, să-i laşi să cerşească pe drumuri?

Ea îi răspunse cu asprime:

— Maică-sa nu m-a ascultat, copilul nu-mi e nimic.

— Ei bine, eu ţi-am tot spus, şi îţi repet că ai să ajungi în infern, dacă eşti rea la inimă... Alaltăieri, fără ceea ce i-am dat eu, ar fi murit de foame, şi astăzi am fost silit să scornesc ceva de lucru pentru el.

La cuvântul infern, La Grande schiţase un uşor zâmbet. După cum spunea ea însăşi, ştia prea bine că infernul era pe acest pământ, pentru lumea săracă. Dar vederea lui Hilarion cărând lespezile o făcu să reflecteze, mai mult decât ameninţările preotului. Era surprinsă, niciodată nu l-ar fi crezut atât de puternic, cu picioarele lui înfăşurate.

— Dacă vrea de lucru, relua ea în sfârşit, poate că totuşi o să i se găsească.

— Locul lui e la dumneata, ia-i, La Grande!

— O să vedem, să vină mâine.

Hilarion, care înţelesese, începu să tremure atât de tare, că era cât pe-aci să-şi strivească picioarele când azvârli afară ultima bucată de lespede. Şi, îndepărtându-se, aruncă o privire furişată spre bunica lui, o privire de animal bătut, înspăimântat şi supus.

Trecu încă o jumătate de oră. Istovit de cât sunase, Bécu

trăgea din nou din pipă. Şi, mută, imperturbabilă, La Grande rămânea acolo, de parcă prezenţa ei ar fi fost suficientă pentru politeţea ce i-o datorau preotului; pe când acesta, a cărui exasperare creştea, se ducea în fiece clipă să arunce, din uşa bisericii, de-a curmezişul pieţii pustii, o privire sclipitoare spre casa familiei Buteau.

— Hai, sună, Bécu! strigă el deodată. Dacă în trei minute nu sunt aici, eu o şterg!

Şi în rafala înnebunită a clopotului, care făcu să zboare şi să croncăne corbii centenari, se văzură cei doi Buteau împreună cu ceilalţi ieşind unul câte unul, apoi traversând piaţa. Lise era consternată, naşa nu mai sosea. Hotărâră să se ducă încet către biserică, nădăjduind că va veni şi ea. Nu aveau de mers nicio sută de metri, abatele Godard îi luă numaidecât la zor.

— Spuneţi-mi dacă vreţi să vă bateţi joc de mine! Sunt îngăduitor cu voi, şi iată un ceas de când aştept!... Să ne grăbim, să ne grăbim!

Şi îi împingea către baptisteriu, pe mama care ducea nou-născutul, pe tată, pe bunicul Fouan, pe unchiul Delhomme, pe mătuşa Fanny, până şi pe domnul Charles, foarte demn ca naş, în redingota lui neagră.

— Domnule paroh, întrebă Buteau cu o umilinţă exagerată din care răzbătea batjocura, dacă în bunătatea dumneavoastră aţi mai aştepta puţin?

— Pe cine să aştept?

— Pe naşă, domnule paroh.

Abatele Godard deveni atât de roşu, că te-ai fi temut să nu-l lovească damblaua. Se înăbuşea, bâiguia:

— Luaţi-vă alta!

Toţi se uitară unul la altul, Delhomme şi Fanny scuturară din cap, Fouan declară:

— Asta nu se poate, ar fi o prostie.

— Mii de scuze, domnule paroh, spuse domnul Charles care crezu că trebuie să explice lucrurile ca un om cu

educaţie aleasă. E vina noastră, fără să fie... Soţia mea tocmai mi-a scris că se întoarce în dimineaţa asta. E plecată la Chartres.

Abatele Godard tresări, scos din fire, pierzând de data aceasta orice măsură.

— La Chartres, la Chartres... Îmi pare rău pentru dumneavoastră că sunteţi aici, domnule Charles. Dar nu mai poate continua aşa, nu, nu! n-am să tolerez mai mult...

Şi izbucni:

— Nu ştiţi ce ocară să-i mai aduceţi lui Dumnezeu în persoana mea, primesc câte o palmă de câte ori vin la Rognes... Ei bine, v-am ameninţat destul, astăzi plec şi nu mă mai întorc. Spune ţi-i primarului vostru să caute un preot şi plătiţi-l, dacă-l vreţi!... Eu am să vorbesc cu monseniorul, am să-i spun cine sunteţi, sunt sigur că are să mă aprobe... Da, o să vedem noi cine va fi pedepsit. O să trăiţi fără preot, ca nişte animale...

Îl ascultau toţi, curioşi, cu totala indiferenţă, în fond, a oamenilor practici care nu se mai temeau de mânia şi de pedeapsa Dumnezeului lui. La ce bun să tremure, şi să se umilească, să cumpere iertarea, de vreme ce acum ideea de diavol îi făcea să râdă, şi încetaseră să mai creadă că vântul, grindina, tunetul se află în mâinile unui stăpân răzbunător? Însemna bineînţeles timp pierdut, era mai important să fii respectuos faţă de jandarmii stăpânirii, care erau cei mai puternici.

Abatele Codard îl văzu pe Buteau batjocoritor, pe La Grande dispreţuitoare, până şi pe Delhomme şi Fouan foarte reci, sub condescendenţa seriozităţii lor; şi acest popor care îi scăpa din mână grăbea ruptura.

— Ştiu bine că vacile voastre au mai multă cucernicie decât voi... Adio, şi înmuiaţi-l în baltă, ca să-i botezaţi pe copilul vostru de sălbatici!

Se duse în goană să-şi azvârle stiharul alb, traversă iar biserica şi plecă, aidoma unei vijelii, încât cei care veniseră

la botez, lăsaţi astfel în culmea disperării, uluiţi, cu ochii holbaţi, nu avură vreme să mai adauge nicio vorbă.

Dar lucrul cel mai rău fu că în clipa aceea, când abatele Godard cobora pe noua stradă a lui Macqueron, se văzu sosind pe drum cariola în care se aflau doamna Charles şi Élodie. Cea dintâi spuse că se oprise la Châteaudun, dorind s-o îmbrăţişeze pe scumpa fetiţă, şi că-i făgăduise s-o ia cu sine într-o scurtă vacanţă, de două zile. Se arătă profund mâhnită de întârziere, nici măcar nu-şi prelungise drumul până la Roseblanche ca să-şi lase cufărul.

— Trebuie să fugă cineva după preot, spuse Lise. Numai câinii nu se botează.

Buteau o luă la goană, şi îl auziră coborând, la rândul lui, în galop, strada lui Macqueron. Dar abatele Godard era cu mult înainte, tatăl trecu podul, sui costişa, nu-l zări decât pe creastă, la cotitura drumului.

— Domnule paroh! domnule paroh!

În cele din urmă, acesta se întoarse şi aşteptă.

— Ce-i?

— Naşa e aici… Botezul nu se refuză nimănui.

O clipă, abatele rămase nemişcat. Apoi, nici măcar furios, începu să coboare iar costişa, în urma ţăranului; şi astfel intrară din nou în biserică, fără să fi schimbat un cuvânt. Ceremonia fu rasolită, preotul întoarse cu susul în jos *Credo*-ul naşului şi al naşei, mirui copilul, dădu cu sarea, turnă apa cu violenţă. Îi puse numaidecât să şi semneze în registru.

— Domnule paroh, spuse doamna Charles, am o cutie cu bomboane pentru dumneavoastră, dar e în cufăr.

El făcu un gest de mulţumire şi plecă, după ce repetă, întorcându-se către toţi:

— Şi de data asta, adio!

Având respiraţia tăiată din pricină că fuseseră mânaţi într-o asemenea goană, familia Buteau şi ceilalţi se uitau după el cum dispare la colţul pieţii, în neagra fluturare a

sutanei. Tot satul se afla pe câmp, nu erau de faţă decât trei copii, cu ochii după dulciuri. În marea linişte, se auzea huruitul îndepărtat al batozei cu aburi, care nu mai înceta.

Când intrară în casă la familia Buteau, lângă poarta în faţa căreia stătea cariola cu cufărul, căzură de acord să bea câte o duşcă, apoi să rovină, la ospăţ, seara. Nu era decât ora patru, ce ar fi făcut ei toţi până la şapte? Şi când paharele şi cei doi litri se rânduiră pe masa din bucătărie, doamna Charles vru neapărat să dea jos cufărul, ca să-şi împartă darurile. Îl deschise, trase rochiţa, şi boneta, carp soseau puţin cam târziu, scoase pe urmă cele şase cutii de bomboane pe care i le dădu lăuzei.

— Astea vin de la cofetăria mamei? întrebă Élodie, văzându-le.

Doamna Charles rămase o secundă încurcată. Apoi, liniştită:

— Nu, micuţo, mama ta nu are această specialitate.

Şi, întorcându-se către Lise:

— Ştii, m-am gândit la tine şi pentru nişte albituri... Albituri vechi, nu există nimic mai folositor într-o căsnicie... Le-am cerut de la fiică-mea, i-am golit fundul dulapului.

Auzind cuvântul albituri, toată familia se apropiase. Françoise, La Grande, cei doi Delhommo, până şi Fouan; şi, stând în cerc împrejurul cufărului, o priveau pe bătrâna doamnă cum despachetează un întreg maldăr de cârpe, albe de atâta spălat, răspândind, în ciuda spălării, un miros persistent de mosc. Apărură mai întâi câteva cearşafuri de pânză subţire zdrenţuite, pe urmă nişte cămăşi femeieşti rupte, cărora, în chip vizibil, li se smulsese dantela.

Doamna Charles despăturea, scutura, explica.

— Păi, cearşafurile nu sunt noi. Au cel puţin cinci ani de când sunt folosite şi, cu timpul, frecarea corpului uzează... Vedeţi, au o gaură mare în mijloc; dar marginile sunt încă bune, se pot croi de-aici o mulţime de lucruri.

Toţi îşi apropiară nasul, şi pipăiau clătinând aprobator din

cap, mai ales femeile, La Grande şi Fanny, ale căror buze ţuguiate exprimau surda invidie. În ce-l privea pe Buteau, acesta râdea fără zgomot, abia stăpânindu-şi, din cuviinţă, nişte glume pipărate; pe când Fouan şi Delhomme, grozav de serioşi, arătau tot respectul cuvenit albiturilor, adevărata bogăţie – după pământ.

— Cât despre cămăşi, continuă doamna Charles desfăcându-le şi pe ele, priviţi-le! nu sunt deloc uzate... A, sfâşieturile nu lipsesc, e un adevărat masacru; şi, cum nu poţi să le cârpeşti mereu, pentru că le-ar îngroşa prea mult şi n-ar mai arăta frumoase, am preferat să le aruncăm la rufele vechi... Dar tu, Lise, poţi foarte bine să le foloseşti.

— Ba chiar am să le port! strigă ţăranca. Mie nu-mi pasă câtuşi de puţin că port cămaşa cârpită.

— Şi eu, declară Buteau cu aerul lui răutăcios, cu o clipire din pleoape, eu am să fiu tare mulţumit dacă-mi faci nişte batiste din ele.

De data asta se veseleau pe faţă, când micuţa Élodie, care urmărise din ochi fiecare cearşaf, fiecare cămaşă, strigă:

— O, ce miros ciudat, ce pătrunzător!... Toate astea sunt rufele mamei?

Doamna Charles nu avu nicio şovăială.

— Bineînţeles, draga mea... Adică, e rufăria domnişoarelor din magazinul ei. Nu trebuie să lipsească în comerţ!

De îndată ce Lise, ajutată de Françoise, făcu să dispară totul în dulap, închinară, în sfârşit, băură în sănătatea fetiţei botezate, căreia naşa îi spusese Laure, după numele ei. Pe urmă, o uitară un timp, stătură de vorbă şi îl ascultară pe domnul Charles, aşezat pe cufăr, cum o chestionează pe doamna Charles, fără a mai aştepta să fie singur cu ea, în nerăbdarea lui de a şti cum mergeau treburile acolo. Se înflăcăra încă, visa mereu această casă, cu atâta energie fondată odinioară, atât de regretată de atunci. Veştile nu

erau bune. Desigur, fiica lor Estelle avea autoritate şi minte; dar, hotărât lucru, ginerele lor Vaucogne, acest Achile molâu, nu o ajuta. Îşi petrecea zilele fumând din pipă, lăsa totul să se îngăleze, să se strice: astfel, perdelele din camere aveau pete, oglinda din micul salon roşu era crăpată, pretutindeni oalele de apă şi lighenele se ştirbiseră, fără ca el să intervină măcar; şi braţul unui bărbat era atât de necesar, pentru a face să fie respectat mobilierul casei! La fiece stricăciune de care afla astfel, domnul Charles scotea un suspin, braţele îi căzdeau, paloarea îi sporea. O ultimă plângere, murmurată cu voce mai înceată, îl dădu gata.

— În sfârşit, urcă el însuşi cu cea de la cinci, o grăsană…

— Ce tot spui acolo?

— O, sunt sigură, i-am văzut.

Tremurând, domnul Charles strânse pumnii, într-un elan de indignare exasperată.

— Mizerabilul! să-şi istovească personalul, să-şi mănânce stabilimentul!… Ah, e sfârşitul sfârşitului!

Cu un gest, doamna Charles îl sili să tacă, deoarece Élodie se întorcea din curte, unde se dusese să vadă găinile. Mai deşertară o sticlă, cufărul fu urcat la loc în cariola pe care familia Charles o urmă pe jos, până acasă. Şi fiecare, în aşteptarea ospăţului, plecă să arunce o privire prin curtea lui.

Rămânând singur, Buteau, nemulţumit de această după-amiază pierdută, îşi scoase haina şi se apucă să bată snopii, în colţul pietruit al curţii; pentru că avea nevoie de un sac de grâu. Dar se plictisi repede să bată de unul singur, îi lipsea, ca să se încălzească, dubla cadenţă a îmblăciurilor, izbind unul după altul; şi o chemă pe Françoise, care îl ajuta deseori la această muncă, fiind puternică, având braţele la fel de vânjoase ca ale unui flăcău. Cu toată încetineala şi oboseala acestei bătăi primitive, el refuzase întotdeauna să cumpere o

treierătoare cu cai, spunând, ca toţi micii proprietari, că prefera să bată de azi pe mâine, după nevoie.

— Ei, Françoise, vii şi tu?

Lise, care făcea o tocană de viţel cu morcovi, şi care îi ceruse surorii sale să supravegheze o şiră de porc pusă la frigare, vru s-o împiedice pe aceasta să-i dea ascultare. Dar Buteau, prost dispus, ameninţă că le bate pe amândouă.

— Dumnezeii voştri de muieri! vă îndes cratiţele pe beregată!... Trebuie să câştig şi pâine, pentru că voi tocaţi casa ca să-i ghiftuiţi pe alţii!

Françoise, care se şi îmbrăcase într-o zdreanţă, de teamă că-şi pătează îmbrăcămintea, fu nevoită să-l urmeze. Apucă un îmblăciu, cu mâner lung şi cu lopăţică de corn, ale cărui inele de piele erau legate unele de altele. Era al ei, lustruit de atâta frecare, prevăzut cu o sfoară legată strâns, ca să nu alunece. Cu amândouă mâinile, îl făcu să zboare deasupra capului, şi îl abătu peste snop, astfel că lopăţică izbi în toată lungimea ei, cu o lovitură seacă. Şi nu se mai opri, îl ridica foarte sus îl îndoia ca pe o balama, şi apoi îl abătea, într-o mişcare mecanică şi ritmată de fierar; pe când Buteau, în faţa ei, bătea la fel, în contratimp. Curând se înfierbântară, ritmul se acceleră, nu se vedeau decât aceste bucăţi de lemn zburătoare, săltând de fiecare dată şi răsucindu-se lângă grumazul lor, într-un continuu fâlfâit de păsări legate de picioare.

După zece minute, Buteau scoase un strigăt slab. Îmblăciurile se opriră, şi el întoarse snopul. Apoi, îmblăciurile porniră din nou. După alte zece minute, ceru o nouă oprire, răsfiră snopul. De şase ori trebui să-i treacă astfel pe sub lopăţele, până ce toate boabele fură desprinse din spice, şi legă paiele. Snopii urmară unul după altul. Vreme de două ceasuri nu se auzi în casă decât toc-tocul regulat al îmblăciurilor, care domina în depărtare huruitul prelungit al batozei cu abur.

Acum, fetei îi năvălise sângele în obraji, încheieturile

mâinilor i se umflaseră, toată pielea îi ardea şi răspândea în jurul ei un fel de undă de văpaie, care tremura, vizibil, în aer. O răsuflare puternică ieşea de pe buzele-i deschise. Bucăţele de paie i se agăţaseră în şuviţele fluturânde ale părului. Şi, la fiece lovitură, când ridica îmblăciul, genunchiul drept îi întindea fasta, şoldul şi sânul i se umflau, parcă vrând să crape pânza, o întreagă linie se desena ferm, goliciunea. Însăşi a trupului ei de fată robustă. Un nasture de la bluză i se desfăcu. Buteau îi văzu carnea albă sub linia bronzată de soare a gâtului, o ridicătură de carne pe care în vâr ti tur a continuă a braţului o făcea să iasă în afara, în jocul vânjos al muşchilor de la umăr. El parca să se aţâţe tot mai mult, ca de jocul şalelor unei muieri, vrednică la treabă; şi îmblăciurile se abăteau întruna, boabele de grâu săreau, cădeau ca grindina, sub toc-tocul gâfâitor al cuplului de îmblătitori.

La ora şapte fără un şfert, în amurgul zilei, Fouan şi cei doi Delhomme se prezentară.

— Trebuie să isprăvim, le strigă Buteau, fără să se oprească. Haide, aici, Françoise!

Ea nu se lăsa, izbea mai cu sete, în furia muncii şi a zgomotului. Şi astfel îi găsi Jean, care sosea la rândul lui, având îngăduinţa să ia masa de seară pe aiurea. Îl încercă o bruscă gelozie, îi privi de parcă i-ar fi surprins împreună, făcând pereche în această muncă zeloasă, înţeleşi să lovească bine, în cel mai potrivit loc, scăldaţi amândoi de sudoare, atât de înfierbântaţi, atât de traşi la faţa, că i-ai fi crezut mai degrabă pe cale de a sădi un prunc decât de a bale grâul. Poate că şi Françoise, care punea atâta râvnă, avu aceeaşi senzaţie, pentru că se opri scurt, stânjenită. Întorcându-se atunci, Buteau rămase o clipă încremenit de uimire şi furie.

— Tu ce vii să faci aici?

Dar Lise tocmai cobora să-i întâmpine pe Fouan şi pe cei doi Delhomme. Se apropie împreună cu ei şi strigă cu aerul

ei vesel:

— Ia te uită! într-adevăr, nu ţi-am spus... L-am întâlnit azi-dimineaţă, şi l-am poftit la masă.

Obrazul aprins al bărbatului deveni atât de înspăimântător, încât ea adăugă, voind să se scuze:

— Mă bate gândul, moş Fouan, că are să-ţi facă o cerere.

— Ce fel de cerere? spuse bătrânul.

Jean se înroşi şi se bâlbâi, foarte necăjit că lucrurile porneau în acest fel, atât de repede, în faţa tuturor. Dealtminteri, Buteau îl întrerupse cu violenţă, privirea zâmbi toace pe care nevastă-sa o îndrepta spre Françoise fiindu-i de ajuns pentru a se lămuri.

— Ce, îţi baţi joc de noi? Ea nu e de nasul tău, pocitanie!

Această primire brutală îl sili pe Jean să-şi capete curajul. Îi întoarse spatele, se adresă bătrânului.

— Lucrurile, moş Fouan, sunt foarte simple... Pentru că dumneata eşti tutorele fetei, trebuie să ţi-o cer dumitale, nu-i aşa?... Dacă ea mă vrea, o vreau şi eu. O cer în căsătorie.

Françoise, care încă ţinea îmblăciul, de uimire îl scăpă din mână. Trebuia totuşi să se aştepte la una ca asta; dar nici prin minte nu i-ar fi trecut că Jean va îndrăzni s-o ceară aşa, imediat. De ce nu vorbise cu ea mai întâi? Asta o făcea să se frământe, n-ar fi putut să spună dacă tremura de speranţă sau de teamă. Şi. vibrând toată din cauza muncii, cu pieptul răvăşit în bluza descheiată, stătea între cei doi bărbaţi, fierbinte de o asemenea năvală a sângelui, că simţeau cum dogoreala ajunge până la ei.

Buteau nu-i lăsă lui Fouan timp să răspundă. Reluă, cu o furie crescândă:

— Ce? ai neobrăzarea!... Un bătrân de treizeci şi trei de ani să se însoare cu o fetişcană de optsprezece! Numai cincisprezece ani diferenţă! Oare nu e dezgustător? Vrei, o puicuţă pentru pielea ta murdară!

Jean începea să se supere.

— Ce-ţi pasă ţie, dacă eu o vreau şi ea mă vrea!

Şi se întoarse către Françoise, pentru a-şi spune şi ea cuvântul. Dar fata rămânea buimacă, înţepenită, fără a avea aerul că pricepe. Nu putea să spună „nu”, cu toate acestea nu spuse „da”. Buteau, de altfel, o privea de parcă voia s-o ucidă, să-i înfunde un eventual „da” pe gât. Dacă se mărita, o pierdea, pierdea şi pământul. Gândul brusc al acestei urmări sfârşi prin a-l face să turbeze.

— Hei, tată, hei, Delhomme, pe voi nu vă scârbeşte să ajungă copila asta pe mâinile unui ticălos bătrân, care nici măcar nu e din partea locului, care vine nu se ştie de pe unde, după ce şi-a rostogolit pretutindeni cocoaşa?... Un neisprăvit de tâmplar, care s-a făcut ţăran, pentru că, fără îndoială, avea de ascuns cine ştie ce treabă josnică!

Izbucnise toată ura lui împotriva lucrătorului de la oraş.

— Ei, şi? dacă eu o vreau şi ea mă vrea! repeta Jean, care se stăpânea şi care îşi făgăduise s-o lase, din amabilitate, pe ea, cea dintâi, să povestească despre cele petrecute între ei. Hai, Françoise, vorbeşte şi tu.

— E adevărat! strigă Lise, care ardea de dorinţă să-şi mărite sora, ca să scape de ea; ce ai tu de zis, dacă ei s-au înţeles? Ea nu are nevoie de consimţământul tău, e prea bună că nu te trimite la plimbare... La urma urmei, ne plictiseşti!

Şi Buteau văzu că lucrurile mergeau spre rezolvare, dacă tânăra vorbea. Se temea mai cu seamă de faptul că, legătura dintre ei fiind cunoscută, căsătoria putea fi privită drept convenabilă. Tocmai atunci, La Grande intra în curte, urmată de cei doi Charles, care se întorceau cu Élodie. Şi îi chemă cu un gest, fără să ştie încă ce va zice. Apoi, cu faţa umflată, găsi, şi ameninţându-şi cu pumnul nevasta şi cumnata, se întoarse şi răcni:

— Dumnezeii voştri de vaci!... Da, amândouă, nişte vaci, nişte târâturi!... Vreţi să ştiţi? eu mă culc cu ele amândouă! şi de-aia îşi bat joc de mine!... Cu amândouă, vă zic,

putorile!

Uluiţi, cei doi Charles primiră cuvintele din zbor, drept în faţă. Doamna Charles se precipită, ca pentru a o acoperi cu propriul ei trup pe Élodie, care asculta; pe urmă, împingând-o spre grădina de zarzavaturi, strigă şi ea din răsputeri:

— Vino să vezi salatele, vino să vezi verzele… O, ce verze frumoase!

Buteau continua, născocea amănunte, povestea că, atunci când una îşi primea raţia, venea cealaltă la rând; şi azvârlea toate acestea în termeni cruzi, un val de murdărie ducea cuvintele ticăloase care nu se pot spune. De-a dreptul uimită de brusca lui izbucnire, Lise se mulţumea să ridice din umeri, repetând:

— E nebun, Doamne, nu se poate! e nebun!

— Spune-i că minte! stângă Jean către Françoise.

— Bineînţeles că minte! spuse fata cu o înfăţişare liniştită.

— A, mint! reluă Buteau, a, nu e adevărat că, la seceriş, ai vrut în claie!… Dar vă arăt eu acum la amândouă, stricatelor ce sunteţi!

Această îndrăzneală turbată îl paraliza, îl zăpăcea pe Jean. Mai putea el acum să explice că o avusese pe Françoise? i se părea necuviincios, mai ales că ea nu-l ajuta. Ceilalţi, de altfel, cei doi Delhomme, Fouan, La Grande erau rezervaţi. Nu păreau deloc surprinşi, se gândeau, evident, că, dacă zdrahonul se culca cu amândouă, era liber să facă orice voia cu ele. Când ai drepturi, tragi foloase.

Din clipa aceea, Buteau se simţi victorios, în puterea neîndoielnică a posesiunii lui. Se întoarse către Jean.

— Şi tu, vagabondule, îndrăzneşte să mai vii altădată să mă plictiseşti în familia mea… Până una alta, cărăbăneşte-te numaidecât de-aici… Ce? nu vrei… Aşteaptă, aşteaptă!

Apucă îmblăciul, începu să-i învârtească lopăţica, şi Jean

nu avu timp decât să înşface şi el celălalt îmblăciu, al lui Françoise, ca să se apere. Se auziră ţipete, ceilalţi vrură să se azvârle între ei; dar erau atât de înspăimântători, că se traseră îndărăt. Mânerele lungi făceau posibile lovituri la câţiva metri, curtea era ca măturată. Rămaseră ei singuri, în mijloc, la distanţă unul de altul, lărgind cercul cu vârtelniţele lor. Nu scoteau nicio vorbă, scrâşneau din dinţi. Nu se auzeau decât pocniturile seci ale bucăţilor de lemn, la fiecare parare.

Buteau repezise prima lovitură, şi Jean, încă aplecat, s-ar fi ales cu capul spart, dacă nu s-ar fi azvârlit, dintr-un salt, îndărăt. Numaidecât, încordându-şi brusc muşchii, el ridică şi abătu îmblăciul, ca un bătăuş care zdrobeşte grâul. Dar şi celălalt tocmai izbea, şi cele două lopăţele de corn se întâlniră, se îndoiră pe curele, într-un zbor nebun de păsări rănite. De trei ori se produse aceeaşi ciocnire. Nu se vedeau decât aceste ciomege, în aer, cum se răsucesc şi şuieră la capătul mânerelor, gata în fiece clipă să izbească şi să sfărâme ţestele pe care le ameninţau.

Delhomme şi Fouan se repeziră, totuşi, pe când femeile începură să strige. Jean se rostogolise în paie, luat cu viclenie de Buteau, care, cu o plesnitură ca de bici, la nivelul pământului, din fericire slabă, îl atinsese peste picioare. Se ridică degrabă, îşi învârti îmblăciul cu o turbare ce-i înzecea durerea. Lopăţica descrise un cerc larg, izbi în dreapta, pe când celălalt o aştepta în stânga. Doar câteva degete mai încolo, şi-i săreau creierii. Nu se alese decât cu o ureche atinsă uşor. Lovitura, venind pieziş, căzu în plin peste braţ, care se frânse dintr-odată. Osul scoase un zgomot ca de sticlă când se sparge.

— Ah, criminalul! urlă Buteau, m-a omorât!

Speriat, cu ochii înroşiţi de sânge, Jean azvârli arma.

Apoi, o clipă, îi privi pe toţi, ca buimăcit de lucrurile care se petrecuseră atât de repede; şi plecă, şchiopătând, cu un gest de furioasă disperare.

Când dădu coltul casei, spre câmpie, o zări pe Fricoasa, care asistase la bătaie, peste gardul grădinii. Râdea încă, venise acolo să dea târcoale în preajma acelui botez, la care nici tatăl ei, nici ea nu fuseseră invitaţi. Ce haz are să facă Jésus-Christ de mica sărbătoririle în familie, de laba frântă a fratelui său! Se zvârcolea ca gâdilată, gata să cadă pe spate, atât de mult se distra.

— Ah, Caporal, ce lovitură! striga. Osul a făcut poc! Nimic mai caraghios!

El nu răspunse, îşi încetini mersul având o înfăţişare deznădăjduită. Ea îl urmă, îşi fluieră gâştele scoase la păscut, pentru a avea motiv să stea şi să asculte pe după ziduri. Maşinal, el se întoarse spre batoza care mergea încă în ziua pe sfârşite. Se gândea că totul se terminase, că nu va putea să-i mai revadă pe cei doi Buteau, că niciodată nu i-o vor da pe Françoise. Era o prostie! Zece minute fuseseră de ajuns: o ceartă pe care el n-o căutase, o lovitură atât de nenorocită, chiar în momentul când lucrurile începuseră să meargă! şi niciodată, niciodată nu vor mai merge de acum încolo! Pe fondul înserării, huruitul maşinii se prelungea ca un nesfârşit plâns de disperare.

Dar avu loc o întâlnire. Gâştele Fricoasei, pe care aceasta tocmai le întorcea, se aflară, la colţul unei răspântii, faţă în faţă cu gâştele lui moş Saucisse, care coborau singure în sat. Cei doi gâscani, din frunte, se opriră brusc, lăsându-se pe o labă, cu marile lor ciocuri galbene îndreptate unul către celălalt; şi, toate odată, ciocurile fiecărei cete urmară ciocul căpeteniei lor, în timp ce trupurile se aplecau pe aceeaşi parte. O clipă, fu o încremenire totală, ai fi zis o recunoaştere a armelor, două patrule schimbând cuvântul de ordine. Apoi, cu ochiul rotund şi satisfăcut, unul dintre gâscani îşi continuă drumul drept înainte, celălalt o luă la stânga; în timp ce fiecare ceată porni după al său, mergând la treburile lor, într-o legănare uniformă.

Partea a patra

I

Din luna mai, după tunderea şi vânzarea mioarelor, ciobanul Soulas scosese oile de la Borderie, aproape patru sute de capete, pe care le mâna singur, cu micul porcar Auguste şi cei doi câini, Empereur şi Massacre, nişte animale înspăimântătoare; Până în august, turma păştea în pârloage, în trifoişti şi lucerne sau chiar în ţelinile de pe marginea drumurilor; şi numai de trei săptămâni, de a doua zi după seceriş, le ţinea, în sfârşit, în ţarc, pe mirişti, sub ultimele raze arzătoare ale soarelui de septembrie.

Era perioada cea mai urâtă, când întreaga Beauce, despuiată, dezolată, îşi desfăşura câmpiile goale, fără un mănunchi de verdeaţă. Arşiţele verii, lipsa totală de apă uscaseră pământul care crăpa; şi întreaga vegetaţie dispărea, nu mai rămânea decât grămada ierburilor moarte, zbârlirea aspră a miriştilor, ale căror pătrate, la nesfârşit, măreau golul pustiit şi mohorât al câmpiei, de parcă un incendiu ar fi trecut de la un capăt la celălalt al orizontului. O sclipire gălbuie părea să fi rămas la nivelul solului, o lumină tulbure, o palidă fulgerare de furtună: totul

părea galben, de un galben groaznic de trist, pământul ars, cioturile de tulpiniţe retezate, drumurile de ţară deformate, stâlcite de roţi. La cea mai mică bătaie de vânt, nori de pulbere se ridicau acoperind povârnişurile şi gardurile cu cenuşa lor. Şi cerul albastru, soarele strălucitor nu erau decât o tristeţe în plus deasupra acestei dezolări.

Chiar în ziua aceea se pornise un vânt mare, cu bruşte şi fierbinţi răsuflări, care aduceau în goană nori groşi; şi, când soarele ieşea dintre ei, avea o muşcătură de fier înroşit, ardea pielea. De dimineaţa, Soulas aştepta apa, pentru el şi pentru animale, ce trebuia să i se aducă de la fermă; căci miriştea unde se afla era la nord de Rognes, departe de orice baltă. În ţarc, între lesele de nuiele mobile, fixate cu pari bătuţi în pământ, oile, culcate, răsuflau scurt şi greu; pe când cei doi câini, lungiţi afară din ţarc, gâfâiau şi ei, cu limba atârnând. Ca să aibă puţină umbră, ciobanul se aşezase lângă baraca pe două roţi, pe care o împingea la fiecare mutare a ţarcului, un coteţ strâmt ce-i servea de pat, de dulap şi de cameră. Dar la amiază soarele bătea vertical, şi el se ridică în picioare, privind în depărtare să vadă dacă Auguste sa întorcea de la fermă, unde îl trimisese să afle de ce nu mai sosea butoiul cu apă, în sfârşit, micul porcar reapăru, strigând:

— Vine îndată, n-au avut cal azi-dimineaţă.

— Şi cum, ticăloşiile, n-ai luat o sticlă de apă pentru noi?

— A, nu, nu mi-a dat prin cap... Eu am băut.

Soulas repezi pumnul strâns, şi ştrengarul nu evită lovitura decât sărind într-o parte. Înjurând, bătrânul se hotărî să mănânce fără să mai bea, cu toate că se usca de sete. La porunca lui, Auguste, temător, scoase din baracă nişte pâine de opt zile, câteva nuci vechi şi o bucată de brânză uscată; şi amândoi se apucară să înfulece, pândiţi de câinii care veniră să se aşeze în faţa lor, hăpăind din când în când câte o coajă, atât de uscată, că trosnea între fălcile lor ca un os. În ciuda celor şaptezeci de ani ai lui,

ciobanul lucra cu gingiile la fel de repede ca puştiul cu dinţii. Era încă drept, rezistent şi noduros ca un ciomag de mărăcine, cu obrazul adânc scobit, aidoma unui trunchi de copac, sub încâlceala părului decolorat, asemănător cu pământul. Şi porcarul îşi primi totuşi palma, o scatoalcă zdravănă, care îi dădu de-a dura în baracă, în momentul când, fără să se măi ferească, strângea rămăşiţele de pâine şi de brânză.

— Ţine, şorici pârlit, bea de-aici, până-ţi vine apa!

Până la ora două nu se arătă nimeni. Arşiţa crescuse, insuportabilă în marea linişte ce se lăsă dintr-odată. Pe urmă, din pământul transformat în pulbere, vântul ridica pe loc vârtejuri subţiri, un soi de trâmbe de fum orbitoare, înăbuşitoare, mărind până la disperare chinul setei.

Ciobanul care aştepta răbdător, stoic, fără să se văicărească, scoase în sfârşit un mormăit de satisfacţie.

— Uf, a dat Dumnezeu!

Într-adevăr, două căruţe, abia cât pumnul de mari, se arătau în zarea câmpiei; şi, în prima, condusă de Jean, Soulas desluşise foarte bine butoiul cu apă; pe când cea de-a doua, condusă de Tron, era încărcată cu saci de grâu, şi se ducea la moara al cărei schelet de lemn se vedea la cinci sute de metri. Această din urmă căruţă se opri în drum, şi Tron îl însoţi pe celălalt până la ţarc, de-a curmezişul miriştii, sub pretextul de a-i da o mână de ajutor: de fapt ca să hoinărească şi să flecărească o vreme.

— Pesemne au vrut să ne facă pe toţi să pierim de sete! strigă ciobanul.

Şi oile, care, şi ele, adulmecaseră butoiul cu apă, se ridicară în picioare cu larmă, strivindu-se în lesele de nuiele, şi întindeau capetele, behăind tânguitor.

— Răbdare! răspunse Jean, de-aici o să vă şi îmbătaţi.

Aşezară numaidecât adăpătoarea, o umplură cu ajutorul unui jgheab de lemn; şi cum era o spărtură pe dedesubt, se năpustiră câinii, care lipăiră pe săturate; în timp ce bătrânul

cioban şi micul porcar, fără să mai aştepte, începură să bea cu lăcomie chiar din jgheab. Turma întreagă defila, nu se auzea decât şiroitul acestei ape binefăcătoare, gâlgâiturile gâtlejurilor care înghiţeau, fericiţi cu toţii, animale şi oameni, că se împroşcau, că se udau.

— Şi acum, spuse pe urmă Soulas înviorat, dacă sunteţi buni, daţi-mi o mână de ajutor să mut ţarcul.

Jean şi Tron se arătară gata să-i ajute. Ţarcul călătorea pe imensele mirişti, nu rămânea decât cel mult două sau trei zile în acelaşi loc? exact timpul necesar pentru oi să tundă buruienile; şi acest sistem avea pe deasupra avantajul de a gunoi pământurile, bucată cu bucată. În timp ce ciobanul, ajutat de câinii lui, păzea turma, cei doi bărbaţi şi micul porcar smulseră parii, transportară lesele de nuiele la cincizeci de paşi; şi, din nou, le fixară într-un uriaş pătrat, unde animalele veniră singure să se adăpostească, înainte de a fi complet închis.

În ciuda vârstei înaintate, Soulas îşi şi împingea baraca, aducând-o lângă ţarc. După aceea, vorbind de Jean, întrebă:

— Ce-o fi având? S-ar zice că l-a îngropat pe bunul Dumnezeu în pământ.

Şi, cum tânărul clătina cu tristeţe din cap, bolnav de când credea că o pierduse pe Françoise, bătrânul adăugă:

— Ai? o fi vreo muiere, acolo, jos... Ah, afurisitele, trebuie să le răsuceşti gâtul la toate!

Cu mădularele lui de colos, cu aerul nevinovat de ştrengar chipeş, Tron începu să râdă.

— Aşa vorbeşti când nu mai poţi.

— Nu mai pot, nu mai pot, repetă ciobanul dispreţuitor, oare am încercat cu tine?... Şi, ştii tu, băiete, că e una cu care ai face bine să nu mai poţi, c-o să dai de bucluc, la sigur!

Această aluzie la legăturile lui cu doamna Jacqueline îl făcu pe servitor să se înroşească până la urechi. Într-o

dimineaţă, Soulas îi surprinsese împreună, în fundul hambarului, după sacii cu ovăz. Şi în duşmănia lui faţă de această fostă spălătorească de vase, răutăcioasă astăzi cu vechii ei tovarăşi, se decisese, în sfârşit, să-i deschidă ochii stăpânului; dar, de la primul cuvânt, acesta se uitase la el cu un aer atât de înspăimântător, că amuţise iar, şi se hotărâse să nu mai vorbească decât în ziua când Cognette îl va scoate din pepeni, punând să fie alungat; astfel încât o duceau pe picior de război, el temându-se că va fi dat afară ca un bătrân animal neputincios, ea aşteptând să fie destul de puternică pentru a-i cere acest lucru lui Hourdequin, care ţinea la ciobanul lui. În întreaga Beauce nu exista un cioban care ştia mai bine să-şi facă turma să pască, fără pagubă sau pierdere, tunzând câmpul de la un capăt la celălalt, nelăsând niciun fir de iarbă.

Prins de o mâncărime de limbă care deşartă uneori inima oamenilor singuratici, bătrânul continuă:

— Hei, dacă stricata mea de femeie, până a crăpat, nu mi-ar fi băut toţi banii de la ciorap, îndată ce-i câştigăm, m-aş fi cărăbănit de bună voie de la fermă, ca să nu mai văd atâtea măscări!... Cognette asta, e una care a muncit nu numai cu mâinile, şi nu e bineînţeles meritul ei, ci al pielii ei, că a ajuns la situaţia ce-o are! Când te gândeşti că stăpânul îi îngăduie să se culce în patul răposatei lui, şi că pân’ la urmă l-a adus să mănânce singur cu ea, ca şi cum i-ar fi nevastă adevărată! Trebuie să ne aşteptăm, nu peste multă vreme, să ne azvârle pe toţi afară, şi pe el, pe deasupra!... O destrăbălată care s-a târât cu cel din urmă dintre porci!

La fiecare frază, Tron strângea tot mai mult din pumni. Era cuprins de o furie ascunsă, pe care forţa lui de uriaş o făcea înspăimântătoare.

— Destul, auzi? strigă el. De-ai mai fi bărbat, te-aş fi şi pocnit... E mai cinstită în degetul ei cel mic decât tine în tot hoitul tău bătrân.

Dar Soulas, mucalit, ridicase din umeri în faţa ameninţării. El care nu râdea niciodată, începu să râdă aspru şi ruginit, ca scârţâitul unui scripete scos din uz.

— Hai, lasă, nătăfleţule! eşti tot atât de prost pe cât este ea de şireată! Ah, are să-ţi arate sub sticlă fecioria ei!... Când îţi spun că tot ţinutul a trecut peste ea! Eu mă plimb, n-am decât să privesc, şi văd fără să vreau ce fac fetele astea! Dar pe ea am văzut-o de multe ori, nu, e prea de tot! ... Ascultă, avea doar paisprezece ani, în grajd, cu moş Mathias, un cocoşat care a murit; mai târziu, într-o zi când frământa pâine, chiar în copaie, cu un trepăduş, micul porcar Guillaume, acum soldat; şi cu toţi argaţii care au trecut pe-aici, şi în toate ungherele, pe paie, peste saci, pe jos... De-altminteri, nu e nevoie să cauţi atât de departe. Dacă vrei să afli, e unul pe care l-am zărit într-o dimineaţă, în podul pentru fân cosând cu temei!

Dete drumul unui nou râs, şi privirea piezişă ce i-o aruncă lui Jean îl stânjeni mult pe acesta din urmă, care tăcea rotunjindu-şi spinarea pe când începuse să se vorbească de Jacqueline.

— Să văd pe vreunul că încearcă s-o atingă acum! mârâi Tron, scuturat de o furie de câine căruia i se ia un os. Pe ăla-l fac să-i treacă pofta de pâine!

Soulas îl privi cu atenţie o clipă, surprins de această gelozie de brută. Apoi, căzând iar în buimăceala lungilor lui tăceri, conchise cu glasul lui tăios:

— Asta te priveşte, fiule!

După ce Tron plecă la căruţa pe care o ducea la moară, Jean mai rămase încă vreo câteva minute cu ciobanul, ca să-i ajute să bată cu maiul câţiva pari; şi, văzându-l atât de tăcut şi de abătut, până la urmă acesta îl întrebă mustrător:

— Cred, măcar, că nu Cognette ţi-a întors inima pe dos.

Tânărul răspunse că nu, printr-o scuturătură energică din cap.

— Şi-atunci, e alta?... Care alta, că nu v-am văzut

niciodată împreună?

Jean îl privi pe moş Soulas, spunându-şi că în asemenea chestiuni bătrânii pot da uneori un sfat bun. Şi nu rezistă nevoii de a se destăinui, îi povesti totul, cum o avusese pe Françoise, şi pentru ce îşi pierduse speranţa de a o mai revedea, după ce se bătuse cu Buteau. Ba chiar, o clipă, se temuse ca acesta să nu-l dea în judecată, pentru braţul rupt, care îl punea în imposibilitate de a face orice fel de muncă, deşi în parte i se şi dresese. Dar, fără îndoială că Buteau chibzuise că nu e bine niciodată să laşi justiţia să-şi vâre nasul în treburile tale.

— Şi, vasăzică, Françoise a fost a ta? întrebă ciobanul.

— O singură dată, da!

Bătrânul rămase un timp grav, se gândi, apoi îşi dădu cu părerea.

— Trebuie să te duci şi să-i spui lui moş Fouan. Poate că ţi-o dă.

Jean se miră, pentru că el nu se gândise la acest demers atât de simplu. Ţarcul era instalat, plecă, hotărând ca, chiar în acea seară, să se ducă la bătrân. Şi, pe când el se îndepărta, în urma căruţei goale, Soulas îşi reluă veşnica lui pândă, siluetă slabă şi dreaptă, tăind cu o dungă cenuşie linia turtită a câmpiei. Micul porcar se aşezase între cei doi câini la umbra barăcii pe roţi. Deodată vântul stătu, furtuna se prelinsese spre răsărit; şi se făcu o căldură înăbuşitoare, soarele pârjolea din cerui de un albastru pur.

Seara, întrerupându-şi lucrul cu un ceas mai devreme, Jean plecă să-i întâlnească pe moş Fouan, la familia Delhomme, înainte de cină. Pe când cobora costişa, îi zări pe aceştia în vie, unde dezveleau ciorchinii, smulgând frunzele: câteva ploi îi udaseră pe la sfârşitul lunii trecute, strugurii se coceau prost, trebuiau să profite de ultimele zile însorite. Şi, cum bătrânul nu era cu ei, tânărul grăbi pasul, în speranţa că va vorbi între patru ochi cu el, ceea ce-i convenea. Casa familiei Delhomme se afla la celălalt

capăt al satului Rognes, după pod, o mică fermă care se mărise de puţină vreme cu hambare şi şuri, trei corpuri de clădiri neregulate, închizând o curte destul de mare, măturată în fiece dimineaţă şi cu grămezile de bălegar parcă puse la linie.

— Bună ziua, moş Fouan! strigă Jean din drum, ridicând vocea.

Bătrânul stătea pe scaun în curte, cu un băţ între picioare şi capul plecat. Cu toate acestea, la cea de-a doua chemare, îşi ridică ochii, şi până la urmă îl recunoscu pe cel care îi vorbea.

— A, dumneata eşti, Caporal! Nu treci pe-aici?

Şi îl întâmpină atât de firesc, fără duşmănie, că tânărul intră. Dar nu îndrăzni de la început să-i vorbească despre ceea ce îl interesa, tot curajul îi pierise la gândul că va trebui să povestească fără niciun ocoliş cum o avusese pe Françoise. Vorbiră despre vremea frumoasă, despre cât bine aducea viilor. Încă opt zile de soare, şi vinul va fi bun. După aceea, tânărul vru să-i facă o plăcere.

— Eşti un adevărat boier, nu există niciun proprietar în ţinut atât de fericit ca dumneata.

— Da, nici vorbă.

— A, când ai nişte copii ca ai dumitale, pentru că nicăieri nu se găsesc alţii mai buni!

— Da, da… Numai că, ştii, fiecare îşi are firea lui.

Se posomorî şi mai mult. De când locuia la Delhomme,

Buteau nu-i mai plătea renta, spunând că nu voia ca de banii lui să profite soră-sa. Jésus-Christ nu-i dăduse niciodată un ban, şi în ce-l priveşte pe Delhomme, pentru că îl hrănea şi-i adăpostea pe socru, încetase orice plată. Dar nu de lipsa banilor de buzunar suferea bătrânul cu atât mai mult cu cât primea de la domnul Baillehache cei o sută cincizeci de franci pe an, din vânzarea casei, adică doisprezece franci şi cincizeci pe lună. Cu ei, putea să-şi plătească micile lui plăceri, tutunul de zece centime în

fiecare dimineaţă, păhărelul de băutură la Lengaigne, ceaşca de cafea la Macqueron; căci Fanny, foarte econoamă, nu scotea cafea şi rachiu din dulap decât când era cineva bolnav. Şi, orice s-ar fi întâmplat, cu toate că avea din ce să se distreze pe aiurea şi nu-i lipsea nimic, nu se simţea bine aici şi nu trăia acum decât într-o continuă amărăciune.

— A, păi da, reluă Jean, fără să-şi dea seama că punea degetul pe o rană sângerândă, când eşti la alţii, nu mai eşti la tine.

— Aşa e, da, aşa e! repetă Fouan cu un glas mârâitor.

Şi, ridicându-se, ca simţind nevoia să se revolte:

— Hai să bem o duşcă… Am pesemne dreptul să-i dau un pahar unui prieten!

Dar, chiar de pe prag, îl prinse o teamă.

— Şterge-te pe picioare, Caporal, pentru că, vezi dumneata, fac o sumedenie de mofturi cu curăţenia.

Jean intră cu stângăcie, dorind să-şi deşerte sufletul înainte de întoarcerea stăpânilor. Rămase surprins de perfecta ordine din bucătărie: obiectele de aramă străluceau, niciun fir de praf nu acoperea mobilele, pardoseala se tocise de atâta spălătură. Era curată şi răcoroasă, de parcă nici n-ar fi fost locuită. Lângă focul acoperit de cenuşă, o supă de varză din ajun stătea caldă.

— În sănătatea dumitale! spuse bătrânul, care scosese din bufet o sticlă începută şi două pahare.

Mâna lui tremura întrucâtva când îşi bău paharul, temându-se de ceea ce săvârşeşte. Îl puse jos ca un bărbat care a riscat totul şi adăugă pe neaşteptate:

— Dacă ţi-aş spune că Fanny nu-mi vorbeşte de alaltăieri, pentru că am scuipat… Ai? am scuipat! parcă nu toată lumea scuipă? Eu scuip, bineînţeles, când vreau… Nu, nu la urma urmelor, e mai bine să te cărăbăneşti, decât să fii sâcâit aşa, mereu!

Şi, tunându-şi un alt pahar, fericit că-şi găsise un

confident la care să se plângă, fără a-i îngădui să arunce un cuvânt, se alina. Nu era vorba decât de plângeri mărunte, furia unui bătrân căruia nu i se îngăduiau defel metehnele, pe care voiau să-i subjuge prea riguros altor obiceiuri decât ale sale. Dar faţă de unele acte de violenţă, de nişte purtări urâte, el nu ar fi fost mai sensibil. O observaţie făcută pe un ton prea ridicat i se părea la fel de gravă ca o palmă; şi, în privinţa aceasta, şi fiica lui dovedea o sensibilitate exagerată, una dintre vanităţile ei suspicioase de ţărancă cinstită, care se supăra, stătea bosumflată după cel mai neînsemnat cuvânt rău înţeles; astfel că relaţiile dintre ea şi tatăl ei deveneau pe zi ce trecea tot mai dificile. Ea care, altădată, pe vremea partajului, se arătase desigur cea mai bună, acum se înăcrea, ajungea la o adevărată persecuţie, se ţinea mereu după moşneag, ştergând, măturând, hărţuindu-l pentru ce făcea şi pentru ce nu făcea. Nimic grav, şi totuşi o neîncetată tortură, din pricina căreia până la urmă izbucnea în plâns, singur, prin unghere.

— Trebuie să laşi de la tine, repeta Jean la fiecare plângere. Cu puţină stăruinţă, întotdeauna ajungi la înţelegere.

Dar Fouan, care tocmai aprindea o lumânare, se înfierbântă, se înfuria.

— Nu, nu, m-am săturat!... Ah, de-aş fi ştiut ce mă aşteaptă aici! Mai bine să fi crăpat în ziua când mi-am vândut casa... Numai că se înşală, dacă cred că or să mă poată ţine. Mai bine mă duc să sparg pietre pe drum.

Se înecă, trebui să se aşeze, şi tânărul se folosi de prilej pentru a vorbi, în sfârşit.

— Ascultă, moş Fouan, voiam să ne întâlnim amândoi, din pricina aceea, ştii dumneata. Mi-a părut nespus de rău, am fost silit să mă apăr, nu-i aşa? pentru că el m-a atacat... Fără îndoială că eram înţeles cu Françoise, şi acum numai dumneata poţi să aranjezi lucrurile... Ai să te duci la Buteau să-i explici totul...

Bătrânul devenise grav. Îşi mişca bărbia, stingherit că trebuie să dea un răspuns, când întoarcerea celor doi Delhomme îl scoaseră din încurcătură. Aceştia nu părură surprinşi că îl găsesc pe Jean la ei, îi făcură obişnuita bună primire. Dar, de la prima uitătură, Fanny văzuse sticla şi cele două pahare pe masă. Le luă, se duse după o cârpă. Apoi, fără să-i privească, îi spuse tăios, ea care nu-i adresase bătrânului niciun cuvânt de patruzeci şi opt de ore:

— Tată, ştii bine că nu vreau asta.

Fouan se ridică, tremurând, înfuriat de observaţia făcută de faţă cu un străin.

— Ce? pentru numele lui Dumnezeu, nu sunt liber să-i dau un pahar unui prieten?... Încuie-ţi vinul! am să beau apă.

Acum ea se simţi groaznic de jignită pentru că fusese astfel învinuită de zgârcenie. Îi răspunse, îngălbenindu-se toată:

— Poţi să bei şi casa, să şi plesneşti, dacă-ţi face plăcere... Ce nu vreau, nu vreau să-mi mânjeşti masa cu paharele dumitale care picură şi fac cercuri, ca la cârciumă.

În ochii tatălui se iviseră lacrimi. Rosti un ultim cuvânt.

— Ceva mai puţină curăţenie şi ceva mai multă inimă, aşa s-ar cuveni, fata mea!

Şi, pe când ea ştergea cu putere masa, el se aşeză în faţa ferestrei, uitându-se în noaptea ce se lăsase, de-a binelea, cuprins de o deznădejde pe care încerca s-o ascundă.

Ferindu-se să se amestece, de fapt, prin tăcerea lui, Delhomme aprobase purtarea hotărâtă şi chibzuită a nevestei. Nu vru să-i lase pe Jean să plece fără să fi băut încă o duşcă, în pahare pe care le aduse pe nişte farfurii. Şi, coborând vocea, Fanny se scuză cu grijă.

— Habar n-ai ce bătaie de cap îţi dau oamenii bătrâni! Au atâtea apucături ciudate, obiceiuri proaste, şi mai degrabă

ar crăpa, decât să se, îndrepte. Tata nu e răutăcios, nu mai are putere. Zău că aş vrea mai bine să am patru vaci de strunit, decât un bătrân de păzit.

Jean şi Delhomme o aprobau din cap. Dar fu întreruptă de intrarea bruscă a lui Nénesse, îmbrăcat ca un tânăr de la oraş, în sacou şi pantaloni fantezi, cumpăraţi de gata de la Lambourdieu, şi purtând pe cap o pălăriuţă tare de fetru. Cu gâtul lung, ceafa rasă, se clătina cu un aer dubios de prostituată, cu ochii lui albaştri, cu faţa netedă şi drăguţă, li fusese întotdeauna scârbă de pământ, pleca de-a doua zi la Chartres, unde urma să slujească la un proprietar de restaurant care ţinea un local de baluri. Multă vreme, părinţii se împotriviseră la această dezertare de la cultura câmpului; dar în cele din urmă mama, linguşită, îl hotărâse pe tata. Şi, de dimineaţa, Nénesse chefuia, de despărţire, cu prietenii din sat.

O clipă, băiatul păru contrariat că dădea acolo peste un străin. Apoi, luându-şi inima în dinţi:

— Ascultă, mamă, vreau să le plătesc cina la Maequeron. Mi-ar trebui nişte bani.

Fanny se uită la el ţintă, cu gura deschisă pentru a refuza. Dar era atât de vanitoasă, că prezenţa lui Jean o reţinu. Desigur că fiul lor putea să cheltuiască douăzeci de franci fără să-i deranjeze! Şi dispăru, ţeapănă şi mută.

— Mai eşti cu cineva? îl întrebă tatăl pe Nénesse.

Zărise o umbră la uşă. Se apropie, şi recunoscându-l pe băiatul rămas afară:

— Ia te uită, e Delphin!... Hai intră, viteazule!

Delphin îşi făcu curaj, salutând, cerându-şi scuze. Era în pantaloni de purtare şi în bluză albastră, încălţat cu pantofii lui grosolani de lucru, fără cravată, cu pielea arsă de munca în soarele puternic.

— Şi tu, reluă Delhomme, care îl stima foarte mult, pleci şi tu la Chartres într-una dintre zilele viitoare?

Delphin holbă ochii; apoi, furtunos:

— A, pentru numele lui Dumnezeu, nu! Aş plesni în oraşul lor!

Tatăl aruncă fiului său o. privire piezişe, pe când celălalt continuă, venind în ajutorul prietenului:

— Pentru Nénesse e bine să meargă acolo, el care e îmbrăcat elegant şi cântă la trompetă.

Delhomme zâmbi, căci talentul fiului său la trompetă îl umplea de mândrie. Fanny, de altfel, se întorcea cu mâna plină de monede de câte doi franci, şi numără zece, îndelung, în palma lui Nénesse, nişte monede foarte albe pentru că stătuseră sub o grămadă de grâu. Nu se mai încredea în dulapul ei, îşi ascundea astfel banii, punând sume mici prin toate ungherele casei, în grâu, în cărbuni, în nisip; atât de bine că, atunci când plătea ceva, banii erau când de o culoare, când de alta, albi, negri sau galbeni.

— E bine şi atât, spuse Nénesse drept mulţumire. Vii, Delphin?

Şi cei doi ştrengari o şterseră, li se auzeau râsetele îndepărtându-se.

Jean îşi goli paharul, văzându-l pe moş Fouan – care nici nu se întorsese cât timp ţinuse această scenă – cum părăseşte fereastra şi iese în curte. Îşi luă rămas bun, îl găsi pe bătrân stând afară, în noaptea neagră.

— Ascultă, moş Fouan, vrei să te duci la Buteau ca să mi-o dea pe Françoise?... Dumneata eşti stăpânul, n-ai decât să vorbeşti.

Din întuneric, bătrânul repeta cu o voce sacadată:

— Nu pot... nu pot...

Apoi izbucni, mărturisi se sfârşise cu familia Delhomme, se va duce, de mâine, să stea la Buteau care se oferise să-i primească. Dacă fiul o să-i bată, va pătimi mai puţin decât dacă ar fi ucis de răutăţile fiicei.

Scos din fire de această nouă piedică, Jean, în sfârşit, vorbi.

— Trebuie să-ţi spun, moş Fouan, că ne-am culcat,

Françoise şi cu mine.

Bătrânul ţăran scoase o uşoară exclamaţie.

— A!

Pe urmă, după ce se gândi:

— Şi fata e însărcinată?

Jean, sigur că nu putea să fie, răspunse:

— S-ar putea.

— Atunci, n-ai decât să aştepţi… Dacă e însărcinată, o să se vadă.

În acel moment, Fanny apăru în uşă, chemându-l pe tatăl ei pentru supă. Dar acesta se întoarse şi răcni:

— Poţi să-ţi torni undeva supa! Mă duc să dorm.

Şi urcă să se culce, cu burta goală, ca turbat.

Jean apucă din nou drumul către fermă, cu pasul rar şi atât de necăjit, că se pomeni pe platou, fără să-şi fi dat seama pe unde merge. Noaptea, de un albastru închis, ciuruită de stele, era apăsătoare şi fierbinte. În văzduhul încremenit, se simţea din nou apropierea, trecerea în depărtare a vreunei furtuni, din care nu *se* zăreau, către răsărit, decât reflexele unor fulgere. Şi, cum tocmai înălţă capul, văzu, în stânga, sute de ochi fosforescenţi arzând asemenea unor lumânări şi întorcându-se spre el, la zgomotul paşilor lui. Erau oile din ţarcul de-a lungul căruia mergea.

Se auzi glasul domol al lui moş Soulas.

— Ce s-aude, băiete?

Câinii, întinşi pe pământ, simţind un om al fermei, nu se clintiră. Izgonit de căldură din baraca pe roţi, micul porcar dormea într-o brazdă. Şi ciobanul stătea în picioare, singur, în mijlocul câmpiei tunse, pierdute în noapte.

— Ei bine, băiete, s-a făcut?

Fără ca măcar să se oprească, Jean răspunse:

— A zis că, dacă fata e însărcinată, o să se vadă.

Trecuse întrucâtva de ţarc, atunci când acest răspuns al bătrânului îl prinse din urmă, grav, în imensa linişte:

— Aşa e, trebuie să aştepţi.

Şi îşi continuă drumul. Ţinutul Beauce se întindea la nesfârşit, adâncit într-un somn de plumb. Se simţeau tristeţea mută, miriştile arse, pământul jecmănit şi copt, cu miros de pârlit, cu cântecul greierilor care pârâiau ca jarul în cenuşă. Singure umbrele clăilor deformau această goliciune posomorâtă. La fiece douăzeci de secunde, fulgerele trăgeau pe linia orizontului câte o linie violentă, rapidă şi tristă.

II

De a doua zi, Fouan se instală la familia Buteau. Mutarea lui nu stingheri pe nimeni: două legături cu boarfe, pe care bătrânul ţinu să şi le transporte singur, şi pentru care făcu două drumuri. Degeaba cei doi Delhomme încercară să provoace o explicaţie. Plecă, fără să le răspundă un cuvânt.

La familia Buteau i se dădu marea încăpere de la parter, din spatele bucătăriei, unde, până atunci, nu se ţinuseră decât proviziile de cartofi şi de sfeclă roşie pentru vaci. Cel mai rău lucru era că o ferestruică, plasată la doi metri, nu-i dădea decât o lumină slabă, ca de pivniţă. Şi pardoseala din pământ bătut, grămezile de legume, rămăşiţele aruncate prin colţuri întreţineau o umezeală care se scurgea în lacrimi galbene pe ipsosul nevăruit al pereţilor. De altfel, lăsară totul pe loc, nu eliberară decât un ungher, ca să aşeze un pat de fier, un scaun şi o masă de lemn negeluit. Bătrânul păru încântat.

Iar Buteau triumfă. De când Fouan stătea la familia Delhomme, turba de gelozie, pentru că ştia ce se vorbea în Rognes: bineînţeles că nu-i strâmtora pe alde Delhomme să-şi hrănească tatăl; pe când alde Buteau, păi ăştia n-

aveau de unde! Şi, o vreme, la început, îl îndemnă să mănânce, numai ca să-l îngraşe, cu scopul de a dovedi că nu se murea de foame în casa lui. Şi apoi, era acea rentă de o sută şi cincizeci de franci, provenită din vânzarea casei, pe care tatăl o va lăsa sigur aceluia dintre copii care l-ar fi îngrijit. Pe de altă parte, nemaiavându-l în sarcina lui, Delhomme va începe fără îndoială să-şi plătească iar partea din renta anuală, două sute de franci, ceea ce într-adevăr şi făcu. Buteau conta pe aceste două sute de franci. Calculase totul, îşi spusese că se va bucura de glorie de a trece drept un fiu bun, fără să scoată un ban din punga lui, şi cu speranţa de a fi răsplătit mai târziu; fără a mai vorbi despre banii de la ciorap pe care bănuia mereu că-i are bătrânul, deşi nu ajunsese niciodată să fie sigur de existenţa lor.

Această perioadă fu pentru Fouan o adevărată lună de miere. Era sărbătorit, arătat vecinilor: ei, ce chip înfloritor! avea înfăţişarea unui om prăpădit? Micuţii Laure şi Jules, încurcându-i-se toată ziua printre picioare, puneau stăpânire pe el, îl ungeau la inimă. Dar era mai ales fericit că se reîntorcea la deprinderile lui de om bătrân, că era mai liber, în mai marea delăsare a casei. Oricât de bună gospodină era, şi curată, Lise nu avea rafinamentele, nici susceptibilităţile fiicei sale Fanny, şi bătrânul putea să scuipe peste tot, să iasă, să intre iar, după plac, să mănânce oricând, cu acea obişnuinţă a ţăranului care nu trece pe lângă pâine fără să-şi taie o felie, după voia ceasurilor de muncă. Trei luni se scurseră astfel, era în decembrie, geruri cumplite îi îngheţau apa din ulciorul pus la piciorul patului; dar nu se plângea, dezgheţurile îi udau camera făcând să şiroiască pereţii, ea sub o ploaie puternică, el găsea că e firesc, trăise în această asprime. Numai să-şi aibă tutunul, cafeaua, şi să nu-l sâcâie nimeni, zicea el, şi se simţea fericit.

Lucrurile începură să se strice într-o dimineaţă cu soare strălucitor, când, intrând în camera lui să-şi caute pipa,

Fouan dădu acolo peste Buteau care, crezându-l plecat, tocmai o răsturna pe Françoise peste cartofi. Fata, care se apăra voinicește, fără să scoată o vorbă, se ridică, părăsi încăperea, luând cu ea cele câteva sfecle roşii pentru vaci, după care venise; şi bătrânul, rămas singur în faţa fiului său, se înfurie:

— Porcule, cu copila asta, lângă nevastă-ta!... Şi ea nu voia, am văzut-o cum se zbătea!

Dar Buteau, încă suflând greu, cu sângele în faţă, nu-i primi dojana.

— De ce-ţi vâri nasul unde nu-ţi fierbe oala? Inchide ochii, tacă-ţi gura, că dai de bucluc!

De când născuse Lise şi se bătuse cu Jean, Buteau turbase iar din pricina fetei. Aşteptase să i se vindece braţul rupt, şi acum se năpustea asupra ei prin toate ungherele casei, sigur că dacă o avea odată, pe urmă va fi a lui atâta cât voia. Nu era ăsta cel mai buh mod de a-i amâna măritişul, de a păstra şi fata şi pământul? Aceste două patimi ajungeau să se confunde, încăpăţânarea de a nu scăpa din mână nimic din ce avea, furioasa posedare a acestui câmp, rutul nesatisfăcut al masculului, aţâţat de rezistenţă. Nevastă-sa devenea enormă, un morman greu de urnit; şi alăpta, o avea întotdeauna pe Laure atârnată de sâni; pe când celeilalte, micuţei cumnate, îi mirosea frumos carnea tânără, pieptul tot atât de elastic şi de tare ca ugerul unei juncuţe. De altfel, nu le dispreţuia nici pe una, nici pe cealaltă: le dorea pe amândouă, una molatică şi alta zglobie, fiecare plăcută în felul ei. Era destul de bun cocoş pentru două găini, visa o viaţă de paşă, îngrijit, dezmierdat, îmbuibat de plăcere. De ce nu s-ar căsători cu amândouă, dacă ele ar consimţi? Un straşnic mijloc de a strânge prietenia, şi de a scăpa de această împărţeală a bunurilor, de care se înspăimânta, ca şi. cum ar fi fost ameninţat că i se retează o mână.

Şi, de aici, în staul, în bucătărie, pretutindeni, de îndată

ce erau singuri, atacul şi apărarea bruşte, Buteau năpustindu-se, Françoise pocnindu-l. Şi întotdeauna aceeaşi scenă scurtă şi exasperată: el strecurându-şi mâna, ea, cu dinţii încleştaţi, cu privirea neagră, silindu-l să-i dea drumul, cu o zdravănă lovitură de pumn între picioare, în plin. Şi niciun cuvânt, nimic altceva decât răsuflarea lor aprinsă, o respiraţie înfundată, zgomotul slab al luptei: el înăbuşea un strigăt de durere, ea îşi trăgea rochia şi pleca şchiopătând, cu vintrele ca smulse şi îndurerate, cu senzaţia că-n ele păstrează cele cinci degete străpungătoare. Şi asta, când Lise se afla în camera alăturată, ba chiar în aceeaşi cameră, întoarsă cu spatele pentru a aranja rufele într-un dulap, de parcă prezenţa nevestei l-ar fi aţâţat, sigur de tăcerea mândră şi încăpăţânată a copilei.

Cu toate acestea, de când moş Fouan îi văzuse peste cartofi, izbucniră certurile. Se dusese să-i spună pe şleau Lisei, pentru ca ea să-şi împiedice bărbatul s-o ia de la capăt; şi, după ce-i strigase să-şi vadă de treburile lui, aceasta se supărase pe sora mai mică; cu atât mai rău pentru ea, dacă sâcâia bărbaţii! deoarece, câţi bărbaţi, atâţia porci, trebuie să se aştepte la una ca asta! Seara, totuşi, îi făcuse lui Buteau un asemenea tămbălău că, a doua zi, ea ieşise din camera lor cu un ochi pe jumătate închis şi negru de o lovitură de pumn, rătăcită în timpul explicaţiei. Din acel moment, furiile nu mai încetară, se întindeau de la unii la alţii; erau întotdeauna doi care se mâncau între ei, bărbatul şi nevasta, sau cumnata şi cumnatul, sau sora şi sora, atunci când nu se devorau câteşitrei împreună.

Şi ura lentă, inconştientă, se adânci între Lise şi Françoise. Buna afecţiune de odinioară ajunsese la o duşmănie fără cauză aparentă, care le făcea să se ciocnească de dimineaţa până seara. De fapt, unica pricină era bărbatul, acest Buteau, căzut între ele ca un ferment destructiv. În agitaţia care o scotea din minţi, Françoise ar

fi căzut de mult, dacă voinţa ei nu s-ar fi ţinut tare împotriva nevoii de a-i îngădui, de fiece dată când o atingea. Se pedepsea cu asprime, încăpăţânată în ideea simplă a dreptăţii, de a nu da nimic de la ea, de a nu lua nimic de la alţii; şi se înfuria pentru că se simţea geloasă, pentru că o ura pe sora ei, care îl avea pe acest bărbat, în apropierea căruia ea însăşi ar fi murit de dorinţă, mai degrabă decât să-i împartă. Când o hărţuia, indecent, cu pântecele înainte, ea scuipa mânioasă pe goliciunea lui bărbătească, îl trimitea la nevastă cu acest scuipat: era o uşurare a dorinţei înfrânate, de parcă ar fi fost ea scuipată în obraz de soră-sa, în dispreţul dureros al plăcerii negustate. Pe când Lise, nu era deloc geloasă, fiind sigură că Buteau se lăudase strigând că se folosea de amândouă; nu pentru că nu-l credea în stare de aşa ceva; dar era convinsă că micuţa, cu mândria ei, nu-i va ceda. Şi o duşmănea numai pentru că refuzurile ei transformau casa într-un adevărat infern. Pe cât se îngrăşa, pe atât se domolea în propria-i grăsime, mulţumită de viaţă, având voioşia unui egoism rapace, atrăgând spre ea veselia din preajmă. Era cu putinţă să se certe în asemenea hal, să-şi amărască existenţa, când aveau totul pentru a fi fericiţi? Ah, ticăloasa de puştoaică, numai caracterul ei afurisit era singura pricină a necazurilor lor.

În fiece seară, când se culca, îi striga lui Buteau:

— Mi-e soră, dar să nu înceapă iar să te aţâţe, c-o dau pe uşă afară!

El se făcea că nu pricepe.

— Ar fi grozav! tot satul ne-ar cădea pe cap… Dumnezeii lor de muieri! chiar eu v-aş arunca în baltă ca să vă dezmorţiţi şi să vă înţelegeţi!

Trecură încă două luni, şi Lise, agitată, scoasă din sărite, găsea că nimic nu-i mai tihneşte, după cum ea însăşi spunea. În zilele când Françoise respingea un nou atac al bărbatului, îl ghicea după o înrăutăţire a proastei lui

dispoziţii; atât de bine, că trăia acum cu spaima acestor eşecuri ale lui Buteau, îngrijorată când el se ţinea pe ascuns după fusta surorii ei, sigură că avea să-i vadă apărând brutal, spărgând totul, torturând casa. Erau nişte zile cumplite, şi ea nu i le ierta câtuşi de puţin acelei proaste încăpăţânate care nu făcea nimic pentru a drege lucrurile.

Într-o zi, mai ales, a fost îngrozitor. Buteau, care coborâse în pivniţă cu Françoise, să scoată nişte cidru, urcă atât de prost dispus, atât de furios, că pentru uni fleac, pentru supa care era prea caldă, dădu cu farfuria de perete, apoi plecă, răsturnând-o la pământ pe Lise cu o palmă care ar fi putut ucide un bou.

Aceasta se ridică, plângând, sângerând, cu obrazul umflat. Şi se năpusti asupra surorii sale strigând:

— Târâtură! fă-i odată pe voie!... M-am săturat, plec de-acasă, dacă te încăpăţânezi, ca să mă bată pe mine!

Françoise o ascultă, uimită, palidă.

— Îţi spun, în faţa lui Dumnezeu care mă aude, că vreau mai mult să fie aşa!... Poate că ne-ar lăsa în pace!

Căzuse pe un scaun, plângea cu mici sughiţuri; şi toată făptura-i grasă care se topea, vorbea de părăsirea ei, de unica-i dorinţă de a fi fericită, chiar şi cu preţul unei împărţeli. De vreme ce îşi păstra partea, n-ar fi lipsit-o de nimic. Oamenii îşi făceau gânduri prosteşti, pentru că asta nu era ca pâinea care se consumă când e mâncată. Nu ar fi trebuit să se înţeleagă, să se apropie unii de alţii pentru a ajunge la o bună armonie, în sfârşit, să trăiască în familie?

— Ascultă, de ce nu vrei?

Revoltată, ca sugrumată, Françoise nu găsi decât acest strigăt de mânie:

— Eşti mai dezgustătoare decât el!

Şi plecă de lângă ea hohotind de plâns, în staul, unde Coliche o privi cu ochii ei mari, posomorâţi. Ceea ce o indigna, nu era lucrul în sine, ci acest rol de complezenţă,

nunta îngăduită, pacea căsniciei. Dacă ar fi avut bărbatul ei, niciodată ea n-ar fi cedat vreun capăt din el, nici atâtica de mare. Duşmănia împotriva surorii sale se transformă în dispreţ, se jură să moară mai degrabă, decât să consimtă de acum încolo.

Dar, din acea zi, viaţa deveni mult mai grea, Françoise ajunse ţapul ispăşitor, vita care era bătută. Coborâse la rolul de slujnică, zdrobită de munci grele, hărţuită, lovită. Lise nu-i îngăduia nicio oră de hoinăreală, o făcea să sară din pat înaintea zorilor, o ţinea atât de târziu, noaptea, că nenorocita adormea, uneori, fără a mai avea putere să se dezbrace. Buteau o martiriza, pe ascuns, cu mici intimităţi, palme peste şale, pişcături pe coapse, tot soiul de mângâieri feroce, care o lăsau însângerată,. cu ochii în lacrimi, neclintită în încăpăţânarea ei de a tăcea. El rânjea, se bucura întrucâtva, când o vedea sfârşită, înăbuşindu-şi strigătul cărnii rănite. Trupul fetei era învineţit, dungat de zgârieturi şi de lovituri. În faţa surorii sale mai ales îşi punea la încercare curajul şi nici măcar nu tresărea, pentru a nega fapte, ca şi cum nu ar fi fost adevărat că acele degete de bărbat îi cercetau pielea. Cu toate acestea, nu-şi stăpânea întotdeauna revolta muşchilor, răspundea şi ea cu câte o palmă, dată din fugă; şi, atunci, aveau loc adevărate bătăi, Buteau o cârpea zdravăn, pe când Lise, sub pretext că-i desparte, îi pocnea din răsputeri pe amândoi cu sabotul. Mica Laure şi fratele ei Jules urlau cât îi ţinea gura. Toţi câinii din împrejurimi lătrau, Vecinii îi plângeau de milă, Ah, sărmana copilă, era statornică, de vreme ce rămânea într-un asemenea infern!

Într-adevăr, întregul Rognes era uimit. Pentru ce Françoise nu fugea? Cei răutăcioşi dădeau din cap: nu era încă majoră, trebuia să mai aştepte optsprezece luni; şi – să fugă, să se pună ea însăşi într-o situaţie proastă, fără să-şi poată lua cu sine bunurile, păi de! avea dreptate să se gândească de două ori la treaba asta. Măcar dacă moş

Fouan, tutorele ei, ar fi susţinut-o! Dar până şi el era în încurcătură, la fiul său. Teama de urmări îl silea să stea cuminte. De altfel, copila îl oprea să se ocupe de treburile ei, într-o bravură şi o mândrie sălbatică de fată care nu se bizuie decât pe propriile-i puteri.

De acum înainte, toate certurile sfârşeau cu aceleaşi insulte:

— Cară-te de-aici! cară-te de-aici!

— Da, asta vreţi voi... Altădată eram tare proastă, voiam să plec... Dar acum, puteţi să mă şi ucideţi, că tot rămân. Îmi aştept partea, vreau pământul şi casa, şi-o să le am, da, o să am tot!

În primele luni, spaima lui Buteau era că Françoise rămăsese însărcinată cu Jean. De când îi surprinsese, în claie, număra zilele, o supraveghea cu o privire piezişă, îngrijorat de pântecele ei; pentru că naşterea unui copil ar fi stricat totul, făcând necesară căsătoria. Ea, liniştită, ştia bine că nu putea fi grea. Dar când băgă de seamă că Buteau arăta interes faţă de mijlocul ei, se înveseli, începu dinadins să-şi poarte pântecul înainte, pentru a-l face să creadă că se îngroaşă. Acum, de câte ori o prindea, îl simţea cum o pipăie acolo, cum i-l măsoară cu degetele lui groase; şi până la urmă îi spuse, cu un aer de sfidare:

— Uite, e unul! creşte!

Ba chiar într-o dimineaţă împături nişte cârpe şi le legă peste el. Seara, erau cât pe aci să se masacreze. Şi o apucă o spaimă cumplită sub privirile de ucigaş pe care i le azvârlea: nici vorbă că de-ar fi avut un copil adevărat, bruta i-ar fi tras câţiva pumni, ca să-i omoare. Puse capăt glumelor, îşi micşoră, la loc, pântecele. De altfel, îl surprinse în camera ei, cu nasul în rufe, ca să-şi dea seama cum stăteau lucrurile.

— Hai, fă unul! îi spuse el, batjocoritor.

Şi ea îi răspunse, palidă, furioasă:

— Dacă nu fac, e pentru că nu vreau!

Într-adevăr, i se refuza cu îndărătnicie lui Jean. Buteau nu triumfă mai puţin zgomotos. Şi se năpusti asupra amorezului: grozav bărbat, mare procopseală! era, vasăzică putred, de nu putea să facă un copil? Ştia să frângă braţul unui om, prin viclenie; dar nu era în stare să împuieze o fată, atât era de lipsit de vână! De atunci, o hărţui pe Françoise cu aluzii, o acoperi pe ea însăşi cu batjocuri.

Când Jean află cum vorbea Buteau despre el, declară că are să-i rupă mutra; şi o aştepta mereu, cu nerăbdare, pe Françoise, o ruga fierbinte să i se supună; are să vadă dacă nu-i făcea un copil, şi încă unul mare! Acum, dorinţa lui era dublată de furie. Dar, de fiece dată, ea găsea un nou pretext, în plictiseala ce o resimţea la gândul de a o lua de la capăt cu bărbatul ăsta. Nu-i era urât, pur şi simplu nu-l dorea; şi pesemne că într-adevăr nu-l dorea deloc, de vreme ce nu se pierdea şi nu se lăsa în voia lui, când îi cădea în braţe, în dosul unui gard, încă mânioasă şi roşie după un atac de-al lui Buteau. Ah, porcul! Nu vorbea decât despre acest porc, pătimaşă, aţâţată, domolită dintr-odată, în clipa când acesta voia să profite şi s-o aibă. Nu, nu, o făcea să se ruşineze! Într-o zi, scoasă din sărite, îl amână pentru mai târziu, pentru seara căsătoriei. Era prima dată că i se făgăduia, deoarece până atunci evitase să-i dea un răspuns limpede, când el o cerea de nevastă. Din clipa aceea, fu ca şi stabilit: o va lua în căsătorie, dar după ce va deveni majoră, imediat ce va fi stăpână pe bunurile ei şi va putea să ceară socoteală. Buna ei judecată îl izbi, o sfătui să aibă răbdare, încetă s-o mai necăjească, în afară de momentele când îl apuca vreo nestăvilită poftă de râs. Uşurată, liniştită de neclarul acestei scadenţe îndepărtate, ea se mulţumea să-i prindă amândouă mâinile, ca să-i împiedice, privindu-l cu frumoşii ei ochi rugători, cu aerul unei femei sensibile, care nu dorea să rişte să aibă un copil decât de la bărbatul ei.

Între timp, Buteau, sigur că fata nu era însărcinată, se

văzu cuprins de altă spaimă, aceea de a nu deveni, dacă se răzgândea în privinţa lui Jean. Continua să-i desfidă, şi tremura, căci i se spunea de peste tot că acesta se jura s-o iacă. Şi o supraveghea, de dimineaţă până seara, pretinzând să ştie cum îşi folosea fiece minut, o înrobea, sub ameninţarea biciului, ca pe un animal domestic de a cărui putere te temi; şi aceasta era o nouă tortură, fată îi simţea veşnic pe cumnat şi pe soră cum se ţin după fustele ei, nu putea să se ducă până la groapa de bălegar pentru vreo nevoie, fără să vadă un ochi care o spiona. Noaptea, o încuiau în cameră; ba chiar, într-o seară, după o ceartă, găsise un lacăt ferecându-i oblonul lucarnei. Apoi, pentru că izbutea totuşi să scape, la întoarcere avea parte de scene oribile, interogatorii, uneori de cercetări minuţioase, bărbatul apucând-o de umeri, în timp ce nevasta o dezbrăca pe jumătate, ca să vadă. Se apropiase iar de Jean, ajunsese să-i dea din nou întâlniri, fericită să-i sfideze pe ceilalţi. Poate că i-ar fi cedat până la urmă, dacă l-ar fi avut acolo, lângă ea. În orice caz, sfârşi prin a i se făgădui, îi jură, pe ce avea mai sfânt, că Buteau minţea când se lăuda că se culcă cu amândouă surorile, vrând să facă pe cocoşul şi să forţeze să se petreacă lucruri care nu se petrecuseră. Chinuit de-o îndoială, găsind de fapt chestiunea posibilă şi naturală, Jean păru să-i dea crezare. Şi, la despărţire, se îmbrăţişară, foarte buni prieteni, astfel că, începând din acea zi, ea şi-i luă drept confident şi sfătuitor, dându-şi silinţa să-i vadă la cea mai mică alarmă, nepunând în joc nimic fără aprobarea lui. El n-o mai atingea deloc, se purta cu ea ca şi cu un camarad cu care ai interese comune.

Acum, de fiecare dată când Françoise alerga să se vadă cu Jean pe după un zid, discuţia era aceeaşi. Îşi descheia cu violenţă copcile de la bluză sau îşi ridica poalele fustei.

— Ia te uită! porcul ăla m-a ciupit iar,

Jean constata, rămânea calm şi hotărât.

— Are să le plătească pe toate, trebuie să le arăţi

vecinelor… Mai cu seamă, nu te răzbuna iar. Dreptatea va fi de partea noastră, când vom avea dreptul.

— Şi soră-mea îl ajuta, ştii! Ieri, când m-a doborât, ea nu s-a clintit, în loc să-i azvârle pe la spate o găleată cu apă rece!

— Soră-ta are s-o sfârşească rău cu ticălosul ăsta… Totul e bine. Dacă tu nu vrei, el nu poate, e de la sine înţeles; cât despre celelalte, ce ne pasă nouă… Să fie clar, s-a zis cu el!

Deşi căuta cât putea să nu se amestece, moş Fouan era de faţă la toate certurile. Dacă tăcea, îl silea să fie de partea lor: dacă ieşea afară, cădea din nou la întoarcere peste o familie dezbinată, unde adesea prezenţa lui era de ajuns să reaprindă furiile. Până atunci, nu suferise aievea, fizic; dar începură din clipa aceea privaţiunile, pâinea măsurată, cafeaua şi tutunul suprimate. Nu-l mai îndopau cu mâncare ca în primele zile, fiecare felie de pâine tăiată prea groasă îi atrăgea cuvinte aspre: sac fără fund! muncă deloc, ghiftuială din belşug! Era pândit, furat în fiece trimestru, când se duce la Cloyes să încaseze renta ce i-o făcuse domnul Baillehache asupra celor trei mii de franci de pe casă. Françoise ajunsese să şterpelească bani de la sora ei, ca să-i cumpere tutun, pentru că şi pe ea o lăsau fără un ban. În sfârşit, bătrânul se simţea cumplit de rău în camera umedă în care dormea, de când spărsese un ochi de geam din ferestruică, şi locul fusese înfundat cu un mănunchi de paie, ca să nu se mai cheltuiască bani pentru alt geam. Ah, ce copii nemernici, toţi sunt la fel! Bombănea de dimineaţa până seara, regreta din suflet că plecase de la alde Delhomme, disperat de a fi nimerit din rău în şi mai rău. Dar ascundea acest regret, nu-l mărturisea decât prin cuvinte scăpate fără voie, ştiind că Fanny spusese: „Tata va veni. să ne ceară în genunchi să-i primim îndărăt!” Şi se terminase, vorba asta îi rămânea pentru totdeauna, ca un drug îndărătnic, de-a curmezişul inimii. Va muri mai degrabă de foame şi de furie la Buteau, decât să se

întoarcă iar, umilindu-se, la Delhomme.

Într-o zi, când Fouan se întorcea pe jos de la Cloyes, după ce îşi încasase renta de la notar, şi când tocmai se aşezase în fundul unei gropi, Jésus-Christ, care hoinărea prin preajmă, cercetând nişte culcuşuri de iepuri, îl zări nespus de absorbit, grozav de ocupat cu număratul unor monezi de câte cinci franci, în batistă. Se lăsă numaidecât pe vine, se târî, ajunse deasupra tatălui său, fără niciun zgomot; şi, acolo, lungit pe pământ, avu surpriza să-i vadă înnodând cu grijă o sumă mare de bani, poate chiar optzeci de franci; ochii lui pâlpâiră, un râs înăbuşit îi descoperi dinţii de lup. Numaidecât îi trecu prin minte vechea bănuială că are bani la ciorap. Fără îndoială că bătrânul avea titluri de rentă ascunse, din care încasa anumite cupoane, în fiece trimestru, profitând de vizita la domnul Baillehache. Primul gând al lui Jésus-Christ fu să înceapă să se văicărească şi să-i smulgă douăzeci de franci. Pe urmă, părându-i-se meschin, un alt plan i se înfiripă în cap, se îndepărtă la fel de tiptil cum se apropiase, cu o alunecare mlădioasă de şopârlă; astfel că Fouan, urcând iar pe drum, nu avu nici cea mai mică bănuială când îl întâlni la o sută de paşi mai departe, cu înfăţişarea dezinteresată a unui om uşuratic, care, şi el, se întorcea în Rognes. Sfârşiră drumul împreună, stătură de vorbă, tatăl se năpusti inevitabil asupra celor doi Buteau, nişte oameni cu inima de piatră, pe care îi acuza că-l lasă să moară de foame; şi fiul, cumsecade, cu ochii umeziţi, îi propuse să-i scape de aceste canalii, luându-l, la rândul lui, acasă la el. Şi de ce nu? în casa lui nu-l va necăji nimeni, se vor distra de dimineaţa până seara. Fricoasa făcea mâncare pentru doi, are să facă pentru trei. O mâncare grozavă, când ai bani!

Uimit de propunere, cuprins de o vagă nelinişte, Fouan refuză. Nu, nu, la vârsta lui nu se cădea să înceapă să alerge de la unul la altul şi să-şi schimbe obiceiurile în fiecare an.

— Mă rog, tată, te poftesc din toată inima, mai gândeşte-te... Uite, să ţii bine minte că nu eşti lăsat pe drumuri. Vino la Castel, când ai să te saturi de secăturile alea!

Şi Jésus-Christ îl părăsi, nedumerit, intrigat, întrebându-se pe ce putea bătrânul să-şi cheltuie rentele, pentru că, precis, avea rente. De patru ori pe an, câte o asemenea grămadă de monezi de cinci franci, făceau sigur cel puţin trei sute de franci. Şi dacă nu-i mânca, atunci îi punea deoparte? Trebuia să vadă. Aşadar, avea un nemaipomenit „ciorap”!

În ziua aceea – o zi plăcută şi umedă de noiembrie – când moş Fouan intră în casă, Buteau vru să-i jefuiască de cei treizeci şi şapte de franci şi cincizeci de centime, pe care îi primea din trei în trei luni, după vânzarea casei. Se înţeleseseră, de altfel, ca bătrânul să-i lase în seama lui, ca şi pe cei două sute de franci anuali de la Delhomme. Dar, de data aceasta, o monedă de cinci franci se rătăcise printre cele pe care le înnodase în batistă; şi, când îşi întoarse buzunarele pe dos şi nu scoase decât treizeci şi doi de franci şi cincizeci de centime, fiul se înfurie, îl făcu şarlatan, îl învinui că prăpădise cei cinci franci pe băutură şi alte grozăvenii. Încremenit, cu mâna pe batistă, cu spaima surdă de a nu fi cercetat, tatăl bâiguia nişte explicaţii, se jura pe toţi dumnezeii că trebuie să-i fi pierdut, când îşi suflase nasul. Încă o dată, casa fu întoarsă pe dos până seara.

Buteau era cât se poate de prost dispus pentru că, venind cu boroana acasă, îi zărise pe Jean şi Françoise furişându-se pe după un zid. Plecând sub pretextul de a aduna iarbă pentru vaci, fata nu se mai întorcea, căci îi era teamă de scena care o aştepta. Se şi lăsase noaptea, şi Buteau, furios, ieşea din minut în minut în curte, se ducea până în drum, să vadă dacă stricata asta nu se mai întorcea odată de la mascul. Înjura cât putea de tare, azvârlea vorbe murdare, fără să-i vadă pe moş Fouan, care, după ceartă,

se aşezase pe banca de piatră, liniştindu-se, respirând dulceaţa călduţă, ce făcea din acest noiembrie însorit o lună de primăvară.

Un zgomot de saboţi urcă panta, Françoise apăru, frântă în două, cu umerii încărcaţi de o enormă grămadă de iarbă pe care o legase într-o pânză veche. Sufla greu, asuda, pe jumătate ascunsă sub maldăr.

— Ah, dumnezeii tăi de târfă! strigă Buteau, dacă tu crezi că-ţi baţi joc de mine, şi pleci de două ceasuri ca să te dea craidonul tău la rindea, când e atâta treabă aici!

Şi o trânti peste maldărul de iarbă care-i căzuse, se năpusti la ea, chiar în clipa când Lise ieşea din casă, la rândul ei, ca s-o ocărască.

— Ei, trântoriţo, vino-ncoace, să-ţi trag un picior în fund! ... N-ai pic de ruşine!

Dar Buteau o şi apucase cu toată mâna. Întotdeauna turbarea lui se transforma într-o bruscă dorinţă. În timp ce o dobora pe iarbă, grohăia, ca sugrumat, cu faţa învineţită şi umflată de sânge.

— Căţea afurisită, de data asta trebuie să ajung şi eu... Dar, dumnezeii mă-sii, ajung după altul!

Şi începu o luptă furioasă. Moş Fouan nu desluşea decât cu mare greutate, în noapte. Dar o văzu, totuşi, pe Lise, în picioare, cum se uita; pe când bărbatul ei, repezindu-se, azvârlit cât colo în fiece secundă, se istovea în zadar...

Françoise, cu o ultimă scuturătură, izbuti să se elibereze, horcăind, bâiguind.

— Porcule! porcule! porcule!... N-ai putut, n-a fost... niciodată n-ai să ajungi, niciodată!

Cu o palmă, Lise îi închise gura, pe când moş Fouan, care părăsise banca de piatră, revoltat, interveni, învârtind bastonul.

— Ticăloşi mârşavi, amândoi! vreţi s-o lăsaţi odată-n pace!... V-ajunge, nu?

Câteva lumini apărură la vecini, începeau să se

nelinişteascâ de acest masacru, şi Buteau se grăbi să-i împingă pe tatăl său şi pe Françoise în fundul bucătăriei, unde o lumânare îi lumina pe Laure şi Jules înspăimântaţi, ascunşi într-un ungher. Intră şi Lise, uluită şi amuţită de când bătrânul ieşise din umbră. Acesta din urmă continua, adresându-i-se ei:

— Tu eşti cea mai dezgustătoare şi cea mai proastă... Te uitai, am văzut.

Buteau izbi din răsputeri cu pumnul în marginea mesei.

— Linişte! s-a terminat... Pe primul care nu tace, îl cârpesc.

— Şi dacă eu nu vreau să tac, întrebă Fouan, cu glasul tremurător, mă cârpeşti?

— Pe dumneata şi pe oricine... Mă superi!

Curajoasă, Françoise se aşează între ei.

— Te rog, unchiule, să nu te amesteci... Ai văzut bine că sunt destul de mare ca să mă apăr.

Dar bătrânul o dădu la o parte.

— Lasă, nu te priveşte pe tine... E treaba mea.

Şi, ridicând bastonul:

— A, mă cârpeşti, banditule!... Rămâne de văzut dacă nu te-nvăţ eu pe tine minte.

Cu o mână rapidă, Buteau îi smulse bastonul pe care îl aruncă sub dulap; şi, batjocoritor, cu ochii răi, i se proţăpi dinainte, îi vorbi în obraz.

— Vrei să mă laşi în pace, ai? Dacă socoţi că-ţi îngădui aerele astea, a, nu! Ia uită-te niţel la mine, ca să ştii cum mă cheamă!

Amândoi, obraz în obraz, tăcură o clipă, înspăimântători, căutând să se subjuge unul pe altul dintr-o privire. De la împărţirea bunurilor, fiul se lăţise, devenise un pătrat pe picioare, cu fălci care îi ieşeau tot mai mult în afară, din capul lui de buldog, cu ţeasta îngustă şi teşită; pe când tatăl, vlăguit de cei şaizeci de ani de trudă, tot mai uscat, adus de mijloc, nu-şi mai păstrase din faţa acum micşorată

decât nasul imens.

— Cum te cheamă? repetă Fouan; ştiu prea bine, doar eu te-am făcut.

Buteau rânji.

— Nu trebuia să mă faci… A, da! aşa e, fiecare la rândul lui. Am sânge ca al dumitale, nu-mi place să fiu sâcâit. Şi, încă o dată, lasă-mă în pace, sau e de rău!

— Pentru tine, bineînţeles… Eu niciodată nu i-am vorbit aşa tatălui meu.

— Ia te uită! de necrezut!… Pe tatăl dumitale l-ai fi ucis, dacă nu murea singur!

— Minţi, porcule!… Şi, pe Domnul Dumnezeul meu! te fac numaidecât să-ţi înghiţi vorbele!

Pentru a doua oară, Françoise căută să se aşeze între ei. Însăşi Lise făcu o încercare, disperată de această nouă belea. Dar cei doi bărbaţi le îmbrânciră, ca să se apropie şi să-şi sufle violenţa odată cu răsuflarea, sânge contra sânge, în ciocnirea brutalei autorităţi pe care tatăl o transmisese fiului.

Fouan vru să se facă mai mare, încercând să-şi regăsească vechea lui atotputernicie de cap de familie. Timp de o jumătate de secol toţi tremuraseră în faţa lui, nevasta, copiii, animalele, atunci când deţinea avutul împreună eu puterea.

— Spune că ai minţit, porcule, spune că ai minţit, sau te fac să joci, aşa cum e adevărat că lumânarea asta ne luminează.

Ridicând mâna, îl ameninţa, cu gestul cu care, altădată, îi făcea pe toţi să intre în pământ.

— Spune că ai minţit!

Buteau, care, la mişcarea palmei, în tinereţea lui, înălţa cotul şi se ascundea sub el, clănţănind din dinţi, se mulţumi acum să ridice din umeri, cu un aer de batjocură insultătoare.

— Dacă crezi că mă sperii!… Chestiile astea au fost bune

când erai dumneata stăpânul.

— Sunt stăpânul, tatăl.

— Haidea-de, bătrân glumeţ, nu eşti nimic... Ah, nu vrei să mă laşi în pace!

Şi, văzând că mâna tremurătoare a bătrânului coboară ca să-i lovească, o prinse din zbor, o ţinu, o strivi în pumnul lui puternic.

— Căpăţânos, afurisit ce eşti, trebuie să ne certăm ca să-ţi intre în scăfârlie că acuma puţin îmi pasă de dumneata!... Eşti oare bun de ceva? Mă coşti bani, asta-i tot!... Când ţi-ai trăit traiul şi ţi-ai dat pământul pe mâna altora, îţi înghiţi tutunul, fără să-i plictiseşti prea mult!

Îl zgâlţâia pe tatăl său, apăsând pe cuvinte; apoi, cu o ultimă zgâlţâitură, îi făcu vânt, că se duse, dârdâind, poticnindu-se, să cadă de-a-ndărătelea pe un scaun, lângă fereastră. Şi bătrânul rămase acolo, pierzându-şi răsuflarea o clipă, învins, în umilinţa vechii lui autorităţi moarte. Se sfârşise, el nu mai conta, după ce se despuiase.

O adâncă tăcere se înstăpâni, toţi rămăseseră cu mâinile moi. Copiii nu mai răsuflau, de teama bătăii. Apoi, treburile fură reluate, de parcă nu se întâmplase nimic.

— Şi iarba? întrebă Lise, ai lăsat-o în curte?

— Mă duc s-o pun la uscat, răspunse Françoise,

După ce se întoarse şi mâncară, Buteau, incorigibil, îşi cufundă mâna în răscroiala bluzei ei deschise, ca să prindă un purice, care o pişcă, zicea ea. Acest lucru n-o mai supăra, ba chiar îl luă peste picior,

— Nu, nu, e într-un loc unde o să te muşte!

Fouan nu se clintise, stătea ţeapăn şi mut în colţul lui de umbră. Două lacrimi mari îi alunecau pe obraji îşi aducea aminte de seara când o rupsese cu familia Delhomme; şi acea seară reîncepea, aceeaşi ruşine de a nu mai fi stăpânul, aceeaşi mânie care îl făcea să se încăpăţâneze şi să nu mănânce, îl chemaseră de trei ori, nu vru să-şi primească porţia de supă. Se ridică brusc şi dispăru în

camera lui. A doua zi, dis-de-dimineaţă, părăsi familia Buteau şi se instală la Jésus-Christ.

III

Jesus-Christ era poarte vânturos, necurmate vântuituri suflau în casa lui şi o menţineau veselă. Nu, ei drăcie! nu te plictiseai la ticălosul ăsta, pentru că el nu slobozea unul fără să-i însoţească de o glumă. Renega sunetele sfioase, înăbuşite pe furiş, pârâind cu o îngrijorare stângace; nu avea decât detunături cinstite, de tăria şi amploarea loviturilor de tun; şi într-o mişcare dezinvoltă şi fanfaroană, o striga pe fiica sa, cu vocea grăbită şi poruncitoare, cu aerul sever.

— Fricoaso, vino repede, pentru Dumnezeu!

Ea dădea fuga, lovitura pornea ca un proiectil în gol, atât de vibrantă, că fata sărea.

— Aleargă după ea! şi strânge-o-n dinţi, să vezi dacă are noduri!

În alte dăţi, când fata venea, îi dădea mâna.

— Trage, cârpă ce eşti! ca să trosnească!

Şi, după ce explozia avea loc, cu vuietul şi clocotul unei mine prea îndopate:

— Ah, a fost tare, oricum, mulţumesc!

Sau îşi lipea de obraz o puşcă imaginară, ochea îndelung; pe urmă, după ce arma se descărca:

— Du-te şi ia-o şi ad-o-ncoace, trântoriţo!

Fricoasa îşi pierdea răsuflarea, cădea pe spate de atâta râs. Era o veselie mereu înnoită şi sporită: degeaba cunoştea ea jocul, şi aştepta tunetul final, o cucerea totuşi în comicul vivace al zgomotului său. O, tata ăsta, e atât de poznaş! Când vorbea de un chiriaş care nu plătea la termen

şi-i azvârlea afară; când se răsucea surprins, saluta cu seriozitate, ca şi cum masa i-ar fi zis bună ziua; când dădea câte un buchet, pentru domnul paroh, pentru domnul primar şi pentru doamne. Ai fi crezut că mucalitul scotea din pântec orice voia, o adevărată cutie muzicală; atât de bine, că la „Bunul plugar”, în Cloyes, se puneau pariuri: „Îţi plătesc un pahar, dacă faci şase”, şi el făcea şase, câştiga de fiece dată. Asta îi aducea glorie, Fricoasa era mândră, se înveselea, strâmbându-se dinainte de râs, ori de câte ori sălta coapsa, într-o neîntreruptă admiraţie pentru el, în spaima şi afecţiunea ce i le inspira.

Şi, în seara instalării lui moş Fouan la Castel – cum era numită străvechea pivniţă unde se adăpostise braconierul – după prima masă pe care fata o servise tatălui şi bunicului, rămânând în picioare, în spatele lor, ca o servitoare plină de respect, veselia răsună, aşadar, foarte tare. Bătrânul scosese cinci franci, o aromă plăcută se răspândea din fasolea oloagă şi din viţelul cu ceapă, pe care micuţa le gătea de să te lingi pe degete. Pe când aducea fasolea, era cât pe-aci să spargă farfuria, prăpădindu-se de râs. Înainte de a se aşeza, Jésus-Christ dădu trei, regulate şi pocnind sec.

— Tunul sărbătoririi!… Ca să spunem că poate începe!

Apoi, reculegându-se, o dădu pe a patra, solitară, enormă şi injurioasă.

— Pentru mârţoagele Buteau! să le astupe botul!

Fouan, posomorât de la sosirea sa acolo, deodată rânji.

Aprobă cu o clătinare a capului. Astea îl făceau să se simtă bine, şi el fusese socotit un poznaş, la vremea sa; şi, în casa lui, copiii crescuseră fără griji în mijlocul bombardamentului patern. Îşi puse coatele pe masă, se lăsă invadat de o stare plăcută, în faţa acestui mare diavol de Jésus-Christ, care îl privea lung, cu ochii umezi, cu aerul lui de secătură cumsecade.

— Ah, pentru numele lui Dumnezeu, tată, o s-o ducem

huzurind! Ai să vezi ce dibaci sunt, mă însărcinez să-ţi descreţesc fruntea!... Când ai să mănânci pământ odată cu cârtiţele, îţi va mai folosi că ţi-ai refuzat traiul bun?

Zdruncinat în sobrietatea întregii sale vieţi, simţind nevoia să se amăgească, Fouan sfârşi prin a spune la fel.

— Sigur că era mai bine să înfulec tot, decât să las ceva la alţii... În sănătatea ta, băiete!

Fricoasa servea viţelul cu ceapă. Se făcu tăcere, şi Jésus-Christ, pentru a nu lăsa conversaţia să lâncezească, lansă un prolonjeu, care străbătu paiele scaunului cu modulaţia cântătoare a unui strigăt omenesc. Se întoarse degrabă spre fiica sa, serios şi întrebător:

— Ce spui tu?

Ea nu spusese nimic, trebui să se aşeze, ţinându-se de burtă. Dar ce o dădu gata, după viţel şi brânză, fu vioiciunea tatălui şi a fiului, care se apucaseră să fumeze şi să golească litrul de rachiu, pus pe masă. Nu mai vorbeau, li se încleiase gura, erau beţi turtă.

Încet, săltând coapsa, Jésus-Christ bubui, apoi se uită spre uşă, strigând:

— Intră!

Atunci, Fouan, necăjit la urma urmei că nu lua şi el parte, îşi regăsi tinereţea, bubuind la rândul lui şi răspunzând:

— Iote-mă!

Amândoi se izbiră în mâini, nas în nas, lăsând bale şi veselindu-se. Era bună. Şi asta fu prea mult pentru Fricoasa, care alunecase pe jos, scuturată de un râs nebun, până într-atâta că, în scuturăturile ei, lăsă şi ea să-i scape una, dar uşoară, delicată şi muzicală, ca un sunet de fluier, pe lângă notele de orgă ale celor doi bărbaţi.

Indignat, scârbit, Jésus-Christ se ridicase, cu braţul întins într-un gest de autoritate tragică.

— Ieşi afară, scroafo!... Ieşi afară, putoareo!... Pentru numele lui Dumnezeu, te învăţ eu să-ţi respecţi tatăl şi bunicul!

Niciodată nu-i îngăduise această familiaritate. Trebuia să ai vârsta cuvenită! Şi izgonea aerul cu mâna, prefăcându-se că e asfixiat de această mică răsuflare de flaut: ale lui, zicea el, nu lăsau decât o mireasmă de colb. Apoi, cum vinovata, roşie ca focul, necăjită de propria-i uitare, nega şi se zbătea ca să nu iasă, o azvârli afară cu un brânci.

— Ticăloasă fără pereche, să-ţi scuturi fustele!... N-ai să intri în casă decât peste un ceas, după ce te aeriseşti.

Din ziua aceea începu o adevărată viaţă lipsită de griji şi plină de distracţii. I se dădu bătrânului camera fiicei – una dintre despărţiturile vechii pivniţe, tăiată în două de un perete de scânduri; şi fata, amabilă, trebui să se retragă în fund, într-o cavitate a stâncii, care forma un fel de cameră din dos, şi din care se deschideau, spunea legenda, imense subterane, astupate acum de prăbuşiri. Lucrul cel mai rău era că acest Castel, această vizuină de vulpe, se îngropa tot mai mult în fiece iarnă, pe timpul marilor ploi, a căror şiroire pe panta abruptă a costişei rostogolea nenumărate pietre; dărăpănătura însăşi ar fi pornit la vale, fundaţiile străvechi, cârpiturile din pietre, dacă teii seculari, înfipţi deasupra, n-ar fi ţinut totul cu groasele lor rădăcini. Dar cum venea primăvara, era un ungher de o răcoare încântătoare, o grotă dispărută sub tufişuri de măceşi şi păducel. Răsura ce ascundea fereastra se înstela de flori roşii, până şi uşa avea o draperie de caprifoi sălbatic, care, pentru a intra, trebuia dată cu mâna la o parte, ca o perdea.

Fără îndoială, Fricoasa nu avea în toate serile de gătit fasole oloagă şi viţel cu ceapă. Asta nu se întâmpla decât atunci când i se storcea moşului câte o monedă albă, şi Jésus-Christ, fără să fie reţinut, nu-l forţa, îl lua cu mâncarea bună şi la sentiment pentru a-l jupui. Chefuiau în primele zile ale lunii, îndată ce primea cei şaisprezece franci din pensia de la Delhomme; urmau, apoi, nişte sărbătoriri fără oprelişti, în fiece trimestru, când notarul îi

plătea renta de treizeci şi şapte de franci şi cincizeci de centime. La început, nu dădea la iveală decât monede de cincizeci de centime, vrând să ţină cât mai mult, încăpăţânat în vechea lui avariţie; şi, puţin câte puţin, se lăsa pe mâinile marelui pungaş de fiu-său, măgulit, amăgit de poveştile lui extraordinare, uneori mişcat până la lacrimi, aşa că-i dădea şi câte doi şi câte trei franci, devenind el însuşi un găman, spunându-şi că lucrul cel mai important era să mănânce totul cu inimă bună, pentru că, mai devreme sau mai târziu, avea să fie mâncat. De altfel, trebuie să-i dăm dreptate lui Jésus-Christ: el împărţea tot ce avea cu bătrânul, şi măcar îi înveselea, dacă îi şi fura. La început, având burta plină, acesta închise ochii în chestiunea banilor la ciorap, necăutând deloc să ştie: tatăl lui era liber să se bucure după plac, nu putea să-i ceară mai mult, din moment ce plătea petrecerile. Şi nu începea să viseze la hanii întrevăzuţi, ascunşi pe undeva, decât în cea de-a doua jumătate a lunii, când buzunarele bătrânului rămâneau goale. Nu mai ieşea din ele niciun gologan. O bombănea pe Fricoasa, care punea la masă numai mâncare de cartofi fără unt, strângea cureaua, gândindu-se că, în definitiv, era o prostie s-o duci în lipsuri numai ca să doseşti banii, şi că într-o bună zi, la urma urmei, comoara trebuia dezgropată şi cheltuită!

Cu toate acestea, în serile de mizerie, când îşi întindea mădularele de mârţoagă, reacţiona împotriva acestei plictiseli, era exuberant şi impetuos, de parcă ar fi cinat de minune, readucând veselia cu o salvă de artilerie grea.

— Astea-s din napi, Fricoaso, şi din unt, fir-ar să fie!

Fouan nu se plictisea deloc, nici chiar în acele supărătoare sfârşituri de lună; pentru că fata şi tatăl se zbăteau să umple oala; şi, până la urmă, lăsându-se târât, ajungea şi bătrânul să ia parte la treaba asta. În prima zi când o văzuse pe Fricoasa aducând o găină, pescuită cu undiţa, de cealaltă parte a unui zid, se supărase. După

aceea, fata îl făcuse să se topească de râs, a doua oară, într-o dimineaţă când se ascunsese printre frunzele unui copac, lăsând să atârne, în mijlocul unui cârd de raţe pornite la plimbare, un cârlig de undiţă cu o bucăţică de carne în vârf, şi un răţoi se repezise deodată, înghiţind tot, şi carnea, şi cârligul şi sfoara; şi dispăruse în sus, tras brusc, sufocat, fără să măcăie o dată. Nu era deloc un lucru gingaş, desigur; dar orătăniile care trăiesc afară – nu-i aşa? – trebuie să fie ale cui pune mâna pe ele, şi atâta timp cât nu furi bani, o, Doamne! eşti om cinstit. De atunci, se interesă de furtişagurile acestei ticăloase, nişte istorii de necrezut, un sac cu mere pe care stăpânul o ajutase să-l care, vacile de pe păşuni mulse de lapte într-o sticlă, până la rufa spălătoreselor umplută cu pietre şi lăsată pe fundul râului Aigre, unde se întorcea noaptea să se bage în apă şi s-o scoată. Nu se vedea decât ea pe drum, gâştele erau un permanent pretext de a bate împrejurimile, pândind ceasuri în şir vreo ocazie, de pe marginea unui şanţ, cu aerul adormit al unei păzitoare care şi-a scos cârdul la păscut; ba chiar se folosea de gâştele ei, ca de nişte adevăraţi câini, pentru că gâscanul sâsâia şi o avertiza îndată ce vreun nepoftit ameninţa să o surprindă. Acum avea optsprezece ani, şi nu părea mai mare ca la doisprezece, încă suplă şi zveltă ca o mlădiţă de plop, cu capul său de capră, cu ochii verzi, aşezaţi puţin pieziş, cu gura mare, strâmbată spre stânga. Sub vechile bluze ale tatălui, pieptul mic de copil i se întărise fără să crească un adevărat băiat, care nu îşi iubea decât păsările, care îşi râdea de bărbaţi, ceea ce n-o împiedica, atunci când se bătea în joacă cu vreun ştrengar, să sfârşească jocul pe spate, pur şi simplu, fiindcă pentru asta era făcut şi pentru că nu avea defel urmări. Avea şansa să rămână la vagabonzii de vârsta ei, ar fi fost un lucru cu totul murdar dacă bărbaţii aşezaţi, bătrânii, găsind-o prea slabă, n-ar fi lăsat-o în pace. În sfârşit, după cum spunea bunicul, amuzat şi cucerit, pe lângă că şterpelea

mult şi era puţin lipsită de cuviinţă, era totuşi o fată nostimă, mai puţin răutăcioasă decât s-ar fi crezut.

Dar Fouan se înveselea mai ales urmându-i pe Jésus-Christ în umbletele lui de hoinar peste câmpurile cultivate, în adâncul oricărui ţăran, chiar şi al celui mai cinstit, se ascunde un braconier; şi îl interesau laţurile întinse, undiţele de fund aşezate, născocirile de sălbatic, războiul plin de vicleşuguri, continua lupta cu pândarul şi cu jandarmii. De îndată ce pălăriile cu galoane şi centiroanele galbene părăseau drumul, strecurându-se pe deasupra lanurilor de grâu, tatăl şi fiul, culcaţi pe un taluz, păreau să doarmă; apoi, deodată, mergând în patru labe de-a lungul şanţului, fiul se ducea să ridice dichisurile, pe când tatăl, cu înfăţişarea lui nevinovată de bătrân cumsecade, continua să supravegheze centiroanele şi pălăriile care descreşteau. În Aigre erau păstrăvi minunaţi, care se vindeau cu doi franci sau doi franci şi jumătate la un negustor din Châteaudun; cel mai rău era că trebuia să-i pândeşti ceasuri întregi, culcat pe burtă în iarbă, atât erau de şireţi. Adeseori ajungeau până la Loir ale cărui adâncuri nămoloase hrăneau frumoase anghile. Când nu se prindea nimic în undiţe, Jésus-Christ închipuia un pescuit lesnicios, care consta din a prăda, noaptea, vârşele cu peşte ale gospodarilor ce locuiau pe malul râului. Aceasta, de altfel, nu era decât o distracţie, toată febra pasiunii manifestându-se la vânătoare. Distrugerile pe care le făcea se întindeau pe mai multe leghe; şi nu dispreţuia nimic, prepeliţele după potârnichi, chiar şi graurii după ciocârlii. Rareori folosea puşca, a cărei detunătură se aude până departe, la şes. Nicio generaţie de pui de potârniche nu creştea în lucerne şi trifoişti fără ca el s-o fi cunoscut, atât de bine ştia locul şi ora când puişorii, greoi de somn, umezi de rouă, se lăsau prinşi cu mâna. Avea nuiele unse cu clei pentru potârnichi şi prepeliţe, dădea cu pietre în norii groşi de grauri, ce păreau că sunt aduşi de marile vânturi ale

toamnei. De douăzeci de ani de când nimicea astfel vânatul ţinutului, nu se mai vedea niciun iepure de casă, printre tufişurile de pe malurile râului Aigre, ceea ce îi înfuria pe vânători. Şi doar iepurii de câmp, de altfel destul de rari, îi scăpau, fugind nestingheriţi în câmpie, unde era periculos să-i urmăreşti. O, el visa la cei câţiva iepuri de la Borderie, risca să înfunde puşcăria pentru a da peste cap vreunul din când în când cu o împuşcătură. Când îl vedea luându-şi puşca, Fouan nu-l însoţea: era curată prostie, nici vorbă că până la urmă avea să fie prins.

Cum era de aşteptat, asta se şi întâmplă. Trebuie spus că fermierul Hourdequin, scos din sărite de distrugerea vânatului de pe domeniul său, îi dădea cele mai severe ordine lui Bécu; şi acesta, supărându-se că nu înhăţase niciodată pe nimeni, dormea într-o claie, ca să poată vedea mai bine. Or, într-o dimineaţă, în zori, o împuşcătură, a cărei flacără îi trecu peste faţă, îl făcu să sară din somn. Era Jésus-Christ, care aşezat la pândă în dosul grămezii de paie, tocmai ucisese un iepure de la mică distanţă.

— Ah, fir-ar să fie, tu eşti! strigă pândarul, punând mâna pe puşca pe care celălalt o rezemase de claie, pentru a ridica iepurele. Ah, ticălosule, trebuia să-mi dau seama!

La cârciumă beau frăţeşte; dar pe câmp nu se puteau întâlni fără primejdie, unul mereu pe punctul de a-l înhăţa pe altul, şi acesta hotărî să-i rupă botul celuilalt.

— Ei bine, da, eu sunt, şi te trimit la dracu!... Dă-mi puşca.

Bécu se necăjise de captura lui. De obicei, o lua de bună voie la dreapta, când îl zărea pe Jésus-Christ la stânga. La ce bun să intre într-o poveste urâtă cu un prieten? Dar de data asta se afla la post, era imposibil să închidă ochii. Şi, de altfel, se cuvine să fii politicos, cel puţin atunci când eşti prins asupra faptului.

— Puşca, neisprăvitule! o iau, şi mă duc s-o depun la primărie... Şi nu te clinti din loc, nu face pe şmecherul cu

mine, că-ţi vâr celălalt cartuş în maţe!

Dezarmat, furios, Jésus-Christ şovăi să-i sară la beregată. După aceea, când îl văzu îndreptându-se către sat, porni pe urmele lui, ţinându-şi iepurele, care se legăna la capătul braţului său. Şi unul şi celălalt merseră un kilometru fără să-şi vorbească, aruncându-şi priviri sângeroase. Un masacru, în fiece minut, părea inevitabil; şi, cu toate acestea, amândoi erau nespus de necăjiţi. Ce întâlnire neplăcută!

Cum ajungeau în spatele bisericii, la doi paşi de Castel, braconierul făcu o ultimă sforţare.

— Ascultă, bătrâne, nu mai face pe prostul… Intră în casă să bem un pahar.

— Nu, trebuie să închei proces-verbal, răspunse pândarul pe un ton aspru.

Şi se încăpăţână, ca un vechi militar care nu cunoştea decât consemnul. Se oprise totuşi, şi, cum celălalt îi apucase braţul ca să-i ia cu sine, până la urmă spuse:

— Dar dacă ai cerneală şi toc… La tine sau în altă parte, puţin îmi pasă, numai să se facă hârtia.

Când Bécu ajunse la Jésus-Christ, soarele răsărea, şi moş Fouan, care îşi şi fuma pipa în uşă, pricepu despre ce e vorba şi se îngrijoră; cu atât mai mult cu cât lucrurile continuau să rămână foarte grave: scotociră după cerneală şi un vechi toc ruginit, pândarul începu să-şi caute frazele cu un aer de teribilă încordare, cu coatele depărtate. Dar în acelaşi timp, la un cuvânt al tatălui, Fricoasa pusese pe masă trei pahare şi o sticlă; şi, de la al cincilea rând, Bécu, istovit, nemaiputând dovedi cu expunerea complicată a faptelor, acceptă un pahar cu vin. Şi, încetul cu încetul, situaţia se destinse. Apăru a doua sticlă, apoi a treia. După două ceasuri, cei trei bărbaţi îşi vorbeau furtunos şi cu prietenie obraz în obraz: erau morţi de beţi, uitaseră cu totul afacerea de dimineaţă.

— Încornorat afurisit, strigă Jésus-Christ, ştii că eu mă

culc cu nevastă-ta.

Era adevărat. De la petrecere o răsturna pe nevasta acestuia prin colţuri, făcând-o bătrână, fără delicateţe. Dar Bécu, căruia îi cădea rău vinul, se supără. Dacă tolera acest lucru la trezie, îl rănea când era beat. Flutură în aer o sticlă goală, răcni:

— Dumnezeii tăi de porc!

Sticla se făcu ţăndări de zid, fără să-i lovească pe Jésus-Christ, căruia îi curgeau balele, şi zâmbea dulce şi pierdut. Ca să-l potolească pe încornorat, deciseră să rămână cu toţii, să mănânce numaidecât iepurele. Când Fricoasa gătea vânatul în sos de vin, plăcuta mireasmă se răspândea până la celălalt capăt al satului Rognes. Avu loc o petrecere pe cinste, care ţinu toată ziua. Erau încă la masă, tot sugând oasele, când se lăsă noaptea. Aprinseră două lumânări şi continuară. Fouan descoperi trei monede de câte un franc şi o trimise pe micuţă să cumpere un litru de coniac. Lumea din sat dormea, pe când ei degustau mereu. Şi Jésus-Christ, a cărui mână bâjbâia căutând neîncetat un foc, dădu peste procesul-verbal început, rămas pe un colţ al mesei, pătat de vin şi de sos.

— Ah, aşa e, trebuie să-l închei! bâigui el, cu pântecul scuturat de un râs de beţiv.

Se uita la hârtie, plănuia o glumă, ceva prin care să-şi arate tot dispreţul faţă de scripte şi lege. Deodată săltă coapsa, strecură bine hârtia, trase una deasupra, groasă şi grea, din cele despre care spunea că mortierul era sleit de puteri.

— Iote-l semnat!

Toţi, până şi Bécu, se prăpădiră de râs. A, nu s-au plictisit în acea noapte la Castel!

Cam pe vremea aceea Jésus-Christ îşi făcu un prieten. Într-o seară, pe când se ascundea într-o groapă, ca să lase jandarmii să treacă, dădu în fundul ei peste un ins, care ocupase dinainte locul, prea puţin doritor să fie văzut; şi

stătură de vorbă. Era un tip cumsecade, Leroi, zis Canon, un lucrător dulgher care părăsise Parisul de doi ani, ca urmare a unor necazuri, şi care prefera să trăiască la ţară, vânturându-se din sat în sat, stând opt zile aici, opt zile mai departe, umblând dintr-o fermă în alta să-şi ofere serviciile, când patronii nu aveau nevoie de el. Acum, de lucru nu se mai găsea, cerea de pomană de-a lungul drumurilor, trăia din legume şi fructe de furat, fericit când i se îngăduia să doarmă într-o claie. Ce-i drept, nu era deloc făcut să inspire încredere, după cum arăta, în zdrenţe, foarte murdar, foarte urât, pustiit de mizerie şi de vicii, cu obrazul atât de slab şi de palid, acoperit cu o barbă rară, că femeile numai ce-l vedeau şi încuiau uşile. Mai rău era că ţinea nişte discursuri îngrozitoare, vorbea de tăierea gâtului celor bogaţi, de o petrecere pe săturate, într-o bună dimineaţă, cu femeile şi vinul altora: ameninţări zvârlite cu un glas sumbru, cu pumnii strânşi, teorii revoluţionare învăţate în foburgurile pariziene, revendicări sociale curgând în fraze înflăcărate, al căror val îi încremenea şi-i speria pe ţărani. De doi ani, oamenii de la ferme îl vedeau sosind aşa, la sfârşitul zilei, cerând o mână de paie pe care să doarmă; se aşeza în preajma focului, le îngheţa tuturor sângele cu vorbele înspăimântătoare pe care le rostea; apoi, a doua zi, dispărea, ca să reapară opt zile mai târziu, la aceeaşi oră tristă a crepusculului, cu aceleaşi profeţii de distrugere şi moarte. Şi aveau pentru ce să-i respingă de peste tot, pe viitor, într-atâta năluca acestui om dubios străbătând satele lăsa spaimă şi furie în urma ei,

Jésus-Christ şi Canon se înţeleseseră pe loc.

— Ah, Doamne, strigă cel dintâi, ce rău îmi pare că-n ’48 nu le-am luat sânge la toţi, în Cloycs… Haide, bătrâne, se cade să bem un litru de vin.

Îl duse la Castel, îl culcă seara alături de el, privindu-l cu tot respectul când vorbea, într-atât îl simţea de superior sieşi, ştiind atâtea lucruri, având atâtea idei pentru a

schimba dintr-o lovitură societatea. Peste două zile, Canon plecă. Reveni peste două săptămâni, reapăru în faptul zilei. Şi, de atunci, venea din când în când la Castel, mânca, sforăia, ca la el acasă, jurându-se de fiecare dată că burghezii vor fi curăţaţi până în trei luni. Într-o noapte când tatăl era plecat la o pândă, vru s-o răstoarne pe fiică; dar, indignată, roşie de ruşine, Fricoasa îl zgârie şi îl muşcă atât de tare, că fu nevoit s-o lase în pace. Drept cine o lua acest bătrân? El o socoti o mare proastă.

Nici Fouan nu-l iubea defel pe Canon, învinuindu-l că e un trântor şi că vrea nişte lucruri pentru care va sfârşi pe eşafod. Când acest tâlhar era la ei, bătrânul se întrista grozav, până într-atât că prefera să-şi fumeze pipa afară. De altfel, viaţa i se strica din nou, nu mai chefuia deloc bucuros la fiul lui, de când o încurcătură cu totul supărătoare îi învrăjbea. Până atunci, Jésus-Christ nu-şi vânduse pământurile din lotul lui. bucată cu bucată, decât fratelui său Buteau şi cumnatului Delhomme: şi, de fiece dată, Fouan, a cărui semnătură era necesară, i-o dăduse fără să zică nimic, de vreme ce bunul rămânea în familie. Dar iată că era vorba de un ultim petec de pământ, în contul căruia braconierul se împrumutase, un petec pe care cămătarul intenţiona să-i scoată la licitaţie, pentru că nu primea niciun ban din dobânda convenită. Consultat, domnul Baillehache spusese că trebuia să-i vândă el însuşi, şi cât mai degrabă, dacă nu voia să fie înghiţit de cheltuieli. Nenorocirea era că Buteau şi Delhomme refuzau să-i cumpere, furioşi că tatăl se lăsa să-i mănânce pielea licheaua de fiu mai mare, hotărâţi să nu se ocupe de nimic, câtă vreme avea să trăiască acolo. Şi ogorul urma să fie vândut prin puterea justiţiei, hârtia timbrată mergea repede, era prima bucată de pământ care ieşea din familie. Bătrânul nu mai dormea. Acest pământ, pe care tatăl lui, bunicul lui îl râvniseră cu atâta patimă şi îl câştigaseră cu atâtea sudori! acest pământ stăpânit, păzit cu gelozie ca pe

propria nevastă! să-i vadă cum se fărâmiţează la procese, cum îşi pierde valoarea, cum trece în mâinile altuia, ale unui vecin, la jumătate din preţul lui! Tremura de mânie, îşi simţea inima atât de sfâşiată, că izbucnea în plâns ca un copil. Ah, porcul ăsta de Jésus-Christ!

Avură loc scene îngrozitoare între tată şi fiu. Acesta din urmă nu răspundea nimic, îl lăsa pe celălalt să se istovească în reproşuri şi gemete, ridicat în picioare, tragic, urlându-şi suferinţa.

— Da, eşti un ucigaş, e ca şi cum ai lua un cuţit, auzi tu? şi mi-ai tăia o bucată de carne... Un ogor atât de bun, cum nu e altul mai bun! un ogor pe care creşte orice, n-ai de făcut altceva decât să sufli peste el!... Nici vorbă că eşti un pierde-vară şi un om josnic, de nu-ţi sfărâmi mutra mai degrabă decât să-i laşi pe mâna altuia... Dumnezeii dumnezeilor, pe mâna altuia! numai la gândul ăsta mi se urcă sângele la cap! Tu nu ai nicio picătură de sânge în tine, haimana beţivă!... Şi tot necazul vine de-acolo că ai băut pământul, ticălos afurisit, şi chefliu, şi desfrânat şi porc!

Apoi, când tatăl se înăbuşea şi cădea de oboseală, fiul răspundea liniştit:

— E o prostie, bătrâne, să te zbuciumi aşa! Trage-mi câteva, dacă asta te uşurează; dar dumneata nu eşti deloc înţelept, a, nu!... Ei bine, ce! pământul nu se mănâncă! Dacă ţi l-ar servi pe farfurie, ai face o mutră caraghioasă. M-am împrumutat pe el, pentru că aşa e felul meu, să scot din el monezile de cinci franci. Şi-apoi ce dacă-l vindem, că doar şi patronul meu Iisus Cristos a fost vândut; şi, dacă mai primim câţiva scuzi, o să-i bem, iote adevărata înţelepciune!... O, Doamne, e destulă vreme, când mori, să ai pământul tău!

Dar în ce se înţelegeau tatăl şi fiul, era în ura faţă de portărel, domnul Vimeux, un mic portărel jerpelit, căruia i se dădeau corvezile refuzate de confraţii lui din Cioyes, şi

care se primejdui într-o seară să vină şi să depună la Castel o notificare de judecată. Vimeux era o bucăţică de om nespus de murdar, un pachet de barbă galbenă, din care nu ieşeau decât un nas roşu şi nişte ochi urduroşi. Îmbrăcat întotdeauna ca un domn, cu pălărie, redingotă, pantalon negru, oribile din pricina uzurii şi a petelor, el era celebru în canton pentru groaznicele bătăi pe care le primea de la ţărani, de fiece dată când, departe de orice ajutor, era obligat să întocmească acte împotriva lor. Circulau tot felul de legende, ciomege frânte de umerii lui, băi făcute de nevoie în fundul băltoacelor, o fugăreală de doi kilometri însoţită de lovituri de furcă, o bătaie la fund, cu izmenele date în jos, administrată de o mamă împreună cu fiica sa.

Jésus-Christ tocmai se întorcea acasă cu puşca; şi moş Fouan, care fuma din pipă, stând pe un trunchi de copac, îi spuse, cu un mârâit de furie:

— Uite ce ruşine ne aduci, derbedeule!

— Stai să vezi! murmură braconierul, scrâşnind din dinţi.

Dar, zărindu-l cu puşca, Vimeux se oprise brusc, la treizeci de paşi. Toată mizerabila lui persoană, neagră, murdară şi corectă, tremura de spaimă.

— Domnule Jésus-Christ, spuse el cu o voce slabă, piţigăiată, vin pentru daravera aceea, ştii… Şi pun asta aici. Seara bună!

Depusese hârtia timbrată pe o piatră, o şi luă la sănătoasa de-a-ndărătelea, cât putea de repede, când celălalt strigă:

— Dumnezeii tăi de spârcuitor de cerneală, trebuie să te înveţi să fii politicos!… Fă bine şi vino să-mi aduci hârtia!

Şi, cum nenorocitul, ţintuit locului, buimăcit, nu cuteza nici să înainteze, nici să se tragă înapoi cu un singur pas, H luă la ochi.

— Îţi trimit un plumb, dacă nu te grăbeşti… Haide, ia-ţi hârtia, şi vino… Mai aproape, mai aproape, vino mai aproape, fricos nenorocit, că trag!

Îngheţat, alb ca varul, portărelul şovăia pe scurtele lui picioare. Îl implora cu privirea pe moş Fouan. Acesta trăgea mai departe liniştit din pipă, în ura crâncenă faţă de cheltuielile de judecată şi a omului care le închipuia în ochii ţăranilor.

— A, în sfârşit, iată-ne ajuns, nu e rău. Dă-mi hârtia! Nu, nu cu vârful degetelor, ca şi cum mi-ai da-o cu de-a sila. Politicos, pentru numele lui Dumnezeu! şi din toată inima… Aşa! eşti drăguţ.

Paralizat de rânjetele acestui mare ticălos, clipind des-des, sub ameninţarea glumei, Vimeux aştepta lovitura de pumn sau de palmă, pe care o simţea venind.

— Acum, întoarce-te.

Pricepu, nu se clinti.

— Întoarce-te sau te întorc eu!

Văzu bine că trebuia să se resemneze. Vrednic de plâns, se întoarse, îşi prezentă el însuşi sărmanul şi micul lui dos de pisoi jigărit. Şi celălalt, luându-şi avânt, îi repezi un picior în locul cel mai bun, atât de tare, că-l trimise la patru paşi, unde căzu în nas. Şi, ridicându-se cu greutate, portărelul o luă la galop, pierdut, când auzi acest strigăt:

— Atenţie! trag!

Jésus-Christ duse puşca la umăr. Numai că se mulţumi să salte coapsa, şi, poc! trase una, de o asemenea sonoritate că, băgat în sperieţi de bubuitură, Vimeux se trânti iar la pământ. De data asta, pălăria lui neagră se rostogolise printre pietre. Se repezi după ea, o ridică, o luă la fugă şi mai repede. În urma lui, împuşcăturile continuau, poc! poc! fără oprire, o adevărată salvă, în mijlocul hohotelor nestăpânite de râs, care sfârşeau prin a-l îndobitoci. Lansat pe pantă, ca o insectă săritoare, portărelul şi ajunsese la o sută de paşi, când ecourile vâlcelei începură să repete canonada lui Jésus-Christ. Toată câmpia era plină, şi când o dădu pe cea din urmă, formidabilă, micşorat la dimensiunile unei furnici, portărelul dispăru în Rognes. Adusă în goană

de zgomot, Fricoasa se ţinea de burtă, pe jos, cotcodăcind ca o găină. Moş Fouan îşi scosese pipa din gură, ca să râdă mai în voie. Ah, diavolul ăsta de Jésus-Christ! ce terchea-berchea! cu toate astea, mare glumeţ mai era!

Săptămâna următoare, trebui totuşi ca bătrânul să-şi pună semnătura pentru vânzarea pământului. Domnul Baillehache avea un cumpărător, şi cel mai înţelept lucru era să-i urmeze sfatul. Se hotărâse deci ca tatăl şi fiul să meargă la Cloyes în a treia sâmbătă din septembrie, în ajun de Sfântul Lubin, una dintre cele două sărbători ale oraşului. Şi, tatăl, care, din iulie, avea de încasat de la perceptor renta din titlurile ascunse, socotea să se folosească de acest drum, rătăcindu-se de fiul lui în învălmăşeala sărbătoririi. Aveau să se ducă şi să vină îndărăt împreună, cu trăsura propriilor lor pantofi.

La intrarea în Cloyes, pe când aşteptau să treacă un tren, stând în picioare în faţa barierei închise a pasajului de nivel, Fouan şi Jésus-Christ se întâlniră cu Buteau şi Lise, care veneau în cariolă. Imediat izbucni cearta între cei doi fraţi, se acoperiră de ocări până se deschise bariera; şi chiar când ajunse dincolo şi coborî panta, dus de calul său, Buteau se întoarse, cu bluza umflată de vânt, să mai strige nişte lucruri care nu se pot spune.

— Cară-te de-aici, trântorule, eu ţi-l hrănesc pe taică-tu! răcni Jésus-Christ din răsputeri, făcând o portavoce din amândouă mâinile.

În strada Grouaise, la domnul Baillehache, Fouan trecu printr-un moment neplăcut; cu atât mai mult cu cât biroul notarului era invadat, toată lumea folosind ziua de târg, şi fu nevoit să aştepte aproape două ceasuri. Asta îi aducea aminte de sâmbăta când venise să hotărască partajul: bineînţeles că, în sâmbăta aceea, ar fi făcut mai bine să se ducă şi să se spânzure. Când notarul îi primi, în sfârşit, şi când trebui să semneze, bătrânul îşi căută ochelarii, şi-i şterse; dar ochii lui plini de lacrimi îi înceţoşau, mâna îi

tremura, astfel că fu obligat să-şi apese degetul pe hârtie, la locul cuvenit, pentru a-şi pune numele, într-o pată de cerneală. Îi venise atât de greu, că asuda, năucit, dârdâind, privind în jurul lui, ca după o operaţie, când ţi s-a tăiat piciorul şi-i cauţi. Domnul Baillehache îl dojenea cu severitate pe Jésus-Christ; şi-i dădu afară ţinându-le o disertaţie asupra legii: renunţarea la bunuri era imorală, se va ajunge în mod sigur la mărirea drepturilor, pentru a-l împiedica să înlocuiască moştenirea.

Afară, pe strada Grande, în uşa cârciumii „La bunul plugar”, Fouan îl părăsi pe Jésus-Christ, în zarva târgului; şi, de altfel, acesta, râzând în sine, păru înţelegător, neavând nicio îndoială despre ce treabă era vorba. Într-adevăr, bătrânul se furişă imediat pe strada Beaudonniere, unde locuia domnul Hardy, perceptorul, într-o căsuţă veselă, aşezată între curte şi grădină. Era un bărbat voinic, rumen şi jovial, cu barba neagră bine pieptănată, temut de ţăranii care-l învinuiau că-i năuceşte cu poveşti. Îi primea într-un birou strâmt, o încăpere tăiată în două de o balustradă, el de o parte, ei de cealaltă. Deseori, stăteau acolo câte o duzină, în picioare, strânşi, înghesuiţi. Deocamdată, nu venise decât Buteau.

Niciodată Buteau nu-şi plătea contribuţiile pe loc. Când primea hârtia, în martie, avea de ce să fie prost dispus opt zile. Purica furios impozitul funciar, taxa personală, taxa imobiliară, impozitul pe uşi şi ferestre; dar marile furii îl apucau din cauza centimelor adiţionale, care urcau de la an la an, spunea el. Apoi, aştepta să primească o somaţie fără cheltuială. Asta îi dădea posibilitatea să câştige o săptămână. După aceea plătea a douăsprezecea parte în fiecare lună când se ducea la târg; şi în fiecare lună reîncepea aceeaşi, tortură, în ajun cădea bolnav, îşi ducea banii cum şi-ar fi dus gâtul la tăiere. Ah, afurisită cârmuire, iată cine fura lumea!

— Ei, tu erai! spuse vesel domnul Hardy. E bine că ai

venit, tocmai voiam să te amendez.

— Asta mai lipsea! bombăni Buteau. Şi aflaţi că nu vă plătesc cei şase franci cu care mi-aţi crescut impozitul funciar... Nu, nu, nu e drept!

Perceptorul începu să râdă.

— Ba da, asta mi-o cânţi în fiece lună! Ţi-am mai explicat că venitul tău a trebuit să crească cu plantaţiile pe care le-ai făcut pe vechea păşune de la Aigre. Noi, aceştia, ne bazăm pe asta!

Dar Buteau se zbătu cu violenţă. A, da, să-i crească venitul! Era ca şi păşunea, altădată de şaptezeci de ari, care nu mai avea decât şaizeci şi opt, de când râul, mutându-şi albia, îi mâncase doi ari: ei bine, el plătea în continuare pentru şaptezeci, şi asta era dreptate? Domnul Hardy îi răspunse liniştit că nu-l priveau chestiunile cadastrale, că trebuia să aştepte refacerea cadastrului. Şi sub pretext că reia explicaţiile, îl potopi cu cifre, cu termeni tehnici din care celălalt nu pricepea o iotă. După aceea, cu aerul lui zeflemitor, conchise:

— În definitiv, nu plăti, mie puţin în pasă! Am să-ţi trimit portărelul.

Speriat, buimăcit, Buteau îşi înghiţi mânia. Când nu eşti cel mai tare, trebuie să cedezi; şi la duşmănia lui seculară se mai adăuga, sporind-o, şi spaima împotriva acestei puteri ascunse şi complicate pe care o simţea deasupra lui, administraţia, tribunalele, aceşti trântori de burghezi, cum le zicea. Încet, îşi scoase punga. Degetele groase îi tremurau, primise destui bani la piaţă, şi pipăia fiece gologan înainte de a-l pune în faţa sa. De trei ori îşi făcu socotelile, în gând, şi i se frângea inima dinainte că are de dat o grămadă atât de mare de bani. În sfârşit, cu ochii tulburi, se uita la perceptor cum încasează suma, când apăru moş Fouan.

Bătrânul nu recunoscuse spatele fiului său, şi rămase încremenit când acesta se întoarse.

— Cum o mai duceţi, domnule Hardy? bâigui el; treceam pe-aici, şi m-am gândit să vă dau bună ziua... Aproape că nu ne mai vedem...

Buteau nu se lăsă păcălit. Salută şi plecă cu un aer grăbit; şi, după cinci minute, intră din nou ca pentru a cere o informaţie pe care o uitare; chiar în clipa când perceptorul, plătind cupoanele, aşeza în faţa bătrânului banii pe un trimestru, şaptezeci şi cinci de franci, în monede de câte cinci franci. Ochiul lui Buteau scăpără, dar se feri să-şi privească tatăl, prefăcându-se că nu-l vede cum îşi aruncă batista peste monede, cum le înhaţă apoi cu o repeziciune de erete, şi le face să dispară în adâncul buzunarului. De data aceasta, ieşiră împreună, Fouan foarte încurcat, aruncând spre fiu nişte priviri piezişe, Buteau, bine dispus, cuprins de o bruscă afecţiune. Nu-l mai scăpă din mână, voia să-i ducă îndărăt în cariola lui; şi îl întovărăşi până la „Bunul plugar”.

Jésus-Christ era acolo cu micul Sabot, din Brinqueville, un podgorean, alt poznaş renumit, care vântuia şi el de învârtea aripile la mori. Aşadar, întâlnindu-se amândoi, puseseră prinsoare pe zece litri, pentru cine stingea mai multe lumânări. Aţâţaţi, scuturaţi de hohote puternice de râs, prietenii îi însoţiseră în sala din fund. Se făcuse cerc în jurul lor, unul funcţiona în dreapta, altul în stânga, stingându-şi fiecare lumânarea la fiece lovitură. Cu toate acestea, Sabot era la zece şi Jésus-Christ la nouă, pentru că-i lipsise o dată suflul. Se arăta foarte jignit, era în joc reputaţia lui. Haidea-de! Oare se lăsa Rognes bătut de Brinqueville? Şi suflă cum niciodată răsuflare de forjă nu mai suflase: nouă! zece! unsprezece! douăsprezece! Toboşarul din Cloyes, care aprindea iar lumânarea, fu el însuşi luat de val. Cu mare efort, Sabot ajungea la zece, golit, turtit, când Jésus-Christ, triumfător, dădu încă două, strigându-i toboşarului să le aprindă, pe acestea, pentru buchet. Toboşarul le aprinse, ele arseră galben, cu o

frumoasă flacără galbenă, de culoarea aurului, care se ridică aidoma unui soare în plină strălucire.

— Ah, afurisitul ăsta de Jésus-Christ! a lui e medalia!

Prietenii răcneau, făceau haz, să-şi rupă fălcile. Îl admirau şi-i invidiau de fapt, căci trebuie totuşi să fii bine clădit, ca să ai atâtea şi să le dai drumul după voie. Băură cei zece litri – asta dură două ceasuri – fără să vorbească de altceva.

Pe când fratele lui se îmbrăca, Buteau îi trase o palmă prietenească peste fund; şi pacea părea să se fi încheiat, cu prilejul acestei victorii care bucura nespus familia. Întinerit, moş Fouan povestea o ispravă din copilăria lui de pe vremea când cazacii erau în Beauce: da, un cazac care adormise cu gura deschisă, pe malul râului Aigre, şi în mutra căruia dăduse una de-l colbuise până la păr. Cum târgul se încheia, plecară cu toţii beţi criţă.

Şi astfel se ajunse că Buteau îi aduse îndărăt, în cariola sa, pe Fouan şi Jésus-Christ. Se arătă drăguţă şi Lise, căreia bărbatul îi vorbire în şoaptă. Nu se mai mâncau, îşi răsfăţau tatăl. Dar fratele cel mare, a cărui beţie trecea, reflecta în sine: de vreme ce mezinul era atât de amabil, însemna că ticălosul descoperise secretul, la perceptor? A, nu, stai aşa! Dacă până acum, el, licheaua, avusese delicateţea să respecte banii de la ciorap, bineînţeles că n-ar face prostia de a-i lăsa să ajungă pe mâinile altora. Va pune o bună rânduială în treaba asta, cu blândeţe, fără să se înfurie, acum, pentru că familia se împăcase.

Când ajunseră în Rognes, şi bătrânul vru să coboare, amândoi băieţii se repeziră, întrecându-se în respect şi drăgălăşenie.

— Tată, reazimă-te de mine.

— Tată, dă-mi mâna.

Îl luară, îl depuseră în drum. Şi el, între amândoi, rămase uluit, izbit în inimă de o certitudine, nemaiavând de acum încolo nicio îndoială.

— De ce mă iubiţi voi atât de mult?

Atenţiile lor îl înfricoşau. I-ar fi plăcut mai mult să fie ca de obicei, lipsiţi de respect. Ah, nefericită soartă! va avea destule necazuri, acum, când îl ştiau cu bani! Se întoarse foarte mâhnit la Castel.

Şi tocmai atunci Canon, care nu mai apăruse de două luni, era acolo, aşezat pe o piatră, în aşteptarea lui Jésus-Christ. De cum îl zări, îi strigă:

— Ascultă, fiică-ta e în pădurea Pouillard, cu unul…

Tatălui îi năvăli deodată sângele în faţă, puţin lipsi să crape de indignare.

— Mă dezonorează, târâtură!

Şi, desprinzând biciul mare de căruţaş din dosul uşii, o luă la vale pe costişa pietroasă, până la pădurice. Dar, în asemenea împrejurări, gâştele o păzeau pe Fricoasa aidoma unor câini credincioşi. Gâscanul îl mirosi numaidecât, pe tatăl, fetei, şi înaintă urmat de tot cârdul. Cu aripile ridicate, cu gâtul întins, el sâsâia, într-o continuă şi stridentă ameninţare, în timp ce gâştele, desfăşurate în. linie de bătaie, întindeau nişte gâturi identice, cu marile lor ciocuri galbene deschise, gata să muşte. Biciul pocni, şi se auzi o fugă de animal, pe sub frunze. Avertizată, Fricoasa o ştersese.

Când puse biciul la loc, Jésus-Christ, părea copleşit de o mare tristeţe filosofică. Poate că dezmăţul încăpăţânat al fiicei sale îl silea să-i fie milă de pasiunile omeneşti. Poate că era pur şi simplu adus cu picioarele pe pământ după triumful din Cloyes. Clătină din capul lui imberb de crucificat pungaş şi beţivan, şi-i spuse lui Canon:

— Ascultă, vrei să ştii? toate astea nu fac nici cât o vântuitură!

Şi, săltându-şi coapsa deasupra vâlcelei înecate de umbră, dădu una, dispreţuitoare şi puternică, de parcă ar fi vrut să nimicească pământul.

IV

Era în primele zile de octombrie, începuse culesul viilor. Inimoasa săptămână de chefuri, când familiile dezbinate se împăcau, de obicei, în jurul ulcelelor de vin nou. Timp de opt zile Rognes mirosea a struguri; se mânca atâta, că femeile îşi suflecau poalele şi bărbaţii îşi aranjau pantalonii pe după orice gard; şi îndrăgostiţii, mânjiţi, se sărutau cu toată gura în vii. Aşa ajungeau bărbaţii să se îmbete şi fetele să rămână grele.

De a doua zi după întoarcerea de la Cloyes, Jésus-Christ începu să caute „ciorapul”; căci bătrânul nu-şi ţinea probabil asupra lui banii şi titlurile, trebuia să le fi pitit în vreo ascunzătoare. Dar degeaba încerca Fricoasa să-şi ajute tatăl, răsturnară casa cu susul în jos fără să găsească ceva, la început, cu toată răutatea şi nasul lor fin de braconieri; şi doar în săptămâna următoare, când braconierul dădu jos de pe o scândură, în mod cu totul întâmplător, o oală veche şi spartă, care nu mai folosea la nimic, descoperi în ea, sub câţiva pumni de linte, un pachet de hârtii, înfăşurate cu grijă într-o pânză gumată, dintr-o căptuşeală de pălărie. De altminteri, niciun scud. Banii, fără îndoială, dormeau în altă parte: o grămadă straşnică, pentru că de cinci ani moşul nu cheltuise nimic. Acestea erau titlurile, avea o rentă de trei sute de franci, cu cinci la sută. Pe când le număra, le adulmeca, Jésus-Christ descoperi o altă foaie, o hârtie timbrată, acoperită de o scriitură mare, a cărei lectură îl năuci. Ah, Doamne, iată unde se duceau banii!

O poveste de necrezut! La cincisprezece zile după ce îşi împărţise bunurile la notar, Fouan căzuse bolnav, până într-atât îl durea inima că nu mai avea nimic al lui, nici măcar cât să semene o mână de grâu. Nu, nu putea să trăiască

astfel, n-ar mai fi fost el însuşi! Şi aşa făcuse prostia, o adevărată prostie de bătrân pătimaş care îşi dă ultimii bani pentru a se întoarce în taină la târfă care îl înşală. El, un om şiret la vremea lui, să se lase îmbrobodit de un prieten, moş Saucisse! Trebuie să-i fi stăpânit puternic această furioasă dorinţă de a poseda, pe care o păstrează în oase, ca pe o turbare, toţi bătrânii, istoviţi să tot însămânţeze ţarina; îl stăpânea atât de puternic, că semnase o hârtie cu moş Saucisse, prin care acesta îi ceda, după moarte, un pogon de pământ, cu condiţia să primească şaptezeci şi cinci de centime în fiece dimineaţă, cât timp trăia. Un asemenea târg, când tu ai şaptezeci şi şase de ani, şi când vânzătorul are cu zece ani mai puţin! Adevărul era că acesta din urmă comisese ticăloşia de a cădea la pat în vremea aceea: tuşea, îşi dădea duhul, astfel încât celălalt, îndobitocit de dorinţa lui, se credea cel şmecher dintre ei amândoi, grăbea încheierea bunei afaceri. Nu are importanţă, asta dovedeşte că, atunci când arzi pentru o fată sau pentru un ogor, ai face mai bine să te culci decât să semnezi nişte treburi; pentru că de cinci ani durau cele şaptezeci şi cinci de centime date în fiece dimineaţă; şi cu cât îl scăpa din mâini, cu atât mai mult turba după pământ, cu atât mai mult îl voia. Şi unde mai pui că toţi credeau că se descotorosise de toate plictiselile lungii sale vieţi de trudă, că nu mai avea decât să moară liniştit, privindu-i pe ceilalţi cum îşi dăruie viaţa pământului neproductiv, pe când Fouan se întorsese să fie lichidat de el! Ah, oamenii nu sunt defel înţelepţi, iar bătrânii mai puţin decât tinerii!

Jésus-Christ se gândi o clipă să ia tot, şi actul nelegalizat, şi titlurile. Dar nu-l lăsa inima: după o asemenea lovitură, trebuia să spele putina. Astea nu erau ca banii, pe care îi şterpeleşti, aşteptând să se adune iar. Şi, furios, puse hârtiile la loc sub linte, pe fundul oalei. Exasperarea lui era atât de mare. că nu fu în stare să-şi ţină gura. Chiar de a doua zi, întregul Rognes cunoscu afacerea lui moş

Saucisse, cele şaptezeci şi cinci de centime pe zi pentru un pogon de pământ mediocru, care nu valora desigur nici trei mii de franci; în cinci ani de zile, se şi ajunsese la o mie patru sute de franci, şi dacă bătrânul ticălos mai trăia încă cinci ani, ar fi rămas şi cu ogorul şi cu banii. Toată lumea îşi bătea joc de moş Fouan. Numai că, după ce nu se uitase nimeni la el pe drum, de când nu mai avea decât pielea ce-o târa sub soare, fu din nou salutat şi luat în consideraţie, când se află că e rentier şi proprietar.

Familia, mai ales, păru răscolită. Fanny, care se purta foarte rece cu tatăl ei, supărată că se retrăsese la pramatia de frate-său mai mare, în loc să se stabilească din nou la ea, îi aduse nişte albituri, câteva cămăşi vechi de-ale lui Delhomme. Dar acesta se purtă cu toată asprimea, făcu aluzie la cuvântul de pe urma căruia sângera mereu: „Tata va veni să ne roage în genunchi ca să-i primim iar!” şi o primi cu: „Văd că tu vii în genunchi ca să mă recâştigi!” pe care ea îl păstră în adâncul inimii. La întoarcere, plânse de ruşine şi de mânie, ea a cărei sensibilitate de ţărancă mândră se jignea şi dintr-o privire. Cinstită, harnică, bogată, ajunsese să se certe cu toată lumea. Delhomme trebui să promită că, pe viitor, va duce el banii cuveniţi din renta tatălui; pentru că, în ceea ce o privea, Fanny se jura că nu-i va mai adresa niciodată cuvântul.

Cât despre Buteau, acesta îi uimi pe toţi, într-o bună zi când veni la Castel, numai cu scopul, zicea, de a face o scurtă vizită bătrânului. Rânjind, Jésus-Christ aduse sticla, de rachiu, şi ciocniră cu toţii. Dar batjocura lui se transformă în uluire, când îşi văzu fratele cum scoate zece monede de câte cinci franci, cum apoi le aliniază pe masă, spunând:

— Tată, trebuie totuşi să ne lămurim socotelile... Iată-ţi renta pe ultimul trimestru.

Ah, dumnezeii lui de netrebnic! el care nu-i mai dădea un ban tatălui său de ani de zile, venea acum să-i

îmbrobodească, arătându-i din nou culoarea banilor lui! De altfel, îndepărtă numaidecât braţele bătrânului care se apropia de ele, şi adună monedele.

— Atenţie! am vrut să arăt că-i am… Ţi-i păstrez eu, ştii unde te aşteaptă.

Jésus-Christ începea să deschidă ochii şi să se supere.

— Ascultă! dacă vrei să-i iei pe tata…

Dar Buteau luă lucrurile cu veselie.

— Ce, eşti gelos? Şi dacă l-am ţine pe tata, eu o săptămână şi tu o săptămână, n-ar fi ceva firesc? Ai, ce-ar fi dacă te-ai rupe în două, tată?… În sănătatea dumitale, şi te aştept!

La plecare, îi pofti să vină a doua zi la culesul viei lui. Se vor îndopa cu struguri, cât îi va ţine burta. În sfârşit, se arătă atât de drăguţ, încât ceilalţi doi îl socotiră o straşnică secătură, oricum, dar hazliu, cu condiţia să nu te laşi păcălit de el. Îl însoţiră o bucată de drum, de plăcere.

Chiar la poalele costişei se întâlniră cu domnul şi cu doamna Charles, care se întorceau împreună cu Élodie, pe proprietatea lor, Roseblanche, după o plimbare făcută de-a lungul râului Aigre. Toţi trei erau în doliu după doamna Estelle – cum era numită mama copilei – moartă în luna iulie, şi moartă de multă trudă, căci de fiece dată când bunica revenea de la Chartres, spunea deschis că biata sa fiică se ucidea, istovindu-se din greu să susţină buna reputaţie a stabilimentului de pe strada Juifs, de care puturosul ei de bărbat se ocupa din ce în ce mai puţin. Şi prin ce emoţie a trecut domnul Charles la înmormântare, unde nu cutezase defel s-o ia şi pe Élodie, căreia nu se deciseseră să-i comunice vestea decât după ce mama ei dormea de trei zile în pământ! Ce strângere de inimă avusese el, în dimineaţa când, după atâţia ani, revăzuse numărul 19, la colţul străzii Planche-aux-Carpes, acel număr 19 spoit în galben, cu obloane verzi, mereu închise, opera vieţii sale, în sfârşit, astăzi îmbrăcat în draperii

negre, cu mica uşă deschisă, cu trecerea barată de sicriul aşezat între patru lumânări! Cel mai mult îl mişcă modul în care participă cartierul la durerea lui. Ceremonia se desfăşură, într-adevăr, foarte bine. Când sicriul fu scos şi apăru pe. trotuar, toate vecinele îşi făcură cruce. Merseră la biserică într-o totală reculegere. Cele cinci femei ale casei erau acolo, în rochii de culoare închisă, cu chipuri cuviincioase, acesta era cuvântul care alergă seara prin Chartres. Una dintre ele chiar plânse la cimitir. În sfârşit, în privinţa aceasta, domnul Charles fu pe deplin satisfăcut. Dar cât de mult suferi, a doua zi, când stătu de vorbă cu ginerele său, Hector Vaucogne, şi când vizită casa! Îşi şi pierduse strălucirea, se simţea că lipseşte acolo mâna unui bărbat, că au loc tot felul de abateri, pe care, pe vremea lui, el nu le-ar fi tolerat în ruptul capului. Constată, totuşi, cu plăcere, că frumoasa comportare în convoi a celor cinci femei le făcuse atât de avantajos cunoscute în oraş, încât stabilimentul nu se mai goli toată săptămâna. Părăsind numărul 19, cu mintea chinuită de nelinişti, nu-i ascunse deloc lui Hector părerea lui; acum, când sărmana Estelle nu mai era aici ca să ţină cârma, el avea obligaţia să se îndrepte, să pună serios umărul la treabă, dacă nu voia să risipească averea fiicei sale.

Buteau îi rugă imediat să vină şi ei la culesul viei. Dar aceştia refuzară, din pricina doliului. Aveau chipuri melancolice, mişcări domoale. Primiră doar să vină şi să guste vinul nou.

— Şi ca s-o mai înveselim pe această sărmană copilă, declară doamna Charles. Are atât de puţine distracţii aici, de când am retras-o de la pension! Ce vreţi? nu poate rămâne mereu acolo.

Élodie asculta cu ochii plecaţi, cu obrajii năpădiţi de roşeaţă, fără motiv. Devenise foarte înaltă, foarte subţire, de o paloare de crin care creşte la umbră.

— Şi ce aveţi de gând să faceţi cu copila asta mare?

întrebă Buteau.

Fata roşi mai mult, când bunica răspunse:

— Păi nu prea ştim... Are să se gândească ea, noi îi dăm toată libertatea.

Dar Fouan, luându-l pe domnul Charles deoparte, îl întrebă, de parcă ar fi fost interesat:

— Merge comerţul?

Mâhnit, acesta ridică din umeri.

— Aiurea! m-am întâlnit chiar azi-dimineaţă cu cineva din Chartres. Din cauza asta suntem atât de necăjiţi... O casă terminată! Au loc bătăi pe coridoare, clienţii nici măcar nu mai plătesc, atât de rea e supravegherea!

Încrucişă braţele, respiră cu putere, ca să se uşureze de ceea ce mai ales îl sugruma, o nouă pagubă căreia de dimineaţă nu-i digerase enormitatea.

— Şi n-o să mă credeţi că acum mizerabilul se duce la cafenea!... La cafenea! la cafenea! când ai una în casa ta!

— La naiba! spuse cu un aer convins Jésus-Christ, care asculta.

Tăcură, căci doamna Charles şi Élodie se apropiau împreună cu Buteau. Acum, toţi trei vorbeau despre defunctă, tânără arăta cât de întristată era, că nu o putuse îmbrăţişa pe sărmana sa mamă. Cu expresia ei nevinovată, adăugă:

— Dar se pare că nenorocirea a fost atât de bruscă, şi că se muncea atât de mult la cofetărie...

— Da, pentru botezuri, se grăbi să spună doamna Charles, clipind des din ochii întorşi spre ceilalţi.

De altfel, niciunul nu zâmbise, toţi erau de acord, printr-o uşoară mişcare a bărbiei. Şi copila, plecându-şi privirea pe un inel din degetul ei, îl sărută plângând.

— Iată tot ce am de la ea... Bunica i l-a scos din deget, ca să-i pună într-al meu... L-a purtat douăzeci de ani, eu am să-i păstrez toată viaţa.

Era o veche verighetă de aur, una dintre acele bijuterii de

o lucrătură mediocră, atât de purtată, că ornamentele din linii încrucişate aproape dispărură. Se simţea că mâna pe care se tocise astfel, nu se dădea înapoi de la nicio treabă, mereu activă, în mocirlele de spălat, în paturile de refăcut, frecând, ştergând, lustruind, vârându-se peste tot. Şi inelul acesta povestea atâtea lucruri, îşi lăsase din aur pe fundul atâtor afaceri, încât bărbaţii îl priveau fix, cu nările dilatate, fără un cuvânt.

— Când îl vei fi tocit tot atâta cât mama ta, spuse domnul Charles, sugrumat de o bruscă emoţie, vei putea să te odihneşti... Dacă el ar vorbi, te-ar învăţa cum se câştigă banii, prin bună rânduială şi muncă.

Înlăcrimată, Élodie îşi lipise din nou buzele de bijuterie.

— Ştii, reluă doamna Charles, vreau să te foloseşti de această verighetă, când o să te măritǎm.

Dar, la acest din urmă cuvânt, la ideea măritişului, în înduioşarea ei, fata se cutremură atât de tare, se simţi atât de ruşinată, încât se aruncă, pierdută, la pieptul bunicii, ca să-şi ascundă faţa. Aceasta, o linişti zâmbind.

— Haide, nu-ţi fie ruşine, iepuraşul meu... Trebuie să te obişnuieşti, aici nu e deloc vorba de lucruri urâte. Nu aş spune, desigur, lucruri urâte în prezenţa ta... Vărul tău Buteau întreba mai adineauri ce o să facem cu tine. O să începem prin a te mărita... Hai, hai, uită-te la noi, nu te freca de şalul meu. Ai să-ţi înroşeşti pielea.

Apoi, încet de tot, către ceilalţi, cu im aer de profundă satisfacţie.

— Ei, nu-i aşa că-i bine crescută? nu ştie absolut nimic!

— Ah, dacă n-ar fi acest înger, conchise domnul Charles, am avea într-adevăr prea multe supărări, din cauza celor ce v-am spus... Pe lângă asta, trandafirii şi garoafele mele au avut mult de suferit anul acesta, şi nu ştiu ce ser întâmplă în coteţ, că toate păsările îmi sunt bolnave. Singur pescuitul mă mai alină, am prins, ieri, un păstrăv de trei livre... Nu-i aşa? trăieşti la ţară, ca să fii fericit.

Se despărţiră. Familia Charles îşi repetă promisiunea de a veni să guste vinul nou. Fouan, Buteau şi Jésus-Christ făcură câţiva paşi în tăcere, apoi bătrânul le rezumă părerea.

— Ce mai! o să fie un băftos tânărul care o să ia fata odată cu casa!

Toboşarul din Rognes făcuse strigarea pentru culesul viilor; şi, de luni dimineaţa, tot ţinutul fu în picioare, căci fiece locuitor avea via lui, în aceeaşi zi nicio familie n-ar fi pierdut prilejul să se ducă la treabă pe malul râului Aigre. Dar, ceea ce emoţionase peste măsură satul, era faptul că, în ajun, la căderea nopţii, preotul, un preot pe care comuna îşi îngăduia, în sfârşit, luxul de a-l avea, coborâse în faţa bisericii. Cum se şi făcuse prea întuneric, nu-l văzuseră bine. Şi limbile nu se mai opreau, cu atât mai mult cu cât povestea merita, desigur, osteneala.

După cearta lui cu satul, luni întregi abatele Godard se încăpăţânase să nu mai pună piciorul în Rognes. Boteza, spovedea, cununa pe cei ce veneau să-i caute la Bazochesle-Doyen; cât despre morţi, aceştia s-ar fi uscat, fără îndoială, aşteptându-l; dar chestiunea va rămâne nelămurită, pentru că nimeni nu găsise de cuviinţă să moară în timpul acestei mari gâlcevi. El făcuse cunoscut monseniorului că prefera mai degrabă să se lase sfârtecat decât să-i aducă pe bunul Dumnezeu într-un ţinut al mârşăviei, unde era atât de rău primit, unde toţi erau destrăbălaţi şi beţivi, toţi erau blestemaţi de când nu se mai temeau de diavol; şi monseniorul, susţinându-l pe faţă, lăsă lucrurile să se desfăşoare, aşteptând pocăinţa acestei turme rătăcite. Aşadar, Rognes era fără preot: fără slujbă, fără nimic, în sălbăticie. La început a fost o oarecare uimire; dar, de fapt, pe cinstea mea! nu era mai rău ca înainte. Se obişnuiau, nu ploua, nici nu bătea vântul mai mult, fără a mai pune la socoteală că primăria făcea astfel mari economii. Şi, pentru că un preot nu era absolut trebuincios,

pentru că experienţa dovedea că nu se pierdea nimic din recolte şi că nu se murea mai degrabă, cu atât mai mult merita să te lipseşti în continuare de el. Mulţi se arătau de această părere, nu numai capetele răutăcioase ca Lengaigne, ci până şi oameni cu bun simţ, care ştiau să calculeze, cum ar fi Delhomme. Numai că erau şi mulţi care se supărau pentru că nu aveau preot. Nu se punea câtuşi de puţin problema că ar fi fost mai credincioşi decât ceilalţi: un Dumnezeu de distracţie, care încetase să-i mai facă să tremure – puţin le păsa lor de el! Dar fără preot, asta ar fi putut să însemneze că erau prea săraci sau prea zgârciţi ca să-şi plătească unul; în sfârşit, ar fi fost mai prejos decât toţi, nişte oameni de nimic, care n-ar cheltui fără folos nici cincizeci de centime. Cei din Magnolles, care nu erau decât două sute optzeci şi trei, cu zece mai puţini decât în Rognes, hrăneau un preot, cu care le dădeau în cap vecinilor lor, cu un fel de râs atât de provocător, că totul avea să se sfârşească, fără îndoială, cu palme. Şi apoi, femeile aveau obiceiuri, niciuna n-ar fi consimţit desigur să se mărite sau să fie îngropată fără preot. Până şi bărbaţii se duceau adesea la biserică, la marile sărbători, pentru că toată lumea se ducea. Pe scurt, întotdeauna fuseseră preoţi, şi chiar dacă puţin le păsa de el, unul era necesar.

Bineînţeles, i se încredinţă consiliului municipal această chestiune. Primarul, Hourdequin, care, fără a o practica, susţinea religia din principiu autoritar, comise greşeala politică de a nu fi de partea nimănui, dintr-o intenţie împăciuitoare. Comuna era săracă, la ce bun s-o înglodezi în cheltuielile, mari pentru ea, reclamate de reparaţia prezbiteriului? Cu atât mai mult cu cât spera să-i aducă înapoi pe abatele Godard. Or, se întâmplă ca tocmai Macqueron, adjunctul, odinioară duşmanul sutanei, să se pună în fruntea nemulţumiţilor, umiliţi că nu au un preot al lor. Acest Macqueron nutrise probabil de atunci ideea de a-l răsturna pe primar, ca să-i ia locul; şi se spunea, de altfel,

că devenise agentul domnului Rochefontaine, industriaşul din Châteaudun, care, la următoarele alegeri, avea să se ridice iarăşi împotriva domnului de Chédeville. Cum tocmai avea mari necazuri la fermă, Hourdequin, obosit, nu se interesa de şedinţe, şi îl lăsa pe adjunct să acţioneze; astfel încât, consiliul, câştigat de acesta, votă fondurile necesare trecerii de la comună la parohie. De când aranjase să i se plătească terenul expropriat – pe vremea noului drum – după ce făgăduise că îl cedează gratuit, consilierii îl socoteau potlogar, dar îi arătau o mare consideraţie. Singur Lengaigne protestă împotriva votului care dădea ţinutul pe mâna iezuiţilor. Mârâia şi Bécu, pentru că fusese expulzat din prezbiteriu şi din grădină, şi acuma era obligat să locuiască într-o cocioabă. Timp de o lună lucrătorii refăcură tencuielile, puseră geamurile, înlocuiră ardeziile putrezite, şi astfel, în sfârşit, putu un preot să se instaleze, din ajun, în căsuţa proaspăt văruită.

Din zori, căruţele plecară spre costişă, încărcate fiecare cu patru sau cinci butoaie mari, desfundate la un capăt, „gurile căscate”, după cum erau numite. În ele se aşezară femei şi fete, cu panerele; pe când bărbaţii mergeau pe jos, dând bice animalelor. Înaintau unii după alţii, în şir, şi vorbeau, de la căruţă la căruţă, printre strigăte şi râsete.

Mai precis, căruţa familiei Lengaigne; venea după cea a familiei Macqueron, aşa că Flore şi Coelina, care nu-şi vorbeau de şase luni de zile, se împăcară, datorită acestei împrejurări. Prima o avea cu ea pe nevasta lui Beau, cealaltă, pe fiica sa, Berthe. Discuţia ajunse numaidecât la preot. Scandate de pasul cailor, frazele porneau în zbor, în aerul răcoros al dimineţii.

— Eu l-am văzut când dădea ajutor să i se coboare cufărul.

— A!… Cum e?

— Păi, era întuneric… Mi s-a părut foarte înalt, foarte slab. cu o faţă prelungă, care nu se mai termină, şi nu prea

vânjos… Să aibă vreo treizeci de ani. Pare om blând.

— Şi, din câte se spune, vine din Auvergne, din munţii în care stai sub zăpadă două treimi din an.

— Ce mizerie! atunci are să-i placă la noi!

— Nici vorbă!… Şi ştii că-l cheamă Madeleine.

— Nu, Madeline.

— Madeline, Madeleine, tot nu e nume de bărbat.

— Se prea poate să vină şi să ne facă o vizită în vii. Macqueron a făgăduit să-i aducă.

— A, fir-ar să fie, trebuie să-i pândim!

Căruţele se opreau la poalele costişei, de-a lungul drumului care urma cursul râului Aigre. Şi, în fiece petec de vie, între rândurile de haraci, femeile se aflau la lucru, înaintând frânte în două, cu coapsele în sus, tăind cu cosorul ciorchinii cu care îşi umpleau panerele. Cât despre bărbaţi, aveau destule de făcut, să deşerte panerele în coşurile de spate, şi să coboare ca să deşerte coşurile în butoaie. De îndată ce se umpleau butoaiele unei căruţe, acestea erau pornite pentru a fi descărcate în putină, apoi reveneau la încărcare.

Roua căzuse atât de deasă, în dimineaţa aceea, că toate rochiile se umeziră numaidecât. Din fericire, era o vreme minunată, soarele le zvântă. Nu mai plouase de trei săptămâni; strugurele de la care nu se mai aştepta nimic, din pricina verii umede, se copsese şi se îndulcise dintr-odată; şi de aceea soarele frumos, atât de cald pentru acest anotimp, îi înveselea pe toţi, de rânjeau, răcneau, azvârlind vorbe deşucheate, care le făceau pe fete să se strâmbe de râs.

— Asta-i Coelina! îi spuse Flore nevestei lui Bécu, ridicându-se în picioare şi privind către Macqueron, în via vecină, care era atât de mândră de Berthe a ei, de culoarea ei de domnişoară!… Iote-o pe fetiţă că s-a gălbejit şi s-a uscat al dracului de rău.

— Păi, declară nevasta lui Bécu, când nu-ţi măriţi deloc

fetele! Nu fac bine că n-o dau după băiatul notarului... Şi, altminteri, din ce se vorbeşte, aia îşi ucide firea cu năravurile ei rele.

Se apucă iar să taie ciorchinii, frângându-se din mijloc. Pe urmă, legănându-şi spatele:

— Asta nu-l împiedică pe învăţător să se învârtească mereu în jurul ei.

— Vezi bine! strigă Flore; Lequeu ăsta era să adune destui bani dând cu nasul în balegă... Uite-l că tocmai vine să le ajute! Drăguţă pocitanie!

Dar tăcură. Întors de la armată de numai cincisprezece zile, Victor le lua panerele şi le deşerta în coşul lui Delphin, pe care năpârca de Lengaigne îl tocmise pentru culesul de vie, pe motiv că e nevoie de prezenţa sa la prăvălie. Şi Delphin, care nu părăsise niciodată satul Rognes, simţindu-se legat de pământ ca un tânăr stejar, căsca gura de mirare în faţa lui Victor, mândru şi mucalit, încântat că-l uimeşte, atât de schimbat că nimeni nu-l mai recunoştea, cu mustăţi şi barbişon, cu aerul lui că-şi bate joc de lume, sub boneta militară, pe care încă o purta. Numai că ştrengarul se înşela crezând că stârneşte invidia celuilalt: degeaba îi povestea isprăvi de garnizoană, minciuni despre chefuri, despre fete şi vin, căci ţăranul clătina din cap, uluit de fapt, în fond câtuşi de puţin tentat. Nu, nu, costa prea scump să-şi lase colţişorul lui! Până acum el şi refuzase de două ori să plece şi să facă avere la Chartres, într-un restaurant, cu Nénesse.

— Dar, olog afurisit, când o să fii şi tu soldat!

— O, soldat!... Ei, poate că am să trag la sorţi un număr bun!

Plin de dispreţ, Victor nu putu să-i scoată din ale lui. Ce fricos fără pereche, când era clădit ca un cazac! Pălăvrăgind, deşerta mereu panerele în coş, fără ca ticălosul să se îndoaie sub greutate. Şi, în glumă, fanfaron, arătând-o pe Berthe cu un semn, adăugă:

— Ia spune, i-au apărut, de când am plecat eu?

Delphin se scuturã cu un râs puternic, pentru cã fata lui Macqueron rãmânea marele prilej de glumã între tineri.

— A, nu ştiu... Poate sã-i fi apãrut, în primãvarã...

Delphin izbucni deodatã într-un râs atât de nãprasnic, cã era cât pe-aci sã i se rãstoarne coşul din spate; şi îl dãdu jos, îl deşertã pe gura unui butoi, în timp ce încã se sufoca de râs.

În via lui Macqueron, Berthe fãcea mai departe pe domnişoara, se folosea de nişte mici foarfeci, în loc de cosor, se temea de ghimpi şi de viespi, era disperatã cã pantofii ei fini, uzi de rouã, nu se mai zvântau. Şi îngãduia amabilitãţile lui Lequeu, pe care nu putea sã-i sufere, flatatã totuşi de curtea singurului bãrbat instruit. În cele din urmã, Lequeu îşi scoase batista vrând sã-şi şteargã pantofii. Dar o apariţie neaşteptatã puse stãpânire pe ei.

— Dumnezeule, murmurã Berthe, are o rochie!... Mi s-a spus cã a venit aseará, în acelaşi timp cu preotul.

Era Suzanne, fiica lui Lengaigne, care se hotãrâse dintr-odatã sã reapará în satul natal, dupã trei ani de existenţã nebunaticã la Paris, Sositã în ajun, dormise dimineaţa pânã târziu, lãsându-i pe mama şi pe fratele ei sã plece la cules, fãgãduindu-şi sã-i întâlneascã acolo mai târziu, sã cadã printre ţãranii aflaţi la muncã în strãlucirea toaletei sale, ca sã-i zdrobeascã. Impresia, într-adevãr, era extraordinarã, cãci îşi pusese o rochie de mãtase albastrã, al cãrei albastru puternic ucidea albastrul cerului. Sub soarele viu care o îmbãia, detaşându-se în aerul liber, în mijlocul verde-galben al frunzelor de viţã, era cu adevãrat bogatã, un nemaipomenit triumf. Începuse numaidecât sã vorbeascã şi sã râdã foarte tare, nebunã dupã ciorchinii pe care îi ridica în aer pentru a-i face sã coboare în gurã, glumind cu Delphin şi cu fratele ei Victor – acesta pãrând sã fie tare mândru de ea – minunându-le pe nevasta lui Bécu şi pe maicã-sa, care, admirând-o, stãtea cu mâinile ca înţepenite şi cu ochii umeziţi. De altfel, aceastã admiraţie era

împărtăşită şi de culegătorii din viile vecine: munca se oprise, toţi o priveau lung, ezitând s-o recunoască, atât de mult crescuse şi se făcuse de frumoasă. O pocitanie altădată, o fată grozav de nostimă acum, nici vorbă datorită felului cum îşi aducea micul păr blond peste mutrişoara ei. Şi un mare respect se înfiripa ca urmare a acestei curioase cercetări, văzând-o atât de scump înţolită, grasă, cu o figură veselă şi prosperă.

Cu faţa înecată de un val de venin, cu buzele ţuguiate, Coelina, aşezată între fiica sa Berthe şi Lequeu, îşi uită şi ea de sine.

— Iote una grozavă! Flore povesteşte oricui vrea s-o asculte că fiică-sa are acolo servitori şi trăsuri. Poate să fie prea adevărat, pentru că trebuie să câştigi serios ca să-ţi pui atâtea pe trup.

— O, fleacuri, spuse Lequeu, care căuta să se arate amabil, se ştie cum îşi câştigă ea banii.

— Ce contează cum îi câştigă ele, reluă cu amărăciune Coelina, de vreme ce-i au!

Dar în clipa aceea, Suzanne, care o zărise pe Berthe, şi care recunoştea în ea pe una dintre vechile ei tovarăşe dintre fiicele Fecioarei, se apropie, foarte drăguţă.

— Bună ziua, cum o duci?

O privea insistent, îi remarcă obrazul veşted. Şi, deodată, luând o atitudine provocatoare în carnea ei de lapte, repetă râzând:

— O duci bine, nu-i aşa?

— Foarte bine, îţi mulţumesc, răspunse Berthe stânjenită, învinsă.

În ziua aceea familia Lengaigne repurta victoria, era o adevărată palmă pentru familia Macqueron. Scoasă din fire, Coeline compara urâţenia galbenă a fiicei sale, zbârcită de pe acum, cu frumoasa înfăţişare a fiicei celorlalţi, proaspătă şi trandafirie. Oare era drept să fie aşa? o petrecăreaţă peste care nenumăraţi bărbaţi treceau de dimineaţa până

seara, şi care nu se istovea deloc! o tinereţe virtuoasă, la fel de prăpădită pentru că se culca singură ca o femeie îmbătrânită după trei naşteri! Nu, cuminţenia nu era răsplătită, nu merita grija de a rămâne cinstită acasă la părinţi!

În sfârşit, toţi culegătorii o sărbătoriră pe Suzanne. Ea îmbrăţişă copiii care crescuseră, emoţionă bătrânii aducându-le aminte lucruri din trecut. Chiar dacă se ştie ce se ştie, se poate să nu-ţi pese de lume când ai făcut avere. Şi ea avea încă inima atât de bună, că nu-şi dispreţuia părinţii şi venea să-şi revadă prietenii, acum când era bogată.

La ora unsprezece, toţi se aşezară, se mâncă pâine şi brânză. Nu pentru că le-ar fi fost foame, căci se îndopau cu struguri din zori, gâtlejul li se năclăise de zahăr, burta li se umflase şi se rotunjise ca o butie; şi ce mai fierbea înăuntrul ei, era ca după un purgativ: în fiece clipă, câte o fată era nevoită să se furişeze pe după vreo claie. Râdeau cu toţii, bineînţeles, bărbaţii se ridicau şi scoteau câte un oh-oh! ca s-o călăuzească. Pe scurt, mare veselie, ceva sănătos, odihnitor.

Şi isprăveau de mâncat pâinea şi brânză, când Macqueron apăru pe drumul de jos, cu abatele Madeline. O uitară de îndată pe Suzanne, nimeni nu mai avea ochi decât pentru preot. Sincer spus, impresia nu-i fu deloc favorabilă: o înfăţişare de adevărată prăjină, trist de parcă l-ar fi coborât pe bunul Dumnezeu în pământ. Cu toate acestea, saluta în faţa fiecărei vii, spunea fiecăruia câte o vorbă plăcută, şi până la urmă îl găsiră politicos, foarte blând, în sfârşit, nu prea vânjos. Vor putea face din el ce vor voi! treburile vor merge mai bine decât cu acel cusurgiu nenorocit de abate Godard, în spatele lui, începeau să se veselească. Ajunsese în susul costişei, rămase nemişcat, să privească imensitatea dreaptă şi cenuşie a câmpiei Beauce, cuprins de un soi de spaimă, de o melancolie disperată,

care-i umezeau ochii mari şi limpezi de muntean, obişnuit cu orizonturile strâmta ale strungilor din Auvergne.

Tocmai acolo se afla via familiei Buteau. Lise şi Françoise tăiau ciorchinii, şi Jésus-Christ, neuitând să-i aducă pe tatăl lui, era de pe acum ghiftuit de strugurii pe care îi tot înfuleca, prefăcându-se că deşartă panerele în coşuri. Şi aceştia fierbeau atât de zdravăn în măruntaiele lui, îl umflau cu atât de mult gaz, că-i ieşea ca vântul prin toate deschizăturile. Şi cum prezenţa unui preot îl stimula, se purtă necuviincios.

— Ticălos şi prost crescut! îi strigă Buteau. Aşteaptă măcar să plece domnul preot!

Dar Jésus-Christ nu primi dojana. Răspunse ca un om care ştia să se poarte, când voia:

— Nu e în onoarea dumnealui, ci pentru plăcerea mea.

Moş Fouan luase un loc pe pământ, cum zicea, obosit, bucuros de vremea frumoasă şi de frumuseţea culesului de vie. Rânji pe furiş, răutăcios, observând-o pe La Grande – a cărei vie era vecină – că vine să-i dea bună ziua: de când aflase de rente, începuse şi ea să-i ia în seamă. După aceea, făcând un salt, îl părăsi, văzându-l de departe pe nepotul ei Hilarion cum profită cu lăcomie de absenţa sa şi se îmbuibă cu struguri; şi se năpusti asupra lui cu lovituri de baston: un porc la troacă, nu alta, care strică mai mult decât câştigă!

— lote una, mătuşa asta, care o să facă mare plăcere când o să crape! zise Buteau, aşezându-se o clipă lângă tatăl lui, ca să-i măgulească. Dacă se cade să profiţi de un băiat sărac cu duhul, pentru că e vânjos şi prost ca un măgar!

Pe urmă, atacă familia Delhomme, care se afla mai jos, pe marginea drumului. Aveau cea mai frumoasă vie, aproape două hectare dintr-o singură bucată, unde tocmai erau la lucru zece inşi. Foarte bine îngrijită, viţa lor de vie dădea struguri cum nu aduna niciun alt vecin; şi erau atât

de mândri, că aveau aerul să culeagă pe ascuns, fără a se înveseli măcar de durerile bruşte, care sileau fetele s-o ia la goană. Fără îndoială că şi-ar fi rupt picioarele urcând să-şi salute tatăl, dar păreau să nu ştie că este aici. Neîndemânaticul ăsta de Delhomme, un mare prostănac, cu mutra lui de om harnic şi drept! şi pisăloaga asta de Fanny, întotdeauna gata să se supere pentru o vântuitură, care pretinde să fie adorată ca o icoană fără să ia măcar în seamă ticăloşiile făcute de ea altora!

— Tată, adevărul e, continuă Buteau, că eu te iubesc, pe când frate-meu şi soră-mea… Dumneata ştii cât de grea mi-e inima că ne-am despărţit pentru nişte fleacuri.

Şi aruncă iar vina pe Françoise, căreia Jean îi sucise capul. Dar acum ea stătea liniştită. Dacă făcea o mişcare, era hotărât să-i răcorească sângele în fundul bălţii.

— Ascultă, tată, trebuie să încerci… De ce nu te întorci la mine?

Din prudenţă, Fouan rămase mut. Se aştepta la propunerea pe care mezinul, în sfârşit, i-o făcea; şi dorea să nu răspundă nici „da”, nici „nu”, pentru că niciodată nu se ştia. Şi, după ce se asigură că fratele său era la celălalt capăt al viei, Buteau continuă:

— Nu-i aşa? locul dumitale nu e câtuşi de puţin la golanul ăla de Jésus-Christ. O să te găsim ucis acolo, într-una dintre zile… Şi apoi, poftim! eu am să te hrănesc, am să te culc, am să-ţi plătesc şi pensia.

Tatăl clipea din ochi, uimit. Cum nu scotea niciun cuvânt, fiul vru să-i copleşească.

— Şi tabieturile dumitale, cafeaua, păhărelul cu băutură, douăzeci de centime pentru tutun, mă rog, toate plăcerile.

Era prea mult, Fouan începu să se teamă. Fără îndoială, lucrurile se încurcau la Jésus-Christ. Dar dacă necazurile reîncepeau la Buteau?

— O să văd, se mulţumi el să spună, ridicându-se, ca să pună capăt discuţiei.

Culesul continuă până la căderea nopţii. Căruţele nu încetau să ducă butoaiele pline şi să le aducă iar goale. În viile aurite de soarele în asfinţit, sub uriaşul cer trandafiriu, acel du-te-vino al panerelor şi al coşurilor se accentua, în ameţeala atâtor struguri căraţi. Şi Berthe avu un accident, o prinseră asemenea crampe, că nu mai fu în stare nici măcar s-o ia la fugă: maică-sa şi Lequeu trebuiră să-i facă un meterez din trupurile lor, în timp ce ea se cuibărea printre haraci. O zăriră din via vecină. Victor şi Delphin voiau să-i ducă hârtie; dar Flore şi nevasta lui Bécu îi opriră, pentru că existau nişte limite pe care numai prost-crescuţii le-ar depăşi. În sfârşit, începură să plece spre casă. Familia Delhomme pornise cea dintâi, La Grande îl silea pe Hilarion să tragă împreună cu calul, familiile Lengaigne şi Macqueron fraternizau, în semibeţia care le înduioşa rivalitatea. Se observă mai cu seamă schimbul de amabilităţi dintre abatele Madeline şi Suzanne: o credea fără îndoială o doamnă, văzând-o cel mai bine îmbrăcată; până într-atât că mergeau unul lângă altul, el plin de atenţii, ea făcând pe mieroasa, întrebând la ce oră va fi slujba, duminică. În urma lor venea Jésus-Christ, care, pornit contra sutanei, îşi relua batjocura lui dezgustătoare, într-o glumă încăpăţânată de beţiv. La fiecare cinci paşi, sălta coapsa şi lăsa una. Ticăloasa îşi muşca buzele să nu râdă, preotul se făcea că nu aude; şi, foarte serioşi, însoţiţi de această muzică, continuau să schimbe idei pioase, în urma convoiului rostogolitor al culesului.

Când, în sfârşit, ajungeau în Rognes, Buteau şi Fouan, ruşinaţi, căutară să-i impună tăcere lui Jésus-Christ. Dar el îi dădea mereu înainte, repetând că domnul paroh nu avea dreptate să se formalizeze.

— Pentru numele lui Dumnezeu, când vă spun că nu e pentru alţii! E numai şi numai pentru mine!

Săptămâna următoare fură invitaţi să guste vinul la Buteau. Familia Charles, Fouan, Jésus-Christ, alţi patru sau

cinci trebuiau să vină la ora şapte să mănânce o ciozvârtă de berbec, nuci şi brânză, un adevărat ospăţ. Ziua, Buteau trăsese vinul în şase butoaie, care fuseseră umplute prin caneaua putinei. Dar vecinii erau mai puţin avansaţi: unul, încă având de cules, storcea de dimineaţa, complet gol, un al doilea, înarmat cu o prăjină, supraveghea fermentaţia, îşi înfunda pălăria pe cap, în clocotirile mustului; un al treilea, care avea un teasc, strângea drojdia, se descotorosea de ea în curte, punând-o într-o grămadă fumegătoare. Şi aşa era la fiece casă, şi din toate aceste putini bolborositoare, teascuri şiroitoare, butoaie care dădeau pe dinafară, din întregul Rognes se răspândea sufletul vinului, al cărui miros puternic ar fi fost de ajuns să îmbete lumea.

În ziua aceea, când să plece de la Castel, Fouan avu o presimţire care îl făcu să-şi ia titlurile din oala cu linte. Era mai bine să le ascundă asupra sa, pentru că i se păruse că-i vede pe Jésus-Christ şi pe Fricoasa privind în sus, cu nişte ochi ciudaţi. Porniră toţi trei devreme, şi ajunseră la Buteau în acelaşi timp cu familia Charles.

Luna plină era atât de mare şi curată, că strălucea ca un adevărat soare şi, intrând în curte, Fouan observă că, în şură, măgarul Gédéon avea capul vârât într-un mic hârdău. Nu se miră deloc văzându-l liber, căci ticălosul, plin de răutate, trăgea foarte bine zăvorul cu gura; dar, intrigându-l hârdăul, bătrânul se apropie, recunoscu un hârdău din pivniţă, lăsat plin cu vin din teasc, pentru a se sfârşi de umplut butoaiele. Bată-l Dumnezeu să-i bată pe Gédéon – îl golea!

— Hei, Buteau, vino repede!... Măgarul tău face o ispravă!

Buteau apăru în pragul bucătăriei.

— Ce s-a întâmplat?

— Iote-l, a băut tot!

În mijlocul acestor strigăte, calm, Gédéon isprăvea de supt lichidul. E posibil să fi degustat aşa vreun sfert de oră,

pentru că micul hârdău conţinea uşor douăzeci de litri. Şi sorbise tot, pântecele lui se rotunjise ca un burduf, stătea gata să plesnească; şi, când înălţă capul, i se văzu botul şiroind de vin, nasul de beţivan, şi o dungă roşie, sub ochi, arătând că-l afundase până acolo.

— Ah, afurisitul! răcni Buteau alergând. Asta-i unul dintre renghiurile lui! Nici că se află ticălos cu apucături mai rele!

Când era mustrat pentru apucăturile lui rele, de obicei Gédéon lua o înfăţişare nepăsătoare, cu urechile întinse şi piezişe. De data, aceasta, ameţit, pierzându-şi tot respectul, zbieră îndrăzneţ, îşi legănă dindărătul, pentru a-şi exprima plăcerea lipsită de remuşcări a dezmăţului; şi, când stăpânul îl îmbrânci, se poticni.

Fouan trebui să-i proptească cu umărul.

— Porcul afurisit, e beat turtă!

— Beat ca un măgar, e cazul să zici, remarcă Jésus-Christ, care îl contempla cu un ochi de admiraţie fraternă. Un hârdău dintr-odată, ce mai gâtlej!

Buteau nu râdea defel, şi nici Lise şi Françoise, care alergaseră la zgomot. Mai întâi, pierduse vinul; apoi, nu era vorba atât de pierdere, cât de ruşinea ce le-o producea purtarea urâtă a măgarului în faţa familiei Charles. Aceştia şi începuseră să-şi subţieze buzele, din cauza nepoatei lor, Élodie. Ca să pună vârf necazului, întâmplarea vru ca Berthe şi Suzanne, care se plimbau împreună, să-i întâlnească pe abatele Madeline chiar în faţa porţii; şi se opriseră toţi trei, aşteptând. Frumoasă ispravă, acum, de faţă cu toată această lume bună, care avea ochii aţintiţi spre ei!

— Împinge-l, tată, spuse Buteau, în şoaptă. Trebuie să-i ducem repede în grajd.

Fouan împinse. Dar Gédéon, fericit, simţindu-se bine, refuza să părăsească locul, fără răutate, ca un beţivan, băiat bun, cu ochiul umed şi glumeţ, cu gura băloasă, rânjită de râs. Se lăsa tot mai greu, se clătina pe picioarele

îndepărtate, revenea la loc după fiece scuturătură, pesemne considerând gluma grozav de reuşită. Şi, când se amestecă Buteau, împingând şi el, nu mai ţinu mult: măgarul se rostogoli la pământ, apoi se întoarse pe spate, şi începu să ragă atât de tare, că părea să-şi bată joc de toate persoanele care îl priveau.

— Ah, hoit mârşav! derbedeule! te învăţ eu să faci pe bolnavul! urlă Buteau, repezindu-se la el şi izbindu-l cu călcâiul.

Milos, Jésus-Christ interveni.

— Haide, haide… E beat, şi degeaba îi ceri să fie cuminte. Bineînţeles că nu te înţelege, mai bine ajută-l să-şi găsească mai uşor bârlogul.

Cei doi Charles se ţineau la distanţă, absolut scandalizaţi de acest animal extravagant şi lipsit de purtări frumoase; pe când Élodie, roşie ca focul, de parcă ar fi suportat un spectacol indecent, întorcea capul. La poartă, tăcut, grupul format din preot, Suzanne şi Berthe protesta prin atitudinea lui. Soseau vecinii, începeau să-i ia, cu glas tare, în zeflemea. Lise şi Françoise stăteau gata să plângă de ruşine.

Cu toate acestea, stăpânindu-şi mânia, Buteau, ajutat de Fouan şi de Jésus-Christ, se străduia să-i pună iar pe Gédéon pe picioare. Nu era o treabă lesnicioasă, căci chefliul cântărea cât cei cinci sute de mii de diavoli, cu hârdăul care i se rostogolea prin pântece. Cum îl ridicau de la un capăt, se prăbuşea de la celălalt. Toţi trei se istoveau proptindu-l, sprijinindu-l cu genunchii şi cu coatele. În sfârşit, îl înfipseseră pe cele patru picioare, îl siliseră chiar să înainteze câţiva paşi, când, făcând o bruscă reverenţă îndărăt, se răsturnă din nou. Şi, pentru a-l duce la grajd, trebuia traversată toată curtea. Niciodată nu vor ajunge acolo. Cum să facă?

— Dumnezeii dumnezeilor! înjurau cei trei bărbaţi, privindu-l din toate părţile, fără să ştie cum să-i mai apuce.

Jésus-Christ avu ideea să-i rezeme de zidul şurii; de acolo, vor face ocolul, urmând zidul casei, până la grajd. La început, merse, deşi măgarul se zdrelea de tencuială. Din nenorocire, această frecătură îi deveni, fără îndoială, de nesuportat. Deodată, scăpând din mâinile care îl ţineau ca lipit de perete, azvârli din picioare, începu să sară.

Tatăl fusese cât pe-aci să se prăbuşească, cei doi fraţi strigau:

— Opriţi-l! opriţi-l!

Şi, sub albeaţa strălucitoare a lunii, Gédéon fu zărit străbătând curtea, într-un zigzag frenetic, cu cele două mari urechi ale lui ridicate. Prea i se agitase pântecele, îi era rău. Greaţa îl opri pe loc, totul se clătina. Vru să pornească din nou, dar căzu pe picioarele înţepenite. Gâtul i se alungea, o hulă teribilă îi agita coastele. Şi într-un tangaj de beţivan care se uşurează, împingându-şi capul înainte la fiece! sforţare, vărsa ca un om.

Un râs enorm izbucnise la poartă, printre ţărani adunaţi grămadă, în timp ce abatele Madeline, slab de stomac, se îngălbenea, între Suzanne şi Berthe, care îl luară de acolo, exprimându-şi, în vorbe, indignarea. Dar atitudinea ofensată a familiei Charles grăia mai ales cât era de contrară expunerea unui măgar într-o asemenea stare bunelor moravuri, chiar şi simplei politeţi ce se datora trecătorilor. Pierdută, izbucnind în plâns, Élodie se aruncase de gâtul bunicii, întrebând dacă avea să moară. Şi degeaba strigase domnul Charles: „Destul! destul!” cu vechea lui voce imperioasă de patron ascultat, ticălosul continua, curtea era plină de furioase ţâşniri de ecluză, un adevărat pârâu roşu care se scurgea în balta de alături. Pe urmă alunecă, se întinse cât era de lung în ea, cu coapsele deschise, atât de puţin cuviincios, cum niciodată un beţivan, întins de-a curmezişul drumului, n-a dezgustat astfel oamenii. Ai fi zis că mizerabilul făcea anume, pentru a arunca dezonoarea asupra stăpânilor lui. Era prea mult.

Acoperindu-şi ochii cu mâinile, Lise şi Françoise o luară la fugă, se ascunseră în fundul casei.

— Destul! duceţi-l de-aici!

Într-adevăr, nu se putea lua o altă hotărâre, căci Gédéon, devenit mai moale decât o cârpă, îngreunat de somn, adormea. Buteau alergă să caute o targă, şase oameni îl ajutară să încarce măgarul pe ea. Şi îl cărară, cu picioarele la voia întâmplării, cu capul bălăngănindu-se, sforăind de pe acum atât de puternic, încât părea că zbiară şi că încă îşi bate joc de lume.

Desigur, această aventură strică la început ospăţul. Curând îşi reveniră, până la urmă chiar sărbătoriră cu atâta generozitate vinul nou, că pe la ora unsprezece erau toţi ca măgarul. În fiece clipă ieşea câte unul în curte, pentru o treabă.

Moş Fouan era nespus de vesel. Poate că, totuşi, făcea bine să reintre în pensiune la mezinul lui, pentru că, anul acesta, vinul va fi bun aici. Fusese nevoit să părăsească şi el sala, gândul i se învârtea prin cap, în noaptea întunecoasă, când îi auzi pe Buteau şi Lise, ieşiţi în urma lui, ciuciţi unul lângă altul, de-a lungul gardului de mărăcini, certându-se, deoarece bărbatul o învinuia pe nevastă că nu se arăta destul de drăguţă cu tatăl lui. Curcă afurisită! trebuia îmbrobodit, ca să-i recâştige şi să-i pună mâna pe banii de la ciorap. Trezit din beţie, îngheţat, bătrânul făcu un gest, se asigură că nu i se şterpeliseră hârtiile din buzunar; şi, când se îmbrăţişară cu toţii la plecare, când se întoarse la Castel, era pe deplin hotărât să nu se mute deloc. Dar chiar în noaptea aceea avu o vedenie care îl îngheţă: Fricoasa, în cămaşă, de-a curmezişul camerei, dând târcoale, scotocindu-i prin pantaloni, prin bluză, uitându-i-se până şi în pantofi. Fără îndoială, Jésus-Christ, nemaigăsind hârtiile care îşi luaseră zborul din oala cu linte, o trimisese pe fiică-sa să le caute şi să pună mâna pe ele, după cum zicea Buteau.

Deodată, Fouan nu putu să mai rămână în pat, până într-atât ceea ce văzuse îi muncea creierul. Se ridică, deschise fereastra. Noaptea era albită de lună, mirosul vinului urca din Rognes, amestecat cu cel al lucrurilor care de opt zile erau călcate de-a lungul zidurilor, tot acel buchet violent al culesului de vie. Ce se va întâmpla cu el? unde să se ducă? Nu se va mai despărţi de bieţii lui bani, şi-i va coase pe piele. Apoi, cum vântul îi sufla mirosul în faţă, îşi aduse aminte de Gédéon: grozav de bine clădit este un măgar; îşi făcea cheful de zece ori mai mult decât omul, fără să crape. Nu are nicio importanţă! furat la fiul cel mic, furat la fiul cel mare, nu mai avea de ales. Cel mai bine era să rămână la Castel şi să ţină ochiul deschis, în aşteptare. Toate bătrânele lui oase tremurau.

V

Se scurseră câteva luni, trecu iarna, apoi primăvara, şi mersul obişnuit al satului Rognes continua, trebuiau ani şi ani pentru ca lucrurile să pară că au fost rânduite, în această posacă viaţă de muncă, luată neîncetat de la capăt. În luna iulie, sub arşiţa copleşitoare a soarelui, apropiatele alegeri puseră totuşi din nou sătul în mişcare. De data aceasta era ţinută în secret o treabă foarte importantă. Se discuta, se aştepta turneul candidaţilor.

Şi tocmai în duminica în care era anunţată venirea domnului Rochefontaine, industriaşul din Câteaudun, o teribilă scenă izbucni dimineaţa, la Buteau acasă, între Lise şi Françoise. Exemplul dovedi că, deşi lucrurile păreau să nu ajungă acolo, mergeau totuşi în direcţia aceea; căci ultima legătură care le unea pe cele două surori, mereu gata să se rupă, reînnodată mereu, se subţiase până într-

atâta de uzura certurilor zilnice, că se rupse brusc, pentru a nu se mai reface niciodată, şi datorită unei prostii, lipsită de orice însemnătate.

În dimineaţa aceea, întorcându-se cu vacile, Françoise se oprise o clipă să stea de vorbă cu Jean, pe care îl întâlnise în faţa bisericii. Trebuie spus că ea plănuia astfel o provocare, chiar în faţa casei, cu unicul scop de a-i întări pe cei doi Buteau. Şi când intră în casă, Lise îi strigă:

— Ştii, când vrei să te vezi cu bărbaţii tăi, caută să nu-i aduci sub fereastră!

Buteau era de faţă, ascuţea un cosor şi asculta.

— Bărbaţii mei, repetă Françoise, îi văd prea mult aici; şi e unul, care, dacă aş fi vrut eu, nu sub fereastră, ci în patul tău m-ar fi dus, porcul!

Această aluzie la Buteau o scoase din sărite pe Lise. De multă vreme, nu avea decât o dorinţă, aceea de a o zvârli afară din casă pe sora sa, ca să trăiască liniştită în propria-i gospodărie, chiar dacă i-ar fi dat jumătate din avere. Acesta era şi motivul pentru care îşi lăsa bărbatul s-o bată, el fiind de părere contrară, hotărât să ducă viclenia până la capăt, fără să-şi piardă speranţa de a se culca într-o zi cu fata, atâta timp cât şi ea şi el aveau ceea ce le trebuia pentru asta. Şi Lise se supăra că nu mai e deloc stăpâna, cuprinsă acum de o gelozie aparte, dispusă să-i lase s-o răstoarne pe sora mai mică, numai ca să nu se sfârşească odată, căci turba de mânie văzându-l cum se aprinde lângă această stricată, căreia începuse să-i urască tinereţea, pieptul mic şi tare, pielea albă de pe braţe, sub mânecile suflecate. I-ar fi dat ajutor, ar fi vrut ca el să strice totul, ar fi tăbărât ea însăşi asupra soră-sii, suferind nu din pricina împărţelii, ci în rivalitatea lor crescândă, otrăvită, din pricină că soră-sa arăta mai bine decât ea şi pesemne oferea mai mulţi plăcere.

— Târâtură, urlă ea, tu-l aţâţi!... Dacă nu te agăţai mereu de el, n-ar alerga aşa după dosul tău murdar de

vagaboandă! Frumoasă treabă!

Françoise se îngălbeni toată, într-atât o revolta această minciună. Îi răspunse calm, într-o rece mânie:

— Bine, destul... Aşteaptă cincisprezece zile, şi n-o să te mai stânjenesc, dacă asta îmi ceri. Da, peste cincisprezece zile împlinesc douăzeci şi unu de ani, şi plec.

— A, vrei să fii majoră, a, vasăzică asta ai urmărit, de ne-ai făcut atâtea necazuri!... Ei bine, ticăloaso, nu peste cincisprezece zile, ci acum, pe loc, ai să pleci... Haide, cară-te!

— Numaidecât... E nevoie de cineva la Macqueron. Are să mă primească bine... Bună seara!

Şi Françoise plecă; lucrurile n-au fost mai complicate, nimic altceva nu s-a petrecut între ele. Azvârlind cosorul pe care îl ascuţea, Buteau se repezise să domolească lucrurile cu o pereche de palme şi să le împace încă o dată. Dar venea prea târziu; nu putu, în enervarea lui, decât să-i tragă un pumn zdravăn nevestei, al cărei nas se umplu de sânge. Dumnezeii voştri de muieri! tocmai de ce se temea mai mult, ce căuta el să împiedice de atâta vreme! copila luându-şi zborul – era începutul unui şir de întâmplări neplăcute! Şi vedea totul fugind, totul pierind în grabă în faţa lui, fata, pământul.

— Mă duc imediat la Macqueron, zbieră el. Trebuie să vină îndărăt, chiar dacă e nevoie s-o aduc cu lovituri de picior în fund!

În duminica aceea, la Macqueron era mare agitaţie, căci se aştepta unul dintre candidaţi, domnul Rochefontaine, stăpânul Atelierelor de construcţii din Châteaudun. În timpul ultimei legislaturi, domnul de Chédeville nu plăcuse, după unii pentru că îşi afişase prieteniile orleaniste, după alţii pentru că provocase scandal la Tuilleries datorită unei poveşti de amor cu tânără soţie a unui aprod de la Cameră, nebună după el, în ciuda vârstei sale. Indiferent ce s-a întâmplat, prefectul retrăsese protecţia sa deputatului al

cărui mandat expira, pentru a i-o acorda domnului Rochefontaine, vechiul candidat al opoziţiei, căruia un ministru îi vizitase atelierele de curând, şi care scrisese o broşură asupra liberului-schimb, foarte apreciată de împărat. Iritat de această părăsire, domnul de Chédeville îşi menţinea candidatura, având nevoie de mandatul de deputat pentru a învârti nişte afaceri, nemaimulţumindu-se cu arendele de la Chamade, ipotecate, pe jumătate distruse. Astfel că, printr-o aventură neobişnuită, situaţia se inversase, marele proprietar devenea candidatul independent, pe când marele industriaş ajunsese candidatul oficial.

Deşi era primar în Rognes, Hourdequin îi rămânea credincios domnului de Chédeville; şi se hotărâse să nu ţină câtuşi de puţin seama de ordinele administraţiei, dispus să lupte pe faţă, dacă-l scoteau din ţâţâni. Mai întâi, credea că e cinstit să nu se învârtească aidoma unei sfârleze, la cea mai mică suflare a prefectului; după aceea, între protecţionist şi liber-schimbist, ajunsese să creadă că interesele sale merg alături de primul, în dezastrul crizei agricole. De câtăva vreme, hachiţele Jacquelinei îi dădeau bătăi de cap, la care se adăugau grijile fermei, împiedicându-i să se ocupe de primărie, lăsând pe seama adjunctului Macqueron să rezolve treburile curente. Şi, când interesul ce-l purta alegerilor îl sili iar să prezideze consiliul, rămase uimit simţindu-l rebel, de o răceală ostilă.

Era tainica muncă a lui Macqueron, condusă cu o prudenţă de sălbatic, şi care, în sfârşit, dădea roade. În acest ţăran, devenit bogat, ajuns leneş, molatic, murdar şi neîngrijit, în răgazurile lui de domn care murea de plictiseală, încolţise încetul cu încetul ambiţia de a fi primar, unicul amuzament, de acum încolo, al existenţei sale. Şi îl subminase pe Hourdequin, exploatând via duşmănie, înnăscută în inimile tuturor locuitorilor din Rognes, împotriva seniorilor de odinioară, împotriva fiilor de

burghezi care posedau pământul astăzi. Bineînţeles că el avusese pământul pe degeaba! un adevărat furt din timpul Revoluţiei! niciun pericol ca vreun individ sărman să se bucure de asemenea noroc, acesta se îndrepta întotdeauna către cei mişei, care oboseau tot umplându-şi buzunarele! Fără a mai pune la socoteală că se petreceau nişte lucruri frumoase la Borderie. Era o ruşine această Cognette, pe care stăpânul se ducea, pentru că aşa îi plăcea lui, s-o adune de pe saltelele de paie ale servitorilor! Toate acestea se trezeau, circulau în cuvinte deşănţate prin ţinut, măreau revoltele, chiar şi printre cei ce şi-ar fi răsturnat sau vândut propria fiică, dacă asta ar fi meritat osteneala. Aşa că toţi consilierii municipali sfârşeau prin a spune că un burghez trebuie să rămână să fure şi să se destrăbălеze cu burghezii; în timp ce, pentru a conduce bine o comună de ţărani, trebuia un primar ţăran.

Tocmai de aceea, o primă rezistenţă în legătură cu alegerile îl uimi pe Hourdequin. Pe când vorbea despre domnul de Chédeville, toate chipurile deveniră ca de piatră. Când îl văzuse că-i rămâne credincios candidatului în dizgraţie, Macqueron îs i spusese că stăpânea adevăratul teren de bătălie, o excelentă ocazie de a-l înlătura. Şi îl sprijini pe candidatul prefectului, domnul Rochefontaine, strigând că toţi oamenii disciplinaţi trebuiau să susţină guvernul. Această profesiune de credinţă era suficientă, fără a fi nevoie să-i îndoctrineze pe membrii consiliului; căci, în teama de a fi măturaţi, erau întotdeauna de partea minerului, hotărâţi să se dăruie celui mai tare, stăpânului, pentru ca nimic să nu se schimbe şi grâul să se vândă cu preţ bun. Delhomme, cinstitul, omul drept, a cărui părere era aceasta, ti atrase după sine pe Clou şi pe alţii. Şi, ceea ce desăvârşi compromiterea lui Hourdequin, singur Lengaigne era cu el. scos din minţi de importanţa căpătată de Macqueron. Se adăugă şi calomnia, fermierul fu acuzat că este „un roşu”, unul dintre acei netrebnici care voiau

republica, pentru a-l extermina pe ţăran: până într-atât că abatele Madeline, speriat, crezând că-şi datorează parohia adjunctului, îi recomandă el însuşi pe domnul Rochefontaine, în ciuda tainicei protecţii a monseniorului câştigată de domnul de Chédeville. Dar o ultimă lovitură îl zdruncină pe primar, se zvoni că, atunci când se deschisese faimosul drum direct de la Rognes la Châteaudun, vârâse în buzunar jumătate din subvenţia votată. În ce fel? nu se dădea nicio explicaţie, chestiunea rămânea misterioasă şi oribilă. Când era întrebat în această privinţă, Macqueron lua înfăţişarea speriată, îndurerată şi discretă a omului căruia o anumită cuviinţă îi închidea gura: el, pur şi simplu, născocise totul. În sfârşit, comuna era tulburată, consiliul municipal împărţit în două, de o parte adjunctul şi toţi consilierii, în afară de Lengaigne, de cealaltă parte primarul, care abia atunci înţelese gravitatea situaţiei.

De cincisprezece zile, făcând anume un drum la Châteaudun, Macqueron se şi umilise în faţa domnului Rochefontaine. Îl rugase stăruitor să nu se oprească la altcineva decât la el, dacă binevoia să vină la Rognes. Şi acesta era motivul pentru care, în duminica aceea, după masă, cârciumarul nu înceta să tot iasă în drum, pândindu-şi candidatul. Lui Delhomme, Clou şi altor consilieri municipali, care deşertau un litru, le spusese să aştepte răbdători. Moş Fouan şi Bécu erau şi ei acolo, ca să facă o partidă, după cum Lequeu, învăţătorul, se încăpăţână în lectura unui ziar cu care venise, prefăcându-se că nu bea niciodată nimic. Dar doi consumatori îl îngrijorau pe adjunct, Jésus-Christ şi prietenul său Canon, lucrătorul care colinda drumurile, aşezaţi nas în nas, mucaliţi, dinaintea unei sticle de rachiu. Le arunca priviri piezişe, căuta în zadar să-i dea afară, căci bandiţii, împotriva obiceiului lor, nici măcar nu strigau: nu aveau decât aerul că puţin le pasă de lume. Sună de ora trei, şi domnul Rochefontaine, care făgăduise să fie în Rognes pe la ora două, încă nu sosise.

— Coelina, o întrebă neliniştit Macqueron pe nevasta sa, adineauri ai adus sus vinul de Bordeaux, ca să ofer un pahar?

Coelina, care servea la mese, făcu un gest mâhnit de uitare; şi se repezi el însuşi spre pivniţă. În încăperea de alături, unde era merceria, şi a cărei uşă rămânea veşnic deschisă, Berthe, cu mişcări elegante de domnişoară de magazin, arăta nişte panglici roz la trei ţărance; pe când Françoise, care şi intrase în slujbă, ştergea mobilele, deşi era duminică. Adjunctul, pe care îl umfla o nevoie de autoritate, o primise numaidecât pe aceasta din urmă, măgulit că se pusese sub proiecţia lui. Nevasta sa tocmai căuta pe cineva care s-o ajute. Avea s-o hrănească pe copilă, să-i dea adăpost, cât|a vreme nu se va împăca cu familia Buteau, la care ea se jura că mai degrabă îşi face seama, decât să se întoarcă, fie şi cu sila.

Deodată, un landou cu doi perşeroni[28] superbi se opri în faţa uşii. Şi domnul Rochefontaine, care era singur în el, coborî, uimit şi ofensat că nu-l aştepta nimeni. Ezita să intre în cârciumă când Macqueron urcă din pivniţă, cu câte o sticlă în fiece mână. Se simţi ruşinat, îl cuprinse o adevărată disperare, pentru că nu ştia cum să se descotorosească de sticle, astfel că bâigui:

— O, domnule, ce ghinion!... de la ora două tot aştept, fără să mă mişc de-aici, şi când am coborât pentru un minut... Da, în onoarea dumneavoastră... Vreţi să beţi un pahar, domnule deputat?

Domnul Rochefontaine, care nu era încă decât candidat, şi căruia tulburarea bietului om trebuia să-i fi mers la inimă, păru să se supere şi mai mult. Era un bărbat voinic, de numai treizeci şi opt de ani, cu părul tuns scurt, cu barba tăiată în unghiuri drepte, cu o ţinută corectă, fără a fi căutată. Avea o răceală aspră, o voce tăioasă, autoritară, şi totul în el arăta obişnuinţa de a porunci, supunerea în care

[28] Rasă de cai din ţinutul Perche.

îşi ţinea cei o mie două sute de muncitori din uzina sa. Şi părea decis să-i strunească pe aceşti ţărani cu biciul.

Coelina şi Berthe se repeziseră, aceasta din urmă cu privirea strălucitoare de obrăznicie, sub pleoapele învineţite.

— Binevoiţi să intraţi, domnule, faceţi-ne această cinste.

Dar, dintr-o privire, domnul o cercetase, o cântărise, o judecase în profunzime. Intră totuşi, rămase în picioare, refuzând să aşeze.

— Iată-i; pe prietenii noştri din consiliu, reluă Macqueron, care îşi venea în fire. Sunt nespus de bucuroşi să vă cunoască, nu-i aşa, domnilor? nespus de bucuroşi!

Delhomme, Clon, toţi ceilalţi, se ridicaseră, uimiţi de ţinuta înţepenită a domnului Rochefontaine. Şi într-o deplină tăcere ascultară lucrurile pe care acesta se oprise să le spună, teoriile sale comune cu ale împăratului, ideile sale de progres mai cu seamă, ce trebuiau să înlocuiască, în favoarea administraţiei, pe vechiul candidat, cu opinii condamnate; după aceea, se apucă să promită drumuri, căi ferate, canale, da, un canal de-a curmezişul regiunii Beauce, ca să-i astâmpere, în sfârşit, setea ce-o ardea de secole! Ţăranii căscau gura, uluiţi. Oare, despre ce vorbea? despre apă pe câmpuri, acum! Acesta continuă şi încheie ameninţându-i cu asprimile autorităţii şi cu duşmănia anotimpurilor pe cei ce vor vota împotrivă. Toţi se uitară unii la alţii. Iată unul care-i scutura şi cu care era bine să fii prieten!

— Fără îndoială, fără îndoială, repeta Macqueron, la fiece frază a candidatului, puţin neliniştit totuşi de asprimea lui.

Dar Bécu aproba, cu dese mişcări din cap, această cuvântare militară; şi bătrânul Fouan, cu ochii holbaţi, părea să spună că ăsta era un bărbat; până şi Lequeu, atât de indiferent de obicei, se înroşise ca focul, fără să se ştie, ce-i drept, dacă îi făcea plăcere sau dacă îl înfuria. Nu se aflau acolo decât cei doi netrebnici, Jésus-Christ şi prietenul

lui Canon, plini de un evident dispreţ, atât de superiori, de altfel, care se mulţumeau să rânjească şi să ridice din umeri.

Îndată ce isprăvi de vorbit, domnul Rochefontaine se îndreptă spre uşă. Adjunctul scoase un strigăt jalnic.

— Cum, domnule, nu ne faceţi onoarea să beţi un pahar?

— Nu, mulţumesc, am şi întârziat... Sunt aşteptat la Magnolles, la Bazoches, în zeci de locuri. Bună seara!

Berthe nici măcar nu-l mai conduse; şi, întorcându-se în mercerie, spuse către Françoise:

— Iată un om necioplit! Eu una l-aş alege tot pe celălalt, pe bătrân!

Domnul Rochefontaine tocmai se urca în landou, când nişte pocnete de bici îl făcură să întoarcă repede capul. Era Hourdequin, care sosea în cabrioleta sa modestă, condusă de Jean. Fermierul nu aflase de vizita industriaşului la Rognes decât întâmplător, pentru că unul dintre căruţaşii lui se întâlnise cu landoul pe drum; şi dădea zor, ca să vadă primejdia în faţă, cu atât mai mult cu cât, de opt zile, insista pe lângă domnul de Chédeville să facă act de prezenţă, fără a izbuti să-i smulgă de lângă vreo fustă, desigur, poate delicioasa soţie a aprodului.

— Ia te uită, dumneavoastră sunteţi! strigă el vesel către domnul Rochefontaine. Nu ştiam că aţi şi început campania.

Cele două trăsuri se aşezaseră roată lângă roată. Niciunul, nici altul nu coborâră, şi stătură de vorbă câteva minute, după ce se aplecaseră să-şi strângă mâna. Se cunoşteau, dejunaseră din când în când împreună cu primarul din Châteaudun.

— Aşadar, sunteţi împotriva mea? întrebă deodată domnul Rochefontaine, cu asprimea sa.

Hourdequin, care, datorită situaţiei sale de primar, avea de gând să nu acţioneze prea deschis, rămase o clipă descumpănit, văzând că acest diavol de om avea o poliţie atât de bine pusă la punct. Dar nici el nu era lipsit de

francheţe, şi-i răspunse pe un ton vesel, pentru a da explicaţiei o întorsătură prietenească:

— Eu nu sunt împotriva nimănui, sunt pentru mine... Omul meu e cel ce mă protejează. Când te gândeşti că grâul a coborât la şaisprezece franci, exact cât mă costă să-i produc! E mai bine să nu te atingi de nicio unealtă şi să crăpi!

Celălalt se înflăcără numaidecât.

— A, da, protecţia, nu-i aşa? suprataxa, un drept de prohibiţie asupra grâului străin, pentru ca grâul francez să-şi dubleze preţul! în sfârşit, Franţa înfometată, pâinea de patru livre cu un franc, moartea celor săraci!... Cum, dumneavoastră, un om al progresului, îndrăzniţi să vă întoarceţi la aceste monstruozităţi?

— Un om al progresului, un om al progresului, repetă Hourdequin cu aerul lui vesel, fără îndoială sunt unul dintre aceştia; dar mă costă atât de scump, că peste puţin timp n-am să mai pot plăti acest lux... Maşinile, îngrăşămintele chimice, toate metodele noi, vedeţi dumneavoastră, sunt foarte frumoase, foarte bine gândite, şi nu au decât un cusur, acela de a te ruina după cea mai sănătoasă logică.

— Pentru că sunteţi un nerăbdător, pentru că pretindeţi de la ştiinţă rezultate imediate, complete, pentru că descurajaţi dibuirile necesare, până la a vă îndoi de adevărurile câştigate şi a cădea în negarea a tot!

— Foarte posibil. N-oi fi făcut decât nişte experienţe. Ştiţi ce? dispuneţi să fiu decorat pentru astea, şi să continue alţii mai vrednici!

Hourdequin izbucni într-un hohot de râs la propria sa glumă, pe care o socotea concludentă. Domnul Rochefontaine reluă cu vioiciune:

— Aşadar, vreţi ca muncitorul să moară de foame?

— Scuzaţi, vreau ca ţăranul să trăiască.

— Dar eu, care dau de lucru la o mie două sute de muncitori, nu pot totuşi sa le ridic salariile, fără să ajung la

faliment... Dacă grâul ar fi treizeci de franci, l-aş vedea pierind ca muştele.

— Ei bine, şi eu n-am oare niciun slujitor? Când grâul se vinde cu şaisprezece franci, noi ne strângem cureaua, există nişte bieţi nefericiţi care crapă în fundul tuturor şanţurilor prin satele noastre.

După aceea, continuând să râdă, adăugă:

— Păi, fiecare predică pentru sfântul lui!... Dacă eu nu vă vând pâinea scump, ajunge pământul Franţei la faliment, şi dacă vi-o vând scump, atunci industria îşi închide porţile. Mâna de lucru a dumneavoastră creşte, produsele manufacturate se scumpesc, uneltele mele, veşmintele, şi alte o sută de lucruri de care am nevoie... Ah, frumoasă încurcătură, care până la urmă ne va da peste cap pe toţi!

Amândoi, cultivatorul şi industriaşul, protecţionistul şi liber-schimbistul se priveau fix, unul cu rânjetul naivităţii sale făţarnice, altul cu îndrăzneala făţişă a duşmăniei sale. Era starea de război modernă, bătălia economică actuală, pe terenul luptei pentru viaţa.

— Vom sili ţăranul să-i hrănească pe muncitor, spuse domnul Rochefontaine.

— Daţi-vă osteneala, repetă Hourdequin, ca ţăranul să mănânce mai întâi.

Şi sări, în sfârşit, din cabrioletă, şi celălalt aruncă un nume de sat vizitiului, când Macqueron – necăjit că-şi vede prietenii din consiliu, ieşiţi în prag şi auzind totul – strigă să poftească împreună să bea un pahar; dar, din nou, candidatul refuză, nu strânse nicio mână, se răsturnă în fundul landoului, care porni, în trapul sonor al celor doi perşeroni voinici.

La celălalt colţ al drumului, Lengaigne, stând în picioare lângă uşă şi ascuţindu-şi un brici, văzuse toată scena. Izbucni într-un râs insultător, şi-şi dădu drumul, cât putu de tare, la adresa vecinului:

— Pupă-mă-n fund şi zi mulţumesc!

Cât despre Hourdequin, el intrase şi acceptase un pahar, îndată ce legă calul la unul dintre obloane, Jean îşi urmă stăpânul. Françoise, care îl chemă cu un mic semn în mercerie, îi spuse de plecarea sa, îi povesti toată daravera; şi el fu atât de mişcat, se temea atât de mult să n-o compromită în ochii lumii, că se întoarse şi se aşeză pe o bancă din cârciumă, după ce îi murmură doar că trebuiau să se revadă, pentru a se înţelege.

— Ah, pentru numele lui Dumnezeu, nu vă e totuşi scârbă să votaţi pentru tinerelul ăsta! strigă Hourdequin punându-şi paharul pe masă.

Explicaţia avută cu domnul Rochefontaine îl decisese pentru lupta deschisă, chiar dacă va fi fost înfrânt. Şi nu-l mai cruţa, îl compara cu domnul de Chédeville, un om atât de cumsecade, deloc mândru, bucuros întotdeauna să facă un serviciu, un adevărat nobil al vechii Franţe, în sfârşit! pe când acest mare scorţos, acest milionar la modă astăzi – nu? – privea oamenii de la înălţimea măreţiei lui, ajungând până la a refuza să guste vinul ţinutului, de teamă, fără îndoială, să nu fie otrăvit! Haide, haide, asta nu era cu putinţă! Nimeni nu schimbă un cal teafăr pe unul chior!

— Ia spuneţi, ce vină-i aduceţi domnului de Chédeville? de atâţia ani de când vă este deputat, întotdeauna s-a ocupat de treburile voastre... Şi-l părăsiţi pentru un individ pe care l-aţi considerat un pungaş, la ultimele alegeri, când guvernul îl combătea! Aduceţi-vă aminte, ce dracu!

Macqueron, nevrând să se angajeze direct, se făcea că o ajută pe nevastă-sa la servit. Toţi ţăranii ascultaseră, cu chipurile încremenite, fără ca vreo cută să le dea în vileag gândurile tainice. Delhomme răspunse:

— Când nu cunoşti lumea!

— Dar acum îl cunoaşteţi ce fel de pasăre este! L-aţi auzit spunând că vrea grâul ieftin, că va vota să vină grâul străin ca să-i nimicească pe al nostru. V-am mai explicat

asta, e adevărata ruină. Şi, dacă sunteţi atât de proşti să-i mai daţi crezare, când vă face asemenea făgăduieli! Da, da, votaţi-l, ca să-şi bată joc de voi mai târziu!

Un zâmbet nedefinit se ivi pe obrazul înăsprit al lui Delhomme. Toată viclenia adormită în adâncul acestei inteligenţe drepte şi mărginite apăru în câteva fraze domoale.

— El spune ce spune, noi credem ce credem... El sau altul, o, Doamne!... N-aveam decât un gând, vedeţi dumneavoastră, şi anume, guvernul să fie puternic, ca să facă să meargă treburile; şi-apoi, nu-i aşa? ca să nu ne înşelăm, chipurile, deloc, cel mai bine e să-i trimitem guvernului deputatul pe care-l cere... Nouă ne e de-ajuns ca acest domn din Châteaudun să fie prietenul împăratului.

După această ultimă lovitură, Hourdequin rămase ca năucit. Şi, altădată, domnul de Chédeville era prietenul împăratului! Ah, neam de şerbi, întotdeauna al stăpânului care îl biciuie şi îl hrăneşte, aflat şi azi în înjosirea şi egoismul moştenite, nevăzând nimic, neştiind nimic dincolo de pâinea zilnică!

— Ei bine, Dumnezeu mi-e martor, vă jur că în ziua când acest Rochefontaine va fi numit, eu îmi azvârl demisia! Ce sunt eu, marionetă, ca să spun când că e albă, când că e neagră!... Dacă tâlharii ăştia de republicani erau la Tuilleries, voi aţi fi cu ei, pe cuvântul meu!

Ochii lui Macqueron scăpărară. În sfârşit, se făcuse, primarul tocmai îşi semnase căderea; căci numai angajamentul pe care şi-i luase ar fi fost de ajuns, datorită impopularităţii sale, să determine ţinutul să voteze împotriva domnului de Chédeville.

Dar, în clipa aceea, Jésus-Christ, uitat în colţul său cu prietenul lui Canon, începu să facă haz atât de tare, că toţi ochii se întoarseră spre el. Cu coatele aşezate pe marginea mesei, cu bărbia în mâini, repeta cât îl ţinea gura, cu rânjete de dispreţ, uitându-se la ţăranii adunaţi acolo:

— Grămadă de nătărăi! grămadă de nătărăi!

Şi tocmai pe acest cuvânt intră Buteau. Ochiul lui atent, care încă din uşă o descoperise pe Françoise în mercerie, îl recunoscu numaidecât şi pe Jean, aşezat lângă perete, ascultând, aşteptându-şi stăpânul. Bun, fata şi ibovnicul erau acolo, aveau să vadă, ei!

— Ia te uită, iote-l pe frate-meu, cel mai nătărău dintre toţi! răcni Jésus-Christ.

Se auziră mormăieli ameninţătoare, oamenii spuneau să fie azvârlit afară bădăranul, când Leroi, zis Canon, se amestecă în vorbă, cu glasul lui dogit de locuitor al foburgurilor, care combătuse la toate reuniunile socialiste din Paris.

— Tacă-ţi fleanca, micuţule! Ei nu sunt atât de proşti pe cât par… Ia ascultaţi, voi, ţăranilor, ce aţi zice dacă s-ar lipi, în faţă, pe uşa primăriei, un afiş pe care ar fi tipărit, cu litere mari: „Comuna revoluţionară din Paris: întâi, toate impozitele sunt deşănţate; al doilea, serviciul militar desfiinţat”… Ai, ce-aţi zice, ţărănoilor?

Efectul fu atât de extraordinar, încât Delhomme, Fouan, Clou, Bécu rămaseră cu gurile căscate, cu ochii măriţi. Lequeu lăsă ziarul; Hourdequin, care pleca, se întoarse; Buteau, uitând de Françoise, se aşeză pe un colţ de masă. Şi îl priveau cu toţii pe acest zdrenţăros, pe acest colindător de drumuri, spaima satelor, trăind ca o haimana şi din pomeni silite. Săptămâna trecută fusese alungat de la Borderie, unde se ivise ca o nălucă, la sfârşitul zilei. De aceea dormea acum la golanul de Jésus-Christ, de unde avea să dispară poate mâine.

— Văd că asta vă scarpină totuşi unde vă mănâncă mai mult, reluă el cu veselie.

— Pentru numele lui Dumnezeu, da! mărturisi Buteau. Când te gândeşti că eu mi-am dus chiar ieri banii la perceptor! Nu sfârşeşti niciodată cu dările, ne jupoaie pielea de pe trup!

— Să nu-ţi mai vezi copiii plecând, ah, Doamne! strigă Delhomme. Eu care plătesc ca să-i scutesc pe Nénesse, ştiu cât mă costă treaba asta.

— Fără să puneţi la socoteală, adăugă Fouan, că dacă nu puteţi plăti, vi-i ia şi vi-i omoară.

Canon dădea din cap, triumfător şi râzând.

— Vezi bine, îi spuse lui Jésus-Christ, că nu sunt chiar atât de proşti, ţărănoii!

Apoi, întorcându-se:

— Ni se strigă că sunteţi conservatori, că nu vă amestecaţi… Conservatori cu interesele voastre, da, nu-i aşa? Vă veţi amesteca şi veţi ajuta la tot ce vă aduce câştig. A? ca să vă păstraţi banii şi copiii aţi fi în stare de nişte lucruri!… Altminteri, aţi fi cei mai mari neghiobi!

Nimeni nu mai bea, o nelinişte începea să apară pe feţele lor greoaie. El continuă, mucalit, amuzându-se dinainte de efectul ce avea să-i producă.

— Şi de aceea sunt atât de liniştit, eu, care vă cunosc, de când mă tot alungaţi cu pietre de la uşile voastre… Cum zicea şi acest mare domn, voi veţi fi alături de noi, roşii, cei ce vrem să împărţim totul, când vom fi la Tuilleries.

— A, asta, nu! strigară în acelaşi timp Buteau, Delhomme şi alţii.

Hourdequin, care ascultase cu atenţie, ridică din umeri.

— Îţi baţi gura de pomană, viteazule!

Dar Canon zâmbea mereu, cu frumoasa încredere a unui credincios. Răsturnat, cu spatele lipit de perete, îşi freca de el când un umăr, când pe celălalt, într-o uşoară legănare de mângâiere inconştientă. Şi explica chestiunea, această revoluţie a cărei vestire din, fermă în fermă, misterioasă, rău înţeleasă, înfiora stăpânii şi slugile. Mai întâi, tovarăşii din Paris vor pâine mâna pe putere: aceasta va avea loc, poate, în mod firesc, cu mai puţină lume împuşcată decât s-ar crede, toată şandramaua se va prăbuşi de la sine, atât era de putredă. După aceea, când vor fi stăpâni absoluţi,

chiar de seara, vor desfiinţa renta, vor lua în stăpânire marile averi, astfel ca totalitatea banilor, precum şi uneltele de muncă, să fie înapoiate naţiunii; şi vor organica o nouă societate, o vastă casă financiară, industrială şi comercială, o repartiţie logică a muncii şi a bunăstării. La ţară, va fi încă şi mai simplu. Se va începe cu exproprierea posesorilor de teren, se va lua pământul...

— Încercaţi numai! îl întrerupse din nou Hourdequin; veţi fi întâmpinaţi cu furcile, niciun mic proprietar nu vă va îngădui să-i luaţi un singur pumn de pământ.

— Am spus eu oare că vor avea necazuri cei săraci? răspunse Canon, zeflemitor. Ar însemna să fim grozav de prostănaci, ca să ne certăm cu cei mici... Nu, nu, va fi respectat în primul rând pământul bieţilor oameni care se spetesc muncind să-şi înmulţească cele câteva pogoane ale lor... Dar, ce se va lua, sunt cele două sute de hectare ale marilor domni de teapa dumitale, care fac să curgă năduşeala de pe slugi ca să le câştige lor bani... Ah, la naiba! nu cred că vecinii dumitale vor alerga cu furcile să te apere! Vor fi prea mulţumiţi!

Macqueron izbucnise într-un râs zgomotos, ca luând lucrurile în glumă, şi toţi făcură la fel; şi fermierul, pălind, simţi vechea duşmănie: acest coate-goale avea dreptate, nu era unul printre ţăranii de aici, fie şi cel mai cinstit, care n-ar fi ajutat să fie despuiat de Borderie!

— Alunei, întrebă cu seriozitate Buteau, eu care am în jur de zece setiere de pământ, le voi păstra, mi le vor lăsa?

— Bineînţeles, prietene... Atâta doar, e lucru sigur, că, mai târziu, când vei vedea rezultatele obţinute alături, în fermele naţiunii, vei veni, fără să fii rugat, să-ţi alături acolo bucata dumitale... O agricultură în mare, cu bani mulţi, cu maşini, şi încă alte lucruri, tot ce are ştiinţa mai bun. Eu nu mă pricep; dar trebuie să auzi ce spun în privinţa asta nişte oameni, la Paris, care explică foarte clar că s-a zis cu această agricultură, dacă nu vă hotărâţi s-o practicaţi

astfel!… Da, chiar dumneata îţi vei da pământul.

Buteau făcu un gest de profundă neîncredere, nemaiînţelegând, liniştit totuşi, pentru că lui nu i se cerea nimic; în timp ce, devenind din nou curios, de când omul începuse să se încurce în această mare agricultură naţională, Hourdequin îşi aplecase iar urechea răbdătoare. Ceilalţi aşteptau sfârşitul, ca la spectacol. De două ori Lequeu, al cărui obraz alb ea varul se împurpurase, deschisese gura, ca să se amestece în vorbă; şi, de fiece dată, om prudent, îşi muşcase limba.

— Dar partea mea! strigă pe neaşteptate Jésus-Christ. Fiecare trebuie să-şi aibă partea lui. Libertate, egalitate, fraternitate!

Dintr-odată, Canon se supără, şi ridică mâna de parcă ar fi vrut să-şi pălmuiască prietenul.

— Fă bine şi lasă-mă în pace eu libertatea, egalitatea şi fraternitatea ta!… Foloseşte la ceva să fii liber? frumoasă glumă! Vrei oare ca burghezii să ne aibă mereu în buzunarul lor? Nu, nu, trebuie obligat poporul să fie fericit, chiar dacă nu vrea!… Tu ai consimţi oare să fii egalul, fratele portărelului? Dar, animal ticălos, tocmai pentru că au înghiţit asemenea tâmpenii, republicanii tăi de la ’48 au eşuat în josnicele lor treburi!

Surprins, Jésus-Christ declară că el era pentru marea revoluţie.

— Mă superi, taci din gură!… ce mai? ’89, ’93! muzică şi atâta tot! o frumoasă minciună cu care ne sparg urechile! Contează oare această gogoaşă, pe lângă ce rămâne de făcut? Se va vedea, atunci când poporul va deveni stăpânul, şi lucrurile nu se vor tărăgăna deloc, totul pârâie, îţi făgăduiesc că secolul nostru, cum se zice, se va sfârşi, într-un chip mult mai grozav decât celălalt. O nemaipomenită curăţenie, o furtună cum niciodată n-a mai fost!

Toţi se cutremurară, şi însuşi beţivanul de Jésus-Christ se

trase îndărăt, speriat, scârbit, de vreme ce nu mai erau fraţi. Interesat până aici, Jean făcu şi el un gest de revoltă. Dar Canon se ridicase în picioare, cu ochii scăpărători, cu obrazul scăldat de un extaz profetic.

— Şi trebuie să vină, e inevitabil, cum s-ar spune despre o piatră care a fost azvârlită în sus şi care e obligatoriu să cadă... Şi aici nu mai sunt poveşti cu popi, lucruri de pe cealaltă lume, dreptul, justiţia care n-au fost văzute niciodată, nu mai mult decât a fost văzut bunul Dumnezeu! Nu, nu va fi decât nevoia ce o avem cu toţii de a fi fericiţi... Ei, indivizilor, spuneţi că ne vom înţelege ca fiecăruia să i se dea până peste cap, cu cea mai puţină muncă posibilă! Maşinile vor lucra pentru noi, ziua, o simplă supraveghere, nu va fi decât de patru ore; poate vom ajunge chiar să stăm cu braţele de-a binelea încrucişate. Şi peste tot numai bucurii, toate nevoile cultivate şi satisfăcute, da! carne, vin, femei, de trei ori mai mult decât azi, pentru că vom trăi mai bine. Nu vor mai fi săraci, nu vor mai fi bolnavi, nu vor mai fi bătrâni, datorită organizării mai bune, a vieţii mai puţin aspre, a spitalelor bune, a azilelor de bătrâni. Un paradis! toată ştiinţa pusă în slujba huzurelii! În sfârşit, adevărata plăcere de a trăi!

Entuziasmat, Buteau izbi cu pumnul în masă, răcnind:

— S-a zis cu impozitul! s-a zis cu tragerea la sorţi! s-a zis cu toate necazurile! nimic altceva decât bucurie!... Semnez!

— Bineînţeles, declară Delhomme cu înţelepciune. Ar trebui să fii duşmanul trupului tău, să nu semnezi.

Fouan încuviinţă, ca şi Macqueron, Clou şi alţii. Uluit, zdruncinat în ideile sale oficiale, Bécu îl întrebă în şoaptă, pe Hourdequin dacă nu trebuia băgat la zdup acest tâlhar, care-l ataca pe împărat. Dar fermierul îl linişti cu o ridicare din umeri. A, da, fericirea! era visată de ştiinţă, după ce fusese visată de dreptate: era poate mai logic, oricum, dar nu va veni începând de mâine. Şi plecă din nou, îl chemă pe

Jean care stătea în continuare de vorbă, când deodată Lequeu nu mai rezistă nevoii de a. interveni, care îl înăbuşea, ca o mânie greu stăpânită.

— Asta dacă nu cumva, aruncă el cu vocea lui acră, veţi fi ucişi cu toţii înainte de aceste frumoase trebuii... Ucişi de foame sau ucişi cu gloanţe de jandarmi, dacă foamea vă face periculoşi...

Îl priviră, nu pricepeau.

— E de la sine înţeles că, dacă grâul continuă să vină din America, peste cincizeci de ani nu va mai exista nici un singur ţăran în Franţa... Oare pământul nostru va putea să lupte cu cel de acolo? Abia vom începe noi să încercăm aici adevărata agricultură, că vom fi inundaţi de grâne... Am citit o carte care-o spune pe larg, voi veţi fi cei curăţaţi!

Dar, în pornirea lui violentă, avu neaşteptata conştiinţă a tuturor acelor chipuri speriate, întoarse spre el. Şi nici măcar nu-şi mai sfârşi fraza, puse punct printr-un gest furios, apoi se prefăcu imediat că se cufundă iar în lectura ziarului.

— Tocmai din cauza grâului din America, declară Canon, veţi fi curăţaţi într-adevăr, atâta timp cât poporul nu va pune stăpânire pe marile proprietăţi.

— Şi eu, conchise Hourdequin, vă repet că nu trebuie deloc ca acest grâu să intre... Şi n-aveţi decât să votaţi pentru domnul Rochefontaine, dacă v-aţi săturat de mine la primărie şi dacă vreţi grâul cu cincisprezece franci.

Urcă în cabrioletă, urmat de Jean. Apoi, când acesta din urmă dădea bici calului – după ce schimbase o privire de înţelegere cu Françoise – îi spuse stăpânului său, care îl aprobă cu o clătinare din cap:

— N-ar trebui să ne gândim prea mult la chiţibuşurile astea, că ne pierdem minţile.

În faţa cârciumii, Macqueron vorbea în şoaptă, dai aprins, cu Delhomme, în timp ce Canon, reluându-şi înfăţişarea sa de om căruia puţin îi pasă de lume, îşi sfârşea coniacul

bătându-şi joc de Jésus-Christ buimăcit, pe care îl numea „domnişoara Nouăzeci-şi-trei”. Dar Buteau, ieşind din reverie, îşi dădu seama deodată că Jean plecase, şi rămase surprins când o văzu acolo pe Françoise, în uşa sălii, unde se postase împreună cu Berthe, ca să asculte. Se înfurie că-şi pierduse vremea cu politica, deşi avea nişte treburi importante. Mârşăvia asta de politică îţi rămâne până la urmă la inimă. Avu, într-un colţ, o lungă explicaţie cu Coelina, care în cele din urmă izbuti să-i împiedice să facă pe loc un scandal; era mai bine ca Françoise să întoarcă de bună voie, după ce se va linişti; şi plecă la rândul lui, amenințând că va veni s-o ia cu funia şi cu ciomagul, dacă ea n-o va hotărî.

În duminica următoare, domnul Rochefontaine fu ales deputat şi, cum Hourdequin îşi trimisese demisia la prefect, Macqueron deveni, în sfârşit, primar, crăpând de nemaipomenitul său triumf.

În aceeaşi seară, Lengaigne, turbat de mânie, fu surprins cum tocmai îşi trăgea pantalonii în uşa rivalului victorios. Şi răcni:

— Fac unde-mi place, acuma când porcii guvernează!

VI

Săptămână trecu, Françoise se încăpăţână să nu se întoarcă la soră-sa, şi o scenă oribilă avu loc pe drum: Buteau, care o trăgea de păr, fu nevoit să-i dea drumul, pentru că îl muşcase cumplit de degetul mare; astfel încât Macqueron se sperie, şi o dădu el însuşi afară din casă pe fată, declarându-i că, în calitatea lui de reprezentant al autorităţii, nu putea s-o încurajeze mai mult în revolta sa.

Dar tocmai atunci trecea La Grande, şi o luă la ea pe

Françoise. În vârstă de optzeci şi opt de ani, aceasta nu era preocupată de propria-i moarte decât pentru a lăsa moştenitorilor, odată cu averea, necazul procesului fără sfârşit: o extraordinară complicaţie a unui testament încurcat din plăcere, prin care, sub pretextul de a nu nedreptăţi pe nimeni, îi obliga pe toţi să se devoreze; o idee a ei – pentru că nu putea să-şi ia cu sine bunurile – de a pleca de pe lume cel puţin cu consolarea că ele vor otrăvi viaţa celorlalţi. Căci nu cunoştea o distracţie mai mare, decât aceea de a-şi vedea familia sfâşiindu-se. Şi se grăbi s-o primească pe nepoată în casa ei, ezitând o clipă din pricina zgârceniei, hotărându-se de îndată la gândul de a profita de multă muncă pe pâine puţină. Şi într-adevăr, încă de seara, o puse să spele scara şi bucătăria. Apoi, când se prezentă Buteau, îl primi în picioare, cu pliscul ei rău de bătrână pasăre de pradă; şi acesta, care la Macqueron spunea că va sparge tot, începu să tremure, să bâiguie, paralizat de speranţa moştenirii, neîndrăznind să între în luptă cu teribila La Grande.

— Am nevoie de Françoise, o păstrez, pentru că nu-i place la voi... De altfel, iat-o majoră, o să-i daţi socoteală. Va trebui să discutăm.

Buteau plecă, furios, înspăimântat de necazurile pe care le simţea apropiindu-se.

Opt zile mai târziu, într-adevăr, pe la mijlocul lui august, Françoise împlini douăzeci şi unu de ani. Acum, era propria sa stăpână. Dar nu izbutise nimic altceva decât să-şi schimbe nenorocirea, pentru că tremura şi în faţa mătuşii, şi se spetea muncind în acea casă rece de femeie zgârcită, unde totul trebuia să strălucească în chip natural, fără să se folosească săpunul sau peria: apa curată şi braţele erau de ajuns. Într-o zi, pentru că, uitând unde se află, dăduse grâu găinilor, era cât pe-aci să se aleagă cu capul spart dintr-o lovitură de baston. Se povestea că, preocupată să-şi cruţe caii, La Grande îl înhăma la plug pe nepotul ei, Hilarion; şi,

chiar dacă aceasta putea fi o născocire, adevărul era că-l trata ca pe un animal, bătându-i, ucigându-l cu munca, abuzând de forţa lui de brută, până îl lăsa lat, mort de oboseală, şi atât de prost hrănit, cu coji şi resturi de mâncare, ca porcul, că băiatul era mereu lihnit de foame, în umilirea lui înfricoşată. Când Françoise pricepu că ea completa perechea la ham, nu mai avu decât o dorinţă, aceea de a părăsi casa. Şi aşa se întâmplă că, dintr-odată, se gândi la măritiş.

Dorea, pur şi simplu, să sfârşească toate necazurile. Şi decât să se împace cu Lise, mai degrabă şi-ar fi pus capăt vieţii, înverşunându-se într-una dintre acele idei de dreptate, care o copleşeau încă de când era copil. Cauza ei era singura dreaptă, se dispreţuia pentru că răbdase atât de multă vreme: şi rămânea mută în legătură cu Buteau, nu vorbea eu asprime decât despre soră-sa, fără de care ar fi putut continua să locuiască împreună. Astăzi, când totul era sfărâmat, definitiv, trăia cu singurul gând de a i se înapoia avutul, partea ei de moştenire. Gând care o frământa de dimineaţa până seara, şi se înfuria pentru că trebuiau făcute nişte formalităţi, din care nu se mai putea ieşi. Cum? ăsta e a mea, asta e a ta, şi nu se isprăvea în trei minute!

Oare pentru că se înţeleseseră s-o jefuiască? Bănuia toată familia, ajungea să-şi spună că numai un bărbat, un soţ, o va scoate din această situaţie. Fără îndoială, Jean nu avea avere, şi era cu cincisprezece ani mai în vârstă ca ea. Dar niciun alt tânăr n-o cerea, poate niciunul n-ar fi riscat, din cauza poveştilor de la Buteau, pe care nimeni nu voia să-i aibă împotriva sa, atât de temut era în Rognes. Şi-apoi, ce? ea fusese odată cu Jean; lucrul acesta nu mai însemna nimic, pentru că nu avusese urmare; însă era un om blând şi cinstit. Mai bine el, de vreme ce nu iubea pe altul, şi lua unul, nu are importanţă pe cine, pentru a o apăra şi pentru a-l face pe Buteau să turbeze. Şi va avea un bărbat al ei.

Jean îi păstrase o mare prietenie în inimă. Dorinţa lui de a

o avea se domolise, şi încă mult, pentru că o dorise atâta vreme. Dar se purta cu ea la fel de amabil, socotindu-se ca şi bărbatul ei, pentru că îşi făcuseră promisiuni. Avusese răbdare până la majoratul fetei, fără a căuta să-i schimbe intenţia de a aştepta, ba chiar împiedicând-o să întoarcă lucrurile împotriva ei, la soră-sa. Acum, ea putea să ofere mai multe motive decât erau necesare pentru a-i avea de partea sa pe oamenii cumsecade. De aceea, deşi condamna modul brutal în care plecase, îi repeta că dreptatea era de partea ei. În sfârşit, când ea ar dori să-i vorbească despre celelalte, – el era pregătit.

Căsătoria fu hotărâtă astfel, într-o seară când se întâlniseră în dosul grajdului bătrânei. O barieră veche, putredă, se deschidea acolo, spre o fundătură, şi amândoi rămaseră alături, el în afară, ea înăuntru, cu pârâiaşul de scursură curgându-le printre picioare.

— Ştii, Caporal, spuse ea cea dintâi, privindu-l în ochi, dacă te mai interesează, acum m-ar interesa şi pe mine.

O privi şi el ţintă, şi îi răspunse cu un glas domol:

— Nu ţi-am mai vorbit, ca să nu crezi cumva că ţi-aş râvni averea… Cu toate astea, tu ai dreptate, e momentul.

Urmară câteva clipe de tăcere. El îşi pusese mâna peste cea a fetei, rezemată de barieră. După aceea, reluă:

— Şi nu trebuie să te gândeşti la Cognette ori să te necăjeşti din pricina poveştilor care au fost… Iată, sunt cel puţin trei ani de când n-am mai atins-o.

— La fel zic şi eu, declară ea, nu vreau deloc să te necăjeşti gândindu-te la Buteau… Porcul guiţă peste tot că m-a avut. Poate crezi şi tu că-i aşa?

— Toată lumea din ţinut crede, murmură el ca să ocolească răspunsul.

Apoi, cum ea îl privea mereu:

— Da, am crezut… Şi, într-adevăr, înţelegeam, pentru că-l cunosc pe individ, nu puteai face altceva decât să treci şi prin asta.

— O, a încercat, destul mi-a frământat trupul! Dar dacă-ţi jur că niciodată n-a ajuns unde a vrut, mă crezi?

— Te cred.

Ca să-i dovedească mulţumirea, Jean îi luă în cele din urmă mână, i-o ţinu strânsă într-a lui, sprijinindu-şi braţul de barieră. Observând că scursura grajdului îi uda pantofii, îndepărtase picioarele.

— Păreai că rămâi la el de bună voie, putea să te bucure că punea mâna pe tine…

Fata se simţi stânjenită, privirea ei atât de limpede şi cinstită coborâse.

— Cu atât mai mult cu cât pe mine mă respingeai, îţi aduci aminte? Dar n-are nicio importanţă, copilul pe care turbam de necaz că nu ţi l-am făcut, e mai bine că rămâne să ţi-l fac de acum încolo. Aşa e totuşi mai cinstit.

Se întrerupse, îi atrase atenţia că stătea în pârâiaş.

— Ia seama, te uzi.

Ea îşi îndepărtă, la rândul ei, picioarele şi conchise:

— Atunci, suntem înţeleşi.

— Suntem înţeleşi, fixează data pe care o doreşti.

Şi nici măcar nu se sărutară, îşi strânseră mâinile peste barieră, ca doi buni prieteni. Apoi, fiecare plecă în drumul lui.

Seara, când Françoise îşi dădu în vileag voinţa de a se mărita cu Jean, explicându-i că îi trebuia un bărbat care s-o ajute să intre în posesia bunurilor, La Grande nu răspunse nimic la început. Rămăsese dreaptă, cu ochii rotunjiţi; calcula pierderea, câştigul, bucuria pe care o va avea; şi abia a doua zi încuviinţă căsătoria. Pe salteaua ei de paie, meditase toată noaptea asupra acestei chestiuni, căci aproape nu mai dormea, rămânea cu pleoapele deschise până la ziuă, punând la cale cele mai neplăcute lucruri pentru familie. Această căsătorie îi apăruse plină de asemenea consecinţe pentru toată lumea, că arsese cuprinsă de o adevărată fierbinţeală de tinereţe. De pe

acum prevedea cele mai mici necazuri, le complica, le făcea mortale. Astfel încât îi declară nepoatei că, din prietenie, voia să ia totul asupra sa. Îi spuse acest cuvânt, întărindu-l cu o teribilă fluturare de baston: pentru că o lăsaseră în voia sorţii, ea îi va ţine loc de mamă; şi vor vedea ei!

În primul rând, La Grande îi ceru fratelui ei Fouan să se prezinte în faţa sa, ca să dea seama de socotelile tutelei. Dar bătrânul nu fu în stare să dea nici o singură explicaţie. Dacă îl numiseră tutore, nu era din vina lui; şi, la urma urmelor, pentru că domnul Baillehache făcuse totul, trebuia să se adreseze domnului Baillehache. De altfel, imediat ce înţelese că lucra împotriva familiei. Buteau, el îşi exageră năuceala. Vârsta şi conştiinţa propriei slăbiciuni îi luau minţile, îl făceau laş, la discreţia tuturor. Şi pentru ce s-ar certa cu alde Buteau? De două ori până acum fusese cât pe-aci să se întoarcă la ei, după nişte nopţi de fiori, tremurând din pricină că-i văzuse pe Jésus-Christ şi pe Fricoasa dând târcoale prin camera lui, înfundându-şi braţele goale până sub căpătâiul de paie, ca să-i şterpelească hârtiile. Bineînţeles că până la urmă îl vor ucide la Castel, dacă n-o va lua la sănătoasa, într-o seară. Neputând să scoată nimic de la el, La Grande îl dădu afară băgându-l în sperieţi, strigându-i că va ajunge pe mâinile justiţiei, dacă s-a atins de partea copilei. Delhomme, pe care îl înspăimântă după aceea, ca membru al consiliului de familie, se întoarse acasă bolnav, încât Fanny, venind în goană după el, spuse că preferau să plătească mai degrabă din punga lor, decât să aibă procese. Lucrurile mergeau, începea să fie amuzant.

Era vorba să ştie dacă trebuia mai întâi să pornească afacerea partajului de bunuri sau să încheie numaidecât căsătoria. La Grande chibzui două nopţi, apoi se pronunţă pentru căsătorie, imediat: Françoise măritată cu Jean, cerându-şi partea, ajutată de bărbatul ei – toate acestea

vor spori necazurile familiei Buteau. Şi grăbi lucrurile, îşi regăsi picioarele de tânără fată, se ocupă de hârtiile nepoatei, ceru să-i fie încredinţate cele ale lui Jean, aranjă totul la primărie şi la biserică, împinse patima până la a le împrumuta banii necesari, în schimbul unei hârtii semnate de amândoi, şi în care suma fu dublată, pentru dobândă. Ceea ce îi sfâşia inima erau paharele de vin, oferite prin forţa împrejurărilor, în timpul pregătirilor; dar avea oţetul ei acrit, „alungă-ţânţarul” ei, atât de imposibil de băut că toţi se arătau nespus de rezervaţi. Hotărî că nu va avea loc niciun fel de ospăţ, din cauza certurilor din familie: slujba şi o duşcă de „alungă- ţânţarul”, simplu, pentru a închina întru fericirea mirilor. Invitaţi, cei doi Charles îşi cerură iertare, pretextând grijile provocate de ginerele lor Vaucogne. Neliniştit, Fouan se culcă, spunând că era bolnav. Şi, dintre neamuri, nu veni decât Delhomme, care ţinu să fie unul dintre martorii miresei, pentru a dovedi de câtă stimă se bucură în ochii săi un om cumsecade ca Jean. Din partea lui, acesta nu-şi aduse decât martorii, pe stăpânul său, Hourdequin, şi pe unul dintre argaţii de la fermă. Rognes era cu susul în jos, această nuntă atât de grabnic pusă la cale, presărată de atâtea bătăi, fu pândită pe după fiecare uşă. La primărie, în faţa fostului primar, Macqueron, plin de importanţă, exageră formalităţile. La biserică avu loc un incident neplăcut, abatele Madeline leşină în timp ce oficia slujba. Nu-i mergea bine, regreta munţii lui, de când trăia în neteda Beauce, mâhnit de indiferenţa religioasă a noilor săi enoriaşi, atât de zdruncinat de bârfelile şi certurile continue ale femeilor, că nici măcar nu îndrăznea să le amenințe cu infernul. Simţindu-l slab, ele profitau până la a-l tiraniza în treburile de cult. Şi totuşi, Coelina, Flore, toate celelalte, se arătară nespus de înduioşate de cel ce căzuse în nas peste altar, şi declarară că acesta era un semn de moarte apropiată pentru miri.

Se stabilise ca Françoise să locuiască în continuare la bătrână, atâta timp cât partajul nu era încheiat, căci ea, cu voinţa ei de fată încăpăţânată, decisese că va căpăta casa. La ce bun să se mute cu chirie în altă parte, pentru cincisprezece zile? Jean, care, în aşteptare, urma să rămână căruţaş la fermă, va veni pur şi simplu la ea în fiece seară. Noaptea lor de nuntă fu destul de proastă şi tristă, deşi nu le păru deloc rău că sunt în sfârşit împreună. Pe rând o prindea în braţe, ea începu să plângă atât de tare, că părea să se înăbuşe; şi cu toate acestea nu-i făcuse niciun rău, dimpotrivă, se purtase cât se poate de drăguţ cu ea. Culmea era că printre hohotele de plâns, îi răspundea că nu avea nimic împotriva lui, că plângea fără să se poată opri şi fără ca măcar să ştie pentru ce. Desigur că o asemenea poveste nu era câtuşi de puţin, menită să înfierbânte un bărbat. Degeaba căută după aceea s-o cuprindă din nou, s-o păstreze în braţe, nu simţiră nicio bucurie, mai puţină încă decât în claie, prima dată.. Asemenea lucruri, după cum explica el, dacă nu se petreceau numaidecât, îşi pierdeau gustul. De altfel, în ciuda acestei strâmtorări, a acestui soi de stingherealã care le mânjea inima şi unuia şi celuilalt, se înţeleseră foarte bine, îşi încheiară noaptea, neputând să doarmă, sfătuindu-se în ce fel să pornească lucrurile, după ce vor avea casa şi pământul.

Chiar de a doua zi, Françoise pretinse partajul. Dar La Grande nu mai era atât de grăbită: mai întâi, voia să-şi prelungească plăcerea, făcând sânge rău familiei cu o mulţime de înţepături; pe urmă, se pricepuse prea bine să profite de copilă şi de bărbatul ei – care în fiece seară îşi plătea cu câte două ceasuri de muncă chiria camerei – pentru a se nelinişti văzându-i că vor s-o părăsească şi să se instaleze la casa lor. Cu toate acestea, fu nevoită să se ducă la cei doi Buteau şi să-i întrebe cum înţelegeau ei împărţeala. În numele fetei, La Grande cerea casa, jumătate din pământul de arătură, jumătate din cel de

fâneaţă, şi dădea jumătate din vie, un pogon, cât socotea că valorează, cu aproximaţie, casa. Aşa era drept şi cuminte, într-un cuvânt, căci această reglementare prin bună înţelegere i-ar scuti să aducă chestiunea în faţa justiţiei, care punea întotdeauna mâna pe prea mult. Buteau, pe care intrarea bătrânei îl tulburase, silit cum era s-o respecte, datorită banilor ei, nu vru să asculte mai mult. Ieşi cu violenţă, de teamă că, uitându-şi interesul, o cârpeşte. Şi Lise, rămasă singură, cu urechile roşii de năvala sângelui, bâigui furioasă:

— Casa, vrea casa dezmăţata asta, pârlita asta, care s-a măritat fără măcar să vină să mă vadă!... Ei bine, mătuşă, spune-i că în ziua când o să aibă casa, eu trebuie să fi crăpat.

La Grande rămase liniştită.

— Bine, bine, fata mea, nu e nevoie să-ţi faci sânge rău... Vrei şi tu casa, e dreptul tău. O să vedem.

Şi, timp de trei zile, călători astfel între cele două surori, ducând de la una la alta invectivele pe care şi le adresau, scoţându-le din minţi în asemenea hal, că amândouă fură cât pe-aci să cadă la pat. Fără să se lase, ea le arăta cât de mult le iubea şi câtă recunoştinţă îi datorau nepoatele, pentru că se resemnase la această meserie de câine. În sfârşit, căzură de acord să împartă pământul, dar casa şi mobilierul, precum şi vitele, urmau să fie vândute pe cale judecătorească, pentru că nu puteau ajunge la înţelegere. Fiecare dintre cele două surori se jura să răscumpere casa indiferent la ce preţ, chiar dacă-şi va da şi ultima cămaşă.

Grosbois veni deci să măsoare bunurile şi să le împartă în două loturi. Erau un hectar de fâneaţă, altul de vie, două de arătură; şi acestea din urmă, mai ales, se aflau în locul numit Cornailles, pe care Buteau, după căsătoria sa, se înverşuna să nu le scape din mână, pentru că se învecinau cu ogorul pe care îl avea el însuşi de la tatăl său, ceea ce alcătuia o curea de trei hectare, cât nu avea niciun alt ţăran

din Rognes. Şi ce turbare îl cuprinse când îl văzu pe Grosbois instalându-şi echerul şi înfigând jaloanele! La Grande era acolo, supraveghind, Jean preferase să nu fie de faţă, temându-se să nu se işte vreo bătaie. Şi se porni o discuţie, pentru că Buteau voia ca linia să fie trasă paralel cu valea râului Aigre, astfel ca propriul lui pământ să rămână unit cu lotul de acum, oricare ar fi; pe când mătuşa pretindea ca diviziunea să se facă perpendicular, cu singurul scop de a-l necăji. Îl birui, el strânse pumnii sugrumat de o furie greu stăpânită.

— Şi, la naiba! dacă nimeresc primul lot, am să fiu tăiat în două, îl voi avea pe ăsta într-o parte şi ogorul meu în cealaltă?

— Păi, dragul meu, depinde de tine să tragi lotul care îţi convine!

De o lună de zile mânia lui Buteau nu se mai domolea. În primul rând, fata îi scăpa; era bolnav de dorinţă înăbuşită, de când nu-i mai prindea carnea în mâna plină, cu speranţa încăpăţânată de a o avea pe ea toată, într-o bună. zi; şi, după căsătorie, gândul că celălalt o ţinea în patul lui, desfătându-se cât poftea cu ea, ajunsese să-i aprindă sângele în trup. Apoi, acum, era pământul pe care celălalt i-l smulgea din braţe pentru a-l stăpâni şi pe el. Mai bine i-ar reteza o mână. Fata încă mai putea fi regăsită; dar pământul, un pământ pe care îl socotea ca şi al lui, pe care. se jurase să nu-l dea niciodată înapoi! Vedea roşu în faţa ochilor, căuta modalităţi, îşi imagina nedesluşit violenţe, asasinate, pe care numai spaima de jandarmi îl împiedica să le săvârşească.

În sfârşit, avu loc o întâlnire la domnul Baillehache, unde Buteau şi Lise se aflară pentru prima oară faţă în faţă cu Françoise şi Jean, pe care La Grande îi însoţise din plăcere, sub pretextul de a împiedica lucrurile să ia o întorsătură urâtă. Intrară toţi cinci, ţepeni, tăcuţi, în birou.

Cei doi Buteau se aşezară la dreapta, Jean, la stânga,

rămase în picioare, în spatele nevestei sale, ca pentru a arăta că el nu se amesteca defel, că o împuternicea pe ea. Şi mătuşa luă loc în mijloc, uscată şi înaltă, întorcându-şi ochii rotunzi şi nasul de pasăre de pradă când spre unii, când spre alţii, satisfăcuta Cele două surori nici măcar nu păruseră să se cunoască, fără un cuvânt, fără o privire, cu faţa dură. Doar bărbaţii schimbară între ei o uitătură rapidă, strălucitoare şi adâncă, aidoma unei lovituri de cuţit.

— Prieteni, spuse domnul Baillehache, pe care aceste, atitudini devorante îl lăsau rece, să sfârşim înainte de toate partajul pământurilor, asupra căruia sunteţi de acord.

De data aceasta, le ceru mai întâi semnăturile. Actul era pregătit, doar specificarea loturilor rămânea în alb, după nume; şi toţi trebuiră să semneze înainte de a fi tras la sorţi, operaţie la care îi puse numaidecât, pentru a evita orice fel de neplăcere.

Cum Françoise scosese numărul doi, Lise fu nevoită să ia numărul unu, şi faţa lui Buteau deveni neagră, sub valul de sânge ce-i umflă vinele. Niciodată cu noroc! parcela lui tăiată în două! această stricată de mezină şi masculul ei, înfipţi, cu partea lor, între bucata lui de pământ din stânga şi cea din dreapta.

— Dumnezeii dumnezeilor! înjură el printre dinţi. Porc afurisit, nu Dumnezeu!

Notarul îl rugă să aibă răbdare până ajunge în stradă.

— E vorba că ne taie în două, acolo, sus, pe câmp, atrase atenţia. Lise, fără să se întoarcă spre soră-sa. Poate s-ar învoi să facă un schimb. Ne-ar conveni, şi nu păgubeşte pe nimeni.

— Nu! spuse Françoise tăios.

La Grande aprobă cu un semn din cap: purta ghinion, dacă desfăceai ce făcuseră sorţii. Şi această lovitură răutăcioasă a destinului o înveselea, pe când Jean rămânea neclintit în spatele ne vestii, atât de hotărât să se ţină deoparte, că obrazul lui nu exprima nimic.

— Hai, reluă notarul, poate ne dăm osteneala să sfârşim, să nu ne mai pierdem vremea.

Într-o comună înţelegere, cele două surori îl aleseseră să efectueze licitaţia casei, a mobilierului şi a vitelor. Vânzarea prin afişare se stabili pentru a doua duminică a lunii: va avea loc în biroul lui, şi caietul de sarcini conţinea menţiunea că beneficiarul avea dreptul să intre în stăpânirea bunurilor în chiar ziua adjudecării, în sfârşit, după vânzare, notarul va proceda la diverse reglementări de cheltuieli între co-moştenitoare. Toate acestea au fost acceptate, fără nicio discuţie.

Dar, în acel moment, Fouan, care aştepta în calitate de tutore, fu introdus de un secretar, care îl împiedică pe Jésus-Christ să intre, atât era de beat ticălosul. Cu toate că Françoise devenise majoră de o lună, socotelile tutelei nu erau încă încheiate, ceea ce complica lucrurile; şi era necesar să se încheie, pentru a-l elibera pe bătrân de răspundere. Se uita şi la unii şi la alţii, cu ochii mici holbaţi; tremura, în teama lui crescândă de a fi compromis şi de a se vedea târât în faţa justiţiei.

Notarul dădu citire listei de socoteli. Toţi îl ascultau clipind des, neliniştiţi pentru că nu întotdeauna pricepeau, temându-se dacă ar fi scos vreun cuvânt, ca nenorocirea să nu li se tragă tocmai din acel cuvânt.

— Aveţi reclamaţii de făcut? întrebă domnul Baillehache, după ce sfârşi.

Rămaseră năuciţi. Ce reclamaţii? Poate uitau unele lucruri, le pierdeau din vedere.

— Iertare, spuse deodată La Grande, dar asta nu e nici pe departe socoteala nepoatei mele Françoise! şi cred că fratele meu îşi leagă ochii dinadins, ca să nu vadă ci a fost furată!

Fouan bâigui:

— Ai? ce?... Nu i-am luat un ban, mă jur în faţa lui Dumnezeu!

— Spun că Françoise, după căsătoria soră-sii, peste puţină vreme se împlinesc cinci ani de atunci, a rămas în gospodărie ca servitoare, şi că i se datorează simbrie.

La această lovitură neprevăzută, Buteau sări de pe scaun. La rândul ei, şi Lise simţi că se sufocă.

— Simbrie!... Cum? unei surori!... Ei bine, asta ar fi o porcărie!

Domnul Baillehache trebui să le impună tăcere, afirmând că minora avea desigur dreptul să ceară simbrie, dacă voia.

— Da, vreau, spuse Françoise. Vreau tot ce e-al meu.

— Şi atunci, ce a mâncat? strigă Buteau scos din sărite. Nu-i lipsea carnea şi pâinea. Puteţi s-o pipăiţi, nu e grasă pentru că a lins pereţii, trântoriţa!

— Şi rufăria, şi rochiile? continuă furioasă Lise. Şi spălatul? că-n două zile îţi murdărea o cămaşă, atât de mult asuda.

Ofensată, Françoise răspunse:

— Asudam atât de mult pentru că munceam din greu,

— Sudoarea se usucă, nu murdăreşte, adăugă La Grande.

Domnul Baillehache interveni din nou. Şi le spuse că era o socoteală de făcut, simbriile pe de o parte, hrana şi întreţinerea pe de alta. Luase o pană, încerca să facă socoteala, după indicaţiile lor. Dar fu îngrozitor. Susţinută de La Grande, Françoise avea pretenţii mari, îşi aprecia munca foarte scump, enumera tot ce făcea în casă, şi vacile, şi gospodăria, şi vasele, şi munca la câmp, unde cumnatul ei o folosea ca pe un bărbat. Din partea lor, cei doi Buteau, exasperaţi, îngroşau nota cheltuielilor, socoteau mesele, minţeau în legătură cu îmbrăcămintea, cereau până la ban darurile oferite în zilele de sărbătoare. Cu toate acestea, în ciuda strâşniciei lor, ajunseră să fie datori o sută optzeci şi şase de franci. Rămaseră cu mâinile tremurătoare, cu ochii aprinşi, căutând încă ce puteau să mai scadă.

Era gata să accepte cifra, când Buteau strigă:

— O clipă! şi doctorul, când i s-a oprit sângele... A venit de două ori. Asta face şase franci.

La Grande nu vru să se cadă de acord asupra acestei victorii a celorlalţi, şi îl înghesui pe Fouan, cerându-i să-şi aducă aminte zilele pe care copila le muncise la fermă, odinioară, când el locuia în casa lor. Era cinci sau şase zile cu câte un franc şi jumătate? Françoise striga şase, Lise cinci, cu violenţă, de parcă s-ar fi bătut cu pietre. Şi bătrânul, pierdut, îi dădea dreptate uneia, îi dădea dreptate celeilalte, izbindu-se cu amândoi pumnii peste frunte. Françoise câştigă, cifra totală era de o sută optzeci şi nouă de franci.

— Ei, de data asta, e tot? întrebă notarul.

Pe scaunul lui, Buteau părea zdrobit, turtit de această socoteală care creştea mereu, nemailuptând, crezându-se la capătul nenorocirii. Cu voce îndurerată, murmură:

— Dacă vrea cămaşa de pe mine, mi-o scot.

Dar La Grande păstra o ultimă lovitură, teribilă, ceva important şi simplu, uitat de toată lumea.

— Ia ascultaţi, şi cei cinci sute de franci, despăgubirea pentru drumul de-acolo, de sus?

Dintr-un salt, Buteau ţâşni în picioare, cu ochii scoşi din orbite, cu gura căscată. Nu era nimic de spus, nicio discuţie cu putinţă: primise banii, trebuia să înapoieze jumătate din ei. O clipă, căută; apoi, negăsind nicio scăpare, în nebunia care urca şi-i zbuciuma ţeasta, se repezi deodată asupra lui Jean.

— Târâtură ticăloasă, care ai ucis buna noastră prietenie! Fără tine, am trăi şi astăzi în familie, uniţi şi iubitori.

Foarte rezervat în tăcerea lui, Jean fu nevoit să ia poziţie de apărare.

— Nu mă atinge, că te cârpesc!

Françoise şi Lise se ridicaseră cu vioiciune, înfigându-se fiecare în faţa bărbatului ei, cu chipurile covârşite de ura care încetul cu încetul crescuse în ele, cu unghiile în sfârşit

scoase, gata să se sfâşie. Şi o bătălie generală, pe care nici La Grande, nici Fouan nu păreau dispuşi s-o împiedice, ar fi făcut cu siguranţă să fie smulse bonete şi şuviţe de păr, dacă notarul n-ar fi ieşit din calmul lui profesional.

— Dar, la naiba, aşteptaţi să ajungeţi în stradă! E enervant să nu cădeţi de acord fără să vă luaţi la bătaie.

Şi, când toţi, deşi fremătători, se liniştiră, adăugă:

— Aţi căzut de acord, nu-i aşa?... Ei bine, am să închei socotelile tutelei, le veţi iscăli, apoi vom proceda la vânzarea casei, pentru a isprăvi... Acum, plecaţi, şi fiţi oameni cuminţi, uneori prostiile costă scump!

Acest cuvânt îi calmă. Dar, pe când ieşeau, Jésus-Christ, care îl aşteptase pe tatăl său, insultă toată familia, zbierând că era o mare ruşine să amestece un biet bătrân în aceste poveşti murdare, ca să-i jefuiască, bineînţeles; şi, înduioşat de beţie, îl duse acasă cum îl adusese, pe paiele unei căruţe împrumutate de la un vecin. Cei doi Buteau o luară într-o parte, La Grande îi împinse pe Jean şi Françoise la „Bunul plugar”, unde le ceru să-i plătească o cafea. Strălucea.

— Ce-am mai putut râde! conchise ea, punându-şi rămăşiţa de zahăr în buzunar.

Tot în aceeaşi zi, La Grande mai avu o idee. Intrând în Rognes, alergă să se înţeleagă cu moş Saucisse, unul dintre foştii ei ibovnici, zice-se. Cum cei doi Buteau juraseră că vor creşte preţul casei, împotriva lui Françoise, până la a-şi da şi pielea de pe ei, La Grande îşi spusese că, dacă bătrânul ţăran îl creştea şi el pentru sine, poate că aceştia nu-l vor suspecta şi i-o vor lăsa lui; pentru că era vecinul lor, putea dori să se extindă. Acesta primi numaidecât, în schimbul unui dar. Astfel că, în cea dea două duminică a lunii, la licitaţie, lucrurile se petrecură aşa cum prevăzuse bătrâna. Din nou, în biroul maestrului Baillehache, familia Buteau stătea de o parte, Françoise şi Jean de cealaltă, cu La Grande; era şi lume multă străină, câţiva ţărani, veniţi cu

gândul nedesluşit de a cumpăra, dacă se putea pe mai nimic. Dar în patru sau cinci licitaţii, aruncate cu o voce tăioasă de Lise şi Françoise, casa urcă la trei mii cinci sute de franci, cât valora. La trei mii opt sute, Françoise se opri. Şi moş Saucisse intră în scenă, căpătă patru mii, scoase încă cinci sute de franci. Buimaci, cei doi Buteau se uitau unul la altul: nu mai era posibil; gândul la toţi aceşti bani îi îngheţa. Cu toate acestea, Lise se lăsă târâtă până la cinci mii. Şi fu zdrobită, când bătrânul ţăran săltă dintr-odată la cinci mii două sute. Se sfârşise, casa îi fu adjudecată lui, la când mii două sute de franci. Cei doi Buteau rânjiră, această mare sumă va fi bună de încasat, de vreme ce şi ei – Françoise şi bădăranul ei ticălos – erau bătuţi.

Totuşi, când Lise, la întoarcerea în Rogrres, intră în această străveche locuinţă, unde se născuse, unde trăise, începu să plângă în hohote. La fel şi Buteau, se simţi atât de sugrumat, cu pieptul atât de sfâşiat, că sfârşi prin a-şi descărca năduful asupra ei, jurându-se că el şi-ar fi dat până la ultimul fir de păr de pe corp; dar aceste femei cu inima de piatră nu ţi-ar deschide punga, precum coapsele, decât la chef. Minţea, pentru că el o oprise: şi se luară la bătaie. Ah, sărmana, vechea casă părintească a neamului Fouan – clădită acum trei veacuri de un strămoş –, care astăzi se clatină, şi e crăpată, turtită, peticită pe toate părţile, cu nasul căzut înainte sub răsuflarea puternicelor vânturi din Beauce! Se spunea că familia locuia de trei sute de ani, că ajunsese s-o iubească şi s-o ţină în cinste ca pe o adevărată relicvă, astfel că atârna greu la moşteniri! Cu o palmă, Buteau o trânti la pământ pe Lise, care se ridică şi fu cât pe-aci să-i frângă piciorul cu o lovitură de călcâi.

A doua zi seara, urmă altceva, izbi trăsnetul. Cum moş Saucisse se dusese, de dimineaţă, să facă declaraţia de simulare, întregul Rognes află, de la amiază, că el cumpărase casa pentru Françoise, cu permisiunea lui Jean şi nu numai casa, ei şi mobilierul, pe Gédéon şi Coliche. În

familia Buteau izbucni un urlet de durere şi disperare, de parcă ar fi intrat trăsnetul peste ei. Căzuţi la pământ, bărbatul şi femeia plângeau, răcneau, în disperarea sălbatică de a nu fi fost ei cei mai tari, de a fi fost jucaţi de această copilă stricată. Ce-i scotea din minţi era mai ales faptul că-şi dădeau seama cât va râde tot satul de ei, pentru că dovediseră atât de puţină viclenie. Pentru numele lui Dumnezeu, să fii dat, aşa, de-a dura, să te laşi aruncat pe uşă afară din casa ta, într-o singură clipă! A, nu, lasă, or să vadă ei!

Când La Grande se prezentă, în aceeaşi seară, în numele nepoatei sale, ca să se înţeleagă politicos cu Buteau asupra zilei când urma să se mute, acesta o dădu afară, pierzându-şi toată prudenţa, răspunzându-i cu un singur cuvânt.

— Rahat!

Ea plecă nespus de mulţumită, îi strigă doar că-i va trimite portărelul. Şi chiar a doua zi, într-adevăr, palid şi neliniştit, mai demn de plâns ca de obicei, Vimeux urcă strada, bătu cu prudenţă, pândit de cumetrele, din casele vecine. Nu i se răspunse, trebui să bată mai tare, îndrăzni să strige, lămurind că venise cu somaţia care îi obliga să părăsească locuinţa. Atunci, fereastra hambarului se deschise, o voce răcni cuvântul, acelaşi, singurul.

— Rahat!

Şi o oală plină cu acel lucru fu deşertată. Mânjit din creştet până-n tălpi, Vimeux plecă de unde venise cu somaţia. Întregul Rognes râse iar, ţinându-se cu mâinile de burtă.

Dar, imediat, La Grande îl luă cu sine pe Jean la Châteaudun, la avocat. Acesta le spuse că erau necesare cel puţin cinci zile, înainte de a se ajunge la evacuare: procedura introdusă, ordonanţa dată de preşedinte, ridicarea de la grefă a ordonanţei, în sfârşit, evacuarea, pentru care portărelul trebuia să ceară ajutorul jandarmilor, dacă era necesar. La Grande stărui să se câştige o zi, şi

când se întoarse la Rognes, cum era într-o marţi, anunţă peste tot că, sâmbătă seara, familia Buteau va fi aruncată în stradă cu lovituri de sabie, ca tâlharii, dacă până atunci nu va părăsi casa de bunăvoie..

Când vestea i se aduse la cunoştinţă lui Buteau, acesta făcu un gest de groaznică ameninţare. Porni să strige către cine voia să priceapă că nu va ieşi viu, că jandarmii vor fi obligaţi să dărâme zidurile, înainte de a-l scoate afară din casă. Şi nimeni în ţinut nu ştia dacă făcea pe nebunul sau dacă devenise cu adevărat, într-atâta furia lui atingea extravaganţa. Trecea pe drumuri, în galopul calului, stând în picioare, în partea din faţă a căruţei, fără să răspundă, fără să strige „păzea!”; fusese întâlnit până şi noaptea, când într-un loc când în altul, întorcându-se nu se ştia de unde, pesemne de la dracu. Apropiindu-se de el, un om se alesese cu o straşnică lovitură de bici. Semăna groaza, curând tot satul se află într-o continuă alarmă. Într-o dimineaţă, oamenii băgară de seamă că se baricadase în casă; şi nişte strigăte înspăimântătoare se ridicau din dosul uşilor închise, nişte urlete, printre care se recunoşteau vocile Lisei şi ale celor doi copii. Vecinii se alarmară, ţinură sfat, un ţăran bătrân hotărî să se jertfească punând o scară la una dintre ferestre, ca să se urce şi să vadă. Dar fereastra se deschise, Buteau răsturnă scara şi bătrânul era cât pe-aci să se aleagă cu picioarele rupte. Ce, nu era liber la el în casă? Arăta pumnii, zbiera că le jupoaie pielea la toţi, dacă îl mai deranjează. Lucrul cel mai rău fu că se arătă şi Lise, cu cei doi ţânci, azvârlind ocări, învinuind lumea că-şi vâră nasul unde nu-i fierbe oala. Nimeni nu mai îndrăzni să se amestece. Dar temerile crescură la fiece nou scandal, veneau să asculte fremătători grozăviile care se auzeau din stradă. Cei răutăcioşi credeau că avea el vreun gând. Alţii se jurau că ar fi căpiat şi că totul se va sfârşi cu o nenorocire. Niciodată nu s-a ştiut precis.

Vineri, în ajunul zilei când se aştepta evacuarea, o scenă

mai ales îi emoţionă pe toţi. Întâlnindu-şi tatăl în preajma bisericii, Buteau începu să plângă ca un copil şi îngenunche pe pământ în faţa lui, cerându-i iertare pentru că fusese uşuratic, altădată. Era poate bine că-l bătuse nenorocirea, îl imploră să vină îndărăt şi să locuiască la ei, părea convins că numai această întoarcere ar putea să-i readucă norocul. Enervat de ceea ce-i zbiera, uluit de aparenta lui pocăinţă, Fouan îi promise că va primi într-o zi, când toate necazurile familiei se vor fi terminat.

Sosi, în sfârşit, ziua de sâmbătă. Agitaţia lui Buteau crescuse, înhăma şi deshăma de dimineaţa până seara, fără niciun rost, şi oamenii o luau la fugă din faţa acelor goane turbate în căruţă, care uimeau prin inutilitatea lor. Sâmbătă, la ora opt, înhămă încă o dată; dar nu ieşi deloc, se proţăpi în poartă, chemând vecinii care treceau, rânjind, hohotind de plâns, urlându-şi necazul în termeni cruzi. Ai? era cât se poate de vesel să ai necazuri de pe urma unei mucoase stricate pe care ai avut-o de târâială vreme de cinci ani! Da, o târfă! la fel şi nevastă-sa! două nemaipomenite târfe cele două surori, care se luau la bătaie ca să aibă întâietate în faţa lui! Revenea la această minciună, cu amănunte josnice, ca să se răzbune. Cum ieşise şi Lise, începu o ceartă cumplită, o cârpi în faţa lumii, o trimise îndărăt potolită şi uşurată, fiind şi el mulţumit că lovise zdravăn. Şi rămânea în poartă, să pândească justiţia, bătându-şi joc de ea şi ocărând-o: oare justiţia voia să fie azvârlită în drum? N-o mai aştepta, triumfa.

Abia pe la ora patru apăru Vimeux cu doi jandarmi. Buteau se făcu alb la faţă, închise repede poarta. Poate că niciodată nu crezuse că vor merge până la capăt. Casa se cufundă într-o linişte de moarte; insolent de data aceasta, sub protecţia forţei armate, Vimeux bătu cu amândoi pumnii. Nimeni nu răspundea. Fu nevoie să se amestece jandarmii, care zguduiră bătrâna poartă cu patul puştii. O coadă imensă de bărbaţi, femei şi copii îi urmase, întregul

Rognes se afla acolo, aşteptând asediul anunţat. Şi, deodată, poarta se redeschise, îl zăriră pe Buteau în căruţă, biciuindu-şi calul, ieşind în goană şi repezindu-se drept în mulţime. Urla cât îl ţinea gura, în mijlocul strigătelor de spaimă:

— Mă duc să mă înec! mă duc să mă înec!

Era un om terminat, spunea că vrea s-o sfârşească, să se arunce în Aigre, cu căruţă, cu cal, cu tot!

— Hei, păzea! mă duc să mă înec!

Spaima risipise curioşii dinaintea loviturilor de bici şi a goanei nebune a cariolei. Dar, pe când o lua la vale pe costişă, să-i rupă roţile, mai mulţi oameni se repeziră să-i oprească. Căpăţânosul ăsta afurisit ar fi fost în stare să facă saltul, numai ca să-i necăjească pe ceilalţi. Îl ajunseră din urmă, se luptară cu el, apucară calul de căpăstru, se suiră în căruţă. Când îl aduseră îndărăt, nu mai scotea un cuvânt, cu dinţii încleştaţi, cu tot corpul înţepenit, lăsa să se împlinească destinul, în protestul mut al turbării sale neputincioase.

În clipa aceea, La Grande îi aducea pe Françoise şi pe Jean să-şi ia casa în stăpânire. Şi Buteau se mulţumi să-i privească în faţă, cu privirea neagră care însoţea acum sfârşitul nenorocirii sale. Dar era rândul Lisei să strige, să se zbată ca o nebună. Jandarmii îi spuneau mereu să-şi facă bagajele şi să se cărăbănească. Trebuia să se supună, de vreme ce bărbatul ei era atât de laş încât n-o apăra, luptându-se. Cu pumnii în şolduri, se năpusti asupra lui.

— Neisprăvitule, îi laşi să ne azvârle în stradă! N-ai inimă în tine, de nu-i cârpeşti pe porcii ăştia!… Cară-te de-aici, laşule, nu mai eşti bărbat!

Cum îi striga aceste lucruri în obraz, exasperată de nemişcarea lui, până la urmă Buteau o împinse atât de tare, că ea începu să urle. Dar nu ieşi deloc din tăcerea lui, doar o învălui în privirea-i neagră.

— Hai, femeie, să ne grăbim, spuse Vimeux triumfător.

Nu plecăm de-aici decât după ce înmânaţi cheile noilor proprietari.

Din clipa aceea, Lise începu să se mute cu furie. De trei zile, ea şi Buteau căraseră destule lucruri, uneltele, marile ustensile, la vecina lor, bătrâna Frimat; şi explicându-i că se aşteptau totuşi la evacuare ajunseseră la învoială cu bătrâna femeie, care, pentru a le da timp să se reîntoarcă, le închiria casa, prea mare pentru ea, oprindu-şi doar camera bărbatului ei paralitic. Cum mobilierul fusese vândut odată cu casa, şi animalele de asemenea, nu-i rămânea Lisei decât să-şi aducă rufăria, saltelele, alte lucruri mărunte. Totul zbură pe uşă şi pe ferestre, până în mijlocul curţii, în timp ce amândoi copiii plângeau, crezând că le sosise ziua de pe urmă, Daure agăţată de fustele ei, Jules căzut pe jos, tăvălindu-se peste lucruri. Pentru că Buteau n-o ajuta defel, jandarmii, oameni cumsecade, se apucară să încarce boccelele în căruţă.

Dar totul se încurcă şi mai mult când Lise îi văzu pe Françoise şi pe Jean, care aşteptau, în spatele mătuşii La Grande. Se repezi la ei, dădu drumul valului adunat de ură.

— Ah, stricato, ai venit cu stricatul tău... Ei bine, vezi necazul nostru, e ca şi cum ne-ai bea sângele!... Hoaţo, hoaţo, hoaţo!

Se înăbuşea cu acest cuvânt, se întorcea să i-l azvârle surorii sale, de fiecare dată când aducea în curte un nou obiect. Aceasta, albă ca varul la chip, cu buzele subţiate, cu ochii scăpărători, nu-i răspundea; şi se făcea că supraveghează cu o atenţie jignitoare, urmărind din ochi lucrurile, ca să vadă dacă nu-i şterpelea nimic. La un moment dat, recunoscu un scăunel de bucătărie, cuprins în vânzare.

— Ăsta-i al meu, spuse cu o voce aspră.

— Al tău? atunci, du-te şi ia-ţi-l! răspunse cealaltă azvârlind scăunelul, care începu să plutească în baltă.

Casa era liberă. Buteau prinse calul de frâu, Lise îşi luă

cei doi copii, ultimele sale două pachete, Jules pe braţul drept, Laure pe braţul stâng; apoi, cum părăsea, în sfârşit, vechea locuinţă, se apropie de Françoise şi o scuipă în obraz.

— Na, ăsta-i pentru tine!

Imediat, soră-sa o scuipă şi ea.

— Şi ăsta-i pentru tine!

Şi în acest bun rămas de ură otrăvită, Lise şi Françoise se şterseră încet, fără să se slăbească din priviri, despărţite pentru totdeauna, nemaiavând altă legătură decât revolta vrăjmaşă a propriului lor sânge.

În sfârşit, deschizând iar gura, Buteau zbieră cuvântul de plecare, făcând un gest de ameninţare spre casă.

— Pe curând, ne vom întoarce!

La Grande îi urmă, ca să vadă până la capăt, hotărâtă de altfel, acum când aceştia erau la pământ, să se întoarcă împotriva celorlalţi, care o părăseau atât de repede şi pe care îi şi socotea prea fericiţi. Grupurile de oameni zăboviră multă vreme pe loc, vorbind în şoaptă. Françoise şi Jean intraseră în casa goală.

Când cei doi Buteau îşi desfăceau boarfele la bătrâna Frimat, rămaseră uimiţi văzând că apare moş Fouan, care îi întrebă, sufocat, buimăcit, aruncându-şi mereu privirile în urmă, de parcă cine ştie ce răufăcător ar fi venit după el:

— E vreun loc şi pentru mine, aici? Vin să mă culc.

O mare spaimă îl făcea să alerge, plecând în goană de la Castel. Nu se mai putea trezi noaptea, fără ca Fricoasa să-şi plimbe prin camera lui jigărita ei goliciune de băiat, căutând hârtiile, pe care izbutise în cele din urmă să le ascundă afară, în fundul unei găuri în stâncă, astupată cu pământ. Jésus-Christ o trimitea pe această stricată, datorită sprintenelii, supleţei ei, a felului cum, desculţă, se strecura peste tot, printre scaune, pe sub pat, aidoma unei şopârle; şi pe ea o pasiona această vânătoare, era convinsă că bătrânul îşi lua hârtiile asupra lui când se îmbrăca, se

mânia că nu descoperă locul unde le ascundea, înainte de culcare; pentru că, sigur, nu avea nimic în pat, unde îşi strecura braţul subţire, cerceta cu mâna dibace, căreia bunicul abia dacă-i bănuia uşoara atingere. Dar iată că în ziua aceea, după ce mâncară de prânz, fusese cuprins de o slăbiciune, ameţise, căzuse lângă masă. Şi, revenindu-şi din leşin, încă atât de istovit că nu-şi deschidea ochii, regăsindu-se tot pe pământ, în acelaşi loc, îl tulburase faptul că-i simţise pe Jésus-Christ şi pe Fricoasa cum îl dezbracă. În loc să-i dea o mână de ajutor, ticăloşii nu aveau decât un singur gând, să profite repede de ocazie, să-i cerceteze. Ea, mai cu seamă, era de o brutalitate furioasă, nici măcar nu scormonea mai încet, căuta în haină, în pantaloni, şi, vai! se uita până la piele, prin toate adânciturile, ca să se încredinţeze că nu-şi dosise pe acolo comoara. Îl întorcea cu amândouă mâinile, îi dădea membrele la o parte, îl scotocea ca pe o pungă veche şi goală. Nimic! Atunci, unde îşi avea ascunzătoarea? Trebuia deschis el însuşi, ca să vadă şi înăuntrul lui! îl cuprinsese o asemenea spaimă să nu fie asasinat, la cea mai mică mişcare, că bătrânul continuă să facă pe leşinatul, cu pleoapele închise, cu picioarele şi braţele ca moarte. Numai după ce îl lăsară în pace, o luă la fugă, hotărât să nu mai doarmă la Castel.

— Ei, aveţi un colţ şi pentru mine? întrebă el din nou.

Buteau părea înviorat de întoarcerea neprevăzută a tatălui. Banii veneau spre el.

— Bineînţeles, bătrâne! O să ne mai strângem! Ne porţi noroc... Ah, Doamne, aş fi bogat, dacă nu ar fi vorba decât să am inima bună.

Françoise şi Jean intraseră încet în casa goală. Se lăsa noaptea, o ultimă şi tristă strălucire le lumina camerele tăcute. Toate erau nespus de vechi, sub acest acoperiş părintesc care adăpostise munca şi sărăcia timp de trei veacuri; şi ceva grav părea că stăruie aici, ca în umbra

vechilor biserici ale satului. Uşile rămăseseră deschise, o furtună părea să fi suflat pe sub grinzi, scaunele zăceau răsturnate la pământ, în dezordine, în debandada mutării. Ai fi zis că e o casă moartă.

Şi, cu paşi mici, Françoise îi dădea ocol, se uita peste tot. Impresii confuze, vagi amintiri se trezeau în ea. Aici, în locul acesta, se jucase când era copil. Aici, în bucătărie, lângă masă se prăpădise tatăl ei. În cameră, dinaintea patului fără saltea, îşi aduse aminte de Lise şi de Buteau, de serile când se iubeau atât de zgomotos, că-i auzea prin tavan. Oare şi de acum încolo aveau s-o tortureze? Simţea bine că Buteau era mereu prezent. Aici o strânsese într-o seară, şi ea îl muşcase. Aici de asemenea, aici, de asemenea. În toate ungherele regăsea visuri care o tulburau.

Când, după aceea, Françoise se întoarse, rămase surprinsă că-l vede pe Jean. Ce căuta oare acest străin în casa lor? Avea înfăţişarea unui om stingherit, părea venit în vizită, nu cuteza să atingă nimic. O puternică impresie de singurătate o mâhnea adânc, fu disperată că nu se simte mai veselă pentru victoria ei. Crezuse că va intra aici strigând de bucurie, triumfând în urma surorii sale. Şi casa nu-i făcea nicio plăcere, avea inima sfâşiată de nelinişte. De vină era, poate, această zi atât de tristă care asfinţea. Până la urmă, şi ea şi bărbatul ei se pomeniră în noaptea întunecoasă, dând mereu târcoale dintr-o încăpere în alta, fără să fi avut măcar curajul de a aprinde o lumânare.

Dar un zgomot îi readuse în bucătărie, şi se înveseliră recunoscându-l pe Gédéon, care, intrând ca de obicei, scormonea prin bufetul rămas deschis. Bătrâna Coliche mugea, alături, în fundul staulului.

Atunci, luând-o pe Françoise în braţe, Jean o sărută cu blândeţe, ca pentru a spune că aveau să fie totuşi fericiţi.

Partea a cincea

I

Înaintea arăturilor de iarnă, Beauce, cât vedeai cu ochii, se acoperea cu bălegar, sub cerurile palide de septembrie. De dimineaţa până seara, o cărăuşie lentă se pornea pe drumurile de ţară – nenumărate căruţe încărcate ţeapăn cu paie vechi, consumate, care fumegau, scoţând un abur gros, de parcă ar fi transportat căldura pământului. Pretutindeni, peste câmp, se umflau micile grămezi, marea furtunoasă şi suitoare a aşternuturilor din staule şi grajduri; în timp ce pe câteva ogoare erau împrăştiate grămezile, al căror val răspândit umbrea în depărtare solul de o murdărie negricioasă. Încolţirea viitoarei primăveri curgea odată cu această fermentaţie a îngrăşămintelor lichide: materia descompusă se întorcea din nou în matricea comună, moartea urma să refacă viaţa; şi o mireasmă se ridica de la un capăt la altul al imensei câmpii, mireasma puternică a balegilor, doicile pâinii oamenilor.

Într-o după-amiază, Jean ducea spre bucata lui de pământ din Comailles o zdravănă căruţă de bălegar. De o lună de zile, el şi Françoise se instalaseră în casă, şi

existenţa lor intrase în ritmul activ şi monoton de la ţară. Când ajunse, îl zări pe Buteau în ogorul alăturat, cu furca în mână, îndeletnicindu-se cu risipirea grămezilor aduse săptămâna trecută. Cei doi bărbaţi schimbară o privire piezişă. Se întâlneau deseori, se vedeau nevoiţi să lucreze unul lângă altul, pentru că erau vecini; şi suferea mai ales Buteau, căci partea cumnatei sale, smulsă din cele trei hectare ale lui, îi lăsa o fâşie în stânga şi o fâşie în dreapta, obligându-l la nenumărate ocoluri. Nu schimbau niciodată vreun cuvânt. Probabil că în ziua când va izbucni o ceartă, vor ajunge să se măcelărească.

Jean începuse să descarce bălegarul din căruţă. Urcat în ea, o golea cu furca, înfundat până la şolduri, când, pe drum, trecu Hourdequin, în plimbarea lui de la amiază. Fermierul îi păstrase o frumoasă amintire slujitorului. Se opri, îl întrebă de vorbă: cu o înfăţişare îmbătrânită, cu faţa pustiită de necazuri, cele de la fermă şi încă altele.

— Jean, de ce n-ai încercat fosfaţii?

Şi, fără să-i aştepte răspunsul, continuă să vorbească multă vreme, parcă vrând să uite ceva. În aceste grămezi de bălegar, în aceste îngrăşăminte stătea adevărata problemă a bunei agriculturi. El le încercase pe toate, străbătuse această criză, această nebunie a gunoiului de grajd care îi înfierbântă uneori pe agricultori. Experienţele sale urmaseră una după alta, buruienile, frunzele, drojdia de struguri, turtele de napi şi de rapiţă; după aceea, oasele pisate, carnea fiartă şi măcinată, sângele uscat, transformat în praf; şi necazul lui era că nu putea încerca sângele lichid, pentru că nu avea niciun abator prin preajmă. Acum folosea răzuielile de pe drumuri, din şanţuri, cenuşa şi zgura furnalelor, mai ales deşeurile de lână, pentru care plătise maturatul într-o pestă varie din Châteaudun. Principiul lui era că tot ce vine din pământ e bun de trimis iarăşi în pământ. Săpase imense gropi de compost în spatele fermei, grămădise în ele murdăriile

întregului ţinut, ceea ce lopata aduna la noroc, mortăciunile, putreziciunile de la picioarele stâlpilor şi din apele stătute. Erau aur.

— Cu fosfaţii, reluă el, am obţinut uneori rezultate bune.

— Suntem atât de furaţi! răspunse Jean.

— A, desigur, dacă ai să cumperi de la voiajorii întâmplători, care bat micile târguri de ţară... În fiecare târg ar trebui să se afle un chimist expert, însărcinat cu analiza îngrăşămintelor chimice, căci e atât de greu să te fereşti de înşelătorii... Viitorul le aparţine, dar noi vom pieri cu toţii, înainte de a sosi viitorul. Trebuie să ai curajul de a pătimii pentru alţii.

Mirosul iute al bălegarului răscolit de Jean îl înviorase întrucâtva. Îl iubea, îl respira cu o plăcere de mascul, ca pe însăşi mireasma fecundării ţarinei.

— Fără îndoială, continuă el după o clipă de tăcere, nu există încă nimic mai bun ca bălegarul de fermă. Numai că niciodată nu e destul. Şi apoi, cei mai mulţi îl strică, nu ştiu nici să-i pregătească, nici să-i folosească... Ia te uită, se vede cât de colo, ăsta a fost ars de soare. Dumneata nu-l acoperi.

Şi se porni împotriva rutinei, când Jean îi mărturisi că păstrase vechea groapă a familiei Buteau, din faţa staulului. De câţiva ani, el înălţa pe diverşii buşteni de pe fundul gropii nişte paturi de pământ şi de iarbă. Mai mult, instalase un sistem de ţevi ca să aducă acolo şi apa de la spălatul vaselor, urina vitelor şi a oamenilor, toate scursorile fermei; şi, de două ori pe săptămână, stropea bălegarul cu pompa de urină. În sfârşit, ajunsese să folosească preţioasa materie scoasă din latrine.

— Da, pe legea mea, e o mare prostie să pierzi darurile bunului Dumnezeu! Multă vreme am fost şi eu ca ţăranii noştri, aveam unele idei gingaşe în privinţa asta. Dar m-a convertit bătrâna Caca... O cunoşti pe bătrâna Caca, vecina dumitale? Ei bine, ea singură e aproape de adevăr, varza la

piciorul căreia şi-a golit oala este regina verzelor, şi ca mărime şi ca gust. N-ai ce să faci, toate ies de aici.

Jean izbucni în râs, sări din căruţa pe care o descărcase şi începu să despartă bălegarul în mici grămezi. Hourdequin îl urma, prin aburul călduţ care-i îneca pe amândoi.

— Când te gândeşti că numai golirea latrinelor din Paris ar putea fertiliza treizeci de mii de hectare! Calculul a fost făcut. Şi se pierde, abia se foloseşte o mică parte sub formă de îngrăşământ... Ei, treizeci de mii de hectare! Să-l vezi aici, să vezi întreaga Beauce acoperită şi grâul cum creşte!

Cu un gest larg îmbrăţişase vastitatea, imensa, neteda Beauce. Şi în pasiunea lui vedea Parisul, Parisul întreg slobozindu-şi vrana haznalelor, fluviul fertilizator al îngrăşămintelor umane. Şănţuleţe se umpleau pretutindeni, straturile de îngrăşăminte se aşterneau pe fiece arătură, marea excrementelor creştea în plin soare, sub largile răsuflări care-i înviorau mireasma. Marele oraş dădea îndărăt timpurilor viaţa pe care o primise. Solul sorbea încetul cu încetul această fecunditate, şi. din ţarina ghiftuită, fertilizată, pâinea albă creştea, se revărsa în recolte gigantice de grâu.

— Atunci, poate că mai degrabă ar trebui o luntre! spuse Jean, pe care această idee nouă a irigării câmpiilor cu apele scoase din latrine îl amuza şi îl dezgusta.

Dar, tocmai atunci, o voce îl făcu să întoarcă repede capul. Cu uimire o recunoscu pe Lise lângă cariola ei, oprită pe marginea drumului, strigând din răsputeri la Buteau:

— Ascultă, mă duc la Cloyes, după domnul Finet... Taică-tu a rămas ţeapăn în camera lui. Cred că o să crape... Du-te şi tu să-i vezi.

Şi, fără să mai aştepte răspunsul, dădu bici calului, porni iar, micşorându-se şi parcă dansând în depărtare, pe drumul drept.

Fără să se grăbească, Buteau isprăvi de împrăştiat ultimele grămezi. Bombănea. Tatăl său bolnav, iată un

mare necaz! Poate că nu era decât o prefăcătorie de-a lui, ca să fie cocoloşit. Pe urmă, gândul că trebuia totuşi să fie ceva serios, de vreme ce nevastă-sa luase asupra ei plata medicului. Îl decise să-şi îmbrace haina.

— Ăsta îşi cântăreşte bălegarul! murmură Hourdequin interesat de îngrăşământul din ogorul vecin. La ţăranul zgârcit, pământ zgârcit... Şi un ţărănoi ticălos, în care ai face bine să nu ai încredere, după poveştile dumitale cu el... Cum vrei să meargă treaba, când sunt atâtea târâturi şi atâţia netrebnici pe pământ? S-a săturat şi pământul de noi, zău aşa!

Şi porni spre Borderie, cuprins de tristeţe, în chiar clipa când Buteau intra în Rognes, cu pasul lui greoi. Şi, rămas singur, Jean îşi termină lucrul, descărcând la fiece zece metri câteva furci de bălegar, care răspândea de două ori mai mulţi vapori amoniacali. Alte grămezi fumegau în depărtare, înecând orizontul într-o fină pâclă albăstrie. Întreaga Beauce avea să rămână călduţă şi mirositoare până vor da gerurile.

Familia Buteau stătea tot la bătrâna Frimat, unde ocupa toată casa, mai puţin camera de la parter, din dos, pe care şi-o păstrase pentru ea şi pentru bărbatul ei paralitic. Erau foarte strâmtoraţi aici, cel mai rău le părea însă că nu mai aveau grădină de zarzavat; căci, e de la sine înţeles, bătrâna şi-o păstra pe a ei, acel colţ care îi ajungea să-i hrănească şi să-i răsfeţe pe infirm. Asta i-ar fi silit să se mute, căutându-şi o aşezare mai largă, dacă n-ar fi băgat de seamă că vecinătatea lor o scotea din sărite pe Françoise. Un singur zid despărţitor separa cele două moşteniri. Şi se făceau că vorbesc foarte tare, ca să fie auziţi, că se instalau provizoriu aici, că se vor întoarce, nici vorbă, alături, la casa lor, din prima zi. Prin urmare, era de prisos – nu-i aşa? – să-şi mai ia pe cap grija unei noi mutări. Pentru ce şi cum se vor întoarce? nu lămureau câtuşi de puţin, şi această obrăznicie, această convingere smintită,

bazată pe nişte lucruri necunoscute, o scoteau din sărite pe Françoise, întunecându-i bucuria de a fi rămas stăpâna casei; fără a mai pune la socoteală faptul că sora sa Lise proptea deseori o scară de zid, ca să-i strige cele mai ruşinoase lucruri. De la încheierea definitivă a socotelilor, la domnul Baillehache, aceasta se credea furată, nu înceta cu acuzaţiile cele măi mârşave, azvârlite dintr-o curte în alta.

Când Buteau ajunse, în sfârşit, îl găsi pe moş Fouan întins pe pat, în cotlonul ce-l ocupa în spatele bucătăriei, sub scara podului pentru fân. Cei doi copii se uitau la el, Jules, acum băiat mare, de opt ani, Laura de trei, jucându-se pe jos, făcând pârâiaşe cu ulciorul bătrânului pe care îl goleau de apă.

— Ei bine, ce-i? întrebă Buteau rămânând în picioare dinaintea patului.

Fouan îşi recăpătase cunoştinţa. Ochii lui larg deschişi se întoarseră cu greutate, priviră fix; dar nu mişcă şi capul, care părea împietrit.

— Ascultă, tată, avem prea multă treabă, lasă prostiile!... Nu trebuie să mori astăzi.

Şi, cum Laure şi Jules se apucaseră să spargă ulciorul, le trase o pereche de palme, drept care ei începură să urle. Bătrânul nu-şi reînchisese pleoapele, privea mereu, cu pupilele mărite şi nemişcate. Nu era nimic de făcut, în cazul acesta, pentru că nu se mai zbuciuma. Va vedea ce o să spună medicul. Îi păru rău că părăsise ogorul, ca să-şi omoare vremea, se apucă să spargă nişte lemne în faţa uşii.

De altfel, aproape imediat, Lise îl aduse pe domnul Finet, care îl examină îndelung pe bolnav, în timp ce ea şi bărbatul ei aşteptau, cu chipuri neliniştite. Moartea bătrânului i-ar fi uşurat, dacă răul avea să-i ucidă dintr-odată; dar, acum, putea să ţină multă vreme, şi pesemne va cere mare cheltuială: şi, dacă plesnea înainte ca ei să pună mâna pe banii de la ciorap, Fanny şi Jésus-Christ vor

veni, desigur, să-i bată la cap. Până la urmă, tăcerea medicului îi tulbură. Când acesta se aşează, pe un scaun, în bucătărie, ca să scrie o reţetă, se încumetară să-i întrebe.

— Şi e lucru serios?... Poate să ţină aşa opt zile, ai? Doamne, ce mult e! ce scriţi acolo?

Domnul Finet nu răspundea, obişnuit cu astfel de întrebări ale ţăranilor pe care boala îi răvăşea, luând hotărârea înţeleaptă de a-i trata ca pe cai, fără să intre în vorbă cu ei. Avea o mare practică a cazurilor frecvente, îi scăpa îndeobşte de belea, mai bine decât ar fi izbutit un om cu mai multă ştiinţă. Dar mediocritatea la care îi acuza că-l reduseseră, îl făcea să se poarte aspru cu ei, ceea ce le mărea respectul faţă de el, în ciuda permanentei îndoieli ce o aveau asupra eficacităţii poţiunilor sale. Oare făceau tot atâta bine, pe cât costau de scump?

— Şi, reluă Buteau înspăimântat în faţa paginii scrise, credeţi că are să-i meargă mai bine cu toate astea?

Medicul se mulţumi să ridice din umeri. Se întorsese lângă bolnav, interesat, constatând cu uimire puţină febră, după acest caz uşor de congestie cerebrală. Cu ochii pe ceas, îi număra din nou bătăile pulsului, fără a încerca măcar să obţină vreo indicaţie din partea bătrânului, care îl privea cu aerul buimac. Şi, pe când plecă, spuse simplu:

— E o treabă de trei săptămâni... Am să trec iar pe-aici, mâine. Nu vă miraţi dacă o să bată câmpii la noapte.

Trei săptămâni! Cei doi Buteau nu pricepuseră decât asta, şi rămaseră încremeniţi. Cât bănet, dacă vor primi în fiece seară o asemenea listă de medicamente! Lucrul cel mai rău era că Buteau trebui la rândul lui să se urce în cariolă şi să alerge la farmacistul din Cloyes. Era într-o sâmbătă; întorcându-se acasă după ce îşi vânduse legumele, bătrâna Frimat o găsi pe Lise singură, atât de necăjită, că se învârtea de colo până colo, fără să-şi găsească locul; şi căzu şi bătrâna pradă disperării, aflând tărăşenia: niciodată nu avusese noroc, măcar ar fi profitat

şi ea de medic pentru bătrânul ei, pe degeaba, dacă s-ar fi întâmplat în altă zi. Vestea se şi răspândise în Rognes, căci o văzură pe Fricoasa alergând, fără ruşine; şi nu vru în ruptul capului să plece, înainte de a pune mâna pe bunicul ei, după care se întoarse la Jésus-Christ să-i spună că, sigur, nu murise. În urma acestei destrăbălate apăru numaidecât La Grande, trimisă, neîndoielnic, de Fanny; se postă în faţa patului fratelui ei, îşi făcu o părere cu un ochi rece, ca al anghilelor din Aigre; după aceea plecă, strâmbând din nas, şi având aerul că-i pare rău că lovitura aceasta nu-l dăduse gata. De atunci, familia nu se mai osteni. Pentru ce ar face-o, când putea pune prinsoare pe orice că va scăpa teafăr?

Până la miezul nopţii casa rămase răsturnată cu susul în jos. Buteau se întorsese într-o groaznică stare sufletească. Avea cataplasme cu muştar pentru picioare, o poţiune de luat din oră în oră. un purgativ pentru a doua zi dimineaţa, în caz că totul mergea bine. Bătrâna Frimat îl ajuta cu plăcere; dar, la ora zece, căzând de somn şi puţin interesată, se culcă. Buteau. care dorea să facă la fel, o luă la rost pe Lise. Ce le păsa lor? Nici vorbă că dacă se uitau la bătrân, acesta nu se simţea deloc mai bine. Acum bătea câmpii. Vorbea cât putea de tare despre lucruri fără nicio noimă, pesemne se credea pe ogoare, unde muncea din greu, ca în zilele îndepărtate când era în puterea vârstei. Şi, stânjenită de aceste istorii de demult bâiguite cu voce slabă, de parcă tatăl şi fusese înmormântat şi acum învia, Lisa se ducea după bărbatul ei, care începuse să se dezbrace, când se gândi să pună în rânduială veşmintele bolnavului, rămase pe un scaun. Le scutură cu grijă, după ce căută îndelung prin buzunarele unde nu descoperi decât un cuţit prost şi nişte sfoară. Pe urmă, în timp ce le agăţa în fundul unui dulap, zări, chiar în mijlocul unei scânduri, aşezat să-i sară oricui în ochi. un pacheţel cu hârtii. Simţi un cârcel la inimă: comoara! comoara atât de pândită de o lună de zile. căutată în cele mai neaşteptate unghere, şi

care apărea aici, pe faţă. sub mână! Oare bătrânul voise să-i schimbe locul de ascunzătoare, când boala îl trântise la pământ?

— Buteau! Buteau! chemă cu vocea atât de gâtuită, că el dădu buzna în cămaşă, crezând că taică-su se prăpădea.

La început, îşi pierdu şi el răsuflarea. După aceea, o veselie nebună îi cuprinse pe amândoi, se prinseră de mâini, săriră unul în faţa altuia, aidoma caprelor, uitând de bolnavul care, cu ochii închişi de data aceasta, cu capul înfundat în pernă, depăna fără de sfârşit capetele firului rupt al delirului. Ara.

— Eh, pe-aici, mârţoagă, nu vrei!... Nu s-a înmuiat, pentru numele lui Dumnezeu, e de piatră!... Braţele s-au frânt, trebuie să cumpărăm altele... Hăis, cea, ticălosule!

— St! murmură Lise, care se răsucise tresărind.

— Aiurea! răspunse Buteau, crezi că-şi dă seama de ceva? Nu-l auzi cum spune numai prostii?

Se aşezară lângă pat, cu picioarele îndoite, atât de năprasnică era scuturătura veseliei lor.

— De altfel, reluă ea, nimeni nu ne poate învinui că l-am scotocit, pentru că Dumnezeu mi-e martor că nu mă gândeam deloc la banii lui! Mi-au sărit singuri în palmă... Vino să vezi!

El se şi apucase să despăturească hârtiile, aduna cu glas tare.

— Două sute treizeci, şi cu şaptezeci, trei sute în cap... Aşa e, data trecută, la perceptor, socotisem bine cincisprezece monede de cinci frânei, pe trimestru... Asta înseamnă cinci la sută. Ai? e plăcut că nişte hârtiuţe atât de urâte sunt de fapt bani, la fel de trainici ca şi cei adevăraţi!

Dar Lise îl sili din nou să tacă, speriată de un rânjet brusc al bătrânului, care se credea pesemne la marea recoltă, cea din vremea lui Carol al X-lea, care nu putuse fi depozitată, pentru că nu mai era loc.

— E atâta! e atâta!... Parcă-i o glumă, atât e de multă!...

Ei drăcie, când e să fie, este!

Şi râsul lui sugrumat părea un horcăit, bucuria pesemne-i era doar lăuntrică, pentru că nimic nu se ivi pe faţa neclintită.

— Îi trec prin minte gânduri prosteşti, spuse Buteau ridicând din umeri.

Urmară câteva clipe de tăcere, timp în care amândoi se uitau la hârtii, chibzuind.

— Ei, ce facem? murmură Lise într-un târziu, trebuiesc date îndărăt, ai?

Dar el, cu un gest energic, refuză.

— O, ba da, ba da, trebuiesc date îndărăt... Are să le caute, să strige, o să ne facă un asemenea tărăboi, împreună cu ceilalţi porci din familie!

Se întrerupse pentru a treia oară, uluită că-l aude pe bătrân plângând. Era o mizerie, o disperare imensă, hohote de plâns venind din toată viaţa sa, şi fără să se ştie de ce, pentru că doar repeta cu vocea din ce în ce mai dogită:

— S-a terminat... s-a terminat... s-a terminat...

— Şi tu crezi, reluă cu violenţă Buteau, că am să las hârtiile la acest moşneag care a căpiat!... Ca să le rupă sau să le pună pe foc, a, nu, nici gând!

— Asta e foarte adevărat, murmură ea.

— Atunci, gata, să ne culcăm... Dacă întreabă de ele, ştiu ce să-i răspund, e treaba mea. Şi ceilalţi, să nu mă bată la cap!

Şi se culcară, după ce, la rândul lor, ascunseră hârtiile sub placa de marmură a unui scrin vechi, ceea ce li se părea mult mai sigur decât în fundul unui sertar încuiat cu cheia. Lăsat singur, fără nicio lumânare, de teama focului, tatăl, în delirul lui, continuă să vorbească şi să hohotească de plâns toată noaptea.

A doua zi, domnul Finet îl găsi mai liniştit, mai bine decât se aştepta. Ah, aceşti bătrâni cai de plug duc o viaţă tare aspră! Febra, de care se temuse, părea să fi trecut. Îi

prescrise fier, chinină, medicamente din belşug, a căror scumpete îi înspăimântă din nou pe cei doi soţi, şi, pe când pleca, avu o scurtă lămurire cu bătrâna Frimat, care îl pândise.

— Dar, dragă femeie, ţi-am mai spus că bărbatul dumitale sau acest pietroi, e acelaşi lucru... Eu nu pot face sa meargă pietrele, ce naiba!... Ştii care va fi sfârşitul, nu-i aşa? şi cu cât mai repede, cu atât mai bine, şi pentru el şi pentru dumneata.

Şi dădu bici calului, pe când ea se lăsă peste pietroi, izbucnind în lacrimi. Desigur, acum era prea târziu, se gândise la bărbatul ei după douăzeci de ani; şi puterile îi scădeau odată cu vârsta, tremura că în curând nu va mai putea să-şi cultive colţul de pământ; dar, asta nu are nicio importanţă! ceea ce îi răscolea inima era gândul de a-l pierde pe bătrânul infirm, care îi devenise ca un copil, pe care îl muta din loc, îl schimba, îl răsfăţa cu dulciuri. Braţul bun, de care se folosea încă, îi înţepenea şi el, astfel că acum trebuia să-i pună şi pipa în gură.

După opt zile, domnul Finet rămase mirat văzându-l pe Fouan în picioare, nu prea sigur pe ele, dar înverşunându-se să meargă, pentru că, zicea el, ceea ce te împiedică să mori e faptul că nu vrei. Şi Buteau, rânjea în spatele medicului, pentru că îi suprimase reţetele, de la a doua, declarând că leacul cel mai sigur era să lase răul să se mănânce el însuşi. Cu toate acestea, în ziua de târg, Lise avu slăbiciunea de a-i aduce o loţiune prescrisă în ajun; şi, cum doctorul venea luni, pentru ultima dată, Buteau îi povesti că bătrânul se simţea rău.

— Nu ştiu ce-or fi pus în sticla dumneavoastră, că l-au îmbolnăvit mai rău.

În seara aceea Fouan se hotărî să vorbească. De când începuse să se ridice, umbla prin casă cu un aer nelinişti, cu mintea rătăcită, fără să-şi mai aducă aminte unde putuse să ascundă hârtiile. Cotrobăia, scotocea peste tot,

făcea nemaipomenite eforturi de memorie. Pe urmă, îi reveni o vagă amintire: poate că nu le ascunsese, poate că rămăseseră acolo, pe scândură. Dar, cum? dacă se înşela, dacă nimeni nu le luase, să atragă el însuşi atenţia asupra lor, mărturisind existenţa acestor bani, atât de greu adunaţi altădată, şi apoi ascunşi cu atâta grijă? Încă două zile se luptă, se zbătu între furia ce-l cuprindea în faţa acestei bruşte dispariţii şi nevoia ce o simţea de a nu deschide gura. Faptele se lămureau totuşi, îşi amintea că în dimineaţa atacului pusese pachetul în acest loc, aşteptând prilejul să-i strecoare în crăpătura unei grinzi din tavan, pe care o descoperise stând în pat şi privind în sus. Şi, prădat, chinuit, el îşi dădu drumul.

Mâncaseră supa de seară. Lise aşeza farfuriile, şi Buteau, batjocoritor, care îşi urmărea tatăl cu ochii încă din ziua când se ridicase din pat şi se aştepta la treaba asta, se balansa pe scaun, zicându-şi că avea să se petreacă acum, pe loc, pentru că îl vedea grozav de agitat şi nenorocit. Într-adevăr, bătrânul, ale cărui picioare moi se împleticeau străbătând cu încăpăţânare camera, se proţăpi dintr-odată dinaintea lui.

— Hârtiile? întrebă el cu un glas răguşit, care se sugruma.

Buteau clipi din pleoape, cu un aer profund surprins, de parcă n-ar fi priceput.

— Ai? ce spui?… Hârtiile, care hârtii?

— Banii mei! mârâi bătrânul, teribil, îndreptându-şi pieptul şi ridicându-i.

— Banii dumitale, vasăzică acum ai bani?… Şi te jurai atât de tare că te-am costat prea scump, că nu ţi-a rămas o centimă… A. şmecher afurisit, ai bani!

Se balansa întruna, rânjea, grozav de vesel, bucuros de mirosul lui de odinioară, căci el fusese primul care simţise „ciorapul”.

Fouan tremura din toate mădularele.

— Dă-mi-i înapoi.

— Să ţi-i dau înapoi? dar îi am, dar ştiu măcar unde-ţi sunt banii?

— Tu mi i-ai furat, dă-mi-i înapoi, pentru numele lui Dumnezeu! sau te fac cu forţa să-i scoţi!

Şi, în ciuda vârstei sale, îl apucă de umeri şi-i zgâlţâi. Atunci, fiul se ridică, îl împinse la rândul lui, fără să-i îmbrâncească, numai ca să-i zbiere din răsputeri în obraz:

— Da, îi am şi-i păstrez... Ţi-i păstrez, mă pricepi, vită bătrână, a cărei căpăţână a luat-o razna!... Şi, într-adevăr, era şi vremea să-ţi iau hârtiile astea, pe care dumneata începuseşi să le rupi... Nu-i aşa. Lise, că începuse să le rupă?

— O, tot aşa de sigur cum trăiesc! Când nu mai ştii ce faci!

Înmărmurit, Fouan se sperie de această poveste. Oare înnebunise, de nu-şi mai amintea nimic? Dacă vrusese să distrugă hârtiile, ca un copil care se joacă cu figurile de pe ele, însemna că făcea pe el şi că devenea bun de omorât? Cu pieptul sfâşiat, nu mai avea nici curaj, nici putere. Bâiguia plângând:

— Zici că mi le dai înapoi?

— Nu!

— Dă-mi-le înapoi, pentru că mă simt mai bine.

— Nu, nu! Ca să te ştergi cu ele ori să-ţi aprinzi pipa, mulţumesc.

Şi, de atunci, cei doi Buteau refuzară cu îndărătnicie să se lepede de titluri. De altfel vorbeau deschis, povesteau o întreagă dramă, cum ajunseseră tocmai la vreme ca şi le smulgă din mâinile bolnavului, în clipa când le rupea, într-o seară, chiar îi arătară bătrânei Frimat semnul rupturii. Cine ar putea să le poarte pică pentru că împiedicaseră o asemenea nenorocire, ruperea banilor, care ar fi fost pierduţi pentru toată lumea. Şi toţi ceilalţi îi aprobau cu voce tare, deşi, în fond, îi bănuiau de minciună. Jésus-

Christ, mai ales, nu-şi domolea furia: să spui că acest „ciorap”, de negăsit la el, trebuise de la bun început să fie descoperit la alţii! şi într-o zi îl ţinuse în mână, şi fusese atât de prost încât îl cruţase! Adevărat, nu merita să trec drept o lichea! Şi îşi jura să-i ceară socoteală fratelui său, după ce tatăl lor va crăpa. Fanny, de asemenea, spunea că trebuia făcută socoteala. Iar cei doi Buteau erau împotrivă, cel puţin, bineînţeles, cât timp bătrânul nu-şi recăpăta banii şi nu dispunea de ei.

La rândul lui, Fouan se târa din uşă în uşă, povestea pretutindeni tărăşenia. Îndată ce putea să oprească un trecător, i se jeluia de soarta lui mizerabilă. Şi aşa se întâmplă că într-o dimineaţă intră şi în curtea vecină, la nepoata sa.

Françoise îi ajuta lui Jean să încarce o căruţă cu bălegar. Pe când el, stând în fundul gropii, o golea cu furca, ea, sus, în căruţă, primea grămezile, le apăsa cu călcâiele, ca să încapă cât mai multe.

În picioare, dinaintea lor, bătrânul, aplecat pe baston, îşi începuse văicăreala.

— Ai? e tare supărător că mi-au luat banii şi nu vor să mi-i dea înapoi!... Voi, în locul meu, ce-aţi face?

Françoise îl lăsă să repete de trei ori acelaşi lucru. Era foarte enervată că venise să flecărească astfel, îl primea rece, dorind să evite orice prilej de ceartă cu alde Buteau.

— Ştii, unchiule, spuse ea în cele din urmă, asta nu ne priveşte, noi suntem prea bucuroşi că am scăpat din infernul acela!

Şi, întorcându-i spatele, continuă să apese în căruţă, îngropată în bălegar până la coapse, acoperită aproape complet când bărbatul îi azvârlea furcile una după alta. Atunci dispărea în mijlocul aburului cald, simţindu-se bine şi la largul ei, în sufocarea acelei gropi răscolite.

— Că nu sunt nebun, se vede, nu-i aşa? continuă Fouan, fără să pară că o auzise. Ar trebui să-mi dea înapoi banii

mei... Voi m-aţi crede în stare să-i distrug?

Nici Françoise, nici Jean nu suflară un cuvânt.

— Ar trebui să fiu nebun, ai? şi nu sunt nebun... Voi aţi putea să depuneţi mărturie.

Françoise se ridică brusc, în vârful căruţei încărcate; şi părea foarte mare, sănătoasă şi robustă, ca şi cum ar fi crescut de acolo, şi acea mireasmă de fecunditate ar fi ieşit din ea. Cu mâinile în şolduri, cu pieptul rotund, era acum o adevărată femeie.

— O, nu, a, nu, unchiule, destul! Ţi-am spus să nu ne amesteci în toate caliciile astea... Şi, ascultă! pentru că am ajuns aici, poate că ai face bine să nu mai vii să ne vezi.

— Vasăzică mă iei la goană? întrebă bătrânul tremurând.

Jean socoti că trebuie să intervină.

— Nu, e vorba că nu vrem ceartă. Ne-am alege cu trei zile de înjurături, dacă ai fi văzut aici... Fiecare cu liniştea lui, nu-i aşa?

Fouan rămase nemişcat, privindu-i când pe unul, când pe altul cu sărmanii lui ochi spălăciţi. După aceea, plecă.

— Bine! dacă am nevoie de ajutor, va trebui să mă duc în altă parte decât la voi.

Şi îl lăsară să plece, simţindu-şi inima grea, pentru că încă nu erau câtuşi de puţin oameni tăi; dar, ce să facă? pe el nu l-ar fi ajutat cu nimic, şi ei cu siguranţă şi-ar fi pierdut pofta de mâncare şi somnul; În timp ce bărbatul se duse să-şi ia biciul, femeia, grijulie, strânse cu lopata balegile căzute şi le azvârli în căruţă.

A doua zi, o scenă violentă izbucni între Fouan şi Buteau. De altfel, în fiece zi explicaţia asupra titlurilor era luată de la capăt, unul repeta veşnicul său: „Dă-mi-le înapoi!” cu înverşunarea ideii fixe, celălalt refuza cu: „Lasă-mă-n pace!” mereu acelaşi. Dar, încetul cu încetul, lucrurile se stricau, mai ales de când bătrânul începuse, să caute locul unde fiul lui ar fi putut să ascundă „ciorapul”, îi venise rândul să scotocească toată casa, să cerceteze scândurile

dulapurilor, să ciocănească pereţii pentru a auzi dacă sună a gol. Privirile lui rătăceau neîncetat de la un colţ la altul, în unica-i preocupare; şi de îndată ce rămânea singur, îi îndepărta pe copii, îşi relua cotrobăielile, cu pasiunea unui ştrengar care sare la slujnică imediat ce părinţii pleacă de acasă. Or, în ziua aceea, cum Buteau se întoarse pe neaşteptate, îl zări pe Fouan la pământ, întins pe burtă cât era de lung, şi cu nasul sub scrin, tocmai căutând vreo ascunzătoare pe acolo. Asta îl scoase din sărite, pentru că tatăl său era pe aproape: ceea ce căută dedesubt, era deasupra, ascuns şi ca pecetluit de marea greutate a marmurei.

— Pentru numele lui Dumnezeu, bătrân ţicnit! Iote că faci şi pe şarpele!… Fă bine şi te ridică!

Îl trase de picioare, îl aşează dintr-odată în capul oaselor.

— A, s-a isprăvit cu scrutatul prin toate găurile? M-am săturat să-mi simt casa puricată prin toate crăpăturile!

Necăjit că fusese prins, Fouan se uită la el, şi spuse din nou, ca turbat de furie;

— Dă-mi-le înapoi!

— Lasă-mă-n pace! îi răcni Buteau în obraz.

— Atunci, eu plec, îndur prea mult aici.

— Bine, cară-te, călătorie sprâncenată! şi dacă vii îndărăt, la naiba, înseamnă că n-ai inimă!

Îl apucă de braţ şi îl azvârli afară.

II

Fouan coborî costişa. Furia i se domolise dintr-odată, se opri, jos, în drum, năucit că se găseşte afară, fără să ştie unde să se ducă. Bătu de ora trei la biserică, un vânt umed îngheţa după-amiaza cenuşie de toamnă; dârdâia, pentru

că nu-şi luase nici măcar pălăria, atât de repede se petrecuseră lucrurile. Din fericire, avea bastonul. Un moment, urcă spre Cloyes; apoi, se întrebă unde se ducea în partea aceea, se întoarse în Rognes, cu pasul cu care se târa de obicei. În dreptul lui Macqueron se gândi să bea un pahar; dar se scotoci prin buzunare, nu avea niciun ban, îi fu ruşine să se arate, de teamă să nu se şi afle povestea. Tocmai i se păru că, stând în uşă, Lengaigne îl privea pieziş, aşa cum priveşti desculţii de drumul mare. De după geamul uneia dintre ferestrele şcolii, Lequeu nu-l salută. Era de la sine înţeles, căzea iar în dispreţul tuturor, acum când nu mai avea nimic, despuiat din nou, şi, de data aceasta, până la piele.

Când ajunse la Aigre, Fouan se sprijini o clipă de parapetul podului. Gândul la noaptea care avea să se lase curând îl sâcâia. Unde să se culce? Nici măcar un acoperiş. Câinele familiei Bécu, pe care îl văzu trecând, îi stârni invidia, căci acest animal măcar îşi ştia culcuşul de paie unde dormea. El şi-i căuta încurcat, simţind că-l cuprinde somnul pe măsură ce i se domolea supărarea. Pleoapele i se închiseseră, căuta să-şi aducă aminte locurile adăpostite, apărate de frig. Era ca într-un coşmar, tot ţinutul i se perinda prin faţa ochilor, gol, măturat de rafale de vânt. Dar se scutură, se trezi, într-o bruscă tresărire a puterii. Nu trebuia să dispere în asemenea măsură. Nu va fi lăsat să crape afară un om de vârsta lui.

Maşinal, trecu podul şi se trezi în faţa micii ferme a familiei Delhomme. Când îşi dădu seama, schimbă numaidecât direcţia, o luă prin spatele casei, pentru a nu fi cumva văzut. Acolo, făcu o nouă pauză, se strecură pe lângă zidul staulului, unde o auzi vorbind pe Fanny, fiica sa. Se gândise oare să se întoarcă la ea? Nici el n-ar fi putut să spună, picioarele, singure, îl duseseră acolo. Revedea interiorul locuinţei, de parcă ar fi intrat înăuntru, bucătăria la stânga, camera lui la primul cat, în capătul podului

pentru fân. Emoţia îi reteza picioarele, ar fi căzut, dacă nu se sprijinea de zid. Rămase multă vreme nemişcat, cu şira bătrânei sale spinări proptită de casă. În staul, Fanny vorbea mereu, fără a-i putea desluşi cuvintele: poate că acesta era puternicul zgomot înăbuşit care îi mişca inima. Dar pesemne certa vreo slujnică, vocea ei se ridica, o auzi, tăioasă şi aspră, spunând fără cuvinte grosolane, nişte lucruri atât de jignitoare acelei nenorocite, că plângea în hohote. Şi suferea şi el, emoţia îi pierise, stătea ţeapăn, fiind sigur că dacă ar fi deschis poarta, fiica sa l-ar fi primit cu această voce răutăcioasă. Şi-o imagina repetând: „Tata va veni să ne roage în genunchi ca să-i primim înapoi!” fraze care tăiaseră toate legăturile dintre ei, pentru totdeauna, ca o lovitură de secure. Nu, nu, mai degrabă va muri de foame, mai degrabă va dormi în dosul unui gard, decât s-o vadă triumfând, cu aerul ei mândru de femeie fără cusur. Îşi dezlipi spinarea de zid, se îndepărtă cu greutate.

Ca să nu se întoarcă pe drum, Fouan, care se credea pândit de toată lumea, urcă iar pe malul drept al râului Aigre, după pod şi curând se află în mijlocul viilor. Gândul lui era s-o apuce astfel spre câmp, ocolind satul. Dar trebuia să treacă pe lângă Castel, unde picioarele de asemenea păreau să-i aducă din nou, cu acel instinct al bătrânelor vite de povară care se reîntorc în grajdurile unde-şi au ovăzul. Urcuşul îi tăie respiraţia, se aşează deoparte, suflând greu, reflectând. Fără îndoială că dacă i-ar fi spus lui Jésus-Christ: „Mă duc să mă plâng în faţa justiţiei, ajută-mă împotriva lui Buteau”, ticălosul l-ar fi primit cu adevărate salve de tun: şi i-ar fi oferit o straşnică petrecere, seara. Din colţul unde se afla, chiar mirosea un chiolhan, vreo beţie care ţinea de dimineaţa. Îmbiat, cu stomacul gol, se apropie, recunoscu glasul lui Canon, simţi mireasma de fasole oloagă înăbuşită, pe care Fricoasa o gătea atât de minunat, când tatăl voia să serbeze vreo

apariţie a camaradului. Pentru ce n-ar fi intrat să chefuiască cu cei doi potlogari, pe care îi auzea zbierând în fumul pipelor, la căldurică, şi atât de ghiftuiţi că-i pizmuia? O neaşteptată detunătură a lui Jésus-Christ îi merse la inimă, întinse mâna spre uşă, când râsul ascuţit al Fricoasei îl paraliza. Acum Fricoasa îl înspăimânta, o tot vedea jigărită, în cămaşă, aruncându-se asupra lui cu goliciunea ei de şopârlă, scotocindu-l, devorându-l. Şi, atunci, la ce îi folosea, dacă tatăl îl ajuta să-şi recapete hârtiile? fiica va fi acolo ca să şi de sub piele. Deodată, uşa se deschise, netrebnica ieşi să arunce o privire afară, presimţind pe cineva. Abia avu timp să se repeadă în spatele unor tufişuri, se ascunse, desluşindu-i ochii verzi, strălucitori, în noaptea care se lăsa.

Când Fouan ajunse la loc neted, pe platou, simţi un fel de uşurare, scăpat de ceilalţi, bucuros că se vede singur şi că poate să crape. Multă vreme rătăci la întâmplare. Se făcuse noapte, vântul îngheţat îl biciuia. Uneori, la anumite răbufniri mai puternice, trebuia să întoarcă spatele, cu răsuflarea tăiată, cu părul rar şi alb zbârlit pe capul gol. Bătu de ora şase, toată lumea din Rognes mânca; şi el simţea o slăbiciune în picioare care îi încetinea mersul. Între două rafale de vânt, porni să cadă un ropot de ploaie, deasă, şfichiuitoare. Fu udat, merse mai departe, primi alte două ropote de ploaie. Şi, fără să ştie cum, se trezi în piaţa bisericii, în faţa vechii case patrimoniale a familiei Buteau.

Nu! aici nu putea să se adăpostească, şi «te aici fusese alungat. Ploaia creştea în intensitate, atât de cumplită, că-l invadă laşitatea. Se apropiase de uşa familiei Buteau, pândind, de alături, bucătăria, de unde ieşea o mireasmă de supă de varză. Tot bietul lui trup se reîntorcea aici supus, împins de nevoia fizică de a mânca, de a sta la căldură. Dar, în zgomotul fălcilor, câteva cuvinte schimbate îl opriră.

— Şi tata, dacă nu se mai întoarce deloc?

— Lasă, e prea mândru, ca să nu se întoarcă îndărăt când i-o fi foame.

Fouan se îndepărtă, cu teama de a nu fi văzut de cineva lângă această uşă, ca un câine bătut care se întoarce la mâncarea lui. Se înăbuşea de ruşine, îl cuprindea sălbatica hotărâre de a se lăsa să moară într-un ungher. Se va vedea dacă era mâncău! Coborî iar costişa, se prăbuşi la capătul unei bârne, în faţa potcovăriei lui Clou. Picioarele nu puteau să-l mai ducă, rămase acolo, în bezna şi pustiul drumului, căci şezătorile începuseră, vremea urâtă închisese casele, niciun suflet nu părea să mai trăiască în ele. Acum, ropotele domoliseră vântul, ploaia şiroia dreaptă, neîntreruptă, cu o violenţă de potop. Nu avea destulă putere să se ridice şi să-şi caute un adăpost. Cu bastonul între genunchi, cu ţeasta capului spălată de apă, rămânea nemişcat, prostit de atâta mizerie. Nici măcar nu se gândea, aşa era: când nu ai nici copii, nici casă, nimic, îţi chiorăie maţele şi te culci afară. Bătu de ora nouă, apoi de ora zece. Ploaia continua, înmuindu-i bătrânele oase. Dar apărură nişte felinare, se îndepărtară în goană: ieşea lumea de la şezătoare, şi avu încă o tresărire, recunoscând-o pe La Grande care se întorcea acasă de la Delhomme, unde îşi economisea lumânarea. Se ridică, făcând o sforţare de-i trosniră membrele, o urmă de la distanţă, nu ajunse destul de repede ca să intre în acelaşi timp cu ea. În faţa uşii închise, bătrânul şovăi, cu inima cât un purice. În sfârşit, bătu, era din cale afară de nenorocit.

Trebuie spus că pica rău, pentru că La Grande se afla într-o dispoziţie groaznică, după o întâmplare nenorocită care o supărase, săptămâna trecută. Într-o seară când era numai ea şi nepotul ei Hilarion, îi dăduse prin cap să-i pună să spargă nişte lemne, ca să mai profite şi cu această muncă de pe urma băiatului, înainte de a-l trimite la culcuşul lui de paie; şi, cum acesta lucra încet, ea rămânea în preajmă-i, în fundul magaziei, ca să-i acopere cu ocări.

Până atunci, în umilirea lui înspăimântată, acest necioplit cretin şi diform, cu muşchi de taur, o lăsase pe bunică să abuzeze de puterile lui, fără a cuteza să-şi ridice ochii spre ea. De câteva zile totuşi, ar fi trebuit să nu se mai încreadă în el. pentru că fremăta la corvezile prea grele, sângele aprins îi înţepenea membrele. Vrând să-l stimuleze, avu nechibzuinţa de a-l lovi peste ceafă cu vârful bastonului. Hilarion lăsă toporul din mână şi o privi. Iritată de această revoltă, îl plesni peste coaste, peste coapse, peste tot, când, deodată, el se năpusti asupra ei. Şi se crezu răsturnată, călcată în picioare, strânsă de gât; dar nu, el postise prea mult după moartea surorii sale Palmyre, mâna i se transforma într-o furie de animal, neavând conştiinţa legăturilor de rudenie, a vârstei, ci numai a sexului. Bruta o viola, pe această bătrână de optzeci şi nouă de ani, cu corpul de ciomag uscat. Dar, încă puternică, de necucerit, bătrâna nu-l lăsă, izbuti să apuce toporul şi-i crăpă capul dintr-o lovitură. La strigătele ei, vecinii alergară, le povesti întâmplarea, dădu amănunte: o clipă mai mult şi ar fi supus-o, ticălosul ar fi ajuns. Hilarion nu muri decât a doua zi. Venise judecătorul; apoi, avusese loc înmormântarea; în sfârşit, tot soiul de necazuri, de care ea fusese din fericire scutită, foarte calmă, dar jignită de ingratitudinea lumii şi ferm hotărâtă să nu mai facă niciodată vreun serviciu celor din familie.

Fouan trebui să bată de trei ori, atât de fricos, că La Grande nu-l auzea defel. Până la urmă se întoarse şi catadicsi să întrebe:

— Cine-i acolo?

— Eu.

— Cine, tu?

— Eu, fratele tău.

Fără îndoială, ea îi recunoscuse vocea imediat, şi nu se grăbea, din plăcerea de a-l sili să vorbească. După câteva clipe de tăcere, întrebă din nou:

— Şi ce vrei?

Fouan tremura, nu îndrăznea să răspundă. Atunci, cu brutalitate, ea deschise; dar, cum el voia să intre, îi bară uşa cu braţele uscate, îl lăsă în stradă, sub bătaia ploii, a cărei şiroire tristă nu încetase.

— Ştiu ce vrei tu. Mi s-a spus la şezătoare... Da, ai făcut prostia să te laşi mâncat şi mai mult, nici măcar n-ai ştiut să-ţi păzeşti banii în ascunzătoare, şi vrei să te adun eu de pe drumuri, ai?

Apoi, văzându-l că se scuza, bâiguia explicaţii, se înfurie.

— Dacă nu te-aş fi prevenit! Dar, ţi-am spus de atâtea ori că trebuie să fii prost şi laş ca să te lipseşti de pământul tău!... E cu atât mai bine dacă te văd aşa cum ţi-am prezis, alungat de netrebnicii tăi de copii, bătând drumurile noaptea ca un cerşetor care nu are nici măcar o piatră a lui ca să doarmă!

Cu mâinile întinse, el plângea, căuta s-o dea la o parte. Ea se ţinea bine, îşi golea inima până la capăt.

— Nu, nu! du-te şi cere un pat la cei care te-au jefuit. Eu nu-ţi sunt datoare cu nimic. Şi aşa familia are să mă învinuie că mă amestec în treburile ei... De altminteri, asta nu e tot, ţi-ai dat bunurile, n-am să te iert niciodată...

Şi, luând o atitudine mândră, cu gâtul ei veşted şi cu ochii rotunzi de pasăre de pradă, îi trânti uşa în obraz, cu violenţă.

— Aşa-ţi trebuie, crăpi afară!

Fouan rămase ţeapăn, nemişcat în faţa acelei uşi nemiloase, pe când, în spatele lui, ploaia îşi continua monotona cădere. În cele din urmă se întoarse, se cufundă în noaptea de cerneală, care scălda acea cădere lentă şi îngheţată din cer.

Unde s-a dus? Niciodată nu şi-a mai amintit bine. Picioarele îi alunecau în băltoace, mâinile îi pipăiau ca să nu se izbească de ziduri şi de arbori. Nu mai gândea, nu mai ştia. acest colţ al satului căruia îi cunoştea fiecare piatră

era aidoma unui loc îndepărtat, necunoscut, groaznic, unde se simţea străin şi pierdut, incapabil să se călăuzească. O luă spre stânga. Îi fu teamă de gropi, reveni la dreapta, se opri tremurând, ameninţat din toate părţile. Şi, întâlnind un gard de uluci, merse de-a lungul lui până lângă o portiţă, care se deschise. Pământul îi fugi de sub picioare, se rostogoli într-o groapă. Acolo era bine, ploaia nu pătrundea, era cald: dar un grohăit îi atrase atenţia, se afla împreună cu un porc, care deranjat, crezând că era vorba de mâncare, se şi apucase să-i împingă cu râtul în coaste. Începu o luptă, era atât de istovit, că teama de a fi sfâşiat îl sili să iasă. Şi, neputând să meargă mai departe, se culcă lângă poartă, chircit, făcut ghem. pentru ca ieşitura acoperişului să-l ferească de apă. Nenumărate picături continuară totuşi să-i ude picioarele, adierile vântului îi îngheţau veşmintele înmuiate de pe corp. Invidia soarta porcului, s-ar fi întors la el, dacă nu l-ar fi auzit, în spatele lui, mâncând din lemnul porţii cu clefăituri lacome.

În zori, Fouan ieşi din somnolenţa dureroasă în care se chinuise. Ruşinea îl prindea iar, ruşinea de a se spune că povestea lui circula prin ţinut, că toată lumea îl ştia pe drumuri, ca un om sărman. Când nu mai ai nimic, nu ai nici dreptate, nici la milă nu te aştepţi. Se strecură de-a lungul gardurilor de mărăcini, cu teama că vede vreo fereastră deschizându-se, că-l recunoaşte vreo femeie sculată dis-de-dimineaţă. Ploaia cădea Iară încetare, o apucă spre câmpie, se ascunse într-o claie. Şi toată ziua şi-o petrecu furişându-se astfel, din adăpost în adăpost, într-o asemenea spaimă, că, după două ceasuri, crezându-se descoperit, îşi schimba ascunzătoarea. Acum, singurul gând care i se zbătea în minte era acela de a şti dacă mai avea mult până să moară. Suferea mai puţin de frig, îl chinuia mai a ies foamea, fără îndoială că avea să moară de foame. Încă o noapte, poate încă o zi. Atâta timp cât era lumină, nu voia să cedeze, dorea mai degrabă să se sfârşească aşa, decât să se

reîntoarcă la alde Buteau. Dar o spaimă năprasnică îl cuprinse când se lăsă amurgul, groaza de a o lua de la capăt, încă o noapte sub acest potop înverşunat. Frigul îl pătrundea până la oase, foamea îl muşca de pântec, neîndurătoare. Când cerul deveni negru, se simţi ca înecat, ca târât de beznele şiroitoare; capul nu-i mai comanda, picioarele îi mergeau singure, animalul din el îl ducea cu sine; şi aşa se întâmplă că, fără să fi vrut, se trezi din nou în bucătăria familiei Buteau, căreia îi deschisese uşa.

Buteau şi Lise tocmai isprăveau supa de varză din ajun. Auzind zgomot, el întorsese capul şi îl privea pe Fouan, tăcut, aburind în veşmintele ude. Trecu multă vreme până când îi spuse, cu un rânjet:

— Ştiam eu că nu te lasă inima!

Prostit, îngheţat, bătrânul nu deschise buzele, nu rosti niciun cuvânt.

— Haide, nevastă, dă-i repede haleală, pentru că foamea-l aduce înapoi.

Lise se şi ridicase şi adusese un castron cu supă. Dar Fouan luă castronul şi se duse să se aşeze deoparte, pe un scăunel, ca şi cum n-ar fi vrut să stea la masă cu copiii săi; şi, lacom, înghiţea lingurile pline. Tot corpul îi tremura de violenţa foamei. Buteau sfârşea fără grabă de mâncat, balansându-se pe scaun, tăindu-şi de departe bucăţi de brânză, pe care le mânca din vârful cuţitului. Lăcomia bătrânului îl preocupa, îi urmărea lingura cu ochii, îl lua peste picior:

— Ascultă, mi se pare că plimbarea asta pe răcoare ţi-a deschis pofta de mâncare. Dar nu trebuie să ţi-o faci în fiece zi, pentru că dau de prea mare cheltuială ca să te hrănesc.

Tatăl înghiţea, înghiţea, scoţând un zgomot răguşit din gâtlej, dar nicio vorbă. Şi fiul continuă.

— Ah, poznaş afurisit care doarme prin străini! Te pomeneşti că s-a dus la târfe… Ele te-au înfometat aşa, nu?

Tot niciun răspuns, aceeaşi înverşunare a tăcerii, nimic altceva decât sorbirea violentă din lingură a mâncării pe care o înghiţea.

— Ei, cu dumneata vorbesc, strigă Buteau, ai putea să-mi faci plăcerea şi să răspunzi.

Fouan nici măcar nu-şi ridică de pe supă ochii aţintiţi şi tulburi. Părea că nu aude. nu vede, izolat la multe leghe depărtare, ca şi cum, revenind să mănânce, pântecele îi era aici, dar inima nu-i mâi era. Acum râcâia straşnic fundul castronului cu lingura, ca să nu piardă nimic din porţia ce i se dăduse.

Înduioşată de această foame năprasnică, Lise îşi îngădui să intervină.

— Dă-i pace, de vreme ce vrea să facă pe mortul.

— Să nu înceapă iar să-şi bată joc de mine! reluă furios Buteau. O dată, treacă. Dar, n-auzi, căpos afurisit? povestea de astăzi să-ţi fie de învăţătură. Dacă mă mai plictiseşti mult, te las să crăpi de foame în drum!

Terminând, Fouan îşi părăsi cu greutate scaunul; şi, tot mut, în tăcerea de mormânt care părea să sporească, întoarse spatele, se târî sub scară, până la patul lui, unde se azvârli îmbrăcat. Somnul îl prinse fulgerător, adormi pe loc, fără să sufle, sub *o* strivire de plumb. Venind să-i vadă, Lise se întoarse la bărbat să-i spună că nu putea să fie mort. Dar Buteau, după ce se deranja şi el ducându-se să se uite, ridică din umeri. Aiurea, mort! parcă aşa se moare! Pesemne că vânturase mult, de ajunsese în halul ăsta. A doua zi dimineaţa, când intrară să arunce o privire, bătrânul nu se clintise: şi seara încă dormea, şi nu se trezi decât în dimineaţa celei de a doua nopţi, după ce zăcu treizeci şi şase de ceasuri.

— Ia te uită, te-ai trezit! spuse Buteau rânjind. Şi eu care credeam c-o s-o ţii aşa mereu, că n-o să mai mănânci pâine!

Bătrânul nu se uită la el, nu-i răspunse şi ieşi să se aşeze

pe marginea drumului, ca să ia aer.

Şi Fouan se încăpăţână. Părea să fi uitat de titlurile pe care nu voia să i le dea; cel puţin nu mai vorbea de ele, nu le mai căuta, poate nemaiinteresându-l, în orice caz resemnat; dar ruptura cu cei doi Buteau era totală, rămânea cufundat în tăcerea lui, ca despărţit şi ascuns de ei. Nicicum, în nicio împrejurare, pentru nicio nevoie, nu le mai adresa cuvântul. Viaţa continua în comun, se culca acolo, mânca acolo. Îi vedea, se lovea de ei de dimineaţa până seara; şi nicio privire, niciun cuvânt, părea orb şi mut, plimbarea târâtoare a unei umbre printre cei vii. Când nu se mai preocupară de el, fără să scoată o vorbă, îl lăsară în încăpăţânarea lui. Buteau, chiar şi Lise, încetară deopotrivă să-i mai vorbească, suportându-l în preajma lor ca pe o mobilă care îşi schimba locul, ajungând până la urmă să piardă conştiinţa clară a prezenţei sale. Calul şi cele două vaci aveau mai mare importanţă.

Din toată casa, Fouan nu mai avea decât un prieten, pe micul Jules, care împlinea nouă ani. Pe când Laure, de numai patru ani, îl privea cu ochii nemiloşi ai familiei, şi se smulgea din braţele lui, făţarnică, ranchiunoasă, de parcă ar fi condamnat această gură inutilă, Jules se bucura să stea între genunchii bătrânului. Şi rămânea ultimul fir care îi lega de viaţa celorlalţi, slujea drept sol, atunci când necesitatea unui „da” sau „nu” devenea absolută. Maică-sa îl trimitea, şi el aducea răspunsul, pentru că bunicul ieşea numai pentru el din tăcerea lui. Mai mult, în părăsirea în care cădea, copilul, aidoma unei mici gospodine, îl ajuta să-şi facă patul dimineaţa, îşi lua sarcina să-i aducă porţia de supă. pe care o mânca lângă fereastră, pe genunchi, nevoind deloc să-şi reia locul la masă. Apoi, se jucau împreună. Fouan se simţea fericit să-i ia pe Jules de mână, să meargă multă vreme, drept înaintea lor; şi, în acele zile, se uşură de tot ce aduna în el. şi spunea, şi spunea, mai să-şi ameţească tovarăşul, acum nemaivorbind decât cu

greutate, pentru că îşi pierduse uzajul limbii, de când încetase s-o mai folosească. Dar atât bătrânul care bâiguia, cât şi copilul căruia nu-i stătea mintea decât la cuiburi şi mure, se înţelegeau foarte bine la vorbă, ceasuri întregi. Îi arăta cum se pun rămurelele date prin clei pentru prins păsările, îi făcea vreo minusculă colivie, ca să închidă greierii în ea. Această gingaşă mână de copil cuibărită într-a sa, pe drumurile goale ale unui ţinut unde nu mai avea nici pământ, nici familie, era tot ce-l mai îmbărbăta, tot ceea ce îl făcea să mai îndrăgească puţin viaţa.

De altfel, Fouan era şters din rândurile celor vii, Buteau acţiona în locul lui, încasa şi semna, pe motiv că moşneagul îşi pierduse minţile. Renta de o sută cincizeci de franci, provenită din vânzarea casei, îi era plătită fără înconjur de domnul Baillehache. Nu avusese decât un necaz, cu Delhomme, care refuzase să numere cele două sute de franci din pensie în alte mâini decât ale tatălui; şi Delhomme ceruse să fie şi acesta de faţă; dar nu întorsese el bine spatele, că Buteau îi şi umflase banii. Cu totul, făceau trei sute cincizeci de franci, la care, spunea el cu voce de văicăreală, trebuia să adauge tot pe atât şi chiar mai mult, fără să-i ajungă pentru hrana bătrânului. Niciodată nu aducea vorba despre titluri: totul era lăsat deoparte, se va vedea mai târziu. În ce priveşte dobânzile, acestea erau plătite mai departe, după obiceiul bătrânului, ca să se menţină înţelegerea făcută cu moş Saucisse, şaptezeci şi cinci de centime în fiece dimineaţă, pentru cumpărarea pe viaţă a unui pogon de pământ. Striga că nu se putea lăsa acest contract, că în el erau angajaţi prea mulţi bani. Totuşi, se zvoni că moş Saucisse, terorizat, ameninţat cu bătaia, consimţise să-i rupă, şi să-i dea jumătate din sumele primite, o mie de franci, din două; şi, dacă bătrânul pungaş păstra tăcere, o făcea dintr-o mândrie de şarlatan care nu voia să se afle că fusese, la rândul lui, tras pe sfoară. Perspicacitatea lui Buteau îl

prevenea că moş Fouan va muri primul: presupunând că i-ai fi dat un bobârnac, desigur că nu s-ar fi mai sculat.

Se scurse un an, şi Fouan, stingându-se în fiece zi, o ducea totuşi. Nu mai era bătrânul ţăran curăţel, cu obrazul bine bărbierit, cu favoriţii îngrijiţi, purtând bluze noi şi pantaloni negri. Pe chipul subţiat, descărnat, nu-i rămânea decât nasul mare şi osos, care se lungea spre pământ. Puţin câte puţin în fiece an, se gârbovise tot mai mult, şi acum mergea frânt din şale, nemairămânând decât să facă, în curând, rostogolirea finală, ca să se prăvălească în groapă. Se târâia pe două bastoane, invadat de o barbă albă, lungă şi murdară, îmbrăcat în veşmintele găurite ale fiului său, atât de rău ţinut, că era respingător la soare, ca acei bătrâni vagabonzi în zdrenţe, din faţa cărora te tragi deoparte. Şi în adâncul acestei decăderi, singur animalul persista, animalul uman, numai din instinctul de a trăi. Se azvârlea cu lăcomie asupra supei, niciodată mulţumit, şterpelind până. şi tartinele lui Jules, dacă micuţul nu şi le ascundea. Şi îl înfometau, ajungând până la a nu-l mai hrăni suficient, pe motiv că putea, să crape. Buteau îl acuza că se stricase la Castel, în tovărăşia lui Jésus-Christ, ceea ce era adevărat; căci acest bătrân ţăran cumpătat, sănătos la trup, care trăia cu pâine şi apă, se obişnuise acolo să chefuiască, desprinsese gustul cărnii şi al rachiului, pentru că viciile se capătă repede, chiar dacă fiul este acela care îşi strică părintele. Lise fusese nevoită să încuie vinul, văzându-l că dispare. În zilele când se punea oala cu supă la foc, micuţa Laure rămânea în preajma ei, la pândă. De când bătrânul rămăsese dator pentru o ceaşcă de cafea la Lengaigne, şi acestuia şi lui Macqueron li se pusese în vedere că nu li se va plăti, dacă îi vor mai da ceva pe datorie. Îşi păstra necontenit marea sa tăcere tragică, dar uneori, când nu i se umplea blidul, când se lua vinul fără să i se dea partea, îşi aţintea îndelung asupra lui Buteau nişte ochi supăraţi, în turbarea neputincioasă a poftei sale.

— Da, da, uită-te la mine, spunea Buteau, dacă crezi că eu hrănesc nişte animale care nu sunt bune de nimic! Dacă-ţi place carnea, câştigă-ţi-o, mâncău ticălos!... Ai, nu ţi-e ruşine să te destrăbălezi aşa, la vârsta dumitale.

Fouan, care nu se întorsese la familia Delhomme dintr-o mândră încăpăţânare, ofensat de cuvântul pe care îl rostise fiica sa, ajunsese să rabde totul de la familia Buteau, vorbele urâte, până şi bruftuluielile. Nu se mai gândea la ceilalţi copii; se lăsase în voia celor de aici, cuprins de o asemenea istovire, că nici prin minte nu-i trecea să plece de la ei: n-o să-i fie mai bine în altă parte, la ce bun? Când se întâlnea cu el, Fanny trecea ţeapănă mai departe, fiindcă se jurase să nu vorbească niciodată prima. Jésus-Christ, cel mai bun copil al lui, după ce-i păstrase pică pentru felul murdar în care părăsise Castelul, se distrase într-o seară îmbătându-l groaznic la Lengaigne, după care îl adusese într-un hal fără de hal până în faţa uşii: o poveste înspăimântătoare, toată casa fusese întoarsă pe dos, Lise trebuise să spele bucătăria, Buteau se jurase că altădată îl va culca peste bălegar; aşa că bătrânul, temător, nu mai avea acum încredere în fiul cel mare, tocmai bine ca să-şi facă curaj şi să-i refuze băutura. Deseori o vedea pe Fricoasa cu gâştele, când se aşeza afară, pe marginea drumului. Aceasta se oprea, îl studia cu ochii ei mici, stătea o clipă de vorbă cu el, în timp ce păsările, în spate, o aşteptau, ridicate într-un picior, cu gâtul nemişcat. Dar, într-o dimineaţă, bătrânul băgă de seamă că-i furase o batistă; şi, de atunci, când o zărea de departe, îşi agita bastoanele ca s-o alunge. Ea făcea haz, se distra asmuţând gâştele asupra lui, şi n-o lua la sănătoasa decât atunci când vreun trecător o ameninţa că-i trage câteva scatoalce, dacă nu-l lasă pe bunicul ei în pace.

Totuşi, până atunci, Fouan putuse să meargă, şi aceasta era o mângâiere, pentru că se interesa încă de pământ, urca mereu să-şi revadă fostele sale loturi, din acea

deprindere a bătrânilor pătimaşi care îşi vizitează iubitele de altădată. Rătăcea greoi pe drumuri, cu mersul lui domol de om bătrân; se oprea la marginea unui ogor, rămânea ceasuri întregi proptit în bastoane; după aceea, se târâia în faţa altui ogor, îşi uita din nou de sine, nemişcat, asemenea unui arbore înfipt acolo, uscat de bătrâneţe. Ochii lui goi nu mai distingeau clar nici grâul, nici ovăzul, nici secara. Totul se amesteca, şi numai unele amintiri nedesluşite se desprindeau din trecut: locul acesta, îi adusese, în cutare an, atâţia hectolitri. Ajunsese să încurce până şi datele, cifrele. Nu-i rămânea decât o senzaţie goală, persistentă: pământul, pământul pe care îl dorise atât, îl stăpânise atât, pământul căruia, vreme de şaizeci de ani, îi dăruise totul, membrele, inima, viaţa, pământul ingrat, trecut în mâinile altui bărbat, şi care continua să producă fără să-i păstreze partea! O imensă tristeţe îl cuprindea la gândul că pământul nu-l mai cunoştea, că nu-i păstrase nimic din el, niciun ban, nicio îmbucătură de pâine, că va trebui să moară, să putrezească în el, nepăsătorul, care îşi va reface tinereţea din bătrânele sale oase. Într-adevăr, ca să ajungă aici, gol şi infirm, nu prea merita să se chinuie, să se spetească muncind! Când hoinărea astfel de jur-împrejurul fostelor sale pământuri, se lăsa să cadă pe pat, cuprins de o asemenea oboseală, că nici măcar nu i se mai auzea răsuflarea.

Dar această ultimă dorinţă de viaţă îi pierea odată cu picioarele. Curând îi fu atât de greu să meargă, că nu se mai îndepărta deloc de sat. În zilele frumoase avea trei sau patru opriri preferate: bârnele din faţa potcovăriei lui Clou. podul de peste Aigre, o bancă de piatră din apropierea şcolii: şi se plimba domol de la unele la altele, trebuindu-i un ceas ca să străbată două sute de metri, trăgându-şi saboţii ca pe nişte căruţe grele, deşelat, sleit de puteri, în legănarea frântă a mijlocului. Deseori, îşi uita de sine câte o după-amiază întreagă stând la, capătul vreunei bârne,

chircit, sorbind lumina soarelui. O năucealã îl făcea să rămână nemişcat, cu ochii deschişi. Treceau oameni care nu-l salutau, pentru că devenea un simplu obiect. Îl obosea până şi pipa. Înceta să mai fumeze, atât de greu îl apăsa pe gingii, fără a mai pune la socoteală că anevoioasa muncă de a o umple şi aprinde îl epuiza. Singura lui dorinţă era să rămână pe loc, îngheţat, dârdâind de îndată ce se mişca, sub arzătorul soare al amiezii. După ce-i fuseseră ucise voinţa şi autoritatea, aceasta era cea mai. de jos decădere – un bătrân animal suferind, în părăsirea lui – mizeria de a fi trăit o existenţă omenească. De altfel, nu se plângea câtuşi de puţin, obişnuit cu gândul că e un cal sfârşit, care a slujit şi e dat la o parte, când îşi mănâncă degeaba ovăzul. Un bătrân nu mai e de niciun folos. În schimb costă bani. El însuşi dorise sfârşitul tatălui său. Dacă şi copiii săi îl doreau pe al lui, nu era nici mirat, nici amărât. Aşa trebuia să fie.

Când un vecin îl întreba:

— Ei, moş Fouan, mai poţi să mergi?

— Ah, mormăia el, e cumplit de greu să crăpi, şi nu voinţa lipseşte!

Şi rostea adevărul, în stoicismul lui de ţăran care acceptă moartea, care o doreşte, de când nu mai are nimic, şi pământul pune iar stăpânire pe el.

Îl aştepta încă o durere. Ademenit de micuţa Laure, Tules se uita la el cu scârbă. Când îl vedea cu bunicul, fetiţa părea geloasă. Bătrânul îi plictisea! era mai plăcut să se joace împreună. Şi dacă fratele n-o urma, se agăţa de umerii lui, îl lua cu sine. Şi-apoi, se făcea atât de drăguţă, că băiatul îşi uita slujba de gospodină binevoitoare. Încetul cu încetul, îl captivă cu totul, ca o adevărată femeie care îşi dăduse silinţa pentru această cucerire.

Într-o seară, Fouan se dusese să-i aştepte pe Jules în faţa şcolii, atât de obosit încât se gândise la copil ca să poată sui costişa. Dar Laure ieşi odată cu fratele ei; şi, pe când bătrânul cu mâna tremurătoare căuta mâna copilului, ea

izbucni într-un râs răutăcios.

— Iote-l că iar te plictiseşte, dă-i drumul!

Apoi, întorcându-se spre ceilalţi şţrengari:

— Nu-i aşa? e tont, dacă se lasă plictisit!

Şi, în mijlocul huiduielilor, Jules se înroşi. Vru să facă pe bărbatul, se trase îndărăt dintr-un salt, strigând cuvântul surorii sale către bătrânul lui tovarăş de plimbări:

— Mă plictiseşti!

Înmărmurit, cu ochii împăienjeniţi de lacrimi, Fouan se poticni, ca şi cum ar fi fugit pământul de sub el, odată cu această mânuţă care se retrăgea din faţa lui. Hohotele de râs se înmulţeau, şi Laure îl sili pe Jules să danseze în jurul bătrânului, să cânte o veselă melodie copilărească:

— O să cadă, n-o să cadă… pâinea veche-o să şi-o roadă, adunată din vreo ladă…

Gata în fiece clipă să leşine, Fouan se chinui aproape două ceasuri ca să se întoarcă singur acasă, atât de greu şi fără de putere îşi târâia picioarele. Şi acesta însemnă sfârşitul, copilul încetă să-i mai aducă supa şi să-i facă patul, a cărui saltea de paie nu mai fu întoarsă nicio dată pe lună. Nu-l mai avu nici măcar pe acest copil cu care să vorbească, se cufundă într-o tăcere absolută, singurătatea lui crescu, deveni completă. Niciodată un cuvânt, despre nimic, cu nimeni.

III

Arăturile de iarnă se apropiau de sfârşit, şi, în acea după-amiază de februarie, mohorâtă şi rece, Jean sosi cu plugul la întinsul lui ogor din Cornailles, unde îi rămăseseră de făcut două bune ceasuri de muncă. Voia să semene un capăt al ogorului cu grâu, o anumită varietate scoţiană,

într-o încercare pornită la sfatul fostului său stăpân Hourdequin, care îi punea chiar la dispoziţie câţiva hectolitri de sămânţă.

Jean coborî piedica la roată în locul unde se oprise în ajun din arat; şi, înfigând brăzdarul să muşte din pământ, cu mâinile pe coarnele plugului, azvârli calului îndemnul aspru cu care îi dădea curaj.

— Dii, dii! haide!

Ploile puternice de după marile arşiţe întăriseră până în adâncuri argila solului, încât brăzdarul şi cuţitul plugului desprindeau cu greutate fâşia de pământ pe care o tăiau, arând ca în fier. Se auzea bulgărele greoi scrâşnind pe cormana ce-l răsturna, îngropând adânc bălegarul, al cărui strat răspândit acoperea tot câmpul. Uneori, vreun obstacol, vreo piatră producea o scuturătură.

— Dii, dii! haide!

Şi, cu mâinile întinse, Jean veghea alinierea perfectă a brazdei, atât de dreaptă, că părea trasă cu sfoara; în timp ce calul, cu capul aplecat, cu picioarele înfipte în brazdă, trăgea la ham cu mersul uniform şi continuu. Când plugul se îngreuna, Jean îi desprindea bucăţile de noroi şi buruienile, cu o mişcare a ambilor pumni; după aceea aluneca iar, lăsând în urma lui pământul mişcător şi parcă viu, răscolit, gras, aşa cum este el până în măruntaie.

Când duse brazda până la capăt, întoarse şi începu alta. Curând, simţi un fel de ameţeală de la tot acest pământ mişcat din loc, care răspândea o mireasmă puternică, mireasma ungherelor umede unde fermentează germenii. Mersul greoi, fixitatea privirii ajungeau să-i obosească. Niciodată nu avea să devină un adevărat ţăran. El nu era născut pe acest pământ, rămânea vechiul lucrător al oraşelor, soldatul care făcuse campania din Italia; şi vedea şi simţea ceea ce ţăranii nu văd şi nu simt – marea pace tristă a câmpiei, răsuflarea puternică a pământului sub soare şi ploaie. Întotdeauna nutrise gândul de a se retrage

la ţară. Dai ce prostie să-şi imagineze că, din ziua când va arunca puşca şi rindeaua, plugul va putea să mulţumească setea lui de-linişte! Dacă pământul era paşnic, bun cu cei ce-l iubesc, satele lipite pe el aidoma cuiburilor de paraziţi, insectele umane care trăiau din carnea lui ajungeau să-i necinstească şi să-i otrăvească apropierea. Nu-şi amintea să fi avut vreodată de suferit mai mult decât de la sosirea sa; acum îndepărtată, la Borderie.

Jean trebui să ridice puţin de coamele plugului ca să-i uşureze. O oarecare deviere a brazdei îl necăji întrucâtva, întoarse, căută să-şi dea mai mult silinţa, îndemnându-şi calul.

— Dii, dii! haide!

Da, câte neplăceri, în aceşti zece ani! Mai întâi, lunga aşteptare după Françoise; apoi, războiul cu familia Buteau. Nicio zi nu trecuse fără lucruri urâte. Şi acum, când o avea pe Françoise, după doi ani de la căsătorie, putea să se creadă cu adevărat fericit? Dacă el o iubea încă, ghicise lesne că ea nu-l iubea, că nu-l va iubi niciodată, cum ar fi dorit el, din toată inima şi din tot sufletul. Trăiau amândoi în bună înţelegere, familia prospera, muncea, economisea. Dar nu era deloc aşa, în pat, când o strângea în braţe, el simţea departe, rece, gândindu-se la altceva. Era însărcinată în cinci luni, avea în pântec unul dintre acei copii făcuţi fără plăcere, care nu aduc decât necazuri mamei lor. Această sarcină nici măcar nu-i apropiase. Îl chinuia mai cu seamă o impresie din ce în ce mai întemeiată, încercată în seara când intraseră în casa lor, impresia că rămânea un străin pentru nevasta lui: un bărbat dintr-un alt meleag, crescut în altă parte, nu se ştia unde, un bărbat care nu gândea aidoma celor din Rognes, care-i părea clădit în alt fel, fără legătură posibilă cu ea, deşi o lăsase grea. După căsătorie, pornită împotriva celor doi Buteau, Françoise adusese, într-o sâmbătă, de la Cloyes o foaie de hârtie timbrată, ca să-i lase totul, prin testament,

soţului ei, deoarece i se explicase că pământul şi casa vor reveni surorii sale, dacă ea murea fără să aibă copil, doar banii şi mobilierul intrând în posesiune comună; pe urmă, fără să-i dea nicio explicaţie asupra cauzei, părea să se fi răzgândit, foaia stătea şi astăzi, albă, în scrin; şi resimţise o mare şi tainică mâhnire, deşi fusese părtaş, dar el vedea aici o lipsă de dragoste. De altfel, acum, când copilul urma să se nască, ce rost ar mai fi avut testamentul? Nu se simţea câtuşi de puţin necăjit de fiece dată când deschidea scrinul şi dădea cu ochii de hârtia timbrată, devenită inutilă.

Jean se opri, lăsă calul să răsufle. În aerul îngheţat, îi trecea şi lui ameţeala. Cu un ochi leneş, privi orizontul gol, câmpia uriaşă, unde alte atelaje, foarte departe, se pierdeau sub cenuşiul cerului. Cu uimire îl recunoscu pe moş Fouan, care venea din Rognes pe drumul nou, lăsându-se iar târât de vreo amintire, de nevoia de a revedea un colţ de ogor. Apoi, plecându-şi capul, rămase o clipă absorbit de priveliştea brazdei deschise, de ţarina spintecată sub picioarele sale: era galbenă şi puternică în adâncuri, bulgărele întors scosese la lumină un fel de carne întinerită, în timp ce, dedesubt, bălegarul se afunda într-un pat de grasă fecundare; şi reflecţiile lui deveneau confuze, gândul bizar că trebuie să scormoneşti aşa pământul ca să mănânci pâine, neplăcerea ce o încerca pentru că nu se simţea iubit de Françoise, altele mai nedesluşite, despre ce creştea acolo, despre copilul lui care avea să se nască în curând, despre toată munca ce se depunea, fără să fii adeseori mai fericit. Apucă iarăşi coarnele plugului şi azvârli strigătul lui gutural.

— Dii, dii! haide!

Jean isprăvea de arat, când Delhomme, care se întorcea pe jos de la o fermă vecină, se opri la marginea ogorului.

— Ascultă, Caporal, ai aflat vestea?... Se pare că vom avea război.

Dădu drumul plugului, se îndreptă din şale, uluit, tulburat

de lovitura pe care o primea în inimă.

— Război, cum aşa?

— Păi cu prusacii, din câte mi s-a spus… Scrie în ziare.

Cu ochii ficşi, Jean revedea Italia, bătăliile de acolo, masacrul din care fusese atât de fericit să scape fără o rană. Cu câtă ardoare năzuia pe vremea aceea să trăiască liniştit, în colţul lui! şi iată că numai acest cuvânt, strigat din drum de un trecător, numai gândul războiului îi aprindea tot sângele din trup!

— Păi, dacă prusacii ne sâcâie… Nu-i poţi lăsa să-şi bată joc de noi.

Dar Delhomme nu era de această părere. Clătină din cap, declară că el va însemna sfârşitul ogoarelor, dacă vor fi văzuţi din nou cazacii pe aici, ca după Napoleon. Bătălia nu aducea nimic bun: era mai bine să se înţeleagă.

— Ce spun, e pentru alţii… Eu am depus nişte bani la domnul Baillehache. Orice s-ar întâmpla, Nénesse, care trage mâine la sorţi, n-o să plece.

— Bineînţeles, conchise Jean liniştit. Ca şi mine, care nu le mai datorez nimic, şi acum sunt şi însurat – puţin îmi pasă că se bat!… Ah, cu prusacii! Ei bine, or să le tragă o chelfăneală, şi asta-i tot!

— Bună seara, Caporal!

— Bună seara!

Delhome porni iar, se opri mai departe ca să strige din nou vestea, o strigă mai departe pentru a treia oară; şi ameninţarea războiului apropiat zbură peste Beauce, în imensa tristeţe a cerului de cenuşă.

Terminând de arat, Jean se gândi să dea o fugă până la Borderie pentru sămânţa făgăduită. Deshămă, lăsă plugul la capătul ogorului şi încălecă pe cal. Pe când se îndepărta, îşi aduse aminte de moş Fouan, îl căută din ochi şi nu-l mai găsi. Desigur că bătrânul se adăpostise de frig în dosul vreunei clăi de paie rămase pe locul familiei Buteau.

La Borderie, după ce legă animalul, Jean strigă degeaba;

toată lumea pesemne era afară, la lucru; şi intrat în bucătăria pustie, bătea cu pumnul în masă, când auzi, în sfârşit, vocea Jacquelinei urcând din pivniţă, unde se afla lăptăria. Coborai în ea printr-o trapă, care se deschidea chiar la picioarele scării, atât de rău plasată, că teama de accidente era permanentă.

— Ei, cine-i?

Se chircise pe prima treaptă a micii scări înţepenite, şi ea îl recunoscu de jos.

— Ia te uită, Caporal!

O vedea şi el, în semiîntunericul lăptăriei, luminată de o ferestruică. Lucra acolo, în mijlocul blidelor, al vaselor de unde zerul se scurgea picătură cu picătură într-un jgheab de piatră; şi avea mânecile suflecate până la subţiori, şi braţele-i goale erau albe de smântână.

— Hai, coboară... Ţi-e teamă de mine?

Îl tutuia ca altădată, râdea cu înfăţişarea ei de fată ademenitoare. Dar el, stânjenit, nu se mişca.

— Am venit pentru sămânţa pe care mi-a promis-o stăpânul.

— A, da, ştiu... Aşteaptă, vin eu sus.

Şti, când ajunse în plină lumină, o găsi proaspătă, mirosind plăcut a lapte, cu braţele goale şi albe. Îl privea cu ochii ei nostimi şi vicleni şi într-un târziu îl întrebă, ca în glumă:

— Cum, nu mă săruţi?... Nu însemnează că dacă cineva s-a însurat trebuie să fie nepoliticos.

O sărută, prefăcându-se că o sărută cu mare zgomot pe amândoi obrajii, ca să se creadă că o făcea numai din bună prietenie. Dar ea îl tulbura, anumite amintiri îi urcau prin tot corpul, într-un mic fior. Cu soţia sa, pe care o iubea atât de mult, nu simţise aşa ceva niciodată.

— Haide, vino, reluă Jacqueline. Mergem să-ţi arăt sămânţa... Închipuie-ţi că până şi slujnica s-a dus la târg.

Traversă curtea, intră în hambarul de grâu, dădu la o

parte o grămadă de saci; şi sămânţa era acolo, lângă perete, într-o movilă susţinută de câteva scânduri. Urmând-o, Jean simţi că se sufocă puţin la gândul că se afla astfel singur cu ea, în fundul acestui colţ pierdut. Se prefăcu numaidecât că se interesează de sămânţă, o frumoasă varietate scoţiană.

— O, cât e de mare!

Dar, scoţând un gungurit din gâtlej, ea îl aduse repede la subiectul care o interesa.

— Nevastă-ta e grea, v-aţi îmbuibat, ai?... Ia spune, cu ea-ţi merge bine? e tot aşa de plăcută ca mine?

El se făcu roşu ca focul, ea se distra, încântată că-l tulbura astfel. Apoi, venindu-i deodată un gând în minte, păru că se posomorăşte.

— Ştii, eu am avut destule necazuri. E o fericire că totul a trecut şi am scăpat cu bine.

Într-adevăr, într-o seară, Hourdequin se pomenise la Broderie cu fiul său Leon, căpitanul, care nu se mal arătase pe acolo de ani şi ani; şi, din prima zi, acesta din urmă, venit ca să afle, se lămuri când observă că Jacqueline ocupa camera mamei sale. O clipă, ea tremură de teamă, pentru că, mânată de ambiţie, năzuia să fie luată în căsătorie şi să moştenească ferma. Dar căpitanul săvârşi greşeala de a recurge la vechiul truc: vru să-şi scape tatăl, făcând în aşa fel încât să fie surprins de acesta culcându-se cu ea. Era prea simplu, Jacqueline făcu paradă de o virtute sălbatică, începu să ţipe, izbucni în lacrimi, îi declară lui Hourdequin că pleacă, pentru că nu mai era respectată în casă. Avu loc o scenă cumplită între cei doi bărbaţi, fiul încercă să-i deschidă ochii tatălui, ceea ce sfârşi prin a strica lucrurile. După două ore pleca, strigând din prag că prefera să piardă tot, şi că, dacă se va întoarce acasă vreodată, va fi ca s-o dea afară pe această târfă cu lovituri de cizmă.

Greşeala Jacquelinei, în triumful ei, fusese aceea de a

crede că putea să rişte totul. Îi puse în vedere lui Hourdequin că după asemenea jigniri, de care bârfea tot ţinutul, se vedea silită să-i părăsească, dacă n-o lua de nevastă. Chiar începu să-şi facă bagajul. Dar fermierul, încă răvăşit de ruptura cu fiul său, cu atât mai furios cu cât, în taină, nu-şi dădea dreptate şi inima îi sângera, îi trase o pereche zdravănă de palme; şi ea nu mai vorbi de plecare, înţelese că prea se grăbise. De altfel, acum era stăpâna absolută, se culca pe faţă în camera conjugală, mânca separat cu stăpânul, poruncea, făcea plăţile, ţinea cheile de la casa de bani, atât de despotică, încât Hourdequin îi cerea părerea asupra hotărârilor pe care urma să le ia. El asfinţea, tot mai îmbătrânit, ea trăgea speranţă să-i biruie ultimele revolte, să ajungă la căsătorie, când va fi sfârşit să-i consume. Până atunci, cum el jurase să-şi dezmoştenească fiul, în izbucnirea furiei, Jacqueline lucra să-i hotărască la un testament în favoarea ei; şi se şi credea proprietara fermei, căci îi smulsese promisiunea, într-o seară, în pat.

— Sunt atâţia ani de când mă ostenesc să-l distrez, conchise ea, şi tu înţelegi că n-o fac pentru ochii lui frumoşi.

Jean nu izbuti să-şi stăpânească un hohot de râs. Tot vorbind, cu un gest maşinal ea îşi afundase braţele goale în grâu; şi le retrăgea, şi le afunda iar, pudrându-şi pielea cu o pulbere fină şi dulce. Privindu-i jocul, el scăpă cu glas tare o reflecţie pe care apoi o regretă.

— Şi cu Tron îţi merge bine?

Jacqueline nu păru jignită, îi vorbi deschis, ca unui vechi prieten.

— Ah, îl iubesc mult pe prostănacul ăsta voinic, dar nu e deloc cuminte, zău!... Şi e gelos! Da, îmi face nişte scene, nu mă trece decât stăpânului, şi nici măcar lui! Cred că vine noaptea să asculte dacă dormim.

Jean se înveseli din nou. Dar ea nu râdea, având o teamă ascunsă faţă de acest colos, despre care spunea că e

viclean şi făţarnic, ca toţi perşeronii. O ameninţase că o va strânge de gât, dacă îl înşală. Şi nu se mai ducea cu el decât tremurând de spaimă, eu toată plăcerea ce o simţea pentru membrele lui mari, ea atât de firavă, că ar fi putut s-o strivească între degetul mare şi celelalte patru ale mâinii lui.

Apoi, avu o amuzantă ridicare din umeri, ca pentru a spune că îi devorase ea şi pe alţii. Şi reluă, zâmbitoare:

— Ştii, Caporal, era mai bine cu tine, ne înţelegeam atât de minunat!

Fără a-l slăbi din ochii ei nostimi, se apucă să răscolească grâul. Cucerit din nou, el uită de plecarea de la fermă, de căsătorie, de copilul care urma să i se nască. Îi prinse încheieturile mâinilor, pe sub sămânţă; urcă de-a lungul braţelor ei, catifelate de făină, până la pieptul de copil, pe care excesul de bărbat părea să-i fi întărit; şi ea tocmai asta voia – de cum îl zărise, deasupra trapei – o reizbucnire a afecţiunii lui de altădată, în răutăcioasa plăcere de a i-l răpi altei femei, o femeie legitimă. O şi cuprinsese, răsturnând-o pe movila de grâu, ca leşinată, gunguritoare, când o mutră prelungă şi urâtă, aceea a ciobanului Soulas, apăru din dosul sacilor, tuşind întruna şi scuipând. Dintr-un salt, Jacqueline se ridicase, în timp ce Jean, cu răsuflarea tăiată, bâiguia:

— Ei bine, aşa fac, mă întorc să iau cinci hectolitri… O, e mare, mare sămânţă!

Furioasă, privind spinarea ciobanului care nu pleca, ea murmură printre dinţi:

— E prea de tot, la urma urmei! Chiar şi când mă cred singură, ăsta-i aici, să mă sâcâie. Am să ţi-l fac eu să fie dat afară!

Domolit, Jean se grăbi să părăsească hambarul şi îşi dezlegă calul, în curte, cu toate semnele făcute de Jacqueline, care l-ar fi ascuns până şi în camera conjugală, decât să nu-şi satisfacă dorinţa. Dar, doritor să scape, el îi

spuse din nou că va reveni a doua zi. Pleca pe jos, ţinându-şi animalul de frâu, când Soulas, ieşit ca să-i aştepte, îi spuse la poartă:

— Vasăzică s-a sfârşit cu cinstea, de vreme ce şi tu te întorci la ea?... Atunci fă-i binele de-i pune în vedere să-şi închidă pliscul, dacă nu vrea să-i deschid eu pe-al meu. Ah, are să iasă cu gâlceavă, ai să vezi!

Dar Jean trecu mai departe, cu un gest brutal, ne vrând să se amestece mai mult. Se simţea foarte ruşinat, era mânios de neizbândă. El care credea că o iubeşte pe Françoise, nu avusese niciodată în preajma ei asemenea izbucniri de dorinţă. Oare o iubea mai mult pe Jacqueline? această femeie stricată îi lăsase foc sub piele? Tot trecutul se redeştepta, furia îi spori, când îşi dădu seama că se va reîntoarce s-o vadă, în ciuda propriei lui revolte. Şi, fremătător, încălecă pe cal şi porni la galop, ca să ajungă mai degrabă în Rognes.

Tot în după-amiaza aceea, Françoise se gândi să se ducă şi să cosească un maldăr de lucernă pentru vaci. De obicei ea făcea această muncă, şi se hotărî socotind că-şi va găsi bărbatul acolo, sus, la arat; pentru că nu-i plăcea câtuşi de puţin să se aventureze singură acolo, de teamă să nu dea ochii cu alde Buteau, care, turbând că nu mai era toată parcela a lor, căutau mereu pricină de ceartă. Luă coasa, calul o să aducă maldărul de iarbă. Dar ajungând la Cornailles, avu surpriza să nu-l zărească deloc pe Jean, pe care de altfel nici nu-l anunţase: plugul era acolo, el unde putea să fie? Şi ceea ce până la urmă o tulbură din cale afară, fu faptul că-i recunoscu pe Buteau şi Lise, stând în faţa ogorului şi agitând cu furie braţele. Fără îndoială că se opriră la întoarcerea din vreun sat vecin, gătiţi, cu mâinile goale. O clipă fu gata s-o ia la sănătoasa. Apoi, se revoltă de propria-i spaimă, era stăpână să se ducă la ţarina ei; şi continuă să se apropie, cu coasa pe umăr.

Adevărul era că, de câte ori Françoise îl întâlnea astfel pe

Buteau, mai ales singur, rămânea ca răvăşită. De doi ani nu-i mai vorbise. Dar nu putea să-i vadă, fără să simtă o furnicătură prin tot corpul. Poate că era furia, şi poate că era altceva. În nenumărate rânduri, întorcându-se tot pe acest drum de la locul cu lucernă, îl zărise la fel în faţa ei. El întorcea capul, de două-trei ori, ca s-o privească cu ochii lui cenuşii, pătaţi cu galben. O străbătea un scurt fior, grăbea pasul fără să vrea, pe când el şi-i încetinea pe-al său; şi trecea pe lângă el, ochii li se încrucişau o secundă. După aceea, se tulbura simţindu-l în spate, se încordă, nu mai ştia să meargă. La ultima lor întâlnire, se zăpăcise atât de tare, că se împiedicase şi se întinsese la pământ cât era de lunga, stânjenită de pântecul ei de femeie însărcinată, vrând să sară de pe drum în lucerna. El izbucnise în râs.

Seara, când Buteau îi povesti cu răutate Lisei despre tumba surorii sale, amândoi îşi aruncară câte o privire în care licărea acelaşi gând: dacă netrebnica s-ar fi omorât împreună cu copilul, soţul n-ar fi rămas cu nimic, pământul şi casa s-ar fi reîntors la ei. Ştiau de la La Girande de întâmplarea cu testamentul amânat, devenit inutil de când cu sarcina. Dar nu avuseseră niciodată noroc, nu era nicio primejdie ca soarta să-i scape de mamă şi de copil! Şi, culcându-se, reveniră la acelaşi subiect, numai ca să flecărească, pentru că discutând despre moartea oamenilor ţiu însemnează că-i şi ucizi. O presupunere – că Françoise iar fi murit fără moştenitor – şi cum s-ar fi aranjat totul, ce dreptate a bunului Dumnezeu! Otrăvită de ura ei, Lise jură până la urmă că soră-sa nu mai era soră-sa, că i-ar pune capul pe butuc, şi numai dacă n-ar fi fost vorba decât să se reîntoarcă la ei acasă, de unde târâtura îi azvârlise într-un chip atât de dezgustător. Buteau nu se arăta lacom, declara că ar fi fost plăcut şi numai să vadă copilul crăpând înainte de a se naşte. Pe el, mai cu seamă această sarcină îl iritase: un copil însemna sfârşitul speranţei lui încăpăţânate, pierderea definitivă a avutului. Şi, cum te

aşezau în pat amândoi, pe când sufla în lumânare, ea izbucni într-un râs ciudat, spunând că de vreme ce ţâncii nu au venit, pot să nici nu mai vină. Câteva clipe, în întuneric domni tăcerea, apoi Buteau o întrebă pentru ce-i spunea asta. Lipită de el, cu gura la urechea lui, Lise îi făcu o mărturisire: luna trecută avusese neplăcerea să constate că fusese din nou prinsă greşit, aşa că, fără să-i mai spună lui, o ştersese la bătrâna Sapin, o vrăjitoare din Magniolles. Iar însărcinată, mulţumesc! ce bine ar mai fi primit-o el. Cu o undrea, foarte simplu, bătrâna Sapin o scăpase. El o asculta, fără să aprobe, fără să dezaprobe, şi nu-şi dădu mulţumirea în vileag decât prin felul zeflemitor în care îşi exprimă gândul că va trebui să procure andreaua pentru Françoise. Se înveseli şi ea, îl cuprinse cu amândouă braţele şi-i şopti că bătrâna Sapin o învăţase un lucru, zău, un lucru atât de grozav! Hei, care? Ei bine; un bărbat putea să desfacă ceea ce făcuse alt bărbat: nu avea decât să posede femeia, trăgându-i trei semne de cruce peste pântece şi rostind un *Ave* pe dos. Micuţul, dacă avea unul, se va duce ca un vânt. Buteau se opri din râs, simulară că se îndoiesc, dar străvechea credulitate intrată în oasele seminţiei lor îi făcu să se scuture de un fior, căci nimeni nu trecea cu vederea faptul că bătrâna din Magnolles schimbase o vacă în nevăstuică şi înviase un mort. Aşa trebuia să fie, pentru că aşa spunea ea. În cele din urmă, foarte alintătoare, Lise dori să încerce cu ea şi acel *Ave* pe dos şi acele trei semne de cruce, vrând să-şi dea seama dacă ea nu va simţi nimic! Nu, nimic! Asta, pentru că undreaua fusese de ajuns. La Françoise ar fi avut efect distrugător! El făcu haz: oare va putea? Haida de! pentru ce nu, când a şi avut-o? Niciodată! Acum, se apăra, în timp ce nevasta, devenită geloasă, îi înfigea degetele în came. Adormiră unul în braţele celuilalt.

Din acel moment începu să-i chinuie gândul la copilul care creştea, care le-ar fi răpit pentru totdeauna casa şi

pământul; şi n-o mai întâlneau pe sora cea mică fără ca privirea lor să nu alunece imediat peste pântecul ei. Când o văzură venind pe drum, o măsurară din ochi, constatând cu uluire că sarcina se mărea şi că în curând nu va mai fi vreme.

— Pentru numele lui Dumnezeu! răcni Buteau întorcându-se spre ţarina pe care o cerceta, tâlharul ne-a furat un picior zdravăn de arătură... Nu poate zice nu, iote semnul de hotar!

Ascunzându-şi spaima Françoise continuase să se apropie eu acelaşi pas liniştit. Şi înţelese din ce cauză făceau acele gesturi furioase plugul lui Jean trebuie să fi tăiat din parcela lor. Acolo se iscau nenumărate pricini de ceartă, nu trecea o lună fără ca vreo problemă de coproprietate să nu-i arunce pe unii asupra altora. Toate acestea nu puteau sfârşi decât prin bătăi şi procese.

— Tu pricepi, continuă el ridicând glasul, aţi intrat la noi, am să vă fac s-o luaţi din loc.

Dar, fără să întoarcă măcar capul, tânără femeie pătrunsese în câmpul de lucernă.

— Cu tine vorbeşte, strigă Lise scoasă din sărite. Vino să vezi semnul, dacă crezi că noi minţim... Trebuie să dai socoteală de pagubă.

Şi, în faţa tăcerii, dispreţului prefăcut al surorii sale, îşi pierdu orice măsură, se repezi spre ea cu pumnii strânşi.

— Ascultă, tu îţi baţi joc de noi?... Sunt sora ta mai mare, îmi datorezi respect. Mă pricep să te fac să-ţi ceri în genunchi iertare pentru toate porcăriile pe care mi le-ai făcut.

Stătea în faţa ei, turbată de ură, orbită de sânge.

— În genunchi, în genunchi, stricato!

Mereu mută, Françoise, la fel ca în seara izgonirii, o scuipă în obraz. Şi Lise începu să urle, când Buteau interveni, dând-o la o parte cu violenţă,

— Lasă, e treaba mea.

A, da, ea îl lăsa! Putea foarte bine s-o răsucească şi să-i frângă şira spinării ca unui copac rău; putea foarte bine s-o facă haleală pentru câini, să se slujească de ea ca de o târfă: nu avea să-i împiedice, mai degrabă îl va ajuta! Şi, din acel moment, stând dreaptă, se aşeză la pândă, veghind să nu-l deranjeze nimeni, în niciun fel. De jur-împrejurul lor, sub cerul posomorât, câmpia se întindea uriaşă şi cenuşie, fără niciun suflet omenesc.

— Dă-i drumul, nu e nimeni!

Buteau porni spre Françoise, şi aceasta, văzându-l cu faţa cruntă, cu braţele încordate, crezu că venea s-o bată. Nu dăduse drumul coasei din mâini, dar tremura; de altfel, el i-o şi apucase de mâner; i-o smulse, o azvârli în lucernă. Ca să scape, ea nu mai avu decât să se dea înapoi, trecu astfel în câmpul vecin, se îndreptă spre claia ce se afla în preajmă, ca şi cum ar fi sperat să-şi facă din ea un zid de apărare. El nu se grăbea deloc, părea de asemenea s-o împingă într-acolo, deschizându-şi puţin câte puţin braţele, cu faţa destinsă într-un râs fără zgomot care îi descoperea gingiile. Şi, dintr-odată, pricepu că nu voia s-o bată. Nu! voia altceva, lucrul pe care i-l refuzase atât de multă vreme. Şi începu să tremure dinainte, când simţi cum o părăsesc puterile, pe ea, făptura curajoasă, care izbea zdravăn pe vremuri, jurându-i că niciodată nu va ajunge unde ţintea. Totuşi, nu mai era o copilă, împlinise douăzeci şi trei de ani la Sfântul Martin, era acum o femeie în toată puterea cuvântului, cu gura încă roşie şi cu ochii mari, asemenea unor scuzi. Încerca o senzaţie de fierbinţeală şi moliciune, membrele păreau să-i amorţească.

Silind-o mereu să se retragă, Buteau vorbi în sfârşit, cu glasul coborât şi aprins:

— Tu ştii bine că între noi nu s-a terminat, că te vreau şi că te voi avea!

Izbutise s-o lipească de claie, o apucă de umeri şi o răsturnă. Dar, în aceeaşi clipă, ea se zbătu, înnebunită,

deprinsă cu îndelunga-i rezistenţă. El o ţinea, ferindu-se de loviturile picioarelor ei.

— Pentru că acum eşti borţoasă, vită nărăvaşă, ce ai de pierdut?... N-am să-ţi fac încă unul, haide, fii sigură!

Ea izbucni în lacrimi, avu un fel de criză, nu se mai apăra, stătea cu braţele răsucite, cu picioarele agitate de scuturături nervoase; şi el nu izbutea, era azvârlit deoparte, la fiecare nouă tentativă. Mânia îl făcu brutal, se întoarse către nevastă.

— Dumnezeii tăi de trântoriţă, stai şi te uiţi!... Ajută-mă.

Lise rămăsese dreaptă, nemişcată, proţăpită la zece metri, scrutând cu ochii depărtările orizontului, apoi şi-i întoarse spre ceilalţi doi, fără ca vreo cută de pe faţă să i se mişte. La chemarea bărbatului, nu şovăi câtuşi de puţin... De după claie apăru capul palid al bătrânului Fouan, adăpostit acolo de frig. Văzuse tot, şi fără îndoială că-i fu teamă, pentru că se înfundă iarăşi în paie.

Buteau se ridicase şi Lise îl privea fix. Ea nu avusese decât o preocupare, să se asigure dacă face lucrurile bine; şi, punând atâta inimă, uitase tot, şi semnele de cruce şi acel *Ave* pe dos. Acum era uluită, scoasă din sărite. Aşadar, din plăcere făcuse el ce făcuse?

Dar Françoise nu-i lăsă timp să se lămurească. O clipă, rămăsese pe pământ, ca ucisă de violenţa acestei bucurii a dragostei pe care n-o cunoştea. Adevărul ieşea brusc la iveală: Îl iubea pe Buteau, niciodată n-a iubit şi nu va iubi niciodată pe altul. Descoperirea o umplu de ruşine, o înfurie împotriva ei însăşi, în răzvrătirea tuturor ideilor sale de justiţie. Un bărbat care nu era al ei, bărbatul surorii sale pe care o ura, singurul bărbat pe care na putea să-i aibă fără să fie o ticăloasă! Şi-l lăsase, şi-i strânsese atât de tare, încât acum el ştia că este a lui!

Dintr-un salt se ridică, rătăcită, palidă, scuipându-şi toată supărarea în cuvinte întretăiate.

— Porci! lepădături... Da, amândoi nişte lepădături, nişte

porci!... M-aţi nenorocit. Alţii, şi pentru mai puţin, au ajuns la ghilotină... Am să vă spun lui Jean, porci mârşavi! Lui o să-i dăţi socoteală.

Buteau ridică din umeri, batjocoritor, mulţumit că, în sfârşit izbutise.

— la lasă-te! mureai de dorinţă, te-am simţit dansând... O s-o luăm de la capăt.

Această glumă o scoase din sărite pe Lise, şi toată furia care urca în ea împotriva bărbatului se revărsă asupra mezinei.

— Aşa e, târfo, te-am văzut! Tu l-ai strâns, tu l-ai silit... Când ziceam eu că tot necazul îmi venea de la tine! Îndrăzneşte să mai spui că nu mi-ai ademenit bărbatul, da, chiar de a doua zi după nuntă, când încă-ţi ştergeam mucii de la nas!

Gelozia ei izbucnea, stranie după îngăduinţele de până atunci, o gelozie care ţinea nu atât de act, cât de jumătatea luată de sora ei în viaţă. Dacă această fată de un sânge cu ea nu s-ar fi născut, ar mai fi fost nevoie să se împartă totul? Nu putea s-o sufere pentru că era mai tânără, mai proaspătă, mai dorită.

— Minţi! strigă Françoise. Ştii bine că minţi!

— A, mint! Parcă nu tu îi dădeai ghes, şi te ţineai după el până şi-n pivniţă.

— Eu! eu! şi, adineauri, tot eu?... Tu m-ai ţinut, vaco! Da, erai în stare să-mi frângi piciorul! Şi, eu, una, nu pricep, ori eşti dezgustătoare, ori ai vrut să mă omori, ticăloaso!

Lise îi răspunse printr-o palmă, trasă din zbor. Această brutalitate o scoase din minţi pe Françoise care se năpusti asupra ei. Cu mâinile înfipte în buzunare, Buteau rânjea, fără să intervină, ca un cocoş îngâmfat pentru care se bat două găini. Şi bătaia continuă, furioasă, mârşavă, cu bonetele smulse, cu cărnurile învineţite, fiecare căutând cu degetele locul unde putea să atingă viaţa celeilalte. Se înghesuiseră una pe alta, ajunseseră în lucernă. Dar Lise

scoase un urlet, Françoise îi înfigea unghiile în gât; şi văzu roşu în faţa ochilor, îi veni deodată gândul, înverşunat, de a-şi ucide sora. În stânga ei, zărise coasa, căzută cu minerul de-a curmezişul unei tufe de scaieţi, cu vârful în sus. Ca într-o fulgerare, o împinse pe Françoise din toate puterile. Poticnindu-se, nefericita se răsuci şi se prăbuşi pe stânga, scoţând un strigăt cumplit. Coasa îi pătrunsese în deşertul pântecelui.

— Doamne! Dumnezeule! bâigui Buteau.

Şi asta fu tot. O secundă fusese de ajuns, ireparabilul se săvârşise. Uluită că vede realizându-se atât de repede ceea ce voise, Lise se uita la rochia tăiată care se păta de un val de sânge. Să fi pătruns oare fierul până la micuţ, de curgea atât de tare? De după claie, chipul palid al bătrânului Fouan se alungea din nou. Văzuse lovitura, ochii lui înceţoşaţi clipeau.

Françoise nu mai mişca, şi Buteau care se apropia, nu cuteză s-o atingă. Trecând, o răsuflare a vântului îl îngheţă până la oase, îi zbârli părul, într-un fior de spaimă.

— E moartă, s-o ştergem, Dumnezeule!

O apucă de mână pe Lise şi porniră ca din puşcă în lungul drumului pustiu. Cerul jos şi sumbru părea să le cadă peste creştet; în spate, propria lor goană făcea un zgomot ca de mulţime năpustită să-i urmărească; şi alergau pe câmpia deşartă şi netedă, el umflat în bluza lui, ea ciufulită, cu boneta în mână, amândoi repetând aceleaşi cuvinte, mârâind ca nişte fiare hăituite:

— E moartă, Dumnezeule! S-o ştergem. Dumnezeule!

Paşii li se lungeau, nu mai articulau, ci grohăiau nişte sunete involuntare, care le cadenţau fuga, o smiorcăială din care încă se distingea:

— E moartă, Dumnezeule!... E moartă, Dumnezeule! E moartă, Dumnezeule!

Dispărură.

Peste câteva minute, când se întoarse, în trapul calului,

pe Jean îl cuprinse o mare durere.

— Ce-i? ce s-a întâmplat?

Françoise, care redeschisese pleoapele, nu se mişcă totuşi. Îl privi multă vreme cu ochii îndureraţi; şi nu-i răspunse nimic, părând de pe acum foarte departe de el şi gândindu-se la ceva.

— Eşti rănită, plină de sânge, răspunde, te rog!

Se întoarse către moş Fouan, care se apropia.

— Dumneata ai fost de faţă, ce s-a întâmplat?

Atunci, Françoise vorbi cu o voce stinsă.

— Venisem pentru iarbă... am căzut în coasă... Ah, s-a sfârşit!

Privirea ei o căutase pe a lui Fouan, lui îi spusese aceste lucruri, lucrurile pe care familia singură trebuia să le ştie. În năuceala sa, bărbatul păru să priceapă, şi repetă:

— Aşa e, a căzut, s-a rănit... Eram aici, am văzut-o.

Jean trebui să dea o fugă până în Rognes, ca să aducă o targă. Pe drum, ea îşi pierdu din nou cunoştinţa. Credea că n-o va duce vie până acasă.

IV

A doua zi, o duminică, tinerii din Rognes se duceau la Cloyes pentru a trage la sorţi; şi, în amurg, pe când La Grande şi bătrâna Frimat, venite degrabă, o dezbrăcau, apoi o culcau pe Françoise cu nesfârşite precauţii, toba bătea în jos, pe drum, un adevărat dangăt de clopot pentru biata lume, pe fondul tristei înserări.

Jean, care îşi pierduse capul, tocmai plecase după doctorul Finet, când se întâlni, lângă biserică, cu veterinarul. Patoir, venit pentru calul lui moş Saucisse. Îl sili cu violenţă să intre şi să vadă rănita, în ciuda refuzului

acestuia. Dar, în faţa înspăimântătoarei răni, veterinarul nu vru să se amestece: la ce bun? nu mai era nimic de făcut. Şi când, două ceasuri mai târziu, Jean îl aduse pe domnul Finet, acesta avu acelaşi gest. Nimic de făcut, doar stupefiante ca să-i aline agonia. Sarcina de cinci luni complica şi mai mult cazul, se simţea copilul agitându-se, murind de moartea mamei, a pântecelui străpuns în fecunditatea lui. După ce încercase un pansament, înainte de plecare, doctorul, făgăduind că va reveni a doua zi, declară că sărmana femeie nu va apuca zorile. Şi, cu toate acestea, le apucă, încă o ducea, când, pe la ora nouă, toba se porni iar să bată pentru a aduna recruţii în faţa şcolii.

Toată noaptea cerul se lichefiase în apă, un adevărat potop pe care Jean îl ascultase şiroind, aşezat în fundul camerei, năucit, cu ochii scăldaţi în lacrimi mari. Acum auzea bătaia tobei, atenuată ca de un zăbranic, în dimineaţa umedă şi călduţă. Ploaia nu mai cădea, cerul rămăsese de un cenuşiu ca plumbul.

Toba răsună multă vreme. Era un toboşar nou, un nepot al lui Macqueron, întors din stagiu, care bătea de parcă ar fi condus un regiment în foc. Întregul Rognes era revoluţionat, pentru că veştile care circulau de câteva zile, ameninţarea unui război apropiat agravau, anul acesta, emoţia întotdeauna atât de vie a tragerii la sorţi. Mulţumesc! să plece ca să le spargă prusacii capul! Nouă băieţi din ţinut urmau să tragă la sorţi, ceea ce nu se mai văzuse, poate, niciodată. Şi, printre aceştia, erau şi Nénesse şi Delphin, nedespărţiţi altădată, despărţiţi acum, pentru că cel dintâi lucra la Chartres, la un proprietar de restaurant, în ajun, când Nénesse venise să doarmă la ferma părinţilor săi, Delphin abia dacă îl mai recunoscuse, atât de mult se schimbase: un adevărat domn, cu baston, pălărie de mătase, cravată de un albastru cum e cerul, strânsă într-un inel; şi se îmbrăca la un anumit croitor, îşi bătea joc de costumele lui Lambourdieu. Dimpotrivă,

celălalt se îngrăşase, avea membrele amorţite de frig, capul copt de soare, era în plină putere, ca o plantă a solului. De altfel, îşi reînnodaseră numaidecât prietenia. După ce petrecuseră împreună o parte din noapte, sosiră braţ la braţ dinaintea şcolii, la chemarea tobei, al cărei duruit înverşunat, obsedant, nu mai înceta.

Unii părinţi erau de faţă. Delhomme şi Fanny, încântaţi de distincţia lui Nénesse, ţinuseră să-i vadă plecând; şi de altminteri nu aveau nicio teamă, pentru că se asiguraseră în privinţa lui. Cât despre Bécu, care îşi lustruise tăbliţa de pândar, amenințа s-o cârpească pe nevastă-sa, pentru că plângea: cum aşa, Delphin nu era bun să-şi slujească patria? Băiatului puţin îl păsa, fiind sigur, zicea el, că-i va cădea la sorţi un număr bun. Când cei nouă se adunară – pentru asta fusese nevoie de un ceas întreg – Lequeu le înmână drapelul. Se discută o vreme, ca să se ştie cine va avea onoarea să-i poarte. De obicei, îi revenea celui mai mare, celui mai viguros, astfel că până la urmă căzură cu toţii de acord asupra lui Delphin. El păru foarte tulburat, căci în adâncul lui era un timid, în ciuda pumnilor săi mari, neliniştit de lucrurile pe care nu le mai folosise. Iată o maşinărie lungă, greu de dus în braţe! şi numai dacă nu i-ar purta ghinion!

Pe cele două laturi ale străzii, fiecare în sala propriei cârciumi, Flore şi Coelina trăgeau o ultimă măturătură, pentru seară. Posac, Macqueron privea din pragul uşii, când Lengaigne apăru şi el în prag, rânjind. Trebuie spus că acesta din urmă triumfa; căci, alaltăieri, perceptorii regiei descoperiseră patru butoaie cu vin, ascunse într-o magazie de rivalul lui, şi această întâmplare îl silise să-şi trimită demisia din funcţia de primar; şi nimeni nu se îndoia că hârtia denunţului, fără semnătură, fusese scrisă de Lengaigne. Spre marele lui necaz, Macqueron mai turba şi din altă pricină: fiica sa Berthe se compromisese într-un asemenea hal cu fiul rotarului, de care el nici nu voise să

audă, că fusese nevoit să consimtă, în sfârşit, să i-o dea de soţie. De opt zile, la fântână, femeile nu pălăvrăgeau decât despre căsătoria fetei şi despre procesul tatălui. Amenda era sigură, poate că va face şi puşcărie. Şi, faţă de râsul insultător al vecinului, Macqueron preferă să se întoarcă înăuntru, stingherit că şi lumea începea să râdă.

Dar Delphin apucase drapelul, toba pornise iar să bată; şi Nénesse dădu drumul la pas, ceilalţi şapte îl urmară. Era im mic pluton care se scurgea pe drumul neted. Ţâncii se luară în goană după ei, câţiva părinţi, cei doi Delhomme, Bécu şi alţii merseră până la marginea satului. Descotorositǎ de bărbat, nevasta lui Bécu urcă degrabă, se strecură pe furiş în biserică; apoi, când se văzu singură acolo, ea, care nu era credincioasă, se prăbuşi în genunchi plângând, rugându-l pe Dumnezeu cel milostiv să păstreze un număr bun şi pentru fiul ei. Timp de peste un ceas îşi bolborosi această rugă aprinsă. În depărtare, spre Cloyes, silueta drapelului se ştersese încetul cu încetul, răpăielile tobei se pierduseră până la urmă în înaltul văzduhului.

Abia pe la ora zece apăru din nou doctorul Finet şi păru grozav de mirat găsind-o pe Françoise încă vie, el care crezuse că nu va mai avea decât să scrie autorizaţia de înmormântare. Examină rana, clătină din cap, preocupat de întâmplarea ce i se povestise, neexistând de altfel nicio bănuială. I se povesti încă o dată: cum naiba de căzuse aşa, deodată, nefericita, în vârful unei coase? Plecă iar, revoltat de asemenea stângăcie, necăjit că trebuia să vină încă o dată pentru a constata decesul. Dar Jean rămăsese întunecat, cu ochii aţintiţi pe Françoise, care închidea pleoapele, mută, de câte ori simţea privirea întrebătoare a bărbatului. El bănuia o minciună, ceva ce ea-i ascundea. În zori, el dispăruse o clipă, se dusese în goană până acolo, sus, la ogorul cu lucernă, vrând să vadă; şi nu văzuse nimic clar, nişte urme de paşi şterse de potopul de azi-noapte, un loc mai bătătorit, desigur locul unde ea căzuse. După

plecarea medicului, se aşează din nou la căpătâiul muribundei, rămânând numai el cu ea, pentru că bătrâna Frimat se dusese să mănânce, iar La Grande plecase să arunce o privire pe la casa ei.

— Spune, suferi?

Ea strânse pleoapele, nu răspunse.

— Spune, nu-mi ascunzi nimic?

Fără mica răsuflare anevoioasă a pieptului, ai fi şi crezut-o moartă. Din ajun zăcea pe spate, nemişcată şi tăcută, în febra dogoritoare care o ardea, voinţa părea să se încordeze în străfundurile ei şi să reziste delirului, până într-atâta se temea să vorbească. Întotdeauna avusese un caracter ciudat, un cap afurisit, după cum i se spunea, capul neamului Fouan, care nu făcea nimic după exemplul altora şi avea idei care uimeau lumea. Poate că se supunea unui profund sentiment al familiei, mai puternic decât ura şi nevoia de răzbunate. La ce bun, de vreme ce tot murea? Erau unele lucruri care se vor înmormânta cu ea, în bucata de pământ unde vor fi împinşi cu toţii, lucruri pe care nu trebuia niciodată, cu niciun preţ, să le dezvăluie în faţa unui străin; şi străinul era Jean, acest băiat pe care nu-l putuse iubi cu dragoste, căruia îi purta copilul, fără să-i nască, de parcă ar fi fost pedepsită că-l concepuse.

Totuşi, după ce o adusese acasă în agonie, Jean se gândea la testament. Toată noaptea îi revenise gândul că, dacă ea va muri astfel, el nu va avea decât jumătate din mobilier şi din bani, o sută douăzeci şi şapte de franci, aflaţi în scrin. O iubea mult, şi-ar fi dat din carnea lui ca s-o păstreze; dar supărarea lui sporea şi la gândul că putea pierde odată cu ea şi pământul, şi casa. Cu toate acestea, până atunci nu îndrăznise câtuşi de puţin să-i deschidă gura: era un lucru atât de dificil, şi apoi fusese mereu lume în preajmă. Până la urmă, văzând că nu ştia mai nimic nici despre felul cum se produsese accidentul, se hotărî, aduse vorba despre cealaltă chestiune.

— Poate că ai unele treburi de rânduit.

Ţeapănă, Françoise nu păru să-i audă. Nimic nu trecu peste ochii ei închişi, peste chipul nemişcat.

— Ştii, din pricina surorii tale, dacă ţi s-ar întâmpla vreo nenorocire… Avem hârtia, aici, în scrin.

Aduse hârtia timbrată, continuă cu un glas care se tulbura tot mai mult.

— Nu doreşti să te ajut eu? Vreau să ştiu dacă mai ai putere să scrii… Eu, unul, n-am niciun interes. O fac numai la gândul că nu vrei să laşi nimic unor oameni care ţi-au făcut atât de mult rău.

Pe pleoapele ei se ivi un freamăt uşor, ceea ce-i dovedi că-l auzea. Şi, atunci, refuza? Rămase uluit, fără să înţeleagă. Poate că nici ea însăşi n-ar fi putut spune pentru ce făcea aşa pe moarta, înainte de a fi ţintuită între patru scânduri. Pământul, casa nu erau ale acestui om, care îi trecuse prin viaţă din întâmplare, ca un trecător. Nu-i datora nimic, copilul pleca odată cu ea. Cu ce drept să iasă avutul din familie? Gândul ei naiv şi încăpăţânat de justiţie se opunea: asta e a mea, asta e a ta, ne despărţim, adio! Da, aşa stăteau lucrurile, şi mai erau încă şi alte lucruri, mai confuze, sora ei Lise pierdută undeva, într-o depărtare, şi Buteau, el singur prezent, iubit în ciuda loviturilor, dorit, iertat.

Dar Jean se enervă, cucerit şi otrăvit şi el de patima pământului. O ridică, se strădui s-o aşeze în capul oaselor, încercă să-i pună un toc între degete.

— Cum, se poate una ca asta?… Îi iubeşti mai mult decât pe mine, ticăloşii ăştia vor avea tot!

Atunci, Françoise deschise, în sfârşit, pleoapele, şi privirea pe care o îndreptă spre el îl zdruncină. Ştia că va muri, în ochii ei mari, mult mai măriţi acum, se citea o imensă disperare. Pentru ce o chinuie? Nu putea, nu voia! Nu-i scăpă decât un singur strigăt surd, de durere. Apoi, căzu la loc, pleoapele i se închiseră din nou, capul îi rămase

nemişcat pe pernă.

Jean fusese cuprins de o asemenea tulburare, se simţise atât de ruşinat de brutalitatea lui, că rămăsese cu hârtia timbrată în mână când se întoarse La Grande. Ea pricepu, îl luă deoparte vrând să afle dacă avea un testament. Bâlbâindu-şi minciuna, el declară că, într-adevăr, ascundea hârtia, ca să n-o sâcâie pe Françoise. Bătrâna păru să-i aprobe, continua să fie alături de cei doi Buteau, prevăzând destule nelegiuiri, dacă aceştia din urmă erau moştenitorii. Şi, după ce se aşeză lângă masă, ea se apucă să împletească, adăugând cu voce tare:

— Bineînţeles, eu n-am să nedreptăţesc pe nimeni... Hârtia e în regulă, de atâta vreme. O, fiecare îşi are partea lui, m-aş simţi prea nenorocită dacă l-aş părtini pe vreunul... Sunteţi cu toţii în ea, copii. O să vină, o să vină într-o zi!

Aceste vorbe le spunea zi de zi tuturor membrilor familiei, şi le repeta, din obişnuinţă, şi lângă acest pat de moarte. Şi un râs interior o gâdila de fiece dată, la gândul faimosului testament care avea să-i facă pe toţi să se sfâşie între ei, după ce ea va fi plecat. Nu introdusese în el o clauză fără a strecura sub ea posibilitatea unui proces.

— Ah, dacă omul şi-ar putea lua avutul cu sine! conchise ea. Dar pentru că nu-l ia, trebuie să se înfrupte alţii din el.

Bătrâna Frimat veni din nou să se aşeze în cealaltă parte a mesei, faţă în faţă cu La Grande. Împletea şi ea. Şi ceasurile după-amiezii se scurseră unul după altul, cele două bătrâne vorbeau liniştit, în timp ce Jean, neputând sta locului, umbla, ieşea, se întorcea, într-o groaznică aşteptare. Medicul spusese că nu mai era nimic de făcut, şi nu-i făcea nimic.

Din capul locului, bătrânei Frimat îi păru rău că nu se trimisese după meşterul Sourdeau, un vraci din Bazoches, deopotrivă de bun şi pentru răni. Zicea câteva vorbe şi le închidea, doar sufla deasupra lor.

— Un om straşnic! declară La Grande, devenind respectuoasă. El le-a pus la loc iadeşul celor din familia Lorillon... S-a-ntâmplat să-i cadă iadeşul lui moş Lorillon. Şi din pricina asta se încovoia, îl apăsa pe burtă, aşa că se prăpădea de sfârşeală. Şi, din nenorocire, uite că şi bătrâna Lorillon e prinsă de acelaşi rău afurisit, care trece de la unul la altul, după cum ştii. Până la urmă, iată-i pe toţi ciupiţi, fiica, ginerele, cei trei copii... Pe cuvântul meu, că ar fi crăpat din asta, dacă nu-l chemau pe meşterul Sourdeau, care l-a pus la loc, frecându-le burta cu un pieptene de baga.

Cealaltă bătrână apăsa fiecare amănunt cu o mişcare a bărbiei: era lucru cunoscut, în afară de orice discuţie. Ea însăşi invocă un alt fapt:

— Tot meşterul Sourdeau a vindecat-o pe fata lui Budin de fierbinţeală, tăind în două un porumbel viu şi punându-i-l pe cap.

Se întoarse către Jean, care stătea buimăcit în faţa patului.

— Eu, în locul dumitale, l-aş chema. Poate că nu e prea târziu.

Dar el făcu o mişcare furioasă. Corupt de orgoliul oraşelor, nu credea câtuşi de puţin în aceste lucruri. Şi cele două femei continuară multă vreme, îşi împărtăşiră unele leacuri, pătrunjel sub saltea contra durerilor de şale, trei ghinde de stejar în buzunar ca să vindece umflăturile, un pahar de apă limpezită de lună şi băută pe nemâncate ca să alunge vânt urile.

— Ia ascultă, reluă brusc bătrâna Frimat, dacă nu trimiţi după meşterul Sourdeau, ai putea totuşi să-i chemi pe domnul paroh.

Jean făcu aceeaşi mişcare furioasă, şi La Grande strânse din buze.

— Ce-ţi trece prin minte! Ce să caute aici domnul, parohi?

— Cum, ce să caute!... Aduce împărtăşania, şi uneori ăsta nu-i un lucru rău!

La Grande ridică din umeri, ca pentru a spune că nu era de aceeaşi părere. Fiecare la locul său; împărtăşania la ea, oamenii la casa lor.

De altfel, remarcă ea după o tăcere, parohul n-o să vină, e bolnav... Nevasta lui Bécu mi-a spus mai adineauri că pleca miercuri cu trăsura, pentru că medicul i-a zis că are să crape negreşit la Rognes, dacă nu se duce de-aici.

Într-adevăr, de doi ani şi jumătate de când slujea în această parohie, abatele Madeline slăbea întruna. Nostalgia, disperata părere de rău după munţii lui din Auvergne îl măcinaseră puţin câte puţin în fiecare zi, în faţa acestei netede Beauce a cărei desfăşurare la infinit îi îneca inima de tristeţe. Niciun arbore, nicio stâncă, doar bălţi cu apă sălcie, în locul apelor vii, care, acolo, sus, curgeau în cascade. Îi slăbiseră ochii, se descărnase tot mai mult, se spunea că s-ar fi îmbolnăvit de piept şi măcar de-ar fi găsit vreo mângâiere pe lângă enoriaşele lui! Dar, plecând din fosta parohie atât de credincioasă, acest nou ţinut stricat de necredinţă, având respect numai pentru practicile exterioare, îi tulbura neliniştita sfiiciune a sufletului. Femeile îl ameţeau cu strigătele şi certurile lor, abuzau de slăbiciunea lui până la a conduce cultul în locul său, fapt care îl uluia, pe el omul plin de scrupule, mereu înspăimântat că păcătuieşte fără să vrea. I se rezervase e ultimă lovitură: în ziua de Crăciun, una dintre fiicele Fecioarei fusese apucată de durerile naşterii în biserică. Şi, după acest scandal, începuse să lâncezească, se resemnaseră cu toţii să-i ducă îndărăt, în Auvergne, muribund.

— Şi iote-ne iar fără preot! spuse bătrâna Frimat. Cine ştie dacă abatele Godard vrea să mai vină?

— Ah, ursuzul! izbucni La Grande, o să crape de inimă rea.

Dar, cum tocmai atunci intră Fanny, tăcură. Din toată familia, ea singură venise, încă din ajun; şi acum venea din nou, ca să afle noutăţi. Cu mâna tremurătoare, Jean se mulţumi să i-o arate pe Françoise. Domni o linişte înduioşătoare. Pe urmă, coborând vocea, Fanny vru să afle dacă bolnava întrebase de sora ei. Nu, nu deschisese gura, ca şi cum Lisa n-ar fi existat. Era lucru de mirare, pentru că degeaba mai erau învrăjbite, moartea e moarte: când să te împaci, dacă nu înainte de plecare?

La Grande era de părere că în privinţa asta trebuia întrebată Françoise. Se ridică, se aplecă asupra ei.

— Spune, draga mea, şi Lise?

Muribunda nu se clinti. Pleoapele ei închise nu avură decât o tresărire abia vizibilă.

— Poate că aşteaptă să trimiţi după ea. Mă duc.

Atunci, tot fără să deschidă ochii, Françoise spuse „nu”, întorcându-şi uşor capul pe pernă. Jean ceru să i se respecte voinţa. Cele trei femei se aşezară la loc. Gândul că Lise nu venea din proprie iniţiativă, acum le mira. Destul de des existau încăpăţânări în familii.

— Ah, avem parte de atâtea necazuri! reluă Fanny suspinând. Aşa, de azi-dimineaţă eu nu mai trăiesc, din pricina tragerilor la sorţi; şi nu e deloc cuminte din partea mea, doar ştiu bine că Nénesse n-o să plece.

— Da, da, murmură bătrâna Frimat, cu toate astea, îţi pierzi liniştea.

Muribunda fusese din nou dată uitării. Vorbeau despre noroc, de băieţii care vor pleca, de băieţii care nu vor pleca. Era ora trei, şi-i aşteptau să vină cât de curând, pe la ora cinci de pe acum unele informaţii începuseră să circule, sosite de la Cloyes, nu se ştie cum, prin acel soi de telegraf aerian care zboară din sat în sat. Fiul lui Briquet avea numărul 13; nicio şansă! Al lui Couillot nimerise 206, un număr bun, desigur! Dar nu se aflase nimic despre ceilalţi, ştirile erau contradictorii, ceea ce făcea emoţia de

nesuportat. Nimic despre Delphin, nimic despre Nénesse.

— Ah, simt că-mi plesneşte inima, e o prostie! repetă Fanny.

O strigară pe nevasta lui Bécu, care tocmai trecea. Se întorsese iar de la biserică, rătăcea ca un trup fără suflet; şi spaima îi devenea atât de puternică, încât nici nu se opri să stea de vorbă.

— Nu-mi pot găsi locul, mă duc în calea lor.

În faţa ferestrei, cu privirile pierdute afară, Jean nu le asculta. De dimineaţă băgase de seamă, în mai multe rânduri, că bătrânul Fouan se târâia, în cele două bastoane, prin jurul casei. Deodată îl văzu iar, cu faţa lipită de un geam, căutând să distingă ce se petrece în cameră; şi când deschise fereastra, bătrânul rămase încremenit, întrebă, bâlbâindu-se, cum îi merge. Foarte rău, se apropia sfârşitul. Atunci bătrânul întinse capul, o privi pe Françoise atât de lung, încât părea că nu mai putea să se smulgă de acolo. Zărindu-l, Fanny şi La Grande reveniră la părerea lor de a se trimite după Lise. Fiecare trebuia să-şi lase mândria la o parte, lucrurile nu puteau să se termine astfel. Dar, când vrură să-i dea această însărcinare, bătrânul, înspăimântat, dârdâind, o luă din loc. Bombănea, sfârteca vorbele între gingiile lui îngroşate de tăcere.

— Nu, nu… peste putinţă, peste putinţă…

Jean fu izbit de spaima lui, femeile făcură un gest de renunţare. La urma urmelor, treaba asta le privea pe cele două surori, nimeni nu le va sili să facă pace între ele. Şi, cum în acest moment se desluşi un zgomot, la început slab, asemenea zumzetului unei muşte mari, pe urmă din ce în ce mai tare rostogolindu-se ca o furtună printre arbori, Fanny tresări.

— Ai? toba… Iat-o, bună seara!

Şi dispăru, fără ca măcar să-şi îmbrăţişeze verişoara pentru ultima dată.

La Grande şi bătrâna Frimat ieşiră în uşă, ca să vadă. Nu

rămaseră decât Françoise şi Jean: ea în încăpăţânarea nemişcării şi tăcerii sale, înţelegând poate totul, vrând să moară ca un animal ascuns în vizuina lui; el, stând în picioare în faţa ferestrei deschise, frământat de nesiguranţă, covârşit de o durere care părea să-i vină de la oameni şi lucruri, din toată imensa câmpie. Ah, răpăitul ăsta al tobei – cum creştea, cum răsuna în fiinţa lui, răpăitul tobei ale cărui neîncetate rostogoliri amestecau în doliul de astăzi amintirile de altădată, cazarmele, luptele, viaţa de câine a bieţilor inşi fără nevastă, fără copii pe care să-i iubească!

De cum apăru drapelul în depărtare, pe drumul drept, întristat de asfinţit, o droaie de ştrengari o luă la goană în calea recruţilor, o ceată de părinţi se adună la intrarea satului. Cei nouă şi toboşarul erau gata îmbătaţi, răcneau un cântec în melancolia serii, împodobiţi cu panglici tricolore, cei mai mulţi purtând numărul, prins cu ace, la palane. Când ajunseră la marginea satului, se porniră să zbiere şi mai tare, şi, fanfaroni, intrară în el cu paşi de cuceritori.

Tot Delphin ţinea drapelul. Dar îl aducea înapoi pe umăr, ca pe o zdreanţă stânjenitoare căreia nu-i mai înţelegea rostul. Abătut, posomorât, el nu cânta, nu-şi ţinea numărul prins în ace la şapcă. De cum îl zări, maică-sa se repezi, tremurătoare, riscând să fie răsturnată de ceata în marş.

— Ei, cum e?

Furios, Delphin o azvârli într-o parte, fără să-şi încetinească pasul.

— Mă stânjeneşti!

Bécu înaintase şi el, la fel de sugrumat ca nevastă-sa. Auzind cuvântul fiului, nu întrebă mai mult; şi, cum mamă hohotea de plâns, îşi dădu toată osteneala să-şi înghită propriile lacrimi, în ciuda lăudăroşenie! sale patriotice.

— Ce vrei să-i faci? e luat!

Şi, rămaşi în urmă pe drumul pustiu, amândoi veniră

îndărăt cu greu, bărbatul amintindu-şi viaţa aspră de soldat, nevasta întorcându-şi mânia împotriva bunului Dumnezeu, pe care se dusese să-i roage de două ori şi n-o ascultase.

Nénesse purta la pălărie un superb 214, pictat ţipător în roşu şi albastru. Era unul dintre cele mai mari numere, şi se mândrea de norocul lui, fluturându-şi bastonul, conducând inima! sălbatică a celorlalţi, bătând măsura. Când văzu numărul, în loc să se bucure, lui Fanny îi scăpă un strigăt de adâncă părere de rău: ah, dacă ar fi ştiut, n-ar fi mai plătit mia de franci la loteria domnului Baillehache. Dar, numaidecât, şi ea şi Delhomme îşi îmbrăţişară fiul, ca şi cum ar fi scăpat dintr-o mare primejdie.

— Ia daţi-mi drumul, strigă el, e enervant!

În elanul ei brutal, ceata îşi continua marşul, de-a lungul satului revoluţionar. Şi părinţii nu mai riscau, siguri că *vor* fi trimişi la naiba. Toţi aceşti diavoli de băieţi se întorceau atât de bădărani, şi cei ce plecau, şi cei ce nu plecau. De altfel, cu ochii ieşiţi din cap, ameţiţi că zbieraseră tot atâta cât băuseră, n-ar fi ştiut să pună nimic. Un tip mic şi glumeţ care cânta pe nas ca trompeta, tocmai trăsese un număr prost; pe când alţii doi, palizi, cu ochii încercănaţi, erau cu siguranţă printre cei buni. Toba turbată din fruntea lor i-ar fi dus până în fundul râului Aigre, unde s-ar fi rostogolit cu toţii.

În sfârşit, în faţa primăriei, Delphin restitui drapelul.

— Ah, Doamne, m-am săturat de unealta asta nenorocită care mi-a purtat ghinion.

Apucă braţul lui Nénesse şi-i luă cu sine, pe când ceilalţi invadară cârciuma lui Lengaigne, în mijlocul părinţilor şi al prietenilor, care în sfârşit ajunseră să afle. Macqueron apăru în uşă, zdrobit de marea sumă de bani ce avea s-o încaseze rivalul său.

— Vino, repetă Delphin cu glas tăios. Te duc să-ţi arăt ceva vesel.

Nénesse îl urmă. Avea destul timp să se întoarcă la băutură. Afurisita de tobă nu le mai spărgea urechile, era odihnitor să meargă astfel pe drumul pustiu, înnegrit puţin câte puţin de beznă. Şi, pentru că prietenul lui tăcea, cufundat în nişte gânduri care puteau să nu fie vesele, Nénesse se apucă să-i vorbească de o afacere straşnică. Ducându-se, alaltăieri, la Chartres, să se distreze în strada Juifs, aflase că Vaucogne, ginerele celor doi Charles, voia să vândă casa. Treaba nu putea să mai meargă, cu un asemenea neisprăvit, pe care îl devorau propriile-i femei. Dar ce casă ar repune pe picioare, ce unt ar mai bate în ea un tânăr defel leneş, defel prost, cu braţe puternice şi la curent cu mersul negoţului! Chestiunea cădea cu atât mai bine cu cât el, la restaurant, se ocupa de bal, unde era atent la decenţa fetelor, trebuia să vadă tot! Şi lovitura era să-i înspăimânte pe cei doi Charles, să le prezinte numărul 19 la un pas de a fi desfiinţat de poliţie, atât de murdare lucruri se petreceau acolo, şi să-i obţină el pe nimica toată. Nu? era mult mai rentabil decât să cultivi pământul, va fi imediat un domn!

Delphin, care asculta confuz, absorbit, tresări brusc, când celălalt îi trase o lovitură şmecherească între coaste.

— Cine are noroc, are noroc, murmură el. Tu eşti făcut să-i dai temei de mândrie mamei tale.

Şi căzu iar în tăcerea lui, pe când Nénesse, ca un băiat destoinic, se şi apucă să-i lămurească îmbunătăţirile pe care avea de gând să le aducă la numărul 19, dacă părinţii i-ar fi dat avansurile băneşti necesare. Era cam tânăr, dar îşi dădea seama de adevărata sa vocaţie. Tocmai atunci o zări pe Fricoasa strecurându-se prin preajma lor în bezna drumului, alergând la întâlnire cu vreun drăguţ; şi, ca să-şi arate dezinvoltura lui cu fetele, în clipa când trecu, îi trase o scatoalcă straşnică. La început, Fricoasa îi întoarse lovitura; după aceea, recunoscându-i, pe el şi pe prietenul lui:

— Ia te uită! voi sunteţi… Cât aţi mai crescut!

Râdea, amintindu-şi de jocurile lor de altădată. Ea se schimbase cel mai puţin, pentru că rămăsese acelaşi copil obraznic, în ciuda celor douăzeci şi unu de ani ai ei, tot naivă şi subţire ca o mlădiţă de plop şi cu pieptul de fetiţă, întâlnirea o amuza, îi sărută pe amândoi.

— Suntem tot prieteni, nu-i aşa?

Şi ar fi vrut desigur, dacă voiau şi ei, numai pentru bucuria întâlnirii, cum ciocneşti un pahar când te revezi cu cineva.

— Ascultă, spuse Nénesse în glumă, poate că am să cumpăr dugheana familiei Charles. Vii să lucrezi acolo?

Deodată, ea încetă să mai râdă, îşi pierdu răsuflarea, izbucni în lacrimi. Beznele drumului părură s-o înghită, dispăru, bâiguind într-o disperare de copil.

— O, eşti un porc, eşti un porc! Nu te mai iubesc!

Delphin rămăsese mut, şi porni mai departe cu hotărâre.

— Ia vino, vreau să-ţi arăt ceva nostim.

Şi grăbi pasul, părăsi drumul, ca să ajungă, pe lângă vii, la casa unde comuna îl instalase pe paznicul de câmp, de când prezbiteriul fusese înapoiat preotului. Acolo locuia, împreună cu tatăl său. Îşi introduse tovarăşul în bucătărie, unde aprinse o lumânare, bucuros că părinţii nu se întorseseră încă.

— Să bem o duşcă, declară el, aşezând pe masă două pahare şi un litru.

Apoi, după ce bău, pocni din limbă şi adăugă:

— Vreau să-ţi spun că ei se înşală crezând că or să mă înhaţe, cu numărul lor prost… Când a murit unchiul nostru Michel şi am fost silit să mă duc şi să stau trei zile la Orléans, am crezut că o să crăp, atât de bolnav m-am simţit pentru că nu mai eram la casa noastră. Ai? ţi se pare că asta-i o prostie, dar ce vrei? e mai tare ca mine, eu sunt ca un copac care se usucă atunci când e smuls… Şi ei vor să mă ia, să mă ducă la dracu, în nişte locuri pe care nici

măcar nu le cunosc. Asta, nu! asta, nu!

Nénesse, care deseori îl auzise vorbind astfel, ridică din umeri.

— Aşa zice omul, şi pe urmă tot pleacă... Mai sunt şi jandarmii.

Fără să răspundă, Delphin se întorsese şi apucase cu mâna stângă, lângă zid, un mic topor care folosea la tăiatul surcelelor. După aceea, liniştit, îşi puse arătătorul mâinii drepte pe marginea mesei; şi, dintr-o lovitură scurtă, degetul sări.

— Iote ce aveam să-ţi arăt... vreau ca tu să poţi spune şi altora dacă un laş ar face la fel.

— Dumnezeii tăi de nepriceput, strigă Nénesse răvăşit, merită să te schilodeşti! Nu mai eşti bărbat.

— Puţin îmi pasă!... Să vină jandarmii! Sunt sigur că nu mai plec.

Şi îşi luă degetul tăiat, îl azvârli în foc, printre butucii care ardeau. Apoi, după ce îşi scutură mâna înroşită toată, o înfăşură zdravăn în batista pe care o strânse cu o sfoară, ca să oprească sângele.

— Asta nu trebuie să ne împiedice să terminăm sticla, până plecăm să ne întâlnim cu ceilalţi... în sănătatea ta!

— În sănătatea ta!

La Lengaigne, în sala cârciumii, nu se mai puteau vedea, nu se mai puteau înţelege, de atâta fum şi gălăgie, în afară de tinerii care tocmai trăseseră la sorţi, mai erau mulţi alţii: Jésus-Christ şi prietenul său Canon, care îşi dădeau osteneala să-i îmbete pe moş Fouan, aşezaţi toţi trei în jurul unui litru de rachiu; Bécu, moft de beat, dat gata de ghinionul fiului său, doborât de somn pe masă; Delhomme şi Clou care jucau pichet; fără să-l mai punem la socoteală pe Lequeu, care, cu nasul într-o carte, se făcea că citeşte, în ciuda zgomotului. O ceartă între femei aprinsese şi mai mult spiritele. Flore se dusese la fântână să aducă un ulcior cu apă proaspătă, o întâlnise acolo pe Coelina, care se

repezise cu unghiile la ea, acuzând-o că e plătită de funcţionarii de acciză să-şi vândă vecinii. Ajunşi la faţa locului, Macqueron şi Lengaigne se luaseră şi ei în colţi; primul se jura că va face în aşa fel încât celălalt să fie prins când îşi umezea tutunul, al doilea rânjea, aruncându-i demisia în cap, şi toată lumea se amestecase, din plăcerea de a strânge pumnii şi de a striga tare, astfel că o clipă te-ai fi putut teme de un masacru general. Se sfârşise, dar mai rămânea o mânie mocnită, o nevoie de bătaie.

Mai întâi, fu cât pe-aci să izbucnească între Victor, fiul casei, şi recruţi. Având stagiul făcut, el se lăuda în faţa acestor puştani, zbiera mai tare decât ei, îi împingea la pariuri neghioabe, să toarne de sus, direct în gât, un litru de vin până se goleşte, sau, mai mult, să tragă pe nas vinul dintr-un pahar plin, fără ca vreo picătură să treacă prin gură. Deodată, venind vorba de familia Macqueron şi apropiata căsătorie a fiicei lor Berthe, mezinul Couillot. O luă în râs pe Nu-i-a-crescut, făcu pe glumeţul reluând vechile pozne. Ei! trebuia întrebat bărbatul, a doua zi: i-a crescut, da ori ba? Se vorbea de atât de multă vreme despre asta, că la urma urmei trebuiau să ştie!

Şi rămaseră uimiţi de brusca mânie a lui Victor care, altădată, era cel mai înverşunat în a spune că nu i-a crescut.

— Hai, gata, i-a crescut!

Un strigăt prelung întâmpină această afirmaţie. Deci o văzuse, se culcase cu ea? Dar el se apără cu hotărâre. Poţi foarte bine să vezi şi fără să atingi. Se convinsese într-o zi când îl chinuia gândul să lămurească lucrurile. În ce fel? nu privea pe nimeni.

— I-a crescut, pe cuvântul meu!

Şi urmă ceva îngrozitor, când mezinul Couillot, foarte beat, se înverşună să strige că nu i-a crescut, fără să ştie, numai ca să nu cedeze. Victor urla că şi el spusese aşa, şi dacă fiu mai spunea la fel, n-o făcea deloc pentru a susţine

familia Macqueron, acele canalii murdare! Ci pentru că adevărul este adevăr. Şi se aruncă asupra recrutului, ceilalţi trebuiră să i-l smulgă din mâini.

— Spune că i-a crescut, pentru Dumnezeu! sau te sfărâm!

De altfel, multă lume păstra o îndoială. Nimeni nu-şi explica întărâtarea fiului lui Lengaigne, pentru că de obicei era aspru cu femeile, îşi renega în public sora, ale cărei chefuri scârboase, zice-se, o vârâseră în spital. Stricata asta de Suzanne! ar face bine să nu mai vină să-i otrăvească cu prezenţa ei!

Flore urcă iar cu vin, dar degeaba se ciocniră din nou paharele, înjurăturile şi palmele pluteau în aer. Niciunul nu ar fi părăsit locul, pentru a se duce să mănânce. Când bei, nu ţi-e foame. Recruţii intonară un cântec patriotic, acompaniaţi de asemenea lovituri de pumn în mese, încât cele trei lămpi de petrol pâlpâiau scuipându-şi fumul înţepător. Se înăbuşeau cu toţii. Delhomme şi Clou se hotărâră să deschidă fereastra din spatele lor. Şi chiar în clipa aceea Buteau intră şi se strecură într-un colţ. Nu avea obişnuitul lui aer provocator, îşi plimba ochii mici. tulburi, privea oamenii unul după altul. Fără îndoială, venea după noutăţi, împins de nevoia de a şti, nemaiputând să stea acasă, unde trăia închis din ajun. Prezenţa lui Jésus-Christ şi a lui Canon păru să-i impresioneze, într-atâta încât nu le căută ceartă pentru că îl îmbătaseră pe moş Fouan. Şi multă vreme îl scrută pe Delhomme. Dar îl. preocupa mai ales Bécu, adormit, pe care nu-l trezea îngrozitorul scandal. Dormea, sau făcea pe şiretul? Îl împinse cu cotul, se mai linişti observând că de-a lungul mânecii acestuia se scurgea un fir de salivă. Atunci, toată atenţia i se concentră asupra învăţătorului, al cărui chip îl izbea în mod deosebit. Ce se întâmpla de nu avea figura sa din toate zilele?

Într-adevăr, Lequeu, deşi părea să se izoleze în lectură, era scuturat de tresăriri violente. Cu cântecele lor, cu

bucuria lor neghioabă, recruţii îl scoteau din fire.

— Brute ticăloase! murmură el încă stăpânindu-se.

De câteva luni, situaţia sa în comună se înrăutăţea. Fusese întotdeauna aspru şi grosolan cu copiii, pe care, cu o palmă, îi trimitea în bălegarul părintesc. Dar aceste mânii se agravau, avusese o poveste urâtă cu o fetiţă, căreia îi despicase urechea lovind-o cu linia. Mai mulţi părinţi scriseseră cerând să fie înlocuit. Şi, pe deasupra, căsătoria Berthei Macqueron tocmai îi distrugea vechi speranţe, calcule de demult, pe care crezuse că e gata să le ducă la bun sfârşit. Ah, ţăranii ăştia, rasa asta murdară care refuza să-i dea fetele, şi avea să-i lase fără pâine pentru urechea unei puştoaice!

Deodată, ca şi cum s-ar fi aflat în mijlocul clasei, izbi cu cartea în propria-i mână deschisă, şi strigă către recruţi:

— Puţină linişte, pentru numele lui Dumnezeu!... Vi se pare într-adevăr nostim să plecaţi ca să vă frângă prusacii gâturile?

Toţi se mirară, îşi întoarseră ochii spre el. Fără îndoială, nu, nu era nostim! Toţi se arătară de acord, Delhomme spuse din nou că fiecare trebuia să-şi apere ogorul. Dacă prusacii ar veni în Beauce, s-ar convinge că beauceronii nu sunt nişte laşi. Dar, să se ducă şi să se bată pentru ogoarele altora, asta, nu! nu era nostim!

Tocmai atunci, urmat de Nénesse, sosi Delphin, foarte roşu, cu ochii arzând de febră. Auzi, se aşeză la masă lângă camarazii lui strigând:

— Aşa e, să vină prusacii, şi să vezi ce-o să-i mai ucidem!

Oamenii observară batista legată cu sfoară în jurul pumnului, îl întrebară ce s-a întâmplat. Nimic, o tăietură. Cu celălalt pumn zgudui violent masa, comandă un litru de vin.

Canon şi Jésus-Christ se uitau la băieţi fără mânie, cu un aer de milă superioară. Judecau şi ei că trebuia să fii tânăr şi de o rară neghiobie. Până la urmă, chiar şi Canon se înduioşă, în ideea sa de-a organiza fericirea viitoare. Vorbi

cât putu de tare, cu bărbia între mâini.

— Războiul, a, pe dracu! e vremea să fim noi stăpânii... Cunoaşteţi planul meu. Fără serviciu militar, fără impozit... Fiecăruia satisfacerea completă a dorinţelor, pentru cât mai puţină muncă cu putinţă... Şi va veni, se apropie ziua când vă veţi păstra banii şi copiii, dacă sunteţi cu noi.

Jésus-Christ aproba, în timp ce Lequeu, nemaistăpânindu-se, izbucni.

— A, da, potlogar afurisit, paradisul vostru terestru, modul vostru de a sili lumea să fie fericită împotriva voinţei sale! Ce mai balivernă! Se poate una ca asta la noi? nu suntem noi de pe acuma prea putrezi? Ar trebui să vină întâi nişte sălbatici ca să ne cureţe!

De data asta, uimirea fu atât de vie, că se făcu o linişte desăvârşită. Cum aşa? vorbea şi acest făţarnic, acest pişăcios, care nu arătase nimănui culoarea părerii sale, şi care, de frica mai-marilor lui, o lua la sănătoasa ori de câte ori era nevoie să se arate bărbat! Ascultau cu toţii, mai ales Buteau, neliniştit, aşteptând să audă ce va spune, ca şi cum aceste lucruri ar fi putut avea vreo legătură cu treburile lui. Fereastra deschisă risipise fumul, pătrundea blândeţea umedă a nopţii, în depărtare se simţea imensa, neagra pace a câmpiei adormite. Şi învăţătorul, umflat de reţinerea-i fricoasă de zece ani, bătându-şi joc de toate la această oră, în furia vieţii sale compromise, se uşură, în sfârşit, de ura care îl sufoca.

— Credeţi că oamenii de-aici sunt mai proşti decât viţeii lor, de le spuneţi că or să le cadă ciocârliile gata fripte în plisc... Dar înainte de a vă organiza voi maşinăria, pământul va plesni, totul se va duce naibii.

Sub duritatea acestui atac, Canon, care nu-şi găsise încă naşul, se clătină vizibil. Vru să reia poveştile lui cu domnii de la Paris, cu tot pământul la stat, cu marea agricultură ştiinţifică. Dar celălalt îi tăie vorba.

— Cunosc, prostii... Când veţi voi să încercaţi agricultura

voastră, de mult timp câmpiile Franţei vor fi dispărut, înecate sub grâul Americii… Iată, această cărţulie pe care o citeam, tocmai dă amănunte despre toate astea! Ah, Doamne, ţăranii noştri pot să se culce, lumânarea s-a stins!

Şi, cu glasul cu care ar fi ţinut o lecţie elevilor, vorbi despre grâul de acolo. Câmpii imense, mari cât nişte regate, unde Beauce s-ar fi pierdut, asemenea unui simplu bulgăre uscat; pământuri atât de fertile, că, în loc să le îngraşi cu bălegar, trebuie să le ameliorezi cu o recoltă pregătitoare, ceea ce nu le împiedica să rodească de două ori pe an; ferme de treizeci de mii de hectare, împărţite în secţiuni, subîmpărţite în loturi, fiecare secţiune având un supraveghetor, fiecare lot. un şef de echipă, prevăzute *cm* barăci pentru oameni, animale, unelte şi bucătării; batalioane agricole angajate primăvara, organizate ca o armată în campanie, trăind în aer liber, cazate, hrănite, spălate, îngrijite medical, concediate toamna; brazde lungi de mai mulţi kilometri de arat şi de semănat, mări de spice de doborât, cărora nu li se vedeau ţărmurile, omul pur şi simplu însărcinat cu supravegherea; toată munca făcută de maşini, pluguri duble armate cu discuri tăietoare, semănătoare şi plivitoare, secerătoare-legătoare, treierătoare locomobile cu ridicător de paie şi dispozitiv de pus grâul în saci: ţărani care sunt mecanici, un pluton de muncitori urmând pe cal fiece maşină, veşnic gata să coboare ca să strângă o piuliţă, să schimbe un bulon, să făurească o piesă; în sfârşit, pământul devenit o bancă, exploatată de financiari, pământul jupuit metodic, tuns bine, dând puterii materiale şi impersonale a ştiinţei de zece ori mai mult decât îi contesta dragostei şi braţului omenesc.

— Şi voi speraţi să luptaţi cu uneltele voastre de două parale, continuă el, voi care nu ştiţi nimic, care nu vreţi nimic, care clociţi în rutina voastră!… Aiurea! veţi intra până la genunchi în grâul de acolo, şi el va creşte,

vapoarele vor aduce mereu mai mult! Aşteptaţi puţin, şi veţi intra până la brâu, până la umeri, apoi până la gură, apoi până peste cap! Un fluviu, un torent, o revărsare în care veţi crăpa cu toţii!

Ţăranii holbau ochii, cuprinşi de panică, gândindu-se la această inundaţie cu grâu străin. Şi sufereau de pe acum. oare aveau să fie înecaţi şi luaţi de valuri, aşa cui» prevestea ticălosul? Asta vedeau ei în faţa ochilor, întregul Rognes, toate ogoarele lor, întreaga Beauce era înghiţită.

— Nu, nu, niciodată! strigă Delhomme sugrumat. Guvernul ne va apăra.

— Halal guvern, n-am ce zice! reluă Lequeu cu dispreţ. Să-şi poarte lui însuşi de grijă!... Culmea este că l-aţi ales pe domnul Rochefontaine. Cel puţin, stăpânul de la Borderie era consecvent în ideile lui, dorindu-l pe domnul de Chédeville... De altfel, ori unul, ori altul, sunt tot nişte căzături. Nicio Cameră nu va avea curajul să voteze o supratаxă suficient de mare, sprijinul guvernului nu vă poate salva, sunteţi distruşi, şi bună seara!

Atunci se iscă o mare zarvă, toţi vorbeau în acelaşi timp. Oare nu e cu putinţă să se împiedice intrarea acestui grâu blestemat? Vasele vor fi scufundate în porturi, se vor duce să-i întâmpine cu împuşcături pe cei ce-l aduceau. Glasurile deveneau tremurătoare, ar fi ridicat braţele, plângând, rugându-se să fie scăpaţi de această abundenţă, de această pâine ieftină care ameninţă toată ţara. Şi, rânjind, învăţătorul le răspundea că aşa ceva nu se mai văzuse niciodată: odinioară, singura spaimă era foametea, oamenii se temuseră întotdeauna că nu vor avea suficient grâu, şi era de-a dreptul ridicol să ajungă să se înspăimânte că vor avea prea mult. Se îmbăta de propriile-i vorbe, domina protestele mânioase.

— Sunteţi o seminţie sfârşită, dragostea neghioabă de pământ v-a mâncat fripţi, de! de petecul de pământ căruia i-aţi rămas sclavi, care v-a slăbit mintea, pentru care

sunteţi gata să faceţi crime. Iată, sunt veacuri de când vă tot căsătoriţi cu pământul şi de când el vă tot înşală… Priviţi la America, cultivatorul este stăpânul pământului. Nimic nu-l leagă de el, nici familie, nici amintiri. Cum sărăceşte un ogor, pleacă mai departe. Află că la trei sute de leghe s-a fi descoperit câmpii mai mănoase, îşi strânge cortul, se instalează acolo. La urma urmei, el porunceşte şi se face ascultat, datorită maşinilor. E liber, se îmbogăţeşte, pe când voi sunteţi nişte prizonieri şi crăpaţi de mizerie.

Buteau pălea. Vorbind de crime, Lequeu se uitase la el. Căută să-şi păstreze cumpătul.

— Suntem aşa cum suntem. La ce foloseşte să ne supărăm, dacă chiar dumneavoastră spuneţi că asta n-o să schimbe nimic.

Delhomme aprobă, toţi începură să râdă, Lengaigne, Clou, Fouan, însuşi Delphin şi recruţii, pe care scena îi înveselea, sperând că totul se va sfârşi cu palme. Jigniţi că-l văd pe spârcuitorul de cerneală, cum îl numeau, strigând mai tare decât ei. Canon şi Jésus-Christ se prefăcură, la rândul lor, că râd. Erau gata să treacă de partea ţăranilor.

— E o prostie să te superi, declară Canon ridicând din umeri. Trebuie organizare.

Lequeu făcu un gest violent.

— Ei bine, v-o spun în încheiere… Eu sunt de părere să le dăm pe toate dracului!

Cu faţa lividă, le mai aruncă, de parcă ar fi vrut să-i doboare:

— Fricoşi afurisiţi, da! ţăranii, toţi ţăranii!… Când te gândeşti că voi sunteţi cei mai numeroşi, şi că vă lăsaţi mâncaţi de burghezie şi de orăşeni! Doamne-Dumnezeule, nu regret decât un singur lucru, faptul că am o mamă şi un tată ţărani! Poate că din cauza aceasta mă dezgustaţi şi mai mult… căci, nimic de zis, voi aţi fi stăpânii. Numai că, iată, nu vă înţelegeţi defel între voi, sunteţi izolaţi, bănuitori, neştiutori: puneţi atâta mişelie în joc, ca să vă

sfâşiaţi între voi... Ai? ce ascundeţi în apa voastră liniştită? Oare sunteţi ca bălţile stătute? le crezi adânci, şi nu poţi îneca nicio pisică în ele. Să fii forţa mocnită, forţa căreia îi aştepţi viitorul şi să stai de lemn Tănase!... Şi ceea ce te scoate mai mult din sărite e faptul că aţi încetat să mai credeţi în preoţi. Dacă nu există Dumnezeu, atunci ce vă stinghereşte? Atâta timp cât teama de infern v-a ţinut pe loc, e de înţeles că aţi rămas pe brânci; dar acum, daţi-i drumul! prădaţi totul, ardeţi totul!... Şi, aşteptând momentul, lucrul cel mai uşor şi mai nostim e să faceţi grevă. Aveţi cu toţii bani, vă veţi încăpăţână atâta vreme cât va trebui. Nu cultivaţi decât pentru nevoile voastre, nu mai duceţi nimic la piaţă, niciun sac cu grâu, nicio baniţă cu cartofi. Ce-or să mai crape cei din Paris! Doamne, ce mai curăţenie!

Ai fi zis că pe fereastra deschisă intra un val de frig, venit de departe, din adâncurile negre. Lămpile cu gaz pâlpâiau foarte tare. Nimeni nu-l mai întrerupea pe acest furios, în ciuda urâtelor complimente pe care le adresa fiecăruia.

Sfârşi urlând, izbind cu cartea de o masă, ale cărei pahare sunară.

— Vă spun asta, dar sunt liniştit... Degeaba sunteţi fricoşi, voi sunteţi cei ce vor da cu toate de pământ, când va veni ceasul. Adesea s-a întâmplat aşa, şi se va mai întâmpla încă. Aşteptaţi ca mizeria şi foamea să vă arunce asupra oraşelor, ca pe nişte lupi... Şi grâul acesta care este adus, poate că tocmai.. a e prilejul. Când va fi prea mult, nu va fi de ajuns, vor apărea din nou lipsurile. Întotdeauna oamenii se revoltă şi se ucid pentru grâu... Da, da, oraşe arse şi rase de pe faţa pământului, sate pustiite, ogoare necultivate, năpădite de mărăcini şi de sânge, de râuri de sânge, pentru a putea da din nou pâine oamenilor ce se vor naşte după noi!

Lequeu deschisese uşa cu violenţă. Dispăru. După el, în stupefacţia generală, se ridică un strigăt. A, tâlharul, ar fi

trebuit să fie înjunghiat! Un om atât de liniştit până acum! fără îndoială că-şi pierdea minţile. Ieşit din calmul lui obişnuit, Delhomme declară că-i va scrie prefectului; şi ceilalţi îl încurajară. Dar mai ales Jésus-Christ şi prietenul lui Canon păreau scoşi din fire, primul, cu anul ’89 al lui, cu deviza lui umanitară de libertate, egalitate, fraternitate, cel de-al doilea, cu organizarea sa socială, autoritară şi ştiinţifică. Erau galbeni la faţă, disperaţi că nu putuseră să găsească un cuvânt de răspuns, indignându-se mai tare decât ţăranii, strigând că un particular de-o asemenea teapă trebuia ghilotinat. În faţa sângelui pe care acest furios îl ceruse, a fluviului de sânge căruia îi dădea drumul cu o mişcare pe pământ, Buteau se ridicase cutremurat, cu capul agitat de scuturături nervoase, inconştiente, de parcă l-ar fi aprobat. Apoi se strecură de-a lungul peretelui, cu privirea piezişă, ca să vadă dacă nu e urmărit, şi, la rândul lui, dispăru.

Numaidecât, recruţii îşi reluară petrecerea. Vociferau, voiau ca Flore să le prăjească nişte cârnaţi, când Nénesse îi îmbrânci, arătându-li-l pe Delphin care căzuse leşinat, cu capul pe masă. Bietul băiat era de-o albeaţă de rufă. Alunecându-i de pe mâna rănită, batista i se păta cu rotocoale roşii. Şi începură să urle la urechea lui Bécu, încă adormit; şi, în sfârşit, acesta se trezi, se uită la pumnul mutilat al băiatului. Înţelese, fără îndoială, pentru că apucă o sticlă, ca să-i dea gata, zbiera el. După aceea, când îl luă de acolo, clătinându-se, îl auziră afară cum, printre înjurături, izbucneşte în lacrimi.

Aflând la cină de accidentul lui Françoise, Hourdequin veni în seara aceea la Rognes să afle noutăţi, din prietenie pentru Jean. Plecă pe jos, fumându-şi pipa în noaptea neagră şi frământându-şi amărăciunile în liniştea imensă, coborî şi costişa, înainte de a intra în casa fostului său slujitor, liniştit întrucâtva, doritor să prelungească diurnul. Dar dând ajunse jos, glasul lui Lequeu, pe care fereastra

deschisă a cârciumii părea să-i sufle către beznele câmpiei, îl ţintui locului, o clipă, în umbră. Apoi, când se hotărî să urce iar, glasul îl urmă; şi, chiar şi acum, în faţa casei lui Jean, îl auzea, subţiat şi parcă ascuţit de distanţă, mereu la fel de clar, ca un vârf tăios de cuţit.

Afară, nu departe de uşă, Jean stătea sprijinit cu spatele de zid. Nu putuse să mai rămână lângă patul soţiei sale, se înăbuşea, suferea prea mult.

— Ei bine, bietul meu băiat, întrebă Hourdequin, cum stau lucrurile la voi?

Nefericitul făcu un gest de om zdrobit.

— Ah, domnule, e pe moarte!

Şi niciunul nici altul nu spuseră mai mult, se lăsă din nou imensa linişte, în timp ce glasul lui Lequeu creştea mereu, îndărătnic, vibrând.

După câteva minute, fermierul care asculta fără să vrea, lăsă să-i scape aceste cuvinte mânioase:

— Ai, îl auzi pe ăla cum zbiară! E tare caraghios ce spune el, când eşti trist!

Auzindu-i glasul înspăimântător, toate amărăciunile îi reveneau, lângă această femeie în agonie. Pământul pe care îl iubea atât de mult, cu o pasiune sentimentală, aproape intelectuală, îi dădea lovitura de graţie, după ultimele recolte. Norocul i se spulberase, curând ferma Borderie nu-i va da nici măcar ce să mănânce. Nimic nu ajutase acolo, nici energia, nici culturile noi, îngrăşămintele, maşinile, îşi explica dezastrul prin lipsa lui de capitaluri; dar se îndoia, pentru că ruina era generală, familia Robiquet urma să fie expulzată de la Chamade, căreia nu-i plătise arenda şi, familia Coquart era silită să-şi vândă ferma Saint-Juste. Şi niciun mijloc de a sparge închisoarea, niciodată nu se simţise mai mult prizonierul pământului, banii învestiţi, munca depusă îl legaseră zi de zi cu un lanţ tot mai scurt. Se apropia catastrofa, care va pune capăt antagonismului secular dintre mica şi marea proprietate, ucigându-le pe

amândouă. Era începutul vremurilor prevestite, grâul sub şaisprezece franci, grâul vândut în pierdere, falimentul pământului, adus de nişte cauze sociale, desigur mai puternice decât voinţa oamenilor.

Şi deodată, sângerând în înfrângerea sa, Hourdequin îl aprobă pe Lequeu.

— Dumnezeule, are dreptate!... Să se distrugă totul, să crăpăm cu toţii, să crească peste tot mărăcinii, pentru că seminţia e sfârşită şi pământul secătuit!

Făcând aluzie la Jacqueline, adăugă:

— Eu, din fericire, am în măruntaie un alt rău, de care o să crăp mai înainte.

Dar înăuntru se auziră La Grande şi bătrâna Frimat umblând, şuşotind. La acest zgomot uşor, Jean se tulbură. Intră în casă prea târziu. Françoise murise, poate de multă vreme. Nu mai deschisese ochii, nu-şi mai descleştase gura. La Grande îşi dăduse pur şi simplu seama că nu mai trăieşte, atingând-o. Nespus de albă, cu faţa suptă şi încăpăţânată, părea că doarme. Stând în picioare lângă pat, Jean o privea, buimăcit de gânduri confuze – încurcătura în care se afla, surpriza că nu vrusese să-i facă testament, senzaţia că ceva se rupea şi se sfârşea în existenţa sa.

În acel moment, cum Hourdequin, după ce salutase în tăcere, tocmai pleca, încă mai posomorât, zări, pe drum, o umbră desprinzându-se de la fereastră şi luând-o la goană prin beznă. Se gândi că ar putea fi vreun câine vagabond. Era Buteau care, urcat să pândească moartea, alerga s-o vestească pe Lise.

V

A doua zi dimineaţa, când abia se pusese în coşciug

trupul bietei Françoise şi sicriul fusese aşezat în mijlocul camerei, pe două scaune, Jean avu o bruscă tresărire de indignată uimire, văzându-i intrând, unul după altul, pe Lise şi Buteau. Primul lui gest fu să le alunge pe aceste rude lipsite de inimă care nu veniseră s-o sărute pe muribundă şi care se arătau, în sfârşit, imediat ce se bătuse în cuie capacul peste ea, ca eliberaţi de spaima de a se regăsi în faţa ei. Dar membrii prezenţi ai familiei, Fanny, La Grande îl opriră: cearta în preajma unui mort nu aducea noroc; şi-apoi, ce? Lise nu putea fi împiedicată să-şi răscumpere duşmănia, de vreme ce luase hotărârea să vegheze rămăşiţele pământeşti ale surorii sale.

Şi cei doi Buteau, care contaseră pe respectul datorat sicriului, se aşezară. Nu spuseseră că vor lua casa în stăpânire; dar asta făceau, într-un chip natural, de parcă treaba mergea de la sine, acum, când Françoise nu mai era acolo. Cu siguranţă că mai era de faţă, dar pregătită pentru marea plecare, cu nimic mai stingheritoare decât o mobilă. După ce se aşezase un moment, Lise uită de sine până într-atât încât deschise dulapurile ca să se încredinţeze că obiectele nu se mişcaseră de la locul lor, în timpul absenţei sale. Buteau se şi apucase să umble prin grajd şi prin staul, ca un om priceput care aruncă o privire de stăpân. Seara, şi unul şi celălalt păreau definitiv întorşi acasă, şi doar sicriul îi mai supăra acum, în camera al cărei mijloc îl ocupa. De altfel, nu trebuiau să mai aibă răbdare decât o noapte: mâine, devreme, podeaua va fi, în sfârşit, liberă.

Jean umbla de colo până colo, în mijlocul familiei, cu un aer pierdut, neştiind ce să facă cu mâinile. La început, casa, mobilierul, trupul moartei îi păruseră ale sale. Dar, pe măsură ce orele se scurgeau, toate se îndepărtau de persoana lui, păreau să treacă la ceilalţi. Când se lăsă noaptea, nimeni nu-i mai adresa vreun cuvânt, el nu mai era decât un intrus tolerat. Niciodată nu cunoscuse apăsătoarea senzaţie de a fi un străin, de a nu avea pe

nimeni din ai săi printre aceşti oameni, aliaţi cu toţii, înţeleşi cu toţii când era vorba să-i îndepărteze. Până şi sărmana lui nevastă moartă încetă să-i mai aparţină, din clipa când spuse că vrea să stea de veghe lângă trupul ei, şi Fanny încercă să-i alunge, sub pretext că e prea multă lume. Se încăpăţânase totuşi, chiar se gândise să ia banii din scrin, cei o sută şi şaizeci şi şapte de franci, pentru a fi sigur că nu-şi vor lua zborul. De cum sosise, deschizând sertarul, probabil că Lise îi văzuse, precum şi foaia de hârtie timbrată, pentru că începuse să şuşotească cu vioiciune cu La Grande; şi de atunci se aşează din nou, la largul ei, sigură că nu exista niciun testament. Banii nu vor fi, totuşi, ai ei. Temându-se de ziua de mâine, Jean îşi spunea că-i va avea măcar pe ei. Apoi, îşi petrecuse noaptea pe un scaun.

A doua zi, înmormântarea avu loc devreme, la ora nouă; şi abatele Madeline, care pleca seara, izbuti să mai facă slujba şi să meargă până la groapă; dar îşi pierdu cunoştinţa şi trebuiră să-i ducă de acolo. Veniseră familia Charles, precum şi Delhomme şi Nénesse. Avu loc o înmormântare cuviincioasă, fără nimic prea mult. Jean plângea. Buteau îşi ştergea ochii. În ultima clipă, Lise declarase că i se înmuiau picioarele, că niciodată nu va avea puterea să însoţească trupul sărmanei sale surori. Rămăsese deci singură acasă, în timp ce La Grande, Fanny, bătrâna Frimat, nevasta lui Bécu şi alte vecine urmau alaiul. Şi, la întoarcere, toată această lume, zăbovind dinadins în piaţa bisericii, fu în sfârşit de faţă la scena prevăzută, aşteptată din ajun.

Până atunci, cei doi bărbaţi, Jean şi Buteau, evitaseră să se privească, de teama unei bătăi care s-ar fi iscat peste cadavrul abia răcit al răposatei. Acum se îndreptau amândoi spre casă, cu acelaşi pas hotărât; şi se uitau pieziş unul la altul. Se va vedea. De la prima aruncătură de ochi, Jean înţelese de ce Lise nu mersese cu alaiul. Vrusese să

rămână singură pentru a face mutarea, măcar în mare. Un ceas îi fusese de ajuns să azvârle legăturile peste zidul bătrânei Frimat, să care cu roaba ce se putea sparge. Cu un ghiont, îi adusese în curte pe Laure şi Jules, care se şi luaseră la bătaie acolo, în timp ce moş Fouan, împins şi el de Lise, sufla greu pe banca de piatră. Casa era recucerită.

— Unde te duci? întrebă deodată Buteau, oprindu-l pe Jean în faţa uşii.

— Mă întorc la mine acasă.

— La tine! unde, adică, la tine?... Nu mai e aici. Aici, noi suntem la noi acasă.

Lise se năpustise; şi, cu mâinile în şolduri, striga mai pornită, mai insultătoare decât bărbatul ei.

— Ai? ce? ce vrea putregaiul ăsta?... De atâta vreme o tot otrăvea pe biata mea soră, dovadă că, altminteri, n-ar fi murit în accident, şi că şi-a arătat voinţa nelăsându-i nimic din averea ei... Cârpeşte-l, Buteau! Să nu intre, ne-ar îmbolnăvi!

Sufocat ie asprimea acestui atac, Jean căuta încă să le ţină piept.

— Ştiu că vi se cuvin casa şi pământul. Dar eu am jumătate din mobilier şi animale...

— Jumătate, ai neruşinarea! reluă Lise, întrerupându-l. Peşte scârbos, ai îndrăzni să iei jumătate din ceva, tu care n-ai venit nici măcar cu pieptenul şi care n-ai intrat aici decât cu cămaşa de pe tine. Vasăzică, femeile trebuie să-ţi aducă profit, frumoasă meserie de porc!

Buteau o sprijinea şi, cu un gest care mătura pragul.

— Are dreptate, cară-te... Aveai vesta şi nădragii, du-te cu ele, nu ţi le oprim.

Familia, mai ales femeile, Fanny şi La Grande, oprite la treizeci de metri, păreau să încuviinţeze prin tăcerea lor. Atunci, pălind sub insultă, lovit în inimă de această acuzaţie de îngrozitor calcul, Jean se supără, strigă la fel de tai e ca şi ei.

— A, vasăzică aşa, vreţi gălăgie!... Ei bine, o s-o aveţi. Mai întâi, intru în casă, sunt la mine, atâta timp cât partajul nu s-a făcut... Şi, pe urmă, am să mă duc la domnul Baillehache, care va pune sigiliile şi mă va numi păzitorul! lor... Eu sunt la mine, voi trebuie să vă căraţi.

Se apropiase atât de cumplit, încât Lise se dădu la o parte din uşă. Dar Buteau sări asupra lui, se încinse o luptă, cei doi bărbaţi se rostogoliră în mijlocul bucătăriei. Şi cearta continuă înăuntru, rămânea de văzut cine va fi aruncat afară, soţul sau sora şi cumnatul.

— Arătaţi-mi hârtia care vă face stăpâni.

— Hârtia, ne ştergem undeva cu ea! E de ajuns că avem dreptul.

— Atunci, veniţi cu portărelul, aduceţi jandarmii, cum am făcut şi noi.

— Portărelul şi jandarmii, îi trimitem la plimbare! Numai puşlamalele au nevoie de ei. Când eşti cinstit, îţi rezolvi treburile singur.

Jean se retrăsese în spatele mesei, cu dorinţa furioasă de a fi cel mai puternic, nu voia să părăsească această locuinţă unde-i agonizase nevasta, unde i se părea că-şi găsise fericirea vieţii. Furios şi el, la gândul de a nu scăpa din mâini locul cucerit, Buteau îşi dădea seama că era cazul să pună capăt. Reluă:

— Şi-apoi, asta nu e totul, prea ne sâcâi!

Se repezise peste masă, căzu iar asupra celuilalt. Dar acesta apucă un scaun şi, împingându-i-l de-a curmezişul picioarelor, îl făcu să se rostogolească; şi tocmai se refugia în camera vecină, ca să se baricadeze acolo, când nevasta îşi aduse dintr-odată aminte de bani, cei o sută douăzeci şi şapte de franci, zăriţi în sertarul scrinului. Crezând că fuge să-i ia, îl depăşi, deschise sertarul şi scoase un urlet de durere.

— Banii! blestematul a furat banii azi-noapte.

Şi, din clipa aceea, având de apărat buzunarul, Jean fu

pierdut. Începu să strige că banii îi aparţineau, că voia să facă socotelile şi că, fără îndoială, ei îi mai erau datori. Dar femeia şi bărbatul nu-l ascultau, femeia se năpustise, izbea mai tare ca bărbatul. Cu un brânci puternic fu scos din cameră, adus iar în bucătărie, unde se învălmăşiră toţi trei într-o grămadă confuză, care sărea înapoi la colţurile mobilelor. Cu câteva lovituri de picior, scăpă de Lise. Dar ea reveni, îi înfipse unghiile în ceafă, în timp ce Buteau, luându-şi avânt, izbindu-l cu capul aidoma unui berbec, îl trimise să se întindă afară, în drum.

Rămaseră pe loc, astupară uşa cu trupurile lor, strigând:

— Hoţule care ne-ai furat banii!… Hoţule! hoţule! hoţule!

După ce se adună de pe jos, Jean le răspunse, într-o bâiguială de suferinţă şi furie.

— Bine, am să mă duc la judecător, la Châteaudun, şi el mă va aduce îndărăt, în casa mea, am să vă dau în judecată, pentru despăgubiri… La revedere!

Făcu un ultim gest de ameninţare, dispăru, urcând spre câmpie. Văzându-i că se bat, familia îşi luase tălpăşiţa cu prudenţă, de teama unor posibile procese.

Şi cei doi Buteau scoaseră un strigăt sălbatic de victorie. În sfârşit, îl aruncaseră în stradă pe străin, pe uzurpator! Şi se întorseseră în casă, aşa cum bine spuseseră că se vor întoarce! Casa! casa! la gândul că se aflau din nou în vechea casă părintească, clădită odinioară de un strămoş, se simţiră cuprinşi de un acces de nebunie veselă, începură să alerge prin camere, urlând să se înăbuşe, din plăcerea de a urla în casa lor. Veniră în goană şi copiii, Laure şi Jules, se porniră să bată toba într-o tigaie veche. Singur moş Fouan, rămas pe banca de piatră, îi privea cum mişună, cu ochii lui tulburi, fără să râdă.

Deodată, Buteau se opri.

— La dracu! a luat-o în sus, numai să nu se fi dus să facă vreun rău pământului.

Era absurd, dar acest strigăt pătimaş îl întorsese pe dos.

Gândul la pământ îi revenea, într-o neliniştită cutremurare de bucurie. Ah, pământul îi era la inimă mult mai mult decât casa! acea bucată de pământ de sus, care umplea golul dintre cele două fâşii, restabilindu-i parcela de trei hectare, atât de frumoasă, încât nici însuşi Delhomme nu avea una asemănătoare! Toată carnea de pe el începuse să tremure de bucurie, ca la întoarcerea unei femei dorite, pe care ai crezut-o pierdută. O nevoie imediată de a o revedea – în teama lui smintită că putea să i-o fure celălalt – îi luă minţile. Plecă în goană, mârâind că ar suferi prea mult, atâta timp cât nu ar şti.

Într-adevăr, Jean urcase pe câmp, vrând să ocolească satul; şi, din obişnuinţă, apucă drumul spre Borderie. Când Buteau îl zări, tocmai mergea de-a lungul ogorului din Cornailles; dar nu se opri, nu aruncă, acestei bucăţi de pământ atât de disputate, decât o privire neîncrezătoare şi tristă, de parcă ar fi acuzat-o că i-a purtat nenoroc; căci o amintire îi umezea ochii; aceea a zilei când stătuse pentru prima oară de vorbă cu Françoise: nu aici, în Cornailles, o târâse La Coliche prin lucernă, pe vremea când era încă o puştoaică? Se îndepărtă cu pasul domol, cu fruntea aplecată, şi Buteau, care îl pândea, neîncrezător, bănuindu-l de gânduri rele, putu la rândul lui să se apropie de ogor. Stând neclintit în picioare, îl contemplă îndelung: era tot aici, nu părea că ar suferi de ceva, nimeni nu-i făcuse niciun rău. Îi creştea inima, îndreptându-se spre el, la gândul că era al lui, pentru totdeauna. Se chirci, luă cu amândouă mâinile un bulgăre de pământ, îl fărâmiţă, îl adulmecă, îl lăsă să-i curgă printre degete, scăldându-şi-le în el. Era cu adevărat pământul lui, şi se întoarse acasă, cântând încet, ca îmbătat pentru că-l respirase.

Între timp, Jean mergea cu ochii pierduţi, fără să ştie unde îl duceau picioarele. Vrusese mai întâi să alerge la Cloyes, la domnul Baillehache, ca să-i ajute să reintre în casă. Pe urmă, furia i se calmase. Dacă intra astăzi, mâine

trebuia să iasă. Atunci, de ce să nu-şi înghită pe loc marea supărare, de vreme ce lucrurile se petrecuseră? De altfel, ticăloşii aveau dreptate; sărac venise, sărac pleca. Dar ce-i frângea mai ales inima, ce-l hotăra să se resemneze era faptul de a-şi spune că voinţa soţiei sale pe patul de moarte fusese probabil ca lucrurile să ajungă unde au ajuns, de vreme ce nu-i lăsase moştenire avutul ei. Părăsi deci intenţia de a acţiona imediat; şi când, în legănarea mersului, furia i se aprindea din nou, nu-i lipsea mult până să jure că-i va târî pe cei doi Buteau în faţa judecăţii, pentru a-i sili să-i dea partea, jumătate din tot ce intra în posesia comună. Să vadă ei dacă o să se lase despuiat ca un fricos!

Ridicându-şi ochii, Jean rămase mirat văzându-se în faţa fermei Borderie. Un raţionament interior, de care nu fusese decât pe jumătate conştient, îl aducea la fermă ca la un refugiu. Şi, într-adevăr, dacă nu voia să părăsească ţinutul, nu aici era locul unde ar fi găsit mijloacele de a rămâne, casă şi muncă? Hourdequin îl preţuise întotdeauna, nu avea nici cea mai mică îndoială că va fi primit de îndată.

Dar, de departe, imaginea Cognettei, înnebunită, traversând curtea, îl nelinişti. Bătea de ora unsprezece, nimerea peste o groaznică nenorocire. Coborând dimineaţa înaintea servitoarei, tânără femeie găsise, la piciorul scării, trapa pivniţei deschisă, acea trapă atât de prost plasată; şi Hourdequin se afla în fundul pivniţei, mort, cu şalele frânte de muchia unei trepte. Ea strigase, oamenii veniseră în grabă, spaima întorcea pe dos toată ferma. Acum, trupul fermierului zăcea pe o saltea din sufragerie, pe când Jacqueline, în bucătărie, era disperată, cu faţa descompusă, fără o lacrimă.

De îndată ce Jean intră, ea îi vorbi, se uşură cu o voce sugrumată.

— Ştiam eu ce spun când voiam să se schimbe locul aceste găuri!... Dar cine o fi lăsat-o deschisă? Sunt sigură că aseară, când m-am urcat eu, era închisă... De azi-

dimineaţă stau aici şi-mi frământ mintea.

— Stăpânul a coborât înaintea ta? întrebă Jean, pe care accidentul îl năucea.

— Da, abia mijea de ziuă... Eu dormeam, Mi s-a părut că un glas îl chema de jos. Cred că am visat;.. Deseori se scula. aşa, cobora întotdeauna fără lumină, ca să-i prindă pe argaţi dis-de-dimineaţă... N-o fi văzut gaura, o fi căzut. Dar cine, cine a lăsat trapa deschisă? Ah, am să mor!

Jean, care *se* simţea cuprins în treacăt de o bănuială, o îndepărtă numaidecât. Jacqueline nu avea niciun interes în această moarte, disperarea ei era sinceră.

— Mare nenorocire, murmură el.

— Ah, da, mare nenorocire, foarte mare nenorocire pentru mine.

Se prăbuşi pe un scaun, copleşită, ca şi cum zidurile s-ar fi năruit în jurul ei. Stăpânul despre care îşi făcuse socoteala să-l ia până la urmă de bărbat! stăpânul care-i jurase că-i lasă tot prin testament! Şi el murise, fără să aibă a semneze ceva. Şi nu avea nici măcar vreo garanţie, fiul se va reîntoarce, o va azvârli afară cu lovituri de cizmă, aşa cum făgăduise. Nimic! doar câteva bijuterii şi albituri – doar ce avea pe ea! Un dezastru nimicitor!

Dar ceea ce Jacqueline nu spunea, pentru că nu se mai gândea la asta, era izgonirea ciobanului Soulas, pe care o obţinuse în ajun. Îl învinuia că era prea bătrân, că nu mai face faţă, mânioasă, că-l descoperă mereu pe urmele sale, spionând-o. Şi, cu toate că nu era de aceeaşi părere cu ea, Hourdequin cedase, într-atât i se supunea acum, subjugat, ajuns să-i cumpere nopţile fericite printr-o ascultare de sclav. Concediat cu vorbe frumoase şi promisiuni, Soulas se uita ţintă la stăpân, cu ochii săi fără strălucire. Pe urmă, domol începu să-şi verse focul pe femeia stricată, pricina nenorocirii lui: perindarea bărbaţilor, Tron după atâţia alţii, şi povestea acestuia din urmă, coniţa obraznică, neruşinată, cu buna ştiinţă a tuturor; astfel că, în tot ţinutul,

se spunea că stăpânului îi plac resturile lăsate de servitor. Degeaba fermierul, tulburat, căuta să-i întrerupă, pentru că ţinea la neştiinţa sa, nu voia să mai afle, înspăimântat că va fi nevoit s-o alunge: bătrânul mersese până la capăt, fără să treacă cu vederea vreuna dintre dăţile când îi surprinsese, metodic, cu inima încetul cu încetul uşurată, golită de îndelunga sa ură. Jacqueline nu ştia de această pârâ, pentru că Hourdeaquin o luase la goană peste câmpuri de teamă să n-o sugrume, dacă dădea ochii cu ea; apoi, la întoarcere, îl dăduse pur şi simplu afară pe Tron, pe motiv că ţinea curtea într-o stare de murdărie îngrozitoare. Atunci, ea avusese, desigur, o bănuială; dar nu se primejduise să-i apere pe văcar, obţinu doar ca el să doarmă acolo în noaptea aceea, socotind că va aranja lucrurile a doua zi, ca să-i păstreze. Şi acum totul rămânea tulbure, sub lovitura sorţii care îi distrugea cei zece ani de calcule amănunţite.

Jean era singur cu ea în bucătărie, când apăru Tron. Jacqueline nu-l mai văzuse din ajun, ceilalţi servitori rătăceau prin fermă, fără rost, neliniştiţi. Când îl zări pe percheron – acest animal mare cu carne de copil – ea dădu un ţipăt, observând doar felul pieziş în care intra.

— Tu ai deschis trapa!

Deodată ea înţelese totul, pe când el era alb ca varul, cu ochii holbaţi şi buzele tremurătoare:

— Tu ai deschis trapa şi tu l-ai chemat, ca să se prăvălească în ea!

Uluit de această scenă, Jean se trăsese înapoi. De altfel, niciunul dintre cei doi nu părea să-i mai ştie acolo, în violenţa pasiunilor care îi răvăşeau. Cu glasul înăbuşit, cu fruntea în jos, Tron mărturisea.

— Da, eu… Mă dăduse afară, nu te-aş mai fi văzut, n-aş fi putut îndura… şi, pe urmă, m-am gândit că dacă moare, vom fi liberi să rămânem împreună.

Ea îl asculta, înţepenită, într-o tensiune nervoasă care o

ţinea dreaptă. Cu mormăituri de satisfacţie, el dădea la iveală ceea ce se rostogolise în adâncul ţestei lui tari, gelozia umilă şi feroce a servitorului împotriva stăpânului ascultat, un plan făţarnic de crimă, ca să-şi asigure posesiunea acestei femei pe care o voia numai pentru el.

— Odată treaba făcută, am crezut că ai să fii mulţumită... Nu ţi-am spus nimic, pentru că nu voiam să te sperii... Şi-acum, când el nu mai e, am venit să te iau ca să ne ducem şi să ne căsătorim.

Cu voce brutală, Jacqueline izbucni.

— Ţu! dar nu te iubesc, nu te vreau!... A, l-ai omorât ca să pui mâna pe mine! Pesemne că eşti şi mai prost decât te credeam. O asemenea neghiobie, înainte ca el să mă ia de nevastă şi să facă testamentul!... M-ai distrus, mi-ai luat pâinea de la gură. Mie mi-ai frânt oasele, auzi tu, brută, pricepi?... Şi crezi că am să te urmez! Ascultă, uită-te în ochii mei, îţi baţi joc de mine?

El o asculta, la rândul lui, cu gura căscată, încremenit de această primire neaşteptată.

— Pentru că am glumit, pentru că ne-am distrat împreună, îţi închipui că ai să mă plictiseşti mereu... Să ne căsătorim, a, nu! a, nu! am să aleg unul mai şmecher, când o să am poftă de un bărbat... Haide, cară-te, mă îmbolnăveşti!... Nu te iubesc, nu te vreau. Cară-te!

Tron era scuturat de furie. Cum, adică, să fi ucis degeaba? Era a lui, o va înşfăca de gât şi o va duce cu sine.

— Eşti o otreapă mândră, bombăni el. Asta nu înseamnă că n-ai să vii. Altfel, îţi fac de petrecanie şi ţie, ca şi celuilalt.

Cognette înaintă spre el, cu pumnii strânşi.

— Încearcă şi ai să vezi!

El era puternic, voinic şi mare, pe când ea era slabă, cu mijlocul subţire, cu corpul delicat de fată frumoasă. Dar el dădu înapoi, atât îi păru de înspăimântătoare, cu dinţii gata să muşte, cu privirile ascuţite, strălucind ca nişte lame de

cuţit.

— S-a sfârşit, cară-te!… Decât să merg cu tine, mai bine să nu mai văd niciodată bărbat… Cară-te, cară-te, cară-te!

Şi Tron se cără de-a-ndărătelea, într-o retragere de animal carnivor şi laş, care cedează fricii, şi lasă, cu viclenie, răzbunarea pentru mai târziu. Se uită la ea şi mai spuse:

— Moartă sau vie, tot a mea ai să fii!

Când el ieşi din fermă, Jacqueline scoase un suspin de uşurare! Apoi, întorcându-se, fremătătoare, nu se miră defel că-l vede pe Jean, strigă într-un avânt de sinceritate:

— A, ticălosul, ce-aş mai pune să-i înhaţe jandarmii, dacă nu mi-ar fi teamă că mă iau şi pe mine!

Jean rămase ca de gheaţă. O reacţie nervoasă se producea, de altfel, la tânără femeie: se sufocă, îi căzu în braţe. Hohotind de plâns, spunând întruna că era nefericită, o! nefericită, tare nefericită! Lacrimile îi curgeau fără încetare, voia să fie deplânsă, să fie iubită, se agăţa de Jean, ca şi cum ar fi dorit ca acesta s-o ia cu sine şi s-o păstreze. Şi el începea să nu mai suporte sâcâiala, când cumnatul mortului, notarul Baillehache, pe care un argat de la fermă se dusese să-i anunţe, sări din cabrioletă în curte. Atunci Jacqueline alergă înaintea lui; făcând paradă de disperarea ei.

Jean, care o ştersese din bucătărie, se regăsi în câmpia netedă, sub cerul ploios de martie. Dar nu vedea nimic, zdruncinat de această poveste, al cărei fior se adăuga la amărăciunea nenorocirii lui. Avea prea mult ghinion, egoismul îl făcea să grăbească pasul, cu toată mila ce o simţea pentru soarta fostului său stăpân Hourdequin. Nu era deloc sarcina lui să-i divulge pe Cognette şi pe ibovnicul ei, justiţia nu avea decât să deschidă ochii. De două ori se întoarse, crezând că fusese strigat, ca şi cum s-ar fi simţit complice. Numai în dreptul primelor case din Rognes răsuflă uşurat; acum îşi spunea că fermierul fusese ucis de

propriul lui păcat, se gândea la acest mare adevăr că, fără femei, bărbaţii ar fi mult mai fericiţi. Aducându-şi aminte de Françoise, îl sugrumă o puternică emoţie.

Când se revăzu în faţa satului, Jean îşi aminti că se dusese la fermă să ceară de lucru. Deodată se tulbură, începu să se întrebe la ce uşă ar putea să mai bată acum, şi îi veni în gând că, de câteva zile, soţii Charles aveau nevoie de un grădinar. De ce nu s-ar duce el să-şi ofere serviciile? Făcea cât de cât parte din familie, poate că asta ar fi o recomandare. O luă numaidecât spre Roseblanche.

Era ora unu, familia Charles termina prânzul, când servitoarea îl introduse. Élodie tocmai turna cafeaua, şi domnul Charles, aşezându-şi vărul la masă, dori ca acesta să servească o ceaşcă. Primi, cu toate că nu mâncase nimic din ajun: avea stomacul prea strâns, şi îl va dezmorţi puţin. Dar când se văzu la masă cu aceşti burghezi, nu mai îndrăzni să ceară locul de grădinar. Poate că totuşi va găsi o cale ocolită să-i spună. Doamna Charles începuse să deplângă moartea sărmanei Françoise, şi el se înduioşă. Fără îndoială, familia credea că venise să-şi ia rămas bun.

Apoi, când servitoarea îi anunţă pe cei doi Delhomme, tatăl şi fiul, Jean fu dat uitării.

— Pofteşte-i înăuntru şi mai adu două ceşti.

Încă de dimineaţă era vorba de o mare afacere pentru familia Charles. La ieşirea din cimitir, Nénesse îi însoţise până la Roseblanche; şi, în timp ce doamna Charles intra în casă cu Élodie, îl reţinuse pe domnul Charles, se prezentase deschis drept un cumpărător al numărului 19, dacă ar fi ajuns la învoială. După părerea lui, casa, pe care o cunoştea, va fi vândută la un preţ de nimic; Vaucogne nu va lua pe ea nici măcar cinci mii de franci, până într-atât o lăsase în paragină; totul trebuia schimbat, mobilierul era decolorat, personalul ales fără gust, şi de o calitate atât de proastă, că până şi soldaţii se duceau pe aiurea! Timp de aproape douăzeci de minute depreciase astfel

stabilimentul, ameţindu-şi unchiul, uluindu-l cu înţelegerea de care dădea dovadă a chestiunii, cu ştiinţa sa de a negustori, cu darurile extraordinare ce le vădea la vârsta lui fragedă. A, şmecherul! iată un tip care avea ochi şi mână! Şi Nénesse îi spusese că va reveni după masa de prânz împreună cu tatăl lui, ca să discute serios.

Intrând în casă, domnul Charles stătu de vorbă cu doamna Charles, care, la rândul ei, se minună să găsească atâtea calităţi la acest băiat. Dacă ar fi avut şi ginerele lor Vaudogne măcar jumătate din capacităţile lui! Trebuia jucat strâns pentru a nu fi vârâţi în cofă de tânăr. Era vorba să salvele de la dezastru zestrea nepoatei lor Élodie. Totuşi, cu toată temerea, aveau o simpatie de neînvins, o dorinţă de a vedea numărul 19, chiar cu pierdere, în mâinile îndemânatice şi viguroase ale unui patron care i-ar reda strălucirea. Aşa că, atunci când intrară cei doi Delhomme, îi întâmpinară foarte prietenos.

— Serviţi o cafea, nu?... Élodie, oferă zahăr.

Jean îşi retrăsese scaunul, toţi se găseau aşezaţi în jurul mesei. Proaspăt bărbierit, cu faţa rumenă şi nemişcată, Delhomme nu scotea o vorbă, rămânând într-o rezervă diplomatică; în timp ce Nénesse, în mare ţinută, cu pantofi de lac, jiletcă cu rozete aurii, cravată mov, zâmbitor, seducător, părea foarte la largul lui. Când Élodie, înroşindu-se, îi oferi zaharniţa, o privi, căută o vorbă curtenitoare.

— Sunt foarte mari, verişoară, bucăţile tale de zahăr.

Ea se înroşi mai tare, nu ştiu ce să răspundă, până într-atât vorba unui băiat amabil o tulbura în nevinovăţia ei.

Dimineaţa, viclean, Nénesse nu abordase decât jumătate din afacere. De la înmormântare, unde o zărise pe Élodie, planul lui se mărise dintr-odată: nu numai că va obţine numărul 19, dar o voia şi pe tânără fată. Operaţia era simplă. Mai întâi, că nu ar fi avut nimic de scos din pungă, nu o va lua decât cu casa drept zestre; pe urmă, dacă acum fata nu-i aducea decât o zestre compromisă, mai târziu va

moşteni de la familia Charles o adevărată avere. De aceea, îl adusese şi pe tatăl său, hotărât s-o ceară imediat în căsătorie.

Un moment se vorbi despre vreme care era într-adevăr blândă pentru acest anotimp. Perii şi înfloriseră, dar floarea lor va ţine? Terminară de băut cafeaua, discuţia începu să lâncezească.

— Micuţa mea, spuse deodată domnul Charles către Élodie, ar trebui să te duci şi să faci o plimbare prin grădină.

Voia s-o îndepărteze, deoarece se grăbea să-şi descarce inima faţă de cei doi Delhomme.

— Iartă-mă, unchiule, întrerupse Nénesse, ce ar fi dacă ai avea bunătatea să-i îngădui verişoarei să rămână cu noi... Am să vă vorbesc despre ceva care o interesează; şi, nu-i aşa? e mai bine să închei afacerile dintr-odată, decât să le iei de două ori de la început.

Şi, ridicându-se, făcu cererea, ca un tânăr binecrescut.

— Vreau să vă spun că aş fi foarte fericit s-o iau în căsătorie pe verişoara mea, dacă vă învoiţi şi dacă se învoieşte şi ea.

Uimirea fu mare. Dar mai ales Élodie păru atât de tulburată, încât, părăsindu-şi scaunul, se aruncă de gâtul doamnei Charles, într-o buimăceală de pudoare care îi înroşea urechile; şi bunica se străduia s-o liniştească.

— Haide, haide, iepuraşule, e prea mult, fii înţelegătoare Nu te mănâncă nimeni, fiindcă eşti cerută în căsătorie... Vărul tău n-a spus nimic rău, uită-te la el, nu fi prostuţă.

Nicio vorbă bună n-o putu hotărî să-şi arate din nou faţa.

— Doamne, dragul meu, declară în sfârşit domnul Charles, nu mă aşteptam la cererea ta. Poate că ar fi fost mai bine să-mi spui întâi mie, pentru că vezi cât de sensibilă este draga de ea... Dar, orice s-ar întâmpla, fii sigur că te stimez, fiindcă-mi pari om cumsecade şi muncitor.

Delhomme, căruia nicio cută nu i se mişcase până atunci, spuse un cuvânt:

— Bineînţeles!

Şi, socotind că trebuie să fie şi el politicos, Jean adăugă:

— A, da, chiar aşa!

Domnul Charles se regăsea, şi se şi gândise că Nénesse, tânăr, activ, fiu unic de ţărani bogaţi, nu era o partidă rea. Nepoata sa nu va găsi altul mai bun. Şi, după ce schimbă o privire cu doamna Charles, continuă:

— O priveşte pe copilă. Noi niciodată n-o s-o silim în această chestiune, va fi aşa cum va dori ea.

Atunci, curtenitor, Nénesse îşi reînnoi cererea:

— Dragă verişoară, dacă vrei să-mi faci onoarea şi plăcerea…

Ea ţinea mai departe faţa îngropată în sânul bunicii sale, dar nu-l lăsă să termine, acceptă cu un semn energic din cap, repetat de trei ori, apăsându-şi mai tare capul, le dădea fără îndoială curaj să-şi ţină ochii astupaţi. Toţi amuţiră, uimiţi de graba cu care spusese „dar”. Oare îl iubea pe acest băiat, pe care îl văzuse atât de puţin? sau la mijloc era faptul că îşi dorea unul, nu avea importanţă pe cine, numai să fie băiat frumos?

Doamna Charles îi sărută părul surâzând, repetând:

— Sărmană scumpă! sărmană scumpă!

— Ei bine, reluă domnul Charles, pentru că ei îi conving, şi nouă ne convine.

Dar se întunecă la un gând. Pleoapele lui grele recăzură, făcu un gest de regret.

— Fără îndoială, dragul meu, lăsăm baltă cealaltă chestiune, chestiunea pe care mi-ai propus-o azi-dimineaţă.

Nénesse se mira.

— Dar de ce?

— Cum adică, de ce? Pentru că… vezi… înţelegi, desigur! … Am ţinut-o până la douăzeci de ani la maicile visitandine ca să… În sfârşit, e imposibil!

Clipea din ochi, strâmba din gură, vrând să se facă înţeles, temându-se să nu spună prea mult. Micuţa, acolo, în strada Juifs! o domnişoară atât de bine crescută! de o puritate atât de desăvârşită, crescută într-o totală neştiinţă!

— A, îmi pare rău, declară cu hotărâre Nénesse, asta nu mă mai aranjează... Mă însor, ca să mă statornicesc, o vreau pe verişoara mea şi casa.

— Cofetăria! strigă doamna Charles.

Şi, odată rostit acest cuvânt, discuţia îl acapară, îl repetă de zece ori. Cofetăria, haida de! e lucru bine chibzuit? Tânărul şi tatăl său se înverşunau s-o ceară ca zestre, spuneau că nu se putea fi scăpată din mână, pentru că era adevărata avere a viitoarei tinere căsătorite; şi îl luau martor pe Jean, care îi aproba clătinând din cap. Până la urmă, ajunseră să strige cu toţii, pierzându-şi firea, făcând precizări, dând amănunte pe şleau, când un incident neaşteptat îi făcu să tacă.

Élodie, încet, îşi eliberase în sfârşit capul, şi se ridică cu înfăţişarea ei de crin mare crescut la. umbră, cu paloarea-i delicată de fecioară clorotică, cu ochii goi, cu părul incolor. Se uită la ei, le spuse liniştit:

— Vărul meu are dreptate, nu putem s-o lăsăm.

Buimăcită, doamna Charles, bâiguia:

— Dar, iepuraşule, dacă ai şti...

— Ştiu... De multă vreme Victorine mi-a spus totul, Victorine, servitoarea pe care aţi dat-o afară din cauza bărbaţilor. Ştiu, am chibzuit, şi vă jur că nu putem s-o lăsăm.

Uluirea îi ţintuise pe cei doi Charles. Ochii li se holbaseră, se uitau la ea într-o deplină prosteală. Cum aşa! cunoştea numărul 19, ştia ce se făcea, ce se câştiga acolo, în sfârşit, meseria, şi vorbea cu atâta seninătate! Ah, nevinovăţia stinge totul fără să roşească!

— Nu putem s-o lăsăm, repetă ea. E prea bună, aduce prea mult... Şi apoi, o casă făcută de voi, unde aţi muncit

atât de mult, poate oare să iasă din familie?

Domnul Charles era răscolit. În uimirea lui, urca o emoţie de nedescris, care îi pleca din inimă şi îl strângea de gât. Se ridicase clătinându-se, se sprijini de doamna – Charles, în picioare şi ea, sufocată, tremurând. Amândoi credeau că e vorba de un sacrificiu, refuzau cu voce înnebunită.

— O, scumpo! o, scumpo!… Nu, nu, scumpo!…

Dar, cu ochii umeziţi, Élodie sărută vechea verighetă a mamei sale pe care o purta în deget, acea verighetă uzată acolo, de muncă.

— Da, da, lăsaţi-mă să-mi duc gândul până la capăt..? Vreau să fiu ca mama. Ce a făcut ea, pot să fac şi eu. Nu e o treabă ruşinoasă, pentru că voi înşivă aţi făcut-o… Îmi place mult, vă asigur. Şi o să vedeţi dacă-mi voi ajuta vărul, dacă noi doi vom ridica iar şi fără întârziere casa! Trebuie să meargă, nu mă cunoaşteţi!

Şi totul fu cucerit, cei doi Charles vărsau şiroaie de lacrimi. Emoţia îi îneca, plângeau în hohote ca nişte copii. Fără îndoială că n-o crescuseră în această idee; dar ce să facă, când sângele vorbeşte? Recunoşteau strigătul vocaţiei., Absolut aceeaşi poveste ca şi cu Estelle: şi pe ea o închiseseră la călugăriţele visitandine, crescând-o în neştiind pătrunsă de cele mai rigide principii ale moralei; ceea ce n-o împiedicase să devină o patroană cu calităţi deosebite. Educaţia nu însemna nimic, inteligenţa hotăra totul., Dar marea emoţie a celor doi Charles, lacrimile care dădeau pe dinafară din ei fără să le poată opri, mai veneau şi de la gândul glorios că numărul 19, opera lor, carnea lor, urma să fie scăpat de ruină. Cu frumoasa flacără a tinereţii, Élodie şi Nénesse vor continua seminţia lor. Şi o şi vedeau restaurată, reintrată în graţiile publicului, strălucind, pe scurt, aşa cum strălucea peste Chartres în cele mai frumoase zile ale domniei lor.

Când se simţi în stare să vorbească, domnul Charles îşi atrase nepoata în braţe.

— Tatăl tău ne-a pricinuit atâtea necazuri, tu ni le alini pe toate, îngerul meu!

Doamna Charles o strângea şi ea, nu mai constituiri decât un grup, plânsul li se confunda.

— Prin urmare, ne-am înţeles? întrebă Nénesse, care voi o făgăduială.

— Da, ne-am înţeles.

Delhomme strălucea, ca un tată încântat că îşi căpătuise fiul, într-un chip nesperat. În prudenţa lui, se frământă, îşi exprimă punctul de vedere.

— A, hotărât! dacă în ce vă priveşte n-o să vă pară niciodată rău, nici nouă n-o să ne pară deloc… Nu e nevoie să le dorim noroc copiilor. Când ai câştig, ai şi noroc.

Cu această concluzie se aşezară iar, ca să discute, în linişte, amănuntele.

Dar Jean înţelese că-i stânjenea. În mijlocul acestei efuziuni era el însuşi încurcat de propria sa persoană, şi ar fi plecat mai degrabă dacă ar fi ştiut cum să iasă. Până la urmă îl luă pe domnul Charles deoparte, îi vorbi despre locul de grădinar. Faţa demnă a domnului Charles deveni severă: o slujbă la el pentru o rudă, niciodată! Nu te alegi cu nimic bun de pe urma unei rude, nu poţi s-o baţi. De altfel, locul era făgăduit din ajun. Şi Jean plecă, în timp ce Élodie, cu vocea-i candidă de fecioară spunea că dacă tăticul ei va continua să le dea bătaie de cap, îşi lua însărcinarea să-i pună la punct.

Afară, Jean merse cu pasul încetinit, neştiind unde să mai bată pentru a găsi de lucru. Din cei o sută douăzeci şi şapte de franci, el şi apucase să cheltuiască cu înmormântarea nevestei sale, cu cruce şi cu împrejmuirea la cimitir. Îi mai rămânea abia jumătate din sumă, se va descurca bine trei săptămâni, pe urmă, o să mai vadă. Greutăţile nu-l speriau, singura lui grijă era să nu părăsească satul Rognes, din cauza procesului. Sună ora trei, apoi patru, apoi cinci. Bătu multă vreme câmpia, cu capul plin de gânduri confuze, care

îi fugeau la Borderie, îi fugeau la familia Charles. Aceeaşi poveste peste tot, banii şi femela, toţi mureau şi toţi trăiau pentru asta. Nimic de mirare, atunci, dacă tot răul i se trăgea şi lui de aici. Slăbiciunea îi tăie picioarele, îşi aduse aminte că nu mâncase încă, se întoarse spre sat, hotărât să se instaleze la Lengaigne. care închiria camere. Dar, pe când traversa piaţa bisericii, vederea casei de unde-fusese alungat azi-dimineaţă îi aprinse plin nou sângele. De ce le-ar lăsa acestor canalii cele doua perechi de pantaloni şi redingota? Erau ale lui, le voia, chiar dacă va trebui să reînceapă bătaia.

Se lăsa noaptea, Jean îl desluşi cu greu pe moş Fouan, aşezat pe banca de piatră. Ajunse în faţa uşii de la bucătăria unde ardea o lumânare, când Buteau îl recunoscu şi se repezi să-i închidă calea.

— La naiba! iar tu... Ce vrei?

— Vreau cele două perechi de pantaloni şi redingota.

Izbucni o ceartă cumplită. Jean se încăpăţână, cerea să cotrobăie prin dulapuri; în timp ce Buteau, care pusese mâna pe un cosor, jura că-i taie beregata dacă trece pragul.

— Hai, trebuie să-i dăm zdrenţele! Tu n-o să le porţi, e un om putred!

Cei doi bărbaţi tăcură. Jean aşteptă. Dar, în spatele lui, pe banca de piatră, moş Fouan visa, cu mintea absorbită, bâiguind cu o voce îngroşată:

— Cară-te odată! ăştia te înjunghie, cum au înjunghiat-o pe micuţa!

Rămaseră cu toţii înmărmuriţi. Jean înţelese totul, şi moartea lui Françoise şi muta ei încăpăţânare. Avusese şi până atunci o bănuială, nu se mai îndoia că-şi scăpase familia de la ghilotină. Spaima îi ridica părul măciucă, şi nu se simţi în stare să scoată niciun strigăt, să facă nicio mişcare când primi, drept în obraz, pantalonii şi redingota pe care Lise i-i azvârlea pe uşa deschisă.

— Na, ia-ţi scârboşeniile!... Put atât de tare, că ne-ar fi

îmbolnăvit de ciumă.

Le adună de pe jos şi plecă. Şi când se văzu pe drum, după ce ieşise din curte, ameninţă cu pumnul spre casă, strigând un singur cuvânt, care străpunse liniştea.

— Asasinilor!

Apoi, dispăru în noapte.

Buteau rămase încremenit, căci auzise fraza bombănită în vis de moş Fouan, şi cuvântul lui Jean îl lovise în plin, asemenea unui glonţ. Cum aşa? aveau să se amestece jandarmii, acum când credea toată afacerea înmormântată odată cu Françoise? De când o văzuse coborând în pământ, azi-dimineaţă, respira în voie, şi iată că bătrânul ştia tot! Făcea oare pe prostul, ca să-i spioneze? Asta îl băgă în sperieţi pe Buteau, intră în casă atât de înspăimântat, încât lăsă jumătate din farfuria de supă. Pusă la curent, începând să dârdâie, Lise nu mai mâncă nici ea.

Amândoi socoteau drept o sărbătoare această primă noapte petrecută în casa recucerită. Dar fu îngrozitoare, noaptea nenorocirii. Îi culcaseră pe Laure şi Jules pe o saltea, în faţa scrinului, aşteptând să-i instaleze în altă parte; şi copiii încă nu dormeau, când ei înşişi se aşezaseră în pat, suflând în lumânare. Dar le era peste putinţă să închidă ochii, se zvârcoleau ca pe un grătar fierbinte, până la urmă începură să vorbească în şoaptă. Ah, şi acest moşneag, care trăgea atât de greu la cântar, după ce dăduse în mintea copiilor! o adevărată povară, care îi costa de-i spetea! Nici nu-ţi puteai închipui câtă pâine înghiţea, cât era de lacom – înfigea degetele în came, îşi vărsa vinul pe barbă – cât era de murdar, că ţi se întorceau maţele pe dos numai văzându-l. Pe deasupra, acum mergea tot timpul descheiat la pantaloni, îl prinseseră pe când voia să se despoaie în faţa unor fetiţe: o apucătură de animal bătrân, terminat, un sfârşit dezgustător pentru un om care nu fusese mai porc decât altul la vremea sa. Într-adevăr, era bun să-i ucizi cu o lovitură de târnăcop, pentru că nu se mai

hotăra să moară singur!

— Şi când te gândeşti că dacă sufli peste el, ar cădea imediat! murmură Buteau. Şi trăieşte, îşi dă toată osteneala să ne chinuie! Ticăloşii ăştia bătrâni cu cât fac mai puţin, cu cât câştigă mai puţin, cu atât se încăpăţânează mai mult!... Asta n-o să crape niciodată.

Aşezată pe spate, Lise spuse la rândul ei:

— E rău că s-a întors aici... Stă prea bine, şi-o să mai stea încă o bună bucată de vreme... Eu, dacă ar fi să mă rog bunului Dumnezeu, i-aş cere să nu-l lase nici măcar o noapte să doarmă în casă.

Niciunul nici celălalt nu aduceau vorba despre adevărata lor grijă – gândul că moşul ştia tot şi că putea să-i vândă, chiar şi fără să vrea. Asta ar fi fost culmea. Ca să le fie o cheltuială, să-i încurce, să-i împiedice să se bucure în voie de titlurile de rentă furate – îl suportaseră destul. Dar ca să-i pună, cu o vorbă, în primejdia de a li se tăia căpăţână, a, nu! asta depăşea orice. Era momentul să facă ordine.

— Mă duc să văd dacă doarme, spuse deodată Lise.

Aprinse din nou lumânarea, se asigură că Laure şi Jules dormeau adânc, apoi, în cămaşă, se strecură în camera cu sfeclă, unde puseseră iar patul de fier al bătrânului. Când reveni o treceau fiorii, îi îngheţaseră picioarele pe pardoseală şi se vârî din nou în aşternut, se strânse lângă bărbatul ei, care o prinse în braţe ca s-o încălzească.

— Ei?

— Ei, doarme cu gura deschisă ca un crap, pentru că se înăbuşă.

O vreme domni liniştea, dar degeaba tăceau, în îmbrăţişarea lor îşi auzeau gândurile bătând sub piele. Era atât de uşor să-i dai gata pe acest bătrân care se înăbuşea mereu: un flecuşteţ în gât, o batistă, poate numai degetele, şi ei s-ar fi eliberat. Ar fi chiar un adevărat serviciu pe care i l-ar face. Nu era mai bine să doarmă liniştit în cimitir, decât să fie o povară pentru alţii şi pentru sine?

Buteau o strângea mai departe pe Lise în braţe. Acum ardeau amândoi, de parcă o dorinţă le-ar fi aprins sângele din vine. Deodată o lăsă, sări la rândul lui cu picioarele goale pe pardoseală.

— Mă duc să văd şi eu.

Dispăru cu lumânarea în mână, pe când ea asculta, ţinându-şi răsuflarea, cu ochii mari deschişi în beznă. Dar minutele se scurgeau, niciun zgomot nu-i venea din încăperea de alături. În cele din urmă îl auzi întorcându-se fără lumânare, cu lipăitul slab al picioarelor, atât de tulburat, că nu-şi putea opri hârâitul respiraţiei. Şi înaintă până lângă pat, pipăi ca s-o găsească, îi suflă în ureche.

— Vino şi tu, n-am curaj singur.

Cu braţele întinse, de teamă să nu se izbească, Lise îl urmă pe Buteau. Nu mai simţeau frigul, propria cămaşă îi stânjenea. Lumânarea era jos, într-un colţ al camerei bătrânului. Dar lumina destul ca să-i distingă, lungit pe spate, cu capul alunecat de pe pernă. Era atât de ţeapăn, numai piele şi os, că, fără sforăitul anevoios care îi ieşea din gura larg deschisă, l-ai fi crezut mort. Îi lipseau dinţii, în locul lor avea o gaură neagră, unde păreau să intre bubele, o gaură asupra căreia se aplecară amândoi, ca pentru a vedea dacă în adâncul ei mai rămânea viaţă. Priviră multă vreme, stând unul lângă altul, atingându-se cu şoldurile. Dar braţele li se înmuiau, era foarte uşor şi atât de greu totuşi să iei, indiferent ce, şi să astupi gaura. Plecară, se întoarseră la loc. Limba uscată n-ar fi putut să rostească un cuvânt, singuri ochii lor îşi vorbeau. Dintr-o privire, ea îi arătase perna: hai odată! ce mai aştepta? Şi lui i se zbăteau pleoapele, o împingea pe ea în locul său. Scoasă din minţi, Lise apucă brusc perna şi astupă cu ea faţa tatălui.

— Ticălos fără vlagă! întotdeauna femeile trebuie să înceapă!

Atunci, Buteau se năpusti, se lăsă cu toată greutatea trupului, pe când ea, urcându-se în pat, se aşeza, îşi

cufunda crupa goală de iapă hidropică. Şi ca turbaţi, şi unul şi altul apăsau cu pumnii, cu umerii, cu coapsele. Moşneagul avusese o scuturătură violentă, picioarele i se întinseseră cu zgomote de arcuri rupte. S-ar fi zis că sărea, ca un peşte aruncat pe iarbă. Dar nu dură mult. Îl ţineau prea strâns, curând îl simţiră cum se teşeşte sub ei, cum se golea de viaţă. O lungă înfiorare, o ultimă tresărire, apoi nimic, ceva la fel de moale ca o cârpă.

— Cred că s-a făcut, mormăi Buteau gâfâind.

Stând tot aşezată grămadă, Lise nu mai dansa, se trăgea doar într-o parte să vadă dacă niciun freamăt de viaţă nu-i mai răspundea prin piele.

— S-a făcut, nu se mai zbate nimic.

Se lăsă să alunece, cu cămaşa ridicându-i-se pe coapse, şi luă perna. Dar scoaseră un grohăit de groază.

— Doamne-Dumnezeule! e negru tot, suntem pierduţi!

Într-adevăr, nu se poate spune că bătrânul ajunsese singur în halul în care arăta. În turbarea lor de a-l pisa, îi înfundaseră nasul în gură; şi era violet, de-a dreptul negru. O clipă, simţiră cum li se clatină pământul sub picioare: auzeau galopul jandarmilor, lanţurile puşcăriei, cuţitul ghilotinei. Treaba prost făcută îi umplea de o înspăimântătoare părere de rău. Cum să-i mai dreagă ei acum? Degeaba l-ar spăla pe faţă cu săpun, niciodată nu va deveni iar alb. Şi însăşi groaza că-l vedeau de culoarea funinginii le dădu ideea.

— Dacă l-am arde, murmură Lise.

Uşurat, Buteau respiră cu putere.

— Aşa-i, o să spunem c-a luat singur foc.

După aceea, aducându-şi aminte de titlurile de rentă, pocni din palme, tot chipul i se lumină într-un râs triumfător.

— Ah, la dracu! merge, îi facem să creadă că s-a aprins odată cu hârtiile… Nicio socoteală de dat.

Alergă numaidecât să ia lumânarea. Dar Lise, temându-

se să pună foc, nu-l lăsă din capul locului să se apropie de pat. Într-un colţ, în spatele grămezii de sfeclă se aflau câteva legături de paie; şi luă una, o aprinse şi începu să pârlească părul şi barba moşneagului, foarte lungă şi toată albă. Grăsimea mirosea, pârâia, se împrăştia cu flăcărui galbene. Deodată se traseră repede înapoi, uluiţi, de parcă o mână rece i-ar fi tras de păr. În cumplita suferinţă a arderii, moşneagul, prost înăbuşit, deschisese ochii, şi această mască atroce, neagră, cu nasul rupt, cu barba pârjolită, îi privea. Avea o îngrozitoare expresie de durere şi ură. Apoi, toată faţa se destinse, muri.

Ieşit din minţi, Buteau scoase un răcnet de furie, când deodată auzi izbucnind nişte hohote de plâns la uşă. Erau cei doi copii, Laure şi Jules, în cămaşă, treziţi de zgomot, atraşi de lumina puternică din camera deschisă. Văzuseră, urlau de spaimă.

— Fir-aţi voi să fiţi de păduchi! strigă Buteau repezindu-se la ei, dacă trăncăniţi vă strâng de gât... Iote, ca să ţineţi minte!

Cu o pereche de palme îi aruncă la pământ. Fără o lacrimă, copiii se ridicară, fugiră să se ghemuiască pe saltea, unde rămaseră nemişcaţi.

Şi, vrând să isprăvească, Buteau aprinse salteaua de paie, cu toată împotrivirea nevestei. Din fericire, încăperea era atât de umedă, încât paiele ardeau domol. Ieşea un fum gros; pe jumătate asfixiaţi, deschiseră ferestruica. Pe urmă, flăcările se înteţiră, crescură până la tavan. Moşneagul pârâia în mijlocul lor şi mirosul insuportabil creştea – mirosul de carne coaptă. Bătrâna casă ar fi ars toată ca o claie, dacă paiele n-ar fi început iar să fumege datorită clocotirii trupului. Pe stinghiile patului de fier nu se mai afla decât cadavrul pe jumătate ars, desfigurat, de nerecunoscut. Un colţ al saltelei de paie rămăsese neatins, un capăt al cearşafului încă atârna.

— S-o ştergem, spuse Lise, care, în ciuda puternicei

călduri, dârdâia din nou.

— Aşteaptă, răspunse Buteau, trebuie să aranjăm lucrurile.

Puse un scaun la căpătâi, după care răsturnă lumânarea bătrânului, pentru a face să se creadă că aceasta căzuse peste salteaua de paie. Avu chiar abilitatea să ardă nişte hârtie pe pământ. Se va găsi cenuşa, va povesti că în ajun bătrânul descoperise şi păstrase la el titlurile de rentă.

— S-a făcut, în pat!

Buteau şi Lise o luară la fugă, se izbiră unul de altul, se aruncară în pat. Dar cearşafurile se răciseră, se prinseră într-o violentă înlănţuire, ca să se încălzească. Se lumina de ziuă şi ei tot nu dormeau. Nu vorbeau nimic, tresăreau întruna şi îşi auzeau inima bătând să le spargă pieptul. Uşa camerei vecine, rămasă deschisă, îi deranja; şi gândul de a o închide îi neliniştea şi mai mult. Aţipiră, fără să-şi dea drumul din braţe.

Dimineaţa, la ţipetele disperate ale celor doi Buteau, vecinii dădură buzna. Bătrâna Frimat şi celelalte femei văzură lumânarea răsturnată, salteaua de paie pe jumătate distrusă, hârtiile prefăcute în cenuşă. Toate strigau că era de aşteptat să se întâmple într-o zi, că ele preziseseră acest lucru de o sută de ori, din pricina acestui bătrân căzut în mintea copiilor. Şi ce noroc avuseseră că n-a ars şi casa odată cu el!

VI

Peste două zile, în chiar dimineaţa când moş Fouan trebuia să fie înmormântat, obosit după o noapte de insomnie, Jean se trezi foarte târziu, în cămăruţa pe care o ocupa la Lengaigne. Nu se dusese încă la Châteaudun

pentru proces, singura pricină care îl împiedica să părăsească satul Rognes; în fiece seară amâna treaba pentru a doua zi, şovăind tot mai mult, pe măsură furia i se domolea; şi o ultimă luptă îl ţinuse treaz, agitat, neştiind ce hotărâre să ia.

Buteau ăştia sunt nişte brute ucigaşe, nişte asasini, cărora orice om cinstit ar trebui să facă în aşa fel încât să îi se taie capul! De cum aflase vestea morţii bătrânului, Jean şi înţelesese cumplita faptă. Ticăloşii, zău că-l pârjoliseră de viu, ca să-i împiedice să vorbească! Françoise, Fouan: omorând-o pe ea, fuseseră siliţi să-i omoare şi pe ei. Acum, cine venea la rând? Şi se gândea că era rândul lui: ştiau că el le cunoştea secretul, cu siguranţă că-i vor trimite un plumb, într-un colţ de pădure, dacă se va încăpăţâna să trăiască în ţinut. Atunci, de ce să nu-i denunţe imediat? Se hotăra, de îndată ce se va scula, se va duce să le povestească jandarmilor tărăşenia. Apoi, şovăiala punea din nou stăpânire pe el, neîncrederea în această mare afacere unde va fi martor, teama că va suferi tot atâta cât şi vinovaţii. La ce bun să-şi mai facă gânduri? Fără îndoială că nu se dovedea deloc viteaz, dar îşi aducea o scuză, îşi repeta că, dacă tăcea, asculta de ultima dorinţă a răposatei Françoise. De zeci de ori, în timpul nopţii, aci vru, aci nu mai vru, bolnav de această datorie în faţa căreia dădea înapoi.

Pe la ora nouă Jean sări din şa, îşi cufundă capul într-un lighean cu apă rece. Deodată luă o hotărâre: nu va vorbi nimic, nu va face nici măcar proces pentru a obţine jumătate din mobilier. Fără îndoială, ar fi fost mai mare daraua decât ocaua. Mândria îi restabilea cutezanţa, mulţumit că nu făcea deloc parte dintre aceşti netrebnici, că era străin. Puteau foarte bine să se mănânce între ei; ce uşurare ar fi fost să se înghită unii pe alţii, toată familia! Suferinţa, dezgustul celor zece ani petrecuţi în Rognes îi urcau din piept într-un val de furie. Şi mai zicea că era atât

de bucuros în ziua când părăsise armata, după războiul din Italia, cu gândul să nu mai fie un soldăţoi scandalagiu, un ucigaş de oameni! Şi de atunci trăise atâtea întâmplări urâte, în mijlocul unor sălbatici. De la căsătorie fusese mereu necăjit; dar iată-i că acum furau şi asasinau. Adevăraţi lupi sloboziţi peste şesul atât de întins şi de paşnic! Nu, nu, era destul, aceste animale cumplite îl scârbeau de câmpie! Pentru ce ar pune să fie hăituită o pereche, femelă şi mascul, când ar fi trebuit distrus tot clanul? Prefera să plece.

În acest moment, un ziar pe care Jean îl adusese în ajun, de la cârciumă, îi căzu sub ochi. Îl interesase un articol despre apropiatul război, acele zvonuri despre război care circulau şi înspăimântau lumea de câteva zile; şi, ceea ce nu cunoştea încă în adâncul lui, această veste îi trezise subconştientul – o flacără prost stinsă, renăscută, se aprinse dintr-odată. Ultima şovăială în privinţa plecării, gândul că habar nu avea unde să se ducă, dispăru, măturat ca de o puternică rafală de vânt. Uite, aşa! se va duce să se bată, se va înrola iar. Îşi făcuse datoria; dar, ce? când nu mai ai meserie, când viaţa te necăjeşte şi când îţi vine să turbezi că eşti sâcâit de duşmani, cel mai bine e să-i loveşti pe ei. O alinare, o sumbră bucurie îl puneau în mişcare.

Se îmbrăcă, fluierând tare melodia trompetelor care îi ducea la luptă în Italia. Oamenii erau prea ticăloşi, îl uşura speranţa de a-i distruge pe prusaci; şi, pentru că nu-şi găsise pacea în acest colţ unde familiile îşi beau sângele, era mai bine să se întoarcă la masacru; cu cât va ucide mai mulţi, cu atât pământul va fi mai roşu, şi cu atât se va simţi mai răzbunat de viaţa odioasă de durere şi mizerie pe care i-o făcuseră oamenii.

Când coborî, Jean mâncă două ouă şi o bucată de slănină servite de Flore. După aceea, chemându-l pe Lengaigne, îl puse să-i facă socoteala.

— Pleci, Caporal*?*

— Da.

— Pleci, dar te întorci?

— Nu.

Mirat, cârciumarul îl privea, ţinându-şi pentru sine gândurile. Atunci, nătăfleţul ăsta mare renunţă la dreptul său?

— Şi acum, ce ai de gând? Poate te faci din nou tâmplar?

— Nu, soldat.

Cu ochii rotunjiţi o clipă de uluire, Lengaigne nu putu să-şi reţină râsul dispreţuitor. Ah, neghiobul!

Jean o şi apucase pe drumul către Cloyes, când o ultimă îndoioşare îl opri şi îl sili să urce din nou costişa. Nu voia să părăsească satul Rognes fără să-şi ia rămas bun de la mormântul soţiei sale. Apoi, mai era şi altceva, dorinţa de a revedea încă o dată cum se desfăşoară câmpia imensă, trista Beauce, care îl făcuse până la urmă s-o iubească în lungile lui ceasuri singuratice de muncă.

În dosul bisericii se deschidea cimitirul, împrejmuit cu un mic zid pe jumătate distrus, atât de scund că, dintre morminte, privirea alerga liberă de la un capăt la altul al orizontului. Soarele palid de martie înălbea cerul, acoperit cu vapori de o fineţe de mătase albă, abia înviorată cu puţin albastru; şi, sub această blândă lumină, amorţită de frigul iernii, întreaga Beauce părea să se trezească din nou, aidoma somnoroaselor care nu mai dorm câtuşi de puţin, dar caută să nu se mişte, ca să se bucure de trândăveala lor. Depărtările se înecau, câmpia părea lărgită, desfăşurându-şi pătratele de pe acum înverzite de grâu, de ovăz şi de secară de toamnă; în timp ce, pe ogoarele rămase goale, începuse semănatul de primăvară. Pretutindeni, printre bulgării de pământ gras, înaintau oamenii cu mişcarea, cu zborul continuu al seminţei. Se vedea bine, aurie, ca o pulbere vie scăpând din pumnul celor mai apropiaţi semănători. Apoi semănătorii se micşorau, se pierdeau în zare, şi-i învăluia ca într-o undă,

nici ea nu mai părea, acolo, în depărtare, decât vibraţia însăşi a luminii. La distanţă de câteva leghe, în cele patru puncte ale întinderii fără de hotar, viaţa viitoarei veri se revărsa în soare.

Jean rămase în picioare dinaintea mormântului sărmanei Françoise. Era în mijlocul unui rând, şi groapa lui moş Fouan, deschisă, aştepta alături. Bişag de buruieni invadau cimitirul, niciodată consiliul municipal nu se resemnase să voteze cincizeci de franci pentru pândar ca să le cureţe. câteva cruci, vei te va rame putreziseră pe loc; unele pietre ruginite rezistau; dar farmecul acestui colţ singuratic era însăşi părăsirea sa, liniştea adâncă tulburată doar de croncăniturile corbilor foarte bătrâni care se roteau în vârful clopotniţei. Acolo toţi dormeau la capătul lumii, în umilinţă şi uitare a toate. Şi, pătruns de această pace a morţii, Jean se interesa de imensa Beauce, de semănăturile care o umpleau de freamătul vieţii, când clopotul se porni să bată – Domol, trei lovituri, apoi altele două, apoi un dangăt. Ridicau trupul lui Fouan şi porneau cu el.

Groparul, un şontorog, veni târându-şi piciorul să arunce o privire la groapă.

— E prea mică, remarcă Jean oprindu-se emoţionat, doritor să vadă.

— Aiurea! răspunse şchiopul, prăjania l-a micşorat.

În ajun, cei doi Buteau tremuraseră până la vizita doctorului Finet. Dar singura preocupare a doctorului era să semneze repede autorizaţia de înmormântare, ca să scutească alergăturile. Veni, privi, se mânie pe prostia familiilor care lasă lumânarea pe seama bătrânilor a căror minte o ia razna; şi, dacă simţi vreo bănuială, avu prudenţa să n-o exprime. Dumnezeule! moşneagul ăsta s-a încăpăţânat să trăiască până a fost niţel prăjit! Văzuse atâtea, că asta nu mai conta deloc. În indiferenţa lui, alcătuită din ură şi dispreţ, se mulţumea să ridice din umeri: murdară seminţie ţăranii ăştia!

Uşuraţi, cei doi Buteau nu mai avură de susţinut decât şocul familiei, prevăzut, aşteptat cu curaj. De cum se arătă La Grande, izbucniră în lacrimi, ca să păstreze aparenţele. Ea îi cerceta surprinsă, judecând prea puţin viclean faptul de a plânge atât de tare; de altfel, nu venise cu atâta grabă decât ca să se distreze, căci nu avea nimic de reclamat din moştenire. Primejdia începu atunci când apărură Fanny şi Delhomme. Acesta din urmă tocmai fusese numit primar în locul lui Macqueron, ceea ce o umplea pe nevasta sa de o asemenea mândrie, că plesnea în propria-i piele. Fanny îşi păstrase jurământul, tatăl său murise, fără să se fi împăcat cu el; şi rana susceptibilităţii ei sângera mereu, atât de mult, că rămase cu ochii de piatră în faţa cadavrului. Dar se auzi izbucnirea unui hohot de plâns, Jésus-Christ sosea mort de beat. Udă trupul cu lacrimile lui, mugi că asta era o lovitură după care el nu avea să-şi mai revină.

Între timp, în bucătărie Lise pregătise pahare şi vin; şi începură să discute. Se atacă imediat problema rentei de o sută cincizeci de franci provenită de la casă; pentru că înţelegerea fusese să-i rămână aceluia dintre copii care va fi avut grijă de bătrân în ultimele sale zile. Numai că – erau şi banii de la ciorap. Atunci Buteau le spuse i povestea lui, cum bătrânul îşi luase titlurile de sub mari mura scrinului şi cum probabil că uitându-se la ele din plăcere, noaptea, îşi dăduse foc la păr; găsiseră până şi cenuşa hârtiilor: atâta lume putea să depună mărturie, bătrâna Frimat, nevasta lui Bécu şi alţii. Toţi îl priveau în timp ce povestea fără să se tulbure, bătându-se cu pumnii în piept, luându-şi martoră lumina zilei. Fără îndoială că familia ştia, dar lui puţin îi păsa, să nu-l sâcâie şi să păstreze el banii. De altfel, cu francheţea ei de femeie mândră, Fanny îşi vărsă năduful făcându-i asasini şi hoţi: da, îl pârjoliseră pe bătrân, îl furaseră, asta sărea în ochi. Cei, doi Buteau răspunseră violent, cu insulte, cu acuzaţii îngrozitoare. A, voiau să le facă rău! şi supa otrăvită de care bătrânul fusese cât pe-aci

să crape la fiică-sa? Aveau şi ei multe de spus despre alţii, dacă şi alţii spuneau ceva despre ei. Jésus-Christ începuse iar să plângă, să urle de tristeţe, aflând că erau posibile asemenea nelegiuiri. Pentru numele lui Dumnezeu, bietul lui tată! avusese, într-adevăr, nişte copii atât de ticăloşi încât să-şi frigă părintele! La Grande arunca unele cuvinte, care aţâţă cearta când ceilalţi îşi pierdeau suflul. Atunci, neliniştit de această scenă, Delhomme se duse să închidă uşile şi ferestrele. De acum încolo avea de apărat situaţia sa oficială, şi de altfel întotdeauna fusese pentru soluţii rezonabile. De asemenea, până la urmă declară că astfel de lucruri nu erau de spus. N-ar fi avut nimic de câştigat dacă îi auzeau vecinii. Mergând în faţa justiţiei, cei buni ar pierde poate mai mult decât cei răi. Toţi tăcură: avea dreptate, n-ar fi avut niciun folos dacă îşi spălau rufele murdare dinaintea judecătorilor. Buteau îi înspăimânta, banditul era într-adevăr capabil să-i ruineze. Şi, pe lângă crima acceptată, mai era tăcerea voită, păstrată în jurul omorului şi al furtului, acea complicitate a ţăranilor cu revoltaţii câmpiilor, cu braconierii, cu ucigaşii pândarilor, de care se tem şi pe care nu-i vând.

La Grande rămase să bea cafeaua priveghiului, ceilalţi plecară, nepoliticoşi, cum se pleacă de la nişte oameni pe care îi dispreţuieşti. Dar cei doi Buteau râdeau, de vreme ce păstrau banii, cu siguranţa că din acest moment nu vor mai fi bătuţi la cap. Lise îşi regăsi vocea dinainte, şi Buteau voi să facă lucrurile cum se cuvine, comandă sicriul, dădu o fugă până la cimitir să se asigure de locul unde se săpa groapa. Trebuie spus că în Rognes ţăranilor care nu se putuseră suferi în timpul vieţii nu le plăcea să doarmă unul lângă altul după ce mureau. Se păstrează rândurile, aşa că totul este după bunul plac al norocului. De asemenea, când întâmplarea face ca doi duşmani să moară unul după altul, faptul pricinuieşte mari greutăţi autorităţilor, căci familia celui de-al doilea spune că mai degrabă îşi păstrează

mortul decât să-i îngroape lângă celălalt. Într-adevăr, pe vremea când fusese primar, Macqueron abuzase de situaţia sa şi îşi cumpărase un teren în afară de rând; nenorocirea era că acest teren îl atingea pe cel în care se găsea tatăl lui Lengaigne, unde Lengaigne însuşi îşi păstrase locul; şi, de atunci, acestuia din urmă nu-i mai trecea supărarea, lunga sa luptă cu rivalul se îndârjea tot mai mult, gândul că rămăşiţele sale vor putrezi alături de ale acestui ticălos îi stricau restul vieţii. Din acelaşi sentiment se supără şi Buteau, de cum cercetă terenul care îi revenea tatălui său. Acesta ar fi avut-o la stânga pe Françoise, ceea ce era bine; numai că nenorocul vru ca pe rândul superior, chiar în faţă, să se găsească mormântul defunctei lui moş Saucisse, alături de care bărbatul ei îşi păstrase un colţ; astfel că pungaşul de moş Saucisse, când va crăpa, în sfârşit, va avea picioarele pe craniul lui moş Fouan. Se putea îndura, fie şi măcar un minut, această idee? Doi bătrâni care se dispreţuiau, de când cu povestea murdară a rentei viagere, şi cel mai netrebnic dintre ei, cel care îl vârâse în cofă pe celălalt, să-i danseze pe cap în eternitate! Dar, la naiba! dacă familia ar fi avut inima să tolereze una ca asta, oasele lui moş Fouan s-ar fi întors, între cele patru scânduri, împotriva celor ale lui moş Saucisse! Fierbând de indignare, Buteau coborî să facă scandal la primărie, căzu asupra lui Delhomme pentru a-l sili, acum că era stăpânul, să desemneze un alt teren. Apoi, pentru că cumnatul lui refuza să încalce uzanţa, invocând exemplul deplorabil al lui Macqueron şi Lengaigne, îl făcu mişel, vândut, zbieră din mijlocul drumului că numai el ora fiu bun, pentru că celorlalţi din familie nici nu le păsa să ştie dacă tatăl lor va fi sau nu la largul lui în pământ. Asmuţea satul, se întoarse mânios.

Delhomme se izbise de o încurcătură şi mai gravă. Abatele Madeline plecase alaltăieri, şi din nou satul Rognes rămăsese fără preot. Încercarea de a hrăni unul stabil

– acest lux costisitor al unei parohii – reuşise de fapt atât de prost, încât consiliul municipal se pronunţase pentru suprimarea creditului şi întoarcerea la vechea stare, biserica să fie pur şi simplu deservită de preotul din Bazoches-le-Doyen. Dar, cu toate că monseniorul îl sfătuise, abatele Godard jura să nu-l mai aducă niciodată pe bunul Dumnezeu acolo, scos din fire de plecarea colegului său, acuzându-i pe locuitori că aproape îl omorâseră pe acest biet om, cu unicul scop de a-l sili pe el să se întoarcă. Se şi apucase să strige peste tot că, duminica viitoare, Bécu putea să sune slujba până la vecernie, când moartea neaşteptată a lui Fouan complică situaţia, devenită brusc foarte încordată. O înmormântare nu e ca o liturghie, nu se lasă pentru mai târziu. Mulţumit, în fond, de întâmplare, şiret în bunul lui simţ, Delhomme socoti că e cazul să se ducă în persoană la Bazoches, la preot. De îndată ce acesta din urmă îl zări, tâmplele i se umflară, faţa i se înnegri, îl respinse cu un gest, fără să-i lase să deschidă gura. Nu, nu, nu! mai degrabă îşi va pierde parohia! Şi, când înţelese că e vorba de o înmormântare, se bâlbâi de furie. A, păgânii ăştia mureau înadins! a, credeau că în acest fel îl obligau să cedeze: ei bine, se vor băga singuri în pământ! ei, drăcie, nu-i va ajuta chiar el să urce la cer! Delhomme aşteptă calm să treacă acest prim val; apoi, îşi spuse părerea, aghiazma nu se refuza decât câinilor, un om mort nu putea rămâne în braţele familiei; în sfârşit, scoase în evidenţă motivele personale, mortul era socrul lui, socrul primarului din Rognes. Iată, ceremonia va avea loc a doua zi, la ora zece. Nu, nu, nu! Abatele Godard se zbătea, se înăbuşea, şi ţăranul – nădăjduind că noaptea îi va fi un bun sfătuitor – trebui să-i părăsească fără a-l fi înduplecat.

— Îţi spun că nu! îi aruncă pentru ultima oară preotul, din uşă. Nu puneţi să tragă clopotul… Nu, de o mie de ori nu!

A doua zi, Bécu primi din partea primarului poruncă să tragă clopotul la ora zece. O să vedem. La familia Buteau

totul era pregătit, punerea în coşciug avusese loc din ajun, sub ochiul deprins al bătrânei La Grande. Camera şi fusese spălată, nimic nu mai rămânea din incendiu, decât moşneagul între cele patru scânduri ale sale. Şi clopotul bătea, când familia, adunată în faţa casei pentru a ridica trupul, îl văzu sosind pe abatele Godard prin strada lui Macqueron, nemaiputând răsufla de cât alergase, atât de roşu şi de furios, că-şi legăna tricornul cu o mână violentă, având capul descoperit de teama unui atac. Nu se uită la nimeni, se năpusti în biserică, reapăru numaidecât în stiharul alb, urmat de doi copii din cor, dintre care unul ţinea crucea şi celălalt agheasmatarul. Aruncă, la repezeală, o bâlbâială rapidă asupra trupului; şi, fără să-i pese dacă cei ce purtau sicriul îl urmează sau nu, se întoarse în biserică unde începu slujba în rafale. Clou şi trombonul lui, precum şi cei doi cantori, îl urmau năuciţi. Aşezată în primul rând stătea familia, Buteau şi Lise, Fanny şi Delhomme, Jésus-Christ, La Grande. Domnul Charles, care onora cortegiul cu prezenţa sa, adusese scuzele doamnei Charles, plecată de două zile la Chartres cu Élodie şi Nénesse. Cât despre Fricoasa, când să vină, constatase că-i lipseau trei gâşte şi plecase în căutarea lor. În spatele Lisei, copiii, Laure şi Jules, nu se clinteau, foarte cuminţi, cu braţele încrucişate, cu ochii negri şi larg deschişi. Şi, pe celelalte bănci, se înghesuie o mulţime de cunoştinţe, mai ales femei, bătrâna Frimat, nevasta lui Bécu, Coelina, Flore, în sfârşit, o asistenţă de care într-adevăr aveau de ce să fie mândri. Înainte de cuvântare, când preotul se întoarse spre credincioşi, îşi deschise braţele înspăimântător, ca pentru a-i pălmui. Beat mort, Bécu suna întruna.

Pe scurt, a fost o slujbă cuviincioasă, deşi ţinută prea repede. Nu se supărară, zâmbeau de mânia abatelui, pe care o iertau; căci era firesc să se simtă nefericit de înfrângerea sa, pe când ei toţi se veseleau de victoria satului Rognes. O mulţumire zeflemitoare înflorea feţele,

pentru că avuseseră ultimul cuvânt în disputa cu bunul Dumnezeu. Îl siliseră să-i aducă îndărăt pe bunul său Dumnezeu, de care, de fapt, puţin le păsa.

Odată terminată slujba, sfeştocul trecu din mână în mână, apoi cortegiul se formă din nou: crucea, cantorii, Clou şi trombonul lui, preotul sufocându-se degrabă, trupul purtat de patru ţărani, familia, apoi şirul mulţimii. Bécu începuse din nou să sune atât de puternic, încât corbii din clopotniţă îşi luară zborul, cu croncănituri disperate. Intrară imediat în cimitir, nu aveau decât de dat colţul bisericii. Cântecele şi muzica izbucniră mai sonore, în liniştea imensă, sub soarele ascuns de vapori, care încălzea pacea tremurătoare a buruienilor. Şi astfel, scăldat de aerul curat, sicriul apăru deodată, atât de mic, că pe toţi îi izbi. Rămas pe loc, Jean se înfioră. A, sărmanul bătrân, atât de slăbit de vârstă, atât de redus de mizeria vieţii, la largul lui în această cutie de jucării, o cutiuţă de nimic! Nu va ocupa mult loc, nu va încurca prea mult acest pământ, imensul pământ, a cărui unică pasiune îl arsese până îi topise muşchii. Trupul ajunsese la marginea gropii căscate, privirea lui Jean, urmărindu-l, trecu mai departe, dincolo de zid, de la un capăt la altul al câmpiei Beauce; şi, în desfăşurarea arăturilor, îi regăsea pe semănători, la nesfârşit, cu gestul lor continuu, unduirea plină de viaţă a seminţei care ploua peste brazdele deschise.

Când îl zăriră pe Jean, cei doi Buteau schimbară o privire neliniştită. Oare ticălosul venise să-i aştepte aici ca să le facă scandal? Atâta vreme cât îl vor simţi în Rognes, nu vor dormi liniştiţi. Copilul din cor care ţinea crucea o pusese la marginea gropii, în timp ce abatele Godard recita grăbit ultimele rugăciuni, stând în picioare, lângă sicriul aşezat pe iarbă. Dar atenţia adunării fu distrasă văzându-i pe Macqueron şi Lengaigne, ajunşi târziu, privind cu încăpăţânare spre câmpie. Atunci, se întoarseră cu toţii în acea parte, captivaţi de fumul gros care se răsucea spre

cer. Trebuia să fie la Borderie, s-ar fi spus că erau clăile care ardeau în spatele fermei.

— *Ego sum…* azvârli furios preotul.

Feţele se întoarseră spre el, ochii se aţintiră din nou pe trup; şi singur domnul Charles continuă cu glas scăzut o discuţie începută cu Delhomme. De dimineaţă primise o scrisoare de la doamna Charles, era încântat. Abia ajunsa la Chartres, Élodie se arăta uimitoare, la fel de energică şi descurcăreaţă ca şi Nénesse. Îl păcălise pe taică-su, casa era a ei. Talent, ce mai! ochi şi mână! Şi domnul Charles se înduioşa gândindu-se la bătrâneţea sa de acum încolo fericită, în proprietatea de la Roseblanche, unde colecţiile de trandafiri şi: garoafe nu crescuseră niciodată mai bine, unde păsările din colivie, vindecate, îşi reluau cântecele, a căror dulceaţă îi mişca sufletul.

— *Amen!* spuse foarte tare copilul din cor care purta agheasmatarul.

Imediat, abatele Godard începu cu vocea-i mânioasă: *De profundis clamavi ad te, Domine*[29]…

Şi continuă, în timp ce Jésus-Christ, care o luase deoparte pe Fanny, se întorcea cu violenţa împotriva familiei Buteau.

— Dacă n-aş fi fost atât de beat alaltăieri… Dar e o prostie să ne lăsăm furaţi aşa.

— Ce-i drept, de furat suntem furaţi, murmură Fanny.

— Pentru că, urmă el, ticăloşii ăştia au titlurile… Şi de multă vreme se bucură de ele, s-au înţeles cu moş Saucisse, ştiu bine… La naiba! să nu-i dăm în judecată?

Ea se depărtă, refuză cu vioiciune.

— Nu, nu, eu nu! îmi ajung necazurile mele… Dacă vrei tu.

Jésus-Christ făcu, la rândul lui, un gest de teamă şi delăsare. Din moment ce nu putea s-o pună pe soră-sa înainte, nu era atât de sigur de propriile-i raporturi eu justiţia.

[29] Din adâncuri te-am chemat, pe tine, Doamne (lat.).

— O, eu, lumea îşi închipuie nişte lucruri... N-are importanţă, când eşti cinstit, răsplata îţi este că mergi cu fruntea sus.

La Grande, care îl asculta, îl privi cum se îndreaptă, cu aerul demn al omului de treabă. Întotdeauna îl acuzase că e un simplu nătăfleţ, în sărăcia-i lucie. I se făcea milă că el, ditamai namila, nu se ducea să spargă totul la fratele lui ca să-şi ia partea. Şi, ca să-şi bată joc de el şi de Fanny, îşi repetă obişnuita promisiune, fără nicio schimbare, ca şi cum lucrul ar fi căzut din cer.

— A, bineînţeles, eu n-am să nedreptăţesc pe nimeni. Hârtia e în regulă, de atâta vreme. Fiecare îşi are partea lui, n-aş muri liniştită dacă l-aş părtini pe vreunul. Hyacinte e trecut, şi tu Fanny... Am nouăzeci de ani. O să vină, o să vină într-o zi!

Dar nu credea niciun cuvânt, hotărâtă să nu termine niciodată, în încăpăţânarea ei de a poseda. Îi va îngropa pe toţi. Încă unul pe care îl vedea plecând, fratele ei. Ceea ce se făcea aici, acest mort adus, această groapă deschisă, această ultimă ceremonie, părea să fie pentru vecini, nu pentru ea. Înaltă şi slabă, cu bastonul sub braţ, rămânea înfiptă între morminte, fără nicio emoţie, cu simpla curiozitate a plictiselii morţii care îi ajungea pe alţii.

Preotul bolborosea ultimul verset al unui psalm.

— *Et ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus ejus*[30].

Luă sfeştocul din agheasmatar, îl scutură peste sicriu, ridicând glasul.

— *Requiescat în pace*[31].

— *Amen*, răspunseră cei doi copii din cor.

Şi coşciugul fu coborât. Groparul îi legase funiile, doi oameni ajungeau, nu era mai greu decât trupul unui copilaş. Apoi, începu din nou perindarea, din nou sfeştocul trecu din mână în mână, fiecare îl agita în cruce, peste

[30] Şi însuşi Israel îşi va răscumpăra o parte din nedreptăţile lui (lat.).
[31] Odihnească-se în pace (lat.).

groapă.

Jean, care se apropiase, îl primi din mâna domnului Charles şi ochii îi coborâră în adâncul gropii. Era buimăcit de cât privise, imensa Beauce, semănătorii care afundau pâinea viitoare, de la un capăt la altul al câmpiei, până la aburii luminoşi ai orizontului, unde siluetele lor se pierdeau. Distinse totuşi în pământ sicriul, încă şi mai micşorat, cu capacul îngust de brad, de culoarea blondă a grâului; şi bulgări de pământ gras curgeau acoperindu-i pe jumătate, nu mai vedea decât o pată palidă, ca un pumn din grâul pe care semănătorii îl aruncau, acolo, departe, în brazde. Agită sfeştocul, i-l trecu lui Jésus-Christ.

— Domnule paroh! domnule paroh! strigă discret Delhomme.

Începu să alerge după abatele Godard, care – odată sfârşită ceremonia – plecase cu pasul lui de furtună, uitându-i pe cei doi copii din cor.

— Ce mai e? întrebă preotul.

— Ţin să vă mulţumesc pentru bunăvoinţa dumneavoastră… Atunci, duminică, vom suna pentru liturghie la ora nouă, ca de obicei, nu-i aşa?

Apoi, cum preotul îl privea ţintă, fără să răspundă, se grăbi să adauge:

— Avem o sărmană femeie foarte greu bolnavă, şi singură, fără niciun ban… Rosalie, reparatoarea de scaune împletite, o cunoaşteţi… I-am trimis fiertură, dar nu pot face totul.

Faţa abatelui Godard se destinsese, un fior de emoţionată milostenie îi îndepărtase violenţa. Se scotoci cu disperare, nu găsi decât treizeci şi cinci de centime.

— Împrumută-mi cinci franci, ţi-i dau duminică… Pe duminică!

Şi plecă, sufocat de o nouă grabă. Bineînţeles, bunul Dumnezeu pe care îl silea să li-l aducă înapoi îi va trimite să se prăjească în infern pe toţi aceşti blestemaţi din Rognes;

numai că, de, nu era un motiv să-i lase să sufere prea mult în această viaţă.

Când Delhomme se întoarse alături de ceilalţi, nimeri într-o ceartă îngrozitoare. Mai întâi, adunarea fusese captivată şi urmărise cu ochii lopeţile de pământ pe care groparul le arunca peste sicriu. Dar cum întâmplarea îi aşezase pe Macqueron şi Lengaigne cot lângă cot pe marginea gropii, acesta din urmă îl apostrofase fără înconjur pe primul, în legătură cu chestiunea locurilor din cimitir. Şi familia, care se pregătea să plece, rămase, se înflăcără curând şi ea în bătălia pe care încărcăturile lopeţilor o însoţeau cu lovituri profunde şi regulate.

— N-aveai dreptul, striga Lengaigne, ce dacă eşti primar, trebuia să urmezi rândul; şi numai ca să mă superi ai venit să te lipeşti lângă tata?... Dar, la naiba, încă n-ai ajuns acolo!

Macqueron răspunse:

— Fă bine şi lasă-mă în pace!... Am plătit, sunt la la mine. Şi am să vin, n-o să mă împiedice un porc murdar ca tine.

Se împinseseră amândoi, se găseau în dreptul concesiunilor lor, cele câteva picioare de pământ unde aveau să doarmă.

— Dar, mişel afurisit, nu le supără deloc gândul că vom fi aici, cu osemintele vecine, ca doi prieteni adevăraţi? Mie, îmi aprinde, sângele... După ce ne-am mâncat toată viaţa, să facem pace tocmai aici, unul lungit lângă altul, liniştiţi!... Asta, nu! asta, nu! nicio împăcare, niciodată!

— Uite că puţin îmi pasă! Prea te-am ţinut undeva, ca să mă neliniştesc ştiind că putrezeşti prin împrejurimi.

Acest dispreţ reuşi să-i exaspereze pe Lengaigne. Bâigui că, dacă va crăpa ultimul, mai degrabă va veni noaptea să-i dezgroape oasele lui Macqueron. Şi celălalt răspundea, rânjind, că voia s-o vadă şi pe asta, când se amestecară femeile. Slabă şi neagră, furioasă, Coelina se împotrivi bărbatului ei.

— N-ai dreptate, ţi-am spus că în privinţa asta eşti lipsit de inimă… Dacă te încăpăţânezi, ai să rămâi singur în groapa ta. Eu mă duc în altă parte, nu vreau să fiu otrăvită de târâtură asta.

Cu bărbia o arătă pe Flore, care, moale, smiorcăită, nu se lăsă mai prejos.

— Rămâne de ştiut care o s-o strice pe cealaltă… Nu-ţi face sânge rău, frumoaso! N-am poftă ca hoitul tău să-i îmbolnăvească pe al meu.

Nevasta lui Bécu şi bătrâna Filmat interveniră ca să-i despartă.

— Haide, haide, repeta cea dintâi, pentru că sunteţi deplin înţeleşi, pentru că n-o să fiţi împreună!… Fiecare cu vrerea lui, eşti liber să-ţi alegi prietenii.

Bătrâna Frimat o aprobă.

— Bineînţeles, lucru sigur… Aşa, când o să moară bătrânul meu, mai bine mi-l păstrez decât să-i las să fie pus lângă moş Couillot, cu care a avut necazuri, pe vremuri.

Lacrimile îi înecaseră ochii, la gândul că paraliticul ei nu va apuca să încheie săptămâna. În ajun, vrând să-i culce, se răsturnase cu el; şi, fără îndoială, curând după moartea lui îl va urma şi ea.

Dar deodată Lengaigne se luă de Delhomme:

— Ia ascultă, tu care eşti om drept, trebuie să-i sileşti s-o şteargă de aici şi să-i trimiţi la coadă, cu ceilalţi.

Macqueron ridică din umeri, şi Delhomme confirmă că, de vreme ce omul plătise, terenul îi aparţinea. Nu avea rost s-o ia de la capăt, asta-i tot. Atunci, Buteau, care se străduia să rămână calm, se supără. Familia se ţinea într-o oarecare rezervă, loviturile surde ale bulgărilor de pământ continuau peste sicriul bătrânului. Dar revolta lui era prea puternică şi, arătându-i pe Delhomme cu mâna, îi strigă lui Lengaigne.

— Aiurea! dacă tu crezi ea ăsta înţelege sentimentul! doar l-a înmormântat pe socru-său lângă un hoţ!

Se produse scandal, familia lua parte la el, Fanny îşi domolea bărbatul spunând că adevărata greşeală fusese – atunci când o pierduseră pe mama lor Rose – că nu cumpăraseră, lângă ea, şi un teren pentru tată; în timp ce Jésus-Christ şi La Grande îl făceau albie de porci pe Delhomme, revoltaţi şi ei de vecinătatea cu moş Saucisse, ca de o faptă neomenească de care nu putea fi nicicum iertat. Domnul Charles era şi el de această părere, dar cu măsură.

Ajungeau să nu se mai înţeleagă între ei, când Buteau le domină glasurile, zbierând:

— Da, or să li se întoarcă oasele în pământ şi or să se mănânce!

Dintr-odată, rudele, prietenii, cunoştinţele, toţi fuseseră de acord. Sigur că aşa era, cum bine spusese: or să li se întoarcă oasele în pământ. Până la urmă, membrii familiei Fouan or să se devoreze între ei acolo; Lengaigne şi Macqueron or să se certe acolo ca putreziciuni; femeile, Coelina, Flore şi nevasta lui Bécu or să se otrăvească acolo, cu limbile şi cu ghearele lor; nu vor dormi unii cu alţii, nici în. mormânt, dacă nu se putuseră suferi în viaţă. Şi, în cimitirul acesta însorit, sub tihna buruienilor, se dădea, din sicriu în sicriu, între bătrânii morţi o sălbatică bătălie, fără armistiţiu, aceeaşi bătălie care, printre morminte, îi izbea pe aceşti vii.

Dar un strigăt al lui Jean îi despărţi, îi făcu să întoarcă toţi capetele.

— Arde la Borderie!

Acum, îndoiala nu mai era cu putinţă, flăcările treceau prin acoperişuri, tremurătoare şi palide în lumina zilei. Un nor gros de fum o lua încet spre miazănoapte. Şi tocmai o zăriră pe Fricoasa care alerga în galop dinspre fermă. Căutându-şi gâştele, observase primele scântei, se distrase cu spectacolul, până în momentul când dorinţa de a povesti întâmplarea înaintea altora o făcu s-o ia la goană. Sări

micul zid, încălecându-l, şi, cu vocea ei ascuţită de fetiţă, strigă:

— O, cum mai arde!... Târâtură aia mare de Tron s-a-ntors de-a pus foc; şi în trei locuri, în hambar, în grajd, în bucătărie. A fost prins când aprindea paiele, l-au snopit căruţaşii în bătăi... Uite aşa s-au copt caii, vacile, oile. Nu, trebuia să-i auzi zbierând! niciodată n-am auzit zbierete mai mari!

Ochii ei verzi străluceau, izbucni în râs.

— Şi Cognette, ce să vezi! Ştiţi că ea căzuse bolnavă după moartea stăpânului. Şi fusese uitată în pat... Începuse să se prăjească, n-a avut vreme decât să scape în cămaşa de pe ea. Ah, ce drăguţă era, cum se căra peste câmp, cu popicele goale! Ţopăia, îşi arăta dindărătul şi dinaintea, oamenii strigau: huo! huo! ca s-o gonească, pentru că n-o iubeau deloc... Un bătrân spunea: „Iote-o că pleacă aşa cum a venit, cu o cămaşă peste dos!”

Un nou acces de veselie o făcu să se răsucească.

— Hai, veniţi, e tare hazliu... Eu mă întorc.

Şi sări, îşi reluă goana nebună spre ferma Borderie în flăcări.

Domnul Charles, Delhomme, Macqueron, aproape toţi ţăranii o urmară; pe când femeile, având-o pe La Grande în frunte, părăseau de asemenea cimitirul, înaintau pe drum, ca să vadă mai bine. Buteau şi Lise rămăseseră, şi aceasta din urmă îl opri pe Lengaigne, dornică – fără a părea să fie – să-i întrebe despre Jean: oare îşi găsise de lucru, dacă locuia în ţinut?. Când cârciumarul răspunse că Jean pleca să se înroleze din nou, Lise şi Buteau, uşuraţi de o mare greutate, răstiră acelaşi cuvânt.

— Iote dobitocul!

Se isprăvise, aveau să reînceapă să trăiască liniştiţi. Aruncară o privire spre groapa lui Fouan, pe care groparul o termina de umplut. Şi, cum cei doi copii zăboveau privind, mama îi chemă.

— Jules, Laure, haidem!... Şi fiţi cuminţi, ascultaţi, că, de nu, omul va veni să vă ia ca să vă bage şi pe voi în pământ.

Cei doi Buteau plecară împingând în faţa lor copiii, care ştiau şi care păreau foarte cuminţi, cu ochii lor mari, negri, muţi şi adânci.

Nu mai rămăseseră în cimitir decât Jean şi Jésus-Christ. Dispreţuind spectacolul, acesta din urmă se mulţumea să urmărească de departe incendiul. Înfipt între două morminte, stătea ţeapăn, privirile i se înecau într-o visare, întreaga sa figură de crucificat beţiv exprima melancolia finală a întregii filosofii. Poate se gândea că existenţa se duce ca un fum. Şi, cum gândurile serioase îl aţâţau întotdeauna din cale afară, în cele din urmă îşi săltă coapsa, inconştient, în neclaritatea visării sale. Lăsă una, lăsă două, lăsă trei.

— La naiba! spuse Bécu, mort de beat, traversând cimitirul că să se ducă la foc.

Pe când trecea, a patra îl atinse atât de aproape, încât crezu că simte tunetul în obraz. Şi, îndepărtându-se, îi strigă prietenului:

— Dacă o tot ţii cu vântul ăsta, o să plouă!

Dintr-un imbold, Jésus-Christ se pipăi.

— Hm! aşa e... Ai dreptate.

Şi cu picioarele grele, depărtate, dispăru în grabă pe după zid.

Jean era singur. În depărtare, de la ferma Borderie, mistuită, nu mai urcau decât vălătuci de fum roşcaţi, învolburaţi, care azvârleau umbre de nori de-a curmezişul arăturilor, peste semănătorii împrăştiaţi. Şi, încet, îşi întoarse privirile la picioarele sale, se uită la cele două movile de pământ proaspăt, sub care dormeau Françoise şi bătrânul Fouan. Furiile de azi-dimineaţă, dezgustul faţă de oameni şi lucruri piereau, într-o adâncă alinare. În ciuda propriei sale voinţe, poate din pricina soarelui călduţ, se simţea invadat de blândeţe şi speranţă.

Ei, da! stăpânul lui, Hourdequin, îşi făcuse atâta sânge rău cu noile invenţii, nu scosese mare lucru de la maşini, de la îngrăşăminte, din toată această ştiinţă, încă atât de prost folosită. Apoi, venise Cognette să-i dea gata; dormea şi el în cimitir; şi nimic nu mai rămânea din ferma a cărei cenuşă o împrăştia vântul. Ce importanţă avea! Zidurile puteau să ardă, dar nimeni nu va arde pământul. Pământul, grânarul va fi întotdeauna aici, să-i hrănească pe cei care îl însămânţau. Avea spaţiul şi timpul de partea lui, dădea totuşi grâu, aşteptând să se afle cum să fie făcut să dea mai mult.

Era ca în acele prevestiri de revoluţie, ca în tulburările ce se anunţau. Pământul, se spunea, va trece în alte mâini, recoltele ţărilor de dincolo vor veni să le zdrobească pe ale noastre, pe ogoarele noastre nu vor mai creşte decât mărăcini. Ei şi, parcă i se poate face vreun rău pământului? El va aparţine totuşi cuiva, care va fi silit să-i cultive, ca să nu moară de foame. Dacă buruienile vor creşte ani de-a rândul pe el, aceasta îl va odihni, va deveni iar tânăr şi fecund. Pământul nu se amestecă în certurile noastre de insecte furioase, nu se ocupă mai mult de noi decât de furnicile harnice, veşnic la muncă.

Mai erau şi durerea, sângele, lacrimile, tot ceea ce suferi şi tot ceea ce te revoltă, Françoise ucisă, Fouan ucis, ticăloşii triumfători, pleava sângeroasă şi împuţită a satului necinstind şi măcinând pământul. Numai că, ce ştim noi? Aşa cum îngheţul care pârleşte recoltele, grindina care le distruge, trăsnetul care le culcă la pământ sunt poate necesare, e posibil să trebuiască sânge şi lacrimi pentru ca lumea să meargă înainte. Cât cântăreşte nenorocirea noastră în mărea mişcare a stelelor şi a soarelui? Bine îşi mai bate joc de noi. bunul Dumnezeu! Nu ne agonisim pâinea decât printr-o îndârjită luptă de fiecare zi. Şi singură glia rămâne nemuritoare, mama de unde ieşim şi unde ne întoarcem, ea, cea pe care o iubim până la crimă, ea, care

întruna dă naştere vieţii pentru scopul său neştiut, eu toate nelegiuirile şi nimicnicia noastră.

Multă vreme această visare confuză, prost formulată se învârti în capul lui Jean. O trompetă sună departe, trompeta pompierilor din Bazoches-le-Doyen care soseau în pas alergător – prea târziu. Şi, deodată, la această chemare, se îndrepta. Era războiul, care trecea prin fum, cu caii, tunurile, strigătele sale de masacru. Emoţia îl sugruma! A, la naiba! pentru că nu mai era în stare să muncească, va apăra bătrânul pământ al Franţei!

Pe când pleca, îşi plimbă pentru ultima dată privirile de la cele două morminte, fără iarbă pe ele, la arăturile nesfârşite ale câmpiei Beauce, pe care semănătorii o umpleau cu mişcarea lor neîncetată, Morţi, seminţe, şi pâinea creştea din pământ.

Sfârşit